

821(477)'06

III-78

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС

2

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС

ВИБРАНІ ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС ^{ш.}

ЛЮДИНА ЖИВЕ ДВІЧІ
РОМАН

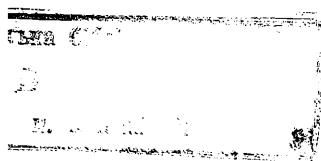
ББК

ТОМ

2

$\frac{У2}{Ш78}$

Ш $\frac{0733-065}{М205(04)-73}$ 158-73

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

ЛЮДИНА ЖИВЕ ДВІЧІ

РОМАН

Якось уже так виходило, що неділями та святами в клініці найчастіше чергував Сергій Антонович Друзь.

Ні, розкладом це не було узаконено. Та кожний, кому, «всеношна» припадала на вихідний день, одразу ж домовлявся з несперечливим колегою про обмін чергуваннями: щоб добряга Друзь кому-небудь відмовив,— такого не пам'ятав ніхто.

Та зовсім не надмірна доброта надто скромного ординатора була тому причиною.

Жилося Друзеві не легко. Медичний інститут він закінчив, коли минуло йому тридцять. Ординатором став лише два роки тому. А йти в ногу з молодшими однокурсниками та бути зразком для тих, кого доручено тобі виховувати,— ох, як не просто. А за своїми вчителями й поготів не вженешся. Друзеві весь час здавалося, що старше покоління йде вперед надміру швидко, а молодше ось-ось почне наступати йому на п'яти. Ну, а доба— це тільки двадцять чотири години. І скільки ж із них минає марно... щоправда, не з його вини...

Вони вкрай потрібні Друзеві, ці недільні та святкові чергування! Для роботи, насамперед дослідницької, кращих днів нема.

Вихідними днями в клініці не буває ні урочистих обходів, ні складних процедур, ні планових операцій; хворих не діймають нескінченними розпитуваннями про те, як їм спалося, та що їм даної миті докучає, та яке в них самопочуття; їх не вистуковують, не вислуховують, не беруть у них аналізів,— і хворим менше думається про свої болячки. По палатах зранку до другої години точаться непохапливі розмови про сторонне, шелестять газети та сторінки розважливих книжок, стримано стукотять кісточки доміно, підступно пересуваються шахові фігури. Між другою й четвертою до хворих у неділю приходять гості. А після побачення з рідними та друзями хворі стають замріяні та лагідні, навіть у жіночих палатах черговий лікар не чує ані примх, ані скарг.

І задовго до десятої, коли в палатах гаситься світло, вся клініка мирно засинає.

Розкошувати Друзь починає зараз же після вечірнього обходу. Кожний недільний вечір од шостої до одинадцятої, а то й до півночі (за дуже рідкісними винятками) повністю належить йому. Цілих шість годин почувати себе ні від кого не залежним, віддаватися лише тому, що робить тебе далекозорішим і певнішим себе,— а без цього не наздоженеш старших і не станеш порядним керівником для своїх підлеглих,— хіба це не розкошування?

І було б зовсім добре, якби клініка взагалі не залишала б Друзеві вільного часу. Надто тривожні й чимбільш невідв'язніші сумніви обступають його, тільки-но зостанеться він наодинці з собою: тема його дисертації застаріє задовго до того, як він до неї приступить; ніколи не стане він урівень з тими, хто вважає себе прямим й законним послідовником самого Миколи Івановича Пирогова; нічого путнього з нього не вийде.

Лише напружена праця дещо приборкує ці безпорадні думки...

А коли бути щирим із собою,— ну, навіщо дозвілля людині, коли ділити його ні з ким? Друзеві повернуло вже на тридцять шостий, а нема в нього ні дружини, ні сина або дочки. Та й не буде, мабуть. Яка дівчина або жінка захоче зв'язати своє життя з недоладним, завжди чомусь ніяковим, кульгавим (хоч це не так уже й помітно), небалакучим, понурим напівінвалідом? Хіба зможе такий дати хоча б крихту щастя іншій людській істоті?

Через те ж саме не поталанило Друзеві й у дружбі. Та й живе він десь у чорта на глухому болоті: в колишньому залізничному селищі, за півтора кілометра від трамвая. Хіба запросиш когось до себе?

Щоправда, Олександр Семенович кілька разів приходив без запрошення...

Цього самого Олександра Семеновича Танцюру та Вадима Григоровича Ковалишина дано Друзеві в помічники та для виховання. Це один з останніх, не зовсім зрозумілих зигзагів професора Шостенка. Краще, ніж будь-хто інший, бачить старий, що хірург з Друзя ще ніякий, і все-таки нагородив свого найслухнянішого учня аж двома так званими субординаторами. Таке, бач, у Федора Іполитовича правило: щоб людина швид-

ше навчилася плавати, він зненацька штовхає її у воду на глибокому, а потім і не гляне, що з того вийшло.

Саме так Друзь два роки тому став ординатором. Як він не сів на дно досі, йому самому не до зрозуміння...

Чудернацькі взаємини склалися між незугарним вихователем і надто бравими вихованцями.

Диплом Танцюра одержав позаторік, мінає йому лише двадцять п'ятий, а Друзеві часом видається, що солідності в цього молодика й на сорокалітнього стане. І величати його інакше, як на ім'я та по батькові, не тільки Друзеві незручно. Очевидно, здається Олександрові Семеновичу, що його ментор приховує від своїх підопічних таємниці хірургічного мистецтва. У всякому разі, цей юнак безцеремонно намагається будь-що видерти ті таємниці з Друзя. Всі рази він просиджував у свого опікуна до останнього трамвая, а розмовляв на суґубо клінічні теми.

Трохи легше з другим вихованцем. Вадик (так звуть його геть усі) тільки на рік молодший за Танцюру, а який же він іще хлопчисько! На світ, а надто на гарненьких дівчат і серед них на диво-медсестру чоловічого відділення, на Женю Жовнір, він позирає з таким захопленням, наче всі вони — небожительки. Зате голова в цього хлопця (коли, звісно, ніщо не перешкоджає йому зосередитися на потрібному) навдивовижу ясна. Він одразу здогадався, що від такого керівника, як Друзь, навряд чи діждешся чогось путнього.

Коротко сказати, не пощастило Друзеві заприятелювати зі своїми молодичками.

Він взагалі не вміє сходитися з людьми.

В медінституті, правда, мав він одного друга — Ігоря Шостенка. Потоваришували вони ще на першому курсі, хоч і був Сергій старший за Ігоря аж на сім років. Однокурсники прозвали їх Аяксами. Ігор урочисто величав Сергія Орестом, а сам задовольнявся скромнішою роллю Пілада.

Чудернацька то була дружба. Навряд чи знайдеш десь двох людей, так мало схожих один на одного. Дня не минало, щоб не сталося поміж них сутички. А то й такого наговорять один одному, чого, здавалось, ні пробачити, ні забути не можна. Та незабаром мирилися, бо хтось із них — частіше то бував Сергій — визнавав себе в усьому винним, а другий милостиво забував об'разу.

А от батькові своєму Ігор не прощав нічого. Не простив і досі.

На кому з Шостенків більше провини — на батькові чи на синові,— не Друзеві бути суддею. Та закінчилися їхні суперечки тим, що одного дня, невдовзі по закінченні Ігорем інституту, він раптом заявив своєму другові: «Сьогодні вночі їду на Донбас. Тісно нам у цьому місті — мені й тутешньому корифеєві хірургії». П'ять років тому це сталося. Щось із рік Ігор ніде надовго не затримувався, потім почав працювати в невеличкій лікареньці біля Кадіївки. Там і одружився. Син уже в нього. І останні три роки, коли він остаточно розірвав з батьком, Ігор сюди не приїздив.

Все ж таки давні друзі один одного не забули: то раптом надійде сповнений колючої іронії лист од молодшого, то напише йому кілька рядків старший...

Вільними вечорами не відведеш душі і з матір'ю. Пізно вона не засиджується: все життя прокидалась задовго до заводських гудків, а за кілька останніх, пенсійних, років набути нових звичок не спромоглася. І хоч Сергій — єдина її дитина, ніколи вона не була надто щедрою на материнську ласку. Проте й він навіть у дитинстві обходився без тієї ласки: ні разу не прийшов додому з плачем, ніколи не поскаржився ні на здоров'я, ні на сусідських хлопців, ні на те, що шкільна наука дається йому нелегко,— на все сам знаходив собі раду. «Ні перед ким не будь макухою, а надто перед тим, кого маєш за недруга»,— така була батькова наука. І тепер ні разу не заїкнувся Друзь матері, до чого ж важко йому часом буває.

А втім, на що йому, власне, скаржитися?

Теперішне в порівнянні з пережитим на війні — ні грім ні туча. Ну, а завтрашній день... Так хай там хоч що, а його майбутнє хіба не від нього самого залежить?

Вечорами в неділі по ординаторських кімнатах клініки, по кабінетах та лабораторіях інституту — ні душі. Ніхто не відриває тебе від праці. І ти не заважаєш нікому.

Коли-не-коли, правда, дошкуляють прикрі думки. Про безпосереднього, наприклад, начальника — завідувача чоловічим відділенням кандидата медичних наук Самійла Овсійовича Євцького. Про тих, кого цей тов-

стун та балакун докола себе гуртує. А то й про самого Федора Іполитовича Шостенка, наукового керівника інституту.

Тим паче, останнім часом старий дивує не тільки Друзя...

«Табу!»

Так наказує собі Друзь щоразу, коли нараз спадає йому еретична думка про того, кому він зобов'язаний геть усім. Все ж одно тут ні до чого не додумаєшся...

Отже, недільними вечорами всюди в інституті безлюддя й тиша. Зайдеш до будь-якої лабораторії, посидиш із хвилину в півтемряві,— от уже й втратило гостроту все зайве, а ти зосереджуєшся на тому, заради чого живеш.

Коли треба, причепливо перевір насамперед усе зроблене тобою за останні дні: чи не проминув ти чогось, чи не припустився непомітної помилки. Пам'ятай, що дрібніша твоя похибка, то важче її знайти, а шкоди від неї — згодом і не збудешся: там, де йдеться про життя й смерть, вона неминуче призводить до непоправного.

Хочеш,— ще раз як слід продумай, чого саме ти маєш домогтися ще сьогодні і з чого почнеш день наступний. Думати, постійно й напружено думати — це ніколи не буває марним. Готуючись до нових досліджень, до наступних боїв за життя своїх хворих, краще не сім, а двадцять сім разів перемиряй перше, ніж одрізати. Коли ж переконаєшся, що поза увагою нічого не лишилося, попорпайся ще й в архівах, перечитай давні, нові й найновіші історії хвороб: чи не підтвердять вони задуманого або знайденого тобою, чи не покажуть, що йдеш ти шляхом, який нікуди тебе не приведе, або намагаєшся відкрити відоме ще древнім грекам.

Що й казати, праця твоя до нестями марудна. Але ж наука не розкриває невідомого перед тими, хто ковзаєтья по ній, мов довгоногога водомірка на поверхні тихого ставка. Навіть тим, хто по-старательському перемиряє гори піску, щоб узяти кілька ледве помітних зерняток золота,— ба навіть їм наука рідко коли дарує самородки. Навіть такому, як Федір Іполитович...

А щодо Друзя,— далеко не кожного святкового вечора він натрапляє на золоте зернятко. Працює він тут уже понад чотири роки, а пальців на одній руці цілком досить, щоб перелічити знайдені блискітки.

І все-таки ані одна з неділь не перевелася намарно. Хай не знайшов він нічого, зате скільки відкинув зайво-го! Хай не побачив іще, куди слід йому прямувати далі, зате ясніше стало, що саме може завести його на манівці. Не розчарованим, не виснаженим безсонною ніччю почуває він себе ранком у понеділок, а немовби викупаним у прохолодному озері.

Буває, з інших причин якоїсь ночі Друзь не знайде шляху до розшукуваного. То цілий вечір просидить коло хворого, якому раптом стало зле. То ще й не смеркнеться, а його вже кличуть униз до пропускника: на нещасні випадки та раптові захворювання у природи розкладу нема.

Так, він не тільки розвідник. Він же й боєць. Його перший обов'язок — кидатися в бій зі смертю й перемагати її так, як іще недавно вмів... ні, як і тепер перемагав би Федір Іполитович, якби... Авжеж, останнім часом не випадає чомусь йому показати себе.

До шуму автомашин на вулиці Друзь мимоволі прислухається весь час. Уночі шум цей добре чути в усіх приміщеннях, на всіх поверхах. Куди ця? Якщо поверне до інститутського подвір'я, за хвилину задеренчить телефон, у трубці зашепоче стриманий голос медсестри з пропускника...

Ночі проти неділь і понеділків — найнапруженіші для швидкої допомоги й чергових лікарів хірургічних лікарень великих міст. Часто доводиться викликати когось із колег, а то й самого Самійла Овсійовича, на підмогу. І сам до ранку не передихнеш, забудеш, що за операційним столом стояти тобі доводиться на одній нозі. Адже перед тобою людина, над якою зависла найстрашніша з загроз. Ти став поміж нею й кістлявою. Тієї миті ти живеш одним: хай зосталася в нещасному остання жаринка життя, її почав уже вкривати попіл,— вона будь-що повинна розгорітись знову! Хоч і нема в тебе часу, щоб хоча б раз одміряти, хоча б хвилинку, щоб подумати, бо згаяної секунди не повернеш, а саме від неї часто-густо залежить перемога...

Трудно?

Наперед усе обміркувати, якнайбільше заздалегідь передбачити, ніколи біля операційного стола не почувати себе безсилим — от для чого потрібні недільні й святкові вечори! Саме ж під час операції кожна секунда стає найбільшою в світі цінністю, мисль і діяння по-

винні ставати чимось подібним до блискавки. Тільки так здобувається перемога над неблаганним противником — смертю.

І знов-таки кожна зустріч з новим хворим, кожна операція чи відмова від неї, кожний успіх і кожна поразка — це початок нових найнапруженіших, а то й болючих роздумів та шукань...

Будь-що має Друзь надолужити два роки, змарновані до війни, та чотири, відібрані війною. За всяку ціну повинен він швидше йти, напруженіше думати, аби раніше своїх недавніх однокурсників здійснити те, до чого прагне кожний учень: наздогнати й хоч би на півкроку випередити свого вчителя.

Так одноманітно текло Друзеве життя до неділі двадцять дев'ятого січня тисяча дев'ятсот п'ятдесят шостого року.

2

Чергування тієї неділі з самого початку мало чим нагадувало всі попередні. Насамперед Друзь, їдучи до клініки, не побоявся ожеледі: вийшов з трамвая на дві зупинки раніше й дійшов до інституту пішки. Надто мало, мовляв, він буває на свіжому повітрі.

У п'ятницю й суботу була відлига. Місто сповивав густий туман. Немов у березні, капало з дахів. А сьогодні виглянуло сонце, почало похапцем підмерзати, пішоходи обернулися на ковзанки...

Прогулянка не тривала й десяти хвилин, а Друзь одчув себе так бадьоро й упевнено, що йшов, не спираючись на кийок. Низько січневе сонце просвітило його, здавалося, наскрізь, а морозний вітрець видув з душі назбирану протягом тижня порохняву.

А в клініці Друзів настроїв ще покращав.

Останніми днями тяжкохворих сюди чомусь не направляли, складних операцій не робили. Залишились або ті, кого ось-ось мають виписати, або ж ті, кого без поквапу готують до планових операцій. Тим-то, мабуть, Друзеві, коли він обходив палати, ані один хворий ні на що не поскаржився. Навіть у дитячому відділенні панував спокій, оскільки, звісно, малюки здатні бути спокійні без мам. Проте мами тут допіру побували.

Поталанило Друзеві і з черговими медсестрами й санітарками.

У пропускнику цю ніч порядкуватиме Марія Степанівна. Ця не підведе, бо працює в клініці з першого дня її існування.

І зовсім упевнено почуваш себе, коли в операційній чергує Віра Михайлівна. Навіть під час найскладніших, найневідкладніших операцій їй нічого не треба казати: вона наперед знає, чого саме наступної секунди зажадає від неї хірург. Довгий час вона допомагала Федорові Іполитовичу — пройшла його сувору школу. Дивно, що тепер професор оперує з іншою, але то відьма, а не медсестра.

Можна в усьому покластися й на медсестер та нянь у жіночому й дитячому відділеннях.

Зате в чоловічому...

Друзь не зумів приховати прикру гримасу, коли з-за столика в коридорі чоловічого відділення піднялась і пішла йому назустріч Женья Жовнір.

— Вам уже дозволено чергувати вночі?— забувши привітатися, з недоволеним дивуванням спитав він.

Женья відказала з підкресленою гречністю:

— Добридень, Сергію Антоновичу.

І очі її були спокійні й чисті — Вадик Ковалишин порівняв би їх, певне, з глибокими озерами.

Друзь промимрив:

— М-м... угу!

На це Женья з невинним виглядом мовила:

— Це моє перше нічне чергування.

Друзь знизав одним плечем.

З якої речі ця мальована красуня пішла в медичні сестри? І хто з інститутських розумників направив її до чоловічого відділення?

Коли Женья заходить до тієї або тієї палати, у тих, хто видужує, неймовірно збільшується бажання якнайскоріше стати здоровими,— це, ясна річ, непогано. Та якщо всім молодим лікарям, навіть коли цього вимагають обставини, важко відвести від Жениної постаті погляди,— це вже нікуди не годиться. Вадик, наприклад, зустрівшись з Женею, забуває чисто про все на світі...

У клініці ця дівчина працює з осені. Їй двадцять один рік. Колір її волосся викликає заздрість навіть у найприродніших блондинок: поруч із нею видаються во-

ни собі невдало пофарбованими. А яке воно пишне й непокірне, оте Женине волосся! Хустинка й хвилини не може втриматися на ньому: раз у раз збивається то набакир, то на потилицю, хоч як туго її зав'язано.

От і зараз — Женя ледве ворухнула головою, а навколо спалахнуло золоте сяйво. І зробила вона це навмисне: надто вже невинні в неї очі...

Хоч і не дуже впевнено почуває себе при ній Друзь, та сяйвом його не діймеш.

Адже придивившись до цієї красуні уважніше, нічого надзвичайного в ній не відшукаєш. Лице її, приміром,— у багатьох дівчат воно куди принадніше. На зріст не низька й не висока. Щодо іншого — не худа й не гладенька. Звісно, білий халат для дівчини не ідеальне вбрання: він усе, сказати б, надміру узагальнює. А в іншому вбранні Друзь Жені не бачив і, слово честі, не прагне побачити.

От хіба очі...

Проте... Ну, темно-сірі вони. Ну, великі-великі. І навдивовижу уважні. Та хоч рік у них вдивляється, все одно не добереш, чи схожі вони на глибоченні озера під час негоди (так запевняє той же Вадик), чи скидаються на нудне осіннє небо. В усякому разі, для душі Жениної вони ніяке не дзеркало.

Задовго до появи цієї медсестри в чоловічому відділенні Друзь привчив себе не помічати жіночої краси. Вона йому ні до чого.

Хай легковажний Вадик та його ровесники намагаються проникнути до Жениного серця якомога глибше. Але дивно, коли й вельми статечний Олександр Семенович щоразу проводить цю дівчину надто вже пильним поглядом...

У найскромнішої з дівчат од такої загальної уваги дещо замакітрилось би в голові.

Та ні разу Друзь не помітив, щоб Женя хоча б злегка з кимось пококетувала. Ніхто, здається, не може похвалитися, що викликав у Жениних очах бодай ледве помітну іскорку або почув од неї хоч одне слово, від якого й у маленької надії миттю виростають широченні крила.

Тим часом Женя не скупа на ласку. Та відчувають її лише лежачі хворі. Авжеж, з ними вона повсякчас чуйна, лагідна, для кожного знаходить потрібні слова, кожний дістає від неї значно більше, ніж попросить.

Саме такою медсестра й повинна бути...

Усе той же Вадик якось сказав Друзеві, що восени цього або наступного року Женя будь-що стане студенткою.

Але що до цього ординаторові четвертої палати, якому сьогодні припало чергувати? Зараз тільки одне має значення: прийшла вона сюди прямо з медшколи, працює всього чотири місяці, надто рано залишати на неї все відділення на цілу ніч, а надто на ніч проти понеділка. Старша сестра такої необережності не припустилася б. Виходить...

— Так хто ж про вас поклопотався?

Вельми ущипливо прозвучало це запитання.

Женя навіть ледь-ледь почервоніла. Але відказала з холодною гідністю:

— Та, що мала заступити сьогодні, занедужала. Я запропонувала себе. Старша півтори години екзамнувала мене, потім стільки ж думала. Як бачите, мені поталанило.

Ну, Друзь не з легковірних!

— Подумаєш!— ще ущипливіше кинув він. — Я склав би на «відмінно» найтяжчий іспит з латинської мови. Але розмовляти нею не наважився б ніколи!

Худий і високий, Друзь на голову підносився над Женею. Щоб продемонструвати йому свою віру в себе, дівчина підвелася навшпиньки, закинула назад голову (хустина зараз же з'їхала на потилицю) й немовбито згори вниз огляділа свого надто впертого співбесідника. Потому заявила:

— Я знаю й умію більше того, що повинна знати й уміти нічна медсестра.

Волосся розсипалося по її плечах.

Друзь завбачливо відвернувся — не помітив ні гордовитого погляду, ні золотого сйва.

— Гм... Але щоб я не зняв вас з чергування...

Його погляд упав на Женині руки. Права була незалежно засунута до кишені. Зате пальці лівої щосили вчепилися в полу халата.

— От бачите,— всміхнувся Друзь,— з нервами у вас не все гаразд.

Женя мовчки піднесла ту руку до очей, поволі оглянула її з усіх боків. Жодний палець на ній не тремтів.

— Bravo!— вельми іронічно кинув Друзь.

Женя вдала, що не помічає його глузування. На знак згоди вона схилила голову.

— От і гаразд. Тепер ви знаєте, що ні при якій енке я не розгублюсь.— А скільки певності цього бри-ніло в її голосі!— Я знала, на що йду: вночі сьогодні за мною наглядатиме людина, яка й до себе самої що-хвилини чіпляється. Так от — я не боюсь нічого.

— Браво!

Цього разу він одгукнувся щиріше: ви тільки гляньте, яке хоробре дівча!

Атож, не легко житиметься тому, хто колись завоює це поки що неприступне серце: шасливцеві доведеться вдовольнитися скромною роллю нитки, що завжди покірно тягнеться за голкою.

— Спершу подивимось, що у вас робиться.

Тон Друзя зовсім утратив упередженість.

Але Женя не звернула на це уваги. Вона пропустила чергового лікаря вперед і пішла за ним на півкроку ззаду, на ходу ховаючи свою гриву під хустинку. Вираз змушеної слухняності немов примерз до її обличчя.

— Хворих у відділенні сорок сім,— ніби читаючи вголос довідку, доповіла вона.— Лежачих четверо. Вільник ліжок три. Одне у вашій палаті.

В чоловічому відділенні Друзь пробув не менше години. І Жені довелося скласти ще один екзамен. Біля кожного ліжка черговий лікар примусив дівчину з усіма подробицями доповідати, що призначено хворому на вечір і завтрашній ранок, що вона має робити, коли з хворим щось знеацька трапиться.

Його жертва під час цього допиту з тортурами трималася так, немов з катом у неї встановилися сповнені холодної ввічливості взаємини. Відповідала без тремтіння в голосі, ні разу не опустила очей. Справді-бо, знала вона чисто все, що належить знати вельми досвідченій медсестрі, й досконало володіла собою.

Коли вони вийшли з останньої палати, не Женя, а Друзь зітхнув з полегшенням. А Женя, хоч і ледве помітно, зате переможно стріпонула головою. І Друзь нарешті побачив, що її очі здатні спалахувати. Та й щасливий був би Вадик, коли б вони отак спалахнули для нього!

Чергова медсестра дозволила собі звернутися до чергового лікаря, ~~не приховуючи іронії:~~

Микола Шумко 6

— Ви так захопилися перевіркою моїх здібностей, що на хворих майже не вважали. На ваше щастя, усі вони в цілком задовільному стані. Сьогодні і ви, і я будемо тут тільки сторожами... Невже вам не шкода сил змарнованих на мене?

Друзь стиха стукнув кийком по підлозі.

— Що ж, буду радий, коли вийде на ваше. Але ночі проти понеділків для нас, як правило, спокійно не минають. Отож будьте готові до важчого, ніж наша з вами бесіда... Навіть про те, що вам видаватиметься дрібницею, зараз же дзвонить мені. Чергова на комутаторі знатиме, де я. Звідси я піду до фізіологічної лабораторії.

3

Друзь сподівався, що протягом цього вечора йому все ж таки пощастить зробити дещо для себе.

В лабораторії він спершу посидить над останніми гістологічними зрізами. Далі перевірить, що діється з поставленими до термостата позавчора: часом доводиться й у мікробіологічні проблеми занурюватися. Можливо, встигне побувати біля собак, яким нещодавно відновлено тканину аорти. Коли там усе гаразд, це дозволить Друзеві внести дещо нове в ті питання відбудовної хірургії, що їх доведеться зачепити в кандидатській дисертації. А стане часу — можна ще раз зважити всі «за» та «проти» щодо клінічного застосування розробленого ним і вже випробуваного на тих же собаках методу оперування великих судин.

На жаль, до перевірки цього на людях ще дуже далеко...

Не встиг Друзь повідомити чергову на комутаторі про місце свого перебування, як на столі задеренчав телефон.

Так рано сьогодні приїхала швидка допомога? Чи почала вже виконувати його наказ Женья? Цьому чортеняті не терпиться, мабуть, порахуватися за допит та «компліменти».

Друзь зняв трубку.

— Слухаю.

Трубка спитала:

— Сергій Антонович?

Друзь усім тілом сперся на кийок. Він був певний, що сьогодні голосу цього не почує. Краще б взагалі цього голосу не чути...

На якусь хвилику в глибині напівтемної лабораторії начебто засвітилися інші очі — теж сірі, тільки ясніші, з розрізом, мов у корейнки. Вони завжди ледь примружені, сповнені лукавої іронії: всі й усе на світі для них — лише привід для часом лагідних, а часом і колючих, для добродушних, а то й злих кепкувань. Одинадцятий рік знає Друзь Тетяну Федорівну, але ні разу не помітив смутку в її погляді. Навіть позаминулої осені, коли (всі так вважали) впало на неї велике лихо. Лише зрідка біля її рота останнім часом ненадовго з'являється гірка зморшка...

Як же визначити своє ставлення до цієї жінки, коли не знаєш, чому в ній вірити — очам чи отій зморшці. Лише одного Друзь певний: спокійним можна бути лише тоді, коли не згадуєш про Тетяну Федорівну. Інколи це йому вдається...

Але чому, власне, Друзь має непокоїтися зараз? Хіба не однаково йому, чого саме раптом забажається Тетяні Федорівні сьогодні, після її двотижневої мовчанки?

Друзь постарався відповісти байдуже:

— Я.

Трубка засміялась:

— А я гадала, цього разу ви зрадієте. Ми ж хтозна-коли чули й бачили одне одного... З відрядження я повернулася три години тому. І от дзвоню до вас. Добридень, мій друже дорогий.

— Здрастуйте,— ще стриманіше відказав Друзь.

— Чергуєте?

— Так.

— Ще б пак, сьогодні ж неділя... Чи дозволено мені привітати вас з відкриттям світового значення?

— Не поспішайте, будь ласка...

Хоч на цій половині інститутського будинку не було ні душі, Друзь одповідав тихо й коротко, ніби страшився, що хтось підслуховує цю несподівану й не потрібну ні йому, ні його співрозмовниці бесіду.

Він обережно опустився на стілець.

— От і добре,— тим часом нібито весело похрипувала трубка.— Виходить, можна трохи погомоніти

з вами. Ви й досі ще не позбулися переконання, що все, до чого ви прагнете, від вас не втече?

Може, й прохопилося в цьому голосі щось смутне, та навіщо Друзеві дослухатися до інтонацій, до того ж понівечених телефоном?

— М-м... угу...

— Знаєте, під час відрядження мені довелося зустрічатися з мовчазнішими за вас людьми,— не захотіла вгамуватися трубка.— Іноді видавалося, що вони просто бояться рота розтулити: ану, мовляв, як ця клята кореспондентка помітить, що за душею у нас анічогісінько?.. Невже й ви почали такого боятися?.. Ну, та я довго вам не докучатиму. Дзвоню з автомата. Поспішаю до своїх. Хай сьогодні дадуть мені пообідати. А головне — не терпиться мені свого вельмишановного народителя побачити.

Друзь трохи оговтався.

— По-моєму, Федір Іполитович поїхав учора на полювання.

У трубці голосно зітхнули.

— Ви непоправний, любий мій друже! І досі не можу збагнути, чому мій вередливий татусь досі тримає вас у своєму почті. Почув би він, що ви зараз сказали,— навіть не попрощався б із вами. Останнім часом він з багатьма так розійшовся.— В трубці помовчали й, не діждавшись відповіді, повели далі:— Ну, хто ж таки їздить на полювання під час туману? Ваш шеф, а мій батько сидить зараз удома й на всі заставки кляне вчорашню мокротечу. А я зіпсую йому настрої україн... Ви читали вчорашню «Радянську культуру»?

— Ні.

— Шкода. А не завадило б вам прочитати в цьому органі підвал на третій сторінці. Ви ясніше побачили б найближче майбутнє того, перед ким ви стільки стоїте навколішки й кого вважаєте за великого вченого. Те ж саме майбутнє, до речі, очікує й на вас, якщо ви в усьому братимете приклад з мого предка.— Кілька секунд трубка помовчала. І раптом у зовсім іншому, явно підступному тоні спитала:— Слухайте, невже вам не кортить повторити мені те, за що я колись намилила вам голову?.. Невже ні разу не посміли подумати, яка дурна я була тоді?

Друзь промовчав.

— Отже, на вашу допомогу я не можу сподіватися,— зітхнувши, констатувала трубка.— А може, хоч проконсультуйте мене де в чому?.. Ну що ж, буду й далі одним у полі воїном. Буду напоумлювати вашого геніального керівника: далеко не все, мовляв, у тебе гаразд. Нічого не можу з собою вдіяти: стільки в мені гіркоти й злості назбиралося...

Друзь насмілився перебити:

— Я не вірю жодному вашому слову. Надто любите ви Федора Іполитовича. Ще раз приношу вам свої пробачення за те, що колись, не стримавши свого дурного роздратування, сказав вам про нього не те, що слід. А за тодішній ваш прочухан ще раз складаю вам найщирішу подяку.

Усмішліві нотки начеб вітром видуло з трубки.

— Саме тому, що люблю батька, нічого йому не прощаю. А ви — як моя мама. Колись вона зробила зі свого чоловіка справжню людину. А потім усе життя цокотіла: «Ах, мій Федь! Ах, Федів талант!» Все йому пробачала... І хіба тільки вона? Любителів славословити біля професора Шостенка стільки — не протовпишся. Ви, на жаль, в їх числі. Якби моя воля, я б вас усіх...

Друзь обережно переніс трубку до другого вуха.

— Чому ж мовчите? Злякались?— глузливо спитала Тетяна Федорівна.

Друзь провів язиком по пересохлих губах.

— Не хочу наговорити зайвого. Тепер уже про вас. В трубці задзюрчав сміх.

Слід би дещо сказати цій дамі. І не тільки сказати. Та який з того глузд? Звільняти вперту жіночу голову від скам'янілих дурниць — яка ж то невдячна робота! І переведеш на неї цей такий потрібний тобі недільний вечір...

Друзь спробував перевести розмову на інше:

— Що за статтю ви згадали? Про наш інститут?

— Ні, про найближчого друга вашого божества. Про Юліана Матвійовича Струмилла.— Тетяна Федорівна з притиском вимовила подвійне «л».— І такого ж бонзу на театрі, як ваш учитель і керівник у хірургії. Може, хоч ця стаття змусить його замислитися.

Друзь дозволив собі посміхнутися.

— Погано ж ви знаєте свого батька.

— Зате не мирюся з ним, як миритесь ви!— гостро кинула Тетяна Федорівна.— Миритесь і не помічаєте,

як вас по вуха засмоктало тихе болото... На все вам найгірше!

Не перший раз отак вона прощалася з Друзем, і той сухо відгукнувся:

— Бувайте здорові.

Хотів був покласти трубку, але звідти долинуло:

— Даруйте, одного я вам іще не сказала. Завтра вранці приїздить Ігор.

У Друзя перехопило подих. З півхвилини, певне, минуло, перш ніж він спромігся спитати:

— Надовго?

— На півроку,— вдоволено відповіла Тетяна Федорівна.— Буде вдосконалюватися у вашому інституті. Вам трудно повірити? На всяк випадок запам'ятайте: йому пропонували інститут Вишневського в Москві.

І знов Друзь спитав по тривалій паузі:

— Чому ж він...

— Я наполягала! — не дала закінчити йому Тетяна Федорівна.— Не знаю, чи дійшла ця новина до батька. Мамі Ігор, певне, написав. Та батькові вона нічого не скаже: хай Ігор впаде йому мов сніг на голову... Як це вам подобається?

А хіба Друзеві це могло сподобатися? Та й не знав він, чи вірити їй, чи радіти, чи руками розводити. Бо ж як треба йому побачитися з Ігорем! Як багато треба розповісти! І скільки надзвичайно цікавого почув би Друзь од єдиного свого друга...

І скільки гармидеру внесе Ігор в розмірене Друзеве життя! І чи зможе нерішучий Сергій, як п'ять років тому, ухилитися від участі в конфлікті між своїми вчителем і другом?

Щоб приховати свою розгубленість од себе самого, Друзь мовив з непевною усмішкою:

— Отже, до отчого дому ви йдете не так обідати, як для розвідки на користь Ігореві. А завтра ви обоє об'єднаними зусиллями почнете наступати на бідолашного Федора Іполитовича... Ні, не вийде у вас нічого. Прийміть мое співчуття задалегідь.

Знаючи норов Тетяни Федорівни, Друзь завбачливо втяг голову межи плечі. І не повірив ушам своїм, коли з трубки долинуло лагідне:

— Зі своїм давнім і, здається, єдиним другом, ви побачитесь завтра вранці... І... я сама з цього дивуюсь... я хочу бачити й вас. І не колись, а завтра ввечері.

Це було щось нове.

— Мене?

— Так. Перед початком боротьби з деякими впертими й товстошкірими противниками годиться як слід привести до ладу свою зброю.

Друзь збагнув:

— Я маю стати для вас точилом?

І почув украй ласкаву відповідь:

— Сергію Антоновичу, любий, не облещуйте себе. Ну, який же з вас абразив? На вас я гадаю дещо підшліфувати свою дотепність... Отож неодмінно приходьте завтра ввечері до мене. Вперше за десять років нашого знайомства ви нарешті побуваєте у мене в гостях. І в гостях у мого брата, бо житиме він з усім своїм посімейством у мене. Ну, як, згода?

У трубці брязнуло, і вона запищала морзянкою. Відповідь Друзя Тетяну Федорівну не цікавила.

4

Трубка тонко й жалісно попискувала, а Друзь усе притискував її до вуха. Очі йому то мружились, то широко розплющувались. У півтмї лабораторії він бачив не високі столи, не посуд з різнобарвними розчинами, не термостати. І думалось зовсім не про те, заради чого він прийшов сюди. І не про Ігоря.

...Авжеж, чудна дочка в професора Шостенка.

Друзеві не треба напружувати увагу, щоб з'являлася вона перед ним такою, якою він бачив її під час останньої зустрічі.

На вулиці Тетяна Федорівна майже не вирізняється з натовпу: можна пройти поруч і не помітити її. Так було щось із два тижні тому: якби не спинила вона Друзя, пройшов би він мимо.

От Женя Жовнір — її й не хочеш, а неодмінно помітиш і весь час не відводитимеш од неї очей.

Проте Женя Женею, а Друзь пам'ятає кожную риску обличчя саме Тетяни Федорівни, кожний її жест, кожную інтонацію, кожную зміну виразу її очей. Щоправда, хоч годинами вдивляйся в неї, нічого красивого або виняткового не знайдеш. Її й гарненькою не назвеш. Подібні

слова взагалі не про неї — ними не розповіси про її вигляд, постать, ходу. Та й навіть Друзеві хоча б і найдосконаліші описи? Коли нема Тетяни Федорівни, для чого згадувати про неї? А коли вона перед тобою, чого ж тобі ще?

І вдягається вона — жодної кричущої лінії або плямки. Темно-русе волосся з сйвом не порівняєш. Воно заплетене в тугі коси, зібрано у важкий вузол над потилицею. Брови тонкі, але не вищипані. Тіней од вій на щоках нема. Навіть до губної помади Тетяна Федорівна вдається лише в урочистих випадках. Нема-бо в ній і ніколи не було притаманної мало не всій жіночій статі особливості — прагнення подобатися за всяку ціну кожному. А коли бачиш її в профіль, видається, ніби вона поспішає назустріч міцному вітру.

Тетяна Федорівна лише на рік старша за свого брата, а той прожив усього двадцять вісім років.

Але все ото — ніякий портрет дочки професора Шостенка. Найголовніше в ній — очі. От вони — прекрасні, й іншого слова тут не добереш. Правда, Друзеві усе ще над силу збагнути, що саме робить ті очі прекрасними. Та й як збагнути, коли, зазирнувши в них, бачиш: зовсім не на тому, що сказав ти їй допіру, й не на тому, як тобі відповісти, зосередилась Тетяна Федорівна. От і починаєш вірити, — живуть її очі своїм особливим життям...

Філологічний факультет університету ця жінка закінчила сім років тому — за два роки перед тим, як Друзь та її брат стали лікарями. Зібралася була вступити до аспірантури, та несподівано пішла працювати в газету. Спершу поралася з читачівськими листами. Потім призвище її почало з'являтися під чимраз змістовнішими матеріалами. Позаторік навесні стала спеціальним кореспондентом. Тепер вона то цілими днями не виходить із заводських цехів, то на тиждень-другий виїжджає до колгоспу або МТС. Після цього в газеті з'являються статті або нариси, подорожні нотатки або фейлетони.

Місцеву газету Друзь переглядає не щодня. До творчості Тетяни Федорівни, як і до неї самої, гострої цікавості не відчуває. Та коли щось із написаного нею потрапляє на очі, він поволі читає все від першого слова до останнього. Читає, звісно, не байдуже, але й без надмірного інтересу — так, як слухав її допіру. Він ні-

чого не шукає ні поміж написаних нею рядків, ні між сказаними нею словами.

Та й нічого йому там шукати.

Коли Друзь був ще на першому курсі, часом мріялось йому: можливо, розкриється перед ним ця душа, ввійде він у ще незнаний, чудовий світ. Щоправда, й тоді забороняв собі отак мріяти. Але десять років тому мрії ці не були такі слухняні, як тепер. Та не наважився пошукати тоді ключа до того незнаного світу.

Закінчилися ці боязкі марення тим, що Тетяна Федорівна вийшла заміж.

Після того залишилася в Друзя єдина втіха — немилосердне кепкування з себе. Помалу-малу воно стало звичкою — гіркою і все ж таки рятівною. Звичка ця й досі допомагає Друзеві зберігати рівновагу під час випадкових зустрічей з об'єктом колишніх марень або несподіваних телефонних розмов. Дивишся мимо неї, не дослухаєшся до слів та інтонації — все ж одно ніколи толком не розчуєш, не второпаєш, чому й про що саме вона з ним розмовляє.

От і сьогодні — казала Тетяна Федорівна одне, а в очах, певне, було щось зовсім інше. Вона потішалася з нього, а погляд був, мабуть, украй серйозний. Вона гнівалася, а очам її було чомусь весело... От і розбери її.

Ні, в гості до неї Друзь завтра не піде: навіщо?

З Ігорем і тут досхочу набалакається. А з нею... Жодному її слову він не повірив сьогодні. Не повірить і завтра. Вона краще, ніж будь-хто інший, знає: з тими, хто не поділяє його думок, професор Шостенко запросто сам розраховується. Ігор — перший приклад тому. От що її цікавить: чи не зосталося в Друзеві чогось од його торішнього спалаху — чи не знайде він спільної мови з Ігорем? Тільки навіщо їй це?

Минулої зими Федір Іполитович, зненацька роззлостившись з приводу якоїсь дрібниці, напустився на Друзя: треба ж на комусь зірвати гнів. Виразів старий, як завжди, не добирав, на справедливість начхав... За годину потому Друзь зустрівся з професоровою дочкою й незчувся, як зірвалося в нього з язика кілька словечок про старечий егоїзм та про людей з занадто високою думкою про свої таланти. Не зміркував, що казати отакі дочці, яка вважає свого батька за найідеальнішого індивідуума, щонайменше нетактовно.

Тоді Тетяна Федорівна нічого не сказала. Зате не було потім ані одної зустрічі, ані одної телефонної розмови, щоб вона не розпитувалася, чи не повідомить її шановний Сергій Антонович про нові ознаки старечого маразму у його вчителя. А знедавна сама почала докладно розповідати: не той уже, мовляв, Федір Іполитович — ще трохи, і доведеться йому піти на пенсію. І терпляче чекала, як же відгукнеться на її сенсаційні повідомлення той, кому Федір Іполитович повернув життя, зробив лікарем, ввів до науки.

Спершу Друзь благав Тетяну Федорівну забути про його святотатство. Тепер намагається відмовчуватися. Та все одно вона ніколи не пробачить того, хто посмів осудити її батька замість щодня ретельно молитися на нього.

Така в неї вдача.

Про це й слід було б згадати Друзеві, перш ніж скаржитися їй на її непогрішного батька. Тим більше, вдача Тетяни Федорівни повністю розкрилася перед Друзем ще позаминулої осені, коли достойній дочці професора Шостенка довелося пережити найтяжче, мабуть, в її житті лихо.

Поруч Бориса Шляхового (так звався її чоловік) Друзь, і коли був студентом, і по закінченні медінституту, почував себе, мов гава поруч сокола. Довготелесій, недорікуватий напівінвалід і тугодум — з одного боку, і здібний інженер, красень, певний себе спортсмен, цікавий співбесідник, одне слово, душа товариства — з другого. Хіба можна таких порівнювати?

З цим самим Шляховим Тетяна Федорівна одружилася ще на четвертому курсі і в свого Бориса була закохана до нестями.

Друзь і перед тим зустрічався з нею не дуже часто, а після весілля став бачити її зовсім рідко. Між ними запанував той начебто невимушений тон, що з'являється поміж не дуже близькими, зате давніми знайомими. Випадково зустрівшись на вулиці, вони неодмінно на кілька хвилин зупинялися — навіть у небалакучого хірурга знаходилось з десяток нейтральних слів для журналістики, що досить швидко йде вгору.

І от позаторік, сонячного вересневого надвечір'я, Друзь і Тетяна Федорівна зустрілись недалеко від її домівки. Постояли. Він виклав їй свої міркування про погоду. Вона добродушно покепкувала з нього. Потім

коло них непомітно з'явився Шляховий — повертався додому. Він гостинно запросив Друзя пообідати в них, той ніяково відмовився. На прощання Тетяна Федорівна лагідно посміхнулася до Друзя:

— Ми так рідко бачимо одне одного...

З півхвилини Друзь дивився вслід щасливому подружжю. Тетяна Федорівна взяла свого Бориса під руку, Шляховий схилився до неї. Вони вмить забули про того, з ким щойно попрощалися.

«Чи є на землі щасливіша пара?»— гірко подумалось йому.

І, побачивши своє незграбне відображення в крамничній вітрині, похнюплено побрів своєю дорогою.

Минуло щось із два тижні. І раптом Друзеві серед об'яв у газеті впало в око: «Шостенко Тетяна Федорівна... порушує справу про розлучення з Шляховим Борисом Вікторовичем...» Скільки він простояв на інститутських сходах з тією газетою в руках, то підносячи її до очей, то знесилено опускаючи,— хіба можна таке запам'ятати? І кілька днів потому чомусь страшився наvertатися на очі Федорові Іполитовичу.

Знову Друзь побачив Тетяну Федорівну вже після того, як обласний суд виніс рішення в цій справі. І оттовпів. Був перекоаний, що почуває вона себе так, мовби згасло на небі сонце. А вона анітрохи не змарніла, не схудла—точно така ж, якою Друзь звик її бачити.

І про своє заміжжя вона при Друзеві ні разу не згадала.

Телефонна трубка все ще пронизливо пищала. Друзь кинув її на важіль, побачив себе в лабораторії. А годинник показував початок восьмої.

Та й дурень же — стільки часу змарнував... Ну на якого біса він занурюється в те, що давно за водою пішло?

А втім... Мине ще хвилина, дві, і все заспокоїться, як заспокоюється поспіль укритий ряскою ставок, коли шубовсне в нього хай навіть величезна каменюка.

5

У двері постукали. До лабораторії ввійшла тьотя Тося, санітарка з чоловічого відділення, подала Друзеві газету.

— Це вам од чергової медсестри. Вона мало не всю клініку оббігала, шукавши. Тому й пробачення просить: не відразу, бач, виконано доручення.

Друзь машинально взяв газету.

І лише потому, як санітарка прихилила за собою двері, спромігся промовити:

— Дя... дякую.

Що за доручення? До чого тут Женя?.. Невже Тетяна Федорівна подзвонила і їй, умовила розшукати цю газету? Це її стиль... Але навіщо здався йому якийсь там Струмилло?

Якось непомітно газета опинилася на столі, розгорнулася, руки машинально розгладили її. Погляд побіг по третій сторінці, спіткнувся об заголовок: «Головний режисер умиває руки...» От уже й лампу присунуто поближче...

Спершу автор статті пишномовно нагадав, що Юліан Матвійович Струмилло серед сучасних українських акторів — один з найталановітших («він успадкував і розвинув кращі традиції наших корифеїв»), а режисер з нього безумовно найвидатніший («він давно вже ввійшов до того славного сузір'я, де незгасимо горять імена Станіславського та Немировича-Данченка»).

Неабияка обдарованість Юліана Матвійовича була помічена й високо оцінена ще в роки громадянської війни, коли цей високоталановитий артист починав свій творчий шлях на сцені одного з фронтових театрів. Та справжня його слава зросла й зміцнилася разом із славою театру імені Коцюбинського, що народився в ті ж буремні роки.

Щоправда, цей колектив якийсь час ніяк не міг виплутатися з усіляких «новаторських» викрутасів. І тільки по тому, як на початку тридцятих років Струмилло став його художнім керівником, коцюбинці за короткий час обернулися на чи не найкращий серед сценічних колективів республіки.

Близько двадцяти років Юліан Матвійович, цей видатний майстер української сцени, був керманічем цього нині відомого далеко за межами нашої республіки театру. І для Струмилла, і для очолюваного ним колективу то були роки наполегливого шукання нових шляхів у театральному мистецтві, роки послідовного утвердження на сцені героїки наших величних буднів, роки

швидкого зростання й визначних успіхів. На коцюбинців почала оглядатися театральна громадськість не тільки України. Їхній творчий доробок збагатив скарбницю всього радянського мистецтва.

П'ять років тому Юліан Матвійович став головним режисером академічного театру в столиці. Як гаряче зустрів Струмилла весь акторський склад! Як раділи столичні глядачі! Всі були переконані: з приходом такого великого майстра на академічному кону бурхливо завирує творче життя.

Пальці Друзя тихо затарабанили по газеті.

Навіщо Тетяна Федорівна підсунула йому цю аж ніяк не цікаву статтю? Що вона хоче йому навіяти?

Театралом Друзь не був ніколи, про Струмилла знав дуже мало. Дехто в місті, а надто студентська молодь, справді вважали його за геніального актора. Про те ж саме досить часто писали й місцеві газети. Кожний спектакль, ним поставлений або з його участю, рецензенти вважали за неабияку подію в мистецькому житті міста. Ну а про овації, що їх влаштовували на кожній виставі глядачі, годі й казати.

Щоправда, й тоді лунали поодинокі голоси: надмірне обкурювання людини фіміамами призводить до того ж, що й зловживання наркотиками, а лікування наркоманів, як відомо, справа довга й копітка. Але голоси ті глушилися гуркотом овацій.

Друзь навалився грудьми на стіл.

Ні, про окурювання фіміамам він чув не лише в зв'язку з давнім другом професора Шостенка. Звичайно, були то не категоричні твердження, а невиразні натяки, приховане презиркування. І не десь, а тут — у лабораторіях, в ординаторських... Часом на крамольних думках ловив Друзь і себе самого.

От і зараз...

І так часто Тетяна Федорівна натякає на це Друзеві,— іноді мимоволі починаєш думати, що вона щира. Щоб дочка та отак про батька... та чи може таке бути?

Обома руками Друзь стиснув собі скроні...

І знову схилився над газетою.

Тон статті почав стрімголов знижуватися.

Чи ж справдив вельмишановний Юліан Матвійович надії столичних акторів і театралів?

В академічному театрі Струмилло насамперед повторив дві старі постановки: довоєнного «Мартина Борулю» й останню роботу з коцюбинцями — «Дядю Ваню». Але тепер грали ці п'єси інші актори, а постановник на це не зважив — змусив їх і в дрібницях точно наслідувати коцюбинців. І стародавнє правило «всяка копія гірша за оригінал» підтвердилося повною мірою.

Одначе треба віддати належне виконавцеві головних ролей — тому ж таки Юліанові Матвійовичу. Він блискуче продемонстрував неабияку широчінь свого акторського діапазону. В обох спектаклях його приймали, згідно з театральною термінологією, на ура, хоч нічого нового до своєї гри він не вніс. І саме акторська досконалість Струмилла гостро розійшлася в цих спектаклях з його режисерським методом. На обох спектаклях глядачі почували себе так, немов були то гастрольні вистави давно забутих часів, коли знамениті актори їздили по провінції й грали свій репертуар з випадковими трупами.

Ні «Боруля», ні «Дядя Ваня» на академічній сцені довго не протримались.

Після цього Струмилло поставив горьківських «Міщан». І знову глядачі були здивовані. Їм здавалося, що центральний образ «Міщан» не Нил, що все зроблено для того, аби на першому плані опинилися Перчихін, якого грав сам Юліан Матвійович, та Олена Кривцова — її роль виконувала артистка Перегуда, Струмиллова дружина. Лихі язики навіть запевняли, що постановник виявив тут неабияку «творчу сміливість», доручивши роль Олені саме Перегуді, не зважаючи на те, що в академічному театрі є не одна актриса, яка й зовнішністю, й віком, і, головне, здібностями куди більше пасує до цієї ролі.

«Що це? — волав автор статті. — Безмежна віра в свою непогрішність? Самозакоханість? Зарозумілість? Невже ота притаманна справжньому митцеві любов до мистецтва в собі — це ж вона принесла колись Юліанові Матвійовичу цілком заслужену ним славу! — переродилась в осоружну любов до себе в мистецтві?»

До всього цього треба додати, що за всі роки Струмилло так і не поставив у столичному театрі жодної сучасної п'єси. Над ними працюють тільки чергові режисери. Тут художній керівник театру умиває, мовляв, руки...

І чимало ще випадків з теперішнього життя академічного театру, коли його художнє керівництво поспішає вмивати руки, навів сердитий автор.

А наприкінці, буцімто злякавшись, що тон статті став не зовсім увічливий, автор спробував удатися до чемності. Цілком можливо, мовляв, йому не пощастило уникнути деякого перебільшення. Але ж ідеться про долю провідного театру республіки й талановитого митця. І те, і те — не чиясь особиста власність. Юліан Матвійович не має права протиставляти себе великому творчому колективу, бути художником «у собі», забути вічну істину: кому багато дано (а Струмиллові дано більше, ніж будь-кому), з того багато й питається.

Статтю дочитано.

Вже кілька разів Друзь підходив до термостата й знов повертався до стола, перечитував той або той абзац, часом розгублено потирав собі скроні.

Йому ставало щодалі тривожніше.

Коли бути щирим із самим собою, то сумніви, якими минулої зими Друзь так необережно поділився з дочкою свого вчителя, у нього не зникли. Мало того, день крізь день вони настирливішають. Перешіптування й переморгування однодумців Самійла Овсійовича тут ні до чого. Друзь їм не спільник, не попутник. І не буде таким ніколи. Хай тільки спробує хтось із них нешанобливо висловитися про Федора Іполитовича!..

Друзь ніколи не забуде, за що вдячний він своєму рятівникові й учителю. І коли б йому тільки привиділося те, в чому він ненавмисне прохопився Тетяні Федорівні, не було б зараз на землі щасливішої за нього людини.

Друзь рвучко пройшовся з кутка в куток, не помічаючи, що шкутильгає дужче, ніж звичайно.

Якби ж то тільки привиділося!

А найгірше — він же й пальцем не поворухнув, щоб припинились оті поголоски та переморгування, щоб ніхто не смів би обкурювати Федора Іполитовича підлабузницьким фіміамом. І як поведеться Друзь, коли отака стаття нараз з'явиться в якійсь газеті про інститут, про його наукового керівника? А вона рано чи пізно таки з'явиться!

В кутку Друзь стояв довго й нерухомо, не знаходячи відповіді, обома руками спираючись на кийок.

Женя мала рацію: не медсестрою, а сторожем вона почувала себе на чергуванні.

Для хворих вечір минув спокійно. Втихомирені двогодинними розмовами з рідними, лежачі хворі не затримували вродливу медсестру біля себе, а ходячі майже не підсідали до її столика в коридорі. Проте не обминав її, як завжди, ані один погляд.

Якби вона почала нараз запевняти, що геть байдуже їй до загальної уваги, їй би ніхто не повірив. В якій дівчини не піднімається настрій, коли від усіх чуєш тільки таке, від чого мимоволі починаєш одчувати себе винятковою? Адже бавитися чоловічими серцями, мовби то звичайні крем'яшки,— яка ж то захоплююча гра!

Та тільки-но Женя почала працювати в клініці, незабаром надокучила їй ця одноманітна забава. Сама на себе раз у раз почала дивуватися: чому не помічала досі, що геть усі її лицарі на один копил — і юнаки, і ті, кому вже час прощатися з молодістю, і ті, що їм роки вже припорошили сивизною голови. Кожен намагається повністю заволодіти Жениною увагою, жадає, щоб Женя слухала тільки його, бувала всюди тільки з ним і беззастережно вірила, що ні з ким іншим щастя не знайде. А чи хоч один з них має бодай приблизне уявлення, яке воно — її щастя? Вона сама не знає цього й досі...

Ні, не дуже розумною була Женя ще недавно. І хто знає, чи порозумнішала за останні місяці. Але перед цим сухарем, Сергієм Антоновичем Друзем, вона сьогодні не розгубилася, довела йому своє право на нічне чергування. І здобула цю перемогу не тим, що їй бог дав, а напризбируваним отут, у клініці. Тим-то, коли Друзь пішов, Женя не змогла відразу заспокоїтися — стільки було в ній торжества, хоч і приперченого злістю: чому цей сухар не повірив їй з першого ж слова? До того ж він єдиний, хто не зазирає їй в очі, ні разу не звернувся до неї із значущими словами. А втім, хіба здатний на щось подібне найнепомітніший і наймовчазніший з ординаторів цієї клініки?

Коли в людини є щось живе, його нічим не приховаєш: воно, мов джерельце, обов'язково проб'ється на поверхню. А Сергій Антонович усього-на-всього найдрібніший з астероїдів, що обертаються навколо професора Шостенка. Тільки й клопоту в Друзя, що кружляти дов-

кола свого яскравого світила та ледь-ледь поблискувати позиченим у нього світлом. Звідки ж тут узятися чомусь живому?

Ані крихти нема й не було в Жені цікавості до того, чим живе цей самий Сергій Антонович, коли вона похапцем гортала «Радянську культуру», перед тим як одіслати йому цю газету. Сторінки вона переглянула просто знічев'я.

Ну й передувала цьому незрозуміла подія.

Хвилини не минуло потому, як Сергій Антонович пішов з відділення, а на столику тихо, щоб не потурбувати хворих, загудів телефон. Незнайомий жіночий голос спитав:

— Скажіть, будь ласка, Сергій... черговий лікар у вас?

На світі існує жінка, що дзвонить на роботу нежонатому ординаторові й запросто називає його Сергієм? Ну й сенсація ж буде завтра по всій клініці! Женя з цієї новини таємниці не зробить!

Дивування не завадило юній медсестрі відповісти підкреслено офіційним тоном:

— Черговий лікар вийшов.

В телефоні зітхнули:

— Шкода... Куди ж йому дзвонити?

Женя відказала ще суворіше:

— Скажіть черговій на комутаторі, що вам...

— Саме так я й зробила,— перебили її.— Невезуча я, видно: подзвонила, коли Сергій Антонович од вас пішов і не прийшов ще нікуди.

— Здається, він зараз у фізіологічній лабораторії.

В телефоні зітхнули виразніше.

— Красенько дякую... Чи не з чоловічим відділенням мене з'єднали?

— Так.

— Тоді в мене до вас прохання.

Щось у цьому голосі почало дратувати Женю, і вона промовчала.

— Сьогодні неділя,— тим часом повела приятелька відлюдкуватого ординатора.— Отже, вашим хворим понаносили безліч газет та журналів. Ймовірно, в когось знайдеться вчорашній номер «Радянської культури». Попросіть, будь ласка, цю газету й хвилин за десять передайте її черговому ординаторові. А я до того

підготую його, бо без цього він навряд чи добре, навіть що йому ця газета... Згода?

Голос ставав чимдалі чемніший, а в Жені більшала відраза до нього. Таким тоном, здавалося їй, ліберальні аристократки в старовинних романах звертаються до своїх камеристок чи, як їх там, компаньйонки.

І все-таки Женя згодилась:

— Гарзд. А що переказати Сергієві Антоновичу?

Співбесідниця буцімто всміхнулася:

— Хіба я не сказала, що подзвоню до нього? Чи вам страх як хочеться знати, хто саме постачає інформацію з питань культури вашому сьогоднішньому керівникові? Жіночої цікавості і в мене досить. Я не від того, наприклад, щоб довідатися, чому ви так сухо мені відповідаєте. Чи не приревнували ви часом доктора Друзя до мене?

Подумаєш, яка дотепна!

Та Женя нечутно звела дух і відказала (принаймні сама була певна того) з неабиякою гідністю:

— Перепрошую, але ви й без моїх запитань так багато розповіли про себе,— не знаю, куди його й класти.— Вона ледве втрималася, щоб не показати трубці язика, й заговорила ще стриманіше:— Якщо знайду газету, передам неодмінно.

— О-о! — промовила невідома так, мовби перед нею, грізно вигнувши спинку й настобурчивши шерсть, зашипіло маленьке кошения.— Ви починаєте мені подобатися. Ми з вами надзвичайно мило погомоніли, правда ж? Будьмо ж знайомі. Мене звуть Тетяна Федорівна Шостенко. А вас?

Можливо, від такого повороту розмови іншій дівчині забило б дух. А Женя відповіла відразу:

— Євгенія...

— Отже, Женя,— перебили її.— Чи не Жовнір?

— Жовнір.

— Надзвичайно приємно,— з вельми чарівною, мабуть, посмішкою промовила професорова дочка.— Я стільки про вас чула... Хотілося б глянути: чи й справді ви — восьме чудо світу... в масштабі, ясна річ, вашого інституту. А тепер будьте здорові, мила моя Женя.

В телефоні клацнуло.

Женя поклала трубку так обережно, буцімто вона ось-ось вибухне.

Ну та й цікава ж розмова!

Невже цей довготелесий ординатор здатний на дружні (а може, й не тільки дружні) стосунки з дочкою самого Федора Іполитовича? Коли б тільки дружні, професорова дочка не запідозрила б навіть не в Жені, а в самому Жениному голосі суперницю. Чим же Друзь привернув до себе увагу цієї дами? І чому цій Тетяні Федорівні так загорілося з «Радянською культурою»?

Ледве стримуючись, щоб не побігти, Женя подалася до найближчої палати.

Йї пощастило: газета знайшлась одразу.

Цікаво було б побачити, як нетерпляче Сергій Антонович вихопить цю газету з рук Жені, як хапливо його погляд забігає по сторінках.

Що ж він там шукатиме?

Чотири газетні сторінки — простір чималенький. Розкидані по них заголовки — маловиразні: відразу й не добереш, про що під ними йдеться. І Женя почала похапцем дещо перечитувати. Відразу ж видавничі справи попереплутувалися з проблемами сучасної музики, рецензії на нові спектаклі й кінофільми почали перегукуватися з пошуками працівників телебачення. Жені здалося, що опинилась вона серед галасливого натовпу, де кожний галасує про своє.

Отетерівши й відкинувшись на спинку стільця, вона не помітила, як минуло десять хвилин. Але зміркувала: вигляд у неї став такий, що Друзь ураз зрозуміє причину її хвилювання.

Діставши потрібні інструкції, газету до фізіологічної лабораторії понесла тьотя Тося.

7

Як цей понурий ординатор, що його палату професор відвідує найрідше, як ця незрозуміла особа спромоглася помітити професорову дочку?

А що професорова дочка знайшла в Друзі?

Цілий вечір ці запитання муляли Жені.

Закони логіки вона не завжди вважала за обов'язкові для себе. А те, що дочки свого найвищого шефа вона не бачила ні разу, майже ніякого значення зараз для неї не мало. Не досить хіба Женя наслухалася про цю даму? Хіба не все, що в місцевій газеті підписано

«Т. Шостенко», перечитала? А скільки разів і в скількох варіантах вислухала драматичну історію її заміжжя та розлуки!

На суді (це відзначали всі варіанти) Тетяна Федорівна поводитися навдивовижу непохитно: чоловіка свого немовби не помічала,— не людина, мовляв, він, а пороже місце. А чоловік—ні, такими не кидаються. І як же той неборака й до суду, й на суді, забувши гідність, принижено благав, щоб вона дарувала йому якусь провину, взяла позов назад! А після суду він чи не щодня ходив до неї додому, на роботу, ловив її на вулиці. До себе вона його й на поріг не пускала. На вулиці кликала міліціонера: захистіть, будь ласка, від хулігана. Чим саме завинив Шляховий перед своєю дружиною, про те так ніхто й не довідався. Лише одне ясно: розлучилася Тетяна Федорівна не для того, щоб побратися з кимось іншим,— живе сама й досі...

А що таке Сергій Антонович Друзь?

До нього й не підступишся.

А втім, навіщо підступатися? Мигцем глянеш на цього ординатора, і враз геть усе тобі ясно стане: до чого ж це правильний, одноманітний і неймовірно нудний чоловік! Коли був він хлопчиком, усі навколишні матері, певне, показували своїм дітям на нього як на неперевершений зразок добропорядності й слухняності. В школі він усі десять років, мабуть, просидів на передній парті, тільки про те й дбав, щоб бути відмінником, а школу закінчити з медаллю. Після школи вступив до інженерно-будівельного інституту, але думав не про красу й затишок людських жител, а про геометричну бездоганність промислових споруд... А вчився він там лише два роки.

Літо сорок першого нагадало було Друзеві: ти ж людина! Хоч як це дивно, але на фронт він пішов добровільно. Був сапером. Та, певне, не дуже вправним, бо нагород не здобув і навіть до ефрейтора не дослужився.

Восени сорок третього, під час наведення переправи через Дніпро, він був тяжко поранений. І з госпіталю не вийшов аж до демобілізації.

Чому?

Отут у розповідях з'являється неясність.

Одні інститутські всезнайки (перший серед них — протеже Жениного прямого начальника й Друзів однокурсник Фармагей) прозоро натякають: Сергій, мовляв,

прийшов до висновку, що нема йому рації повертатися на передній край, бо там взагалі можна загинути. От він і вблагав кого треба залишити його «для дальшого проходження служби» в тому ж таки госпіталі: хіба, мовляв, санітар або писар роблять для перемоги менше, ніж сапер?

Інші всезнайки запевняють, що теперішній керівник цього інституту, а тоді головлікар того госпіталю полковник медслужби Шостенко, сам не відпустив рядового Друзя. Видужавши після дуже тяжкого поранення, Друзь став наочним прикладом того, які чудеса може творити Федір Іполитович. Це допомогло йому просунутися на посаду головного хірурга гвардійської армії, стати генерал-майором...

Подібні плітки Женя рішуче відкидала.

Так, у професора вдача крутенька. Пустомолотів він не любить. Але є ще в інституті люди — вони охоче купуються в славі Федора Іполитовича, та не прощають йому сказаного зопалу, живуть з камінням за пазухами. Жалюгідні людиці: професор іде й довго ще йтиме вперед, не дослухаючись до гавкання по темних закутках. Понад шістдесят років прожив він з високо піднесеною головою й ніколи не помічав ні заздрісників, ні іншої мушви, що хмарою в'ється навколо кожної обдарованої людини.

На зріст Федір Іполитович не дуже високий, але такий стрункий, що видається аж ніяк не нижчий за вічно зсутуленого Друзя. Голова його в сріблястій сивизні. Зморшки майже непомітні. На щоках досі ще юнацький рум'янець. А який пронизливий погляд! Єдине, що не подобається в ньому Жені, — підстрижені, схожі на зубну щітку вуса: не личить видатному вченому ця надто старомодна прикраса.

Дивись на нього й питаєш себе: яким же він був замолоду? Розповідають, чимало жіночих сердець у ті далекі часи перед ним трепетало...

Ну, а що Сергій Антонович підібгав на фронті хвоста, то для нього це природна річ. Підвищити голос у розмові з медсестрою — тут він герой. Та ніхто не пам'ятає випадку, коли б він насмілився висловити перед старшим власну думку хоча б щодо якоїсь дрібнички. Він або мовчить, або проголошує такі набридливі істини, як «вік живи — він навчайсь» або ж «вченому світло, а невченому тьма».

Тим чуднішими видаються взаємини між талановитим ученим і цим покірливим ординатором.

Демобілізувався Друзь у липні сорок п'ятого. А у вересні був уже студентом медичного інституту. Про колишні свої мрії стати будівничим начебто геть забув. Але, всю війну жодного підручника в руки не взявши, протягом одного лише місяця підготуватися до вступних екзаменів, скласти їх на «відмінно»,— навіть за тих пільг, що їх надавалося тоді фронтовикам, хіба це можливо? Отже, без дуже поважної протекції тут навряд чи обійшлося... Щоправда, Федір Іполитович вийшов у запас тільки через півроку потому, як Друзь став студентом-медиком.

До рідного міста генерал-майор медслужби Шостенко повернувся з чотирма рядами орденських колодочок на грудях. У цьому інституті на нього вже чекала посада заступника директора по науковій частині. А в медінституті він почав читати курс госпітальної хірургії.

От Сергій Антонович і відчув себе ніби в бога за дверима: всі шість років навчання був круглим відмінником, діставав, отже, підвищену стипендію; дехто запевняє, що й на громадській роботі показав себе непогано. А популярності набув собі тим, що Шостенко раз у раз демонстрував його студентам як приклад разючих перемог радянської хірургії. Ну й диплом Друзь одержав з відзнакою. Щоправда, до цієї клініки він потрапив лише через рік по закінченні інституту— тому, очевидно, щоб нікому не впало в око, немовби Федір Іполитович йому протегує. Перша посада була скромна— субординаторська, і тримали на ній Друзя понад два роки. А на початку позаминулого літа він несподівано для всіх став ординатором...

Влітку мине четверта річниця Друзевого перебування в цій клініці. Саме перебування, а не праці. Дають йому тільки легкохворих, з якими не досягнеш нічого. Ну, навчився він більш-менш вправно вирізувати апендикси, зашивати дрібненькі грижі та, здається, засвоїв новітню техніку операцій на судинах. А цього й для найпересічнішого працівника науково-дослідного інституту замало. Та професор,— і це повторюють усі,— допоможе своєму учневі стати кандидатом наук, а там і дослідницька кар'єра Друзеві буде забезпечена. Одне слово, на світ народиться один з тих, про кого глузливо

шепочуть: «Ученим можеш ти не бути, а кандидатом стати мусиш». Друзь і це переморгає.

Та пригадати хоча б одну дрібничку, яка свідчила б про Друзеве підлабузництво перед професором, Женя не спромоглася. Навпаки, вона кілька разів помічала, як нахмурено супроводить свого кумира Сергій Антонович під час професорських обходів. А одного разу навіть украй здивувалася: гадаючи, що за ним ніхто не стежить, Друзь так втупився в професорову спину (той щойно вийшов з його палати), мовби кортить йому оперішити ту спину своїм кійком.

Найвродливіша медсестра клініки старанно, з незрозумілою їй самій насолодою перебирала в пам'яті все, що намололи лихі язики про найскромнішого з ординаторів. А коли несподівано пригадувалося щось, бодай ледь схоже на похвалу Друзеві, Женя ту ж мить його відкидала. Вона була надзвичайно послідовна в своїх симпатіях та антипатіях.

От тільки — чим більше думалось їй про Сергія Антоновича, тим менше вона розуміла, що ж знайшла в цьому страхополосі, кар'єристі й святеннику розумна, талановита, дотепна Тетяна Федорівна.

8

Перед тим як лягти Федір Іполитович довго ходив туди й сюди по кабінету.

Такої препоганої доби в його житті, здається, ще не траплялося. В усякому разі, неприємності ніколи не сипались на нього безперестану: жодної легкої хвилини на протязі цілих тридцяти годин!

Суботній вечір і неділя були до того спотворені, — навіть безглузді Тетянині ламентациї, навіть принесена нею газета не змогли нічого додати до його роздратування.

Одне слово, чергове безсоння йому повністю забезпечене.

Не всю материну вдачу, слава богу, успадкувала дочка: вона нічого не дорікає батькові, а лише висловлює свої сумніви — і стелить м'якенько, і спати не твердо. Ольга — та колись змушувала Федора Іполитовича

лягати на бите скло, а то й на розжарене вугілля. А Тетянині словеса в батьковій пам'яті довго не затримуються. Та й що гідне уваги вона може сказати? Що в нього та в Юліана до лиха ворогів? Так чого-чого, а цього добра в кожній по-справжньому талановитій людині донесхочу... Заманулось, бач, їй допомогти батькові. А як — і сама не знає. І не може збагнути, що й видатний артист, і знаменитий учений звикли самостійно давати собі раду. Не з них, а з їхніх недоброзичливців щоразу летять пух та пера. І завжди летітиме... Чи Тетяні нараз закортіло взяти приклад з молодшого брата?

Федір Іполитович криво всміхнувся: куди їй... Ігор хоч тямить щось на хірургії.

Атож, прикрості почалися ще вчора.

Андрій Петрович Каранда й Федір Іполитович Шостенко, директор інституту та його заступник по науковій частині, в суботу ввечері мали виїхати до Запариного на полювання.

Мріяли вони про цю поїздку ще з середини грудня. Та тільки вчора з'явилася можливість здійснити цю півторамісячну мрію. По-перше, зовсім непорушною стала приязнь поміж Федором Іполитовичем та Андрієм Петровичем: протягом січня вони ні разу не посперечались, ні в чому один одного не обвинуватили, навіть од найувічливіших зауважень стримувались. Щоправда, й раніше сутички між ними траплялися не так уже й часто. До того ж за останні два тижні жодного тяжко хворого до клініки не поступило.

Коли раптом почалася відлига. Та яка! У четвер пустився дощ. У п'ятницю та суботу все пливло й без дощу. Снігу буцімто й не було. А туманище розлігся такий, що на будинках по той бік вулиці вікна геть зникали.

Федір Іполитович та Андрій Петрович були б і цим знехтували. Так Льонька, інститутський шофер, вдався, бач, у паніку: «Победа», мовляв, в таку сльоту до Запариного не проб'ється, загрузне в степу. Навіть те, що першого лютого, тобто найближчої середи, зимовому полюванню надійде край, не вплинуло на цього боягуза.

Уявити, що діялося в душах директора та його заступника, коли роз'їжджались вони в суботу з інституту по домівках, зміг би й не вельми тонкий психолог: надто красномовно всю дорогу обидва мовчали, навіть очима один на одного не скинули.

Ані разу протягом зими не стрельнути — хіба буває на світі більша неприємність?

І дратування, якому Федір Іполитович так довго не давав волі, зажадало негайного виходу.

Коли «Победа» спинилася біля домівки Федора Іполитовича, він вийшов не відразу. Спершу згадав, що ні в грудні, ні в січні не мав він жодного вихідного дня. А далі посипались такі барвисті, притаманні тільки чоловічій мові вислови, що від них у юного Льоньки порожевіли вуха.

Остаточно розпалившись, Федір Іполитович заявив, що за цим бездарним лаштуванням до полювання і він сам, і директор забули про завтрашній день інституту. Скоро півроку, як Міністерство охорони здоров'я ухвалило замінити морально зношене обладнання кабінетів та лабораторій на найновітніше, збудувати ще один клінічний корпус і щедро виділило на це кошти. Чому ж ані в одній лабораторії й досі нема жодного сучасного приладу? Чому на будівельній площадці навіть котлована не почали копати? І чому вельмишановного Андрія Петровича це анітрохи не тривожить? Якщо й далі директор буде миритися з отаким неподобством, доведеться нагадати йому, що професорові слова — не горох, а роль стінки для того гороху директорові по-важного науково-дослідного закладу не до лиця!

Проголошуючи цю не зовсім сподівану для себе самого й прикрашену багатьма риторичними фігурами промову, Федір Іполитович весь час тримався за ручку дверцят, щоб, вимовивши останнє слово, відразу розчинити їх і велично вийти з машини. Директор на все життя повинен запам'ятати, що член-кореспондент Академії медичних наук, заслужений діяч науки, доктор медицини й професор Шостенко важить в інституті набагато більше, ніж якийсь там без року тиждень кандидат наук Каранда, хоч би й тричі він був директором.

Андрій Петрович добродушно примружив очі.

— На ділові суперечки, дорогий Федоре Іполитовичу, нам з вами вистачить і буденних днів. А сьогодні

та завтра — кінець трудового тижня. Він у нас і так зіпсований. Не будемо ж його нівечити ще більше... Бувайте здорові!

Він простяг своєму старшому віком і багатшому на славу заступникові руку.

Від цього в серці Федора Іполитовича завирувало ще буйніше.

Він знав, що означає директорова лагідність.

У понеділок на ранковій п'ятихвилинці, хоч час цей належить виключно лікувальним справам, Каранда знайде привід підкреслено епічним тоном нагадати: на торішньому всесоюзному з'їзді хірургів цей керований ними обома інститут був репрезентований лише трьома доповідями, причому одна з них належала самому Федорові Іполитовичу. Ні одна з них, навіть професорова, не була проголошена й на секціях. На превеликий жаль, цього слід було чекати. Якщо порівняти ці доповіді з доповідями й повідомленнями про гіпотермічні операції, про те, що ніж хірурга нині проникає до легень, стравоходів, до самого серця (а про це розповідали не лише представники московських або ленінградських інститутів та кафедр), — якщо порівняти це з тим, що зроблено чималеньким дослідницьким колективом на чолі з глибоко шанованим Федором Іполитовичем Шостенком, то не подумаєш, що колектив цей в одному з найбільших індустріальних та культурних центрів країни, в місті з мільйонним населенням, зі значними революційними та науковими традиціями, в місті, де університет і медичний інститут недавно відсвяткували півторасторічній ювілей. Хтось у кулуарах ехидно поцікавиться: чи не поставили, мовляв, автори згаданих доповідей перед собою парадоксальне завдання — довести, що наукова провінція збереглася в нашій країні аж до тридцять восьмого року по Жовтневій революції?..

Поки директор у понеділок патетично просторікуватиме, одні зосереджено розглядатимуть підлогу, інші — стелю.

Цю так звану промову директор закінчить так:

«Що ж змінилось у нас протягом минулого року? Про який хоч би дрібний успіх ми можемо доповісти міністерству? Країна давно жде від нас певного поступу. Та ніяких ознак цього не видно. Ось де причини затримок у фінансуванні будівництва й виконанні наших замовлень на сучасну апаратуру».

З подібними деклараціями Андрій Петрович виступає принаймні раз на місяць. Лише останні кілька тижнів він стримувався. Сам мріяв про полювання. Така його принциповість.

Але ж промови його — це ж найчистішої води демагогія. Відповідати на неї — нижче гідності Федора Іполитовича!

Не почав він суперечки й учора. Мовчки кивнув і вийшов з машини.

Вчора ж Федора Іполитовича спіткала ще одна прикрість. Не така вже й відчутна, щоправда. Цілий вечір видавалося йому, що він змушений слухати вкрай розстроений рояль.

Гадаючи, що чоловік залишив її саму до понеділка, дружина, Ольга Яківна, покликала до себе на суботній вечір давніх своїх приятельок і до півночі частувала їх чаєм.

Федір Іполитович міг би цей вечір присвятити тому, що не перший уже день чекає на нього в кабінеті. Стоси нових книжок, рукописів та листів ніколи не зникають з його стола, а останнім часом чимало лежить їх і по підвіконнях. Ні дружина, ні гості не були б на нього в претензії.

Та після прикрості з полюванням і сутички з директором чому б не посидіти в товаристві колишніх красунь? Хай згадають часи, коли кожна відчувала себе центром уваги... і позаздять йому. Адже для них усе вже в минулому. А от на Федора Іполитовича ще й досі молодші красуні поглядають куди з більшою цікавістю, ніж він на них...

Роль гостинного господаря й дамського догідника Федір Іполитович засвоїв давно й добре. Він спритно передавав склянки з чаєм, не давав вщухати розмові, переконливо вдавав, що останні тридцять, ба навіть сорок років на його співбесідницях майже не позначились. І хоч Ольжині приятельки давно примирилися з тим, що життя їхне належить лише дітям та онукам, на якусь годину нібито помолодшали. Гіркота від того, що не доведеться завтра поблукати запаринськими околицями, помалу розтанула.

Кінець кінцем, хіба для того їздиш раз або двічі на рік до Запариного, щоб підстрелити зайця чи там лисцю? До зайчатини Федір Іполитович ніколи смаку не

мав. А щодо лисиць, то прегарна половина роду людського цікавиться нині не рудими, а сріблястими та чорно-бурими.

Цілісінький день, ні разу не присівши, не помічаючи морозу, від світанку до присмерку блукати по коліна в снігу, виголоднітися до палкої мрії про черству скоринку, а смерком повернутися до стародавнього запаринського приятеля, єдиним духом хильнути отакенну чарчину й одчути, як по всьому тілі розливається, аж під нігті заходить тепло, донесочу навечерятися й не згадати, що людині твого віку на ніч наїдатися шкідливо, а заснути так міцно, як ніколи і в юнацтві не спав,— словом, на цілу добу забути, що тобі шістдесят третій...

От для чого їздиш на лови!

Ну, а посидіти годину чи дві в товаристві тих, з ким минала твоя молодість, упадати коло кожної, викликати на їхніх обличчях кокетливі усмішки,— від цього так само з'являється почуття, що є ще порох у твоїй порохівниці, що куди більше, ніж у твоїх ровесниць, збереглося в тобі від минулого...

Однак ненадовго стало бадьорості у Федора Іполитовича.

До півночі просидіти з жінками, що ти їх знав зовсім іншими,— який же гіркий залишається після цього осад!

Юність...

Про тих, кого ти знав тієї пори, з ким приятелював, не забуваєш усе життя. І, зустрівшись з ними тепер, намагаєшся не помічати ні зморщок, ні сивого волосся, ні згаслих очей, змушуєш себе не думати, що не кращий за них і ти. Ну, а просидівши в їхньому товаристві цілий вечір, перестаєш вірити, що оці запалі щоки колись спалахували жарким рум'янцем, що з отих вицвілих очей струменіло веселе лукавство, що стрункою, мов тополька, була твоя згорблена візаві, а стару відьму, шамкотіння якої ти ледве розбираєш, колись ти ладний був слухати й слухати, бо її щебетання видавалося тобі музикою...

Враз обсідають тебе терпкі сумніви: а чи такий ти насправді, яким сам собі здаєшся?

Хай руки твої коло операційного стола ще ні разу не помилились, не здригнули. Хай рік у рік твердішає твоє переконання, що душа старості не знає. Хай зберіг ти свою військову виправку й уміння наказувати...

Та вже поорано глибокими зморшками й твоє обличчя. З-під насуплених брів визирають аж ніяк не всмішливі очі. Забагато буркітливих ноток бринить у твоєму голосі. Двома глибокими затоками врізалася в колись буйну шевелюру лисина.

А найголовніше — чимраз частіше нагадує про себе серце.

Хіба ж можна пригадати, скільки разів на протязі тридцяти дев'яти років невпинної праці твій ланцет розтинав живе тіло. В цьому рахунку давно вже стоять п'ятизначні числа. І щоразу ти боровся не тільки зі смертю, а й із самим собою. Ані на мить не забував, яку величезну взяв на себе відповідальність. Щоразу перед тобою лежав той, для кого ти — остання надія, і від того, чи віриш ти в себе, чи не здригне зненацька твоя рука, чи не затуманиться раптом зір, залежало життя людини. Але ж і ти людина! І тебе, як і того, хто на операційному столі, обступають і жаль, і хвилювання, і тривога, і звичайний страх...

Та ти ні разу не втратив віри в себе, щоразу твердою була в тебе рука, ясним — зір.

Смерть, на жаль, не завжди відступала перед тобою. Траплялося, й ти змушений був коли-не-коли визнавати свою безпорадність. Не раз ти ладний був проклясти хвилину, коли вирішив стати хірургом. І взагалі не було в тебе ані одної, навіть найуспішнішої операції, що після неї ти не відчував би в своєму серці болісної зарубки. Воно сповна розплачувалось і розплачується й за твої поразки, й за твої перемоги, й за твої радості, й за твій біль. Нема, певне, тепер у ньому жодного живого місця. Тим-то все важче й важче тамувати хвилювання, що огортає тебе перед кожною операцією, тим тяжчий страх за її наслідки, тим нестерпніше й довше щемить тобі в грудях потому, як ти знімеш маску...

Гості розійшлись. Ольга лягла спати. А Федір Іполитович довго марширував уздовж та впоперек кабінету й ніяк не міг позбутися гіркоти. А позбутися треба будь-що, бо вона або заснути не дасть, або розбудить серед ночі — тоді не склепиш очей до ранку. А голова завтра буде — мов порожнє барило, й увесь день полетить під три чорти.

Авжеж, тобі понад шістдесят і до чого ж шкода кожної марно прожитої часинки...

Учора доля зглянулася над Федором Іполитовичем. Хоч гіркота й не розвіялась, заснув він швидко. Сьогодні прокинувся пізно, по-недільному. Виспався на славу, встав начебто не з лівої ноги.

Коли вийшов до їдальні, стіл був уже накритий, на ньому весело парував чайник.

Ольга Яківна зустріла чоловіка тією самою посмішкою, що й учора, й позавчора, й рік тому, й щоранку на протязі усіх тридцяти чотирьох прожитих разом років.

Усе довкола хай змінюється, хай не такий уже зайдиголова з Федя, як колись, хай день крізь день стає він егоїстичніший, дражливіший, хай огряднішає та старіє й сама вона. Але ніщо не повинно змінюватися ні в її поведінці, ні в її почуттях, ні в тому, чим починається кожний новий день. Коли на початку тисяча дев'ястсот двадцять другого року вони сідали за перший свій сніданок, переповнена щастям Оля посміхнулася своєму Федеві, а той ніжно поцілував її. Так бувало потім щоранку. Отже, й тепер має бути також!

А Федорові Іполитовичу вчорашній вечір ще раз показав, що в Ользі майже нічого не збереглося від тієї юної сестри-жалібниці, з якою він уперше зустрівся навесні двадцятого року в Катеринодарі — так звалася тоді кубанська столиця.

Польовий запасний госпіталь, куди він дістав призначення, тільки-но почав розгортатися. І чи не першу партію поранених приставило туди маленьке, по-хлоп'ячому стрижене, нічим не примітне, навдивовижу мовчазне створіння. Як воно, це створіння, впоралося з таким складним завданням — само привезло з-під Туапсе цілу команду червоноармійців, хоч і поранених, та аж ніяк не смирних, — зрозумів це Федір Іполитович лише згодом.

Команду ту довелося приймати молодому, але вже досить досвідченому військовому хірургові Шостенкові. Ще б пак! Диплом лікаря він дістав у червні сімнадцятого, працювати почав у славному двадцять восьмому полку, навесні вісімнадцятого відступив з рідного міста, за два роки звів на ноги безліч бійців, мав уже не одну подяку від командування, — одне слово, причин для самоповаги мав дві торби з верхом. Та коли він спробував був отому створінню показати свою началь-

ницьку вищість, воно раптом так блиснуло очима... Молодий хірург аж сторопів. І слово «непомітне» перестало з тієї миті до того створіння пасувати.

Проте Федір Іполитович і досі не зовсім розуміє, чим же зрештою те замуране дівчисько заповонило переповненого самоповагою хірурга.

За день чи два потому майбутній професор нараз одчув, неначе щось схопило його за серце. Та так міцно, що воно, бідолашне, вже й битися по-своєму не сміє. І — страшно вимовити — не хоче!

З тиждень, мабуть, не міг він усвідомити, що за лихо до нього причепилося. Аж поки не зіткнувся носом до носа в коридорі госпіталю з тією самою сестрою-жалібницею. Тільки не замураною, не в гімнастерці, а вмитою, в білому халаті й такій же хустинці з червоним хрестиком.

Тоді все стало ясно.

А невдовзі виявилось чимало надзвичайно важливих речей. Наприклад, зветься те дівча — Оля. Серед усіх жіночих імен хіба не найдзвінкіше? В лютому Олі повернуло на двадцятий. І госпітальне начальство назад до Туапсе її не відпустило, залишило в Катеринодарі.

Хіба не щастя?

Згодом довідався молодий хірург і про те, що два роки тому, влітку вісімнадцятого, Олиних батька, матір і старшого брата корніловці зашмагали шомполами на смерть. Батько й мати вчителювали в станиці Холмській, брат працював на залізниці.

Оля ніколи й нікому не скаржилася на свою долю. Вона мужньо, не по-дівочому переборювала своє горе. Вона вважала себе бійцем Червоної Армії. Щоправда, білогвардійських убивць з гвинтівкою в руках не нищила. Зате всім, чим тільки могла, допомагала тим, хто мстився й за неї.

Дуже скоро у Федора Іполитовича визріла думка: якщо й одружиться він колись, то тільки з Олею. Водночас з'явилось й передчуття: щоб стати гідним цієї дівчини, ох, і пополамати ж себе йому доведеться... І добре, що сам це втямив.

Суворий і вимогливий був початок його щастя.

Ольга довго не помічала чи не хотіла помічати, що в її руках опинилося серце зовсім молодого ще хірурга, та на якого, проте, зважають і досвідчені колеги.

Яка ж то була мука й радість — щодня, щохвилини

шукати й знаходити нові, найласкавіші, найпереконливіші слова, кожним вчинком своїм доводити, що не залишиться вона на землі самотньою, щоб стати таким же потрібним їй, як хліб, повітря, сонячне світло. І тривало це близько двох років...

Госпіталь, переставши бути запасним, побував на польському фронті, потім у степах Таврії, після перемоги над чорним бароном перебазувався до Феодосії, понад рік доліковував тяжко поранених у боях за Крим.

Там, у Феодосії, Оля нарешті повірила Федеві. Та аж до кінця двадцять першого року Федь не знав, чи стане вона йому дружиною. Побралися вони в лютому двадцять другого — перед тим як госпіталь був розформований, а вони обоє демобілізовані, — коли в розореній голодом і війною Радянській країні нарешті розпочалося мирне життя.

У березні вони переїхали сюди, до Федевого рідного міста.

І ні разу за всі прожиті разом роки Федір Іполитович не поремствував на долю за те, що вона з'єднала його з кубанською козачкою. Була ж бо Ольга вірною дружиною, самовідданою матір'ю, найближчим другом і помічницею в усьому.

Жодного докору він не почув і од Ольги...

А от Тетяна нещодавно раптом бовкнула:

— У тебе дуже коротка пам'ять, тату... І ти звик бачити навколишнє крізь рожеві скельця... Згідно з рідними легендами, ти двадцять один місяць завойовував собі дружину. Важко повірити, бо не можу уявити, яким ти тоді був. Очевидно, зовсім непохожим на теперішнього. Адже тепер ти ставишся до мами, — ніби не дорогою ціною вона тобі дісталася, а мовби реп'ях причепилася до тебе... Ти пробач мені таке порівняння, тату, але можна подумати, що тобі з нею, як і з усім іншим, просто поталанило. Здається, ні за що ти повною мірою не заплатив, — живеш, буцімто і я, і мама, і Ігор — безплатний додаток до твоїх почесних звань та ступенів.

Чи не те ж саме, тільки відвертіше, брутальніше, висловив йому три роки тому Ігор?

Ні, Тетяна бовкнула заради красного слівця — журналістка ж. А Ігор замахнувся замалим не на все, чим жив і живе Федір Іполитович. І дістав за це по заслугі. Він взагалі не гідний того, щоб про нього згадувати.

Чому ж тоді чимдалі частіше Федір Іполитович згадує сина? Настрій од цього не яснішає. До речі, не стає той настроій променистим і від того, що Тетяня тепер досить часто намагається ступити стежкою, що нею пішов її по-ослячому упертий брат. Невже і їй заманулося того, що дістав од батька Ігор?

Кому-кому, а їй слід було б ставитися до батька шанобливіше. Вирости в родині, де ніколи не було сварок (історія з Ігорем — виняток!), між батьком і матір'ю не трапилось ані однієї незгоди,— звідки ж у Тетяни беруться неподобні думки? Чи позначається на ній те, що після нерозумного розлучення вона кращого за Бориса так і не знайшла? Жінкам до самотності звикнути важче, ніж нашому братові,— от і прискіпується Тетяня до кожного батькового слова.

Гаразд іще,— вистачає їй глузду бесідувати з батьком на небезпечні теми без свідків. Та треба, щоб вона взагалі не сміла давати своєму язичку волю!

Федір Іполитович поцілував дружину в щоку з тим же теплим почуттям, що й колись. Вчорашнє немовби подалося в непам'ять, в усякім разі, перестало докучати.

Як завжди, Ольга почала розповідати про дрібниці, що спадали їй на думку. Розмова точилася мирно, хоч смутні інтонації раз у раз прохоплювалися в Ольжиному голосі. Що ж, не тільки успіхами, перемогами та радощами виповнюється життя. Були й утрати, й горе, і синова втеча, й не все гаразд із дочкою...

Володимир, старший син, народився в дні, коли країна боляче переживала смерть Володимира Ілліча Леніна... Бути гідним даного йому імені стало для хлопця законом. Він мріяв про фізико-математичний факультет університету. Тепер Володя був би, напевне, серед тих, хто пробивається до останніх таємниць атомного ядра або от-от здійснить мрію про польоти до інших планет. Та прожив він лише двадцять один рік. Війна почалася другого дня потому, як він, сімнадцятирічний юнак, закінчив десятирічку. Понеділок двадцять другого червня застав його у військовій училищі. В сорок другому Володя відступав од Дінця до Волги, а від Волги до Ельби добувся здебільшого плазом, по-пластунському.

Загинув гвардії капітан Володимир Шостенко дев'ятого травня 1945 року — в останньому бою на північній околиці Праги. Там його й поховано...

Другий син, Ігор, пішов був батьковим шляхом — став хірургом. Закінчивши медичний інститут, він навідруб одмовився від усього, що пропонував йому батько, й гайнув до Донбасу. Спершу, через незлагідну вдачу свою, не зміг ні до якого берега прибитися. А тепер працює в невеличкій безперспективній лікареньці...

Вдома за весь цей час був лише двічі.

Під час другого відвідання раптом ніби з цепу зірвався — таких нісенітниць накидав батькові й таким неприпустимим тоном... Терпів, терпів Федір Іполитович і не втерпів — дав одчутного ляща зарозумілому молокососові...

Відтоді вони не бачились і жодного рядка один одному не написали. Визнати свою неправість — та хіба Шостенки здатні на щось подібне?

А хірург з непутящого сина таки вийшов. І, здається, непоганий. Те, що пише він матері й сестрі та що розповідають про нього приїжджі з Донбасу, мимохить тішить батькове самолюбство: у своїй не такій уже й обладнаній лікареньці Ігор не побоявся вирізати пухлину з легені, зробив резекцію стравоходу... Що ж, коли це не ва-банк одчайдушного картара, — молодця! Хватка шостенківська, іншого не скажеш.

Ні, вельми старанно жене від себе отакі думки Федір Іполитович.

Не повернулась чомусь під батьківський дах після розлучення зі своїм пихуватим, але безхарактерним Борисом і Тетяна. Та над цим Федорові Іполитовичу зовсім ніколи замислюватися. Адже цілими днями він у своєму інституті, в клініці. Інколи доводиться залишатися там то на вечір, а то й на всю ніч. А мало хіба хворих потребують його консультацій по інших лікарнях? Кафедру в медичному інституті він уже передав своїй «правій руці» — Михайлові Карповичу Ляховському, але двічі на тиждень читає там спецкурс про сучасні проблеми хірургії. Забирає час і головування в місцевому хірургічному товаристві. А вдома — стіл он, шухляди й підвіконня в кабінеті переповнені тим, до чого не дійшли ще руки...

Чи не весь час Ольга тепер сама. Мовчазним стало її життя. Лише за сніданками та обідами вона відводить душу в бездумних розмовах з чоловіком...

І куди поділося її вміння тримати свого Федя в узді?

Та й чи годиться називати розмовами те, що відбувається за оцим столом? Похаплива розповідь старої жінки про все відразу — от що це таке. І Федір Іполитович, сказати б правду, не дуже дослухається до дружинних слів. Він дивиться Ользі в очі, часом гмукає, інколи кивне. Але думає про своє.

Ольга нараз заговорила про дочку, і сказане в чомусь збіглося з думками Федора Іполитовича про Тетяну.

Ольгу непокоїло, куди вона зникла. Два тижні її не видно. Звідки взяла цю моду — тижнями не заходити, не дзвонити, не попереджати, вижджаючи у відрадження?

Федір Іполитович недбало кинув перше, що спало на думку:

— Може, таки закохалася? Я був би радий... А тебе не розумію. Дочці от-от на четвертий десяток переходиться, а ти все ще над нею квокчеш. Навіть Ігоря перестала згадувати. Цілий місяць не чую про нього ані словечка.

Так почалася перша недільна прикрість.

Чоловіків гумор Ользі не сподобався: чи ж можна глузувати з того, від чого кровоточить материнське серце. Витримавши паузу, вона гостро мовила:

— Ігор завтра буде тут.

Федір Іполитович стиснув склянку з чаєм, щоб, бува, не вислизнула вона з його руки.

Дивно, але не відчув він колишньої люті. Не злість, а жагуча радість раптом пройняла всю істоту Федора Іполитовича. Завтра він побачить сина! Аж руки звело судомою від бажання щосили, до хрустіння в кістках обняти цього зайдиголову й упертюха.

Щоб приховати цю несподівану радість від дружини, Федір Іполитович вицідив крізь зуби:

— Припекло миритися?

Чоловіка свого Ольга Яківна знала краще, ніж він себе самого. Якби глянула вона в цю мить на нього, враз зрозуміла б, що за цим крилося. Та вона намазувала на хліб масло, а думала про свій біль.

Хто з них двох винуватіший, хто безжальніший до неї — чоловік чи син, — хіба не однаково? Скільки разів вона пробувала їх мирити... і ставала ще нещаснішою. Отож хай тепер розбираються самі. Помиряться — вона їм про минуле ані словом не нагадає. А нічого поміж

них не зміниться й цього разу, і вона не матиме жалю до них: чого тільки не придумає, щоб безглузда ця ворожнеча пекельним вогнем для обох стала!

По довгій мовчанці вона тихо відказала:

— Твій в Ігоря норів.

— І твій,— уточнив Федір Іполитович.

Самолюбство допомогло йому впоратися зі своєю слабкістю.

Він допив чай, охайно поставив склянку на блюдце. І, звертаючись до картини, що висіла над Ольгою, недбало порадив:

— До тебе, я знаю, він прибігатиме щодня. Тож постарайся, щоб ми не зустрілись. Тобі ж буде гірше.— І таки не втерпів:— Що йому тут треба?

Ольга Яківна так само відповіла в просторінь:

— Для вдосконалення. На півроку. В твоєму інституті.

Як поставиться до цього чоловік, їй, видно, геть байдуже. І Федір Іполитович постарався вдати з себе ще байдужішого:

— І давно це тобі відомо?

— Мені лист прийшов учора. А Тані Ігор писав про це раніше.

Федір Іполитович рішуче відсунув склянку. Звівся й статечно пройшовся вздовж столу.

— Наздвичайно цікаво! — почав він таким тоном, неначе опинився перед численною аудиторією.— Яка висока принциповість! Спершу кинути мені в очі, що інститут, до засновників якого... маю честь належати і я, яким от уже десять років керую... спершу кинути мені в очі, що інститут цей обертається на болото, з якого долинає лише жаб'яче кумкання... А сьогодні, ви тільки подумайте, цей невіглас нахрапом лізе до того болота по вдосконалення! — Федір Іполитович зупинився перед дружиною.— Зараз же дай блискавку, щоб він сидів у своїй Собачівці, Нелепівці, чи як там його діра зветься, і носа не смів з неї виткнути. Порога мого інституту він не переступить! Під три чорти!

Він не помітив, як од його грізної декламації Ольга нараз повеселішала, і, щоб не чути її заперечень, рішуче попрямував до кабінету.

Щільно причинивши двері й виструнчившись, мов солдат на церемоніальному марші, Федір Іполитович закрокував з кутка в куток. То був випробуваний засіб повертати собі рівновагу.

Ніякої телеграми Ольга, ясна річ, не пошле. Тим гірше для неї, бо з блудним сином розмова буде коротка: «Геть звідси!»

І з Тетяни Федір Іполитович виб'є охоту до втручання не в свої справи. Живеш нарізно з батьками — не чіпай того, що не твого розуму діло. В медицині розуміється гірше, ніж бушмен у ходінні на лижах, а щоразу розводить безглузді антимонії навколо питань, які вже привели її братика до Собачівки. Невже і їй того ж закортіло?..

Ну й своїм нервам не слід давати багато волі.

...Як легко Федір Іполитович стримував себе ще кілька років тому! Протягом усієї війни ні на одного підлеглого не підвищив голосу. А вчора — ні сіло ні впало — перед Андрієм Петровичем розбушувався. Зараз от гасє по кабінету, мов навіжений. А завтра, чого доброго, з таким настроєм зустрине Ігоря, — відразу й не уявиш, чим воно закінчиться.

Ну, невже Ігореві важко вимовити: «Я, тату, переборщив тоді»? Більшого ж од нього ніхто не жадає. Батько сам не хоче колупатися в минулому.

Федір Іполитович підійшов до вікна.

Перше, що впало в очі, — на фасаді протилежного будинку не тільки видно всі вікна, — на сірому облицюванні можна розглядіти й зовсім дрібні плямки. Туману мов не було. І з дахів не крапає. З них звисають і тьмяно іскряться в сонячному промінні довжелезні бурульки.

Якби чортів Льонька не був страхополохом, вже не один би постріл гучною луною розлігся над запаринськими околицями!..

Скільки за життя своє нових рубежів завоював Федір Іполитович у всіх галузях хірургії! Скільки зробив для організації служби крові в республіці! Не один десяток тисяч людей вирвав з пазурів смерті в дні миру й у дні війни! Коротше кажучи, імені професора Шостенка з історії вітчизняної (та й не тільки вітчизняної!) хірургії ніякою сокирою не вирубаєш. Він один з небагатьох стовпів, яким молоді хірурги за велику честь

вважають посилати відбитки своїх перших виступів на журнальних сторінках або в учених записках. Ним пишуться учні. Йому тричі на рік — на Жовтневі свята, Перше травня й під Новий рік — у неймовірній кількості приносять привітальні телеграми від тих, кого він врятував.

Він народився в сорочці.

Він досяг геть усього, чого тільки може побажати собі найвигадливіший честолюбець.

А от дати собі один-єдиний протягом року день цілковитого відпочинку, вирватися за місто, переконатися, що існує на світі повітря, не зіпсоване клінічними пахощами, — такого Федір Іполитович дозволити собі не може. А це ж елементарне право радянської людини від міністра до школяра! Звичайні людські радощі, бач, не для нього. Посидіти, скажімо, з годину в парку, чи то поглядаючи в газету, чи то прислухаючись до шелестіння листя або пташиних голосів над головою, — це для нього недозволенна розкіш. Двоє дорослих дітей у нього, а він не чує лепетання онуків коло себе, ніхто не називає його дідусем...

Що з того, що в Ігоря є син? Назвали його навдивовижу рідкісним нині ім'ям — Іван. А як звертаються до нього мати з батьком? Ванько? Івасик? Чи, з огляду на популярного французького співака, — Ів? На кого він більше скидається: на батька чи на матір? Чи є в нього хоч щось дідове?

А Ольга вже тримала онука на руках... Двічі, а то й тричі на рік з'їздити до сина, пожити в нього тиждень, два, місяць — для неї це зовсім просто. Додому вона повертається вкрай переповнена щастям. І неодмінно мовби то ненароком скаже, що Іванко — викапаний дід. Чи правда це? Чи для того це мовиться, щоб зіпсувати настрій тому, хто має й не має сина та онука?

От тобі й щаслива сорочка...

Федір Іполитович важко опустився в крісло. Щоб притупити надто гостре відчуття жалю до себе, витяг з ближчого стосу грубий рукопис, поклав його перед собою.

Ніщо стороннє до кабінету не долинали. Лише старовинний годинник у дальньому кутку повільним і одноманітним цоканням відзначав коливання маятника.

Поza кабінетом залягла непорушна тиша.

Ольга, мабуть, пішла по крамницях. А може, посилати телеграму?.. А якщо й удома вона,— коли чоловік замкнувся в кабінеті, вона й радіо не ввмікне, й ходитиме нечутно. Авжеж, до невпізнання змінилась Ольга останнім часом. Можна подумати,— вже нічого не потрібно їй од чоловіка: геть збайдужіла до всього, що діється з Федором Іполитовичем і довкола нього.

Їй досить того, що в неї є син та онук. От у кому вона душі не чує. Знайшлося в її серці місце й для Ігорової дружини. Аж он як їй боляче від того, що Тетяна втратила чоловіка.

А от Федір Іполитович не хоче згадувати про Ігоря, злоститься на дочку: якого біса вона повторює братові нісенітницю? І якийсь непомітно розгубив своїх приятелів...

Скільки було їх у нього — і в гімназії, і в університеті, і в армії за часів громадянської війни, і після неї... Колись вірилось йому: серед численних друзів, то заглиблених разом із ним у розв'язання найскладніших, найважливіших, найактуальніших проблем життя, революції, служіння науці, суспільству й моралі (за менше ніхто з них не брався!), то безшабашно веселих на дозвіллі,— пліч-о-пліч з кожним у боях і праці, в суперечках і замиреннях минатимуть дні його життя. Як він пишався своїми друзями! Як друзі пишались ним!

Де ж вони тепер?

З більшістю розвела його не різниця в поглядах, не несхожість у вдачах, не ворожнеча — розсипались вони по неозорих просторах між Карпатами й Тихим океаном, між субтропіками й Арктикою. Рідко коли надійде від когось од них лист. Ще рідше самому захочеться написати. Де з ким самі собою урвалися зв'язки (було це в ті роки, коли й другові страшнувало було в тому чи тому признатися). Дехто загинув на фронтах Вітчизняної війни. Дехто вмер своєю смертю. Про багатьох взагалі не відомо нічого.

Покоління, яке вступало в життя разом із Федором Іполитовичем, щось рано почало сходити зі сцени...

А нових друзів він так собі й не завів. Та й справді, хіба з ними, новими, пригадаєш те, що було до них? А було саме ж те, про що нині найчастіше хочеться згадувати.

Була молодість...

Одного лише друга залишила йому доля. Найстарішого, найближчого, найдорожчого, Юліана...

Не так іще й давно, коли Федора Іполитовича огортив смуток або, як от сьогодні, терзало дратування, він знімав телефонну трубку й баяндрасив з Юліаном. От од серця й одходило. А то запросиш Юліана до себе або сам підеш до нього, посидиш з годину, вип'єш по чарці, а то й по другій «Єреванського», а то й «Ювілейного», пригадаєш щось смішне,— прикрошів начеб і не було.

Щоправда, Федір Іполитович і тепер бачить Юліана, та тільки коли буває в столиці,— два-три рази на рік. Юліан же сюди й носа не показує. А втім, побачень у столиці досить, щоб одвести душу.

От і стала Юліанова дружба Федорові Іполитовичу ще дорожчою.

Він не заплющує очей на те, що літа даються взнаки Юліанові. Помітний слід, хоч Юліан і відкидає це, залишив на ньому розрив із своїм театром. Раніше, сповнений відчуття своєї значущості, він дивився на все згори вниз і в дуєті з Федором Іполитовичем був першим голосом. Тепер же він дратівливіший за свого друга: все йому не так. Тільки про свої творчі задуми та досягнення, про те, як рішуче й безжально доводиться йому ламати глухий опір рутинерів із столичного театру, про надзвичайну артистичність теперішньої його дружини та про шалену заздрість до неї всіх столичних актрис,— лише про це й може він розмовляти. Скільки нахтнення або обурення тоді в його голосі!

Після переїзду до столиці Юліан не тільки не побував у рідному місті, а й не спитав у свого друга, що ж поробляють ті, з ким творив він понад чверть сторіччя. Не дуже прислухається він і до того, що хоче розповісти йому про себе Федір Іполитович. А вони ж сиділи на одній парті ще в підготовчому класі гімназії!

Нічого не вдієш: старість — такий же законний і неминучий етап у житті, як і молодість. Юліана треба приймати таким, яким він є.

...Згадав про нього Федір Іполитович, і легше стало на серці. Сьогодні ввечері або завтра ранком він неодмінно подзвонить Юліанові.

Федір Іполитович розгорнув рукопис.

Без поквалу цокав годинник, знов і знов повторюючи одну-єдину істину, яку засвоїв він за півтораєта, а то й за всі двієта роков отакого цокання: навієто за чимось гнатися, кудись поспішати — все одно з себе не вистрибнеш, себе не випередис, добіжис тільки до труни. Все-бо на світі суєта суєта і всіляка суєта...

Дисертація, здавалося, не сперечалася ні з годинником, ані з Еклезіастом.

Ії авторові не те щоб зірку хотілося зняти з неба,— він не вважав за потрібне й голову догори підвести. Здобути вчений ступінь з найменшою витратою сил,— такою була його мета. Ну, а діяв він без промаху.

З десятиєта роков тому в одній із своїх суто підсумкових статей про знайдене рядовими лікарями гвардійської армії, де він був за головного хірурга, Федір Іполитович зробив кілька узагальнень про застосування нещодавно введених у клінічну практику сульфамідів та пеніциліну при лікуванні ран і в післяопераційний період. Уже тоді ці узагальнення ні в кого ніяких сумнівів не викликали, бо були то ієтини, що стали вже прописними. Хто перший сказав тут «е!» — ніякого значення не мало.

Саме цьому «е!» майбутній дисертант і віддав свої здібності та полемічний запал. На двохстах з гаком сторінках він, побіжно громлячи ним самим придумані заперечення, вдирався в навстіж розчинені двері, намагаючись показати, що та стаття — неабиякий науковий подвиг видатного вченого: Федір Іполитович Шостенко, мовляв, раніше й точніше, ніж будь-хто у нас і за кордоном, показав, як широко нові препарати будуть застосовані в усіх галузях медицини та які блискучі це дасть наслідки. Прозоро натякав автор і на те, що і його дисертація є вагомим внеском у вчення про антибіотики, бо вона зводить, мовляв, у струнку систему висловлювання глибокошановного вченого й упевнено доводить доцільність подібної систематизації.

Автором дисертації був Фармагей, ординатор з жіночого відділення. Про його інтелектуальний рівень виразно промовляло те, що молоді пацієнтки відчайдушно з ним кокетували, вдавали, що вважають його за найбільше світило в клініці, а він приймав це за щире золото.

Медичний інститут Фармагей закінчив разом з Ігорем

та Друзем. Кандидатський мінімум склав у перші ж місяці свого перебування в жіночому відділенні інституту. А дисертація — це вже друга. Першу Самійло Овсійович Євещкий — «ліва рука» Федора Іполитовича — до захисту не рекомендував. Та коли Фармагей написав другу, ота «рука» доброзичливо підтримала прохання дисертанта, щоб професор перший ознайомився з його «скромною спробою виявити себе на науково-дослідницькому полі».

Що й казати, подібна працездатність і наполегливість гідні всілякої похвали.

Правда, читати витвір Фармагея без усмішки труднувато. А от чого в усмішці Федора Іполитовича більше — презирства чи поблажливості, — цього він і сам не знав. Повторювати в кандидатській дисертації давно всім відомі речі, замалим на кожній сторінці розшаркуватися перед тими, від кого залежить допуск цієї писанини до захисту, і перед можливими офіційними опонентами, — на таке здатний лише той, кому втрачати нічого.

Читання подібних праць слід переривати на перших же сторінках. Так Федір Іполитович і робив.

Кілька разів він був одштовхував і цей рукопис.

Та робив це не дуже обурено. Нічого, власне, страшного у Фармагеевій дисертації нема. Компліменти легко викинути. І для дослідника-початківця куди більше значення має не так предмет, як метод дослідження. Хай Фармагей порається коло дурничок, але ж здібний дослідник і на дрібницях розкриває свій талант, свій хист експериментатора, уміння знаходити найкращі шляхи до вірних висновків.

Помалу-малу на зовсім поблажливі обернулися думки видатного вченого. Хіба не гідно підтримки те, що Фармагей не бере прикладу з таких, як зарозумілий Ігор або маруда Друзь?

Он як широко був розмахнувся Ігор. Ледве вискочив з інституту, а туди ж — усю, мовляв, хірургію єдиним заходом вперед посуну, і не менше, як на десятиріччя! А хамськими вибриками на батькову адресу та лікаренькою на якихось десятих ліжок в одній з небагатих нині донбасівських Собачівок, що доживають останні дні, — от чим закінчилося все його зухвальство. Ну, та й борець же за науковий прогрес...

А Сергій Друзь не виправдав і найменшої надії свого вчителя. Узяв він собі на карк на диво марудну й

туманну проблему: відбудовна хірургія судинної системи. І відразу ж заблудився в лабіринтах артерій, вен та капілярів,— до самої смерті звідти не виплутається. Не дослідник, а нащадок отого щедрінського чинуші, котрий одним оком нічого не бачив, а другим — лише абищо.

Як тут не похвалити Фармагея! Жодної зірки він, звісно, з неба не поцупить, але ж і тилам науки потрібні кадри. Фармагей розуміє, що таким от, як Федір Іполитович Шостенко, намічати траси; іншим — слідом за передовими торувати шляхи. От Фармагей і торуватиме. А такі, як Сергій Друзь, братимуть з нього приклад.

До того ж захист кандидатської дисертації — для інституту це подія. І неабиякий плюс для інститутських керівників: не затирають, мовляв, молоді!

Та й давненько не було захисту в інституті. Щось із півтора року...

Словом, з деякою допомогою свого наукового керівника Фармагей кричущі нісенітниці й помилки виправить. А про те, щоб офіціальні опоненти не були надміру причепливі, подбає, хай уже так, сам професор...

Поклавши Фармагееву дисертацію на купу прочитаного, професор побачив: ліворуч чорнильниці лежить чимало листів — вчорашня, певне, пошта. Хоч на деякі слід би відповісти.

Федір Іполитович присунув листи до себе.

Верхній був із Свердловська — від відомого знавця ранових інфекцій. Федір Іполитович знав про нього давно, під час війни обидва замислювались над одними й тими ж проблемами. А вперше зустрілись торік — на з'їзді. Було їм про що поговорити й на перервах, і вчорами.

Свердловський колега писав:

«...Я часто пригадую наші розмови. Вони розбудили в мені стільки нових думок, що на здійснення їх замало й Мафусаїлового віку. З особливим нетерпінням я чекаю від Вас повідомлень: чого досягли протягом цього року Ви? І не можу відмовити собі в приємності поділитися з Вами тим, у чому останнім часом поталанило мені. Я роблю це з тим більшим вдоволенням, що Ви торік виявили велику зацікавленість до моїх шукань».

Далі йшов докладний, аж на дві сторінки, перелік

не лише успіхів, але й невдач автора листа. Було в цьому перелікові й дещо з того, над чим збирався був попрацювати Федір Іполитович, та все відкладав: ще встигну...

«Ви самі побачите, вельмиповажний колего,— закінчував свого листа свердловчанин,— що більша частина того, чим я дозволив оце відібрати у Вас час, викликана нашими торішніми розмовами. Я безмежно буду вдячний Вам за кожне зауваження щодо зробленого мною, за кожну пораду».

Федір Іполитович машинально пригладив волосся. Він зовсім забув про свою обіцянку свердловському колезі. Та й що він міг йому написати?..

Другий лист, розгонисто, нашвидку написаний, був од одного з давніх учнів. Лікарем той учень став за кілька років перед війною, а в сорок четвертому, на фронті, довелось йому з півроку служити під керівництвом свого вчителя. Після війни він залишився в армії, лист прийшов аж з Радянської Гавані...

«Хоч і закинула служба мене так далеко,— писав той колишній учень,— але від життя ми тут не відстаємо, і про новини в нашому ділі я намагаюсь довідуватися з перших рук. І от, дорогий Федоре Іполитовичу, що мене чимраз більше тривожить: надзвичайно рідко потрапляє мені на очі Ваше ім'я. Щоб Ви пішли на спокій, покинули наукову роботу,— такого я не припускаю. Адже Ви з тих, хто зі свого поста не йде до останнього подиху, а смерть зустрічає, мов римські імператори, стоячи. Іншим я не можу вас уявити!»

Коли після цього листа Федір Іполитович заплющив очі, перед внутрішнім його зором несподівано з'явилося зловтишно всміхнене обличчя Ігоря.

Більше листів Федір Іполитович не читав. Довго сидів нерухомо, воліючи ні про що не думати, не відриваючи погляду від маятника, що поволі хитався то вліво, то вправо: не вискочиш, не випередиш... А на столі перед ним з'явилися дві купки на дрібні шматки подертого паперу.

12

Марія Степанівна, медична сестра з пропускника, подзвонила незадовго до дванадцятої:

— Привезли хворого. Парез кишечника. Сифонна буде готова за дві хвилини.

Цілий вечір Друзь ніяк не міг зосередитися. Сторонні думки, мов мушва, раз у раз налітали на нього. Стриманий голос очутив його.

— Іду.

І перший, кого Друзь побачив у пропускнику, був хворий.

Він лежав на застеленому простирадлом тапчані — вже голий до пояса, приготовлений до огляду. З-під пахви стирчав градусник.

Відразу впали в око неприродно роздутий живіт, відкинута назад голова, землисте, з загостреними рисами, давно не голене обличчя. Тьмяні очі прикипили до стелі. Губи пересохли — аж шкуринкою взялися. Знесилено лежали вздовж тіла темні руки: мало не до ліктів в'ївся в них металевий пил.

Мимоволі погляд Друзя затримався на тих руках: точнісінько такі ж були в його батька, слюсаря вагоноремонтних майстерень. І років, мабуть, було б тепер батькові стільки ж... Ні, цьому щось із п'ятдесят. Це хвороба додала йому зморщок, тьмяним зробила погляд.

— Здрастуйте.

Друзь присів біля тапчана. Помацав пульс — повільний і слабенький.

В очах хворого зажевріло щось дуже схоже на нашішливий вогник. А придивившись до лікаря, він непоспішливо відгукнувся:

— Добривечір.

І ще насмішкуватішими стали його очі: наперед, мовляв, знаю, що тут мені скажуть, що тут зі мною зроблять.

Не один уже, напевне, тиждень пролежала ця людина, не з наглим захворюванням привезли її сюди, — видно це з першого погляду. Чимало чув бідолаха запевнень, що незабаром усе минеться, а почував себе щодалі гірше. Звідки б іще взялася в нього іронія до вдягненого в білий халат?

Друзь злегка потис йому руку.

— Насамперед познайомимось. Мене звать Сергій Антонович. А вас?

Хворий хапнув ротом повітря.

— Василь Максимович... — І нараз заспішив: — Мені сказано... мене тут не затримують... Проміюють... і додому — ходіть здорові... Правда?

Говорив він майже пошепки, перепочивав після кожного слова.

Друзь спробував заспокоїти його:

— Можливо. Тільки я не чаклун — наскрізь вас не бачу. І швидкісні методи в нашому ділі не застосовуються.

— Та-ак...

Василь Максимович довго вдивлявся в очі Друзеві. Суворим і напруженим стало його обличчя.

Легко догадатися, що його тривожило: він хотів найточнішої відповіді на одне-єдине запитання: «А чи не винесуть мене звідси вперед ногами?» І хоч звук Друзь до таких сповнених розпачу поглядів, погляд цієї людини він ледве витримав.

— Та-ак...— повторив Василь Максимович.— Оглядайте... промивайте...— Він повернув голову до вхідних дверей.— А отам... пританцьовує з переляку... бачите? То Мишко... мій наймолодший... Накажіть йому... маршмарш звідси... Нічого йому тут огинатися...

Оглянувся й Друзь.

Марії Степанівни він не побачив. Вона й санітар готувались до процедури за ширмою.

Біля стола сиділо двоє: молоденька, зате вельми серйозна лікарка з швидкої допомоги (Друзеві вже доводилося мати з нею справи), в не дуже білому халаті, під яким був, мабуть, кожух — такою видавалася вона огрядною; незнайомий літній чоловік у розстебнутому, але з піднятим коміром пальті й таким розгубленим виразом, неначе стояв на одній нозі й не знав, куди поставити другу.

Лікарка телефоном доповідала на станцію швидкої допомоги, що хворого з Артемівки привезено до хірургічки (так вона запанібрата називала науково-дослідний інститут загальної й невідкладної хірургії) і що наступного виклику вона чекатиме в тутешньому пропускнику.

Літній чоловік втупився в ширму.

Третій сторонній — зовсім ще юний, блідий, ущерть настраханий — нервово переступав з ноги на ногу.

Та на батькові слова він рішуче хитнув головою:

— Я піду звідси з Павлом Івановичем. Спізнаємось на трамвай — я на таксі відвезу його додому.

Спершу Василь Максимович немовби здивовано звернувся до Друзя:

— Чули?.. Сімнадцятий... а почав уже... на власний розсуд жити.— А тоді вже до сина:— Гаразд... Павла Івановича неодмінно... пристав додому.

Той, кого назвали Павлом Івановичем, тільки тепер помітив Друзя. Він старомодно вклонився.

— Заводський лікар. З електромеханічного.

Друзь назвав себе.

— Х-ху! — Павло Іванович ніби обома ногами став нарешті на землю.— Дозвольте, я скину пальто. І маю до вас два слова перед тим, як ви розпочнете огляд і... і процедуру. Так от... Привіз я до вас кращого нашого майстра — Василя Максимовича Черемашка.— Він заглянув Друзеві в очі: чи не пройнявся той належною повагою до нового пацієнта? — Чули таке прізвище? Його частенько згадують у газетах. Навіть у «Правде».

На тапчані, заплющивши очі, наче вкрай утомила його розмова, лежить хворий. Звідси він має вийти здоровий, хай там хоч що. Як допомогти йому — от про що треба передусім думати. А хто він такий,— про це можна й згодом.

Друзь сухо перепинив Павла Івановича:

— Що з ним?

Павло Іванович опанував себе немовбито цілком. Та, розповідаючи, раз у раз і не зовсім упевнено оглядався на хворого.

— Я гадав — і не тільки я,— у Василя Максимовича щось із печінкою або жовчним міхуром. От уже два тижні, як він у нас на відповідній дієті та пеніциліні. Намітилось було поліпшення... А сьогодні... абсолютно несподівано — мені й досі не віриться...— Він став до Черемашка спиною і зашепотів ледве чутно:— О дев'я-тій вечора почалося щось дуже схоже з колапсом. Довелося викликати швидку допомогу. Цілу годину ми з колегою (він схилив голову перед молоденькою лікаркою) виводили з цього стану. Але...— Він безпорадно розвів руками.— От і привезли його сюди... До чого ж у вас тут жарко...

Павло Іванович похапцем витер лоба.

Друзь його не квапив. Не раз уже доводилося йому здибуватися зі старими лікарями, що дослужували останні роки перед пенсією десь у цеховому медпункті. Не дуже складні їхні обов'язки: подати першу допомогу, а в серйознішому випадку — направити хворого або

травмованого до поліклініки. Чого доброго, й те, що здогадався викликати швидку допомогу, він вважає за неабияку свою заслугу...

— Без тривалих клінічних досліджень і ви тут не розберетесь,— шепотів Павло Іванович далі.— І без докладного анамнезу. Заради останнього я й приїхав.

— Спасибі,— стримано озвався Друзь.

— Не зайві, я гадаю, будуть і загальні відомості про Василя Максимовича... Сімейство в нього — він сам, дружина, трое синів, дві дочки, невістка, онуки. Сам він прожив на світі п'ятдесят один рік. І ні сімейні, ні сусіди не пам'ятають, щоб він слабував бодай на нежить. Та й я його таким близько двадцяти років знаю: неймовірного здоров'я людина. І раптом — маєте: мало не три тижні вдома пролежав, от уже й до вашої клініки потрапив... Можете собі уявити, що зараз у нього вдома діється. Всі переконані: коли вже повезла Василя Максимовича швидка допомога, то тільки помирати. Ніхто не ляже, аж поки не повернеться Мишко... Тож дозвольте йому, мій молодий колего, посидіти до кінця процедури в передпокої. Потім він на власні очі пересвідчиться, що ваше втручання пішло батькові на користь, що доглядатимуть його тут, мов рідного, й у вашій клініці він видужає швидше, ніж будь-де. Тоді ми вже вдвох попрощаємося і з вами, і з Василем Максимовичем.— Павло Іванович підступив до хворого.— Не заперечуєте, друже? А хто кого проведжатиме додому,— ми з Мишком про це потім домовимось.

Йому хворий кивнув, а переглянувся з Друзем. І знову той помітив в очах хворого не таку вже й безневинну іронію.

А Павло Іванович підступив до юнака коло дверей, підбадьорливо поклав йому руку на плече.

— Вийди до передпокою, мій любий.

Юнак кивнув, але з місця не зрушив. Він мобілізував усю свою спостережливість.

Ввічливо попросивши дозволу в Павла Івановича оглянути хворого й лише після цього повернутися до розмов про все інше, тутешній лікар схилився над батьком. Підійшла до батька й сувора лікарка з швидкої допомоги. А Павло Іванович знову почав витирати собі чоло та шию.

Хоч як уважно додивлявся юнак до тутешнього лікаря, нічого особливого за ним не вгледів. Почав цей лікар з того ж, з чого починали всі, кого приводив до батька Павло Іванович: подивився на язик, перестукав та перемацав усі груди, спину та черево, довго вслухався, що в них діється. І робив це все так, наче нічого особливого з батьком не сталося, а хвороба його не страшніша за звичайну застуду. Хлопчині почало здаватися, що від коротких лікарєвих запитань і його спокійної поведінки батькові стало нібито краще. Вдома, перед тим як приїхала швидка допомога, дихав він, мов захеканий, руки похололи, очі стали порожні — от-от душу віддасть. А зараз батько з цікавістю стежить, як клопочуться біля нього аж два лікарі. Тутешньому намагається посміхнутися. А коли щось скаже Павло Іванович, вигляд стає у батька і співчутливий, і докірливий.

Аж ось батьків погляд спиняється й на синові.

— Ти й досі тут?

Юнакові зовсім одлягло від серця. Він слухняно виїшов до передпокою.

Під час огляду Василь Максимович майже не відводив очей од Друзя й знову втупився в нього, тільки-но син зник за дверима. Раз за разом він облизував смажні губи сухим язиком.

Друзь подав йому склянку з водою. Василь Максимович одвернувся.

— Не допоможе... Другий день вже й води... не приймає мій шлунок.

Цілковита непрохідність кишечника та спрага, що її не можна вгамувати—надто моторошні деталі і без того невтішної картини. Все ж таки Друзеві пощастило зберегти на обличчі своєму спокій.

— Нічого, ми зробимо все, що треба,— запевнив він Черемашка так, мовби йшлося про дрібничку.— І за півгодини ви так будете в нас спати,— гарматний залп не розбудить.

— Коли будете мене різати?— раптом перебив його Василь Максимович.

Те ж саме хотів би знати й черговий лікар. Без операції, ясна річ, тут не обійтися. Та чи слід везти Черемашка до операційної зараз же після сифонної? Чи

можна почекаати до ранку, коли гляне на нього Федір Іполитович? Багато дав би Друзь за точні відповіді.

Він присів коло Василя Максимовича, тихо поклав свою руку на руку, що так нагадала йому батькову.

— Запам'ятайте, будь ласка, мій дорогий товаришу, раз назавжди: ми не ріжемо, а оперуємо.— Він уперше дозволив посмішці пробитися в голос.— І то тільки в разі крайньої потреби. Щодо вас, спробуємо обійтися без цього радикального способу. Зараз проміємо вам кишечник. Не допоможе це — ранком зробимо так звану новокаїнову блокаду. Надзвичайно дійовий лікувальний засіб. Гадаю, тим і обмежиться наше втручання до ваших внутрішніх справ.— Він з задоволенням відзначив: на дотеп, відомий, напевне, ще Ескулапові, хворий гмукнув.— Але ви потрапили до клініки науково-дослідного інституту. Доведеться вам полежати у нас кілька днів. Завтра біля вашого ліжка стільки народу нашого побуває,— стало б вам на всіх сил і терпіння. Тим-то після того, як коло вас попрацює Марія Степанівна, постарайтесь мерщій заснути й виспатися.

Поки медсестра й санітар порались за ширмою біля хворого, Друзь сів до столу, посадив поруч себе Павла Івановича й не за віком сувору колегу з швидкої допомоги. Чому б не використати нагоди — не розпитати, що думають вони про цей випадок.

Розмова точилася впівголоса.

Знову багато зайвого наговорив Павло Іванович. Здавалось, конче треба було йому не тільки виправдатися перед колегами, а й самому усвідомити: невже із напризбируваного ним замолоду досвіду дещо він таки розгубив?.. Друзь не перебивав його,— намагався вилонити з його плутаної розповіді те, від чого картина Черемашкової хвороби стала б яснішою. Але більше довідався про те, що зміна Василя Максимовича на заводі найпередовіша, от уже котрий квартал вона не випускає зі своїх рук перехідного прапора. До того ж Черемашко — хрещений, сказати б, батько всіх цехових винахідників та раціоналізаторів: перший перевіряє на практиці запропоноване ними. Розповів Павло Іванович і про те, що й сам він живе на тій же Артемівці — через два двори від свого хворого. І що разом були в евакуації. І що обоє кохаються на яблунах та жоржинах. Отже, зустрічається цеховий лікар зі змінним майстром чи не щодня.

Отож коли Василь Максимович неждано-негадано захворів, Павло Іванович зараз же взяв над ним дружне, так би мовити, кураторство. Районні лікарі, консультанти — сьогодні, знаєте, одні, завтра інші,— треба ж комусь їхні висновки та рекомендації зводити до одного, якщо так можна висловитися, знаменника.

І тільки після цього перейшов нарешті до хвороби свого друга й сусіда.

Біль у верхній частині живота Василь Максимович відчув у суботу восьмого січня. Проте температура піднялася не високо й увесь час трималася на одному рівні: тридцять сім і сім.

Зваживши на вік Василя Максимовича й на те, що вночі проти першого січня все людство зустрічає Новий рік, а через добу по новорічному святі на світ появився новий представник славного роду Черемашків — другий онук Василя Максимовича, що так само було відповідним чином відзначено,— районний лікар прийшов до висновку: старий майстер завдав своєму травному апаратові надсильної роботи, а це призвело до гострої шлункової інтоксикації.

Після звичайних у подібних випадках заходів шлункок та кишечник Василя Максимовича почали працювати нормально. А біль день крізь день посилювався, РОЕ підскочило до тридцяти. Павло Іванович запросив двох спеціалістів. Хотів ще й хірурга запросити, та консультанти запевнили його, що в Черемашка гостре запалення печінки або жовчного міхура. А може, й обох разом. Тим часом Василь Максимович швидко худнув, од болю перестав спати, почала його катувати невгамовна спрага, майже перестали діяти нирки. Учора вкрай занепокоєний Павло Іванович зробив нарешті те, що конче треба було зробити принаймні десять днів тому: зібрав консилиум, але знов забув запросити хірурга. Зійшлися на тому, що в хворого інтенсивний запалювальний процес. Але де? Чим викликаний? На це,— ніяково визнали всі присутні,— можуть відповісти лише кропіткі клінічні дослідження. Отже, в понеділок хворого обов'язково слід покласти до терапевтичної лікарні...

Ранком сьогодні хворий почував себе більш-менш задовільно. А близько дев'ятої вечора до Павла Івановича прибіг отой хлопець, що сидить у передпокої: тато, мовляв, одходить...

Усе це так, мабуть, приголомшило старого заводського лікаря,— він аж досі не здатний очунятися. Несподіваний парез кишечника, ще несподіваніші явища серцево-судинної недостатності— від такого й досвідчений клініцист може розгубитися. А Павло Іванович беззастережно вірив у залізне здоров'я свого приятеля.

Проте не тільки старих лікарів підводила віра в приятелів, які ні на що не скаржаться. Помиляється ж Федір Іполитович, наприклад, щодо Струмилла. А така помилка може завести казна-куди й заслуженого професора...

Зусиллям волі Друзь одігнав недоречну думку. Але спокійнішим не став.

Якби Павло Іванович не був такий довірливий, Черемашко давно лежав би в лікарні, і не дійшло б, напевне, у нього до парезу, а до судинної недостатності й поготів. А тепер... Без низки марудних досліджень Черемашкові навряд чи допоможеш. Але ж на дослідження потрібен не один день. А стан хворого підходить, коли не підійшов уже, до критичної ризику.

Сифонна завдасть певного струсу організові, і до ранку з Василем Максимовичем нічого не станеться. А ранком— чи не постане невідкладна потреба зазирнути під його черевний прес? Коли на дослідження часу нема, іншим способом про причини хвороби та її розвиток не дізнаєшся. Але покласти на операційний стіл вкрай виснажену людину... Черемашко загине раніше, ніж хірург дістанеться вогнища хвороби.

Надмірна зосередженість Друзя налякала Павла Івановича.

— Виходить, наловив я тут гав?

Друзь промовчав. Докорами втраченого часу не повернеш, помилок не виправиш.

Та й Марія Степанівна вийшла з-за ширми, застелила тапчан чистим простирадлом. На нього поклали хворого, щоб віддихався він після нелегкої процедури.

— Кров я візьму після ванни,— шепнула сестра Друзеві.— Ви знатимете його групу за півгодини.

Друзь подякував їй поглядом: медсестра добре знала, що насамперед знадобиться в подібному випадку. Ну, а якщо двадцять шість років досвіду велять Марії Степанівні поспішати з визначенням групи, то стан новака... доведеться, мабуть, переливати йому кров уже сьогодні вночі...

...Задзвонив телефон.

Лікарка зі швидкої допомоги схопила трубку до того, як Друзь оглянувся на дзвоник.

— Слухаю... Так, це я... Зараз запишу...

Друзь замислено присів біля хворого.

Від промивання кишечника Черемашко справді відчув себе трохи краще. З обличчя зник землистий колір. Руки, темні від щоденного товаришування з металом руки робітника, хоч і зараз нерухомо лежать вздовж тіла, безсилями вже не видаються. Пульс чути виразніше.

А перистальтика...

Друзь довго прислухався до неї. Попросив навіть помовчати сувору лікарку. Та якщо до промивання щось іще прослухувалося, то тепер стояла там мертва тиша.

— От вам і полегшало,— обережно, щоб не зрадив його голос, вимовив Друзь.

— А ви не скромничайте, докторе.— Очі у Василя Максимовича пояснішали, впевненішою стала мова.— Не полегшало, а просто добре мені зараз.— Він пошукав очима Марію Степанівну.— І вам, сестрице... Коли так піде й далі, довго я вам не докучатиму.

— Виїжджаю!

Це вигукнула лікарка з швидкої допомоги. Поклавши трубку, вона звернулася до Друзя:

— Чи знайдеться у вас, колего, вільне місце для жінки?

Вони, Друзь і ця лікарка, знали одне одного ще з медінституту, хоч і була вона на два курси молодша за нього. Її завжди можна було бачити там, де лунають вельми ліричні пісні. Рік тому її призначили до швидкої допомоги, і здається тепер їй, що кожному, до кого її посилають, загрожує смертельна небезпека. Тут уже не до веселощів і пісень...

От і зараз — вп'ялася в Друзя: не затримуй, мовляв,— кожна згаяна секунда вкоротить комусь віку!

Друзь кивнув:

— Є. А що трапилось?

— Ножове поранення в області печінки! Можливо, пошкодження діафрагми. Тож підготуйтеся до невідкладної. Я повернусь — і оком не моргнете!

З останнім словом грюкнули, зачинившись, двері.

Василь Максимович співчутливо мовив:

— Невесела в неї служба. А я їй і спасибі не сказав... Отакою ж сердитою вона й до мене приїхала. Так владно командувала — сам Павло Іванович перед нею виструнчився... Аж тоді заспокоїлась, коли мене сюди внесли... Чи надовго стане їй серця?

— Людям з дротами замість нервів лікарська праця протипоказана,— думаючи про інше, відказав Друзь.

Черемашків погляд спинився на Павлові Івановичі — той же докірливий і співчутливий погляд.

— А вам час уже додому, друже. Спасибі вам за все. І зайдіть, будь ласка, до моїх, допоможіть Мишкові їх заспокоїти.

Павло Іванович замахав на нього руками.

— Та цитйте ж, Василю Максимовичу! Вам же, чули он, сили берегти треба.

Василь Максимович заплющив очі й одвернувся: не-легким ділом стало для нього слово...

Друзь знову поринув у свої думки.

Отож треба попередити Віру Михайлівну, що через півгодини привезуть тяжкопоранену. А Женя повинна підготуватися до прийому. І хай зарубає на своєму носіку: ранком Василь Максимович має почувати себе краще, ніж зараз... А стан його куди гірший, ніж видавалося при першому огляді. Чи витримає надто юна Женя таке неймовірно тяжке випробування?

І ще одне: коли причина хвороби у Черемашка — печінка, жовчний міхур, ба й підшлункова залоза, то й професор, і його «ліва рука» довго будуть нагадувати Друзеві, що хвороби цих органів — поза колом проблем, запланованих на цей рік у цьому інституті. Та хай там хоч що, а вранці Друзь за всяку ціну доможеться, щоб Федір Іполитович пішов до Черемашка прямо з п'ятихвилинки й оглянув його так, як на фронті оглядав смертельнопоранених: оглядав і повертав ім життя!

Друзь зняв трубку внутрішнього телефону.

І з операційною сестрою, і з Женею він розмовляв, як завжди, стримано й коротко. Віра Михайлівна зрозуміла його з півслова. А Жені чомусь приверзлося, ніби трапилось щось надзвичайне. Спершу вона на кілька секунд оніміла, а потім до Друзя нараз долинуло вкрай стривожене:

— Що з вами, Сергію Антоновичу?

Ну, це вже занадто!

Гучно брязнула кинута на важіль трубка.

А за секунду Друзь ніяково провів долонею по не дуже добре виголеному підборідді. Ні, не Женя, а щось тут, у пропускнику, почало нараз його дратувати.

Так і є. Василь Максимович настільки ожив,— підвівся на лікті, а очі його скидаються на очі дослідника, що перед ним зненацька розкрилася істина, якої він довго ніяк не міг знайти. Він пильно ловить погляди Друзя: йому не терпиться поділитися знайденою істиною.

Друзеві всю спину обсипало морозом: так одверто визирала з очей хворого раптова віра в його, Друзя, всемогутність. Розгубившись, він схопив зі стола якийсь папірець й немовбито занурився в нього.

Хворий повинен беззастережно довіряти своєму лікареві — це одна з передумов успішного лікування. Але ж не Друзь буде доглядати Василя Максимовича! Рядовий ординатор із зовсім іншою спеціальністю, з отакеньким стажем і відповідним до стажу досвідом, з напівзабутим знанням внутрішніх хвороб,— а в данному випадку без такого знання не обійтись!— не має жодного права класти Черемашка до своєї палати. Промити кишечник при парезі — це те ж саме, що покласти в ліжко людину з підвищеною температурою... Та хіба тільки цим зведеш на ноги хвору людину?

Василя Максимовича слід направити до якоїсь із палат, що їм особливу увагу приділяє Самійло Овсійович Євецький, старший науковий працівник, невдовзі доктор медичних наук. От хто неперевершений митець в операціях черевної порожнини! І можна головою ручитися, що Василь Максимович куди більше повірить у професорову «ліву руку»: на хворих невідпорно діє безмежна певність себе цього світила. Ну, а людині, настраханій першим у житті нездужанням, властиво сьогодні вірити в одного лікаря, завтра в другого, а післязавтра прийти до висновку, що вся медицина тримається виключно на Самійлові Овсійовичі.

Аркушик, яким Друзь закривався, був такий маленький, а очі в Черемашка такі проникливі...

Та сказати Василеві Максимовичу правду про себе — значить одібрати в нього хай безпідставну, хай нісенітну, але ж конче потрібну йому віру. Віру в те, що він буде жити.

І коли б Друзеві довелося ще раз лягти на операційний стіл, ні в якому разі не звернувся б він по допомогу до Самійла Овсійовича. Скорше б Фармагееві довірив-

ся б. Саме ж після того, як Євеський став «лівою рукою», Друзя почали обсідати всілякі сумніви.

Від цих похапливих думок у руці затремтів папірець. Ніби чимдуж щось узяло Друзя за петельки: годі вже тобі ховатися за спину Федора Іполитовича! Час на себе взяти хоча б частку відповідальності за навколишнє!

Марія Степанівна нагадала:

— Можна купати.

Правильно, прийняття нетематичного хворого до клініки — це перший крок до відповідальності...

Друзь ступнув до Черемашка.

— На добраніч вам, Василю Максимовичу. Глядіть же, виспіться як слід. А ранком побачимось.

Хворий простяг йому руку.

— Ще раз спасибі, докторе.

Він волів поручкатися з лікарем міцно, по-чоловічому. Та Друзь ледве відчув його потиск.

І все-таки здалось йому, неначе взяла його найсильніша в світі рука. Колись, давно-давно, вона повсякчас була близько, ота синювата від металу рука. За неї можна було вчепитися, коли ставало страшно або боляче, і страх тоді відразу зникав, а біль миттю вгамовувався.

З тапчана Василь Максимович спробував звестися самотужки. Рішуче хитнув головою, коли Друзь хотів його спинити. Ще рішучіше відсторонив санітара. Таки став на рівні ноги й переможно озирнувся навкруги: чорта лисого, мовляв, я здамся!

Але підвернулась йому нога. Він упав би, якби не підхопили його Друзь та санітар.

Хоч і підтримуваний з обох боків, хоч і захикавшись, однаке власними ногами Василь Максимович пройшов до суміжного покою, сам вліз у ванну.

Тоді Друзь згадав про хлопця в передпокої.

— Зараз я пришлю до вас сина. Хай побуде з вами, поки ви тут. Скажіть йому, що чергувати я буду завтра до четвертої,— отже, довідатися про ваш стан можна безпосередньо в мене. Скажу я вашим і про те, що саме можна вам передавати...

— Про стан мій кажіть їм поменше,— перепинив його Черемашко.— Навіщо їх хвилювати?

Друзь кивнув.

Провівши юнака до батька, Друзь щільно причинив за ним двері й поволі звів дух: ні хворий, ні хлопчина його тривоги немовби не помітили.

Якийсь час Друзь тихо постукував кийком по підлозі. Не помічав, як боязко поглядає на нього Павло Іванович, як крадькома, схилившись над щойно розпочатою історією хвороби, стежить за ним Марія Степанівна.

Нарешті підступив до літнього колеги й мовив:

— Я дуже прошу вас прийти до нас завтра о десятій ранку, не пізніше. І як слід пригадайте перебіг хвороби вашого друга. На той випадок, коли нашому професорові треба буде розпитати вас докладніше. І приведіть когось з родини Черемашка. Скажімо, дружину...

Павло Іванович розпачливо втупився в нього.

— Ви гадаєте...

— На гадки у мене нема підстав.— Друзь здивувався сам собі: точно таким же епічним спокоем, як у Федора Іполитовича на фронті, переповнився його голос.— Я сподіваюсь на краще. Але маю бути готовим до всього. До негайної операції, наприклад.

Марія Степанівна не ворухнулась. Та щось непомітно змінилося в її позі: вона нібито більшою пошаною проїнялася до чергового лікаря. Йй ще не доводилось чути, щоб Сергій Антонович промовляв так авторитетно й поважно, як і належить працівникові уславленої клініки.

Од цього мовчазного схвалення Друзь одчув себе ще певніше. Наслідуючи свого вчителя, спитав ще лаконічніше:

— Отже?

Уже рукавом піджака витер собі чоло Павло Іванович.

— Привезу... неодмінно.

Ще раз підійшов Друзь до внутрішнього телефону, зняв трубку.

— Чоловіче відділення!.. Женья? Нового хворого — звуть його Василь Максимович Черемашко — покладіть до четвертої палати. Саме так, до моєї. Через кілька хвилин я буду у вас, дам вам потрібні вказівки.

Трубку він повісив з таким почуттям, наче узяв старт для бігу на марафонській дистанції.

Перо в руці Марії Степанівни знерухоміло. Вона ще нижче схилилася над історією хвороби. Щоб черговий

ординатор насмілювався покласти до себе хворого не свого профілю,— такого в цій клініці ще не траплялося.

Та це пусте порівняно з тим, що доведеться витримати Друзеві ранком! Ну й хай... Кінець кінцем, мед п'є відвага.

Завтра вранці Друзь не буде таким, яким був півгодини тому. Завтра йому доведеться діяти, мов шахістові в жорстокому цейтноті. Хай хоч всесвітній потоп почнеться, хай Федір Іполитович вижене найслухнянішого учня з клініки, Черемашко залишиться тут і дістане від інституту геть усе, що той мусить йому дати!

14

Світло в палатах згасло перед десятою.

Мовчав телефон.

Не заходили й медсестри з інших відділень коротати одноманітність нічного чергування.

Женя погасила світло й на своєму столику. Горіла лише слабенька лампочка під стелею. Довгий коридор сповився сутінню. Нечутно сновигала ним тьотя Тося: то стирала порошок, то ненадовго зникала в палатах.

Роздумам Жениним ніщо не заважало.

Ім, тим роздумам, давно вже час угамуватися. А вони такі колючі сьогодні, так незатишно від них на серці...

Телефон загудів після півночі.

Черговий лікар попередив чергову медсестру чоловічого відділення: за кілька хвилин до неї привезуть нового хворого: його стан зараз більш-менш задовільний; хворому треба зробити ін'єкцію морфіну, бо невгамований біль у черевній порожнині кілька діб не давав йому спати. Що Женя має робити далі,— про це Друзь скаже згодом.

Новенького санітар привіз приблизно через півгодини.

Лежав цей хворий на високому візку, спираючись на лікті. З цікавістю придивлявся до всього. Він мало скидався на зовсім немічного, яким описав його черговий лікар. Звичайна собі літня людина. Щоправда, давно не голена. Але ще не сива.

Коли візок спинився перед четвертою палатою, новенький був спробував зійти з нього самотужки. Та підхопили його дужі санітарові руки, ноги йому підтримала Женья, він миттю опинився на ліжку в палаті. Зробивши йому ін'єкцію, Женья обережно вкрила його, підіткнула ковдру під боки, пошепки побажала на добраніч. Але з палати вийшла, лише коли подих хворого став глибокий і рівний.

І побачила, що Друзь сидить коло її столика. Кийком підпер собі плече, до вуха притис телефонну трубку.

Женья розчула його бурмотання.

— ...дзвонить сюди, щойно машина під'їде. А поранену роздягніть і відразу ж до операційної.

Чоло Сергія Антоновича перетинали глибокі зморшки. І хоч сидів лицем до Жені, помітив він її, аж коли вона спинилася біля столика.

— А, це ви...— Друзь поклав трубку.— Ну як?

Женья озвалася сухо:

— Ви про новенького?

Зморшки на лобі Друзя поглибшали.

— Ще раз повторюю: його звуть Василь Максимович Черемашко, а не новенький і не хворий. Ніколи про це не забувайте, будь ласка. Не можна щохвилини нагадувати хворій людині, що вона хвора.

Женья зашарілася. З подібними нагадуваннями Друзь міг би й не звертатися до неї. А от Друзеві, хоч він сьогодні черговий лікар, не завадило б згадати, що чоловікам слід би підводитися, коли до них підходить жінка або дівчина, хоч би й була вона всього-на-всього санітаркою.

Відповіла ж вона ще сухіше:

— Василь Максимович уже спить.

— Правда?— Друзь не повірив, та на потвердження не став чекати.— Це добре.

І зморшки його начеб розгладилися. Він підпер голову рукою, заплющив очі. А коли заговорив знову, Женья здалося, ніби не до неї він звертається, а непоспішливо вголос міркує:

— Черемашко за всяку ціну повинен виспатися. А ми приділимо йому максимум уваги й піклування. Поступив він до нас у винятково тяжкому стані: непрохідність кишечника, гостра судинна недостатність, ледве викарсався з колапсу... Є кілька хвороб з такими грізними симптомами. Яка ж у нього?.. Кожної миті може насту-

пити погіршення. Чи впорається з ним медсестра з отаким досвідом?— Він показав на кінчик свого пальця.— А я нічим допомогти не зможу: от-от привезуть поранену, і моє місце в операційній...

Не розплющуючи очей, він підсунув до Жені клаптик паперу.

— Це пам'ятка для вас. Подзвоніть до Марії Степанівни, довідайтесь про групу крові Черемашка. І в разі чого негайно викличте Вадика... даруйте, Вадима Григоровича Ковалишина. Тут номер його телефону... Ви вже розрізняєте наших молодих лікарів одного від одного?

— Ковалишина знаю.

Ще б пак не знати Жені чи не найнастирливішого з претендентів на її увагу! З першої ж появи Жениної тут він почав набридати їй довжелезними проповідями на медичні, загальноосвітні та громадсько-політичні теми. І хоч Жена не раз давала йому наздогад: ніякої, мовляв, різниці між ним і вуличним ліхтарем вона не вбачає, Вадик не втрачав певності, що з усіх її лицарів найщасливішим буде він.

Які здібності у Вадима Григоровича розглядів Друзь, цього ніхто в клініці не знає...

— Щойно ви побачите,— не розплющуючи очей, промовляв черговий лікар далі,— що камфора, грілки, кисень і все інше діють недостатньо, зараз же викликайте Вадима Григоровича й беріть у Марії Степанівни штучну плазму та кров для переливання. Ковалишин живе недалеко, прибіжить моментально. Я вже попередив його. Він тепер до ранку не засне — чекатиме на ваш дзвінок.

Женя обурено виструнчилась.

— Сергію Антоновичу!

Друзь розплющив очі й зніяковів.

— Даруйте мені, Женю. Я не знав, що з цього не можна жартувати. Мені видавалося, що Вадикові нема на що сподіватися. Та якщо ви... Я радий за вас обох.— Він втупився в підлогу.— Я не думав, що у вас зіркі очі. А ви зуміли розглядіти, який він насправді. От і добре.

Женя здивовано знизала плечима.

Невже таке дороге йому Вадикове щастя?

А відповіла скромно, як і належить медсестрі:

— Все буде зроблено, Сергію Антоновичу.

Друзь кивнув. І знов погляд його став одсутній. Не легко, видно, впоратися з побоюванням за хворого... і за себе. Розуміє він, що буде йому вранці за свавільство.

І в Жені вирвалося мимоволі:

— Ну навіщо ви поклали цього Черемашка до себе?

Друзь нахмурився. Але на Женю глянув так, немовби стояла перед ним не дівчина, яка ще недавно була дівчатком, а здатна щось зарадити йому людина. І відповідати почав після довгої мовчанки:

— Причин багато, Женю.— Він сперся на стіл, неначе важко йому стало зберігати рівновагу.— А головне — я боюсь, що завтра... завтра Василь Максимович буде приречений на смерть.

Дівчина відсахнулася.

— Приречений? Ким?

Висловлене вголос ним самим, переполошено повторене Женею припущення, здалось, видно, черговому лікареві чимось зовсім жахливим. Він поволі звівся. Став проти Жені, всією вагою навалившись на кийок. І з невеселою іронією промовив:

— Які ми з вами полохливі й сентиментальні. Працюєте ви тут, щоправда, знедавна, та бачили вже, мабуть, не одну смерть. Про мене й казати шкода. А зараз нам обом однаково страшно... Ви з Василем Максимовичем зустрілися вперше, він для вас чужий...

— А для вас?

— Я...— Друзь зсутулився ще більше. І раптом заспішив:— Правильно, Черемашка треба було покласти до ваших палат. Правильно, далеко мені до вашого шефа, Самійла Овсійовича: я йому й на підмайстра не здався б. Правильно, нагорить мені завтра... А я буду тільки радий, коли Самійло Овсійович доведе, що вчинок мій — свавілля... і візьме Василя Максимовича до себе. А якщо не візьме? А якщо скаже: років, мовляв, за двадцять або за сто медицина навчиться й мертвих воскрешати,— тоді будь ласка... От я й питаю в самого себе: як я йому відповім?

Чудно стало Жені: сухар сухарем увечері, ладний зняти медсестру за одну неточність у відповіді, вночі цей самий сухар раптом розкривається перед тією ж медсестрою, мовби перед другом...

Але те, що сказав він про Євцького, зачепило Женю,

— Отже, й ви гадаєте, що Самійло Овсійович лікує лише тих, хто й без його допомоги видужає?

У Друзя сердито ворухнулися брови.

— Я нічого не гадаю, Женю. Я з радістю віддам Черемашка нашому з вами керівникові, коли він скаже «так». Але він цього не скаже, ось побачите. Я не знаю точно, що з Черемашком. Я бачу тільки те, що його хвороба надто за давнєна. І на дослідження нам треба не менше тижня. А чи переживе він завтрашню ніч?.. Доведеться йому, мабуть, вже ранком лягти на операційний стіл. Можливо, операція переконає нас, що Василь Максимович справді безнадійний. Тоді єдине, що нам зостанеться,— подбати, щоб Черемашко сконав без зайвих мук. Ну, а коли він лежить у моїй палаті, то цю смутну місію охоче доручать мені. Кому приємно брати на себе відповідальність, що новий рік клініки починає з підвищення процента смертності!

Женя по-дитячому притисла долоні до щік. Очі їй стали такі великі — крім них, на лиці нібито нічого не залишилося.

— Можливо, мої страхи перебільшені,— помовчавши, знову заговорив Друзь.— Тоді завтра не буде щасливішої за мене людини...

На столику загудів телефон.

— По мою душу.— Друзь нервово притис трубку до вуха й чи ж не тієї миті гукнув:— Іду!

Машиналино ткнув трубку Жені в руки й, забувши спиратися на кийок, подався до виходу.

Через кілька кроків заклопотано озирнувся.

— Не забудьте ж мого прохання, Женю. Частіше заглядайте до Василя Максимовича. І не загубіть телефон Ковалишина. Подзвоніть йому, будь ласка, ще до того, як стане вам важкувато... Знову я навідаюсь до вас по операції.

15

Нелегко було Жені зібратися з думками. Вигляд Друзя, його ледве стримуване хвилювання, все сказане ним ніяк не в'язалося з тим, що лізло Жені в голову годину тому.

Вона провела його поглядом до дверей і пройшла до четвертої палати.

Черемашко спав спокійно. Не ворухнувся, коли Жєня перевіряла його пульс. В диханні, в тихих поштовхах під Жєниними пальцями не було нічого, що могло б збентежити навіть надміру полохливого сьогодні Сергія Антоновича.

Не може бути, щоб безнадійно хвора людина спала так легко.

Повернувшись до столика, дівчина схилилася над заливаним Друзем папірцем. Червоним олівцем намальовано на ньому цифри та величезний знак оклику. І дівчина відсунула той папірець подалі: й без Вадика Василеві Максимовичу все буде зроблено як належить.

Вона сіла, підперла голову кулаками. І зовсім іншим річищем, аніж годину тому, попливли її думки.

...Чудний він усе-таки, цей Сергій Антонович.

Чому він прикидається сухарем? Щоб нікому не впадало в око його тухтіїство? Адже те, що він так швидко забув про свою спробу загнати Жєню на слизьке й почав розмовляти з нею по-дружньому,— хіба це не ознака його безхарактерності?

І чому його незрозуміле хвилювання нараз передалося Жєні?

«Ех, Сергію Антоновичу, який же ви необережний!— думалося дівчині.— Хто, маючи в гаманці кілька копійок, нерозсудливо розкидається ними, той ніколи не наживе карбованців. Так думає про вас той самий Самійло Овсійович, правоту якого ви тільки-но визнали й скорилися їй авансом. Авжеж, на грошових справах він, мабуть, добре розуміється. Ви, як і всі в інституті, гадаєте, що він із сільських середняків. А я чула,— батько його великим дукою був, тисячами орудував.

Плітку про його вміння непомітно ухилитися від неприємностей, звісно, не вигадали. Ви на таке не здатні. І розумієте, що плітками «лівої руки» не подолати. Дедалі більшим стає його вплив на всіх у клініці. І на Федора Іполитовича.

Чому б не брати вам прикладу з Самійла Овсійовича. Та й швидко пішли б ви вгору!

Я розумію, ви не з тих, хто вдається до подібних засобів здобувати популярність. Але ж ні сухаря, ні якогось іншого прізвиська до Самійла Овсійовича не причеплено. А сентиментів він не дозволяє собі сам.

І в своїх підлеглих їх не терпить. До підлеглих суворо вимогливий, до хворих надзвичайно уважний, поводитьсь з ними так, що кожний починає думати: лише я та моя хвороба й мають значення для доктора Євєцького. І справді, хворих своїх Самійло Овсійович не підводить.

Чому ж ви, Сергію Антоновичу, не переймете цього досвіду поводження з хворими та підлеглими? Правда, ваші помічники й хворі ставляться до вас непогано. Не хочеться їм вас ображати.

Так, дуже вимогливий Самійло Овсійович, а ніхто скривдженим себе не відчуває. Поза службовими взаєминами він—сама люб'язність та доброзичливість. Особливо це стосується жіночого медперсоналу віком до тридцяти років. Коли, захопившись розмовою, він зненацька візьме когось за руку або обійме за плечі, його співбесідниці вважають це за вияв дружньої симпатії з його боку.

Якось його рука ненароком опинилася й на моєму стані. Уявіть собі, стало в мене духу відвести шефову руку. І все-таки ставлення Самійла Овсійовича до мене ні на крихту не змінилося.

Подумайте, може, слід і вам, Сергію Антоновичу, взяти доктора Євєцького собі за зразок. Адже за плечима в нього чимало блискучих операцій. Жодної невдалої останнім часом. Після професора та його «правої руки» він у нас — найавторитетніша особа. Багато хто в місті вважає, що вся слава інституту тільки на ньому й тримається. Одне слово, Федір Іполитович щодалі більше покладається на нього. Можливо, недалеко вже той час, коли мое й ваше безпосереднє начальство делікатно відсуне Михайла Карповича й само стане «правою рукою». Ви гадаєте, що Ляховський і як хірург, і як учений вищий за Євєцького? Ну й що з того? Хіба симпатії Федора Іполитовича лише цим визначаються?

Ну, а ви тільки-но навчилися переступати з ноги на ногу, вам ще легко оступитися на першому-ліпшому кроці й розквасити собі носа. Ви не маєте ніякого права ризикувати. Ви повинні берегти кожну свою копійчину.

Навіщо ж ви поклали до себе якогось Черемашка?»

І з інших причин Сергієві Антоновичу тут важче, ніж будь-кому.

Після поранення на фронті у нього став нерухомим кульшовий суглоб. Ліва нога — погана тепер йому підтримка. Годинами вистоювати під час операцій йому доводиться на одній, по суті, нозі. Яка це, мабуть, мука!

Але скарг од нього не чув іще ніхто.

Зате якось довелося Жені почути інше: професор сказав про Друзя «правій руці»:

— Упертий чортяка... Щоправда, упертість ніякий покажчик висоти інтелекту. Саме вперті набивають собі отакенні гулі на лобі.

А Михайло Карпович несподівано заперечив:

— Ви пустили Друзя вузькою й малоперспективною стежкою. Ось побачите, він оберне її на трасу.

Професор зневажливо хихотнув.

Чому ж тоді він призначив Сергія Антоновича на ординатора?

Таки виринуло те, про що Жені не раз доводилося чути, та чому їй не вірилось.

...Сталося це наприкінці жовтня сорок третього року під час боїв за Київ. Саперний підрозділ обслуговував одну з переправ через Дніпро. Німці бомбили й обстрілювали її безперестану.

Ранком гітлерівська міна розірвалася за два кроки від рядового Друзя. До польового госпіталю його доставили аж перед смерком. Там усі руками розвели: сапер доживав останні хвилини. Його живіт та стегна являли собою суцільну рану — так рясно й глибоко були посічені вони осколками. Поранений утратив бозна-скільки крові, перебував у стані найтяжчого шоку, в нього починалося запалення, а може, й гангрена очеревини.

Ніхто не повірив своїм ушам, коли головлікар госпіталю, нашвидку оглянувши розтерзаного солдата, наказав:

— На стіл!

Що зробив полковник медслужби Шостенко з рядовим Друзем,— про це Жені радили прочитати статтю в якомусь хірургічному журналі тих часів. То була чи не найбільша перемога Федора Іполитовича над смертю.

Хтось потім сказав:

— Ні до, ні після того Федір Іполитович на таку височинь не піднімався. Він зробив чудо. Друзь зобов'язаний йому більше, аніж батькові й матері. Він живе вдруге.

Скільки часу Федір Іполитович протримав свого те-перішнього учня на операційному столі, скільки витяг з нього осколків, у скількох місцях позашивав кишки й очеревину, скільки стулив розтrochenих кісток, скільки перелив йому крові,— цього й сам він тепер не пригадав би. Понад місяць життя в пораненому хоч і боролос-ся зі смертю, та ніхто не відважився б сказати, коли й чим закінчиться ця страхотлива боротьба. Сам Шостен-ко, всі його помічники кожну вільну хвилину проводили коло ліжка, на якому лежала вже не людина, проте ще не труп.

Аж на початку грудня отямився Друзь, почав потро-ху одужувати. І ще чотири чи п'ять місяців перебував у такому стані, коли про евакуацію його в тил годі було й думати. Лише навесні сорок четвертого піднявся він з ліжка.

Сергій Антонович вже забув, видно, згадувати про ті дні, коли обходився він без докучливого кийка, тан-цював з дівчатами, мріяв стати архітектором.

До всього при звичається людина. Не така вже й помітна кульгавість та кийок ні в чому начебто не пере-шкоджають Сергієві Антоновичу. Здається, він не від-стає від своїх однокурсників, ба навіть ровесників. А ро-весники закінчили медінститути ще того літа, коли він тільки-но почав готуватися до вступних іспитів,— тобто випередили його на шість років.

Що Сергій Антонович не повернувся до архітектури після такого воскресіння з мертвих,— можна зрозуміти. Надто багато дала йому хірургія. Отож усе, що взяв він од неї, слід, мов естафету, передати іншим.

Щодня, щогодини боротися за людське життя, пра-гнути, щоб ніхто в рідній країні не вмирав завчасу,— чи є на світі щось благородніше?

Добровільні щотижневі чергування, часті операції (щоправда, складні він робить поки що на собаках), ма-рудна й виснажлива праця в інститутських лабораторіях іноді до пізньої ночі, вічна морока з піддослідними тва-ринами, палата з сімома ліжками та двома не дуже по-вороткими субординаторами та дисертація, що їй кінця не видно,— от кому й чому належать усі його помисли.

Та скидається на те, що й цього йому замало. За-мість поберегти себе, він кладе до своєї четвертої ще й приреченого на смерть. Сам палить свою свічку з обох кінців. І гадає, що стане його й на друге життя?

Безперечно, Сергій Антонович лише вдає, начебто байдуже йому, що весь він залатаний, позашиваний, що надовго його не стане. Та чому професор перестав про нього думати,— от що Жені не до зрозуміння. Повернути людині життя, показати їй нову мету, вивести на дорозу до неї і покинути своє сотворіння, по суті, напризволяще,— та як це можна?

...Думки пливли поволеньки. Женя не відгонила їх і не дивувалась, що жодна з вечірніх згадок не порушила непоспішливого плину думок нічних.

І всі накази чергового лікаря Женя виконувала як найсумлінніше: що чверть години заходила до четвертої палати, хоч і не було в тому кончої потреби. Новий хворий спав міцно — за весь час ні разу не поворухнувся.

16

Коли Федір Іполитович прокинувся, в квартирі поволі завмирало низьке й протяжне гудіння. То щойно вбив годинник у кабінеті.

Яка ж зараз година?

У Федора Іполитовича огидно й нудно защеміло коло серця.

Недобра то була прикмета: з цього завжди починалося безсоння — один з обов'язкових супутників тієї людської хвороби, що її не навчилися ще лікувати,— старості.

А найгірше — лише диявол знає, скільки часу доведеться йому сьогодні катуватися. Чому цей невкладистий візирець годинникарського мистецтва вісімнадцятого сторіччя не розбудив його на кілька секунд раніше? Адже задовго до бою він починає харчати якимось передсмертним хрипом. Тепер лежи, жди, поки йому не заманеться заявити про свою невсипущість знову.

На нічному столику, правда, лежить ручний годинник. Досить натиснути кнопку вимикача...

Світло розбудить Ольгу. Ну, а коли чоловікові не спиться, до ранку не засне й дружина. Вона ні про що не питає. Зате раз за разом буде стримано зітхати. Хіба ж тоді заснеш? До світанку буде терзати Федора Іполитовича недодумане вчора, позавчора, тиждень, місяць тому. Або почне він пригадувати принесену Тетяною наклепницьку статтю. І не зможе второпати, як

друкований орган Міністерства культури міг опублікувати непристойний пасквіль на найталановитішого на Україні актора і режисера.

Ясна річ, редакторів газети та авторів пасквіля це так не минеться: не з тих Юліан, хто підставляє ліву щоку, коли затопили йому в праву.

«А якого біса я читав ту підлу писанину? Газетку треба пошматувати, а від Тетяни зажадати, щоб вона не сміла базікати про те, до розуміння чого не доросла,— от що слід було зробити. Такий же з Тетяни знавець театрального мистецтва, як з гречки мак!»

Газети Федір Іполитович, на жаль, не порвав, од дочки не зажадав нічого. Почавши сварку, за хвилину опинився б біля геркулесових стовпів. Досить з нього Ігоря...

Своєрідна в Тетяни вдача. Точнісінько як її волосся. Воно пишне, навдивовижу м'яке, густе, ніжне. Скільки хочеш іще ласкавіших епітетів для характеристики Таниного волосся можна назбирати. Колишній її чоловік тільки те, певне, й робив, приспівуючи: «Розплітав, заплітав довгу косу я їй...» Та й трудомістка ж робота! М'яке, шовкове, а норавливішого волосся ні в кого, слово честі, нема. В дитинстві Таню доводилося стригти похлоп'ячому, під машинку: ні гребінці, ні банти її ніжних патлів не приборкували. А як вона мучилася потім: хоч як укладай її шовкові кучері, за якусь мить вони знову лежать по-своєму... якщо, звичайно, словом «лежать» можна назвати те, над чим тільки-но промчав смерч. І тепер лише туго заплетене в коси, зібране в іще тугіший вузол над потилицею, Тетяніне волосся якось іще тримається.

Отакенька в неї і вдача.

Знаючи, що найкращий спосіб угамувати Тетяну — не заперечувати їй, Федір Іполитович не тільки прочитав ту клятту статтю від першого слова до останнього, але й зумів приховати своє обурення.

— Дурничка,— байдуже заявив він.— У кожної обдарованої людини до біса заздрісників. А Юліан усе життя своє прожив у згоді з прислів'ям: собаки гавкають, а місяць світить.

Тетяна в батькову байдужість не повірила.

— Не за Струмилла мені страшно, а що ти такий спокійний за нього. Невже, коли читав ти статтю, тобі не ввижалося, що ти стоїш перед дзеркалом?.. А я, чи-

таючи, мимоволі думала про тебе. Надто маленька між вами різниця.

— От і чудово!— досить природно розсміявся Федір Іполитович.— Виходить, місяць і мені світить. Чого ж ти клопочешся?

Насправді ж зовсім не в доброму гуморі був він увечері. От-от, здавалося, урветься йому терпець. А тоді...

В дитинстві Тетяні мало було казок, почутих од матері. Вона й сама їх вигадувала. Он ще коли виявилися в ній літературні здібності! І ставлення до власних творів у неї відтоді майже не змінилося: написавши особливо гострого фейлетона, вона кілька днів радіє. А в дитинстві, вигадавши страшну казку, півночі не могла заснути,— так боялась.

Федір Іполитович нагадав про це дочці:

— Колись ти лякала себе своїми вигадками. А тепер чомусь од чужих тремтиш.

— Я за тебе, боюсь, тату!

Стільки болю було в її голосі й очах... Федір Іполитович затиснув її долоню між своїми.

Колись це заспокоювало Таню: перед її батьком навіть смерть одступає,— ну, а свою доню він скривдити не дасть. Але цього разу дочка смутно похитала головою.

— Вірно, заслужив ти чимало. Та чи все зберіг... Хіба може дуплясте дерево власну крону вдержати,— от що страшить мене.

І Федір Іполитович мимоволі глянув на письмовий стіл, на дві купки пошматованих удень листів...

Афоризм, між іншим, у Тетяниному стилі: спершу видається, начеб він зовсім беззмістовний: пролетів мимо, не зачепивши. А трохи згодом відчуваєш: застряг він у тобі, мов колючка, й щодалі дужче дошкуляє: ввечері Федір Іполитович лише гмукнув, а тепер роззлостився: а чи не він пак оте дуплясте дерево?.. Як же посміла Тетяна...

А злоститися й не слід би. Це ж бо розлука так згубно вплинула на Тетянину нервову систему. Щодалі непримиренніше вона без будь-яких причин прискіпується до батька. А там, диви, ще й на крикливицю обернеться... Послати її до досвідченого невропатолога?.. Але ж є простіший спосіб: знайшла б вона собі пару... Молода жінка, а за шістнадцять місяців з гаком ні в кого не закохалася. От і ввижаються їй усілякі дурниці...

Батько випустив доччину руку.

— Що ти знаєш про Юліана!..

Тетяна пирхнула.

— Не знаю? Ніколи не бачила, як він перед самим собою горойжиться? Ні разу не чула, як він у цьому кабінеті обмовляв чи не всіх своїх акторів? Їхня, бач, безталанність не дає розвиватися його творчим пориванням. Він, мовляв, давно переріс чисто всіх у колективі свого театру...

Боючись вибуху, Федір Іполитович вийшов з кабінету.

Поволеньки, щоб, хай бог милує, нічого не рипнуло, він повернувся на другий бік — лицем до ліжка дружини, а очі розплющив так обережно, буцімто й це її розбудило б.

Ольга не прокинулась.

У квартирі така тиша, що до спальні долинає неквапливе цокання двохсотрічного годинника. Вуличне світло ледь золотить морозяні візерунки на шибках. Одначе до спальні не проникає — її заповнили, здавалося, не-виразні тіні...

А чи не поспішив Федір Іполитович втекти від Тані? Чи не краще було б затиснути її долоню між своїми й розповісти їй про Юліана все? Про того справжнього Юля, якого знає тільки її батько. Переконати, що талант дає Юліанові право бути вище багатьох, що паралель між ним і її батьком, між артистом і вченим — безглуздя, що Тетяна знову вигадала дурну казку й носить її з нею, мов з писаною торбою.

Юль — це ж насамперед той непосидючий хлопчик, що з ним Федір Іполитович п'ятдесят три роки тому випадково опинився на одній парті під час вступних іспитів до підготовчого класу гімназії. Вони, Юль та Федь, і тоді ні в чому не були схожі. Але відразу ж відчули симпатію один до одного. І коли почались заняття, — знову сіли разом і просиділи отак до екзаменів на атестат зрілості.

Одержавши атестати, вони разом подали ректорові університету «прошення» про зарахування їх на перший курс медичного факультету. На лекціях вони знов-таки сиділи поруч, в анатомічці працювали за одним столом...

Одначе розлучитися приятелям довелося. І надовго.

Ще гімназистами Юль та Федь частенько брали участь в аматорських виставах. Така пошесть лютувала

в цьому місті на початку десятих років двадцятого сторіччя. Гімназисти бачили себе в майбутньому найменше Самойловими або Садовськими, гімназистки — Ермоловими або Заньковецькими.

Стати на коротку ногу з Мельпоменою Федеві не пощастило.

А його друг з першого ж знайомства відчув себе з цією музою запанібрата. В кожному разі, тих, хто запевняв Юля, що торкнулася його божа пучка, було чимало. Ставши студентом, він не покинув аматорського кону. Та якщо в гімназії це було лише забавою, то вже на першому курсі воно стало захопленням: лекції, практичні заняття дедалі частіше відсувалися на задній план. Вільними від отих спектаклів та репетицій вечорами Юліан почав пропадати на гальорці міського театру. А на другому курсі захоплення обернулося на палку пристрасть.

Півлікарського екзамену Юль уже не складав. Тієї весни, розсварившись з батьками, відмовившись від їхньої допомоги, подався він до Москви — до якогось театрального училища.

Жадоба слави — ні, це не було в Юлевій вдачі домінантою. Набагато більше було там сліпої любові до мистецтва.

А втім, якби й розповів Федір Іполитович усе це Тетяні, хіба мало б воно для неї хоч якесь значення? Ні, й досі не навчилися діти розуміти своїх батьків.

І так розстроїла дочка Федора Іполитовича, що він забув подзвонити ввечері до Юліана.

17

З кабінету долинули три протяжних удари.

Якийсь час Федір Іполитович подумки перебирав міцні вислови, що за їх допомогою буцімто можна вгамувати роздратування. Невже ще цілих чотири години доведеться лежати в темряві? Невже він аж двісті сорок хвилин буде знову перетрушувати те, що сказав... і ніколи, мабуть, не скаже більше... дочці?

І чому тепер професор Шостенко мало не кожної безсонної ночі пригадує давнє минуле, хоч нічого там не загубив? Та й здобув у житті він в багато разів більше, аніж утратив.

Звичайно, життя Федора Іполитовича, порівняно з Юліановим, минало куди прозаїчніше. Усяких там викрутасів, піднесень та падінь у нього не траплялось.

Без дивин, щоправда, не обійшлося. На четвертому курсі, наприклад...

Минав тоді другий рік першої світової війни.

Одного разу професор Дмитро Кирилович Шанін, видатний хірург (його ім'ям названо одну з вулиць міста), спостерігавши, як студент Шостенко в університетській, перетвореній на військовий госпіталь, клініці поводить ся з пораним, у якого осколком гранати розтрощено стегнову кістку, раптом сказав:

— А з вас, колего, вийде вправний хірург... якщо ви захочете цього всім серцем.

Федь навіть не второпав, про що йдеться. Він вважав, що його поведінка коло пораненого — сповнений тонкого гумору шарж на Дмитра Кириловича. Та, видно, такий занадто тонкий, що ні однокурсники, ні професор нічого не помітили. Мало того, всі студенти позаздрили Федеві, бо на похвалу Дмитро Кирилович був скупіший за Гарпагона. І тим гостріша була заздрість, що студенти знали: прагненням, що про нього згадав професор, Шостенко себе не обтяжував.

Як безоглядно, хоч і небезпідставно, студент Шостенко вірив у свою щасливу зірку! Не в якісь там однобічні здібності, що про них заговорив Шанін, а в те, що його інтелект день у день, рік у рік буде гармонійно й невпинно розвиватися, що буде з нього насамперед порядна людина, а тоді вже непоганий лікар. Надто легко все йому давалося. Те, за що рядовий студент платив наполегливим щоденним студіюванням, безсонними ночами перед екзаменами, Федь Шостенко схоплював на льоту.

Марксистських гуртків, усіляких партійних груп в університеті Федь спершу тримався остороно, хоч і вважав, що самодержавство — безнадійно відсталий державний устрій і царський престол невдовзі повалиться сам собою. Та замість сидіти вечорами над грубезними томами «Капіталу» або доходити до суті нескінченних суперечок між кадетами, есерами, більшовиками, меншовиками, національними демократами, соціалістами-федералістами, анархістами тощо — назви їхні та програми лише ти, господи, відаєш, — чи не краще сумлінно вчитися? Користі від цього буде, мовляв, більше.

Однак того літа, коли Федь перейшов на третій курс, почалася перша світова війна. Щоправда, ура-патріотичному шалові майбутній лікар не піддався, хоч і гадав, що сербський студент Принцип, чий постріл у Сараєві став приводом до війни,— герой. І чим більше поразок зазнавало безталанно кероване «богохранимое воинство российское», тим навіть далеким од політики студентам ставало ясніше, що для «августійшого» та тих, хто підпирає його трон, війна не нещастя, а відчайдушна гра ва-банк, авантюра, за яку самодержець та його кодро розплачуються останніми копійчинами невпинно грабованої ними країни, а також голодом, кров'ю, життям мільйонів принижених та зневажених. Тим-то байдужість до політики у таких, як Федь Шостенко, почала поступати-ся перед міркуваннями, що сидіти згорнувши руки — ганебно.

«Капіталу» Федь так і не простудіював. Зате на споді шухляд його письмового стола з'явилося чимало книжечок, невідомо де виданих і зачитаних до дір. Так він почав знайомство з Марксовою філософією.

Восени шістнадцятого року в університеті стало відомо, що робітники двох найбільших заводів міста та залізничники хочуть знати, чи підтримає їх студентство, якщо вони вийдуть на вулиці з гаслами проти війни й самодержавства, з вимогою нагодувати хоча б дітей та жінок, чиї чоловіки й батьки от уже третій рік гниють в окопах.

Зашуміли з цього приводу факультетські, а далі й університетські сходки!

П'ятикурсник Шостенко якось не зміркував тоді, що за участь у протиурядовій демонстрації на нього можуть одягти солдатську шинелю й протягом двадцяти чотирьох годин вирядити на передові позиції. На факультетській, а потім і загальноуніверситетській сходках Федь уперше продемонстрував свої ораторські здібності. Слави Ціцерона він не зажив, бо обидва рази коротко заявив, що не тільки університет повинен вийти на вулицю, а й студенти технологічного, ветеринарного та комерційного інститутів, а слухачки вищих жіночих курсів так само хай не пасуть задніх. От його й обрали до складу делегації, яка мала розпропагувати курсисток.

В колоні, що вирушила з університетського подвір'я, було не менше півтисячі студентів та курсисток. Над

вулицею, що після дев'ятсот п'ятого року революційних пісень не чула, розляглася «Варшав'янка»...

На площу перед міською думою колона вийшла вчасно. І ніхто не звернув уваги, що такою безлюдною ця площа не була ніколи: ані одного візника на бруківці, лише поодинокі перехожі на панелях.

Скоро вся колона витяглась на площу, як з бічних вулиць, з усіх дворів зненацька вихопилася кінна поліція, на кар'єрі врізалася в студентські ряди. І заходили по плечах і головах нагаї зі свинчатками. А з під'їздів повисипали городовики й разом з «поодинокими перехожими» перекрили всі виходи з площі.

Федь ішов на чолі групи курсисток. Нараз праворуч розчахнулася брама під багатопверховим будинком, а з неї учвал вилетіла група вершників просто на його дівчат.

Якась сила кинула Федя назустріч коням. Він схопив найближчого за вудила. Високо над його головою злетів канчук...

От і все, що він пам'ятає.

Опритомнів він пізно ввечері в тихій лікарняній палаті. А яким побитом він туди потрапив,— про те Федорові Іполитовичу невідомо й понині.

Батьки його тут ні при чому. Що їхній син у лікарні, вони довідалися вдосвіта наступного дня: хтось подзвонив до квартири; до того, як одчинили двері, похапцем сказав, що з Федем нічого жахливого не сталося й не станеться, і зник. А в якій Федь лежить лікарні,— про це матері стало відомо аж через тиждень, знов-таки вночі й од того ж таємничого посланця: Федя, мовляв, можна провідати.

Нічого не знали про Федеві пригоди й однокурсники, бо ж на демонстрації він був не з ними. Ні в чому не призналися й курсистки: так здивовано втуплювалися в свого ватажка, коли їх приводили до нього на очні ставки, такі щирі були в усіх очі,— мимохіть повіриш... Лише одна непомітно йому підморгнула: ви, мовляв, у сорочці народилися, колего...

Близько місяця довелось йому пролежати в тій лікареньці. У нього була переламана ключиця та через усю спину простяглася рвана рана: з відмінним знанням справи орудував той козак свинчаткою. А коли Федя вписували, лікар, не набагато старший за нього, вручив йому свідоцтво, в якому належними підписами та при-

кладенням казенної печатки засвідчувалося: добродій Шостенко Ф. І. є жертва залізничної аварії.

Справді-таки щаслива сорочка! Бо ж поки Федь видужував, на самому лише медичному факультеті понад двадцяттеро студентів за участь у демонстрації були віддані в солдати. Зник дехто і з вищих жіночих курсів.

18

Женя раптом випросталась: здалося їй, наче поруч хтось стоїть.

Справді, за два кроки від неї з'явився лікарський халат — такий немовбито куций, що не досягав і до колін. Над халатом Женя побачила й лікарську шапочку, яка трималася на самісінській маківці патлатої голови. Одне слово, поруч із дівчиною височіла худюща й довжезна постать Вадика Ковалишина. Схиливши, мов курка, голову набік, він вдивлявся в Женю з таким же виразом, з яким дошкільнята вдивляються у вітрини іграшкових крамниць.

Женя мало не пирхнула.

Ще б пак не впізнати Вадика Ковалишина! Того самого Вадика, що всіма силами домагається посісти перше місце в Жениній колекції. Другу допіру величав його Вадимом Григоровичем і ладив Жені на нареченого. Та й жених же... Недаремно медсестри та санітарки обзивають його Дзвіницею — і за зріст, і за любов до збирання й поширення всіляких новин.

Ковалишин стиха кахикнув, прочищаючи горло.

— Я бачу, у вас тут... гм... усе гаразд, — переступивши з ноги на ногу, почав він. — Для чого ж мене... — Слова ніби застрягли йому в горлі.

Двадцять п'ять років прожив Дзвіниця, чи то пак Вадим Григорович Ковалишин. Півроку вже працює в клініці науково-дослідного інституту. Вдягається з явною претензією на якийсь стиль. Чуприна в нього густа, темно-руда, не дуже добре обізнана з гребінцем. Очі — сині-сині, буцімто в щойно народженої дитини, а під ними й на носі — рясне ластовиння.

Що ж, з таким хлопцем можна прогулятися парковою алеєю, піти в кіно, ба й на танцювальний майданчик. І субординатор з нього начеб не безнадійний. Не

тільки Друзь, а й сам завідувач відділення ставиться до нього поблажливо.

А от належно поводитися — він же майбутній дослідник!— Дзвіниця так і не навчився. І такий наївний в нього погляд — геть усім видно, що саме в глибинах його ества відбувається. Проте особливих глибин у Вадика ніхто, крім його безпосереднього керівника, ще не виявив: навіть отакенькій таємниці в ньому нема де сховатися.

«За тим, чим Вадик здається, ви зуміли розглядіти, який він насправді...»

Пригадавши це, Женя ще міцніше стулила губи, щоб не пирхнути. Не може бути, щоб Сергій Антонович сказав це серйозно.

Не дїждавшись на відповідь, Ковалишин безнадійно спитав:

— Виходить, я вам... я тут не потрібний?

Шанобливо, як і належить дисциплінованій медсестрі, Женя відказала:

— Ви навдивовижу спостережливий, Вадиме Григоровичу. До ваших слів мені нічого додати.

Немовля збагнуло б, що з нього глузують. А Дзвіниця спробував уточнити:

— Але ж той хворий... Черепашка...

— Василь Максимович Че-ре-маш-ко,— тоном Друзя поправила його Женя.— Зараз він спить. І якщо ви його не розбудите, солодко спатиме до ранку.

— Та-ак...

Вельми глибокодумно вимовив це Ковалишин. Женя на це не відгукнулась, і він невпевнено переступив з ноги на ногу.

— Нічого не розумію... Мені подзвонила Марія Степанівна, що привезли тяжко поранену жінку... Знаєте кого?

Женя знов промовчала.

— Нову артистку з театру імені Коцюбинського,— багатозначно закінчив Ковалишин.

Женя незацікавлено повела плечима.

— Не Хорунжу ж...

Вона тричі ходила дивитися гру цієї зовсім юної актриси,— надто багато розмов про неї ходило по місту. Минулої весни Хорунжа закінчила театральний інститут, а вже грає головні ролі та ще в такому уславленому театрі! От Женя й пішла — один раз на «Гамлета» й аж

двічі на «Час добрий». Справді, яка ж то чудова артистка. Яка зворушлива Офелія! Яка чудова Маша!.. Не зосталося, кажуть, у місті жодної людини комсомольського віку, яка не побувала б на цих виставах.

— Саме Марину Ерастівну Хорунжу, — урочисто заявив Вадик. — Її привезли до нас з двома ранами. Перша — різана — на лівому зап'ясті. Друга — колота, очевидно, завдана фінкою — в правому підребер'ї. Перша начебто не дуже небезпечна: два-три шви після звичайної обробки, та й по всьому. Друга... — Ковалишин глянув на годинник і похитав головою. — Сергій Антонович уже понад годину б'ється над нею. І ще стільки ж, напевне, від Хорунжої не відійде. Тому й наказав він Марії Степанівні викликати мене: побоюється, як би з вашим хворим чогось лихого не трапилось.

Женя переписила його:

— З Черемашком нічого трапитися не може... А як Хорунжа?

Вадик знизав плечима.

— Про це ми довідаємось од Сергія Антоновича.

— А ви? — раптом обурилася Женя. — Замість допомогти йому в операційній...

Бідолашний субординатор почав виправдуватися:

— Думаєте, я не набивався до нього в асистенти? Так він сказав, що моє місце зараз тут. От я й...

— Не дуже високої він про вас думки...

У Жені це вирвалося помимо її волі.

Проте Ковалишин не образився. Навпаки, витріщився на Женю так, мовби ожила перед ним Сікстинська мадонна. Ну, ні краплини самолюбства! Все переморгає Дзвіниця своїми закоханими очима.

Старанно прочистивши горло, Вадик пояснив:

— Не вміє ще Сергій Антонович оперувати так, щоб присутні без його пояснень розуміли, що й до чого він те чи те робить. А мені, як і моїм предкам гречкосіям, мало тільки бачити: геть усе треба руками помацати. От і приставав би я до свого патрона з різними запитаннями. Заважав би йому. А стан у пораненої... Вона стільки крові втратила... Вигнав мене Сергій Антонович з операційної. І правильно зробив.

Але не це непокоїло Женю.

— Що ж із Хорунжою?

Вадик зітхнув.

— Так кажу ж, завдано їй сильний удар фінкою. Знизу догори. Глибоко поранено печінку. В черевній порожнині повно крові й жовчі. Сергій Антонович побоювався, що зачеплено артерію, поворотну вену. З артерією та діафрагмою обійшлося. А от з веною... Над нею хіба ж так доведеться помарудитися... А Хорунжа молодця! При мені ні разу не застогнала. А на сцені вона...— Ковалишин тендітно, мов дівчина, опустил очі.— За вас, либонь, тендітніша...— Нараз тон його став докторальним:— А хіба фінки бувають стерильні? Поранену треба обергти не тільки від правця, а й од абсцесів у печінці, від епієми жовчного міхура, запалення очеревини... Всього не перекажеш!

Боже мій, скільки страшних слів!

Женя спитала без усмішки:

— Як ви гадаєте, чи зуміє доктор Друзь...

І такий у неї став тон, що серце Вадикове затріпотіло. Ніколи ще не щастило йому розворушити своїми словами цю чудову дівчину... І Вадим миттю відчув себе значно кращим, розумнішим і ладним обняти цілий світ.

— Ви, я бачу, зовсім не знаєте, на що здатний мій ординатор!— піднесено заявив він.— Серед усіх своїх колег Сергій Антонович — найвправніший. І не поступиться навіть перед деким із наших старих. І це кажу вам я — людина, що до Друзя, як і до всіх, ставиться вельми критично.

Женя нібито здивувалася:

— От ніколи не гадала, що ви...

Ковалишин не дав їй закінчити:

— Шостенко, коли хочете, це наш Еверест. Це стихійний талантище. Присутнім на його операціях інколи аж дух забиває — та й сміливо ж орудує старий!— Вадик зміцнював кожне своє речення щодалі енергійнішими жестами.— Ляховському та Євцькому, хоч вони й найдавніші учні Федора Іполитовича, хоч і самі вже неабиякі майстри, до учителя далі, ніж куцому до зайця. А Сергій Антонович тільки-но перші ази засвоює. Та обом Шостенковим «рукам» уже не гріх дечого повчитися в нього. В нашій специфічній галузі, звичайно. Коли хочете знати, що таке ювелірне мистецтво в нашому ділі, попросіться на операцію до Друзя. Він досконало знає кожну судинку, кожне нервово волоконеце. Так уміє поводитися з ними,— замилуєшся. І дозволяє тримати себе тут у чорному тілі. Аж прикро за нього.

Дзвіниця так розмахався руками — точнісінько віряк крилами. Його захопила роль неупередженого судді, котрий, віддаючи належне геніям, вважає за потрібне помічати й скромні таланти.

— Чотири місяці ви працюєте у нас, Женю, а так мало цікавитесь тими, хто вас оточує! — ораторствував Вадик далі. — Коли б хтось інший, а не Сергій Антонович, досяг такої майстерності, про нього все місто знало б, а про наших скромників чомусь гадають, що іскри божої їм не дано.

Прохолонув він так само несподівано, як і загорівся: нараз похнюпився, сховав руки за спину.

— Даруйте, Женю, я хотів сказати, що через два тижні Марина Ерастівна вже ходитиме. За три — випишеться звідси. А через місяць... — Вадик перевів погляд з підлоги на стелю. — ... чому б вам не сходити разом зі мною до театру?

Он воно що...

А втім, дещо в словах Дзвіниці зацікавило дівчину.

— Ви певні того, що Марія Степанівна не розшукує вас? — спитала вона.

— Йї відомо, де я.

— Чого ж ви стоїте?

І Женя показала на другий стілець біля свого столика.

Та тільки після другого запрошення Вадик повірив власним ушам. Обережно вмовився на тому стільці.

Женя спитала:

— Хто ж поранив Хорунжу?

Вадик знову прочистив горло. Потім поклав на столик свої кулаки (вони в нього поважних розмірів), і голос його переповнився обуренням:

— А про це треба міліцію спитати. Так не вберегти талановиту артистку! Яка ганьба для всіх нас! Та й у театрі дивовижні порядки. На початку першої, після вистави, вона йде додому сама. Невже в театрі не знайшлося нікого, хто провів би її?.. Іде через парк. Січнева ніч. У парку ні душі. Бач яка смілива... При виході з парку бандити й наскочили на неї. Вирвали сумочку, зрізали годинник — мало руки не відтяли. Почали знімати шубку. А Хорунжа навіть не зойкнула — так несподівано все сталося. І раптом бандити невідомо чому ударили Хорунжу в бік і немовби в землю

провалилися. Хорунжа спершу навіть болю не відчула... Мені все це Марія Степанівна переказала.

Женя зіщулилась. Від цього в голосі її співбесідника стало ще більше обурення:

— Одне слово, напад був такий наглий,— артистка не второпала, що з нею. Як Хорунжа потрапила до найближчої поліклініки,— цього вона не пам'ятає. Не розгубилась, виходить... У поліклініці черговий лікар передусім викликав швидку допомогу. Спробував спинити кров. Звідкись і міліцейський лейтенант узявся, приїжджав з швидкою допомогою сюди. На кілька хвилин затримав операцію. Допитував, бачте, ледве при томну жінку. На це вони майстри — міліціонери: куди треба — спізнюються, де не треба — затримують. А бандити тим часом — шукай вітра в полі!

Трудно було Жені втриматися від усмішки. А ще трудніше — повірити в щирість Вадикових громадянських почуттів: занадто урочисто він їх виголошував.

Молодий лікар помітив це, знітився й сховав свої кулаки під стіл. Та спинитися вже не міг і висловлювався далі:

— Ви навіть не уявляєте, Женю, скільки обурення напризбирувалося в мені за сьогодні. Міліціонер — це дріб'язок. Удень я посперечався зі своїм напарником — Танцюрою. Про наш інститут зайшло, про його корифеїв. І про нашого головного шефа... І досі не можу второпати: обидва ми — молоді лікарі, обидва один і той же інститут закінчили, а думаємо по-різному. Я вірю, що час, коли абсолютно всі хворі в нашій країні будуть видужувати, неодмінно настане. В іншому я скептик, а в цьому — непохитний. Ви, я, вся сучасна молодь колись цього доможеться. За всяку ціну! От побачите...

Знову його кулаки опинились на столику. Та під поглядом Жені Вадик затиснув їх межі гострими своїми коліннями.

— Однак сьогодні не дають мені спокою тривожні гадки. Не сумніваюсь, відвідують вони й вас. І не пробуйте доводити мені, ніби я помиляюсь. Хіба можна інститут наш називати сьогодні науково-дослідним? Чим наша клініка відрізняється від звичайнісінької лікарні?

Руки Вадика смикнулись, пориваючись до широкого жесту. Та він ще міцніше затиснув їх колінами.

— Ви, Женю, працюєте тут п'ятий місяць. Працюєте під безпосереднім керівництвом Самійла Овсійовича. Вам неабияк поталанило: у нашого з вами шефа душа жива. А скільки, якби ви знали, в нього дослідницьких задумів! Але руки йому зв'язано. Він — лише сателіт нашого головного світила. А світило вже вкривається попелом... Спитайте себе, Женю: що ви тут придбали? Мовчите?.. Отак і зі мною. Я тут з літа. Перші три місяці — як на мене, то була подорож по країні чудес. А потім з'явилося у мене почуття, що я—всього лише пасажир-невдаха. Довіз мене поїзд до якогось глухого полустанка, раптом став — і ні туди ні сюди. І невідомо, чи піде він далі... Я поділився цим з Танцюрою, а він регочеться. А хлопець він начебто зовсім не дурний...

Якийсь час Ковалишин засмучено вдивлявся в свої затиснуті між колінами кулаки. І знову з нього посипалося:

— Ви тільки подумайте, Женю! Двадцять століття перехопилося на другу половину. Хірургія проникла до грудної клітки. Хірургічний ніж розтинає досі недоторкані тканини серця. Дедалі частіше провадяться операції під гіпотермією. А ми — мов лисиця перед виноградом. Танцюра це розуміє. І ви, Женю, ясно це бачите. Натяки на такі ж відчуття я чув і від самого Самійла Овсійовича. Всім, а насамперед нам, молодим, життя наступає на п'яти. А ми тільки слинки ковтаємо та очима кліпаємо.— Одна рука вирвалася з полону, рубонула була повітря, та Вадик ураз приборкав її.— А чому? Та тому, що в цьому інституті лише одна людина має право іменуватися новатором. Решта—його обслуга: всі лише вдосконалюють знайдене ним, забезпечують йому новий крок вперед. Вірніше, забезпечували... Ну, я тут півроку. А Танцюра вже півтора. Та ні я, ні він ані одного нового, натхненного слова тут не почули. Можливо, Федорові Іполитовичу треба якийсь час перепочити. Але чому, коли він сам себе пустив у відпустку, мусимо загоряти й ми? І не хочеш, а почнеш думати: чи не взяти приклад з професорового сина, не податися туди, де в диковину собаки не ковані? А тут... Хоч би й вас та мене взяти: не ви мені допомагаєте, а мене викликано, щоб, боронь боже, у вас нічого не трапилось. Ну, не сміх? А мій ординатор, незважаючи на всі його здібності, вважає, що так і треба.

Від цього несподіваного й сумбурного звірення Жені було ні холодно, ані жарко. І нітрохи не зворушило її намагання отаким способом привернути її увагу до своєї персони.

Женя звелася.

— Пробачте, мені час глянути на Черемашка.

Був підвівся й Ковалишин. Та так незугарно — якби Женя не підхопила, він повалив би свій стілець.

— Вірно, час уже й мені з ним познайомитися.

Женя поставила його стілець на місце.

— Сидить, будь ласка, тут. З вашою вправністю ви всю палату розбуркаєте.

«Та й помічник же в Сергія Антоновича!

Медичні сестри поміж себе так само, бува, критикують начальство. І про Федора Іполитовича часом таке скажуть,— аж самим моторошно. А про інших — чого тільки під гарячу руку не бовкнеш. А вже з вашої, малощановний Вадиме Григоровичу, довгов'язої персони аж пух та пір'я розлітаються, коли потрапите ви комусь із нас на зубки! Тільки ж ми зірвемо серце, і знову все гаразд. А ви... Ні, не прийняли б ми вас до нашого товариства!»

До палати Женя не ввійшла, а влетіла.

Біля ліжка новенького сиділа тьотя Тося.

Миттю відлетіло від Жені все сторонне. Вона схопила няню за плече.

— Що з ним?

Тьотя Тося приклала палець до вуст.

— Нічого, нічого... Здалось мені, мовби застогнав він. Я й присіла. Про всяк випадок.

З палати Женя пішла не відразу: прислухалась до дихання, обережно помацала пульс. І набридла їй Вадикова балаканина. І ніяк не здогадається цей телепень, що нікому він тут не потрібний.

На жаль, Ковалишин ні про що не здогадався. Він стояв у тій самій позі, в якій залишила його Женя, і своїми немовлячо-синіми очима вдивлявся в двері четвертої палати.

Коли Женя сіла, Вадик проникливо заявив:

— Ні про що не питаю. Все йде якнайкраще,— це написано на вашому обличчі.

Вмостився на стільці, потер гострі коліна долонями, набрав повні груди повітря й спитав:

— Женю! Хотите почути про мою найзаповітнішу мрію?

Так он воно що: вся дотеперішня Вадикова балаканина — це увертюра до освідчення. Знайшов місце й час... Атож, для таких, як Вадик, закони не пишуться.

Де вже там затрепетати дівочому серцю! Та й надто часто доводиться Жені вислухувати подібні освідчення. Тож хай Дзвіниця тільки спробує! І Женя так зиркнула на недоумкуватого субординатора — найлютіша відьма не спромоглася б на щось схоже.

Та Ковалишин нічого не помітив. Вступився в щось над головою дівчини й почав:

— А втім, хіба ж то мрія? Місяць-півтора мине, і вона стане дійсністю. Ось побачите!— Тепер в його голосі виразно забренів той самий апломб, з яким завжди виступав Самійло Овсійович.— Щоб такий творчий колектив, як наш, довгий час тупцював на місці,— такого в нашій країні бути не може! Через три тижні почне працювати Двадцятий з'їзд партії. Всі трудящі зустрічають цю історичну подію новими успіхами, досягненнями, перемогами! А чим зустрічаємо з'їзд ми? Згадками про славне минуле?.. Ні, Женю, так далі не можна! Я вірю: Двадцятий з'їзд і над нашим маленьким «і» поставить крапку. Федір Іполитович або схаменеться (в це я мало вірю), або життя змусить його зрозуміти, що він вичерпав себе до дна.— Кожне слово Вадик супроводив енергійним ударом кулака по коліну.— Наспів час відкрити семафор молодшим, далекозорішим, талановітшим. А коли головний шеф не підкориться велінню нашого часу... Одне слово, так чи інакше, а нашого діда змусять второпати: чим талановітшим він був у минулому, тим більшим гальмом для всіх нас став набутий ним за царя Панька авторитет.

Женя полегшено зітхнула: слава богу, що в найзаповітнішій Вадиковій мрії вона ніякої ролі не відіграватиме. Та тим важче було повірити, що до всього сказаного ним зараз Дзвіниця додумався самотужки. А чи не повторює він те, чого зичить собі вельмишановний Самійло Овсійович?

А Дзвіниця захоплено вів далі:

— Не знаю, хто тоді буде нашим науковим керівником: Михайло Карпович, Самійло Овсійович чи якийсь заможний варяг. Тих, хто воліє йти вперед, найбільше

влаштував би завідувач нашого відділення. Щоправда, хірург з Ляховського немовби вдумливіший. Та й Шостенко біля операційного стола — ще й досі великий артист. Але йти вперед, вести за собою чималий колектив обидва вони не здатні. З Євецьким наш інститут і його клініка миттю повернуть собі колишню славу й умножать її. Запам'ятайте мої слова!

Багато всячини наслухалася тут Жєня за чотири місяці. Але такого...

Все-таки спитала вона без посмішки:

— Що ви будете тоді тут робити?

Ковалишин пиховито задрав голову.

— Хіба я про себе міркую? Завтрашній день інституту — от що непокоїть мене!

— А яку роль гратиме тоді доктор Друзь?

Вадик знизав плечима.

— Чудна він людина... Танцюра приревнував його до мене. Справді, вельми доброзичливо ставиться до мене Сергій Антонович. А його здібності... За якийсь рік я буду оперувати не гірше. І не порпатимусь так довго з дисертацією.

— Незавидне в нього майбутнє,— похитала головою Жєня.

— А на що, власне, може розраховувати такий сухар, як Друзь? Крім своїх судин, він же нічого толком не бачить. Почнеш розмовляти з ним про літературу або футбол, розповіси йому свіжого анекдота,— ніщо його не бере. Четверта палата, і інших інтересів у нього нема.

— Чому ж він так добре ставиться до вас?— спитала Жєня без ущипливості.

Та Ковалишин і так одчував себе щодалі певніше.

— Можливо, я йому за віддушину... Залишилося в ньому трохи людського тепла,— треба ж його на когось витратити... Та мене його тепло щось не дуже гріє... А от Сашко Танцюра почав останнім часом мене умовляти, буцімто Сергій Антонович — пружина. Та ще й он яка загартована. День крізь день вона, бачте, накручується. А якщо накрутиться до відпору... А от коли це станеться, нікому не відомо. І що буде, коли нараз вона почне розкручуватися, також не відомо. А Танцюра переконаний,— або Друзь злетить угору, мов ракета, або ж і дрізок од нього не збереш... Ну, не дурниця?

Відповіді на це Женя не встигла. З четвертої палати вибігла тьотя Тося. І з того, як ворушилися її губи, Женя зрозуміла:

— Новенький конає!

Дівчина схопилася на рівні ноги. І не до дивування стало їй, коли, рвонувшись, побачила,— довгоногий Ковалишин набагато випередив її.

19

Годинник у кабінеті видзвонив четверту.

Чортзна-що!

Стільки всього Федір Іполитович понапригадував, стільки передумав, а минуло лише тридцять хвилин! Невже доведеться ворушити своє минуле до сьомої ранку? На що ж він буде придатний завтра? А втім, хіба фортуна не прихильна до нього сьогодні? Як правило, безсоння починає його мордувати з півночі. І думки не спливають тоді спокійненько, одна по одній, а мовби стрібають. Та так, що й не вгамуєш. А нині вони досить сумирні. А коли бути зовсім чесним перед собою, то старече безсоння та те, що часом серце тоскно нагадує про себе,— от їй же право, не така вже й дорога ціна за щасливу сорочку. Тільки й клопоту мало життя, що ласкаво вмовляти нерозумного Федя, а потім і звиклого до успіхів та загальної шани Федора Іполитовича:

«Не нервуйся, не давай волі прикрості, завтра тобі ще більше поталанить».

І таланило. Ще й як!

Те ж саме буде й далі.

Стане у Федора Іполитовича сил і на приборкання непокірного сина, якщо він все-таки посміє з'явитися, і на напоумлення засліпленого даною йому владою директора інституту.

Заспокоїться й Ольга...

Федір Іполитович самовдоволено всміхнувся.

Його життя мало не завжди складалося так, що кожна подія врешті-решт мала вигляд подарунка долі йому особисто. Не встиг, скажімо, тридцять дев'ять років тому Федь стати революціонером, аж тут, будь ласка, й революція сталася!

Останніми днями лютого й на початку березня сімнадцятого року Федь почував себе так, начебто в країні

розпочалося свято, в якому він буде хоч і не центральним, зате й не другорядним персонажем. Здавалось йому, ніби опинився він на гребні височенної хвилі, а вона шалено несе його, несе... А фортуна подбала, щоб і донесений Федь був куди треба.

Одного з перших же днів Лютневої революції в цьому місті ота хвиля пронесла його, разом із групою робітників, через казарму двадцять восьмого піхотного полку, що недавно прибув з фронту на переформування. Після короткого мітингу полк у повному складі (лише декого з офіцерів бракувало), з червоними прапорами, з червоними бантами на грудях вийшов на площу перед міською думою й урочисто склав присягу на вірність революційному народові.

Роль Федя в цій події була така мала, що й сам він не надав їй значення: кілька молодих представників міської інтелігенції входило, сказати б, до складу тих, хто закликав солдатів приєднатися до революції.

Через три місяці після того Федь склав на п'ятірки державні іспити. А напередодні першого екзамену Дмитро Кирилович Шанін, той самий професор, що якось похвалив Федя, підійшов до нього й спитав:

— Що гадаєте робити, колего? Почнете самостійно практикувати? Чи залишитесь у мене на кафедрі?

Це було так несподівано й так неймовірно, що Федь отетерів. Стати учнем знаменитого хірурга? Але ж Федь нічим не заслужив такої честі!

Він засоромлено пробелькотів:

— Та чи можна, професоре, пропонувати таке людині, яка навряд чи відрізнить запалення правої легені від апендициту!

Шанін посміхнувся.

— Приклад для демонстрування свого неучтва ви, колего, обрали невдалих. Це ж одне з найтрудніших питань діагностики... Звичайно, толку з вас зараз ще ніякого. Ви не знаєте головного: що саме з вас може вийти. А я знаю... Для початку російському солдатові послужите?

Федь розкрив рота, але з нього нічого не вихопилося. Подумати про те, що буде з ним після університету, він ще не збирався.

Дмитро Кирилович не став чекати, поки до його співбесідника повернеться мова.

— Гаразд, подумайте. Я ждатиму вас тут, у клініці, колого, другого дня після останнього екзамену. Запам'ятайте: третього дня не буде.

І от що він тоді запропонував.

У місті незабаром закінчить переформування той самий піхотний полк, де нещодавно довелось побувати революціонерів-початківцеві. Тамтешньому лікареві потрібен помічник. Завдяки Шаніну, полковий ескулап зустріне щойно випущеного з університету колегу як свого рятівника. Федь повинен допомогти йому, людині похилого віку, спокійно дочекатися кінця війни, відставки й пенсії. Попервах помічник матиме справу лише з застудами, бігунками та з легкими травмами. Отже, Федь одразу ж побачить, чого варті й він, і його знання. Один місяць на фронті дасть йому більше, ніж рік у зразковій тиловій клініці. Після війни звання магістра Федеві забезпечено.

І, круто повернувшись, старий учений попрямував до виходу.

Після останнього екзамену Федь сказав своєму несподіваному покровителеві «так» не тому, що його привабила пропозиція старого. Було Федеві тільки двадцять три роки. І, коли вірити класичній літературі, роки мандрів — неодмінний етап у житті кожної людини, яка прагне критично мислити, брати активну участь у громадському житті. Ну й мусиш же ти, кінець кінцем, покуштувати, що то за штука — самостійне, без батькової підтримки, без маминої ласки, життя!

У червні сімнадцятого року, вбравшись в шикарні, захисного кольору, френч і галіфе, Шостенко Федір Іполитович, лікар першого розряду, двадцяти трьох років, віросповідання православного, з міщан, неодружений, з'явився в казарму двадцять восьмого піхотного полку для проходження військової служби.

Близько п'яти років не бачив Федь рідного міста, батька й матері.

Де тільки не побував!

Бої на північному сході України, Царинин, денікінський фронт, рейд через Сальські степи взимку, корот-

кий перепоchinoк у Краснодарі, прорив польського фронту під Уманню, Перекоп, шпиталь у Феодосії...

Скільки легко й тяжко пораниених, скільки контужених, потоптаних кіньми, засипаних землею й камінням пройшло через його руки! Траплялося, звісно, й так, що до нестерпного болю в серці відчував він і своє безсилля, і недосконалість своєї науки, і власну невправність. Та коли порівняти це з тим, скільком червоноармійцям повернув він сили битися за перемогу Радянської влади, про нещасливі випадки з його практики можна було б згадувати спокійно.

Отоді й повірив Федь у своє надзвичайне щастя остаточно. Як не вірити, коли воно майже не давало осічок!

З перших днів служби в полку Федь був свідком того, як солдати переставали підкорятися офіцерам, як — дедалі швидше — весь народ виходив з-під влади тих, хто вважав себе за сіль землі, чії промови ще в березні збирали чималі натовпи. Чимраз очевиднішого, конкретнішого вигляду набирало те, що досі Федь сприймав лише умоглядно. Тепер на власні очі бачив він, як усвідомлюють своє значення в житті ті, хто годує й одягає всю країну, дає їй тепло та світло, хто справжній творець усього потрібного й прекрасного, хто нині занадто щедро поливає землю своєю кров'ю лише тому, що для небагатьох та кров обернеться на золото.

Федеві однополчани, а за ними й він, день у день виразніше розуміли, що господарями величезної країни, що розляглась од Балтики до Тихого океану, мають стати вони самі та до них подібні, що від того, чи вивуть вони владу з ворожих рук, чи зуміють вдержати в своїх, залежить доля, щастя, прийдешнє кожного трудівника й усього знедоленого люду — та й не тільки в Росії. Знали вони й інше: владу треба відбирати силоміць, і не легкими будуть завтрашні, по-справжньому революційні бої.

Знали й готувалися до них, не марнуючи й хвилини.

Було б чудно, якби ця могутня течія не понесла молодого лікаря за собою. Тим більше, не забув він ні поліцейського канчука зі свинчаткою, ні перебитої ключиці, ні засланих дівчат, ні погнаних під німецькі кулі однокурсників, ні «вовчих білетів».

І все-таки...

Хто знає, як би все воно повернулося без Костя Грушина, без Олі...

Коли Федь прийшов до полку вперше, до нього підійшов ще молодший, ніж він, з ніжним, мов у дівчини, обличчям, білявий, блакитноокий прапорщик. Він хвацько козирнув помічникові полкового лікаря, а звернувся до нього, ніби до старого знайомого:

— А ми з вами зустрічалися, пам'ятаєте? На самому початку революції. Ви були серед тих, хто переконував солдатів перейти на бік повсталого народу.

Ще б пак не пригадати!

У Федя, мабуть, заблищали очі. А прапорщик, дружньо потискуючи шойно спеченому лікареві руку, спитав:

— Більшовик?

Одчуваючи себе людиною, що відтепер повною мірою мусить відповідати за свої слова й вчинки, Федь одказав так, немов досконало був обізнаний з програмами всіх політичних партій:

— У всякому разі, це мені ближче, ніж будь-що інше.

Йому хотілося зробити приємність симпатичному юнакові. Та й були тоді у Федя напрочуд широкі погляди на людей, події й речі: революціонер у всеосяжному розумінні цього слова не повинен, мовляв, обмежувати свій світогляд партійними шорами. Що ж, вік тоді такий був у нього, коли сьогодні (часто-густо несподівано для самого себе) до хрипоти заперечуєш те, у вірності чому присягався й бив себе кулаками в груди вчора.

Мить помовчавши, Кость роздумливо кивнув.

— На якийсь час можна з цим помиритися. У нас в полку те, що вам близьке, для більшості стало змістом життя. Постараємось зробити з вас свого однодумця.

Кость і Федь незабаром подружилися...

Чимдалі міцнішою збройною опорою для більшовиків міста ставав двадцять восьмий піхотний. Його унтер-офіцери провадили військові заняття і з робітниками. Для червоногвардійських загонів полк правив за школу, де засвоювалися основи військової справи. Полковий комітет став неофіційним штабом Червоної гвардії всього міста.

А Федь щиро намагався поєднати медицину з сумлінним служінням народжуваному в ті дні новому суспільству. Саме ж йому випало організувати санітарну

службу в робітничих загонах, переучувати молодих робітниць на сестер-жалібниць та санітарок. Як згодом виявилось, підготував він їх зовсім не погано.

Бойові хрестини молодого хірурга відбулись за два чи три тижні після Жовтневої революції.

Кілька рот двадцять восьмого вийшло навперейми генералові Корнілову та його «вірним текинцям», що пробивалися на з'єднання з Каледіним. Та хоч і втік хитрий генерал, од текинців та з іншого його почту мало хто zostався.

Не обійшлося без утрат і в переслідувачів.

Та й важко хірургові в бойових умовах, коли поранених привозять і приносять одного за одним, а рук у нього тільки дві, досвіду ані на копійку. Федь так і не втямив, яким же дивом усі його пацієнти — а серед них були й тяжкопоранені — не лише вижили, а й повернулися в роти. Скидалось на те, що його щаслива сорочка не розгубила своїх чарівних здібностей і в бойових умовах.

В березні вісімнадцятого року полк вирушив назустріч вільгельмівським дивізіям, приведеним на Україну голубовичами, грушевськими, винниченками, петлюрами та їхніми однодумцями.

Які ж важкі бої довелося витримати двадцять восьмому! Полк не виходив з тих боїв понад місяць, дня не перепочиваючи.

Хоч і відступав полк, хоч і помітні були його втрати, хоч день у день збільшувався його санітарний обоз, роти його щодня поповнювалися робітниками з міст, біднотою з сіл, що їх доводилося залишати. Потім цілий рік — до середини дев'ятнадцятого — полк, переформований у бригаду, брав участь у славетній обороні Царщина.

Як і всі в частині, Федь вважав, що командир їхній — занадто скромна людина. Коли при ньому заходило про його таланти, Кость рішуче припиняв подібні балачки: припало, мовляв, йому велике щастя керувати відданими соціалістичній революції бійцями, — в чому ж тут його заслуга?

Федь цього не розумів. От коли б йому було чим похизуватись, він би вже постарався, щоб про це якнайскоріше довідались би й друзі його, й недруги.

Але пишатися йому було нічим. Знань своїх Федь під час походів не поповнив. Оперувати доводилося по

сільських хатах, а то й по клунях. Поранених замість операційного стола клали на санітарну двоколку, в кращому разі — на притрушену соломою підлогу залізничної теллушки. Часто-густо бракувало найпотрібніших хірургічних інструментів, антисептиків, звичайнісіньких ліків, перев'язочних матеріалів. Навіть термометри стали чимось подібним до музейних раритетів. Скільки разів на день опускалися руки й у Федя, й у всіх його помічників...

І хоч не раз командування полка відзначало в наказах заслуги полкової медслужби, у Федя щодалі міцнішим ставало переконання, що повертатися після війни до університету йому нема з чим.

Лише тепер, замалим не через сорок років, приємно згадувати, що медична служба в двадцять восьмому все-таки була гідна його бойової слави.

Восени вісімнадцятого року красновці почали ще один наступ на Царищин. Бригада вперто боронила підступи до Бекетівки. В одну з нічних контратак Кость сам повів частину бригади. Маневр був блискучий, для ворога цілком несподіваний. Дорого він обійшовся контрреволюційній козачні.

А Костя принесли на медпункт непритомного, наскрізь прошитого кулеметною чергою.

У бригаді, в штабі армії все було поставлено на поги. З Царицина на машині командуючого виїхало два хірурги. Не чекаючи їх, Федь та його помічники робили, що тільки могли.

Все було марно.

За кілька хвилин до того, як примчали лікарі, Кость востаннє зітхнув на руках у свого безпорадного друга...

Після того як обидва хірурги поїхали назад, визнавши, що бригадний лікар жодної помилки не припустився, що більше, ніж зробив він, нічого не вдіяли б і вони,— після того Федь довго ще не міг одійти від свого померлого друга: не хотів вірити, що це — кінець. Ждав — ось-ось з'явиться в нього якась рятівна думка, і знов почне битися Костеве серце...

Федір Іполитович притиснув руку до грудей. Як боляче раптом стало серцю.

Близько сорока років минуло після тієї страшної ночі. А тільки-но згадаєш її, і перед очима постає знекров-

лене обличчя талановитого юнака, чий лікоть у найвідповідальнішу пору свого життя ти день крізь день відчував біля себе, на чие плече ти повсякчас упевнено спирався, без кого, як без Олі, не вдалось би зробити з тебе справжньої людини. Знову обіймає тебе той самий жах, знову ти відчуваєш себе таким же безсилим і нікчемним...

І тим болячіше стискується серце, що тепер тобі відомо: царицинські світила були такими ж невігласами, як і ти тоді, або ж просто «виручили» молодого, недовідченого колегу, бо ж навіть за тодішнього рівня хірургії Костя можна було врятувати...

21

Коли Ігор прокинувся, була без чверті четверта.

Під ним покvapно постукували колеса.

Поїзд начебто не спізнюється. Ще дві години з чимось, і зупиниться він коло перону, що на нього от уже три роки не ступала Ігорева нога.

Кожний, хто повертається до рідного міста після тривалої розлуки з ним, прокинувшись серед ночі, неодмінно схопився б, притиснувся б до холодної шибки. Напружено вдивлявся б у нічну темінь: чи не зяєніла над невидимим обрієм заграва від незчисленних міських вогнів? Довго не збігала б з обличчя радісна посмішка: я їду додому.

Ігор Шостенко не схопився. Радіти йому було ні з чого. У грудях холодно й порожньо.

«Для чого, власне, я їду?»

В купе було жарко й душно. Від слабенької синьої лампочки на стелі темінь здавалася ще ряєнішою.

Не відразу Ігор розгледів темний силует напроти. Зсунувши з себе ковдру, на самому краєчку канапи, щоб просторіше було під стінкою синові, лежала Надія.

От кому можна позаздрити — Іванкові. Заснулого принесли його до вагона. А прокинеться, певне, аж у Тетяни... Як це чудесно, коли тобі повернуло тільки на третій, коли мама осьдечки, а батькова рука не піднімалася й ніколи не підніметься на тебе. Жодних тобі тривоє, ніяких побоювань...

Ігор стиха кашлянув.

Темний силует не поворухнувся.

Солодко спиться й Надійці. Йї бо також нема чого бентежитися...

Як спалахнули її очі, коли Ігореві сказали, що він має півроку стажувати в науково-дослідному інституті, а Тетяна написала, що віддає їм на цей час свою кімнату,— як спалахнули Надійчині очі тоді, так і не згащують аж досі.

Народилась і виросла Надійка в Кадіївці. За двадцять чотири роки свого життя ні в одному, крім Луганська, великому місті не була.

Вона переконана, що завтра її життя стане схожим на казку. Навіть те, що наприкінці липня в Іванка має з'явитися братик або сестричка, відійшло на другий план: не важко, мовляв, минала перша вагітність — ще легшою буде друга.

Хай там хоч що, а ця поїздка принесе Надійці безліч радості!..

Чому ж так незатишно Ігореві?

Курити не хотілося. Взагалі не мав Ігор звички затягатися тютюновим димом серед ночі. А тут не встиг прокинутися, а рука вже потяглася до столика, де лежали куриво й сірники, сунула їх у кишеню піжами. І Ігор нечутно вийшов у коридор.

Геть усе багато разів обмірковано й сам на сам, і з Надійкою. Та й що нове може впасти в голову протягом останніх двох годин? Але весь час, ба навіть уві сні, муляють Ігореві невиразні, одноманітні й непокірні думки, і не приголомшити їх ніякою цигаркою. І куди це годиться — з'явитися до інституту невиспаним, непевним себе!..

Опинившись в коридорі, Ігор піймав себе на тому, що в роті йому стирчить незапалена цигарка, в одній руці коробок, в другій — сірник. А сам він тиняється туди й сюди вузьким вагонним коридором і в такт перестукуванню коліс раз за разом мугиче: «Что день грядущий мне готовит?»

Сірником по коробці він так і не чиркнув.

Щоб рідне місто нічим його не порадувало,— ні, такого бути не може! Щодня він бачитиме маму, сестру. А Сергія, цього непоправного рака-самітника, він так обніме,— аж кістки захрустять. На всі шість місяців витягне його зі шкаралуці. А скільки буде цікавих прогулянок з Надійкою по з дитинства знаних, переповнених безліччю споминів вулицях, скверах, парках! Чи не

щодня вони будуть у театрі або на концертах, ані одного знаменитого співака або музиканта не пропустять!.. Можливо, в чомусь розчарується Надійка: зрозуміє, що лише зовні відрізняється життя великого міста від того, що бачила вона в Кадіївці та шахтарському селищі, де живуть вони нині. Тим приємніше, значить, буде їм повернутися додому.

Але це — другий план життя. Головне — до кінця липня Ігор зустрічатиметься з тими, кому доручено узагальнювати здобутки величезної армії радянських хірургів, що в ній він рядовий, але не останній боєць, і хто повинен цю армію озброювати новою ефективнішою зброєю. Може, і йому пощастить стати співрозвідником отого нового.

Та як зустріне його батько?

Коли вірити стриманим розповідям мамі й листам Тані, нині всім уже видно те, що три роки тому помічав лише він, Ігор. Проте світ на батькові не зійшовся, не всім професор Шостенко перегордив шлях своїм авторитетом. І обіч завалених доріг існують об'їзди... Сам Ігор не той уже, що колись. Непрохідних перешкод для нього вже нема.

Проте хоч як запевняв себе Ігор протягом останнього часу, що все піде добре, часто, занадто часто повертався до нього незрозумілий неспокій.

Чому?

Невже він не такий уже й певний себе? Ясна річ, він усіх сил докладе, щоб тримати свій язик на замку. Та надто багато дістав він у спадщину від свого татуся. І досі червоні плями розпливаються перед очима, щойно пригадається остання розмова зі старим. І досі не розуміє Ігор, як тоді не кинувся на батька з кулаками...

Припустімо, перший день мине благополучно. А що буде у вівторок, у середу, за тиждень, за місяць?

Хоч і дуже стримано розповідає про батька мама, хоч не дуже ясними натяками переповнені листи сестри, не важко уявити собі, що діється зі старим нині. Пробувала мама повторити колишній свій подвиг, і опустилися в неї, кінець кінцем, руки: таким упертим і самовпевненим став її Федь. Він, можна сказати, без просипу почиває на своїх зів'ялих, а то й зовсім пересохлих лаврах.

Жевріє все ж таки в глибині Ігоревої душі одна крихітна надія. Хай не завтра, а за тиждень, за два він зуміє помітити те, чого не змогли вгледіти ні мама, ні

сестра, чого свого часу не помічав і він, бо нічого, крім хлоп'ячого гонору, не мав тоді за душею. Тепер Ігор зуміє визнати свою неправоту, якщо розгледить, що не застій у батька, що старий переживає прикру, болючу, але закономірну творчу паузу або перебуває в стані важкого й довгочасного розгону перед новим стрибком. Тоді Ігор порох перед батьком підмітатиме, аби здійснився той стрибок якомога швидше. І їй же право, новому успіхові батька він радітиме більше, ніж десяткові своїх!

Помириться Ігор з батьком і коли побачить, що після безглузкого тупцювання старий починає наближатися до неприємного, але природного висновку: вичерпав я себе, мовляв, доценту, плутаюсь під ногами у всього колективу, стільком талановитим людям заступаю дорогу...

Звичайно, не так просто дійти до розуміння цього тому, хто все життя бачив себе тільки попереду. Але ж і мама, й Тая, й Ігор, і всі батькові колеги та учні, якщо вони ще не розбіглись або старий не встиг їх розігнати, чого тільки не зроблять, щоб найлегше минуло для нього це останнє приземлення! Нічєї поваги батько не втратить. Свого славного минулого не заплямує.

А коли станеться найгірше?

Ігор спинився, чиркнув сірником об коробку. Але так і не підніс вогню до цигарки. Посмоктав її незапалену, а сірника кинув до попільнички.

З яким захопленням Ігор слухав у дитинстві мамині розповіді про те, як перед його всемогутнім татусем одступають найстрашніші хвороби й сама смерть. В порівнянні з батьковими на ніщо обертались подвиги героїв найцікавіших книжок. А ще юнаком як намагався Ігор стати схожим на батька в усьому: копіював його голос, жести, почерк!.. І як любить свого нерозумного старого й досі, хоч і не виправдав той жодної синові сподіванки!

Хай там хоч що, а професор Шостенко в уяві тих, хто знав його й знає, повинен залишитися таким, яким був ще донедавна!

Мусить же, зрештою, старий збагнути: чим вищий був його авторитет, тим на довший час, зупинившись, він може затримати всіх тих, кого доручено йому вести за собою. Найдовірливіші врешті-решт зрозуміють, що з дороговказу Федір Іполитович перетворився на колоду, що лежить уперек їхньої путі. Тоді вони припинять

запобігливе розшаркування перед своїм ідолом, зіпхнуть його з дороги.

Ігор прихилився до стіни.

Ні, син постарається цього не допустити!

22

— Ти чому не спиш?

За шумом поїзда, за тривожними думками Ігор не почув, як одсунулись за його плечима двері і з купе виглянула заспана Надійка.

Ігор добув з коробки новий сірник, запалив-таки свою пожовану цигарку.

— Почав курити вночі?— здивувалась Надійка.

Крім Ігоря, в коридорі не було нікого. Та перше, ніж переступити поріг, його дружина однією рукою розгладила на собі халат, другою поправила волосся. Потім оглянула свій відбиток у темному вікні. На лиці з'явилася трохи ніякова й усе ж таки кокетлива усмішка.

Та посмішка ця враз зникла, скоро Надійка побачила, що прихилився Ігор до дверей сусіднього купе, і в очах її прослизнуло щось невпійманне.

Підступивши до чоловіка, Надія начеб поблажливо мовила:

— Ах, он чому ти так жадібно куриш... Вона не вишла?

Відтоді, як вони побралися, Ігор так і не навчився відразу схоплювати, про що саме йдеться дружині: мало не завжди розмову вона починала немовби з середини. Зате він непогано засвоїв інше: коли відповідь він не як треба, бесіда може закінчитися докорами й сльозами. Але й мовчання в таких випадках — річ так само небезпечна...

Ще поблажливішою стала Надійчина посмішка.

— Скільки разів я казала тобі, Ігоре: актор з тебе нікудишній. На твоєму місці я ні з ким би не зиралася. Ти гадаєш, я не помітила, як ти презирався з тією... ну, під чийми дверима ти зараз стоїш. А от вийти на побачення з нею тобі слід би раніше. Чи ти гадав, що дама чекатиме на тебе всю ніч?

Чимдалі виразніше бриніли в Надійчиному голосі ревниві нотки: от-от налетить шура-буря. Дружина Ігорева дотримувалася такого резону: якщо я закохалася в свого чоловіка з першого погляду, те ж саме може

статися з першою-ліпшою, а тому мій чоловік ні на кого, крім мене, не сміє піднімати очі. Вона навдивовижу легко відшукувала нагоди для профілактичних заходів у цьому напрямі. А то й просто вигадувала їх, як зараз: адже ніякої жінки в сусідньому купе не було.

І все-таки Ігор опустив очі, наче справді спіймано його на гарячому.

Збити чоловіка з пантелику нісенітною підозрою,— саме цього й хотіла Надійка. Тепер Ігореві можна навіяти що завгодно. Під Ігорів лікоть прослизнула тепла рука, до плеча пригорнулася покірпа голова.

— Мов у казці, правда ж?

Не жартівливим — занепокоєним було це запитання.

Мав би вже звикнути Ігор до раптових змін настрою своєї дружини, до крутих поворотів у розмовах з нею. Тим наче, позначається на Надійці, мабуть, і те, що четвертий член їхньої родини вже в путі.

А Ігор чомусь зовсім розгубився.

— Ти про що?

Надійка ще тісніше пригорнулася до нього.

— Знову ввижається тобі, ніби ми на роздоріжжі? Знов перед нами казковий стовп з грізним написом: «Ліворуч повернеш — самоповагу втратиш, праворуч — спокою не матимеш, прямо підеш — ворогів наживеш»? Отже, нікуди нам податися... Але ж ми сто разів про це розмовляли, сто разів ти приймав остаточне рішення.

Ігор щосили затягся цигаркою й разом з димом видихнув:

— Отже, ліворуч? Якомога нижче схилити голову?

Волосся Надійчине залоскотало йому щоку.

— Навіщо перебільшувати? Якщо ти насправді хочеш миру з батьком, перший крок мусиш зробити ти. Ось побачиш, батько поступиться більшим.— Вона вмовляла чоловіка, мов примхливого хлопчика.— Життя твое стане спокійнішим... Ще ввечері ти сам так гадав. Чому ж не спиш зараз?

Скуривши цигарку, Ігор припалив од неї другу.

Однією рукою Надійка притисла до себе чоловіків лікоть, другою відібрала цигарку. Заговорила ще ласкавіше:

— А втім, тобі видніше. Я ж зовсім не знаю, що за люди твій батько, твоя сестра... Ольга Яківна, наприклад, стільки хорошого розповідала мені про Федора Іполитовича...

— Вона й досі по вуха закохана в нього,— вперше посміхнувся Ігор.— Ну й передавала тобі свій досвід. Щоб молодому Шостенкові ти була не гіршою дружиною, ніж вона старшому... А мені розповідала про батька зовсім інше.

— Я й кажу, тобі видніше,— повторила Надійка.— Пам'ятай тільки одне: я з тобою, хоч куди ти повернеш. І не дам тобі впасти, коли ти спіткнешся.

В Ігоря очі повеселішали.

— От бачиш, моя мама встигла тобі прищепити дещо.

Надійка гордо закинула голову.

— Ну, то ще побачимо, чи не доможусь я більшого.

Ігор доторкнувся губами до Надійчиного волосся.

— Але ж я спотикатися не збираюсь. В інституті буду поводитися так, як підкаже мені сумління.— Глибока зморшка нараз перерізала йому чоло.— І не лякай мене, будь ласка, отими казковими прогнозами. Мені починає здаватися, що ти підбиваєш мене на не дуже прийнятний компроміс із самим собою... Запам'ятай, прошу тебе: ніколи в житті...

Дружина притисла йому до рота долоню.

— Який ти нервовий став, Ігорочку. Не можна так, мій любий.— Вона спробувала розглядити зморшку на його чолі.— Ти ж дав мені слово, що принаймні тиждень чи півтора не почнеш нічого такого...

— А коли я вже завтра побачу...

Знову тепла долоня затулила Ігореві рот.

— Мало що тобі завтра може приверзтися!.. Пригадай, скільки разів ти повторював: «Перші дні по наших приїзді я буду таким терпеливим, таким стриманим, яким ти мене ще ніколи не бачила. Знаю ж бо,— один неправильний крок, і все полетить шкереберть у пекло». Я зсталася б удома, коли б ти мені не пообіцяв, що насамперед у всьому порадишся з Ольгою Яківною, сестрою, своїм другом... і зі мною. Адже про батька ти зараз нічого не знаєш...

Надійка терпляче нагадувала Ігореві давно обдумане ним самим. І він ніяково згодився:

— Ти маєш рацію... А хвилюватися тобі слід поменше. Все, що я обіцяв тобі...

— Ти забудеш знову,— закінчила Надійка.— Ще до світанку забудеш... Ну, та я нагадуватиму тобі про

твої ж рішення часто. Або ходитиму з тобою в інститут і ні на крок не буду там відходити від тебе.

— А якщо батько накинеться на мене перший?

Надійка відповіла, не замислюючись:

— Ввічливо попроси його адресувати всі претензії до тих, хто послав тебе на стажування.

Так упевнено крізь шум поїзда бринів Надійчин голос, і стільки було в ньому хвилювання за свого чоловіка... І тепло її Ігор одчував не тільки ліктем,— воно немовби переливалося в нього.

— Жодного приводу з твого боку для його причепки, чуєш? — повторила Надійка настійніше.— Поводься так, як ми умовились. Ось побачиш, ще на цьому тижні ви перестанете поглядати один на одного спідлоба.

Ігор хмикнув:

— Ну й хвастуха ж ти в мене.

Надійка схилила голову, ховаючи від нього обличчя.

Мабуть, усю красу свою Ольга Яківна віддала молодшенькому: і темне хвилясте волосся, і тонкий ніс, і міцно стулений рот, і вперте підборіддя... І не пам'ятає Надійка, щоб Ігор хоч раз сплехував. Навдивовижу розумна в нього голова!.. От тільки з батьком не все гаразд. Та якщо він не буде перечити Шостенкові-старшому, той неодмінно помітить, що хірург з його сина росте знаменитий.

І знову Надійка сховала обличчя на грудях чоловіка.

Поки не притишив, під'їжджаючи до якоїсь станції, свого бігу поїзд, Ігор не поворухнувся. Коли дружина так багато хоче для свого чоловіка,— це ж чудово!..

Але чому ще більшою стала Ігорева тривога?

23

Та й чудно ж минула решта ночі...

Найприємніше було те, що зник тупий біль, який три тижні мордував Василя Максимовича. І видавалося, буцімто старий майстер Черемашко, людина аж ніяк не худорлява, став зовсім легенький — варт пучкою відштовхнутися від ліжка, і попливе він у повітрі, чисто пушинка з кульбаби. Та ліньки йому тією пучкою поворухнути.

Сон так і не прийшов. Василь Максимович лише удавав, що спить.

Навіщо завдавати отій лагідній красуні зайвого клопоту? Ну й чим це юне створіння йому допоможе?

Розплющуючи інколи очі, Василь Максимович спершу бачив перед собою лише неясний чотирикутник розчинених дверей, а палату запинала кромішня п'їтьма. Згодом немовби почало розвиднюватися, зі світанкової їмли виступили ліжка й загорнуті в ковдри люди на них. А там і зовсім стало ясно — можна б і обличчя тих людей розгледіти. Та зараз це Василеві Максимовичу ні до чого: познайомитися з сусідами він устигне вранці.

І те добре, що, побачивши нараз свою дружину й молодшого сина, старий майстер зрадів. Авжеж, зрадів, а не здивувався. Вони стояли на порозі, боячись розбудити послулих. Ну й хай стоять.

У Мишка в очах ані краплини страху: він вірить, що в цій знаменитій лікарні з батьковою хворобою не забаряться. Хороший хлопець. Йому сімнадцятий, а він уже не підліток, так собі парубійко — а як рішуче, з яким почуттям власної гідності, з пошаною до старших якусь годину тому заявив про своє право на самостійність! А Василь Максимович усе побоювався: наймолодшенького, свого улюбленця, Софія триматиме в пелюшках довше, ніж старших.

Вона часто повторює:

— Старші — то тепер твої діти, Василю. Мати їм уже ні до чого. А Мишко — ще мій.

А воно — Мишко так само рветься з її рук. І відчуває материне серце: от-от вирветься...

На дружину Василь Максимович поглядає примружившись. Ще помітить стара, як пишається нею чоловік (старий майстер усе життя ховав це від неї), і ще більше захоче над ним узяти владу. Софія така: даси їй палець — руку схопить, що й не вирвешся. От і тут господинею себе відчуває: так оглядає палату, начеб і в лікарні все від неї залежить.

Красунею Софія не була й замолоду. А хоч і огряднішою відтоді стала, та й досі ставна. І ніхто не скаже, що їй сорок восьмий: ані одної сивої волосини й стільки задерикуватості в темних очах, — осміхнеться до кого, так, не зійти з цього місця, тому обов'язково закортить вуса підкрутити.

Та й хіба ж тільки це!

П'ятдесят другий рік живе на світі Василь Максимович, а такої вдачі, як у Софії, не помічав ні в кого.

Певною себе господинею почуває вона себе всюди й з усіма. Чоловік і діти — не виняток. Але ніколи й ні до кого вона грубого або просто нечемного слова не промовила, з усіма завжди привітна й лагідна. Та сусіди й знайомі, стародавні приятелі й друзі — ніхто не посміє бути з нею запанібрата. Всі при ній поводяться так, ніби стежить за ними суворий, хоч і доброзичливий церемоніймейстер.

Ніколи не замахнулася Софіїна рука на дітей. Тим часом і дотепер кожне слово її — закон для них. Навіть для старших — «уже батькових». А встановлені нею закони — суворі. Щоб коритися ним, страху замало, — треба любити й шанувати законодавця.

А втім, та, кого Василь Максимович бачить зараз, ще не справжня Софія.

Якби його дружина опинилася тут, не палату б вона оглядала, не про те метикувала б, як дати всьому тутешньому свій лад, а передусім зазирнула б чоловікові в душу. Ні, ніщо б її не настрашило. Та відразу заметушились би навколо Василя Максимовича й лікарі, й медсестри, навіть Павло Іванович примчався б.

А ця Софія напродив довірлива: не дивує її, що несила зараз Василеві Максимовичу розплющити очі. Всім виглядом своїм намагається показати, що все тут таким і повинно бути. Щоб чоловік, боронь боже, не занепокоївся, не заговорив до неї, відступила вона в найдавший кут палати й Мишка потягла за собою.

А може бути...

З рік тому Василь Максимович мимохіть підслухав розмову Софії з сусідом — людиною не поганою, та частенько схильною до зайвої чарки. Сусіда невідомо для чого приплив, немовбито Василь Максимович так само повної чарки мимо рота не проносить, але ж очей йому тим ніхто не вбиває й од усіх йому он яка шана. Тоді Софія відказала:

— А чи бачили ви мого будь-коли п'яного? А шана — за свої півста років він зробив стільки, скільки ви за сто навряд чи подужаєте. І діти наші всі, як один, в батька пішли.

Щоб не нагадав їй Василь Максимович про це, щоб не сказав, бодай і жартома: не починати ж йому, мовляв, життя ще раз, час уже й міру знати, — от чого не хоче почути Софія. Не до смаку їй подібні жарти. Ну й

хай посидить з Мишком, поки не набереться чоловік сили...

Ні, це не сновидіння, не марення. І не спогади. Дружина, з якою прожив замалим не три десятки років, ті, кому дав життя, хіба вони не весь час із тобою? Хіба можна будь-кого з них відрізнити від себе?

Авжеж, давно склепилися Василеві Максимовичу очі. Але, на те не зважаючи, побачив він: не тільки Софія й Мишко — зібралися тут усі його сини та дочки. Підкоряючись мовчазному матиному наказові, вони посідали біля неї. Олекса й Микола праворуч, Ганна й Маруся ліворуч. І не підуть звідси, аж поки не скажуть, для чого прийшли, аж поки не почують батькової відповіді.

І дїждуться! У Василя Максимовича є що сказати кожному...

А втім, Олекса нахилився вперед, докірливо похитав головою, ось-ось, здається, вимовить: «Ех, тату, та й вибрали ж ви час для хвороби: якраз напередодні Двадцятого з'їзду. Саме коли ваші хлопці пішли круто вгору й котрий уже раз тягнуть нас за собою. Трудно без вас вашим хлопцям. І нам не легко».

Даремно Олекса хвилюється. Без батькової поради ні він звідси не піде, ні Микола, ні Ганна з Марусею. Знайдеться слово й для Мишка. Ні в яким разі не забуде Василь Максимович і хлопців зі свого цеху.

Час нині такий — і дихаєш на повні груди, і гострішою стала увага до всього, і працюєш радісніше, і міцніша віра, що ти сам, сини твої й дочки, всі хлопці твоєї зміни так високо здіймуться, як ніколи ще не здіймались. Не тільки ти виразніше бачиш путь до завтрашнього дня. Вона, ця путь, начебто крутішою стала. Але ж прямошою — отже, коротшою. А від таких, як от Василь Максимович, од його дітей та заводських хлопців залежить, щоб обернулася та путь на широку трасу. Через три тижні збереться Двадцятий з'їзд партії. З яким нетерпінням усі чекають на нього! Скільки сподіванок зв'язано з ним! І вони неодмінно здійсняться, ці сподіванки, бо партійний з'їзд — це сходження на новий перевал, що з нього ясно видно, до чого саме треба прикласти розум і руки, аби швидше вивершити побудову того, що зветься величним словом — комунізм.

А ти до ліжка прикутий. За дезертира тебе, звісно, ніхто не вважатиме. А хлопці твої не дозволять тобі

в борги залізи — переберуть на себе твою частку роботи.

І діти до прізвища Черемашко, крім батькової, додадуть і свою славу. Не всім дано таке щастя — залишити по собі подібних до Олекси, Миколи, Ганни, Марусі й Мишка.

Олексі пішов двадцять шостий, а з пошаною вітаються до нього і його, й батькові ровесники, бо нема в місті такого фрезерувальника, котрий не чув би про молодого Черемашка: він з тих, хто за одне життя проживе двічі. В «Правде» про Олексу ще не згадували, та відчуває Василь Максимович: рано чи пізно, а обжене старший син батька. Так і треба! Знов би сохами орали, на волах би з Криму сіль возили, а то й заросла б земля будяками, коли б діти соромились випереджати батьків. Ну й проклав уже Олекса шлях новому поколінню Черемашків; батьків порадував другим онуком, а світ — двома робочими людьми. Приємно, коли знаєш, що родові твоєму аж до сотої річниці Жовтня світять уже зелені вогні!

Другий син, Микола, невдовзі почне наступати на п'яти старшому братові. Недавно Миколине ім'я з'явилося на заводській дошці пошани: кращий токар. Та хіба він на цьому спиниться?

І за обох дочок не соромно перед людьми. Не мальовані вони красуні, Ганна й Маруся, не модниці, не вертихвістки, зубів не продають, витрішками не торгують. Та коли йдуть вулицею, мало який парубок на них не оглянеться. Ганна вчиться в консерваторії: голос у неї, запевняють, дивовижної краси. Та роду свого вона й на оперній сцені не цуратиметься. А Маруся після школи пішла слідом за батьком та старшими братами на електромеханічний завод, працює обмотницею. Сильна у неї вдача: восени вступила до заочного політехнічного — дивись, вивчиться на інженера...

Радує батьків і Мишко. Влітку він закінчує десятирічку, а вже три роки мріє про фізико-математичний факультет. Невдовзі з'явиться в Черемашковому роді власний учений-теоретик...

Олекса зараз — найнетерплячіший: йому, видно, більше за братів та сестер треба! Ці три тижні він був за зв'язкового поміж Василем Максимовичем та його зміною. Отож коли змінний майстер зараз йому нічого не доручить, так уся зміна з'явиться сюди по невідкладні

поради. Що ж, хай приходять. За ці три тижні майстер так занудився за своїми хлопцями...

І хлопці прийшли.

Василь Максимович раптом помітив, як багато народу натовпилось довкола його ліжка. Софію та дітей не відразу в цьому натовпі й знайдеш. Лише Олекса підступив до батька ближче.

Людей тих Василь Максимович знає здавна. Тут мало не всі його учні — і ті, хто й досі працює під його рукою, з ким завоювала його зміна славу; і ті, з ким розвело його життя; і ті, хто й досі ділиться зі своїм учителем успіхами й невдачами, а то й поради просить. Побачив і тих старих, що колись не крилися перед ним зі своїми таємницями, виплекали з нього справжню людину. І давніх друзків угледів — нині заслужених слюсарів, токарів, ковалів, з ким усе життя змагався: колись ішов нарівні з ними, а тепер впевнено йде далеко попереду, хоч секретів не має ні від кого — приходь, учись!

Всі вони дивляться на нього з докором. І ввижається Василеві Максимовичу, мовби чує він їхні стримані голоси:

— Дорогий ти наш, що ж це з тобою?

— Таким героєм завжди був...

— Ніяка трясця не брала тебе досі...

— В отакі літа з нашого гурту тікати? Та хто тобі дозволить!

— Ти ж тут такий потрібний...

Усміхнувся б Василь Максимович на ті дружні докори. Та й на це нема зараз снаги. А народ то такий — словам та усмішкам віри не йме: ділом доводить, Василю, що тобі й хворому солі на хвіст не насіпати...

Згуртувалися всі навколо Олекси. Хоч і робить він в іншому цеху, та щодня приносить батькові новини від усіх, а їм переказував батькові поради та нагадування. Щоправда, дехто й з інших цехів відвідував хворого.

Учора ранком до Василя Максимовича прийшов Гнат Комишан — недавно його найздібніший учень, а нині його заступник. Новини приніс — кращих не треба. Електроустаткування до нових уральських та дніпродзержинських домен і мартенів здано достроково, а в п'ятницю про це навіть у «Правде» надруковано. Ні, не здає позицій зміна знатного майстра! Тим більше, доручено тепер їй надзвичайно почесне завдання — виготовлення

моторів для новозбудованого металургійного заводу в Індії.

Лише два дні минуло по тій приємній розмові. І один з них — неділя. Що ж сталося? Чому Гнат нібито розгублений? Чи не приснилось йому, що старий Черемашко пролежить тут тижнів зо два? Ну, а коли щось подібне влізе бодай в одну голову, обов'язково чекай якоїсь рахуби.

Атож, приємно тішити себе тим, що без тебе й вода не може освятитися. Та коли Гнат чогось злякався, треба негайно завдати йому превентивного, як то кажуть, прочухана. А заразом і Олексі, щоб нічого від батька не приховував.

Ну от, обидва почали бити себе кулаками в груди, Олекса присягається:

— Нічого не приховував. Та й не такий у твоїй зміні народ, щоб переполошитися.

А Гнат запевняє:

— Труднуватو мені без вас, Василю Максимовичу. Боюсь, як видужаєте, стільки пилюки доведеться вам з мене вибити... А щоб хоч на один процент зменшилась відстань між нами й тими, хто за нами женеться,— про це шкода й мовити! Не збільшується та відстань — от що спати мені не дає.

Гаразд, сьогодні про це розмови не буде...

Чи то потемнішало в палаті зненацька, чи то повітря немовби потужавіло. А може, забракло сили дихати?

А то вже дзуськи,— Василь Максимович зараз подолає цю неймовірну, незрозумілу слабкість. Для кожного вже готове в нього значуще слово. От тільки зітхне він на повні груди...

Чому ж усі такі нетерпеливі? Присунулися впритул до ліжка,— зовсім нічим дихати. Невже не розуміють, що треба їм швидше розступитися, бо ж так він не віддихається, слова не вимовить?..

24

Коли б у Жені спитали, як минула решта ночі, пригадала б вона кожную дрібничку, хоч і здавалося їй, що не з нею це сталося, а з кимось стороннім.

Прибігши в палату, вона довго не могла намацати кнопки на настільній лампочці.

Коли ж нарешті світло спалахнуло, Ковалишин уже тримав Василя Максимовича за руку. Але пальці Ковалишина тремтіли зовсім не там, де слухають пульс. А на носі блискотіли дрібні крапельки.

Хворий лежав на лівому боці. Скоцюрбився так, що ледве не діставав коліньми підборіддя. Ковдра сповзла на підлогу. А коли Женя доторкнулася Черемашкові до другої руки, мало не відсмикнула своєї. Рука та була холодна, нігті на ній уже почали синіти. З пересохлого рота виривалося уривчасте й часте дихання.

Миттю вилетіло з голови геть усе, що Женя знала, про що так упевнено розмовляла з черговим лікарем увечері. Вона вперше в житті тримала за руку людину, яка от-от зітхне востаннє.

Ніби здалеку долинуло:

— Кисень!

Женя машинально повернула голову на голос. А що означає почуте слово, не могла пригадати. Не впізнала й того, хто однією рукою намацав-таки пульс, а другою рукою притискував мембрану фонендоскопа до грудей хворого.

— Ви що — оглухли? — засичала ця людина. — Кисень! І камфору! Зараз же, чорт вас забирай!

Василь Максимович раптом застогнав — тим довгим здавленим стогоном, коли сниться щось жахливе, а нема сили ні крикнути, ні прокинутися.

Женю ніби вихором видуло з палати.

За кілька секунд вона повернулася з кисневою подушкою й шприцом.

І не помітила, як Вадик вирвав у неї шприц. Якомога щільніше притиснути мокрий ріжок до губів Черемашкові й одвернути краник на подушці, — от що стало для неї найважливішим. І закусила губу, щоб не скрикнути з радості, коли хворий вдихнув рятівний кисень.

— Спокійніше, Женю, спокійніше...

Цей неквапливий розсудливий голос теж належав Вадикові. І лице в нього — мовби не він сичав перед хвилиною, не з його очей бризкала несамовита лютя.

Оговтавшись, Женя здивувалася ще більше. В лікареві, що схилився до хворого, нічого не зосталося з балакуна, який цілу годину торочив абищо. Вадик усе ще був блідий, лице його блискотіло від рясного поту. Застиглим поглядом уп'явся в Черемашка, пальці прикипіли до його пульсу.

Страх обійняв Женю знову: ну, чим може допомогти умираючому цей лікарчук?

Ковалишин начеб одчув Женин острах. Він кинув на неї цупкий погляд: спробуй-но тільки, мовляв, ще хоч раз не виконати мого наказу з першого ж слова!.. І прошепотів:

— Однієї подушки замало.

Повторювати це Вадикові не довелось. І далі все з'являлося нібито само собою — і ще одна подушка кисню, і адреналін, і грілки на руки й ноги. На всяк випадок Женя підготувала все й до переливання плазми або крові.

Потім разом з тьотею Тосею оббігала мало не всю клініку: Вадим Григорович зажадав для чогось не менше як три подушки й скільки можна ковдр...

Коли вони принесли ті подушки й ковдри, Ковалишини звівся їм назустріч так важко, немов за ці чверть години став набагато старший. Принесене велів покласти на стільці й кивнув сестрі й няні йти за ним. А на порозі зупинився й мовив так, щоб його почули всі в палаті:

— Вашому новому сусідові, товариші, ніщо не загрожує. Отож поверніться на другий бік і постарайтесь заснути. З новим сусідом, Василем Максимовичем Черемашком, познайоміться уранці.

Лише тепер Женя помітила, що в палаті ніхто не спить: після Вадикових слів на всіх ліжках заворушилися.

— Побудьте коло цієї палати,— наказав Ковалишин тьоті Тосі.— Махнете мені рукою, коли Черемашко ворухнеться або спробує заговорити. Я весь час матиму вас на оці.— І повернув голову до Жені.— Попрошу зі мною.

Але ж Черемашко все ще лежить скоцюрблений, неприємний...

Вийшовши з палати, Женя прошепотіла:

— Невже Василеві Максимовичу ніщо вже не допоможе?

Ковалишин удав, що не чує.

Підійшовши до столика, тепер уже він кивнув на стілець і похмуро спитав:

— Ви його раніше знали — цього Черемашка?

На того Вадика, що боязко прочищав горло перше, ніж заговорити до Жені, він тепер не скидався.

Женя хитнула головою.

— А-а,— догадався Ковалишин,— перший у вашому житті важкий хворий. І поступив до нас на першому ж вашому нічному чергуванні.— Обіпершись спиною на стіну, далі він промовляв тим авторитетним тоном, яким суворі начальники звертаються до легковажних підлеглих:— Запам'ятайте раз назавжди: медсестра, що поважає себе хоч трохи, ніколи й ні до кого не звертається з розпачливими запитаннями. Найгірший лікар, найнедосвідченіша медсестра не перестають боротися за життя людини, аж поки не спиниться серце хворого. А коли спиниться, докладають усіх зусиль, щоб воно знов забилось...

Спробував би Вадик сказати таке Жені півгодини тому!.. А зараз дівчина низько схилила голову.

— І нам з вами не слід сидіти у хворого над душею,— повчав Ковалишин далі.— А надто, коли розбуджено всю палату.

Ще нижче опустилася Женина голова.

Не помітила дівчина, як по субординаторському обличчю майнула переможна усмішка. І ще більш менторським став його тон:

— Кажуть, що ви, жінки й дівчата, навіть не оглядаючись, знаєте, що відбувається за вашою спиною. А от зараз ви не помітили, що наш підопічний зовсім не непритомний. Він тому нерухомий, що ви добре почастивали його морфіном. До того ж у нього найгостріша судинна недостатність. Коротко кажучи, зараз він перебуває в стані колапсу. Йому видається: варт лише поворохнути пальцем, вимовити півслова — і по всьому. От він і заціпенів... І, нарешті, в палаті ми рухалися навшпиньках, не розмовляли, а перешіптувалися, а все-таки побудили всіх. Уявляєте, що приверзлося хворим спросоння? Словом, і Черемашкові, і їм треба заспокоїтися. Вам так само. От і посидьте тут.

Ніколи ще Женю не проймав такий пекучий сором. Так ганебно розгубитися від того, що на неї засичав Дзвіниця? І це бачила й чула вся четверта палата. І тьотя Тося...

Ковалишин сів, одкинувся на спинку стільця. І, почавши повчати малодосвідчену медсестру, не міг уже зупинитися:

— Не думайте, будь ласка, Женю, що я вам докряю. Кожен з нас, медиків, хоч раз та спіткнувся. Ви ось

послухайте.— Вадим Григорович облизав губи й відкашлявся.— Ви, я певний, цієї ночі не забудете ніколи, як я все життя буду пам'ятати один випадок на шостому курсі...

Слухати його спогади у Жені не було ні сил, ні бажання.

25

Біля протилежної стіни рипнуло ліжко. То повернулася на другий бік дружина. І, слава богу, не прокинулася. Навіть дихання не чути.

Ще недавно Ольга цілі ночі співчутливо зітхала, намагаючись одігнати від чоловіка непрошені думки під час безсоння. А тепер, прокинувшись, вона до ранку прикидається, наче ні про що не догадується. Зате ранком Федір Іполитович прочитає в її очах: так тобі й треба, сам у всьому винуватий. Що ж, коли їй подобається роль носительки світової скорботи,— будь ласка...

Яка це осоружна пора — старість. Особливо в жіноцтва. Дедалі більше вередливості, незрозумілих примх, пісенітних образ, нерозумної мовчазної впертості, егоїзму... З того, чим вони колись причаровували нашого брата, не зостається ані крихітки...

Пригадаєш колишню Олю, порівняєш її з теперішньою Ольгою І, хочеш не хочеш, руками розведеш: коли ж саме перетворилась вона на заморожену істоту, що геть-чисто забула про пережите колись щастя...

Так, Ольга сама в усьому винувата!

Вдавати з себе ображену й зневажену,— на таку дурість стає їй упертості. А переконати Ігоря, щоб той повинився перед батьком,— на це вона, бач, не здатна.

Дурниця!

Так і повірив їй Федір Іполитович! Зуміла ж Оля домогтися від Федя всього, чого хотіла!..

Чим гострішим ставало Федеве бажання назвати Олю своєю дружиною, тим твердішою ставала її впертість. Саме цим ота непомітна сестра-жалібниця й змусила закоханого в неї молодого хірурга звернути увагу на те, що, як на його тодішнє переконання, взагалі не потребувало уваги. Він вважав себе пересічною людиною, і

нікто до Олі цього переконання не спромігся подолати. Навіть Дмитро Кирилович. Навіть Кость Грушин...

Сила Олина полягала не в доказах, а в абсолютному небажанні зважати на Федеву аргументацію. То була безоглядна упертість дівчини, яка ставить на карту власне щастя й щастя коханого, а здобувши перемогу, не знає, що ж із нею робити.

Разом з усіма червоноармійцями Оля вірила, що стати повноцінною людиною, справжнім борцем за перемогу світової революції гнилому інтелігентові так само неможливо, як рибі вижити на суходолі. А класична література (Оля запоем перечитувала все, що потрапляло під руку) допомагала дівочій душі зміцнювати цю віру. На Олину думку, Федь був типовим представником того суспільного прошарку, який, крім Онегіна, Печоріна або, в кращому разі, Рудіна, ніким похвалитися не міг. Тому вона повинна докласти всіх зусиль, щоб урятувати коханого від жахливої спадкової хвороби — першопричини його байдужості до себе.

Тепер це згадується з посмішкою. А тоді...

Безперервне стояння за командою «струнко» — от чим було життя Федя з літа дев'яток двадцятого до початку двадцять другого року. Чи не щодня доводилось йому згадувати, що Олиних предків Катерина Друга, ота пісенна «вража баба», переселила на Кубань з Запорозької Січі. А норів у запорожців був крутий: Оля не просто нагадувала своєму обранцеві ним досягнуте, а тикала його носом у кожний теперішній, торішній і ще давніший успіх та в кожную сьогоднішню, вчорашню й позаторішню невдачу. А Федь почував себе кошеням, що нашкодило.

Умінням вивертати Федеву душу й припікати ту душу пекучіше, ніж розжареним до білого залізом,— цим страшеним умінням мати природа наділила Олю навдивовижу щедро. Не даючи своєму нареченому ні охнути, ні зітхнути, щодня приголомшуючи його різноманітними несподіванками, вона кінець кінцем змусила Федя ставитися до себе з усією серйозністю... А здобувши цю нелегку перемогу, віддала її своєму Федеві: від життя він дістав геть усе, про що тільки може мріяти просто людина, лікар і вчений. Адже після своєї перемоги Оля допомагала йому ще більше.

Якби не вона, ніколи не насмілювся б Федь нагадати про себе Дмитрові Кириловичу. Жодного ж листа не

написав легковажний учень своєму вчителеві ні з двадцять восьмого полка, ні з Царицина, ні з Краснодара. Не написав би і з Феодосії...

Федір Іполитович засоромлено уткнувся носом у подушку: не така вже й приємна річ — згадувати, як дізналася тоді Оля й що потому сталося...

Під час «муштрування» вона досить точно відмірювала порції покарання й заохочування. А цього разу вона просто оскаженіла. Закопувати свої таланти в землю — це ще можна в якійсь мірі визнати за особисту справу. А не сказати «спасибі» людині, яка роками уважно стежила за тобою, допомогла ступити на вірний шлях — та цьому ж і ймення нема!

Ні, й слова тоді не вимовила Оля. Вона мовчки стояла перед Федем, біліша за сніг, уся тремтіла від люті, не зводила з Федя очей. І це було жахливо.

Коротко сказати, Оля ще не заспокоїлась, а з Феодосії до медінституту на ім'я професора Шаніна полетів лист з похапливим каяттям і благанням: даруйте мені, дорогий Дмитре Кириловичу, мое хамство й дайте мені можливість спокутувати мою непробачну провину!

Цілий місяць чекав Федь відповіді.

Старий одповів-таки. І хоч у листі не було ні одного докірливого слова, Федь довго не міг підвести голови від сорому.

«Знаєте, всі ці роки я побоювався, — писав професор, — що й служба в Червоній Армії не позбавить Вас надмірної легковажності. З тим більшим полегшенням я подумав, що був колись не в усьому правий щодо Вас. Та не думайте, що я хочу Вас заспокоїти. Навпаки, я хочу, щоб у Вас завжди було якнайбільше невдоволення і з самого себе, і з своєї науки. То святе почуття. Саме воно штовхає нас до шукань, до чогось більшого, ніж вдала операція».

І закінчувався той лист так:

«Чому ви й досі там, де минулої осені закінчилася нарешті громадянська війна? Чи не час до рідних пенатів? Прошу Вас мати на увазі: коли б я хотів узяти назад сказане Вам чотири роки тому, Ви про це довідалися би з першого ж рядка цього листа».

Сказати по правді, Федя завтрашній день не дуже тоді непокоїв: якби нічого не домоглася від нього Оля, якби й далі він вважав себе пересічним костоправом, то самовіддана служба в Червоній Армії, неодноразові

подяки командування розчинили б перед ним чимало дверей. Він пішов би туди, де було б не дуже важко. Але, завоювавши Олю, Федь побачив: місце його там, де вимагатимуть од нього найбільше, а хвалитимуть, як Кость Грушин, дуже рідко. Та й Оля не згодилась би на інше.

І коли демобілізували його, звістку про своє повернення до рідного міста він послав Дмитрові Кириловичу водночас із листом до батьків.

26

Власна балаканина, здавалося Жені, зовсім заколисала Дзвіницю: міцно були заплющені його очі. Та тільки-но тьотя Тося притиснула до губів палець, Вадик миттю зірвався зі стільця й помчався до четвертої.

Василь Максимович лежав тепер горілиць: таки випростався. Але ж анітрохи йому не покращало.

Знов довелося вдатися до кисня й камфори...

...Аж ось затремтіли у Василя Максимовича повіки. Помалу, ніби зібрав він на це рештки своїх сил, розплющились очі. У всіх, хто отямлюється після непритомності, погляд спершу відсутній. А в Черемашка очі були здивовані й ні краплі в них остраху, ба навіть здивування. Він оглянув палату й прошепотів:

— А де... Чи то мені приснилося?

Женя відказала першим, що впало в голову:

— Все гаразд, Василю Максимовичу.

— Це... само собою...— згодився той.— Але...— він полегшено зітхнув:— Авжеж, приверзлося... І я буцімто з коловерті вплив...

Голос у нього став зовсім слабенький. Женя нахилилася, щоб розчути.

Тим часом Ковалишин притиснувся вухом до черева хворого й буркотнув:

— Помовчіть, будь ласка, обоє. Треба ж зрештою вияснити, чому застрайкував ваш кишечник.

Ні, не набув він іще вміння розмовляти з хворими. Сказав Черемашкові зайве й похапцем заходився заспокоювати його:

— На мій погляд, нічого особливого. Сергій Антонович буде з вас задоволений.

— А з вас?— прошепотів хворий.

Вадик начебто нічого не почув.

— Ну, а професор наш висловить усім нам за вас подяку.

Та надто непевний був у нього погляд, і тому ніяк не міг одвести очей од Черемашкового живота.

— От і гаразд,— кивнув Василь Максимович, і щось схоже на іронічний усміх ворухнуло йому вуста.— А я... докладу зусиль... щоб вас... похвалили...

Говорив він ледве чутно. Та на Женю поглядав так, наче ждав, що вона відповість йому так само посмішкою.

Женя відступила на крок, щоб субординатор не бачив її обличчя. Та й Черемашкові не слід придивлятися до неї. Надто неспокійно вона себе відчуває. І трьох годин не минуло, як привезли сюди цю симпатичну людину, а як Василь Максимович за цей час змінився! Якщо так триватиме далі, чи доживе він до наступної ночі?

Переючивши трохи, Василь Максимович знову звернувся до субординатора:

— Одне в мене запитання...

— О, запитань у вас, безперечно, більше,— проникливо підхопив Ковалишин.— Та відповіді будуть лише вдень. От подивляться на вас завтра вдень наші керівні товариші...

Очі Василя Максимовича насмішкувато примружились. Та голову він повернув до Жені.

— Та й далеко ж цей парубок піде, правда ж? Кожну мою думку заздалегідь знає... Тільки я... я зовсім не про свою неміч...

Ковалишин перебив його:

— А зараз ми додамо вам крові.

Він виразно зиркнув на Женю. І звернувся до Черемашка із зовсім не потрібними тому поясненнями:

— У вашого брата коло запитань вельми обмежене: що в мене та чи дуже це небезпечно, чи довго мене тут протримають та чи будуть оперувати,— ото й усе. А відповідям нашим ви все одно не вірите... Ні, сьогодні ви навряд чи почуете щось точне. Ось огляне вас завідувач цим відділенням з усім своїм синклітом, зроблять вам усі потрібні аналізи, просвітять рентгеном, знімуть електрокардіограму,— тоді й розпитуйте. У нас дослідження часто тривають довше, ніж лікування. Майте це на увазі й не нервуйтеся.

Коли субординатор замовк, Василь Максимович прошепотів:

— Ваш черговий лікар розповів мені про це краще... А я до вас про інше. Ранком хтось із моїх... прийде про мене дізнатися... Аж пече — так мені треба з ним чи з нею побачитися... хоч на хвилинку. Чи пустять гостя до мене?

Якби догадався Ковалишин оглянутися на Женю, можливо, дійшло б до нього, чому прикусила вона собі губу. І відповів би він тяжко хворій людині як належить. А він поправив на Черемашкові ковдру, і заманулось йому з доброго дива, бач, бути поступливішим за всіх.

— Постараюсь. Поклопочусь перед черговим лікарем. Тільки він може дозволяти побачення буденними днями.

— А він дозволить?

Ковалишин рішуче заявив:

— Я б на його місці не заперечував.

Женя прикусила губу ще дужче.

Черемашко (де й сила взялася) рвучко повернувся до надміру доброго субординатора. І якими пильними стали його очі!

Женя не втерпіла.

— А я на місці Сергія Антоновича відрадила б Василя Максимовича від зустрічі з своїми завтра. Коли до хворого, щойно прийнятого в клініку, раптом запрошують близьких... як по-вашому, Василю Максимовичу, що вони подумують? Ви хочете востаннє глянути на них, попрощатися з ними. Чи вам саме цього й хочеться?

Це було неприпустиме порушення медичної субординації. Та медсестра навіть поглядом не попросила в субординатора пробачення. І не зніяковіла, коли Вадик загрозливо зиркнув на неї.

На своє щастя, він не знайшов одразу слів, якими можна було б показати цій дівчині її місце. А поки шукав, дещо, здається, второпав.

— От про це ми з вами, Василю Максимовичу, і не поміркували. Як видно, на всіляких родинних тонкощах жіноцтво розбирається краще, ніж ми з вами. А коли такі побоювання виникнуть і в чергового лікаря...— Він нараз пожвавішав:— Знаєте що? Спершу ми допоможемо вам зібратися і з думками, і з силами. Передусім переустаткуємо вам постіль. Щоб лежалося вам вигідніше. А серцю вашому стало б просторіше. І додамо вам крові... Знали б ви, що то за кров! Вісімнадцяти-

річна! Блакитноока! Золотоволоса! Чудодійнішої не буває!

— Невже її кров?— Василь Максимович усмішливими очима показав на Женю.— Так вона ж ще й розумна.

Аж он коли Ковалишин усе второпав. Він кинув у Женин бік погляд, який неодмінно спопелів би її, коли б тільки вона його помітила. Та Женя разом із нянею збивала подушки, згортала ковдри у валики.

І от уже не лежить, а напівсидить на своєму ліжку Василь Максимович. Уже розтанула в нього під язиком крихта нітроглицерину. На високому стояку спорожніла ампула з «блакитноокою» кров'ю.

— Ну от,— звів дух Вадим Григорович.— А тепер чому б вам і не подрімати.

Примостивши голову на подушках зручніше, Черемашко слухняно заплющив очі.

Знову на сторожі поблизу палати зосталася тьотя Тося.

Женя попленталась до свого столика.

Втоми вона не відчувала. Якби не викликав полохливий Друзь свого недолугого вихованця, ні за що не відійшла б вона від Василя Максимовича, сама допомогла б йому у всьому й слова б до нього не вимовила. А він повірив би, що видужає...

Дзвіниця пройшовся кілька разів туди й сюди коридором. Руки заклав за спину, брови його то супились, то піднімались високо на чоло. Кожний сказав би, що він глибоко щось обмислює.

А підійшовши нарешті до столика, він не сів, а став перед Женею, похитуючись.

— Послухайте... Що думав мій патрон, кладучи цього Черемашка до нашої палати? Вам це відомо?

Ні, ніколи не второпає Женя, чим Дзвіниця заповолював аж ніяк не м'яке серце Сергія Антоновича.

Ковалишину вона не відповіла.

Той не образився.

— На мое переконання, Черемашко до вівторка не дотягне. Друзь, я певний, побачив це відразу ж.

Хоч і важко було Жені тамувати роздратування, вона все ж таки мовила:

— В медичній школі мене вчили за всяких умов поводитися з хворими так, щоб ні на мить не зникла

в них віра в своє одужання. А ви... Ви що — геніальний діагност? Що ви знаєте про хворобу Черемашка?.. Навіть у його найлютішого ворога не стало б жорстокості сказати йому в очі: ти — безнадійний. А ви йому це бовкнули.

Вадикові брови поповзли вгору:

— Я? Коли?

— Самі знаєте. Бовкнули, а потім схопилися за голову.— Тепер уже дівчина трохи не сичала на нього.— Людині неймовірно зле, він гадає, що час йому прощатися з рідними, а ви — будь ласка, прощайтесь.

Дзвіниця поблажливо всміхнувся.

— Та що ви там вигадуете? Щоб така мужня людина, як Василь Максимович...

Женя гостро перебила:

— По-вашому, колапс йому за іграшку? Та ви б уважніше в очі йому зазирали!.. Може, я й справді втручаюся не в свої справи. Та лише за те прошу пробачення, що надто пізно втрутилася в вашу розмову з Черемашком!

Дзвіниця нібито розгубився. Він важко опустився на стілець і довго розтирав долонями коліна.

— Ви маєте рацію, Женю,— кінець кінцем пробелькотав він.— Та й по-дурному ж вийшло.

— Сергій Антонович знатиме про це?— ще гостріше спитала Женя.

А обличчя її промовляло:

«Ви не скажете — я скажу».

Цього разу Ковалишин відказав, добре подумавши:

— Ну, звичайно ж... Гірше буде, коли він од вас дізнається... або від Черемашка.— Його плечі високо звелись і немовби впали.— Нічого не розумію. Бачив же мій патрон, що цей хворий — не нашого профілю. І взагалі безнадійний. Для чого ж він поклав його до себе?

Женя зневажливо відвернулася. Дзвіниця гучно зітхнув і рушив до виходу з відділення.

Дівчина спідлоба глянула йому вслід. Що почимчикував Ковалишин до операційної,— догадатися не важко. А що він там робитиме, значення не мало.

Та Сергій Антонович мусить зрештою зрозуміти, що Ковалишин — не його вихованець: розуму він набирається чи не в завідувача цим відділенням.

У березні 1922 року, через місяць по приїзді молодого подружжя сюди, Шостенко Федір Іполитович, 1894 року народження, українець, службовець, позапартійний, демобілізований військовий лікар (стаж чотири роки сім місяців) був зарахований на посаду ординатора до пропедевтичного відділу хірургічної клініки медичного інституту.

Таку ухвалу прийняла кафедра на пропозицію професора Дмитра Кириловича Шаніна.

Під час обговорення Федевої кандидатури виявилось: аспірантура йому взагалі ні до чого — тим паче, Радянська влада ліквідувала вчені ступені. З усіх поглядів, мовляв, буде краще, якщо в колеги Шостенка хист до науки поєднуватиметься з передаванням набутого ним досвіду з військово-польової хірургії студентській молоді безпосередньо в клініці. А через те, що його досвіду цілком стало б не на одну магістерську дисертацію, то слід сподіватися, що новий член кафедри часто виступатиме і в наукових записках медінституту, і в журналах не тільки з короткими повідомленнями про свої дослідження, але і з статтями, в яких з тих досліджень будуть зроблені далекосяжні висновки й узагальнення.

І це ще не все. Як стало відомо, новий член кафедри провів кілька цікавих спроб вливання безпосередньо у вену кровозамінних речовин тяжкопораненим у стані шоку. Висновків з цього він ще не зробив, проте спроби ці свідчать, що колега Шостенко виявив себе сміливим експериментатором.

Федь здивувався: звідки кафедрі відомо про його спроби? Адже він про це ніде ані словечка...

Та зовсім забило йому дух, коли на тому ж засіданні Дмитро Кирилович вніс ще одну пропозицію: чи не відрядити нового колегу до Петрограда? Там один з учнів знаменитого Федорова ще три роки тому, вперше в Радянській країні, використавши вчення чеського фізіолога Янського про поділ крові на групи, впевнено перелив кров однієї людини другій, і нині подібні дослідження успішно провадяться далі. Колега Шостенко поживе в Північній Пальмірі, скільки треба йому для опанування нового й навдивовижу перспективного лікувального засобу. Це дасть йому змогу, по-перше, правильно оцінити

значення своїх спроб, а по-друге, стати піонером переливання крові на Україні.

Хоч і не сподівався Федь на таку честь, всі ці неймовірно щедрі аванси він прийняв, як прийняв би люб'язність сусіда за столом, який машинально присунав би до нього сільницю. Тим більше, він того ж дня ще раз переконався, що щаслива сорочка міцно приросла до нього.

У дружній розмові з новим членом кафедри Дмитро Кирилович поцікавився: що ж дали Федеві його «роки мандрів»? Федь промимрив щось невиразне. Нічого ж визначного з ним не сталося. Ну, був легковажним, і досі в ньому стільки тієї легковажності — аж діти нікуди. Ані одного пописаного папірця не привіз, бо занотування зробленого — яка це нудна й нікому, як йому завжди видавалося, не потрібна робота.

Коли ж переказав він Олі цю розмову з професором, та мовчки втягла в кімнату свій найбільший, ще не розпакований чемодан. Він був туго набитий паперовими стосами.

— Що це?— не зрозумів Федь.

— Мій посаг,— відказала Оля.

І посагові тому ціни не можна було скласти...

Ще в Краснодарі Оля заходилася збирати все, що мало бодай невеличке відношення до роботи Федя в госпіталі. Вона знімала копії з історій хвороб червоноармійців, яких оперував та доглядав цей марнотрат, з протоколів численних консиліумів, що він брав у них участь, і взагалі чи не з усіх паперів, де хоча б згадувалося його прізвище. Мало того, вона, як уміла, систематизувала ту незчисленну документацію. На кожному стосі красувався напис на зразок: «поранення хребта», «газова гангрена», «обморожування»... Це було, делікатно кажучи, по-дівочому наївно. І все-таки дещо Оля підбрала так, що висновки, і надзвичайно цікаві, напрошувалися самі. До всього того вона понад півтора року вела своєрідний щоденник, куди з усіма подробицями записувала спостереження, як свої, так і інших медичних сестер, над хворими й усе те, що було мимохідь сказано про них самим Федем і його товаришами.

Дещо з тих стосів вона потай од чоловіка послала Дмитрові Кириловичу...

Сидячи на підлозі біля того чемодана, перебираючи ті дорогоцінні аркушки й зошити, вперше подумав

Федь: невже оцю гору до біса цікавого, подекуди такого, на що до нього ніхто не відважувався, зроблено ним за якихось чотири роки?

А другою думкою було: без Костя й Олі, без вимогливого друга й жінки, яка, кохаючи, забуває про себе, він ніколи не взяв би справжньої ціни своїм здібностям.

Такими ж непомітними подвигами відзначено мало не все Ольжине життя!

Своєму Федеві вона була не тільки дружиною, не лише матір'ю його дітей. Операційна сестра, лаборантка, доглядальниця тих, на кому він уперше робив експерименти, секретарка, його власна нянька, його перший суддя, його сумління... Та мало хіба чим була Оля для Федя, Ольга для Федора Іполитовича!

От праця й видавалася йому легкою. От чому все начебто само пливло йому до рук і ні разу не зрадила його фортуна.

Чого це Ользі коштувало?

У березні мине тридцять шоста річниця першої їхньої зустрічі, а чи часто поставало перед Федором Іполитовичем це запитання? І ще рідше він кидав їй машинальне «дякую»...

Отож коли й був то її хрест,— несла його Ольга так, ніби нічого іншого від долі й не чекала. Ділити з чоловіком ложе, працю, радість й смуток, бути йому потрібнішою, ніж повітря й вода, й такою ж непомітною, весь час живити його прагнення, підштовхувати вперед, оберегати від непотрібного — хіба не в цьому вона вбачала сенс свого існування? І хіба Федір Іполитович не став врешті-решт таким, яким Ольга бачила його в своїх мріях?

Упевнено, не зупиняючись, од одного досягнення він ішов до другого, третього, десятого... Повсякчас думки його були далеко попереду — з тим, що мусив він здійснювати завтра, через місяць, через рік. І кожний найдрібніший його успіх був для неї куди більшим святом, аніж для нього. Але до слави, що звідусіль заливним дощем спадала на її чоловіка й до якої він досить швидко призвичаївся, Ольга була насторожена. Часом навіть побоювалась її.

Та докоряти своєму чоловікові їй ні за що: він же справдив найчестолібніші її мрії...

Дмитро Кирилович, познайомившись з Ольгою, сказав своєму учневі:

— Два скарби у вас, дорогий мій Федю. Ваші здібності, дані вам, як казали ще недавно, з ласки божої. І Ольга Яківна... Здібності від вас нікуди не втечуть. А дружина... Єдине, чого я страшився б на вашому місці,— втратити її любов.

А любові Ольжиної Федір Іполитович не втратив і досі. Тепер і поготів не втратить. Адже навіть його сварка з сином Ольга пережила не так уже й болісно.

Якби не цей ідіотський випадок, життя й досі видавалось би Федорові Іполитовичу чимось подібним до дальньої автомобільної подорожі. Комфортабельний лімузин чимдуж мчить широкою автострадою. Тільки тобі й клопоту — не наїхати б на необережного велосипедиста, не зіткнутися б із тим, кого обганяєш, не занесло б тебе на крутому повороті... До того ж веде твоя траса круто вгору. А цього цілком досить, щоб ти нічого не помічав обабіч своєї путі. Лише одноманітна, нескінченна лінія автостради летить і летить тобі назустріч.

Буднями стало й те, що твоє просування вперед часом не обходилося без боїв. Були то бої не лише з хворобами, а й з недругами. І щоразу перемагав спершу рядовий ординатор, згодом асистент самого Шаніна, потім доцент, професор і, кінець кінцем, член-кореспондент та заслужений діяч науки. Звичайно, дещо в цих перемогах належить і учням та одностудентам Федора Іполитовича. Та хіба ж солдати вимагають, щоб генерали ділили з ними славу?

Скільки тисяч операцій зробив професор Шостенко, скільки хворих звів на ноги без допомоги хірургічного ножа! Скільки на це пішло сил, думок, нервів!

Прощаючися з кожним урятованим, Федір Іполитович думав:

«Цього вже повік не забуду — це ж найвидатніше мое досягнення!»

Минало трохи часу, і, переглядаючи історію хвороби недавнього пацієнта, він не міг пригадати ні його виду, ні хоча б одного з почутих від нього слів.

Єдиний, либонь, Сергій Друзь, живе свідчення чи не найвищого досягнення видатного хірурга. Та коли б Друзь не пішов після війни до медінституту, не став би потім ординатором у клініці Федора Іполитовича, про-

фесор навряд чи згадував би тепер про його воскресіння з мертвих.

Автострада...

Небагато подій залишило сліди в житті Федора Іполитовича.

Поїздка до Петрограда... Це був, сказати б, його вихід на автостраду.

Початок тридцятих років, організація науково-дослідного інституту — останнього дітища Дмитра Кириловича, здійснення найгарячішої мрії старого... Та керував цим інститутом Шанін лише останні вісім місяців свого життя. Після війни інститут очолив один з найлегковажніших його учнів. Щоправда, народження цього закладу було в якійсь мірі й наслідком поїздки Федора Іполитовича на береги Неви.

Лише злегка, немов потрапила під скат його лімузина пелесличка вибоїна, струснуло Федора Іполитовича в тридцять сьомому році. Однієї ночі зникли двоє з найдібніших його учнів, і жодної відомості не дійшло про них до їхнього вчителя, бо, сміливий тільки за операційним столом, хірург одразу визнав, що цікавитися долею так званих «ворогів народу» не слід.

Зате ніколи не забудеться те, що лишило найглибший слід у кожному, хто на своїх плечах виніс тягар Великої Вітчизняної війни.

У неділю 22 червня 1941 року Федір Іполитович уперше, мабуть, після суперечок із Костем по-справжньому замислився над тим, що лежить на ньому відповідальність не тільки за стан хірургії в його країні, а й чисто за все, що в ній відбувається, за її долю та честь. І ранком у понеділок він подав до парторганізації заяву з проханням прийняти його кандидатом у члени Комуністичної партії й категорично заявив, що, поки триває війна, його обов'язок бути не лише дослідником, а насамперед звичайним хірургом, і місце його там, де він може врятувати життя тисячам!

Коли він прощався з Олею, ані одна сльозинка в її очах не блиснула,— скільки в тих очах було гордості, що її Федь усе такий же, яким вона бачила його в своїх дівочих мріях.

Якби Кость був живий, пишався б, напевне, своїм колишнім другом і він...

Багато, надзвичайно багато зробив Федір Іполитович за сорок сім місяців перебування на фронті.

І відняла війна у нього повістка...

А після війни знову полетіла назустріч широка й одноманітна автострада...

Обминула його якимось сумбурна дискусія про засади біології та невиразне, але не менш грізне обговорення павловського вчення. Довелось йому невідомо для чого займатися й мовознавством...

Не завдало особливого клопоту й те, що мало б його близько торкнутися,— раптовий арешт чималої групи видатних лікарів три роки тому; тоді порекомендували йому кількома словами висловити обурення невідомими йому злочинами тих лікарів і не вникати в суть їхніх злочинів...

Федір Іполитович перевернувся на спину, з насолодою випростав заціміле від довгої нерухомості тіло й беззвучно позіхнув.

...І нічого, по суті, не внесло в його життя повернення до рідного міста Юліана Струмилла восени двадцять п'ятого року. Часом думається: коли б не було зворушливих спогадів про гімназійні роки, навряд чи воскресла б їхня дружба. У кожного тепер своє життя, свої мрії, орбіти їхні ніде не перехрещуються...

Ще раз солодко позіхнулося Федорові Іполитовичу. І не помітив він, як урвались йому спомини, не почув, як двохсотлітній раритет відбив пів на п'яту.

28

Коли Друзь зняв з себе марлеву маску, годинник показував три чверті на п'яту. Близько трьох годин він протримав поранену на операційному столі.

Не легко далась йому ця операція. Думки його раз у раз тривожно повертались до хворого, що його руки так нагадували руки покійного батька.

Як там йому зараз?

Яка інфекція чи інтоксикація спричинилася до гострої судинної недостатності?

І чи не краще було б викликати сюди не Вадика, а Танцюру? Адже Вадик і Женья — наймолодші, найнедосвідченіші працівники клініки! Як він міг про це забути?

І завтрашня ранкова п'ятихвилинка — це ж тільки початок. Як розгорнуться на ній події? Чи прочитав Федір Іполитович принесену дочкою статтю? Який після цього буде в нього настрій? Так багато від цього залежатиме...

Ну й Ігорів приїзд... Раптова поява сина, ясна річ, не поліпшить настрою Федорові Іполитовичу.

А от Друзеві не терпиться побачитися з другом студентських років.

Очевидно, сюди він прийде не раніше вівторка: завтра буде влаштовуватися. А чи пощастить Друзеві побувати ввечері у Тетяни Федорівни, — це залежить насамперед од Василя Максимовича. І від того, чи залишиться хоч трохи сил у Друзя після сьогоднішньої ночі, після завтрашніх дискусій, після операції...

Чим далі виразнішою і незаперечною ставала думка: Черемашкові операція кінче потрібна. І робити її за всяку ціну мусить тільки Федір Іполитович: ніхто інший в цьому випадку не вдіє нічого. Та як домогтися цього?

Розхристані, але настирливі думки ці не перешкодили Друзеві як слід обробити рану. Можливо, й довелося артистці полежати на операційному столі трохи довше, ніж належить. Зате її печінка незабаром забуде про сьогоднішню пригоду.

Вже завтра після полудня можна буде дозволити трохи порозмовляти з Хорунжою тому молоденькому лейтенантові міліції, що так палко прагне натрапити на слід злочинців. А місяця за півтора-два Друзь побачить Марину Ерастівну (здається, так її звати) на театральному кону, узнає, чи справді вона така талановита, як про це подейкують.

Покладуть її, очевидно, туди, де ординаторствує Грицько Фармагей — Друзів однокашник і, як плете дехто, агентура Самійла Овсійовича в жіночому відділенні. Та й думає нині Грицько не так про хворих, як про долю своєї другої дисертації. Нічого, Друзь і там подбає про Хорунжу.

Молодець дівчина — операцію витримала, мов загартований боець! Стільки болю завдано їй, а вона хоч би раз застогнала. Навіть губів не кусала.

Після операції Друзь дозволив собі придивитися до Марини Ерастівни уважніше.

З театральних сцен, з кіноекранів артистки мало не завжди видаються неймовірно красивими. Навіть коли доводиться їм грати потвор. А перед Друзем лежала звичайна собі жінка, а то й дівчина — така змучена, що можна їй дати й близько сорока. Темне, хвилясте від перманенту волосся. Ледь підправлені пінцетом брови. Трохи кирпатий, аж ніяк не класичний ніс. М'яке підборіддя. Не розбереш, які губи. Хіба ж такі ознаки западають в око?

Коли поранена трохи віддихалась, Друзь мовив до неї:

— Тепер вам треба як слід одпочити в нашому... гм... санаторії.

Очі в Хорунжої були карі. Авжеж, із тих, що їх оспіває Козловський: «Світите в душу, мов дві зорі». Що правда, зараз про них цього не сказав би ніхто, бо були вони вкрай утомлені. Але не страдницькі.

Друзь почув:

— Спасибі, докторе... Уявіть собі, болю не було. А невпинно туди й сюди їздив по мені паровоз. Такий страшений тягар...

— То вже минуле.

Куточки губів у Хорунжої здригнулися.

— Не знаю, яка я. А у вас такий вигляд, нібито не мене, а вас цілу ніч патрали.

Без цього Друзь не згадав би про себе. А після слів її він похапцем схопив приставлений до операційного стола кийок, обіперся на нього. Та присісти дозволив собі, аж коли санітар вивіз актрису з операційної. Ще й проводив її до дверей, побажав «на добраніч».

От тепер можна дати перепочинок зацікавленим ногам, впорядкувати думки...

Та не встиг Друзь підперти собі підборіддя кийком, як двері шумно розчахнулися. Але Вадик не вдерся до операційної, а завмер на порозі з таким виглядом, мовби от-от почнетесь землетрус.

Друзь сполошився:

— Що сталося?

Ковалишин озвався не відразу. Зміркувати, що його поява навіть для такого сухаря, як Друзь, може мати лише одне значення,— на це Вадикові знадобилося чимало часу.

Заговорив Вадик поважно, як і належить медикові:

— Якщо ви про Черемашка, то нічого надзвичайного.

— Йому погіршало?

— Парез кишечника, обтяжений гострою судинною недостатністю.— Вадик був переповнений найвищою повагою до вимовлюваних ним слів,— отже, всього можна ждати.

Кийок у Друзевій руці поважчав. Миттю облишила його звична стриманість. Почав він у підвищеному тоні:

— Так на 'кий же диявол, скажіть ласкаво...

Але оглянувся на Віру Михайлівну (вона давала лад своєму господарству після операції) і замовк.

Почуваючи себе несправедливо скривдженим, слово взяв Вадик:

— Прошу вас, Сергію Антоновичу, вислухати мене уважно. Вірно, я припустився прикрої помилки в розмові з вашим новим хворим. І вважаю, що про мою небачність ви повинні знати до того, як побачите Черемашка знову. Для цього я й прийшов сюди. Помилка моя, на жаль, із тих, що її доводиться виправляти авторитетнішим товаришам.

Дратування — поганий порадник у розмові з учнем, а надто таким, як Вадик. Щоб заспокоїтися, Друзь спершу розпитав, яке враження справив на субординатора Василь Максимович та як поводитися з ним Женья. А тоді вже спитав:

— Так що ж ви сказали Черемашкові?

Ковалишин прокашлявся.

— Я... непароком, звичайно... наштотхнув його на думку, що він безнадійний... Черемашко спровокував мене на це.

Друзь опутився на табурет.

— Ох, Вадику, Вадику...

Субординатор нараз розпачливо розгнівався — чи то на себе, чи то на свого наставника, чи то на все на світі:

— «Вадику, Вадику» — тільки й чуеш. Усі тут чомусь аж досі тримають мене в пелюшках. Сьогодні я вперше залишився сам на сам із тяжко хворою людиною й почував себе, мов хлопчисько, що вперше зіп'явся на ковзани. В голові лише одне: як би не гепнутися. Женья Жовнір, медсестра, на два місяці менше мене тут працює, а в палаті почував себе значно певніше. Не вона була при мені, а я при ній.

Вадик гірко махнув рукою й одвернувся.

І правда!

Хіба Друзеві свого часу не так само думалося? Хіба не так він думає часом і тепер?

Щоб заспокоїти свого вихованця, Друзь скрушно зітхнув.

— Приймаю вашу критику, Вадику, беззастережно.— Він непомітно всміхнувся.— Але... Танцюра, ваш трохи старший побратим, здихався пелюшок на другому місяці свого перебування тут. А ви... Ви тут уже півроку.

— Що-що?— не зрозумів Вадик.

— А вас ще й досі доводиться водити за ручку. От вам і ввижається, що я не тільки змусив вас стати на ковзани, а й штовхнув на кригу... Звикли триматися за чужі руки й забули, що голова у вас все-таки розумна... Гаразд, Василя Максимовича я постараюсь заспокоїти...

Чого тільки не скажеш, щоб заспокоїти молодика, який ще не знайшов себе самого!

Вадик почервонів.

— За якого ідіота ви мене...

— Ну що ви, любий мій Вадику.— Тон у Друзя став зовсім приязний.— Я хочу від вас небагато: не кажіть зайвого, навіть коли вас за язика тягнуть. І нікуди не вдирайтеся з таким виглядом, немов довкола вас пожежа...

— Сергію Антоновичу!— раптом гукнула Віра Михайлівна.

Господарство своє вона вже впорядкувала, на пальниках під стерилізаторами запалали сині вогники.

Коли Друзь оглянувся, вона мовила:

— Правильно, молодь треба вчити вночі й удень. Та ліпше робити це без свідків. Ану, як дійде до наших цокотух, що ви й досі помічника свого не витягли з пелюшок, вони таких візерунків на тих пелюшках понавишивають — за голову візьметесь. Заклюють.

Промовляла Віра Михайлівна, напіводвернувшись від лікарів: просто, мовляв, думаю собі вголос.

Але ж не одну операцію зробив Друзь із нею, до її висловлювань звук. Він злегка вклонився їй.

— Спасибі за дружню пораду. Гадаю, вона допоможе Вадимові Григоровичу.

— Я мала на увазі вас, Сергію Антоновичу,— перебила Віра Михайлівна.— Чимало народу в інституті нашому переконано, що ви так само ще не вийшли з дитячого віку. У вас навіть зуби не прорізались: на

несправедливість не огризається, кусатися зовсім не вмієте...

— Зате шкіра в мене дублена,— пошулився Друзь.

— То не зброя, а засіб оборони. А вам давно вже час наступати.— Віра Михайлівна підбадьорливо глянула на нього.— Отож ні пуху вам, Сергію Антоновичу, ні пера! А я зараз подамся до чорта, бо не стане вам сміливості послати мене туди.

І Вадик з дивуванням побачив, що цей сухар Друзь уміє цілувати жінкам руки. Та ще як поштиво це робить!..

Друзь одступив до дверей.

— А тепер випустіть мене, Вадику. Забалакались ми з вами, а мені час глянути на Василя Максимовича: чи глибокі рубці залишилися в ньому від вашої, як ви її звете, необережності.

Він узяв субординатора під руку й вивів його з операційної.

На площадці сходів вони зупинилися.

— Попрощаємось тут,— сказав Друзь.— А про Віру Михайлівну не смійте думати погано. Ось доведеться вам оперувати з нею — відчуєте, що за вас вона переживає глибше, ніж ви самі. Зате не простить вам і маленької похибки. Свого часу вона й Федорові Іполитовичу такі пілюлі підносила...— Друзь посерйознішав.— Кілька слів про завтра. Чи то пак — про сьогодні. Зараз марш додому. Виспіться. Сюди приходьте о дванадцятій. Що більше я думаю, то ясніше стає: Черемашка треба оперувати, і якнайшвидше. Іншого способу поставити діагноз і визначити лікування я не бачу.

— А наші керівники? Вони такі обережні...

Друзь одповів, не замислюючись:

— Думаєте, їм не цікаво глянути, що там у Черемашка? Ось побачите, на операцію зійдеться весь інститут: надзвичайно ж цікавий випадок! Дуже ймовірно, в череві Василя Максимовича не одна, а кілька загадок... Ну, а після операції ми троє — ви, Олександр Семенович і я — маємо зробити все можливе, а ще більше неможливого, щоб урятувати Черемашкові життя. Тільки так ми можемо довести, що з дитячого віку ми вже вийшли.

Голос Друзя став глухий од напруження. Сам того не помічаючи, він з такою силою стис рамено Вадикові, що той поспішив згодитися:

— Гаразд, спробуємо.

І не посмів повторити того, з чим приставав до Жені: навіщо, мовляв, Друзь поклав Черемашка до себе?

— Не спробуємо,— поправив Друзь,— а врятуємо, хай там хоч що. Зарубайте це собі на носі, будь ласка... Що Черемашко безнадійний — це й без нас побачать. А ви зараз же викиньте цю дурість із голови.

Вадик не впізнавав свого керівника. Друзь так ви-струнчився — на півголови став вищий за свого ордина-тора. І ніколи досі його голос не звучав так рішуче.

Невже має рацію Сашко Танцюра? Невже Друзь — таки справді накручувана пружина, а не сухар?

Аж ось Друзь випустив Вадикову руку й легко, не опираючись на кийок, одним духом подолав цілий марш сходів.

— До побачення!— гукнув він, не оглядаючись.— Не спізниться ж на операцію. А доти, навіть уві сні, думайте про одне: Василь Максимович лежить у нас зовсім не для того, щоб ми дозволили йому дуба дати.

І подався нагору, переступаючи по дві приступки.

Невже пружина почала розкручуватися?

Ковалишин кинувся за Друзем навздогін. Нічого не пропустити, стати свідком усіх етапів того, як недолугий керівник вибиратиметься зі своїх застарілих пелюшок,— це ж неймовірно цікаво!..

Вадик наздогнав Друзя на площадці третього повер-ху, перед входом до чоловічого відділення.

Лице Друзя знову стало замкненим. Він сухо нагадав субординаторові:

— Я ж сказав: ви вільні.

Той скромно відказав:

— Я подумав: коли ви не при мені скажете Черемаш-кові, що я останній ідіот, то це прозвучить не так переконливо.

Черговий лікар нехотя стенив плечима. Проте не ска-зав ні «так», ні «ні».

Черемашко відкинув назад голову і згорнув руки на грудях, мов покійник. Непорушний його погляд прикипів до стелі. На тих, що ввійшли, навіть мигцем не глянув.

Невже йому так зле?

Доведеться завойовувати довіру Василя Максимовича вдруге...

Женя помітила лікарів, коли Друзь спинився коло неї. Він придержав її за плече, щоб не схопилася.

— Пити просив?

— Ні разу.

— І вас це не здивувало?

Ледве чутно, не відриваючи погляду від стелі, прошепотів Черемашко:

— Я ж казав... уже кілька днів... мій шлунок води не приймає... Все віддає назад... Навіщо ж пити?

Друзь ніколи не вважав себе за кмітливого. Та цього разу він одразу ж підхопив упущену ниточку — ачеї допоможе дістатися клубочка.

— Та й вольова ж із вас людина!— з не дуже вдало вдаваним вдоволенням мовив він.— Не всякий здатний витерпіти таку спрагу. А ви... Тому, хто на той світ зібрався, нічого, навіть води не треба? Так гадаєте?

Василь Максимович і очима не повів.

— В операційній є синтетична плазма,— звернувся Друзь до Жені.— Попросіть у Віри Михайлівни кубиків сімсот. Цим можна напоїти першого-ліпшого вередливця. Рідину введемо безпосередньо до вени. Тільки не затримуйтесь, будь ласка.

Голосу Друзь не підвищив, але кожне слово вимовляв так, щоб дійшло до хворого: не віддадуть тут його на поталу ні болю, ні спразі, ні чомусь іще гіршому.

Коли Женя вийшла, Вадик начебто пригадав:

— Між іншим, Сергію Антоновичу, у товариша Черемашка є до вас серйозне прохання.

Черемашко наморщив лоба. Його відсутній погляд одірвався від стелі, байдуже затримався був на Вадика й перескочив на Друзя.

— Це ви, докторе? А мені причулося... ніби ваш молодий помічник... повернувся сюди сам... До чого ж він старанний у вас... як здорово сестрицею командує... А сестриця хоч би слово йому... Де ви взяли його такого?..

Отже, ні цікавість до навколишнього, ні охота до жартів у Черемашка не пригасли. Це добре...

Друзь присів на Женин стілець, спробував і собі пожартувати:

— Дуже цікава тема для розмови й роздумів. Скільки вже існує людство, а наш брат, навіть коли йому

до ста років наближатиметься, обов'язково придивлятиметься до красунь... Ба навіть той, хто гадає, що час йому в труну лягати.

Черемашко ворухнув бровами.

— Не думайте, докторе, що закруглятися — такий уже й великий жах. Моторошно тим, хто нічого не встиг... або кого ні на що не стало. А коли ти за свої півста років зробив більше, ніж хтось за вісім десятків... коли життя своє ти прожив, сказати б, двічі...

— Коротко кажучи,— всміхнувся Друзь,— і лікувати вас не треба: жити втретє вам не з руки...

Черемашко підморгнув йому.

— Такий я, по-вашому, дурень? Ну, то вже дзуськи!— Він пильно вдивився в лікаря.— Та про це іншим разом... Вірно, є в мене до вас прохання. І попереджаю: поки не доможуся згоди, вас не відпущу.

— Це мені більше подобається,— кивнув Друзь.

Василь Максимович вмовився так, аби зручніше було стежити за лікарем.

— Гадав одне попрохати у вас,— почав він,— та треба й про інше. Не смійтесь тільки... Не церемоньтесь зі мною, будь ласка. Я в усьому піду вам назустріч... щоб, коли потраплять до вас ті, кому ще жити й жити... ви... та й інші лікарі не тикались, мов сліпі щенята, самі не знаючи куди...

Друзь не знав, чи посміхатися йому далі, чи прибрати суворого вигляду. З одного боку — ви гляньте, скільки бажання прислужитися науці! А з другого — коли під цією самопожертвою криється втрата надії на одужання...

Друзь сперся підборіддям на палку й звів очі на свого невдачу помічника: «Чи розумієш ти, дурню, чого накоїв? Чи бачиш, що приховує Черемашко своїм наміром прислужитися науці?»

Поки Вадик переступав з ноги на ногу, Черемашко вів далі:

— Я ж просив вас, дорогий лікарю, поставитися до моїх слів без жартів... бо який же ви тоді в лиха дослідник. Чому ви ще й досі не розітнули мене? Навіщо завдали стільки зайвого клопоту й дівчині, й молодому товаришеві, й собі? І довго ото гадаєте підтримувати мене киснем, дівочою кров'ю та якоюсь штучною рідиною? Ну, проживу я зайвий день. Але ж толку від цього ні мені, ні вам, ні вашій медицині... Надто полохлива

ще ваша наука, докторе. Не досягла вона такої точності, з якою працюємо нині ми.

Друзь щосили затис кийок між колінами. Пропонувати себе на роль піддослідної тварини, філософствувати з цього приводу,— виходить, од недавньої віри в одужання Черемашко не зберіг ані крихти.

Зовсім наївно, ясна річ, міркує Василь Максимович! Однак чимось дійняло Друзя до живого непротивленство Черемашка. Багато, дуже багато чого зробив Федір Іполитович за свої шістдесят два роки. Та міряти власне життя не числом прожитих років, а тим, що зроблено,— та чи відважився б він на щось подібне сьогодні? А сам Друзь — чи з верхом він наповнив свої тридцять п'ять років?

Тим часом, жадібно хапаючи повітря, Черемашко шепотів:

— Тепер про інше... Ранком прийде сюди хтось із моїх. Так коли то буде якийсь зі старших синів або дочка Маруся... пустіть на півхвилини до мене.

Он воно як... Ще сильніше здавив Друзь кийок руками й колінами і заперечливо хитнув головою.

— Чому?— мало не скрикнув Черемашко.

— Зараз скажу...

До палати повернулася Женя.

Друзь звівся, взяв у неї плазму.

— Підготуйте все до вливання.

До чого ж прикро, що така людина, як Василь Максимович, без боротьби склала зброю. Невже й він, подібно до Федора Іполитовича, повірив у тисячорічну формулу «старість — не радість»?

Але ж це дурниця! Хіба п'ятдесят один — старість? Адже й поголокам про Федора Іполитовича Друзь не дозволяє собі вірити. Ні, не збирається його вчитель опускати свій прапор! Микола Іванович Пирогов був на чотири роки старший, коли публікував свої «Основи військово-польової хірургії» — працю, в якій випередив прославленого творця антисептики англійця Лістера... Повоює ще Федір Іполитович! Ще й як повоює!

Чому ж Черемашко шукає втіхи в тому, що прожив, мовляв, не одне життя, а два? З якої речі заманулося йому великодушно дбати, щоб науці була якась користь од його смерті? Подумаєш, який ідеальний герой нашого часу!

Не так помирав навесні тридцятого Друзів батько. Було йому, правда, тридцять чотири. А зробив він за своє зовсім коротке життя стільки, що не забули його досі ні на околиці, де він жив, ні в вагонних майстернях, де він працював... Батька привезли до лікарні з села з простреленими грудьми. І не раз чув Друзь од матері: до останнього віддиху батько не здавався, гнівався, помічаючи в її очах затаений переляк. Вірив, що невдовзі загоїться його рана, він повернеться до того села й неодмінно вивершить усе, за чим послала його туди партія.

«А я сам восени сорок третього... Можливо, тепер це мені лише видається... Місяць лежав без руху. Коли не-коли стямлювався. Ніхто й гадки не припускав, що я виживу. Навіть Федір Іполитович. А мені ні разу не спало на думку, що це — моя смерть. І коли видужував, часто чув од Федора Іполитовича: «Тільки одна людина в нашому госпіталі вірила в твоє одужання — ти сам. Не я — віра твоя врятувала тебе».

І знову долинуло до Друзя шепотіння Василя Максимовича:

— Нічого не вдієш, Сергію Антоновичу. Не все залежить од вас. Тож не обіцяйте того, що понад ваші сили. Я б і сам — ох і пожив би. Адже комунізм уже не за горами. Досхочу потішився б з того, що й моїми руками там зроблено!— Щось майнуло в його погляді, і він похапцем заплющив очі.— Усім еством, дорогий докторе, відчуваю: наступну ніч навряд чи переживу. Так дозвольте мені останній день використати не на суперечки з вами й не на марнування кисню, камфори та чужої крові...

Хоч і небагато світла давав «грибок», Друзь нараз помітив: Черемашко через вузеньку щілину поміж повіками пильно стежить за ним.

До чого ж він хитрющий, цей Василь Максимович! Зовсім не підняв він руки вгору — лише вдає, що примирився з долею. Йому, бачте, цікаво, як сприйме його лагідну безнадійність той, чий обов'язок — врятувати його. Він бажає точно знати, чи вартий цей лікар його віри...

Стараючись, щоб так звучав його голос, ніби розмовляти на подібні теми з хворими йому доводиться часто, Друзь почав:

— Так от... Я проти побачень з рідними для тих, кому раптом заманулося покочетувати зі смертю. З якої

речі безжалісно шарпати нерви людям, які з нетерпінням ждуть вашого повернення додому?

Одвертіше визирнули з-під повік хитрі Черемашкові очі. Але Друзь не дав йому й рота розтулити.

— Зі мною, з іншими лікарями, з медсестрами, будь ласка, кокетуйте своєю зневагою до смерті, скільки вам заманеться. Ми й не до такого звикли. А з рідними ми дозволимо вам зустрітися, тільки коли ви поверите в своє одужання. Тим-то я ловлю вас на слові. Ви самі дозволили мені робити з вами все, що нам, медперсоналові, спаде на думку. Категоричну заборону побачень вважайте за перший дослід у цьому напрямку... На цьому припинимо всякі балачки до ранку.

Погляд у Черемашка став веселіший.

— Хоч на першу мою пропозицію пристали, і за те спасибі. Може, саме на мені докопаєтесь до коріння цієї напасті... А щодо другого... От, їй же право, Сергію Антоновичу, потрібні мені старші сини або Маруся. Треба мені дещо переказати заводським хлопцям. Повірте, надзвичайно важливі міркування. Ну, просто невідкладні. Приставав я з цим до вашої дівчини, так їй заніколилося... Так обступили мене ті думки,— аж досі не дають спокою... А до чого це призвело,— самі бачите.

Такий Черемашко Друзеві подобався більше. Та хитнув головою Друзь іще рішучіше.

— І думки ваші потерплять кілька днів.

— Та ви ж хоч вислухайте їх!

— Гаразд. У середу або в четвер. За ці дві-три доби ви їх краще зформулюєте. А зараз головне для вас — поспати, відпочити. І якщо всі права на вас належать мені, поменше розмовляйте.

— Але ж...

— Ні слова, Василю Максимовичу! Зараз будемо вас поїти.

Слухняно, але не дуже охоче, Черемашко приплющив очі.

Та хоч до переливання плазми все було готове, Друзь дозволив собі на кілька секунд замислитися.

Як мусить поводитися Черемашко до ранкового обходу, більш-менш ясно. А що має робити його лікар? Як підняти хворому настрій? Як одвернути його від переживань цієї ночі? Від цього залежить так багато... Чи можна в даному разі вдатися до неправди? До тієї самої євангельської «лжи во спасение»? Хіба Друзь не

віддасть усього себе на те, щоб ота брехня якнайшвидше обернулася на видну всім правду? Хіба в боротьбі за життя людини не всі засоби добрі?

Когось із Черемашкових рідних приведе завтра вранці заводський лікар. Та Василеві Максимовичу знати про це не треба. Коли думки, що їх треба кудись донести,— не вигадка, то хай сам хворий збереже їх до того дня, коли почнеться вигоєння... й поки йому не захочеться згадувати, що всі люди смертні.

Друзь оглянувся на Женю.

— Ви чергуєте до восьмої?

— Так.

— Перед восьмою подзвоніть, будь ласка, в кімнату чергових, коли я раптом задрімаю. І ніяких розмов з Василем Максимовичем ні вночі, ні вранці.

Друзь глянув на субординатора.

— Підійдіть ближче.

Ковалишин підійшов.

Друзь звернувся до нього, мов вчителька до першокласника в перший день навчання:

— Придивіться до Василя Максимовича уважніше. Не почала, скажете, рожевіти шкіра? А пульс — хіба не став повніший?

Ковалишин зрозумів свого патрона: хоч і не помітив ніяких змін у хворого, двічі кивнув.

— І запам'ятайте, прошу вас,— казав Друзь далі,— теперішній вигляд нашого підопічного. А вдень доповісте мені про зміни проти теперішнього. Дещо я можу зараз гарантувати: Василь Максимович, звичайно, не танцюватиме. Я навіть проситиму його, щоб він і вдень поменше ворухився. Але про те, що ми тут од нього почули, згадувати йому буде соромно.

— Не буде!— переконано перебив лікаря хворий, та вигляд був у нього добродушний.— Це вас, Сергію Антоновичу, вдень мордуватиме совість. Невже стане у вас духу взяти на себе відповідальність за те, що мої думки, аж он як потрібні моїм синам та дочкам, а насамперед моїм хлопцям у цеху, я заберу на той світ?

Друзь випростався. Голос його став такий твердий, мовби не хворий лежав перед ним, а обвинувачений:

— Я ще раз прошу вас, Василю Максимовичу, не розкидатися кінче потрібними вам для видужання силами. Не думайте, що про ваше здоров'я повинні дбати

тільки ми, лікарі. Без вашої допомоги ми навряд чи зможемо щось зробити. А надто коли замість опиратися хворобі ви будете вмовляти себе, що не проживете й двох діб, що ні лікарі, ні навіть чудо вас не врятують... Міркуйте краще про те, що прожили ви не два життя, а лише половину. Особливо тримайтеся цих думок, коли раптом вам погіршає. Всупереч болю й слабості, всупереч геть усьому, твердіть собі одне: «Я мушу жити! Я буду жити!» Ото буде правильний розвиток вашої пропозиції... Під силу вам таке?

Бачив Друзь тільки свого хворого — все інше відсутнє в рясний присмерк палати. І з задоволенням помітив, як сердито зсунулися до перенісся кошлаті Черемашкові брови.

Але відказав той стримано:

— Не розумію, до чого тут...

— А до того,— перебив його Друзь,— щоб думки, які зараз не дають вам спокою, не були останніми. До того, що вам ще терпіти й терпіти. Я не хочу бути лихим пророком, але буде вам ще гірше. Тож зустріньте новий напад болю мужньо. Не тільки словами й не наодинці — проявіть свою волю до боротьби й життя перед сусідами по палаті, перед санітарками та сестрами, переді мною, моїми колегами та нашим професором — перед усіма, хто до вас буде звертатися,— й перед самим собою! Не здавайтесь! Хай усі побачать: ваш обов'язок — прожити ще одне життя!

Друзеві ще не доводилось випробувати свої здібності в психотерапії. Чи вірив він в її дійовість? Якби піймав він найменший сумнів у Жениних або Вадикових очах, миттю, напевне, розгубився б. Та дивився Друзь тільки на Василя Максимовича, і ввижалося йому, що коли той і боїться чогось, то лише одного: як би не пропустити хоч одне слово...

Черговий лікар випростався. Однією рукою сперся на кийок, другою — на спинку стільця. І, відбиваючи слово від слова короткими паузами, щоб врзалися вони в Черемашків мозок глибоко, закінчив:

— До того, як прокинуться ваші сусіди, лежіть якомога спокійніше, вправляйтеся в тому, що я вам порадив. А ранком доможіться, щоб ніхто з сусідів не подумав, ніби вам щось загрожує. Особливо з тих, кого ви будили вночі й хто слухає нас в цю хвилину... От і побачимо, чи щире у вас бажання пожертвувати собою

заради науки та хто сильніший — ми з вами чи ваше нездужання... До ранку!

Він повернувся до медсестри й субординатора:

— І вам усе ясно?

Не чекаючи на відповідь, шкутильгаючи помітніше, ніж звичайно, Друзь рушив з палати.

Довго дивився вслід йому Черемашко.

— Василю Максимовичу! — раптом почув він тихе шепотіння.— У сто разів гіршому стані, ніж ви, ні живий ні мертвий, пролежав Сергій Антонович цілий місяць. І поборов смерть. А лікар з нього... про це сусіди вам краще розкажуть.

Казала це Женя. Вона так само дивилася на розчинені двері, за якими зник черговий лікар.

Глибоко зітхнувши, Черемашко затулив очі долонею, немов нестерпним стало світло «грибка» на тумбочці.

Женя підійшла до дверей, виглянула в коридор.

Сергій Антонович ще не дійшов до виходу з відділення. Крокував, наче солдат, не спираючись на кийок.

— До побачення, Женю...

Це прошепотів над її вухом Вадик. Він також дивився услід Друзеві.

Нечутно прихилилися за Друзем вихідні двері.

Вадик оглянувся на Черемашку й сказав ще тихше:

— Знаєте, Женю, наплюйте геть на все, що я наточив вам про Сергія Антоновича. Має слушність Танцюра. Пружина почала розкручуватися. Що ж буде, коли вона зірветься?

— Уже зірвалася,— відгукнулася Женя; вона мерзлякувато повела плечима.— Я так боюсь...

Мовбито не могла вона відірвати погляд від широких скляних дверей в кінці коридора. І не тільки страх угледів Вадик в її широко розплющених очах.

Хоч як пізно лягав Федір Іполитович, хоч як довго мордувало його іноді старече безсоння, щоранку прокидався він точно о сьомій.

Не проспав він і в понеділок тридцятого січня. З першим ударом двохсотлітнього годинника розплющив очі. З останнім сів на ліжку, а рука потяглась до вимикача.

За вікнами ще й не починало розвиднюватися. А ліжко біля протилежної стіни вже застелено. І в кімнаті прибрано.

І хоч було так день крізь день, Федір Іполитович неголосно крикнув.

Чи не все життя Ольга прокидалася на півгодини, а то й на годину раніше глави сімейства. Коли ж глава після душі й гоління входив до їдальні, там уже чекали на нього старанно вдягнена й зачесана дружина, сніданок та паруючий чайник.

Та коли на протязі тридцяти трьох років спільного життя Федора Іполитовича з Ольгою Яківною це сприймалося ним за нормальну охайність, то на тридцять четвертому чистота немовби стала стерильною, як у клінічних палатах, а від звичної точності щодо сніданків тепер відгонило навмисним педантизмом.

Що Ольга хоче цим довести, навряд чи знає й сама.

Скільки разів, чорт забирай, Федір Іполитович вимагав од дружини, щоб найняла вона хатню робітницею! «Ти не пан, і я не пані»,— тільки й чув од Ольги. Навіть няньок не брала до дітей—сама всіх трьох викохала. Правда, залюбки допомагала їй у цьому, поки була жива, свекруха. Вона, бач, душі не чула в онуках та невістці.

На п'ятдесят шостий повернуло Ользі, а вона ще ретельніше доводить: і нині не тяжко мені те, що було до снаги замолоду.

А кому потрібні ці докази?

Тридцять три роки Федір Іполитович був для неї віком у світ, ба навіть світом. Нічого не змінила ні смерть

Володі, ні втеча Ігоря. Чому ж вона останнім часом замкнулася в собі? Чому поводитьсь з чоловіком, мов аристократка з плебеєм?

А втім, муляло це Федорові Іполитовичу недовго.

Він зробив кілька вправ з ранкової гімнастики, почав був одягатися. І нараз пригадав: треба ж подзвонити Юліанові! Не підтримати старого друга в біді — це ж непростачне свинство!

Федір Іполитович подався до телефону.

Дарма, що для акторів не існує такого часу — сьомої години ранку! Хоч який Юль самовпевнений, хоч без ліку розплодилось в нього приятелів у Києві, а не спиться йому, певне, от уже дві ночі: надруковано ж отой наклеп ще в суботньому номері! А якщо й розбудить його телефон, — ну, вилається, а насправді приємно буде бідоласі, що через півтисячі кілометрів простяглася до нього рука найстарішого друга.

Телефон висів у коридорі — в найдальшому від кабінету кутку, щоб дзвінки не дуже непокоїли господаря. Ну й відповідати на них — і цей обов'язок Ольга покляла на себе.

Замовивши столицю, Федір Іполитович пройшов до ванної.

Та не забула про свої обов'язки його щаслива сорочка й сьогодні: не встиг він вставити в бритву нове лезо, як квартиру заповнив нетерплячий дзенькіт. Знаменитий хірург побіг до телефону, мов хлопчисько.

— Алло!

Кілька разів професор Шостенко вигукнув це слово, перше ніж трубка озвалася невдоволеним і заспаним голосом:

— Ну, хто там іще?

Та так гучно, наче Юліан був поруч.

Крім Федя, жодної близької істоти в Юліана в цьому місті не зосталося. Не впізнати найближчого друга з першого ж слова — річ неможлива. Тим-то Федір Іполитович огризнувся:

— Ану, не прикидайся надто великим цабе!

Тоді Юліан одгукнувся зовсім роздратовано:

— Якому дияволу й що саме від мене треба?

Федір Іполитович так само дав волю своїй вдачі:

— Я б на твоєму місці, Юліане, не комизився. Сів у кропиву, так не вдавай, буцімто лежиш на пляжі.

Це подіяло.

— Ах, так то ж ти, Федю!— досить широко здивувався Юліан, а далі заговорив ніби зі сцени — так велично забринів його чудово поставлений голос: — Навіть чути тебе — страшенна приємність. А що я бовкнув допіру, так то спросоння.

— Не від статті? — невинно поцікавився Федір Іполитович.

— Що-що?.. Ах, ти про позавчорашне... Не розумію, чому всі чисто в тій писанині щось вбачають. Кожний чимдуж тисне мені руку, запевняє в непохитності своєї дружби до мене. Телефон другу добу розривається. Вдома й у театрі. Вдень і вночі. А мені смішно. Щоб я колись оглядався на якесь там гавкання...

Вдавати з себе гранітну скелю — на це Юліан так само був майстром.

— От і гаразд,— полегшено зітхнув, начебто заспокоючись, Федір Іполитович.— А я був гадав...

— Та годі вже про це,— перебив його Юліан.— Свій театр я все одно матиму. Жодний писака...

Федір Іполитович перелякався:

— Що-о? Так тебе з академічного тю-тю?

Юліан розреготався — куди там Мефістофелєві!

— Ха-ха!.. А ти в провінції став помітно дурніший, Федю. Щоб мене відставили від академічного? Я сам ось-ось кину це кодро нездар. От-от буде підписано постанову про утворення нового театру. Ти не уявляєш, що то буде за театр!

— Дуже радий за тебе,— невпевнено вимовив Федір Іполитович.— Та щось невтямки мені...

— Ти зовсім утратив здатність одразу розуміти нове,— не дав закінчити йому Юліан.— Зовсім засмоктала тебе провінція. Послухай уважніше... Незабаром у нас з'явиться другий український драматичний театр. Доперло? Я вже наглядаяю акторів для нього. Молодих, талановитих, тямких. Академічні перестарки їм і в слід не гідні ступити.— Телефон непогано доносив Юліанів пафос.— Позавчорашній підвал — спроба зірвати організацію нового мистецького вогнища. А тепер уторопав?.. А що в тебе? Чому так довго сюди не приїжджав?

Федір Іполитович хоч і посміювався з Юліана, та був вдоволений. Хай хоч за верству відгонить од Юліана фауфаронством — актори без хвастощів двох слів не скажуть. Але ухилитися від дружньої підтримки, не вішати носа, коли в серці кішки скребуть,— на таке

здатний не всякий. Ну, та Юль ніколи й нікому не давав плювати собі в кашу.

— У мене й моїх усе гаразд,— відказав Федір Іполитович.— Наука — це тобі «не бути чи не бути». Ми, що не кажи, завжди далі вас вперед бачимо. А ти...

Юліан хихотнув.

— Як же, знаю... Півжиття ти стоїш на височенному п'єдесталі. І не помічаєш, скільки недругів розплодилось навколо тебе. Точнісінько, як у мене в театрі Коцюбинського, пам'ятаєш? Якби я не стрибонув сюди, вони б мене живцем з'їли... Між іншим, чи не час і тобі взяти з мене приклад? А то, дивись, підкладуть твої вдячні учні атомну бомбу під тебе...

Утрете за сьогоднішній ранок крякнув Федір Іполитович. Занадто широко використовує Юліан привілеї стародавньої дружби.

На самому кінчику язика завертілось кілька тих енергійних словечок, що враз би визначили, у кого колода в оці, а в кого й сучечка не було ніколи. Та вирази ті, на превеликий жаль, не до вжитку в телефонній розмові, та ще й міжміській.

Федір Іполитович обмежився стриманим запитанням:

— Може, поговоримо про це, коли побачимось?

Юліан нараз вигукнув:

— Я й забув! Побачимось ми в середу — післязавтра. Треба мені дихнути рідним повітрям. Спасибі, що нагадав!

— Так тобі припекло? — в'їдливо кинув Федір Іполитович.

— Хочу декого з вашого театру переманити до себе. І тобі допомогти хочу. Відчуваю, що в твоїй закуреній провінції бракує свіжого повітря. Гляди, як би цього разу містечтво не підперло науку... Одне слово, є в мене приємна новина для тебе. Отже... Ні, не в середу, а в четвер я — твій гість.

— А чому не в середу?— образився Федір Іполитович.— Хіба ти не в мене спинишся?

— От іще! Щоб ти заважав мені в усьому?.. А чи знайдеться у вашому містечку пляшка пристойного коньяку? А то я привезу. За твій, звісно, рахунок... Посидимо, почешемо язика. І ти зайвий раз переконаєшся, що Юль клопочеться не лише своїми особистими справами, а передусім завтрашнім днем свого вельми...

В розмову встав байдужий голос:

— Лишилося півхвилини.

— ...вельми короткозорого друга,— доказав Юліан.—
Отже, до четверга.

— До середи,— поправив його Федір Іполитович.—
З вокзалу ти прямо до мене.

Замість відповіді долинуло невиразне хрипіння: Юль поклав трубку.

Голячись, а потім стоячи під прохолодним душем, Федір Іполитович то хмурився, то посміхався.

От з кого слід брати приклад — з Юліана: найскрутіша халепа йому за іграшку. Звісно, без акторства й принди він і сьогодні не обійшовся. Але ж цього ніхто, крім Федя, в Юля не помічає. Бравий усе-таки казарлюга з нього.

Стаття жорстока. Її автор викопав для Струмилла глибоку яму, ось-ось скине його туди й закопає, горбка не лишивши. А тому від цього не морозить і не гріє. Авжеж, не похитнеться Юліан і цього разу. Взагалі не було ще випадку, щоб Юліан пробачив будь-кому бодай спробу замахнутися на свою персону. Ох, і полетить же незабаром з автора статті не тільки пилюка... А свого Юль доможеться обов'язково: новий театр у нього буде!

А новина, що її він привезе Федорові Іполитовичу післязавтра, так це для красного слівця. Старим друзям досить того, що вони досхочу наговоряться один з одним.

Холодні цівки перічили Федорові Іполитовичу тіло, а він аж крєктав од задоволення. Якщо й лишилося в ньому щось од сьогоднішнього безсоння, то розмова з Юлем та душ вимили все оте начисто.

А втім, хіба в нічних споминах та роздумах була гіркота? Хіба минуле професора Шостенка потребує якихось поправок?

Як і щоранку, Ольга Яківна зустріла чоловіка привітною посмішкою. І поцілувалися вони зі звичною ніжністю. А вдягнена вона була чепурніше проти звичайного,— зібралася, мабуть, вийти з дому зараз же після снідання.

Передаючи чоловікові тарілку, вона спитала:

— Чи не підвезеш мене до Тані?

Федір Іполитович добродушно гмукнув:

— Учора не набалакались?

Ольжині очі раптом спалахнули радістю.

— У Тані гості сьогодні.— Воднораз із радістю в очах замиготіла ущипливість.— Ніякої телеграми я Ігореві не посилала, і він уже тут. З ним дружина й син. Житимуть вони в Тані. А Таня ці півроку житиме в твоєму кабінеті... Все одно кабінет тобі тепер ні до чого.

— Та ти що?— гримнув був Федір Іполитович.

І замовк.

Адже вчора, наказуючи телеграмою затримати сина в його Собачівці, в глибині душі він знав: наказ його виконаний не буде. Ольга тепер не сперечається з чоловіком — мовчки робить по-своєму. Он як рішуче дивиться йому в очі: немовбито знову стала вона тим туго, мов солдат, підперезаним створінням, що його нічим не можна ні зігнути, ні зламати.

Гримання тут не допоможе.

І Федір Іполитович кинув так, наче йшлося про торішній сніг:

— Велике діло...

Та й справді, хіба з Ольгою треба сперечатися? Адже в кожній матері є щось од квочки. Ну, а з Ігорем Федір Іполитович, хай тільки навернеться він на очі, поговорить як належить. Мало йому того, що одержав три роки тому? Що ж, і цього разу професор Шостенко ні перед чим не зупиниться!

До кінця сніданку подружжя не обмовилося й словом.

31

Поїзд не спізнився і прибув за кілька хвилин перед сьомою.

В останніх листах до матері й сестри Ігор просив не зустрічати його: занадто рано треба їм прокинутися, а він у рідному місті не заблудиться. Та коли поплив повз вікно щедро заллятий світлом перон, надміру бундючний вокзал, Ігор мимоволі, але щосили притиснувся щокою до шибки.

Не маму виглядав він. Маму він побачить і пізніше — потому, як вона вирудить батька до інституту.

А сестра... Та хіба старші сестри слухаються молодших братів? Останні два місяці вона так квапила Ігоря

з приїздом... І повинна ж вона зрозуміти, як багато важить для Надійки перша зустріч із зовицею!

І невже нічого не знає про приїзд свого друга Сергія?

Усього на рік Тетяна старша від Ігоря, а завжди ставилась до нього, ніби зупинився він десь поміж п'ятнадцятьма й сімнадцятьма. Йй, бач, видавалося, що вона набагато переросла брата. Упадали ж бо коло неї розкішні й солідні молоді люди, що вважали себе за сіль цілої земної кулі. Борис Шляховий — для неї перший серед них. Молодий спортсмен, демобілізований з армії на відбудову заводу, сповнений самоповаги конструктор. Ідеальний зразок молодика кінця сорокових років нашого сторіччя! — таким бачила його Тетяна. А Сергія, хоч був він розумніший і симпатичніший у тисячу разів, мала за ніщо. Та ще батька обожнювала — наввипередки з мамою...

Коли, ще будучи студентом шостого курсу, Ігор якось розповів сестрі про свої невиразні сумніви, чи не впадає, мовляв, йй в око, що батькові лише ввижається, буцімто він усе ще йде вперед, — Тетяна погордливо обізвала брата недоуком. А коли в Ігоря дійшло до розриву з батьком, вона зневажливо кинула: «Заслужив. Може, хоч це відучить тебе по-хамському поводитися з старшими». Навіть мама не виправдувала батька так беззастережно.

А рік тому, невдовзі після раптової розлуки з Борисом (розгледіла-таки його нікчемність!), тон коротких і нечастих листів Тетяниних почав прискорено змінюватися. І кінець кінцем вона прийшла до висновку: якщо Ігор зажив своїй лікареньці слави й кланятися батькові все-таки не збирається, то не такий уже й правий, виходить, батько. Тому, певне, тільки-но Ігор написав йй, що його посилають на стажування до Москви, в інститут Вишневського, Тетяна почала вимагати, щоб він їхав лише сюди і якнайнегайніше. Запропонувала свою кімнату на всі шість місяців: приїжджай, мовляв, не сам, а з дружиною й сином.

Поїзд зупинився.

На пероні ані сестри, ані друга.

Ігор пригадував зітхання. Ні-ні, до Тані жодної претензії. За кілька хвилин він усе одно її побачить. А от

що Сергія не видно... А коли б Сергій їхав до луганських країв, Ігор зустрів би його аж у Дебальцевому...

Тож треба перейняти носія!

Але, виглянувши з купе, Ігор раптом побачив Тетяну. Вона так рішуче, з таким незалежним виглядом простувала переповненим пасажирами коридором, що всі беззаперечно давали їй дорогу, ще й зачудовано поглядали вслід. Забачила брата, і так заблищали їй очі, що всі ранкові й нічні побоювання та сумніви враз розсіпались.

— Ти справді вже муж, а не хлоп'я! — урочисто гукнула вже здалеку. — І як вчасно приїхав.

Проти того, якою Ігор бачив сестру останній раз, Таня чи то погарнішала, чи то стала простішою. Невже так вплинуло на неї розлучення?

Кинувшись назустріч, він так обняв сестру, немов не три роки, а півжиття не бачився з нею.

Таня розцілувала його в обидві щоки. Потім трохи відсторонила від себе, повернула одним боком, другим...

— Тепер бачу: ти вже не хлопчисько й по землі ступаєш господарем. І як добре, що приїхав! Не мине й тижня, а ми з тобою все поставимо куди слід.

З одвертою цікавістю вона оглянула й Надійку. Потискуючи братовій руку, мовила до брата вдоволено:

— Браво! Ніколи не гадала, що ти зумієш заповнити таку красуню!

А Надійці порадила:

— Не давайте йому великої влади над собою. Ось побачите свекруху в хатньому побуті, — зрозумієте, до чого призводить потурання чоловікам. Ігор і його батько — де в чому різниці між ними ніякої. Тим-то й розбили вони глека... А мені й вам треба міцно здружитися.

Надійці це сподобалось.

— І я так думаю, — сказала вона й багатозначно глянула на чоловіка.

Ввійшовши до купе, Таня схилилась над Іванком. Був він уже вдягнений, та це не перешкоджало йому спати.

— Ну й хлопчина ж! — захоплено вимовила вона.

Надійка не приховала радісної посмішки.

І не тільки цим Тетяна прихилила до себе братову. Слідом за нею до купе зайшов носій. А коли вийшли на привокзальний майдан, біля стоянки таксі вишикувала-ся довгенька черга, а на Ігореве сімейство вже чекала «Победа».

Он як не терпілося Ігореві порозмовляти з сестрою якнайодвертіше. Але Тетяна посадила його поруч водія, а сама з Надійкою влаштувалася на задньому сидінні. Івасик опинився на їхніх колінах,— він так і не прокинувся. Машина ще й з місця не зрушила, а обидві жінки вже похапцем зашепотіли, мов давні подруги після довгої розлуки.

Щоб Таня, яка навіть своїм найближчим приятелям та приятелькам рідко коли казала «ти», отак повелася з тією, кого побачила вперше? Дивно ж вона змінилася за ці кілька років...

Коли світло зустрічних ліхтарів вривалося до машини, Ігор оглядався й мало не щоразу ловив на собі сестрин погляд. І очі її — як спалахнули вогнем, так і не пригасли. Виходить, вона й справді рада його приїзду? Отже, не лише останні листи її стали задушевні, а вона сама? Скидається на те, що він самотнім не буде...

Неспокій останніх днів нібито почав вгамовуватися. Те, що будило Ігоря вночі, чого до кінця не пододала й Надійка, начебто залишилося на привокзальному майдані. В нову, аж он яку відповідальну пору заходить ніні його життя. Стають, якщо вже не стали, на його бік ті, хто донедавна ладний був пробачити старому геть усе: мати й сестра. Та й сам Ігор уже не той: тепер ні на крок не відступить, весь час буде, мов курок на взводі, а стрілятиме лише безпомилково.

Ігор не втерпів — повернувся до жінок, перепинив їхнє шепотіння:

— Ну, а як же ти, Таню?

Сестра помовчала. І несподівано забриніла в її голосі колишня погорда:

— Я тобі все написала. А коли ти чогось не зрозумів, придивись до всього власними очима. І в перші дні не давай собі волі. Не забувай, що сюди ти приїхав не для хлоп'ячих вибриків.

Надійка гаряче підтримала зовицю:

— Це ж саме і я йому кажу!

Ігор спробував посміхнутися:

— А що з мамою?

Тетяна знизала плечима.

— За якусь годину ти її побачиш. Дізнаєшся з першоджерела.

Можливо, дечого прищепленого Шляховим Тетяна й позбулася. Зате все шостенківське — і батькове, і мате-

рине — нікуди не ділося. І не скоро Надійка стане їй своєю. Не скоро Тетяна відверто заговорить при братовій про внутрішні справи родини Шостенків. Саме це небажання ввести братову в курс отих справ і диктує їй отакі відповіді.

— І про главу нашого сімейства нічого не скажеш? — не здавався Ігор. — До цього першоджерела мені найближчими днями не підступитися.

Сестрина рука тихо лягла йому на плече. Та відказала Тетяна тим же тоном:

— Поки що я сказала все. Адже ти тут, і в тебе є очі. — І насмішливо звернулась до братової: — Скажіть, чи здаються вам запитання вашого чоловіка розумними?

Надійка й не думала приховувати свого вдоволення: як же, в рідній сестрі чоловіка знайшла спільницю!

— Скільки разів я йому казала: будь стриманий. Він щоразу згоджувався. Та не минало й дня — все починалося спочатку...

Тетяна засміялась.

— Це наша родинна риса, Надійко. До речі, я для вас не Тетяна й таке інше. Ігор, наприклад, зве мене Танею, а частіше Танькою. Звіть і ви мене так... Неймовірно важка справа — вибивати з наших голів усяку негідь. На жаль, цього добра у нас донесхочу. Без вас і без мене Ігор вже сьогодні таке почав би викомарювати...

Засміялась, хоч і не дуже впевнено, й Надійка.

— Боюсь я пускати його в інститут сьогодні. Ще вкусьть його якась муха...

Тетяна зняла руку з братового плеча й заспокійливо притисла до себе лікоть Надійки.

— Не бійтесь, і в інституті є кому доглянути вашого Ігоря. Там у нього вірний друг: жодної мушки до нього не підпустить і не дасть йому стрибнути дияволу в пельку. Надзвичайно витриманий товариш. З тих, хто сім разів міряє й ні разу не відріже... Та й ти у нас, Ігоре, ніякий не Дон-Кіхот. Дивно, що ти й досі не спитав про Сергія. Він же був колись взірцем для тебе. І ні крихти відтоді не змінився. Ні в чому! — з притиском закінчила Тетяна.

Ігор зрозумів:

— Аж досі молиться...

Тетяна похапцем перебила його:

— Шкода, що він не зміг зустріти тебе на вокзалі.

А то все виклав би тобі. Тому не зустрів,— лише вчора ввечері я сказала йому про твій приїзд. Спеціально подзвонила. Години через півтори потому, як він заступив на чергування... І запросила його на сьогоднішній вечір до себе. От і набалакаєтесь. А Надійка переконається, що з тих твій друг, хто сам на холодну воду дме й інших привчає до того ж.

Надійка присунулась до неї ще ближче.

Світло чергового ліхтаря впало на Тетяну. Вона все ще посміювалась. Очевидно, дещо від колишньої зарозумілої Таньки залишилося при ній і досі.

Яку ж гру вона затіває тепер?

Блискача, як видалося Ігореві, думка нараз вскочила йому в голову. Це ж здорово, що Сергій зараз у клініці! До восьмої ніякого начальства в інституті не буває — можна не тільки обняти цього дивака, а й дізнатися, чим живе інститут сьогодні й куди веде його наукове керівництво. І невже й досі Сергій не переконався, що слава Шостенка-старшого — лише невизначений відгомін минулого?

Конче ж треба Ігореві бути в курсі всього! І що швидше, то краще...

Ну й Сергій може допомогти в одній делікатній дрібничці Шостенкові-молодшому: спершу домовитися з директором. Набагато легше буде тоді зустрітися з батьком.

І Ігор похапцем мовив:

— А що, як я, приставивши вас додому, на цьому ж таксі метнусь на годину до інституту?

Надійка переполошено хитнулася до нього. Але Тетяна ще міцніше притисла її лікоть до себе й вельми замислено відповіла:

— Ідея, на мій погляд, непогана... Як ви гадаєте, Надійко? Вдома він нам лише заважатиме. Без нього ми з вами враз з усім упораємось, як слід приймемо вашу свекруху.— І нахилилась до невістки, щоб додати пошепки: — А Сергій Друзь, кажу ж, вірний сторож нашого татуса. Він не дозволить Ігореві при батькові й рота розтулити... або вижене його перед батьковою появою.

Тим часом рука її непомітно торкнулась братової голови й, мов у дитинстві на іменини, ласкаво потягла за вухо: мовляв, вище голову, братику!

Ігор догадався: так і треба зробити. Бою без попередньої рекогносцировки не розпочнеш. А час не жде.

Мабуть, і півгодини не подрімав Друзь перед світанком.

Ніяк не міг упоратися зі збудженням, викликаним розмовою з Черемашком. Щоб вибити клин клином, сховався до жіночого відділення, хоч і не слід зайвий раз бенкетити поранену. Та й ніщо їй не загрозувало.

Справді, Хррунжа спала. Та так твердо — не поворухнулась, коли Друзь послухав їй пульс.

І все-таки, пішовши від пораненої, Друзь зупинився на сходах, роздумуючи, чи не піднятися на третій поверх ще раз. Він двічі повторив собі: Василеві Максимовичу зроблено геть усе, що тільки можна, — тепер потрібен йому лише спокій, а вміння чекати — перша ціха лікаря. Нова поява лікаря в палаті обов'язково розхвилює Черемашку, хоч і заявив він, що не боїться нічого. І отому окатому дівчиськові не слід показувати свого занепокоєння.

Друзь змусив себе повернутися до кімнати чергових.

Він довго лежав на рипучій канапі: ніяк не міг позбутися відчуття, мовби чогось не додумав. І врешті-решт щосили плеснув себе по дурній голові: залишив за собою тяжко хвору людину, намагається будь-що докопатися до причин її поки що незрозумілої хвороби, а про те, без чого й до грипу не підступишся, толком не подумав. Уранці, тільки-но розпочнеться праця в лабораторіях, треба здати туди аналізи. І більша частина тих аналізів повинна бути готова до того, як почнеться професорський обхід. Без цього Федір Іполитович на Василя Максимовича й не подивиться.

Друзь схопився, намалював на великому аркуші три величезні знаки оклику і, щоб не забути, притулив той плакат до телефону: коли Женя розбудить його, ці три-вожні знаки відразу ж впадуть в око.

Та й після цього ще чортзна-скільки часу перевертався з боку на бік: порядного хірурга з тугодума не вийде ніколи...

А коли почав засинати, несподівано й нібито здалеку долинуло те, що почув він ще на початку чергування. І голос був той же самий...

Тільки краще б не чути... не зустрічатися з тією, кому цей голос належить... зовсім не згадувати її. Що було, то було й грубим шаром пилу вкрилося. Чому ж тільки-

по почувеш голос Тетяни в телефонній трубці, зараз же починаєш шулитися, й таке почуття в тебе, неначе з самим собою граєшся в піжмурки.

«З Ігорем ви побачитесь, мабуть, уранці... Знаєте, я теж хочу вас бачити...»

Ну, навіщо це їй?

Друзь примусив себе подумати про Ігоря:

«Яким я побачу його завтра?.. Ні, вже сьогодні».

Коли вірити Тетяні Федорівні, брат її їде сюди не для мирової з батьком. Отже, анітрохи він не став розумнішим. Ну, хіба він впорається з Федором Іполитовичем?.. Доведеться, видно, Друзеві на півроку знову стати буфером поміж батьком і сином. А чи стане в нього на це сил та терпіння?

І до чого ж уперта в Ігоря сестра!

Знов, як і ввечері, постало перед Друзем її обличчя. Обличчя жінки, яка чисто до всього, навіть до власного щастя, ставиться із зухвалим усміхом. У неї чи не завжди насмішкувато примружені очі, чисте чоло ніколи не береться зморшками, дуже скупі на жести її руки, безжурна й лагідна її посмішка. Навіть коли вона збиткується.

А насправді...

Ні, не легка іронія мружить Тетяні Федорівні очі. Хай піде в світі не знайдеш прекрасніших очей! Але ж ніколи вони не бувають ласкаві. Тим-то, напевне, так часто приховує їх ця жінка за рясними віями.

Взагалі жінки — народ не до зрозуміння: не дарують вони тобі ані давньої нестриманості, ані того, що не береш ти за щире золото кожного їхнього вередування. І не прощають, коли ти слухняно не переступаєш ними ж установленого табу.

Чи не для того, щоб перевернути найвідданішого учня професора Шостенка або на Ігорового спільного, якщо вона, справді, щира в побоюванні за завтрашній день батька, або ж на гувернера, який має боронити її заблудливого брата від самого себе, Тетяна Федорівна й затіяла цей, сказати б, інтимний раут сьогодні ввечері. Ну, над гувернерством іще можна подумати, коли, звичайно, Ігор забув у Донбасі бодай частку своєї зятястості. Що ж до першого,— в їхній змові Друзь участі не візьме! Навіть в ім'я студентської, найщирішої в житті дружби.

Потрібно тут інше... зовсім інше...

Рятівна втома нарешті стерла милий, але загрозливий образ Тетяни Федорівни, погасила її очі, остаточно попереплутувала розхристані Друзеві думки...

Раптом щосили задзенькотів на столі телефон. Друзева рука сама притисла трубку до вуха, перше ніж розплющились йому очі.

Сон одігнав схвильований голос швейцарки:

— Сергію Антоновичу! Тут до вас якийсь один пробивається. Невідкладне, каже, діло.

— Зараз зійду,— покірно відгукнувся Друзь.

Вестибюлем в цьому інституті пишно іменується частина коридора на цокольному поверсі поміж парадними дверима та сходами. Вздовж стіни стоять тут стільці — для тих, хто приносить хворим гостинці або хоче порозмовляти з лікарем.

Швейцарка, як їй і належить, сиділа за своїм столиком коло входу. Проти неї, спиною до сходів, переступав з ноги на ногу широкоплечий чолов'яга. Обое так захопилися розмовою — появи чергового лікаря не помітили. Чолов'яга схилив голову набік і, здавалося, не знав, чи закласти йому руки за спину, чи засунути в кишені.

Друзь зупинився на останньому марші сходів, протер усе ще запорошені сном очі. Надто знайомим видалися йому ці нервові руки. Само собою вирвалося:

— Ігорє! Ти?

Ранішній відвідувач рвучко оглянувся.

Лише відчувши, що дихати більше нічим — так стиснули вони один одного в обійми,— друзі трохи стямилися. А чи довго простояли на сходах, як Сергій не задушив тоді Ігоря, а Ігор Сергія, коли саме Ігор змінив пальто на халат, як опинилися вони в кімнаті чергових й почали розмовляти словами, а не вигуками,— нічого цього вони так і не запам'ятали...

І от Друзь стоїть посеред не дуже просторої кімнати чергових.

Ігор сидить перед ним верхи на стільці. І так обома руками вчепився в спинку того стільця, ніби то бублик' автомашини. Його темніші, ніж у сестри, очі, схожі на батькові, то весело спалахують, то стають аж надто зосередженими.

А в Друзя дедалі ширшала й так уже широченна посмішка: той, до кого він завжди ставився, мов до молодшого брата, і сьогодні такий же безпосередній, яким був колись. Куди поділася втома! Ані на мить не згадалося, як, несподівано почувши вчора про Ігорів приїзд, не знав він, чи радіти, чи непокоїтися.

Та ось Ігор нараз схопився й так само, як у стілець, вчепився Друзеві в рамена.

— Ну, бачив двох дурнів? Поспішаємо, буцим ось-ось знову розпрощаємося на сторіччя! — Мов хлопчисько, проте обережно, пам'ятаючи про його ногу, покрутив приятеля навколо себе й розреготався: найщасливіша, бач, мить у його житті. — У нас же попереду цілих півроку! Замалим не вічність!

Якби було можна, поширшала б посмішка й Друзеві.

Ігор то відступав од свого друга на крок, щоб розглядіти його краще, то знов пригортав його до себе. І не замовкав ані на мить.

— Ти знаєш, у мене стільки всякої всячини назбиралось, — не знаю, чи встигну розповісти тобі за шість місяців! Увечері — ти ж прийдеш до нас сьогодні? — розпочну. А зараз... Андрій Петрович Каранда, — здається, так величають теперішнього вашого директора? І хто з начальства приходить в інститут перший — він чи мій шановний народитель?

Посмішка в Друзя не повужчала. Словечко «народитель» начебто сковзнуло повз його вуха. Лише на якусь хвилику він забарився зі співчутливою відповіддю:

— На жаль, директор. Він завжди приходить перед восьмою.

— На жаль? — не зрозумів Ігор.

— Ти ж хочеш, мабуть, спершу побачитися з батьком, поговорити з ним без свідків...

Ігор звів очі до стелі.

— О свята простота! Та для покаянно́ї розмови зі своїм народителем я подався б до нього додому... З капітаном вашого корабля я мушу домовитися до того, як він зустрінеться зі своїм, сказати б, старшим штурманом. Коли ж спершу мене тут побачить ваш науковий керівник, це означатиме: повертай, Ігоре, назад голоблі... Предка мого треба поставити перед доконаним фактом: мене прийнято, й квит... Отже, чи допоможеш ти мені зустрітися з Карандою перед тим, як тут появиться твій панівбог?

Не повужчала посмішка в Друзя й тепер. Лише ледь-ледь зблякла.

— А мені здалося було, що твоє ставлення до Федора Іполитовича за ці роки змінилося...

Лицем Ігоря пробігла ледве помітна тінь.

— Про мої взаємини з батьком — іншим разом... До речі, зваж,— всі мої наміри щодо рідного татуся перебуватимуть під невсипущим наглядом. Я дав дружині слово принаймні тиждень жити, набравши в рот води. Отож не бідкайся. Якийсь час я твого бога не чіпатиму... якщо, звісно, він мене не зачепить. Тим часом ми з тобою, я вірю, порозуміємось.

Почала-таки згасати Друзева посмішка. Надто вже хвацький був у Ігоря тон. Таким тоном про рідного батька, хоч і образив він тебе колись, не говорять.

Мерзлякувато щулячись, Друзь відповів:

— Щодо останнього,— не знаю. Здається мені, не зі мною, а з Федором Іполитовичем насамперед тобі треба знайти спільну мову. Якщо Федір Іполитович скаже тобі «ні», сам міністр тобі не допоможе.

Ігор випустив Друзя й співчутливо похитав головою.

— Скидається на те, що ти весь час, поки мене тут не було, пролежав у банці зі спиртом. Або ні разу не виткнув носа зі своєї черепашки. Зараз ти більше, ніж будь-коли, нагадуєш рака-самітника... Ну, навіщо тобі це — вдавати з себе найвідданішого жерця напівбога, ім'я якого — професор Шостенко?

Друзь не відповів. Не з його вини розмова вийшла з дружнього річища. Даремно Ігор заходжується коло того, на чому йому ніколи не щастило: ні разу він не збивав з пантелику Друзя. А нині й поготів не зіб'є. Тим більше, з допомогою сестри.

Ігор несподівано розсміявся.

— Ні, ні, Сергію, аскетом і раком-самітником ти більше не будеш. Я тепер не сам-один заходжуся біля тебе, а разом із дружиною. Стережись, вдача в неї капоронова — ніжніша за оксамит і міцніша за сталевий трос...— Ігор примружився — точнісінько, як Тетяна Федорівна, коли їй треба приховати від співбесідника очі.— Передусім ти от що зарубай собі на носі, Сергію: кожна щаслива в шлюбі жінка активно зничить такого ж щастя своїм подругам та чоловіковим друзям. Отож, коли хочеш, можу ручитися; що вже напровесні ми погуляємо на твоєму весіллі!

Чим веселішим ставав Ігор, тим швидше поверталося до Друзя те тяжке відчуття, що не облишало його протягом цієї ночі. А серед протипонеділкових ночей ця — не така вже й напружена: привезено лише двох хворих, з ліжка піднято тільки Вадика. Та от приїхав колишній приятель...

Що Ігор приїхав, це, безперечно, дуже добре. А чи не було б, проте, краще, якби сталося це на кілька днів пізніше. Коли, скажімо, проясниться все з Василем Максимовичем... Адже з Ігорем стільки зайвого клопоту з'явиться...

Друзь сказав те, що думав:

— Не помічаю я змін і в тобі. Не розумію, навіщо ти по-давньому петляєш, коли перед тобою простий шлях? Навіщо це тобі?

Ігор знов схопив його за рамена й докірливо мовив:

— Та й мало ж у тебе дружнього тепла залишилося. А втім, ти завжди був надміру обачний. Ще нічого не сталося, а ти, рак-самітник, уже сховався в черепашку. Нічого знати не хочеш... Невже ти остаточно примирився з панібратським ставленням мого батька до науки, не хочеш помічати, що професор Шостенко відстав од тих, хто веде в його науці перед, що не наука стала основою життя твого вчителя, а прагнення перетворитися на ідола для своїх помічників та учнів? Невже ти не розумієш, що це не тільки батькове лихо, але й твоє?

Від Друзевої посмішки не лишилося нічого. Надто навальне й плутане, а до того ще й невиправдано категоричне було це словесне виверження, — рак-самітник зважив за краще не визирати з черепашки.

— Від самих розмов стало моторошно? — Ігор покрутив головою. — Коли так, заспокойся. Я сказав, що приїхав не за завтрашній день науки боротися, а скромно розвивати свої дослідницькі здібності. Це ти мені, сподівайось, дозволиш? Півроку животіння, хай уже так, витримаю... якщо, звісно, батько мене не зачепить. Невже й після такої урочистої присяги, о мій Оресте, ти не простягнеш мені руки?

Друзь змусив себе відповісти:

— Я охоче допоможу тобі, Ігоре... в тому, на що благословить тебе Федір Іполитович. Нічого іншого ні хитрістю, ні биттям себе в груди ти від мене не доможешся.

Ігор випустив його руки. Але для того, щоб обняти за плечі.

— І це все?

Друзь мовчки дивився йому в очі.

— Ну, спасибі й за це,— примирливо кивнув Ігор.— Згодом ми не тільки в цьому порозуміємось... А зараз скажи мені, до кого з вас, ординаторів, мій батько найбайдужіший? А може, і такий є, на кого він взагалі махнув рукою?

— Що ти плещеш, Ігоре! — Друзь уже стримував обурення.— Хіба у Федора Іполитовича були коли-небудь пестунчики й нелюби?

Ігор зітхнув.

— Значить, любимих учнів у нього й тепер ні одного? Отже, збирається забрати на той світ усе?

Друзь роздратовано стукнув кийком об підлогу.

— Ну, а як ти ставишся до того,— вів Ігор далі,— що на кожній написаній кимось із вас статті першим має стояти батьків підпис, хоч до тієї статті він не вписав ані одного словечка? Виходить, усі ви лише записуєте його роздуми та висновки? Нічого свого у вас за душею нема й не може бути?

Це вже чортзна-що!

— Ти з глузду з'їхав! — обурено прошепотів Друзь.

— Цілком можливо,— згодився Ігор.— Тому я й хочу піти в підмайстри до того з вас, про кого мій великомудрий народитель не згадує. З якою радістю я пішов би до тебе, коли б ти був таким! Тільки ж ти, я гадаю, й досі тримаєшся якомога ближче до свого сонця. Та й підпекло ж воно тебе з усіх боків!

— Я ж сказав: пестунчиків у Федора Іполитовича нема,— сердито буркнув Друзь.

Ігор невинно поморгав.

— Юпітере, ти злостишся... На цьому я замовкаю. А втім, ще два слова. Тільки покинь удавати з себе святенника — це не твоя роль. Ні твій покірливості, ні твоєму обуренню я не вірю... Я знаю, ти — тугодум. Але в глибині душі своєї... хоч голову мені рубай... ти настійно думаєш — я догадуюсь, про кого, про що і як. І приходиш до правильніших, можливо, висновків, аніж я. І женеш їх од себе, бо страшніші вони за те, що я тут тобі наговорив.

Ігор обережно відсунув Друзя в куток за канапою, щоб пройтися туди й сюди по тісній дежурці.

Друзь стежив за ним мовчки й спідлоба. Щільно ступив губи, щоб, бува, не вислизнуло поміж них зайве сло-

во. В такому він був стані, коли лихому легко попутати людину: і незчуєшся, коли вихопиться з тебе те, що намагаєшся приховати і від себе самого, але чого не можеш приборкати.

Багато за ці роки довелось подумати й Друзеві. І не такий уже й неправий Ігор. І все-таки...

Пустити всю Ігорову балаканину мимо вух — от що мусить зробити Друзь. Нерозуміння й дрібних образ на батька в Ігоря до біса, а щирого болю за істину, за науку, за те, на що здатний іще професор Шостенко, щось не помітно в його словах.

І водночас — як не обуритися! Це ж безпардонно отак поводитися з другом після довгої розлуки! Вихопився, мов із засідки, не дав оговтатися, сипонув запитаннями, немов із драного чувала. Та якими! Чим чесніші будуть на них відповіді, тим більше скидатимуться вони на підлоту. І не второпати, що той, кого він допіру знов назвав своїм Орестом, навіть заради дружби не зрадить того, кому він зобов'язаний геть усім!

Нічого не вдієш, — коли Ігор нічого не хоче зрозуміти, тим гірше для нього...

По довгій мовчанці Друзь зажадав:

— Скажи по совісті, Ігоре: по що ти сюди приїхав? Стати дослідником? Чи домагатися від Федора Іполитовича так званої сатисфакції?

Ігор не оглянувся.

Але, прогасавши від дверей до вікна й назад, зупинився проти Друзя.

— Не дивись на мене з таким осудом, Сергійку. Спробуй поставити себе на моє місце. — Він лагідно примусив Друзя сісти на валик канапи, сам присів поруч. — Ну, домовлюсь я про все з директором. А далі мені все одно треба представитися науковому керівникові. Та не встигну я поріг його кабінету переступити, як він тут же тицьне пальцем на двері, котрих я й прихилити за собою не встиг. Так що ж мені тоді? Ходи здоров, Ігоре, на всі чотири вітри? Чи впасти перед ним навколішки?

Як багато ще в Ігоря хлоп'ячого...

І Друзь мимоволі пом'якшав.

— Спробуй один раз у житті помовчати. Хай хоч двадцять разів Федір Іполитович згадає чорта, — врешті ж решт угамується...

Кілька секунд Ігор ошелешено вдивлявся в утомлене лице Друзя.

— Та ти що — вступив до єзуїтського ордену?

Друзь покривився.

— Я дуже хочу, щоб ти попрацював у нас.— Він одвів погляд убік.— Але поменше прислухайся, що казати-ме тобі сестра. Тоді краще побачиш, що її та твої фантасмагорії майже нічого спільного з дійсністю не мають.

Знову запала мовчанка.

Атож, хлоп'ячого в Ігоря хоч одбавляй. Сидить за-смучений, мов підліток, у якого відібрали футбольний м'яч. І це — доросла людина, сам уже батько. Аж досі, бач, не дає йому спокою епізод трирічної давності. Он як войовничо розмахує кулаками, так і рветься на безглуздий герць із власним батьком... І шкода його, і сміх розбирає.

Друзь співчутливо додав:

— Я розумію, важкувато тобі тут буде...

Тепер похнюпився Ігор і спробував заговорити про інше:

— Чому ти про себе нічого не скажеш? Хоча б про те, чого ти тут домігся. І чому у тебе такий вигляд зараз, наче ти цілу ніч каміння на гору тягав? І що ото за знаки оклику біля телефону?

Друзь глянув на годинник.

До восьмої чотирнадцять хвилин. Багато чого слід би розповісти молодшому другові про те, з ким і чим доведеться йому тут здібуватися щодня. Не піде, зрештою, Друзь проти свого сумління, коли допоможе блудному синові переговорити з директором через батькову голову. Та знаки оклику — перш за все. Це ж не тільки нагадування про аналізи, але й про те, що ранкова п'ятихвилинка розпочнеться о восьмій тридцять, а в нього ще зовсім не продумано те, про що мусить він розповісти всім і якими словами він доводитиме своє право вести цього хворого. А тут важитиме кожна інтонація, кожний жест.

Почавши відповідати Ігореві, Друзь не помітив, як пережите вночі заповонило його цілком. І мовбито не Ігор був перед ним, а Федір Іполитович, обидві його «руки», молодші наукові працівники, просто ординатори... І з задоволенням одчув, що переконливі слова ніби самі знаходяться, з'явилося щось схоже на певність, що ні в кого на п'ятихвилини заперечень не виникне, а

професор негайно помчиться до четвертої палати й, побачивши, що операція конче потрібна, сам її зробить. А після операції Черемашко повернеться до тієї ж палати.

І не помітив Друзь, якими уважними, а потім і стривоженими стали в Ігоря очі.

А коли побачив,— неначе спіткнувся: за всю дружбу з Ігорем ніколи не бачив його таким переляканим. За винятком хіба того дня, коли Ігор повертався на Донбас після остаточного розриву з батьком.

Нараз Ігор схопився.

— Зараз же покажи мені цього хворого!

33

У Жєниному житті це була перша ніч, коли вона не задрімала ані на хвилину. І все-таки ранком вона почувала себе так, що коли б сказали їй: «Чергувати тобі ще добу»,— вона мовчки кивнула б і навряд чи згадала б до завтрашнього ранку про перепочинок.

О шостій хворі почали прокидатися. Кожному треба зміряти температуру, виконати призначення лікарів на ранок, провітрити та поприбирати палати. На початку дня клопоту черговій медсестрі та няням не позичати.

Та не це було головне. Протягом цієї ночі щось начебто змінилося в Жєні.

Лише на одного збільшилась кількість хворих у відділенні. Ніхто з ходячих на ліжках не залежався. Ніхто з лежачих ні на що не поскаржився. А Жєня не помітила ані одної привітної посмішки, з якими зустрічали її всі щоранку. І ні разу не зазирнула до люстерка.

Увесь час не облишав її невиразний страх.

До Василя Максимовича вона підходила разів із десять. Лежав він із заплученими очима, не зачіпали його уваги ні стримані сусідські голоси, ні тихі Жєнині кроки. Задрімав-таки? Впав у забуття? Додержував даного Сергієві Антоновичу слова — зберігав рештки сил?.. Але був він неприродно блідий. Дихав дедалі частіше. І пульс — не пульс, а ледве чутна під її пальцями тоненька ниточка...

Дівчина щохвилини поглядала на годинник: чи скоро восьма? Перед восьмою вона збудить чергового лікаря, а той прийде сюди й уже тим покладе край її триво-

гам. О восьмій має закінчитися її чергування, стане тут повно лікарів та досвідченіших медсестер, і ніхто з них не розгубиться, як розгубилася вночі вона.

Але й це не головне.

Як ублагати Сергія Антоновича, щоб, коли не обійдеться без операції, він довірив їй Василя Максимовича ще на одну ніч? Адже Женя краще, ніж будь-хто, знає цього хворого — ніхто в перші післяопераційні, найнепевніші, години не догляне його так, як вона!

От що не давало Жені спокою.

Раніше за всіх, точно о пів на восьму, у відділенні з'явився Олександр Семенович Танцюра — другий субординатор Друзя. Вгледів у коридорі Женю й попростував до неї. Хода його була ходою людини з непохитною вірою в свої таланти, з перебільшеним почуттям власної гідності. Одне слово — роздайсь, море!

Женя здавалася собі самій солдатом у затяжному бою, що йому не видно ще кінця-краю. Але трудно було втримати усміх, коли побачила вона перед собою ще й цього свого паладина. Він наближався до неї з таким виглядом, ніби хотів, щоб усі помітили: коли Сергій Антонович справді сухар, то я — його вдосконала подоба.

Підступивши до Жені, Олександр Семенович вельми гречно вклонився.

— Мое вшанування..— І ще гречніше поцікавився: — Перепрошую, але що з вами?

Іншим разом Женя нагадала б цьому самовпевненому молодчикові про те, що він якось уже дістав од неї сповна. Та зараз було їй не до Танцюриних вибриків, і вона й бровою не повела.

Проте Олександр Семенович не з тих, від кого легко відчепитися. Йому геть байдуже, як ставиться до нього середній медперсонал. Медсестра повинна відповідати на перше-ліпше його запитання, навіть якщо він усього-на-всього тінь ординатора, навіть коли між ними й була сутічка, про яку Танцюрі слід би пам'ятати...

Танцюра настійно повів своєї:

— Скільки мені відомо, вночі до нас поступив дуже цікавий хворий. Чи не він — причина вашої втоми? — І безцеремонно заступив Жені дорогу, коли та хотіла

пройти мимо.— Це правда, що Сергій Антонович поклав того хворого до нашої палати?

Женя змушена була кивнути.

Танцюра прибрав глибокодумного вигляду. А висловлюватися почав коли не в манері Шерлока Холмса, то доктора Ватсона, у всякому разі:

— Вас, я помічаю, це не дивує. Чому ж інші вражені? У вестибюлі швейцарка, у пропускнику Марія Степанівна кожному, хто приходить, першим ділом доповідають, що черговий лікар, тобто мій патрон, знехтував усі інститутські засади, що п'ятихвилинка — страшно подумати, чим вона для нього закінчиться... Мені трудно повірити в цю фантазмагоричну вигадку, хоч і думається, — щось подібне з Сергієм Антоновичем рано чи пізно мусить статися. Може, ви все-таки скажете, що ж саме сталося з моїм патроном?

Женя мовчала.

Ну й помічників же набрав собі ординатор Друзь! Від одного за три версти відгонить Маніловим. Цілу ніч не стулявся йому рот, а хоч би одне значуще або просто цікаве слово звідти вилетіло! А цей... Подумаєш, який провидець: «Щось подібне мусить статися!» І не говорить, а доповідну записку складає. А яка бездоганна дикція! Домагається, бач, щоб кожне проголошене ним слово на віки вічні врізалось в мозок слухачеві. Для цього ще й не відриває від очей співбесідників, а надто співбесідниць, свого жаб'ячого погляду. Хтось казав, немовбито він не лише хірургією, а й проблемами гіпнозу цікавиться. Ха-ха!

Танцюра ні разу не відважився заглянути їй в очі. От уже тижнів зо три він взагалі не наслідуюється поглядати на Женю. Виходить, не забув спроби завоювати її прихильність навдивовижу рішучим способом.

Якось вони вдвох спускалися в ліфті. Впевненість у своїй прозорливості та сліпа самозакоханість навіяли, очевидно, цьому помічникові Сергія Антоновича, хоч до того він і десятком слів не перекинувся з привабливою медсестрою, що вона й так у захваті від його численних чеснот. Зненацька він схопив її своїми дужими, мов у горили, руками, пригорнув до себе...

Внизу Олександр Семенович з ліфта не вийшов, а знову піднявся вгору, бо, мовляв, забув там щось надзвичайно важливе. Здається, не раз довелось йому

спускатися й підніматися — так розжарилась у нього щока від Жениної відповіді...

Скількись прождавши, Танцюра нагадав не так уже й велично:

— Я жду відповіді, Женю...

— Спитайте в самого Сергія Антоновича, — ще помовчавши, порадила йому дівчина.

— Красенько дякую. — Танцюра низько схилив голову. — Я так і зробив би. Але в нього нежданий гість — син нашого професора. Для швейцарки та Марії Степанівни це сенсація номер два. Їм аж дух позабивало.

Місцевий варіант вічного й завжди цікавого сюжету про блудного сина Жени був відомий. Але розпитувати про цю новину Танцюру?..

Женя спробувала розминутися з ним.

Олександр Семенович заступив їй дорогу.

— Гаразд, про події в родині високого начальства згодом. Але новий хворий в нашій палаті. Я бачу, він цілу ніч вимагав од вас виняткової уваги. — Вигляд та інтонації залишилися в Танцюри суто офіціальними, проте монолог його збочив на неслужбовий манівець: — Не пам'ятаю, щоб ви були колись такою втомленою і змарнілою... Коротше кажучи, я хочу глянути на цього сенсаційного хворого.

І він ступнув був до четвертої палати.

Тепер Женя загородила йому дорогу.

— Сергій Антонович заборонив непокоїти його.

Сказано це було пошепки. Ніхто, крім Танцюри, Жениних слів не почув. Він не втратив би й грама гідності, якби пішов геть. Та в коридорі забагато, як на цей ранній час, прогулювалося хворих, і всі вони — ввижалося Танцюрі — прикипіли поглядами до нього, і, можливо, відомо їм про подію в ліфті.

Момент для почесного відступу був утрачений.

Коли б доля не змилосердилась над Танцюрою, Женя досхочу протримала б його перед собою. І стало б йому набагато гірше, ніж коли він то піднімався, то спускався в ліфті...

На його щастя, до відділення ввійшов Сергій Антонович, а з ним якийсь молодик у незастебнутому халаті. Женя стояла лицем до входу, помітила їх перша. Але не зрушила з місця, аж поки не наблизились вони до неї й онімілого субординатора.

Друзеві було не до напруженої пози свого вихованця. І спитав він машинально:

— Так рано сьогодні, Олександр Семеновичу? Знову якась ідея?

Слід оддати Танцюрі належне: анітрохи не зніяковівши, він потис руку патронів і, немов природжений джентльмен, схилив голову перед його гостем. А голос пробринів йому так, ніби ніколи в житті й ні перед ким він не розгублювався й не розгубиться:

— Цілком справедливо, ідея. На мою думку, цікава. Мені не терпиться поділитися нею з вами до того, як тут усе закрутиться.

Сергій Антонович ніяково опустил очі.

— Зараз, на жаль, ніяк не зможу... Ходімо з нами. Подивіться новака й ви.

— Будь ласка,— милостиво згодився Танцюра, але на Женю глянути остерігся.— Я вже чув про нього: цікавий хворий. Воднораз мені натякнули: нам ще ранком сьогодні доведуть, що цікавість до подібних хворих у персоналу четвертої палати може бути тільки платонічною. І це — загальна опінія... Мене передусім от що цікавить: чи схилимо ми свої голови перед цією, з вашого дозволу, громадською думкою?

Це скидалося на виклик: надто задерикувато поглядав Танцюра на свого ординатора. Але Сергій Антонович, нічого не помітивши чи не захотівши помітити, представив свого помічника гостеві:

— Познайомся, надзвичайно багате джерело ідей, і не тільки медичних. Щодня приносить їх по кілька. Деякі гідні уваги.

І рушив до четвертої палати.

Гість Сергія Антоновича мигцем оглянув Танцюру й простяг йому руку.

— Шостенко...

— Ігор Федорович? — перепитав Танцюра.— Я дуже радий.

А простягнуту руку потис так, немов то була рука однодумця.

Син наукового керівника інституту вклонився й Жені.

Аж он як цікаво було дівчині придивитися до цього молодика: стільки ж романтичних чуток про нього ходило! Та вона й голови не повернула до нього. Вона й скоса багато чого помітила.

Людина як людина. Зовсім не похожа на Печоріна, яким малювали Ігоря Шостенка приробиувачі місцевих легенд. Ніякої трагічної погорди на обличчі. Нічого во-йовничого в поведінці. На батька скидається мало: очі зовсім не владні, зовсім не стрімка хода, жести не такі вже й енергійні. На Сергія Антоновича й Танцюру поглядає з таким виразом, начебто невтямки йому, чи можуть чимсь доповнити одна одну олія й вода.

Ну й Сергій Антонович припинив Женині спостереження:

— Спустіться, будь ласка, вниз, і, ледве з'явиться там хтось із фізіологів та біохіміків, зараз же ведіть їх до Василя Максимовича по аналізи.

Коли Женя привела лаборанток, лікарі ще були в четвертій.

Друзь нібито забув про Черемашка: походжав од ліжка до ліжка, пошепки перемовлявся з хворими. Очі йому почервоніли, але не від того, що він майже не спав, а від усе того ж занепокоєння.

Танцюра притиснувся вухом до живота Черемашка. І вигляд у нього був такий значущий, немовби розчув він навіть те, чого ніхто розчути не спромігся.

А молодий Шостенко придивлявся не так до хворого, як до субординатора. Мало не кожний рух Танцюри він одзначав схвальним кивком. І що він угледів у цьому зарозумілому лікарчукові?.. Ще дивніше поводитися руки професорового сина, недбало, здавалося, закладені за спину: одна чимдуж охопила зап'ястя другої, а пальці другої то стискувалися, то рвучко випростовувалися.

Що ж до Василя Максимовича, то, глянувши на нього, Женя полегшено зітхнула. Зроблене йому вночі не пішло намарно: хоч і неголений, а вже не скидається він на дідугана. Ожили очі.

Женю він зустрів навіть весело:

— Доброго ранку, доню. Тобі від мене особлива подяка.

Та коли закінчив Танцюра свій підкреслено ретельний огляд, а лаборантки взяли в Черемашка аналізи і лікарі пішли з палати, Василь Максимович поквапив Женю:

— Відпочинь од мене й ти, доню.

І не стало йому сили діждатися, поки дівчина вийде.

Він обм'як, знесилено заплющились очі, звисла з ліжка рука...

Женя наздогнала чергового лікаря в коридорі, схопила його за лікоть.

— Черемашкові не покращало!

Друзь делікатно звільнив свою руку.

— Я знаю, Женю. Де вже тут йому перепочити... І не дамо ми йому сьогодні відпочинку. Тим-то й ви не стійте в нього над душею. І перекажіть це тим, хто вас змінить.

Друзь не наказував, а просив. І Женя відважилась:

— Сергію Антоновичу... Вночі ваш Вадик... Вадим Григорович сказав, що по операції...— Стільки часу вона обдумувала своє прохання, а зараз усі старанно підібрані слова кудись порозліталися.— Це правда, що наступної ночі коло Василя Максимовича хтось мусить весь час бути?

Очі в Друзя стали точнісінько такі ж, які були вчора ввечері, коли ввійшов він до чоловічого відділення вперше. Але стільки благання було в Жениному голосі...

Він тихо стукнув палкою об підлогу.

— Зайдіть з нами до ординаторської. За півхвилини вам стане ясно, яка саме медсестра,— він виразно наголосив ці слова,— буде потрібна Черемашкові.

34

Хоч за вікнами не зовсім ще розвиднілося, світла в ординаторській не ввімкнули. Мабуть, щоб не так виразно бачити одне одного.

Женя зупинилася на порозі.

Лікарі розсілися по різних кутках.

Сергій Антонович довго протирав хустинкою очі, ніби були вони запорошені. Ігор Шостенко стиха, але безперервно постукував кісточками пальців по столу. А Танцюра відкинувся на спинку крісла, заклав ногу на ногу і поглядав на колег та медсестру так, немов йому доручено головувати на цій екстремній нараді.

Нарешті Друзь порушив мовчанку:

— Так що ж?

Молодий Шостенко застукав ледь гучніше. Олександр Семенович удостоїв присутніх покровительським поглядом і звернувся до нового колеги:

— Чи не буде вашої ласки, шановний Ігоре Федоровичу, відповісти мені на одне запитання: чому, оглядаючи нашого нового хворого, ви так гостро цікавились невеличким набряком на його гомілково-ступневому суглобі?.. Хтось сказав, що то в пропускнику підвернулась йому нога. Сергій Антонович це підтвердив. А ви й далі поводитись так, ніби нас не кишечник має непокоїти, а тромбофлебіт... Звідки він міг узятися?

Нахабство субординатора обурило Женю. Почервонів за нього й Сергій Антонович.

І молодий Шостенко дещо зніяковів. А відповідь його більше скидалась на самокритику:

— Минулого літа я так само не розумів. А тепер, мов той настраханий заєць, боюся пеньків. Тим-то, оглядаючи хворого, намагаюсь докопатися до причин кожної дрібниці. І в даному випадку, признаюсь, я шукав саме ознак тромбофлебіту... Є одне не дуже часто захворювання, яке може призвести і до тромбофлебітів, і, водночас, до парезу кишечника... і призвести до найгіршого... Я ще не переконаний, але в мене є підстави гадати, що у вашого хворого закупорена якась глибока вена або низка капілярів. І не тільки в нозі... Я буду безмежно радий, якщо побоювання мої — помилкові.

Поки це доходило до субординатора, професорів син спитав у Друзя:

— На протромбін у Черемашка кров узято?

Той нервово потер собі скроні.

— Ну, звичайно ж... Отже, ти гадаєш...

— Нічого не «отже»! — зовсім уже безцеремонно перебив свого патрона Танцюра й усім тілом подався до молодшого Шостенка.— Ви ще почніть доводити, що до гороб'ячого цвірінкання можна пришити гудзика!.. Всяке може статися з людиною, коли їй за сім вовків копиця сіна покажеться!

Сергій Антонович уже не потирав, а здавлював собі скроні. Він повторив:

— Отже, ти гадаєш, Ігоре...

З уболіванням глянув на Друзя гість: авжеж, мовляв, й цьому нічим не зарадиш. А Танцюрі й цього разу відказав так, немовби визнавав за ним право на допит:

— Запам'ятайте, будь ласка, колего: я зрадію, коли ви доведете, що я сказав дурницю. Тим паче, причин для галюцинацій у мене куди більше, ніж у вас для на-

полягання на моїй неправоті.— І щодалі понуріший став у нього голос.— Безліч хірургів доживають до глибокої старості, ні разу не здивавшись з поєднанням тромбофлебіту з парезом кишечника. А я за свою коротку практику сьогодні, здається, зустрівся з ним удруге... До нашої лікарні швидка допомога привезла людину в такому ж стані, як до вас Черемашка. Про клінічні дослідження й мови не могло бути — довелось покласти хворого на операційний стіл одразу ж.— Професорів син сховав руки за спину.— Під час операції виявилось, що одна з артерій, які живлять кишечник, перекрита тромбом. Так ми вперше й востаннє зустрілися з тромбоемболічним захворюванням організму. Звідси й терпимий для хворого тромбофлебіт глибоких вен, а далі й закупорювання артерії, а відтак і гангрена внутрішніх органів... Зробив я тому хворому все, що тільки міг. А міг я, самі розумієте, не дуже багато... Застосовував... та чого тільки не застосовув!.. А четвертої ночі...— Шостенко-молодший заплющив очі.— З тобою, Сергію, та з твоїм юним помічником було вже таке? Хоч раз відчули себе нікчемами, людьми, що взялися не до свого діла, мало не вбивцями?.. А втім, куди вам... Молодих дослідників у цьому інституті так дбайливо оберігають і від неприємних переживань, і від самостійності...

Сергій Антонович зсутулився.

А невгомний Олександр Семенович насів на Шостенко-молодшого з новим запитанням:

— Отже, ви вважаєте, що у нашого хворого тромбоемболічне захворювання?

Ігор чемно відказав субординаторові:

— Можливо, ви не чули, як Черемашко сказав, що в нього от уже другий рік болить нога...

— Як же, чув. Але ж він з шістнадцяти років стоїть коло верстатів,— чи ж дивно, що одна нога почала трохи боліти? Тим-то він нікому на це не скаржився, лікарям не показувався...

— А закінчилося це тим,— дозволив собі Шостенко-молодший перебити Танцюру,— що його привезла до вас швидка допомога.

Та переконати в будь-чому Танцюру не так уже й просто.

— Не розумію, навіщо ви нам це кажете. Адже у вашому випадку ніщо не допомогло.

Гість відповів ще чемніше:

— Я вже мав честь повідомити вас: про закупорювання глибоких вен у мого хворого я довідався, на превеликий мій жаль, під час операції. Та коли б я знав про це й раніше...— Він безнадійно махнув рукою.— Взгалі оперативне втручання при тромбозі або емболії артерій у черевній порожнині допомагає поки що в двох-трьох випадках із ста.

Женя чимдуж притислася до дверей спиною. Вона почала розуміти Танцюру.

Як можна говорити спокійно про речі, від яких кров у тобі холоне? І навіщо професорів син так докладно й безнадійно розповідає про свою поразку? Хоче заздалегідь примирити Сергія Антоновича й Танцюру з думкою, що Василеві Максимовичу вони нічим не допоможуть. У самого переляк іще не минув—от і навіює його іншим?

Коли так, то Танцюра зовсім не нахаба: він не дозволяє збити з пантелику себе й свого патрона. От тільки бракує йому сильніших аргументів...

Проте й Сергія Антоновича переполошити не так просто. Він зосереджено вдивляється в невидимий рисунок, викреслений його кийком на підлозі, і слова обох сперечальників, здається, пролітають мимо нього.

Не стривожено, а добродушно спитав він у Жені, коли його друг замовк:

— Ну? Будете й тепер проситися?

Дівчина відштовхнулася від дверей.

— Буду.

Професорів син скинув на неї очима, мовби стояло перед ним дурненьке дівчисько, а не медична сестра. І ні до ладу, ні до прикладу проспівав:

— «Дитя, не тянися весною за розой...» — І перебив себе мораллю: — Надто ви ще юні, дівчинко. І слід би вам не забувати: троянд у нашій професії за колючками й не вгледити. А рученята у вас такі ніжні...

Женя аж рвонулась була до цього новоявленого проповідника обережності: мало почаствував його сіллю Олександр Семенович—так вона додасть! Але стільки заюрмилося в ній найдошкульніших виразів про панікерів, перестраховальників та нікчем,—ані одному не поталанило пропхнутися. І Женя вигукнула лише те, що конче треба було нагадати Сергієві Антоновичу—його власними словами нагадати:

— Ні, не для того покладено Василя Максимовича в четверту, щоб він... Але він не вмре!

Її заглушив гуркіт. А за тим гуркотом розляглося:
— Вірно, Женю! Ми не з лякливих!

Це опустив на стіл свою сильну, мов у молотобійця, долоню Танцюра. Той самий з молодих та ранніх субординатор, якому ще ні разу не урвався терпець, який умів до всього поставитися з погордливою зверхністю, навіть до здобутого ляпаса. До крику він і цього разу не вдався — лише проскандував ці шість слів, і продзвеніли вони, мов вірш. Та так грізно, що Сергій Антонович здивовано випростався, а новому стажерові побільшали очі.

Немов згори вниз кидав Танцюра, крижаними очима вп'явшись в професорського сина:

— Інфаркт кишечника? То й що з того? Хіба наші душі в п'ятах? І кому ж, як не нам, боротися з цією напастю? Ми не лише Черемашка з прірви витягнемо, а й відшукаємо засіб далеко розширити оті два-три ваші проценти. Саме ж для цього цей інститут і створено... А хіба ви, Сергію Антоновичу, не такої ж думки? Хіба на сьогоднішній п'ятихвилинці ви про це не заявите?

Друзь мовчки заходився домальовувати видний лише йому рисунок. А ще дивніше, — Шостенко-молодший почав стежити за повільними рухами його кийка.

Танцюра не заспокоївся. Не дїждавшись відповіді, знову напосїв на свого ординатора:

— Не розумію, чому ви води в рот набрали, Сергію Антоновичу! Чому ви не поясните вашому другові хоча б те, що минулого літа він у своїй лікарні був сам-один. Ні тобі поради, ні допомоги. І з голови не виходило десь вичитане: летальний кінець за невеличким винятком у всіх випадках. От і забракло в людини пороху... А у нас — цілий колектив! Причому я маю на увазі тільки вас, себе та, з деякими застереженнями, Вадика. І ми повністю забезпечені й необхідним, і бажаним. Не було в нас тільки такого хворого, до якого все це можна прикласти. Ми ж тільки те й робимо, що на дріб'язок розмінюємось!.. І нас, коли хочете, стане більше. Он гляньте — біля дверей стоїть Женя Жовнір. Скільки сьогодні вона душі вклала у Василя Максимовича? Хіба не ви, Сергію Антоновичу, перед тим як вона привела лаборанток, сказали Черемашкові, що передусім він має їй подякувати. І це при вашій скупості на похвалу. До речі, я так само не ждав од неї чогось особливого. А зараз я за те, щоб повірити їй більше, щоб ви доручили їй до-

глядати Черемашка після операції: він їй вірить, а вона познайомилася з ним ближче, ніж будь-хто з нас... А наш новий колега?.. Я був подумав, що він нас залякує. Та, мабуть, аж горить йому взяти реванш за недавню поразку. Коли так, я охоче попрошу в нього пробачення.

Обурення з голосу Олександра Семеновича не зникло. Зате по-завсідньому холодні й погордливі були в нього очі. Не зрадила й досконала дикція. Удар по столу був, звісно, риторичним жестом, а гострий тон правив йому за лікті, що з їх допомогою він проштовхувався до своєї, ще не ясної для Жені, мети.

Та при всій своїй антипатії до цього самовпевненого нахаби Женя відчула до нього щось схоже на вдячність за підтримку її перед своїм патроном. Щоправда, підтримка та важить зовсім небагато...

Почекавши, чи не скаже Танцюра ще чогось, Друзь ледве помітно всміхнувся.

— А я, Олександр Семеновичу, досі не помічав у вас ораторських здібностей. Чому ж зі мною ви розмовляєте так нудно?

Танцюра величним жестом зупинив свого патрона.

— Мерсі за комплімент... Та щербата копійка — от ціна моему ораторству, коли воно вас не здатне розворушити!.. Ви, дорогий мій наставнику, навіть того не збагнули, що хвалу я проголосив вам авансом. А втім, я ще вірю: ви сьогодні прилюдно заявите, що наш невеличкий колектив хоче перш за все собі самому довести: ми — хірурги! Тому й беремося поза всякими планами й темами звести на ноги безнадійно хвору людину, хоч з її хворобою зустрічаємося вперше. І зведемо за всяку ціну! — Танцюра нараз засміявся по-хлоп'ячому. — Слово честі, Сергію Антоновичу, це буде як вибух бомби... Та ну ж бо, проженіть усі побоювання й скажіть собі самому: так, наспів час узяти нам свої права!.. Хіба вам не остогидло животіти? Ану — або пан, або пропав!

Можливо, в чомусь і мав рацію Танцюра. Та якби ординатором була Женя, вона взяла б собі за помічника людину не таку хвальковиту, зате кмітливішу. Хіба тим, що Черемашко вже лежить у четвертій палаті, не все сказано? Тільки б не забрали його звідти! А лікувати Василя Максимовича треба без галасу... І коли б похитнулась у Жені віра в себе, тим рішучіше припинила б вона Танцюрине красномовство: якщо бубонять над вухом, хіба зберешся з думками?

Ні, не Женину вдачу має Друзь. Він, здалось їй, нерішуче пробелькотав:

— Що ж, подумаємо.— Поволеньки звівся, кивнув своєму гостеві: — За нагадування про можливість закупування судин брижі — спасибі. Мені якось про це не подумалося... А директор, очевидно, вже тут. Зараз узнаю.

І, не хапаючись, подався з ординаторської.

Чуднуvато повівся молодий Шостенко. Він слухняно рушив слідом за Сергієм Антоновичем. Проте, минаючи Танцюра, легенько поплескав його по плечу. Трудно зрозуміти таке ставлення до того, хто допіру обстріляв тебе найважчими критичними снарядами... А показавши на двері, за якими зник Друзь, професорів син вдоволено зауважив:

— Здорово ви його... Невже впливає таке на нього бодай вряди-годи?

Цього разу Олександр Семенович журно зітхнув і самокритично пояснив:

— Досі мого патрона ніщо не брало. Прогресує він надто повільно. І слід би прискорити цей процес,— та не до снаги мені.

Професорів син заперечив:

— Ні, чому ж... Дечого ви, здається, домоглись. Попробую й собі скористатися з вашого методу.

— Не знаю, чи з'явиться в цьому потреба,— стримано перебив його Танцюра.— Урветься ж колись йому терпець!

Он воно що: саме ж Танцюра, якщо вірити Дзвіниці, нетерпляче чекає, коли ж почне розкручуватися так довго накручувана пружина...

Значить, і він гадає, що вона от-от зірветься, якщо вже не зірвалася?

Женя мовчки повернулася, щоб і собі піти з ординаторської. І не здивувалась вона, коли Танцюра нараз загородив собою двері. Лише долоня злегка засвербіла, як тоді — перед втихомиренням самовпевненого претендента на неї.

Але Танцюра спитав миролюбно:

— Ну, то як, по-вашому: чи справила моя електризація враження на Сергія Антоновича?

Дівчина відказала йому без церемоній:

— Ну й нахаба ж ви, Олександр Семеновичу! Як тільки терпить вас коло себе доктор Друзь?.. Тільки-но побачили нову людину, як уже накинулись на неї...

— Женю! — не погордливо, а вдоволено перебив її субординатор. — Ну, навіщо ви так? Ви ж спостережливіші... От гість з Донбасу вмить збагнув, що то я не на нього визвірився. Догадався, для чого я влаштував спектакль моему понурому наставникові.

— Спектакль? — не зрозуміла Женя.

— Атож, спектакль, — потвердив Олександр Семенович, сміючись. — Хіба ви не помітили, як переполошив Шостенко-молодший мого патрона? Він зараз у такій глибокій прострації, що кожний, кому тільки заманеться, може сісти на нього верхи. От я й злякався: як би на п'ятихвилини Сергія Антоновича остаточно не затуркали, не відібрали б у нас цікавого хворого. А Сергій Антонович, чого доброго, й не мекне.

— Та як ви смієте? — скипіла Женя. — Ви до того знахабніли...

— А ви не бійтесь гострих слів, Женю. — Танцюра дещо полагіднішав. — Ви ж медична сестра, а не панянка. Ваш і мій обов'язок — лікувати хворих. А найцікавіший — це той хворий, хто зажадає від нас із вами, від Друзя й самого Шостенка найбільше знань, вправності, душевних сил... Словом, хто розбудить в нас борців. Я тут довше вас на цілий рік, а не пам'ятаю, щоб до четвертої палати потрапляли такі хворі. Не потрапляли й до інших. Їх здають до звичайних лікарень: хай там помирають. Тим-то вся наша птиця-тройка помалу обертається на шкап — на тих ескулапів, що всі хвороби лікують содою. От і здалося мені, що й моему занадто вже довготерпеливому патрону почав уриватися терпець. Ну, а я був би не я, коли б не спробував роздмухати цей спалах. Людина після неймовірно довгих вагань нарешті ступнула вперед, і щоб я не підштовхнув її далі? Ну, ні!.. Надто довго він був квашею. І не прощу йому, коли він тепер позадкує... Вадик зараз же по п'ятихвилини побіжить до Самійла, щоб той перевів його до іншого ординатора. А ви... Невже ви за те, щоб тут були не дослідники, а нікчеми?

Здавалося, Олександр Семенович видерся на кафедру: промовляв із запалом, кожне слово зміцнював найрішучішим жестом. Немов перед ним багатолюдний мі-

тинг зібрався. Проте погляд його не відривався від Жені: чи правильно вона сприймає його слова?

Коли вигадана цим молодиком пружина справді почала розкручуватися, то хай вона розкручується якомога мерщій і енергійніше — саме цього, видно, хочеться Танцюрі. І більше він ні про що думати не хоче. Та хіба ж може розумітися на людських душах, а особливо на непевній себе душі Друзя, той, хто кидається на всіх, мов цепний собака? Сергія Антоновича не можна штовхати в потилицю...

Та спитала Женя про інше:

— А якщо Черемашка вам оддадуть не сперечаючись? Що тоді?

Танцюра зухвало пхикнув. І здивовано втупився в Женю.

— А ви,— не відразу відказав він,— виходить, маєте, чим думати... Ну, звичайно ж, оддадуть. Жодним словом не заперечать. Кому охота морочитися з хворим, який і до завтрашнього ранку навряд чи дотягне? Кому, а надто нашому начальству, дуже приємно почути згори: нічим, мовляв, не заплямована клініка, а процент смертності підскочив? Глава нашого відділення перший тицьне пальцем в Друзя: от хто винуватий.

— Самійло Овсійович? — невпевнено перепитала Женя.

— А то хто ж! Чи ви й досі не помітили, як він нишком впроваджує в медицину успадковані від минулого методи? Наївне ви дівча після цього... Але хай лише спробує перекласти свою провину на мого незграбного патрона... До речі, отакенна вам подяка, Женю: ви вчасно нагадали Сергієві Антоновичу, чому Черемашко лежить у четвертій! Ну й мій спектакль повинен дати якісь наслідки...— Танцюра глянув на годинник і зашпішив.— А тепер ось що, Женю. Я чув, про що ви просили мого патрона. Здавайте чергування, йдіть додому, добре виспіться. А між п'ятою й шостою подзвоніть мені сюди. Головою ручуся: якщо Черемашка сьогодні оперуватимуть, вночі біля нього будете тільки ви.

І Олександр Семенович велично розчинив перед дівчиною двері ординаторської.

Чи те, що останній місяць його взагалі не облишало тривожне збудження, чи від того, що, години не пробувши в батьковій клініці, він почав сумніватися, чи пощастить йому додержати даного Надійці слова, чи завдяки тому, що перший побачений тут хворий нагадав недавно пережите, коли все падало з рук, коли димом розліталася віра в свої здібності,— з ординаторської чоловічого відділення Ігор вийшов з таким почуттям, неначе опинився в чудернацькому світі, де не існує чіткої межі між справжнім і несправжнім.

Під час зустрічі Таня була як Таня. А от зараз — згадаєш її, а вона мовби й на себе не схожа: ні на ту, якою була колись, ні на ту, що писала чимраз турботніші листи: з батьком, мовляв, діється щось жахливе, допомогти йому зможеш лише ти, приїзди ж мерщій! І скидається, що й на думку помчатися на оце побачення з Сергієм непомітно наштовхнула його сестриця...

І Сергій не зовсім такий, яким малювала його Тетяна. І не такий, яким був п'ять років тому. Він нібито й не постарішав. Але й не змужнів, не навчився вірити в себе більше. І давньої стриманості не позбувся — навпаки, ще замкненіший став. Одне слово, персонаж з невиданого й напівзабутого сновиддя...

Лише розповідаючи про привезеного цієї ночі хворого, Сергій розійшовся трохи. Ні, мов рак-самітник, висунув з черепашки на секунду клешню. І тільки-но Ігор спробував викликати його на більшу одвертість, зараз же знову замкнувся... Якщо Ігор про щось догадався,— спасибі за це балакучому ординаторові.

Чи ж посміє ця лемішка довести свій раптовий намір до кінця?

В Ігоря лише одна рана. На протязі трьох років вона так-сяк зарубцювалася, зараз не кровоточить, як колись, хоч і не дає часом дихнути на повні груди. А Сергій не тільки від найближчих друзів, а й од себе самого ховає свої дрібні, зате численні, видно, болячки. Як же їм загоїтися в тісній черепашці?

Куди більше, ніж Ігор, він потребує допомоги. Тактовної, ненав'язливої, саме дружньої...

Можливо, саме через відчуття цього в Тані й з'явилося переконання, що Сергій здатний стати їхнім спільником, що втрюх вони доможуться свого. Та нині

з Сергія зовсім ще не та хмара, що з неї може випасти рясний дощ. Як же вона, журналістка, не побачила цього? А вміння розбиратися в людях — чи ж не перша ціха цієї професії.

Юну медсестричку ще можна пробачити. Як на неї, то Сергій — не рак-самітник, а душа, яку ніхто не розгадав. Диви, як самовіддано, не боячись викрити перед сторонніми свою дівочу таємницю, кинулась вона на поміч тій праведній... і бідолашній душі!

Так то ж наївне дівча.

А Таню життя почастивало вже й гірким...

Жовтодзьобий субординатор так само чого тільки не намолов! Як він намагався перебрати на себе всю Ігорову увагу, щоб Сергій тим часом оговтався! Чим же Сергій приворожив його до себе? Невже тією ж таки праведністю?

Є, звісно, щось симпатичне в цих молодих людях — в субординаторі й медсестрі. Але не їм допомогти Ігорові, ба навіть одповісти на його запитання.

Звичайно, Ігор не набагато за них старший. Але ж останні роки він прожив не в оранжереї, подібній до тутешньої, а в лікарні, де мало не все лежало на ньому. Він навчився відповідати за кожний свій вчинок. І в шахтарів, за їхньою мірою, навчився оцінювати людей.

Отож не субординаторові й не медсестричці, цим двом великим дітлахам, а саме Ігорові доведеться, коли треба буде, повести Сергія на найсуворіший іспит...

Адже Танцюра тільки про те, мабуть, і дбає, щоб усі вважали його за розумнішого, ніж він є. Він не від того, щоб скидатися на старого Фауста: я, мовляв, осягнув чисто всю науку, ба навіть почав розчаровуватися в ній. Це визирає з кожного слова його й жесту. А насправді цей молодичок ще й досі не виріс з коротеньких штанців. Намагається розмовляти баском та раз у раз таких півничків запускає — аж у вухах лящить.

Ігор сам такий був нещодавно. Ох і височеньку ж ноту взяв, посперечавшись за часів оних зі знаменитим своїм народителем про шляхи прогресу в хірургії та про морально-етичне обличчя старих кадрів. Дзвін в ушах і досі не вщух!

Більше нічого подібного з Ігорем не трапиться, ні! Відтоді він став куди дорослішим, чималий тепер у нього життєвий та професіональний досвід. Назавжди ви-

різбилося в його мозку, що ні сила голосу, ні нетерплячка молодості, ні, тим паче, не поступливий старечий егоїзм за аргументи в принциповій суперечці правити не можуть. Та й не для дискусій він приїхав. Ділом, якщо доведеться, він буде утверджувати свою правоту. І доведе її неодмінно!

І, ясна річ, непомітно допоможе Сергієві...

Над Сергієвим помічником минуле не тяжить. Язык у нього підчеплений непогано. Та слід би цю симпатичну молоду людину застерегти: він може перетворитися на одного з тих, хто вважає: моя справа — першим прокукурікати, а здійснюють мою догадку хай ті, кому це до вподоби. Хіба мало ще таких, хто подібним манером пробивається вперед і в науці?

І от дівчині, хоч весна для неї щойно почалася, видається, ніби життя — неймовірно складна штука. Такий на її вродливому обличчі вираз, начебто, крім обов'язків, нічого в неї й бути не може. Очевидно, вона ще не усвідомила того, що ось-ось увійде в її життя почуття таке ж владне, як і обов'язки...

Чому вона не відводила очей од невиспаного, мовчазного, розчавленого своєю необачністю Сергія? Сьогодні Сергій — всього-на-всього носій притаманних самовідданому жерцеві науки чеснот.

А завтра...

От тобі й аскет! От тобі й рак-самітник! Заповонив уяву чудової дівчини, а сам нічого не помічає. Чим же вразив ти, Сергію, — ну, хай ще не серце, а лише уяву цього створіння?

Начувайся тепер, друже!

Що погуляємо ми на твоєму весіллі — то був, визнаю, жарт не дуже високого гатунку. Та, виходить, влучив я в самісіньке яблучко!

Кортіло Ігореві саме в такому плані порозмовляти з Сергієм, коли спускалися вони вниз. Та навіть цілком позбавлена проникливості людина зміркувала б, що Сергій зараз може думати тільки про Черемашка. І це стримало Ігоря.

Сергій помітив коло себе друга, аж коли до першого поверху лишилося кілька приступок. І він ще раз подякував за те ж саме:

— Спасибі, що нагадав...

— Ти й у крамницях за все двічі платиш? — усміхнувся Ігор.

Сергієві було не до жартів.

— Скільки я знаю, тромбоз артерій у кишечнику обминав нашу клініку,— мовби міркував він уголос.— Я гадав, що матиму справу зі змертвінням або раком підшлункової залози — хворобами такими ж безнадійними.— Сергій зупинився, обіперся на поруччя.— Ну що ж, я завжди вважав, що хірург повсякчас має бути готовий до всього.

Ігор нагадав:

— Все ж таки при тромбозі ти матимеш до трьох процентів зі ста. І мій досвід. Щоправда, негативний...

— Вночі я побоювався, що Черемашка в мене відберуть,— не слухаючи його, міркував Сергій далі.— А зараз... Зараз я бачу, що вся відповідальність за нього ляже на мене... На п'ятихвилиниці я про твоє припущення не скажу ні слова. Цікаво, чи згадає хоч один з наших керівників про можливість інфарктів і в кишечнику?

Ігор аж стрепенувся: у Сергія починають з'являтися крамольні думки?

— Істина народжується в суперечці, і відомо це понад дві тисячі років.— Сергій усе ще розмовляв сам із собою.— Чи не викликати, бува, присутніх на п'ятихвилиниці на суперечку? Але як?.. І конче потрібно, щоб Федір Іполитович оглянув Черемашка якнайскорше.— Він начеб згадав про Ігоря.— Тебе я попрошу про дві речі. На п'ятихвилиниці, якщо тобі дозволять на ній бути, не розкривай, будь ласка, рота. Бо Федір Іполитович перше слово вимовить потому, як побуває біля Черемашка. А коли він це зробить?..— Друзь низав плечима.— Адже ті, кого привозить до нас швидка допомога,— примусовий, так би мовити, асортимент... Тим-то ще раз прошу: стримайся будь-що й у тому разі, коли ввижатиметься тобі, що Федір Іполитович пустив моє повідомлення повз вуха. Інакше ти все мені зіпсуєш. І собі також.

Значить, не фантазує Тетяна? І рака-самітника бодай вряди-годи відвідують крамольні думки?

Ігор спитав немовби байдуже:

— Ну, а коли твій субординатор...

Сергій перепинив його:

— Сам мовчи і його придержи! Він, ось побачиш, якийсь час довкола тебе кружлятиме: як же, нова

людина. Має він, як і ти, дещо від славетного Мартина з конопель — так само здатний вихопитися наосліп. Таке може бовкнути... Рано йому випробувати міць своєї голови на наших кам'яних мурах та стовпах... Придержись?

Ні, не тільки крамольні думки відвідують Сергія. Невже він щось замислив?..

Поспішаючи схопити рака-самітника за виставлені клешні, Ігор швидко спитав:

— Припас для стовпів одбійного молотка? Чи власною головою хочеш рискнути?

Сергій відповів, зійшовши з останньої приступки:

— Вона мені самому знадобиться.

Отже, рак-самітник зник у черепашці.

Ігор мимоволі зітхнув. Здається, життя його на прогязі найближчих шести місяців буде продовженням сьогоднішньої ночі в вагоні. От тільки в Надійки буде кого ставити в приклад своєму чоловікові.

Ні, не з райдужним настроєм увійшов Ігор до директорового кабінету.

Ігор сподівався, що, даючи згоду на його кандидатуру, директор не лише зібрав усі відомості про сина свого норовистого заступника, а й добре поміркував, до чого поява такого стажера може призвести. Ймовірно, Андрій Петрович Каранда не від того, щоб піднести Федорові Іполитовичу Шостенкові несподіваного й не вельми приємного сюрприза. Батько любить демонструвати свою вищість над директорами: вони завжди були в нього на побігеньках. Каранді, мабуть, це остогидло, от він і поклав заявити про свою незалежність. Гаразд, якщо так...

Це ще потребує потвердження. А з Ігоря дипломат ніякий.

Про Каранду як про хірурга він дещо чув. Але почуте мало збіглося з тим образом, який Ігор був собі намалював.

Назустріч йому підвівся дебелий чолов'яга років за сорок з добродушним і не таким уже й уважним поглядом з-під кущуватих брів. І весь час, поки Ігор сидів у нього, Андрій Петрович не виймав з рота цигарки. Він не так курив її, як смоктав. Тому довкола його голови висіла сиза хмара.

Авжеж, викапаний був би з нього дядько, коли б одпустив він собі довгі вуса.

Щойно прибулого стажера Каранда зустрів з тією люб'язною офіціальністю, з якою тактовні начальники знайомляться зі своїми майбутніми підлеглими і яка тих начальників ні до чого не зобов'язує.

Потискуючи новому стажерові руку, він сказав:

— Дуже приємно.

Мигцем глянувши у передане Ігорем відрядження й недбало кинув його на стіл. Розпитав, як новому стажерові доїхалося, чи не потребує якоїсь допомоги. Поцікавився, що Ігор робив і зробив у своїй лікарні, над чим воліє попрацювати тут, і висловив надію, що праця та буде успішною.

Жодним словом не згадав про Федора Іполитовича, неначе те, що перед ним сидить син його знаменитого заступника в науковій частині, значення не мало.

Після такого обміну ввічливими фразами директор попихкав цигаркою, повісив перед собою димову завісу й буцімто мимохідь спитав:

— Чому саме до нас ви приїхали? Дійшло до мене, що вам пропонували щось принагідніше.

Ігор відказав:

— Так, у мене був вибір: сюди або до Москви. Та я тут народився, став лікарем...

Андрій Петрович видихнув ще один клуб диму.

— Ясно...

Ігореві видалося, ніби обличчям Андрія Петровича промайнула лукава посмішка, яку йому довелося прикривати цигарковим димом.

— З чого хочете почати?

Ігор постукав кісточками пальців по ручці крісла. Нерішучий рак-самітник удав, що нічого не чує, коли старий друг запропонував себе в помічники. Нічого, трохи згодом слух у Сергія нормалізується. А тим часом...

— Дозвольте відповісти на це завтра.

— Хочете оглядітись? — з розумінням спитав директор. — Будь ласка. Придивляйтесь, орієнтуйтеся... Я б порадив вам поговорити з Михайлом Карповичем — ви його, ясна річ, знаєте... — Він черкнув кілька слів на Ігоревому документі. — От ви вже й наш. Сьогодні, коли маєте час, раджу вам побувати на п'ятихвилинці, взяти участь в професорському обході. В понеділок наш науковий керівник багато уваги приділяє тим, кому потріб-

на кваліфікована допомога. Це введе вас у все, чим живе клініка та й увесь інститут.

Говорив Андрій Петрович таким тоном, так підкреслював деякі слова,— можна було подумати, буцімто в його мові був і якийсь інший зміст. І, швидким помахом руки відігнавши дим, почав пильніше придивлятися до нового стажера.

З побажаннями начальства слід рахуватися незалежно від інтонацій. А надто коли це начальство робить щось через голову наукового керівника, а професор Шостенко не любить, щоб його обминали.

І Ігор сказав:

— Дякую за дозвіл. Постараюсь використати його в повній мірі.

Голос у Каранди став дещо інтимніший:

— А коли з'являться у вас запитання... виникнуть якісь непорозуміння... або надибаєте на щось незрозуміле чи на якісь перешкоди, прошу негайно до мене.

Все стало ясно. Ігореві залишилося вдячно нахилити голову й звестися.

Цієї миті двері до кабінету розчахнулися. Директорів погляд враз утратив привітність.

На порозі стояв Шостенко-старший. Точнісінько такий, яким син бачив його три роки тому. Виструнчений, як і годиться генерал-майорові, хоча б і медслужби, хоч би й у запасі. Не людина — монумент. Навіть халат вилискує нержавіючою сталлю. І такий непорушно-спокійний вигляд буває лише в тих, хто ні разу в житті не спіткнувся й тому нижче гідності своєї вважає поглядати собі під ноги або помічати те, чого бачити не хоче.

У всякому разі, рідний син у поле його зору не потрапив.

Нічого іншого Ігор і не чекав. Він не сподівався, що останні роки чогось навчили батька. І все-таки начебто колючка ввіпнула у йому в серце.

— Пробачте, Андрію Петровичу,— виразно вимовляючи кожне слово, вимовив професор Шостенко.— Я гадав, що ви самі.

Директор вийшов із-за стола, став між батьком і сином. Ігор чекав, що він чимдуж запихкотить цигаркою, сховається від обох за густою хмарою. Та Каранда вийняв цигарку з рота й вичікувально глянув на свого заступника, потім на нового стажера: кому забракне

питримки раніше. Лише переконавшись, що обидва гідні один одного, звернувся до старшого:

— Ласкаво прошу, Федоре Іполитовичу, заходьте.— І прозвучало це так, ніби не бачились вони казна скільки часу.— Не дивуйтесь, Луганський облздороввідділ прислав цього молодого хірурга до нас на стажування. У мене заперечень нема. Я переконаний, що не буде їх...

— Я зайшов до вас,— перебив його Шостенко-старший,— в іншій справі.

— Я до ваших послуг.

У бік сина батько так і не глянув. Лише відступив од дверей, не прихиливши їх,— у такий спосіб запропонував Ігорові забиратися геть.

Якби були вони наодинці, вилетіло б з Ігорової голови те, що пообіцяв він дружині,— такого бебехнув би своєму народителеві...

А той, здавалося, тільки того й чекав.

Вийшов Ігор з високо піднесеною головою. А причиняючи двері, побачив,— зовсім не олімпійський вигляд у батька: розлючено вп'явся він у Каранду, й погрозово ворухатися його брови.

36

Розмовляти, власне, ні про що. Це стало ясно, ледве Федір Іполитович розчинив двері.

До Андрія Петровича він ішов, щоб прямо з порога, але дипломатично, вияснити, чи правильне його позавчорашнє спостереження, чи справді ображений директор постарається обернути сьогоднішню п'ятихвилинку на дискусію про стан науково-дослідної роботи в інституті. І тільки в тому разі, коли б виявилось, що припущення це слушне, він прозоро натякнув би: Андрієві Петровичу не варт, мовляв, втручатися в справи, відати якими доручено відомому вченому, бо на мові інтелігентних людей це зветься нетактовністю, а коли сказати по-простому... Ні, згадувати про свійських тварин, що їх відоме прислів'я садовити за стіл не рекомендує, ще зарано.

Розмова мала мирним шляхом покласти край, прагненням директора підкреслювати свою самостійність у справах, до розуміння яких йому ще рости й рости. Крім того, слід було б вияснити, чи справді в інституті має

появиться стажер з Луганської області. Якби директор це потвердив, науковий керівник побажав би особисто глянути на прибулого до його оформлення: він, сказати б, хоче особисто переконатися, що прислали не невігласа...

І перше, що впало в око Федорові Іполитовичу, коли прочинив він двері, був його син.

Схаменувшись, Ігор рвучко повернувся, хоч і втратили його ноги здатність згинатися. Федорові Іполитовичу стало чомусь моторошно. Проте він не міг ні заплющити очей, ні відірвати їх од якоїсь цяточки на стіні за сином: невже не оглянеться? Невже вийде мовчки? Невже ніколи не повернеться?

А в горлі застряг крик:

«Ігор! Куди ж ти?»

Чимале потрібно було зусилля Федорові Іполитовичу, аби перевести погляд на директора.

Так от він який, цей самий Каранда...

Свого часу Федір Іполитович охоче підтримав його кандидатуру на посаду директора наукового закладу, створеного високообдарованим Дмитром Кириловичем Шаніним та його найближчим учнем і обома ними ушлявленого. І не далі, як позавчора, Федір Іполитович мало не поїхав з цим людом на полювання!

Ну заждіть же... Подивимось, яким ви станете, коли професор Шостенко від вас одвернеться!

А Ігор... До чого дійшов! Силкується проникнути сюди через задній хід...

Аж он коли повернулась до Федора Іполитовича здатність промовляти виразно:

— Як це розуміти?

Андрій Петрович ткнув цигарку в попільничку. І, піднявши невинні очі на професора, озвався:

— Якщо ви про те, що трапилось поміж нас позавчора...

Професор аж ніяк не дипломатично підвищив голос:

— Я питаю, коли саме Луганський, чи який там у біса, облздоровідділ представив вам цього стажера?

— Точно не пам'ятаю. Щось із місяць тому.

— А коли ви надіслали їм згоду?

— Я живу, як вам відомо, без довгого ящика.

— І не сказали мені ні слова?

Каранда сів на своє місце. Не поспішаючи, витяг з пачки нового «Біломора», старанно розпалив його, попихкав і напнув між собою й співбесідником щільну димову завісу.

— Дозвольте нагадати вам, Федоре Іполитовичу: такою суто адміністративною справою, як приймання стажерів, ви ніколи себе не обтяжували. Ви раз назавжди заявили, що вам однаково, хто плутається у вас під ногами. Це ваш власний вислів. От я й...

— Але ж у даному випадку...

— У даному випадку я був переконаний, що зроблю вам неабияку приємність.

Відповідав Каранда все тим же наївним тоном, який часом дошкуляє болючіше за всяке глузування. І Федір Іполитович дав своєму гніву волю:

— Не юродствуйте!

З-за тютюнової хмари не долинуло нічого. Та на стіл важко лягли директорові руки — певні себе руки досвідченого хірурга. І коли димова завіса розтанула, Федір Іполитович побачив, що на завжди спокійному обличчі Андрія Петровича від завсідньої добрودушності не зросталося нічого.

— Федоре Іполитовичу, якщо ви прийшли сваритися...

Каранда не закінчив: і так ясно було, що він має на думці.

Та професор Шостенко давно втратив звичку брати свої слова назад. Тим паче, сказано далеко не все. А висловлюватися він буде лише тими словами, які першими потраплять йому на язик. І Каранда всі їх проковтне. Директор або назавжди втратить бажання конфліктувати з науковим керівником інституту, або ж...

Директор прикро пересунув у себе на столі преспап'є.

— Суботній настрій, Федоре Іполитовичу, на жаль, не покинув вас і досі.— Ніхто не розчув би в його голосі ні злості, ані навіть легкої іронії.— Я не від того, щоб ми з вами бодай коли-не-коли обмінювались думками про наші кадри. І про те, що вивело вас з рівноваги в суботу, хоч нічого спільного з наукою це не мало. Але, як на мене, краще робити це тоді, коли ми обидва

зможемо добирати розумних, а не занадто емоційних виразів. Зараз, я побоююсь, ми ні до чого не домовимось.

Сів нарешті й Федір Іполитович. Умостився в кріслі якзручніше.

А з якої, власне, речі розводити антимоїї? Не він же при директорі, а директор при ньому!

— А я й не збираюся з вами домовлятися. Насамперед ви не посмієте почати на п'ятихвилиниці розмову про питання, з приводу яких ви намагались заперечувати мені в суботу. На п'ятихвилинку ви, очевидно, взагалі не прийдете сьогодні: вам буде ніколи. Так я вас зрозумів?

Здається, Каранда знизав плечима, й упертіший став у нього погляд. Та Федір Іполитович не побажав того помітити. А якби й побажав, то що йому до міркувань та переживань цього чиновника. В інституті він для того, щоб член-кореспондент Академії медичних наук, його помічники й однодумці могли працювати на повну силу.

І все-таки Федір Іполитович розчув:

— Я завжди вважав і вважаю, що п'ятихвилинка для таких розмов місце непідходяще.

Федір Іполитович приосанився.

— От і чудово... Під час п'ятихвилинки ви запросите сюди того молодого чоловіка, якого я допіру застав у вас...

— Вашого сина,— уточнив директор.

— І від мого імені,— гостро вів далі професор,— покажете йому на поріг. Пояснювати йому нічого не треба. Ясно?

Науковий керівник велично звівся, ступнув до дверей і не спинився, почувши за собою: «Одну хвилину!» Та далі його наздогнало категоричне:

— Цього я не зроблю.

— Що-о?

Федір Іполитович через плече озирнувся на директора.

Той промовчав.

Федір Іполитович спитав в'їдливо:

— Починаєте втручатися в мої справи? Гадаєте, що приросли до директорського крісла?

— Ви помиляєтесь, шановний Федоре Іполитовичу. В те, що ви звете вашими справами, я ні разу не втручався, хоч і не з усім мені легко примиритися. Хочу спо-

діватися, що врешті-решт усе буде гаразд і без мого втручання.

Бляшаним, чи що, став у Каранди голос? І ні на одному слові він не спіткнувся, начеб на все готові в нього відповіді.

Федір Іполитович знов підступив до стола.

— Ви гадаєте, що в мене пам'ять коротка? Ні, жодного сказаного вами в суботу слова я не забув. І не забуду!

— Це мене влаштовує,—ледь помітно всміхнувся директор.—Але свої міркування про стан науково-дослідної роботи у нас я висловив дуже обережно. Між іншим, це право кожного члена нашого колективу... Зараз я бачу, що з моєї спроби не вийшло нічого.—Директор обливав губи.—Над силу мені — переконувати себе, що праві тільки ви.

До того ж ніякої розгубленості ні в очах, ні в голосі. І не обороняється Каранда, а пробує перейти в твердий наступ.

— Я не про те,—перепинив його Федір Іполитович.—Панькатися зі стажерами доводиться головним чином мені. Тому я...

Але кандидат медичних наук дійшов уже до того, що перебиває доктора:

— Про те ж саме і я. Підбирати стажерів — це наша спільна функція, шановний Федоре Іполитовичу. Та прошу пригадати: перше, що я почув од вас, ставши тут за директора,—з підбиранням стажерів я маю поратися сам. Ваш... пробачте, ви його сином не назвали... Ваш однофамільник відповідає найвищим вимогам. Тому всю відповідальність за нього я наслідуюсь перебрати на себе.

Нижня щелепа Федора Іполитовича висунулася вперед.

Щоб якийсь там чиновник од науки вчитував нотації самому Федорові Іполитовичу Шостенкові?! Щоб молодший віком, бідніший талантом повчав його? Такого на віку в уславленого хірурга не було. І нічого подібного він не стерпить!

Ні, голосу Федір Іполитович цього разу не підвищив. Він звівся, повагом пройшов до дверей, кинув звідти нібито між іншим:

— Ремствуйте на себе.

І вийшов з кабінету.

З якомога вище піднесеною головою, бо нема, напевне, в інституті таких, хто не знав би про його взаємини з батьком, Ігор пройшов туди, де відбувалися п'ятихвилинки. На щастя, нікого зі знайомих не зустрів.

Конференц-зал був майже порожній. Ігор попрямував до найдалшого кутка, сів там у глибокій ніші. Зробив він це зовсім не для того, щоб менше впадати в очі присутнім. До нього прийшла певність: хай там хоч що, а з інституту він нікуди не піде. А звідси йому легко буде всіх помітити й усе почути.

Конференц-зал заповнювався помалу й переважно молодими лікарями. Нікого з них Ігор не знав. І жоден з них не звернув (або вдав, що не звертає) на нього уваги. От і гаразд...

Щоб зібратися з думками, Ігор приплющив очі.

Та думок було не так щоб багато. І найпевніша: трудно буде йому додержати даного Надійці слова. На якийсь лише момент зіткнувся він з причиною своєї появи на світ. І побачив: не за євангельським варіантом будуть розвиватися взаємини між непохитним батьком та блудним сином. Синові присутності в своєму інституті народитель не потерпить. Отже, пасивної оборони тут буде замало. Ще сьогодні науковий керівник цього закладу повинен відчути: на всяку косу знайдеться свій камінь...

— Дозвольте, Ігоре Федоровичу, познайомити вас з іще одним припрягом тієї тройки, де за голобельного коня Сергій Антонович Друзь. Маєте перед собою Вадима Григоровича Ковалишина. Щоправда, всі тут величають його просто Вадиком.

Ігор не помітив, коли підійшов Танцюра, цей надміру, як на свій стаж і вік, статечний Сергіїв помічник. Він тримав під руку молодика з наївними синіми очима. І такими одверто зацікавленими, начебто поява Ігоря тут була найдивнішим явищем з усіх ним пізнаних. Був він мало не такий же високий, як і Сергій: халат не прикривав йому колін.

Руку Ігореві цей молодик потис так обережно, немов була то рука привида. І, вкрай зніяковівши, пробелькотів:

— Я надзвичайно радий.

Танцюра присунув вільний стілець і сів так, щоб широкими плечима своїми загородити Ігоря від присутніх.

— Гадаю, що ви, Ігоре Федоровичу,— тим же офіційним тоном повів він далі,— добре розгляділи цього представника тих, хто багатіє думками.— І, висмикнувши руку з-під ліктя синьоого колеги, Танцюра легенько відштовхнув його.— Тепер погуляй, Вадику. Самостійно подумай про те, як позначиться на житті й трудах твоїх це знайомство. Коли треба буде, я тебе гукну.

Вадик почервонів і відійшов.

— Розкішна точка для обсервації, правда ж? — тихо спитав Танцюра.— На початку своєї науково-дослідницької кар'єри я й сам з місяць, коли не більше, просиджував тут усі п'ятихвилинки та урочисті збори, мудрості набирався. Якнайскорше розібратися в усьому, що тут відбувається, для вас, мені здається, найперше діло. То коли вам потрібен вадемекум, я цілком до ваших послуг.

Що ж, це до речі. В ординаторській вони немовбито відразу зрозуміли один одного. По столу в ординаторській Танцюра трохнув не просто так: його справді дратує Сергієва нерішучість. Це, щоправда, не змусило рака-самітника висунутися з черепашки. Зате ясніше стало, що від патрона свого Танцюра жде того ж, що й Ігор...

Озвася Ігор все-таки стримано:

— Дякую.

Оглядівшись, чи не привертає до себе уваги присутніх ця ніша, Танцюра заговорив ще тихше:

— Постараюся ввести вас у курс усього до початку п'ятихвилинки. А після початку мені доведеться обернутися на наглядача: щойно я помічу, що вам закортіло кинути репліку або запитання, ту ж мить заткну вам рот. Так і знайте.

Ігор трохи не розсміявся. Невже рак-самітник нацькував їх один на одного? Подумаєш, яке благородство: нікого, бач, не хоче вплутувати в свою халепу...

Цього разу він спитав руба:

— А Сергій не сказав вам, чому він нараз захопився роллю одного в полі воїна?.. До речі, він доручив мені стримувати від того ж самого вас.

Не з тих Танцюра, кого легко здивувати. От тільки в його все ще поблажливому погляді промайнуло щось

схоже на хитрувату посмішку, яку Ігор піймав і на директоровому обличчі.

Відповів Олександр Семенович вельми глибоко-думно:

— Виходить, хоче, щоб ми щонайуважніше простежили, як він викликатиме весь огонь на себе. Як на мене,— правильно. А хіба ви на його місці зробили б інакше? Треба ж кінець кінцем Сергієві Антоновичу переконатися, що на землі він стоїть твердо! А якщо зважити на його янгольське довготерпіння,— він вважає його за найвищу людську доблесть...

— І, здається,— в тон йому докинув Ігор,— прищепив її обом своїм субординаторам...

— ...то й ураганний огонь буде йому за ніщо,— не піддавшись на провокацію, вивершив свою думку Танцюра.— Правда, дотепер це терпіння коли й приносило йому щось, то тільки, пардон, дулі з маком. А нам, його помічникам, і того менше. Та я стою твердо. А от Вадик... Грунт під ним, здається, почав уже двигіти... Одне слово, сьогоднішнє доручення мого принципала щодо вас я, будьте певні, виконаю точно. Одне ви правильно помітили: янголоподібності я набрався від свого наставника. І радий, що ви це самі помітили: менше буде непорозумінь.

— Гаразд, помовчимо сьогодні,— усмішливо згодився Ігор.— Якщо, звичайно, Сергія до смерті не зашмагають.

— Не хвилюйтесь. Усе закінчиться тією ж комбінацією з трьох пальців. Хворий зостанеться у нас: самі, мовляв, ускочили в халепу — самі й вискакуйте з неї. У багатьох, хто тут засідатиме, буде одне-єдине бажання: як би не обпектися.

Ще раз Ігор спробував підсидіти Танцюру:

— Не дуже вірите ви в Сергія...

Танцюрині повіки ледь-ледь примружилися:

— А от, уявіть собі, вірю. І вам того ж бажаю.

Смішно, але від цього несподіваного й тим рішучішого «вірю» Ігореві трохи відлягло від серця.

На відлюдька Сергій скидався й одинадцять років тому. Та було в ньому й щось інше. Тому й став Ігор з ним нерозливоводою. Сьогодні, правда, Ігор ще не встиг розгледіти, чи не зникло оте саме «щось» зовсім. Та коли б воно зникло, навряд чи заявив би Танцюра так переконано про свою віру. Цей молодик знає вже, ма-

буть, що справжнє золото блищить не так яскраво, як бляшка. Ну й не дурно ж Тані впало в голову, що Сергій має стати їхнім спільником.

Перевіряючи себе, Ігор спитав:

— А чи не думаєте ви, що Сергій з тих, кому ввижається: коли я на щось неспроможний, то над силу це й іншим?

Танцюра знову примружився. А відповідь, ніби шахову фігуру пересунув:

— А ви хіба так думаєте?

На відповідь він не став чекати. Оглядівся—зал уже наполовину наповнився — і присунувся до Ігоря ближче.

— А чи не відкласти нам цю взаємоперевірку на потім? Краще я розповім про те, що вам треба знати вже зараз.

— Ще якесь Сергієве доручення?

Відповідати на це Танцюра за потрібне не зважив.

— Ви, я так розумію, не збагнули, навіщо я підводив до вас Вадика. Придивіться до нього уважніше, а судить його, як і мене, найсуворіше. Це потрібно для того, щоб не терзало вас сумління, коли доведеться йому де в чому поступитися для вас.

Ігор признався:

— Цього я не розумію.

— Вірно, висловлююсь я не дуже ясно,— згодився Танцюра.— Важко мені ще розмовляти з вами відверто. І боюсь, що вигадане приймаю за суще... Ну й не були ви тут кілька років, про стан в інституті толком не знаєте. Зараз найбільше вам потрібен вадемекум. А якраз сьогодні я не можу обмежити обов'язки вадемекума самою інформацією... Події, які розгорнуться в зв'язку з нашим таємничим хворим, уже поставили й перед вами, Ігорю Федоровичу, деякі запитання. А далі вони виникатимуть щогодини. От я й клопочуся, щоб ніяка морально-етична пилюка не запарошувала вам очі. Я маю на увазі Вадика. Прошу тільки пам'ятати, що я роблю це з власної ініціативи. Сергій Антонович не знає нічого...

Ясніше Ігореві не стало. Скоріше навпаки. І це його дещо розвеселило.

— Морально-етична пилюка? Що це таке? Вперше чую такий чудернацький термін.

Танцюра посерйознішав ще більше.

— Вам здається, що я з вами в піжмурки граюсь? А я хочу, щоб ви не розквасили собі носа, ба навіть не спіткнулися в нашому тумані. А сьогодні туман може так погустішати... Кажуть, у давнину сторожа гукала вночі: «Пильну-уй!» Припустіть, що я ота сторожа, а гукаю саме до вас. Яка небезпека вам загрожує, коли й звідки налетить вона на вас, я ще не знаю. А ви й поготів. От я й нагадую: «Пильнуйте, не розгубіться рішучої миті».

— Постараюсь,— так само серйозно відказав Ігор, хоч і поривало його пирхнути.

Мовби не в конференц-залі нормального радянського науково-дослідного інституту сидів того ранку Ігор, а блукав понурими хоромами середньовічного палацу. То директор таємно посміхнеться й чогось не докаже. То Сергій, коли всі ждуть од нього рішучого слова, щось креслить кийком по підлозі. То цей молодик починає плутатися в мізантропічних припущеннях...

Широко й упевнено ступаючи, до конференц-залу ввійшла літня людина. І така огрядна, що скидалася на величезне, сторч поставлене яйце. Можливо, тому так видавалося, що надто щільно облягав ту людину довгий, до п'ят, халат. З-під халата виглядав такий же ідеально білий комірчик і зав'язана малесеньким вузликом краватка — свідчення дбайливого ставлення до вимог моди. Обличчя в людини чисто поголене й попудрене, а от щоки та підборіддя кольором нагадували осінню хмару, хоча з-під шапочки вибивалося зовсім сиве волосся. Портрет завершували примхливої форми окуляри з грубесними скельцями.

Рухалася ця людина, як на свій вік і статуру, надзвичайно рвучко: вона стрімголов перебігала від купки до купки й не вгомонилась, аж поки не обійшла весь зал, не потисла всіх рук, не обдарувала кожного привітною посмішкою та промінням зі своїх блискотливих окулярів.

Ігор впізнав цю людину зразу, хоч три роки тому вона була куди стрункіша. Був то Самійло Овсійович Євецький. На робітфак медінституту він прийшов в середині двадцятих років з торбинкою за плечима і з відрядженням комітету незаможних селян. А тепер він

батькова «ліва рука», найчастіший гість у батька вдома. А в одному з Тетяниних листів було: «Чимраз частіше доходять до мене чутки, що Михайло Карпович незабаром або поміняється з Євеським місцями, або ж зовсім піде з інституту. Куркульські замашки Самійла перемагають чесноти кращого учня нашого батька».

Невже Самійло Овсійович так неймовірно виріс за якихось п'ять років? Чи так низько впала батькова вимогливість до нього? Чи має рацію Таня: дісталися Самійлові загребущі руки від його предків?

Що ближче підходив Самійло до ніші, то неспокійніше почував себе Ігор, то настороженіше поглядав на нього Танцюра: пильнуй, мовляв!

Євеський ніші не обминув. Ще здалеку він простяг руку до Танцори, бо той, загороджуючи собою Ігоря, перший звівся начальству назустріч. Цілком певний, що його дотеп буде оцінений належно, Самійло почав з милою посмішкою:

— А-а, привіт найакуратнішому з триумвірату найтихіших!.. Хтось шепнув мені зараз, ніби у вашому тихому кутку починають плодитися чортенята. Невже правда?

Танцюра мовчки й не дуже міцно потис простягнену руку.

Звівся й Ігор. Не ховатися ж йому від батькового другого «я» за спиною напівзнайомого юнака!

П'ять років тому, коли сталася перша — сказати б, превентивна — дискусія з батьком, Ігор і Євеському одверто висловив геть усе, що думав про нього і як про хірурга, і як про дослідника, і як про батькового помічника. «Ліва рука» вислухала щойно народженого бунтівника, не червоніючи, і перестала його помічати. Але на грубіянство Ігореве Самійло батькові чомусь не поскаржився.

Несподівано побачивши перед собою сина свого шефа, тільки на одну секунду знерухомів Самійло Овсійович. Потім, безцеремонно відсунувши Танцюру вбік, він якнайширше розкинув руки, і новий стажер одчув, що хоч і понад п'ятдесят уже «лівій руці», та зовсім не дряблій у неї живить, щоки наляті, мов яблука, посмішка по-юнацькому радісна, а на виду немовбито величезними літерами написано: хто старе згадає, тому око геть.

Не менше хвилини не випускав Самійло Овсійович Ігоря з обіймів, терся своєю найчистіше виголоною

щогою об його вкриті цупкою щетиною лице, потому втупився в Ігоря блискучими окулярами: чи то не в силі був повірити власним очам, чи то стільки почуттів наринувало на нього,— де вже там словам крізь них пробитися...

Аж ось він знеможено опустився на стілець, з якого допіру звівся Танцюра. Посмішка його обернулася на безмежно щасливу. От тільки дар мови повернувся до Самійла Овсійовича трохи згодом.

— Так невже це ви, дорогий мій Ігоре?

— Як бачите...

Ціну словам Євцького, як і тому, що кожної даної миті написано на його круглому, як місяць уповні, обличчі, Ігор знав добре. Проте відповів йому цілком увічливо. Коли людина всім видом і поведінкою виказує, що минуле забуто, навіщо й тобі ворушити спомини?

Шумною зливою посипались запитання. І по яких світах Ігор блукав стільки років, і що поробляв, і чим уславився, і невже не знав тоскноти за рідними людьми і місцями, і скільки дівочих сердець покорив, і чим може попишатися перед своїми не так уже й давніми вихователями та колегами?.. Такою, як бачите, гострою цікавістю пройнявся Самійло Овсійович до молодого хірурга, в становленні якого й сам брав колись участь, що Ігор не встигав відповідати.

Приєднати до чумацьких усміхів Каранди, до химерної, сповненої неясних натяків розмови з Танцюрою (він стоїть поруч і вдає, ніби ні до чого не дослухається), до понурого відмовчування Сергія,— приєднати до всього цього несподіване забуття минулого таким себелюбцем, як Євцький, його до непристойності відвертий інтерес до Ігоря,— слово честі, від такого хоч у кого голова піде обертом!

А Самійло Овсійович ніяк не міг угамуватися:

— Отже, ви до нас зовсім?

— Лише на півроку.

— Ну-ну-ну!

Око за грубим скельцем виразно підморгнуло: мене не обдуриш. «Ліва рука» думки не припускала, що Ігор насмілювався приїхати без батькової санкції. Він схопив Ігора за верхню кишеньку халата й почав доводити:

— І не кажіть! Ніхто не відпустить вас звідси! Вуглекопи й металурги проживуть і без вас.— Він підніс

догори вказівний, подібний до сардельки, палець вільної руки.— У Федора Іполитовича ви — єдиний син. Спадкоємець!... Усяке могло бути поміж вас у минулому. Але нині... Звичайно, якийсь час Федір Іполитович ще буде коцюбитися. Та вдавання там буде більше, ніж правди,— так і знайте. Незабаром він перестане прикидатися аж-аж-аж яким упертим. Я так само всіх сил докладаю, щоб ваш суворий предок якнайшвидше дарував «горячке юных лет и юный жар, и юный бред». І щоб вам працювалося тут краще, ніж будь-де. От вам моя рука в цьому!

Широко розмахнувшись, він простяг до Ігоря свою правицю.

Той жесту цього не помітив: надто зосереджено дивився лисиці в очі. З якої речі Євецький пропонує себе в союзники блудному синові? Невже й він почав фрондувати проти свого повелителя? Та ні, цього бути не може!

А потиснути влєсливо простягнуену руку,— для цього спершу треба втратити повагу до самого себе.

38

Аж ось розчинилися обидві половинки дверей. До конференц-залу натовпом посунули білі халати.

Євецький похапливо звівся.

— Ми неодмінно зустрінемося, дорогий мій, після обходу. Ми ще сьогодні про все домовимось.

Помахав Ігореві рукою й подався до свого місця — в першому ряду, якраз проти крісла головуючого.

Танцюра знову вмовстився на своєму стільці. Протягом тих кількох хвилин, коли Самійло Овсійович розсипався перед Ігорем компліментами, у нього помітно зіпсувався настрій. На Ігоря він був ладний поглядати так, неначе «ліва рука» вже спокусилася нового колегу. І зосереджено стежив за своїм ординатором.

Поспішно ввійшовши до залу, Сергій подався був до президійного стола, переглядаючи на ходу якісь папірці — очевидно, нотатки до історій хвороб тих, кого привезла вночі швидка допомога. При цьому він зрідка потирав собі скроню.

Останнім до залу ввійшов науковий керівник інституту.

З цієї миті трохи не всю п'ятихвилинку Ігор стежив тільки за батьком.

Плавним рухом руки професор Шостенко прихилив за собою двері. Це означало, що до закінчення п'ятихвилинки вхід до конференц-залу категорично заборонений. Можливо, елементи військової дисципліни не зайві й у науково-дослідному закладі, бо ж праця дослідників сама по собі вимагає суворого порядку. Далі Федір Іполитович, не хапаючись, оглянув присутніх — чи всі на місці? — пройшов до столу, короткими кивками відповідаючи на шанобливі привітання. З деким обмінявся кількома словами. І що ближче підходив до столу, то тихіше ставало в залі.

Тим часом Танцюра згадав про взятий на себе обов'язок — розправив плечі, щоб затишніше відчував себе за ними друг його наставника. Та погляд професора нішу цю нібито обминув.

— Сьогодні ми не в дуже доброму гуморі, — мовби сам до себе прошепотів Танцюра.

А Ігор побачив не тільки це...

Опинившись біля столу, Федір Іполитович ще раз окинув керівним поглядом зал (не дуже надійна спина Танцюри й цього разу, здавалося, не дала йому можливості вгледіти блудного сина), тепер уже всім присутнім побажав доброго ранку й недбало кинув черговому лікареві, що чекав на це, не дозволивши собі присісти:

— Ми вас слухаємо.

Ритуальним такий початок робочого дня в цій клініці став давно — задовго, мабуть, до того, як Ігор побував тут уперше. Вчився він тоді на четвертому курсі, прийнятно було йому бачити, як почитиво зустрічає батька чималий колектив проникливих дослідників та лікарів, як уважно всі прислухаються до кожного слова видатного вченого. Ігор ще присягнувся собі: в найближчому ж майбутньому він за всяку ціну піднесеться до такої ж височіні!

Та дуже скоро почав він помічати, що ритуали з'являються, усталюються й набувають щодалі більшої парадності там, де критику й самокритику розуміють так, що право критикувати мають тільки керівники, а керуваним дозволено лише самокритикуватися. За таких умов важко виведеному з-під критики керівникові помітити, що для своїх співпрацівників він прискорено обертається на тяжке гальмо...

Надійка й Тетяна почали вже, мабуть, хвилюватися: куди ж запропав Ігор? Жде його й мама... Та й слід би після дороги вмитися, поголитися, поспідати... А він от сидить на п'ятихвилинці, сподіваючись — чи не даремно? — побачити, що не все в батьковому інституті таке ж, як три, чотири, п'ять років тому...

І Черемашко чомусь узяв Ігоря за серце. І Сергія конче треба підтримати: сам він тут нічого не доможе-ться... навіть якщо хірург з нього кращий за тутешнього напівбога...

Величезної ваги проблеми доручено розв'язувати тутешньому колективові. Кожний новий ранок мусить починатися з вдумливого підсумовування вчорашнього та нічних несподіванок, точним визначенням наслідків кожного успіху й кожної невдачі, обережним, але не боязким вибором нових — вірніших і коротших — шляхів до перемоги. Хіба можна без щоденної найпильнішої оглядки на вчорашнє зазирнути в завтрашнє? Численний, сильний, бездоганно озброєний загін борців за здоров'я, довголіття, життєрадісність і високу працездатність радянських людей не має права шукати навпомацки, бо й найдрібніша похибка лікаря може урвати комусь життя. Розвідники, що забезпечують успіх у боях з передчасними старістю й смертю, повинні забезпечувати найвірніші шляхи до перемоги. От чому не страшно, коли п'ятихвилинка не вміщується часом і в годину, а то й у дві...

А що відбувається в цьому конференц-залі?

От Сергій почав розповідати про події минулої ночі. Він намагається промовляти якомога коротше, рівним голосом і без пауз: подає лише голі факти, нічим не вказуючи свого ставлення до них. Очевидно, Сергій і його колеги переконані, що право на оцінки й висновки належить лише одній людині — професорові Шостенкові. Роль таких, як Сергій, — точно виконувати рекомендації та призначення головного жерця науки та брати на себе відповідальність за його помилки.

Наскільки яскравіше Сергій розповідав про Черемашка в кімнаті чергових! Та коли б зараз його щире почуття зненацька прохопилося живою інтонацією, ту ж мить перепинив би його саркастичний погляд тутешнього вседержителя: до чого, мовляв, тут лірика? Сергій мусить коритися встановленому згори ритуалу,

бо професор Шостенко, очевидно, вважає це за одне з найвищих своїх досягнень.

До речі, весь вигляд тутешнього верховного жерця — яскраве свідчення того, що Ігор не помиляється.

Батько сидів нерухомо, мов статуя. Обіперся ліктем на стіл, напіводвернувшись од Сергія, й ні разу не глянув на нього. А думав, мабуть, про щось стороннє.

Невже остаточно зачерствів колись справедливо ушавлений передовий учений? Невже заскніло в ньому все те, без чого не став би він сміливим хірургом? Невже з шукача та творця він перетворився на бюрократа? Невже ніколи не пригадується йому, що нема на світі нічого протиприроднішого за бюрократа в медицині? Невже ніхто, крім Ігоря, не посмів йому про це сказати? Чи хоробрим вхід сюди, як і Ігореві, назавжди заказано? Отже, замість вигнаних сюди прийшли боягузи та нездари? Отже, знаменитий хірург перестав розуміти, що від колишньої шостенківської школи не залилося й сліду? Євецький та Ляховський — ото й усі спадкоємці? Так далеко зайшла батькова хвороба?

Аж здригнувся Ігор: надто страшні наверталися йому відповіді.

А от Танцюра уважно ловить кожне слово свого ординатора. Навіть скинув з себе маску вищості — став простішим і симпатичнішим. Ні, від доповіді чергового лікаря він не в захваті. Але й не розчарований: можна, мовляв, і краще б, та в даних умовах і це непогано.

Ігор спробував узяти з нього приклад...

До чого ж ретельно додержується рак-самітник усіх встановлених тут канонів! Може, пробує довести їх до абсурду й тим показати нікчемність подібних доповідей? Чи хоче довести, що й у цю день крізь день повторювану, щоденним ужитком відполіровану до слизького форму можна вкласти якусь краплину свого ставлення до того, про що, мовляв, я розповідаю?..

Марне чекання...

Сергієві вже тридцять п'ять. Якщо й досі він ні на що не спромігся, то не спроможеться вже ніколи. Висунеш клешню з черепашки — тільки ти її й бачив, — от який лейтмотив бринить у Сергієвій душі зараз...

Раптом Танцюра випростався.

Сергій бовкнув щось несподіване?

Так і є. Він примудрився об'єднати обидві нічні події одним висновком: для хірурга (а висококваліфікова-

ним хірургом має бути кожний працівник цієї клініки) не може бути принципової різниці між цими двома випадками. І дослідник, і рядовий лікар мусять дати собі раду і з парезом кишечника, і з пораненням печінки. Висновок цей на оригінальність, звісно, не претендує, але за тутешніх умов це звучить як одвертий натяк: коли той чи той випадок може когось із лікарів завести в безвихідь, то це означає, що пліснявою взявся в порохівниці такого хірурга передусім його дослідницький порох.

Нікого цими натяками Сергій не розворушив. Надто старанно вони були приховані докучними, не раз тут чутими словами. Навіть у Танцюри обличчя знову стало байдуже. А другий Сергіїв помічник (він сидів неподалік) втупився в якийсь альфрейний візерунок на стелі, а з лиця його не збігала мрійна, далека від того, що діється тут, посмішка.

З таким припрягом навряд чи можна відчутти себе бійцем...

І дипломата з Сергія не вийшло...

Сподіватися, що він зуміє бодай чимось допомогти своєму другові та його сестрі,— даремна річ. Розпочинати боротьбу Ігор мусить сам.

Сьогодні, хай уже так, він іще буде дотримуватися даного дружині слова. А завтра вийде до президійного стола й висловить геть усе, що думає. Виступить, так би мовити, з одкритим забралом. Без цього однодумців він не знайде. А вони тут, безперечно, є.

Ігор обвів поглядом зал.

З ніші видно однакові, обтягнені білими халатами спини та накрохмалені шапочки на головах. Тільки з-під чотирьох вибиваються кучері. Коли Ігор проходив тут студентську практику, лікарок в інституті було значно більше. А потім передовий учений прийшов до висновку, що хірургія жіночій статі протипоказана: і так, мовляв, замалим не всю медицину жінки прибрали собі до рук.

Придивився Ігор і до того, кого величали тут «правою рукою». Його, як і Євцького, батько ввів до хірургії, зробив дослідником ще наприкінці двадцятих років. Ігор пам'ятав Михайла Карповича з дитинства — тоді він був частим гостем у свого вчителя. Відмінний хірург, тонкий і вдумливий дослідник,—інших думок про нього не було ні в кого.

Людина він товариська, весела. Інститутська молодь завжди любила його. Та щось ріднить його з Сергієм Друзем. Тетяна писала, що тепер він цікавиться лише тим, що безпосередньо йому доручено, до чужих справ не втручається, з Федором Іполитовичем ніколи не сперечається, а коли професорів гнів все-таки падає й на нього, подає усім приклад мовчазного стоїцизму. Що тутешній король, може, й не зовсім іще голий, але в багатьох місцях світить уже тілом (так зносилися його колись пишні шати),— це Михайло Карпович, очевидно, бачить. Та навіщо йому сваритися з начальством? Він здавна веде тут жіноче й дитяче відділення, керує, по суті, всією клінікою і, можливо, зберіг крихту надії: побачить же колись Федір Іполитович сам, що заблудився,— отоді він охоче допоможе йому викараскатися з болота.

Але все це — Тетянині припущення. Слід би порозмовляти з ним самим, довідатися про його справжні думки, про істинні мотиви його поведінки... Тим більше, зараз він — єдиний, хто дослухається до Сергія.

Ну, а решта...

Коли сам науковий керівник одверто замислився над стороннім, то навіщо решті вникати в те, про що нецікаво, з трудом підбираючи слова, розповідає черговий лікар?

Нелегка то буде праця для блудного сина — розшуквати тут однодумців...

Хтось здавив Ігорові лікоть. Над ухом пролунало тихо:

— «Будет буря. Мы поспорим и помужествуем с ней...»

То був Танцюра. Очима він показував вперед.

Батько вже стояв. Озиравав зал так, немов запрошував присутніх нічого не пропустити з видовиська, яке зараз почнеться.

— Які ж ваші пропозиції?— процідив він, майже не розтуливши губів.

Звівся й Ляховський. Видно стало його рудувату донкіхотську борідку, підстрижені, як у батька, вуса та спокійні очі людини, яка наперед знає, що зараз станеться. Доповідачеві він явно співчував. Поглядав на нього з доброю посмішкою, хотів, видно, запевнити його: хоч і гримітиме грім, та блискавка не спопелить нікого.

А Сергій, зовсім блідий, всією вагою своєю навалився на кийок і тим же «об'єктивним» голосом звертався до свого керівника:

— Я поклав Черемашка до четвертої палати — це і є моя пропозиція... І я дозволю собі, Федоре Іполитовичу, повторити своє прохання: огляньте, будь ласка, Черемашка поза всякими чергами, бо є всі підстави побоюватися...

Тепер професор й мигцем на нього не глянув. Але й не дав Сергієві закінчити:

— Коли ви вже навчитесь висловлюватися ясно? Хірург-дослідник шукає й знаходить, а не побоюється... Новака оглянупи й без вашого прохання, коли буду у вашому відділенні. У тому, що я почув од вас зараз, причин для зміни порядку обходу не бачу. Як завжди, почну з жіночого. Адже Хорунжу ви до себе не поклали...

Стало мужності в Сергія ще на одну спробу обережно заперечити непохитному вчителєві:

— Ще раз повторюю: стан Черемашка...

У Федора Іполитовича погордливо висунулось підборіддя. В голосі, мов далекий грім, загуркотіли владні ноги:

— Попрошу без паніки! Коли б у вашого хворого було щось серйозне, ви б іще вночі подзвонили додому мені або Самійлові Овсійовичу. І хто вам дав право класти подібних хворих до себе? От і відповідайте тепер за нього!

Вирішивши, що робити тут більше нічого, професор попростував до дверей.

Усього Сергій чекав од свого кумира, тільки не такого. До того розгубився бідолаха, що й слова не вимовив більше.

Танцюра здавив Ігорів лікоть ще сильніше й прошепотів немовби ухвально:

— Останнє слово науки про методи керування. Підлеглий або мириться з подібною системою, або ж подає заяву «за власним бажанням». Ледве на ногах стоїть бідолашний Сергій Антонович... А все-таки стоїть! І заяви не напише... Пружину, що почала розкручуватися, гриманням не втримаєш! Правда, сталося це вперше...

Ігор, не слухаючи, спитав:

— Уперше? Шкода, що не вдєсяте,— зовсім понуро додав він.— Очуняти після першого нокаута найтяж-

че... А отямившись, як би не побіг ваш ординатор до професора перепрошуватися. Ще й ліву щоку підставить.

Танцюра заперечливо хитнув головою.

— Ні, не побіжить... Сьогоднішній день лише почався, Ігорє Федоровичу. До вечора ще далеко! Ми ще «поспорим и помужествуем»...

Не до Танцюри було Ігорєві. Він не міг одірвати очей од батька.

Біля дверей Федір Іполитович нараз зупинився, пошукав когось очима. Цього було досить, щоб до нього заспішив Євєцький. І знову професор почав так, щоб почули всі — і він часом може змінювати гнів на неаби-яку ласку:

— З Друзем таке вперше,— можна поставитися до нього пробачливо... Самійле Овсійовичу, подивіться, будь ласка, кого цей страхополох поклав до себе. Потім скажете мені, скільки в Друзевому базіканні правди, а скільки паніки. І раз назавжди поставте цього затійника на належне місце. Та так, щоб з цього була наука для всіх!

Дивно, але з кожним словом професора Сергій усе вище й вище підводив голову. Губи йому вперто стулилися. Невже подумав, що останнє слово ще не сказано?

І раптом до Ігоря долинуло зовсім грізне:

— А стажер, що прибув сьогодні, хай негайно заїде до мене. Нічого йому ховатися по темних кутках!

Грюкнули, зачинившись, двері.

Тільки трое з присутніх повернулися до Ігоря.

Михайло Карпович так здивувався, немов цього морозного дня блиснула блискавка. Проте він радо помахав до Ігоря рукою: давно, мовляв, пора!

А Сергій захвилювався. Та так, наче його власна неприємність — дурниця в порівнянні з тим, що доведеться пережити його другові...

І Танцюра втупився в нового колегу баламутними очима. І ще раз Ігор почув:

— «Так вперед же, ветром полный...»

Коли блудний син рушив до виходу, хода його була тверда й поважна. Як у батька. Але тепер ніхто на нього не оглянувся.

Причинивши двері не дуже просторого кабінету (більшу частину його займав величезний письмовий стіл та старовинні крісла з височенними спинками), Федір Іполитович сів і машинально присунув до себе кілька папірців. Обличчя його було непорушне, кожний рух абсолютно точний.

Та паперів він не читав — напружено прислухався: що за дверима?

Крізь двері не долидало нічого. Опальний син не поспішав з виконанням батькового наказу.

«Ах, так...»

Власне, Федір Іполитович не вимовив цього. Він лише загрозило гмукнув. Але ці два слова правили за ознаку, що його почуття з неабиякою швидкістю розпікаються до червоного.

Гмукнувши, Федір Іполитович схопився й кілька разів уздовж і впоперек перемеріяв свій кабінет.

Де ж тут зберегти спокій!

Мало того, що це вовчєня списалося за спиною батька з директором та приїхало, мов сніг на голову. Про його приїзд знали Ольга, Тетяна, Каранда... І всі, немов змовились, жодним словом не проходились!

Ну, щодо Ольги й Тетяни, то це справа родинна.

А от звідки стільки езуїтства в Каранди? Отак віддячити Федорові Іполитовичу за те, що той зробив його директором у своєму інституті? Ні, малошановному Андрієві Петровичу це так не минеться!

От чому так спокійно відповідав йому Каранда на справедливі докори в суботу. От який сюрприз він підготував на понеділок. І гадає, що це зіб'є Федора Іполитовича з пантелику? Ну, ні! Помиляєтесь! Не на такого натрапили! Якщо до весни міністерське рішення про оновлення лабораторного обладнання й будівництво клінічного корпусу не буде реалізоване, то вже в квітні вами тут і не пахтїтиме. А з вашим сьогоднішнім сюрпризом буде закінчено за кілька хвилин...

Звідки в Ігоря стільки пихи й незалежності? Адже саме так — гордо й незалежно — він виходив з директорського кабінету! Ані побоювання в очах, ані бажання смиренно, як і годиться блудному синові, схилитися перед тим, чю руку він мусить цілувати навіть після того, як вона опустила на нього, караючи... Отже, вдача в Іго-

ря шостенківська! Ну й Ольга, звісно, чимало передала йому зі своєї впертості. Хлопцці це, як видно, не зашкодило. Горішок з нього вийшов твердий — дехто й зуби може поламати.

Тим краще. Блудний син і незламний батько не будуть розводити антимонії. Ігор і рота не розтулить: одне-єдине батькове слово — і баба з воза, кобилі легше...

Федір Іполитович зайшов за стіл, опустився в крісло.

Син начебто тільки й ждав цієї миті. Він зупинив потік гнівних думок батька стукотом у двері.

Професор Шостенко надав собі безстороннього вигляду. Потому підвівся і кінчиками пальців обіперся на стіл. Отак-о, прибравши монументальної пози, науковий керівник, завжди приймав небажаних відвідувачів.

Не обізвався він і на друге, гучніше, стукотіння.

Для бетону, що твердішає, і кілька секунд мають ого яке значення. І ті ж таки секунди чекання під дверима можуть помітно розхитати нервову систему нетерплячому молодикові...

І після третього стукотіння Федір Іполитович одгукнувся не враз.

На Ігоря все це нібито не вплинуло. Ввійшов він зі скромно схиленою головою, як і належить хірургові-початківцеві входити до іменитого вченого. Нечутно прихилив двері й зупинився якраз поміж ними й столом.

— Доброго ранку.

Авжеж, і голос у нього не тремтить.

Скривджений батько відсутнім поглядом окинув свого непокірного сина. Мимохіть упало в око, що Ігор за час відсутності помітно змінився. На краще, бісів син, змінився! Змужнів. У плечах буцімто поширшав. І, чорт забирай, такий тепер з нього красень... Не дуже, мабуть, спокійно живеться його молодій дружині. За такими, як Ігор, чимало заздрісних жіночих очей стежить: от якби зо мною, мовляв, оступився...

Проте в іншому, хоч і схилена в нього голова, такий же він безрозсудний, як і був! Благань, щоб його простили, від такого не діждешся. Навіть перед тими, від кого залежатиме його життя, такий не запобігатиме... А які спокійні в нього руки! Чималий, виходить, здобув хірургічний досвід. Навчився-таки панувати над своїми почуттями. Отже, справжній тепер з нього хірург... Ну, а погляд чи не впертіший за Ольжин ще тих часів, коли

між нею й Федем бушувала дискусія про те, чи має право людина закопувати свої таланти...

Ну що ж... тим краще! Розмова буде зовсім коротка...

Федір Іполитович холодно кинув:

— Ну?

Дозволивши собі надто довго роздивлятися на сина, він, здається, спізнився дещо з цим запитанням. Може, і хвилювався Ігор, входячи сюди, та довга мовчанка дала йому змогу трохи оговтатися.

— Прошу...

Так і є. Ще й прикидається, мовби нічого не розуміє...

Це начеб під руку штовхнуло Федора Іполитовича, і він припустився ще однієї помилки.

— Що за фокуси?!

Вихопилося це занадто гнівно.

Невже безсоння й ранкові неприємності (найбільша з них муляє очі й зараз) позбавили Федора Іполитовича самоконтролю? Але ж не забув він, що Ігоря криком не візьмеш. Адже три роки тому батько й крутішим способом з Ігорем не впорався...

Сьогодні, хай йому грець, професор Шостенко до деякої міри зробить честь цьому занадто самовпевненому кандидатові в стажери — надасть йому можливість заявити про свої права. А потім у найнепідходящому місці, єхидно, але так, що Ігор не зможе прискіпатися, припинить його балаканину. Найзавзятіші недруги, що для них суперечка—рідна стихія, і ті не витримували останнього слова Федора Іполитовича.

Ну, а коли й цей випробуваний засіб не подіє, можна буде просто гукнути на нього, м'яв на цуценя, що нашкодило: «Ану, геть звідси!»

Тон Ігоря не змінився:

— Ще раз перепрошую. Не можу збагнути...

Федір Іполитович відказав був вельми офіційно:

— Чим наш інститут зобов'язаний честю...— Та побачив, як нашішкувато піднімаються синові брови, і все, до чого так добре підготував себе, миттю вискочило з голови.— Не вдавай із себе ідіота! Чого тобі тут треба?

— Не більше того, що дістають тут усі стажери,— в тією ж непробивною чемністю озвався Ігор.

Звичайно, Ігор мав куди більше часу, щоб підготуватися до цієї зустрічі. А син, як на Федора Іполитовича, начебто з хмари випав. Щоб не помітив він його непевності, зневажений батько випростався, заклав праву руку за борт халата, ліву за спину.

— Дивно,— вимовив він тоном генерала, який звично й через те байдуже виговорює молодшому лейтенантові, що не дуже хвацько йому козирнув.— Коли я мав сумнівну приємність бачити твою персону востаннє, ти намагався довести мені, нібито саме з моєї вини всі в інституті почали тупцювати на місці, а тому радянській медичній науці користі від подібних до мене стільки ж, як від ос меду. І після цього приїжджати до мене по знання й досвід? Де ж тут логіка?

Ігор злегка зашарівся.

— З того дня минуло три роки. За цей час марширування на місці хоч кому остогидло б. Так, очевидно, найближчими днями й станеться, коли ще не сталося. Тому я поїду звідси...— Він прикусив був язика, та, зібравшись з духом, вимовив твердіше, ніж почав:— Я поїду звідси з новими, щойно знайденими знаннями і з новим досвідом. Півроку — час чималий. А щоб розгледіти нісенітність нашої незгоди, шести місяців, як на мій погляд, навіть забагато. Я сподіваюсь, що за цей час порозумнішаю не тільки я.

Ага, почав-таки Ігор проголошувати свою заздалегідь заготовлену промову. Ну й хай собі виговорюється. Хвилини з півтори можна йому на це дати. І Федір Іполитович удав, що не помічає образливого натяку в синових словах:

— Не бачу потреби ворушити старий мотлох.

Син заговорив ще лагідніше:

— Кажуть, істина лежить між тими, хто сперечається. От і давай без гніву й упередження глянемо, хто з нас ближче до неї. І, справді, не будемо ворушити минулого... Може, спершу уважніше придивимось один до одного? Може, від нашої колишньої незгоди зостався лише отой твій... аргумент?

Ігор зовсім низько схилив голову.

Але як потемнішали в нього очі!.. Ні, не визнання провини, не каяття, а бажання приховати від батька, як важко йому тримати себе в шорах, зігнуло Ігореві шию.

— Здається, я ясно висловився: мені придивлятися ні до чого. І ні про що з тобою розмовляти! — В батьковому голосі задзвенів метал.— За півхвилини я забуду про тебе.

— Не думаю,— усе ще лагідно промовив син і за-спішив, щоб не перебив його батько.— Ти й сам, очевидно, розумієш, що лайка та кулак ніколи й нікого ні в чому не переконували. Як ти, свого часу діяли поліцаї. Від одного з них залишився слід і на твоїй спині. Та хіба він переконав тебе, що ти не правий?.. І ти нічого не доведеш, а розвитку науки не спиниш. Але колектив свій на якийсь час можеш затримати. Не підпустиш, скажімо, своїх співпрацівників до серця, аорти, грудної клітки. І діждешся, що вони рано чи трохи пізніше проникнуть туди без тебе... В наші дні й у нашій країні наука, як і життя, не можуть стояти на місці. І коли ти цього не зрозумієш...

— От і чудово. От і пошукай собі притулок, де все скаче казна-куди.

— А мені твій так званий аргумент,— наполегливо вів Ігор далі,— тільки допоміг. Він навчив мене самостійності, вивів на шлях, який я вважаю за правильний... А коли хочеш абсолютно щирості, то приїхав сюди я й тому,— заманулося глянути, чи не почав мій батько самотужки вибиратися на вільний шлях... Адже синів обов'язок тоді...

Федір Іполитович перестав слухати. Хай плете Ігор, що хоче. Не вперше й не тільки від нього професорові доводиться слухати ті ж самі теревені. Їх повторює кожне покоління, рвучись невідомо по що поперед батька в пекло.

А кров, як видно, все-таки густіша за воду: коли так довго не бачиш сина, мимохить кортить розглядіти в ньому все.

Закам'янівши в наполеонівській позі, насупившись, щоб не виказати своєї тоскної цікавості, Федір Іполитович напружено шукав відповіді на одне запитання: хіба тільки покірних дітей люблять батьки?

Ігор змужнів не тільки зовні. Він, здається, міцно повірив у себе: анітрохи не боїться, що й сьогодні його просторікування може закінчитися, як три роки тому. Невже мало йому того, що зробило попереднє покоління? Невже він насправді хоче, щоб батько знову став

таким же непосидючим, як замолоду, вічно розшукував би нові проблеми й намагався б розв'язати їх? Чому не хоче він второпати, що ні до чого батькові брати приклад з римських імператорів і вмирати навстоячки? Не всім же бути Павловими, не всім же за одне життя зробити стільки, скільки Шостенкові з усіма його ровесниками не підняти й за три...

Одначе що за чудернацькі думки лізуть йому сьогодні в голову? Ще трохи, і професор Шостенко почне виправдовуватися невідомо в чому перед самим собою й цим молокососом. Та з якої речі?!

— Що ти сказав? — перебив Федір Іполитович не так сина, як свої думки.

А Ігор повторив:

— Я сказав, що, по-перше, мені треба замалим не все, що в інституті давно відомо. А по-друге, у мене чимало такого, що я хотів би дослідити в тутешніх умовах. І все-таки я переконаний, що найближчим часом спляча красуня обов'язково прокинеться і весь твій колектив, а з ним і ти, станете багатші.

— І все оте багатство я піднесу тобі на срібній таці?

— Дещо піднесеш. — І легкий усміх пробіг Ігоревим обличчям. — А решту я візьму сам.

Якби не всміхнувся Ігор, розмова між суворим служителем науки та його зарозумілим нащадком, можливо, закінчилась би без порушення елементарних правил пристойності.

Тепер же нібито вся кров ринула Федорові Іполитовичу в обличчя. І так несподівано обм'якли ноги, що довелось знову обіпертися на стіл — вже не кінчиками пальців, а долонями. Та відказав професор, можна сказати, з гідністю:

— А чи не заберешся ти цієї ж миті під три чорти?

Синове нахабство усмішкою не обмежилось. Ігор підійшов до столика в кутку, де стояла карафа, налив у склянку води й поставив її перед батьком. А відступивши на крок, одказав:

— І не подумаю.

У Федора Іполитовича перехопило подих. Повторити сказане він не зміг.

А Ігор усе з тим же усміхом повів далі:

— Цей інститут — не приватна установа, професор Шостенко — не її власник. Щоб позбавити мене права стажувати тут, твоєї примхи замало. Треба довести, що

Луганський облздороввідділ прислав сюди нездару або пройдисвіта. А це — справа безнадійна. Так що тільки однієї речі ти можеш мене позбавити—срібної таці. Гарзд, я не буду на ній наполягати.

Кабінет неначе заповнився мухами. Ігор поплив кудись убік.

Федір Іполитович знесилоно оглянувся: чи далеко крісло? Рука потяглася до серця.

— Тату!

Ніби здалеку долинув цей зойк. Але Ігор стояв уже поруч, блідий, переполошений. Однією рукою обняв батька за плечі, а в другій тремтить склянка, і вода ось-ось вихлюпнеться з неї...

Стало у Федора Іполитовича сил скинути з себе синову руку і хоч не дуже, проте досить драматично стукнути по столу.

— Я кому сказав — геть звідси!

Син обережно поставив склянку. Знов опустив голову й поволі, мовби переборюючи невидимий опір, рушив до дверей. Та, зупинившись, рвучко повернувся. Але голосу не підвищив:

— Я приїхав не в гості до тебе. З інституту поїду ввечері тридцятого липня. Нікому, навіть батькові рідному, ані одного дня не подарую.

Батько виразно глянув собі на правицю.

Блудний син заявив іще твердіше:

— Ні, вдруге такого не буде. Між батьком і дорослим сином таке може трапитися тільки раз. Після цього вони стають чужими... Як чужого... Гірше, як пройдисвіта ти зустрів мене сьогодні. Чому ж я мушу йти на якісь угоди з тобою? Ти вважаєш, що я не маю права стажувати в цьому інституті. Я не можу з цим згодитися. Професор Шостенко, скільки я знаю, член Комуністичної партії. Я — кандидат у члени тієї ж партії. Чому б нам не попросити інститутську парторганізацію, щоб вона допомогла нам... власне, тобі розібратися в цьому безглуздому конфлікті. Не заперечуєш?

От-от у Федора Іполитовича підломляться ноги.

Він показав пальцем на вихід, опустився в крісло, схилився до своїх паперів. Син для нього більше не існував.

Химерне почуття охопило непокірного сина: чи то сміятися кортить, чи то переповнила його терпка гіркота.

Все в Ігорі запротестувало проти батькової поведінки. І проти того, що допіру відбулося.

Щирим батько був лише одну мить: коли рука потяглась до серця. А решта — ніби не дуже обдарований актор узяв на себе роль з чужого амплуа: прикро й соромно за нього глядачам. Тільки одного з мелодраматичних аксесуарів забракло батькові — прокльонів, якими (Ігор читав десь) з давніх-давен завершується ритуал остаточного вигнання з родинного лона непокірних та позбавлення їх спадщини. Тим-то Ігор і не вийшов з кабінету відразу. Якщо батькові від тих прокльонів легшає, то син, будь ласка, вислухає їх з опущеною головою.

— Ну що ж, до побачення, — попрощався Ігор. — Гадаю, що наступна наша розмова буде розумніша.

Батькова рука перегорнула ще один папірець. Хоч і не давалась йому ця роль, грав він її вперто... Та, щодо впертості, Ігор — син свого батька: тепер ніяка сила з інституту його не витисне.

У двері постукали.

Не обізвався старий і на це.

Тоді двері розчинились. Їх штовхнула нетерпляча рука. Як не дивно, Сергієва.

— Пробачте, Федоре Іполитовичу. Ми на одну секунду.

А перепрошувався з-за порога Євцький, шокований неприпустимим поспіхом свого підлеглого.

Батько не глянув і на нього.

До кабінету Самійло Овсійович увійшов заклопотано. Одначе блиснула в його очах неабияка цікавість, коли він мало не наскочив на Ігоря й побачив надміру заглибленого в папірці шефа. Він багатозначно (водночас докірливо й співчутливо) похитав головою: не помирилися, виходить? Ай-я-яй! Ну, нічого...

Слідом за Самійлом поріг переступив Сергій. Такий же застиглий, як і на п'ятихвилиниці. Тільки вилиці чомусь почервоніли. Він не відступив убік, не дав Ігореві вийти з кабінету, а щільно причинив двері й прихилився

до одвірка плечем, загородивши вихід. Бачив він тільки свого вчителя.

Неймовірно кмітлива людина цей Самійло Овсійович! Пройшовши до столу, він став так, щоб загородити своїм тілом Ігоря.

Якийсь час професор наполегливо вдавав, що перед ним документи надзвичайної ваги. Зрештою зволив-таки підняти погляд на «ліву руку», але не запитливо, а невдоволено.

— Дуже жалкую, Федоре Іполитовичу,— засмучено почав Євещкий,— але сьогодні я не впізнаю Сергія Антоновича. Завжди такий обережний, витриманий, скрупульозний до своїх обов'язків... Не можу пригадати випадку, коли б він порушив наші традиції.— Він мигцем оглянувся на Сергія: чи звернув той увагу на позитивну оцінку його якостей?— І раптом... Прийняти людину з хворобою, далекою — це з першого погляду видно — від того, до чого прикута наша загальна увага...— Самійло Овсійович промовисто розвів руками.— Не розумію я й поведінки швидкої допомоги. В місті стільки хірургічних лікарень і клінік, а швидка допомога чомусь привезла...

— Не з того почали, Самійле Овсійовичу,— не відриваючи широко розплющених очей од свого бога, глухо кинув Сергій.— Ви щодня кожному зі своїх підлеглих пагадуєте, що в нашій клініці починати завжди треба з хворого.

Щоб Сергій насмілився нагадати щось своєму начальникові... Ого!

Здивувався й науковий керівник. І то було невдоволене дивування: чи не забагато почав дозволяти собі цей смиренник? Проте відгукнувся професор з підкресленою безсторонністю:

— Про свавільство Друзя — потім. Вас, Самійле Овсійовичу, я зрозумів так, що хворого слід передати до іншої лікарні. Чому ж ви не розпорядились?

— Хворого ледве довезла до нас швидка допомога,— понуро озвався Друзь.

Тоді Самійло Овсійович поклав проявити до Сергія лещицю поблажливості.

— Не будемо занадто суворими до першої провини не дуже досвідченого хірурга, дорогий Федоре Іполитовичу! Справді, стан хворого вельми серйозний. Він,

можна сказати, абсолютно нетранспортабельний. Високі принципи гуманності...

Професор демонстративно глянув на годинник.

— У нас з вами є час на абстракції?

Євецький заспішив не без ехидства:

— Тоді я дозволю собі нагадати про відкриття величезного значення, автором якого є наш шановний Сергій Антонович. На п'ятихвилинці він проголосив, що тематика тематикою, а кожний з нас повинен ще повсякденно розширювати й удосконалювати свій хірургічний діапазон. Очевидно, він ні разу не чув цього ні від вас, ні від мене. От і почало йому ввижатися, що все, напризбируване ним ще в медінституті, а потім і тут, він розгублює. Стільки років сидіти на самих судинах... я можу це зрозуміти.— І Євецький з приязною всмішкою повернувся до Сергія.— Я вгадав?

— Починати треба з хворого,— повторив той.

— А під цим я розписуюсь обома руками!— негайно згодився Самійло Овсійович і далі повів ще глибокодумніше:— Молодь у нашому інституті має розвиватися всебічно й гармонійно — це ваш, Федоре Іполитовичу, й мій найперший принцип. Та хіба ж можна забувати, що нетематичні хворі певною мірою порушують планомірність у дослідницькій роботі нашого інституту. І в даному випадку ми, з ласки Сергія Антоновича, поставлені перед доконаним фактом: Черемашко — таке прізвище у хворого—у нас. Він, повторюю, нетранспортабельний—отже, відповідати за нього доведеться нам.— Євецький виразно помовчав.— Цікава думка впала зараз мені в голову: а чому б не задовольнити прохання Сергія Антоновича й не залишити цього хворого за ним? Разом із своїми помічниками він дослідить цього самого Черемашка, зробить усе, що вважатиме за потрібне... Операція — а вона в даному випадку конче необхідна й відкладати її не можна — обіцяє бути досить цікавою для всіх...

Євецький переможно оглянув присутніх. І хоч ніхто й пальцем не кивнув, завзято комусь заперечив:

— Ординатор Друзь ще не закінчив чергування? Але ж вам і мені, Федоре Іполитовичу, в бойових умовах доводилось по кілька діб не відходити від операційних столів, провадити по кілька найтяжчих операцій підряд. А хіба не прагне Сергій Антонович довести собі й нам, що він гідний своїх учителів? Отож хай на його опера-

цію подивиться вся наша молодь. Та й старшим це не завадить: в разі потреби підстрахуємо молодшого колегу.— Він притишив голос.— І морально підтримаємо Сергія Антоновича... бо є підстави гадати, що хворий навряд чи витримає оперативне втручання. Та який же хірург одмовиться на власному досвіді довідатися про рівень свого мистецтва в межах нашої науки. Пізнати себе самого в хірургії — на мою думку, саме цього нині особливо потребує Сергій Антонович!

Начебто й правильні думки висловлював Самійло Овсійович. Такі ж правильні, як і та, що після ночі настає світанок. Але Самійло так усе попереплутував,— розумій, як тобі вигідніше...

Що ж хоче він нав'язати своєму шефові?

На що зтовхає Сергія? Щоб той підняв догори руки? Чи щоб звернув собі в'язи?

А навіщо це «лівій руці»?..

Одне пригадав Ігор: насамперед Самійло завжди дбає про те, щоб ніхто не посмів закинути йому й найвищому шефові причетності до загибелі хворого. На їхній ясній репутації нема й не повинно бути ніколи жодної підозрілої плямки.

Чи здогадалася про це свята Сергієва душа?

Здавалось, він зовсім не дослухався до сказаного Євєцьким, бо ні на секунду не відривав погляду від того, за ким тринадцятий рік намагається йти слід у слід. Крім свого Федора Іполитовича, він нікого, мабуть, зараз не помічає.

А батько?

Той одвернувся до вікна, начебто геть байдуже йому й до «лівої руки», й до найслухнянішого учня. Хоч і добре розуміє він, що Євєцький намагається заморочити Сергієві голову, ні разу не перебив Самійла. Лише коли «ліва рука» замовкла, шеф заради форми поцікавився:

— А що, власне, у хворого?

Самійло Овсійович мить пом'явся.

— М-м... На превеликий жаль, до сказаного Сергієм Антоновичем на п'ятихвилини нічого додати не могу. Аналізи ще не готові. По-друге, я рекомендував Сергієві Антоновичу якнайскорше прооперувати цього хворого. Без цього, боюсь, навряд чи пощастить довідатися, що з ним і як можна взагалі йому допомогти.

Досі Ігор спостерігав Самійла не з дуже доброю, а все-таки іронією. Тепер же його охопила злість. І не

тільки на Євецького. Як батько терпить його коло себе?

Давно вже всім відомо, що хворого, який може «підвести» лікаря, Самійло Овсійович під першим-ліпшим приводом комусь зіпхне. Свої таланти він демонструє лише на тих, чие одужання не викликає сумнівів. І як можна, потверджуючи смертний вирок тяжко хворій людині, то з неприхованою цікавістю оглядатися на нового стажера, то ледве не присідати, зазираючи в опущене обличчя свого шефа? Що сталося поміж батьком і сином, як би й тут у чомусь не дати маху,— от що передусім не дає «лівій руці» спокою.

А батько машинально пересунув щось на столі й, ворухнувши бровами в бік Сергія, байдуже спитав:

— Чого ж ви хочете?

Сергій, здавалося, й цього не почув. Він зовсім закама'янів.

Чимдуж зціпив зуби Ігор, щоб не крикнути Сергієві: «Та не мовчи ж!» Що може протиставити цим двом зубрам од хірургії людина, яку понад чотири роки тримали на тутешніх задвірках? Навіть не зубрам, а старим, до всього збайдужілим цинікам! Тільки дубцем їм і можна дошкулити!

Тут страшніше, ніж думалося Ігореві на п'ятихвилинці. Долю тяжко хворих людей, що їм колись батько віддавав усього себе, сьогодні він передоручає кар'єристові. Тут не лише на рака-самітника обернешся...

Яким побитом Самійлові пощастило захопити владу над старим? Вивчив усі його слабінки й потурав їм, як тільки міг? І кінець кінцем обернув передового вченого на циніка?

Невже ця страшна пошесть — цинізм — не обминула й Сергія?

Нерухомий і мовчазний, Сергій усе ще підпірав плечем одвірок. Ну, який же з нього борець? Звідки йому — смирному, недорікуватому — взяти силу й мужність для опору таким, як над усяку міру титулований професор Шостенко та його теперішнє друге «я» — Євецький? Сергій ще трохи мовчки попручається, а далі почимчикує слухняно вузькою стежкою, накресленою для нього цими двома провінціальними титанами. А приведе та стежка до того ж таки цинізму...

Рукавом халата Ігор витер собі чоло.

Ні, так просто він не віддасть їм Сергія! Байдужим до людського життя Сергій не стане!

Професор Шостенко спідлоба зиркнув на заанімілого ординатора.

— Я з ким розмовляю?

Сергій жадібно вдихнув повітря. А видихнув разом з двома словами:

— Я жду.

— Ждеш? Якого біса?—мало не крикнув професор.— Насвавільничав, а тепер нюні розпускаєш!

Він забув, що при людях звертається до Сергія на «ви». Це свідчило, що його невдоволення почало обертатися на злість.

Прикуті до Шостенка, Сергієві очі нараз ожили. На щоках виступили червоні плями. Він одірвався від одвірка, а голос його аж задзвенів:

— Коли ж ви справжній, Федоре Іполитовичу? Зараз?.. Чи в сорок третьому?

Ще раз Ігор провів рукою по чолу. Який же він наївний, цей Сергій. Хоче жалісними словами дійняти того, хто обернувся на пам'ятник собі самому.

Але щось дивне сталося з батьком Ігоря.

Тільки-но пробренів голос вопіючого в пустелі Сергія, старий одсахнувся, наче впала на нього страшна й незаслужена образа. Обома щосили стиснутими кулаками снерся він на край стола, пригнувся — от-от перестрибне через той стіл на знахабнілого учня... як три роки тому на сина...

Ігор подався вперед, щоб стати йому на дорозі...

Та з'явилися плями й на батькових щоках. Тільки не червоні, а темно-сині. Потемнішали й вуха, й шия... Безсило розтулилися кулаки. І от — поволі сповзають зі стола зморшкуваті, покреслені набряклими жилами, кполі кисті... Даремно пальці намагаються за щось зачепитися... Руки знесилено впали батькові на коліна.

Ледве вийшов він із-за стола. Винувато... так, саме винувато підступив до Сергія. І не зумів приховати цього за грубуватим:

— Чого ж стовбичиш?.. Веди до свого смертника!

Людині байдуже, як плине час, коли живе вона з ним у ногу.

Лячно стає, коли час несподівано полетить вперед так прудко, що за ним не вженешся. Якщо ти — кваша, то після такої пригоди довіку жити тобі в учорашньому дні. А справжня людина, спіткнувшись, ба навіть упавши, миттю схопиться й, дивись, вже наздогнала свій час, нібито останній трамвай, що прослизнув був мимо.

Що ж до Василя Максимовича та його товаришів, час давно вповільнив свій плин, а то, бува, й ледве ноги волочить. Всю минулу п'ятирічку, наприклад, його зміна (якби, звичайно, час вимірювався не годинами й днями, а кількістю зробленого) кожний новий рік зустрічала б на початку грудня або наприкінці листопада. А ніні січень ще не закінчився, а в цеху, якщо товариші не перебільшують, уже пахтить березнем. І в Черемашковій зміні чимало є таких, для кого аж до п'ятдесят сьомого року протоптано стежки.

Одне слово, коли добре позмагаєшся з часом, то й незчуєшся, як за одне життя два проживеш.

Отож нічого страшного нема й у тому, що майстер буцімто на капітальний ремонт став. Хоч тиждень, а то й два доведеться йому тут пролежати, на багато від своїх він однаково не відстане. Хто навчився випереджати час, той швидко надолужить прогаяне.

Коли б не слабість, Василь Максимович засміявся б зараз на весь голос. Виходить, правду кажуть люди: чия відвага, того й перемога. Розмовляючи вночі з черговим лікарем, не думав Василь Максимович, що вже ранком пощастить йому здійснити хоча б одну з вимог угоди: усі нічні побоювання розтанули, тільки-но зазирнув до палати пізній зимовий світанок. І думається не про те, що було, а що буде. Не про хворобу, а про дивовижні й щойно усвідомлені властивості часу.

Чи випереджає час людину, чи відстає від неї, плин його — завжди безперервний. П'ятдесят другий рік живе на світі колись просто собі токар, а нині змінний майстер цеху великих машин Черемашко, а не помічав він ні разу, щоб час то раптом зупинявся, то мчався невідомо куди ривками й стрибками.

Минулої ночі стільки було тих проваль, стрибків та зупинок...

А ранком от знову...

По тому, як удосвіта пішов з палати Сергій Антонович, а за ним незграбний лікаренко та красуня медсестра, не встиг Василь Максимович оком моргнути, як черговий лікар знов опинився коло нього. Але вже з іншими білими халатами. Аж подумалось: та куди він поспішає? Одначе, коли пішов він звідси, всі в палаті спали або прикидалися, мовбито сплять, а обидва вікна були непроглядно чорні. А тепер за вікнами посірішало. І на ліжках уже нікого.

До якого ж провалля загув час поміж ніччю й світанком?..

Молоді лікарі так само дбайливо схилюлися над Василем Максимовичем.

Один — чорнявий, рухливий, з пронизливими й бистрими очима — оглядав нетерпляче, прикусивши нижню губу. Його пальці то похапливо шастали по тілові, немовби за чимось ганяючись, то зненацька ставали нерухомі. Тоді здавалося, що вони напружено прислухаються до чогось тільки їм чутного. І Василя Максимовича він майже не розпитував. Зате чергового лікаря засипав малорозумілими запитаннями, а той невиразно белькотав у відповідь.

Другий молодик — зовсім іще молоденький, худенький, але ладно збитий — силкувався вдати з себе людину незалежну, що навіть своїм очам не вірить, все норючить як слід обмацати. Оглядаючи Василя Максимовича й собі, він ішов начебто по слідах першого, ніби перевіряючи його. І весь час примовляв:

— Цікаво... Ого...

Закінчивши огляд, обидва нові лікарі, скоряючись мовчазному наказові чергового, вийшли з палати. І зараз же до палати повернулися сусіди. Посипались запитання та зауваження:

— Та й майстер же ви спати!

— Вам уночі невідкладну робили?

— Попотерзали ж вас, видно...

— Як вам тепер?

— Ви тільки зайві думки женіть од себе...

— І пам'ятайте, що казав і ще скаже вам Сергій Антонович...

Не все Василь Максимович розчув. Допіру так виразно бачив чергового, його товаришів, Женю. А от

сусідів мовби туман запнув. Голоси долинали здалеку й не відрізнялись один від одного.

Василь Максимович прошепотів:

— Зробіть ласку, пробачте. Цілу ж ніч я нікому не давав спати...

У відповідь стримано посміялись:

— Пусте! Тут і вдень спати не забороняється.

І не помітив Василь Максимович, як саме плинув тоді час — чи порожистим потоком, чи степовою річкою.

Як видно, виклали йому сусіди не тільки власний досвід, а й набутий попередниками. Звідки б інакше, згодом отямившись, вже знав Василь Максимович, що в четвертій палаті найодностайніший колектив, що всім тут неймовірно щастить. Стало відомо й те, що в місцевому сузір'ї хірургічних світил блискотять і вельми яскраві зорі. Не губиться серед них і скромніша зірка: не лише мерехтить вона, але летється від неї й тепло. Зветься ця зірка — Сергій Антонович Друзь, а четверта палата — його невеличке царство. Не треба лише довіряти його понурому виглядові. Тільки ж бо завдяки йому основним законом тут стало поголовне видужування. Щоправда, дещо дивакуваті у нього обидва помічники; проте в тій порі вони, коли сам бог не знає, що за метелик вилупиться з лялечки.

Буцімто зовсім мало часу минуло, а коли знову Василь Максимович розплющив очі, за вікном розгорався вже сонячний ранок.

Сусіди кудись позникали.

Лише одна біла постать маячила в ногах ліжка. То був знов-таки Сергій Антонович. Однією рукою він спирався на бильце ліжка, другою — на свій кийок. Тепер помітно, як змарнів він за ніч. Та зовсім не сонні в нього очі, а кутики вуст тремтять од затамованого хвилювання.

Чийсь обережні руки знов обмацували Василя Максимовича.

На краечку стільця біля його ліжка сиділа вельми огрядна людина, років близько п'ятдесяти. Обличчя в неї доброзичливе, очі до того лагідні — не хочеш, а повіриш: живе цей товстун одним-єдиним прагненням — усім довкола має бути добре. Її короткі, проте бистрі й спритні, мов у гармоніста, пальці металась по наповненому тупим і невгамовним бодем череву. То неначе

пестили його. То зенацька глибоко вдавлювалися. Тоді пронизував тіло ще й гострий біль.

Був то, очевидно, неабиякий майстер свого діла. Тому й привів його сюди черговий лікар. Тому з великою увагою стежив за кожним рухом товстуна. І все-таки в очах його часом з'являвся чи то насмішуватий, чи то сердитий усміх.

Аж ось товстун полегшено зітхнув і заговорив так, немов завжди з собою в нього торба найприємніших новин:

— А ви, слово честі, молодця! Так міцно спите, що й гарматами не добудитесь. Стільки завдав вам болю, а ви хоч би ойкнули. Легко й просто буде з вами Сергієві Антоновичу...— Він конфіденційно нахилився до Василя Максимовича.— Чи є у вас запитання до мене?

Черемашко осміхнувся й собі.

— Це ваше діло — розпитувати нашого брата. А наше — терпляче ждати одужання.

Тим часом огрядний устиг тричі кивнути й презирнутися з Сергієм Антоновичем: ви тільки, мовляв, послухайте, як правильно хворий ваш розмірковує. Такого ніщо не візьме. А вголос упевнено заявив:

— Ну, великого клопоту, Сергію Антоновичу, ви з цим товаришем мати не будете. Швидко впорається з його неприємністю. Якнайенергійніше женіть од нього зайві думки. А то він у вас не сто, а лише дев'яносто дев'ять років проживе!

Звівшись, він підхопив чергового лікаря під руку й потяг з палати.

А Василь Максимович знов поринув у темне провалля...

До дійсності його повернув новий голос — жартівливий і водночас владний:

— Так хто тут цілу ніч давав концерти?

З темної мли проступив чогирикутник дверей. Його перегородили білі халати. Помалу вирізнилася з-поміж них по-військовому виструнчена постать. Схиливши голову набік, вона роздивлялася на Василя Максимовича, ніби гостинний господар на давно очікуваного гостя.

Та ось новий лікар підійшов до ліжка. Ту ж мить чиясь запобіглива рука підставила йому стільця. Лікар сів, не оглянувшись, не подякувавши: здавна звик, очевидно, до таких послуг.

Решта халатів шанобливим, мовчазним півколом вишикувалася за його спиною.

— Так це ви, значить, підняли всіх на ноги?— далі розпитував той, кого оточував занадто поштивий почет.— Ну, коли ми здатні на таке...— Він закінчив жестом, який мав показати всім присутнім, що цей хворий зовсім не такий слабенький, як декому може здатися.— Чи довго гадаєте поводитися в такому ж дусі?

На жарт слід відповідати жартом. Так Василь Максимович і зробив:

— А я з тих, кому тільки тоді добре, коли він на ногах. А як уклали мене в ліжко, то я й завередував.

Ті, кому похапцем підставляють стільці, не дуже, мабуть, уважно дослухаються до відповідей на свої жарти. Ще не закінчив Василь Максимович, а цей лікар кинув у просторінь:

— Так що ж?

І Василь Максимович почув, що й Сергій Антонович уміє відповідати вельми поштиво:

— На п'ятихвилиниці я дозволив собі...

Як і раніше, черговий лікар стояв у Василя Максимовича в ногах, тримаючись за бильце ліжка. Тепер він видавався блідим і захеканим, ніби піднявся сюди знизу бігцем. Він понуро втупився в свого начальника, і в очах його застигло благання. А начальник навіть голови не повернув до нього— слухав так, немовбито кожне слово давно йому відоме.

Аж ніяково стало за Сергія Антоновича, коли це високе начальство перебило його:

— П'ятихвилинку я пам'ятаю.— І то був голос людини, кожне слово якої важить надзвичайно багато.— Я жду того, про що на п'ятихвилиниці ви чомусь і не заїкнулись: висновків та пропозицій. І, будь ласка, коротше.

Сергій Антонович низько схилив голову.

— Я зрозумів вас, Федоре Іполитовичу...

Цікаво, ясна річ, довідатися про причини свого слабування, про те, що будуть тут з тобою робити. Та занадто послішав Сергій Антонович, не встигала за його прудкою мовою знесилена увага. І надто багато він уживав незрозумілих слів.

Так і не збагнув нічого Василь Максимович. Нічого не вчитав і на обличчях присутніх...

Потроху вирізнилися серед почту й ті, хто побував біля нього раніше.

Ось дебелим тілом своїм одгородив Федора Іполитовича від решти той, хто з легким серцем напророчив Василеві Максимовичу сто років життя й тут же помчався з палати. Ну, Василь Максимович не з помисливих, навіть уночі не обливався холодним потом із страху. А іншому хворому від такого лікаря не лише настрій підупаде, а й надія димом піде.

Чи не тому, що огрядний тулиться поближче до начальства, привів його Сергій Антонович раніше? Отже, й тут не так просто відразу потрапити до вищої інстанції?

А он юнак. Він ледве помітно покиває у такт розповіді Сергія Антоновича, мовби згоджується з ним у всьому. Хлопець, видно, гонористий. А от і в ньому не викликає протесту, що черговий лікар надто вже запобігливо благає чогось у цього самого Федора Іполитовича. Хай він і велике цабе в своєму ділі, але й інші не п'яте ж колесо до воза!

Навернувся на очі й чорнявий.

От кому не стоїться. Голова його то тут, то там виринає з-за чужих білих шапочок. Він намагається піймати кожний рух Федора Іполитовича і, здається, не хоче потрапити йому на очі. І з усього видно, що не дуже подобається йому, як слухає начальство доповідь Сергія Антоновича.

А втім... Можливо, не без уваги слухав Федір Іполитович чергового лікаря, та водночас і про своє він думав. Усмішка з виду зникла, сама лише владність зосталася. Руки нерухомо лежали на колінах. Пальці правої щось вистукували. І дивився він у вікно, за яким яскраво голубіло небо... Ну що ж, на світі він прожив чимало, донесчучу надивився на всілякі болячки й хвороби, звук до цього...

Та ось з'явилися в нього ознаки нетерпіння. В доповідь Сергія Антоновича почали встрявати то короткі запитання: «як?», «чому?», «звідки це видно?», — то прикрі зауваження: «це вже я чув», «а чи можна без белетристики?». Дивно впливало це на Сергія Антоновича: дедалі стислішою й незрозумілішою ставала його розповідь, понурішим — голос...

— Мерсі.

А цим не дуже доброзичливо вимовленим словечком доповідь чергового лікаря була припинена.

Федір Іполитович повів бровами й мовби то сама собою знялася з Василя Максимовича ковдра. Аж он коли високе начальство перевело свій зір на хворого...

Ні, аж ніяк не відсутній і не байдужий у цього старого погляд! Старий немовби скинув з себе маску, і вже не начальство сидить серед своїх підлеглих, аршин проковтнувши. Пальці перестали постукувати по коліну, зате як напружились кисті!

До хворого старий звернувся владно й жартівливо:

— Ану, покажіть, де болить найдужче.

Рука Василя Максимовича лягла на те місце.

— Просто болить? Чи якимось особливо?— посипалися запитання.— Весь час однаково? Чи то посиляться, чи відпустить? Думайте перед тим, як відповісти!

Василь Максимович не втримався від шпичака:

— А Сергій Антонович дуже точно розповів про мій біль: буцімто залхнуто в мене кілок, і от уже три тижні безперестану тисне на все в череві, а нічого проколоти не може.

Шпичака найстарший лікар не помітив.

Якщо досі центром уваги для присутніх був Федір Іполитович, то тепер всі очі вп'ялися в голе черево Черемашка, наче з'явився на ньому якийсь таємничий напис.

І чомусь легше зітхнулося Сергієві Антоновичу.

Знову зіп'явся навшпиньки чорнявий, а його збентежений погляд прикипів до найстаршого лікаря.

Той роздумливо промовив:

— Доведеться вам, чоловіче, і мій огляд перетерпіти. І не обіцяю, що то — останній. Надто глибоко ви заховали в собі хворобу.

Ще раз, ніби впав з плечей йому тягар, звів дух черговий лікар.

Цей — уже четвертий — огляд тривав найдовше. З надзвичайною увагою стежили всі присутні за кожним порухом свого керівника. Навіть огрядний, навіть Сергій Антонович не могли одвести очей од його рук. А чорнявий так і зостався навшпиньках.

Чудно відчував себе Василь Максимович.

Хай багато чого приглушила в ньому неміч. Хай ні на секунду не вгамовується тупий біль. Хай весь час терзає невгамовна спрага. І все-таки якась частка сві-

домості не хоче коритися ні слабості, ні болю. Ніяк не згасає в ньому гостра цікавість до навколишнього.

Що ж за людина той, від кого тут залежить усе?

Хоч як наполегливо вдивлявся Василь Максимович у тутешнього керівника, та побачив дуже мало. На якусь лише хвилинку, приступаючи до огляду, став Федір Іполитович самим собою. І тут же знов сховався за жартівливо-владною машкарою.

Навіщо вона йому? Що й од кого він приховує нею?

Усе життя Василь Максимович проробив у цеху великих машин, звик там до всенього. Та коли на випробувальному стенді запускається щойно зібраний його хлопцями мотор і коли той мотор несподівано й невідомо чому починає перегріватися або вібрувати, не раз обсипле тобі спину мороз, не двічі змокріє чуприна: певже хтось припустився помилки або, просто сказати, схалтурив?

А тут же йдеться про людське життя!

Що ж хоче приховати Федір Іполитович своїм владно-жартівливим виглядом од свого почту й хворого? Невже не розуміє, що після останньої ночі Черемашка нічим уже не злякаєш? Навіть коли він почує зараз: не дожити, мовляв, тобі до сьогоднішнього вечора,— все одно подумає: мели, Іване, доки вітру стане. Не така вже й точна наука медицина: лікарі помиляються, либонь, частіше за тих, хто погоду передбачає.

Зпону поміняв маску Федір Іполитович.

Закінчивши огляд, він застиг на стільці, знов задивився у вікно. Знову долоні лягли на коліна, а пальці почали щось вистукувати. А ритм мовбито знайомий.

Атож, відома пісня. Василь Максимович і слова начеб розчув: «Так вперед же! Ветром полный...»

Пальці старому завмерли. Він сердито зиркнув на Сергія Антоновича: хто сміє порушувати тишу в палаті? Сполохано закрутив головою й огрядний.

Мугикання вищухло. Трохи зашарівся молодик з хитруватими очима. Одначе зовсім не боязко він втупився начальству в потилицю. Та то була марна демонстрація хоробрості: Федір Іполитович не оглянувся.

— Та-ак...

Глибокодумно промовивши це, Федір Іполитович звівся. Зараз же півколо розступилося, звільняючи прохід до дверей. Начальницьким кивком Федір Іполитович підкликав чергового лікаря.

— Зараз ви підете зі мною до жіночого, покажете поранену артистку. Тим часом цього товариша...— Старий обернувся до огрядного.— До десятої години його мають оглянути Ляховський і всі, хто матиме час і бажання. Чим більше, тим краще. Запросіть і Андрія Петровича — від мого імені... І вам, Самійле Овсійовичу, раджу повторити огляд, бо мені зараз потрібні ваші не так педагогічні міркування, як діагностичні. І негайно покажіть товариша...— Він запитливо глянув на чергового лікаря.— ...товариша Черемашка терапевтові й патофізіологові... До десятої — я в жіночому. На десяту зберіть усіх, хто вже побував і ще побуває коло цього ліжка, у вашій ординаторській.

Старий ступнув був до виходу, але ще раз оглянувся на Сергія Антоновича.

— Чи не ваш вихованець розмірився тут про блаженні краї, сині небосхили, тишу тощо?

Відповіді Сергій Антонович не встиг. З почту виступив юнак з хитруватими очима.

— Сталося непорозуміння, професоре,— зовсім не ніяково мовив він.— Мені вдалося, що ви збираєтесь змагатися з бурею, от я... На жаль, я прикро помилився. Виявляється, що це вам думалося про краї, де не минає тиша. Беру своє мугикання назад.

І, круто повернувшись, юнак подався з палати тим самим проходом, що ним мало скористатися вище начальство.

Самі собою заплющилися Василеві Максимовичу очі.

42

Розумів Друзь, що діється з Ігорем. Розумів, що до болючого місця в нього не слід дотикатися, що треба дати Ігореві час самотужки перетравити перші, аж ніяк не радісні, проте не несподівані враження від зустрічі з батьком і від того, що навколо батька діється.

Коли, слідом за Федором Іполитовичем вони вийшли з палати, Друзь запропонував колишньому своєму нерозливові:

— А чи не досить з тебе на сьогодні? Та й удома про тебе, мабуть, непокояться...

Ігор зупинився.

— Ні, ти скажи, що все це означає? До чого ж трагічно це в нього вийшло!— Навіщо йому такий широченний консиліум? Як би чогось не вийшло? Щоб зіпхнути з себе всяку відповідальність?

Друзь узяв його під руку.

— Ну, то вже ти занадто. А щодо відповідальності... Ось побачиш,— Федір Іполитович геть усю перебере на себе.

— Сергію!— ще схвильованіше зашепотів Ігор.— Невже ти так притерпівся? Невже не проймає тебе жах?

— Вже й жах...

І Друзь зам'явся.

До того відзвичаївся Ігор од тутешнього, так воно враз на нього навалилося,— не второпав він і того, що допіру сталося в кабінеті його батька. Ні сестра, ні дружина не приведуть його зараз до пам'яті. Ще й самі розтривожаться. А якщо Ігор цілий день ходитиме слідом за батьком в його поchtі, кожна дрібничка жалитиме його зліше за кропиву. А це доведе Федора Іполитовича до сказу.

Для Василя Максимовича таке добром не закінчиться...

Порозмовляти б з Ігорем з усією щирістю... поставити всі крапки над «і»... Але ж така розмова не на одну годину. А сьогодні й хвилини вільної не знайдеш.

Зараз Друзеві до зарізу треба побувати в жіночому відділенні, бо й там треба домогтися, щоб професор оглянув Хорунжу не мигцем, щоб категорично заборонив Грицькові Фармагею (до його ж таки палати покладено Марину Ерастівну) експериментувати над нею. Грицька на таке стане, бо розумом дослідника природа його не наділила, а швидше захистити дисертацію йому аж пече.

На десяту призначено консиліум.

Доведеться, напевне, ще раз зчепитися з Євцьким. І куди рішучіше, ніж у професоровім кабінеті.

«Ліва рука» вмив руки ще на п'ятихвилинці. Він був переконаний: Федір Іполитович послав його до Черемашка не тому, що керували ним благі наміри (саме так і сказав Євцький), а лише додержання певної формальності. І скликання консиліуму, на Самійлову думку, так само проформа, але вона дасть можливість професорові пристати на пропозиції завідувача чоловічим відділенням й залишити Черемашка під опікуван-

ням ординатора четвертої палати та його помічників — тобто приректи цього хворого на смерть. Адже за це буде відповідати не професор і не його «ліва рука».

У професоровім кабінеті «логіка» Самійла нараз дала осічку. Виходить, Федір Іполитович ще не такий, яким хочеться бачити його Євещькому.

Тоді невже Друзеві пощастило намацати в душі вчителя струну, яка забриніла трохи не так же, як багато років тому? Отже, на консиліумі Самійло не посміє й рота розтулити, бо розкумекав, що на злочин Федора Іполитовича йому не повернути. І Друзь більше не мовчатиме. Він будь-що доможеться, щоб ота струна зазвучала ще виразніше, щоб почули всі! Тоді стане ясно: витягти професора Шостенка з болота, до якого він потрапив не без допомоги «лівої руки» своєї, можна!

Як це добре, що на десяту Друзь запросив сюди заводського лікаря. Толкових слів од нього навряд чи діждешся, та інститутському терапевтові він допоможе де в чому розібратися. Побуває біля Василя Максимовича й найкращий з інститутських патофізіологів — Віктор Валентинович.

Слід тільки одне весь час мати на увазі.

Надто напружені сьогодні у Федора Іполитовича нерви. Приїзд Ігоря приємності йому, ясна річ, не завдав. І хтось шепнув Друзеві, що науковий керівник і новий стажер трохи не розбили глека відразу ж.

Та не зважаючи ні на що, за операційний стіл сьогодні повинен стати Федір Іполитович!

Де вже тут розмовляти з Ігорем!

І, звичайно, ні до кого в гості Друзь сьогодні не піде.

Он уже виходить з чоловічого відділення професор. Відставати від нього не годиться. І не можна гратися з другом у мовчанку.

Тримуючи Ігоря під руку, Друзь сказав перше, що впало в голову:

— Пам'ятаєш, ми з тобою колись філософствували... Кому страшно, той або тікає, або ж одчайдушно, наосліп кидається туди, де раптом йому привидівся ворог. А наслідок... Боягуз все одно свою справу програє. В першому випадку — разом із честю. В другому — тільки з життям.

Ігор вищідив крізь зуби:

— Відтоді, я бачу, ти мудрішим не став. Чи ж не пагадаеш мені, дурневі, й те, що коні живляться вівсом, а пряма лінія — найкоротша відстань між двома точками?

Не зовсім те, що треба б зараз, пригадалося Друзеві. Аби виправити помилку, він заходився виправляти геометричну аксіому.

— Відстань, щоправда, найкоротша. А от путь пряма — на жаль, не завжди найближча. Часом і на прямих путях трапляються перешкоди, що їх краще обійти...

— Надзвичайно зручна філософія! — чи то гірко, чи то ехидно згодився Ігор. — Розумію, з нею тобі легше живеться... І те з нею не важко довести, що три роки тому я втік звідси з переляку. А ти нікуди не тікав, ні на кого наосліп не кидався, перед усіма розшаркувався, в кожного догідливо питав: «Чого зволите?» — ти, значить, герой?.. Хто навчив тебе перед самим собою лукавити?

Розумний, здібний з Ігоря хлопець. От тільки витримки в нього малувато. На п'ятихвилинці забився в темний куток. В батьковому кабінеті аж танцював від обурення, слухаючи, як повчає свого шефа Самійло, а той мовчки слухає. Правда, й Друзь тоді ледве втримався, щоб не викласти Євцецькому своїх думок про нього... І в палаті допіру Ігор не міг спокійно постояти. Забув, що біля Черемашка сидить уже не його батько, а професор Шостенко — той, кому не дано права помилятися. Тим-то ж і консилиум призначено.

Отож до кінця консилиуму не можна Ігоря підпускати близько до батька.

Ігор тим часом не замовкав:

— Отак притерпітися до найгіршого в своєму вчителі, пробачати йому неприпустимі нісенітниці... Та чи ти це, Сергію?

— Зроби мені дружню послугу, — перепинив його Ігор. — Поки твій батько триматиме мене коло себе, обійди, будь ласка, лабораторії, забери готові аналізи, поквап з рештою. І почекай на мене в кімнаті чергових. А відповім я тобі на все згодом.

Першим пориванням Ігоря було послати Сергія кудись подалі. Та він мовчки вирвав свою руку з його й чимдуж, обігнавши на сходах батька й увесь його синкліт, подався вниз.

Обхід жіночого відділення по суті не відбувся. Федір Іполитович відвідав лише тих, кого оперували на минулому тижні. Що ж до решти, то вони, зважаючи на несподівану зміну обставин, і до завтра потерплять. Це означало, що, побувавши біля Черемашка, професор на власні очі переконався, що зволікати з ним не можна. А чи взяв його Василь Максимович за живе, чи то — звичайна професіональна цікавість до ще однієї загадки з тих, що їх безліч пройшло перед знаменитим хірургом, — до певного часу це великого значення не має...

Лише коло Хорунжої професор трохи посидів. Та на кілька хвилин затримала його у відділенні Фармагеева справа.

Звали Фармагея по-різному: Грицько — так, за студентською звичкою, звертався до нього Друзь; Григорій Григорович — так поштиво величали його ввічливі хворі та більша частина медперсоналу; а молоденькі медсестри та грайливо настроєні хворі жіночого відділення поза очі називали його Гри-Гри.

Вчився Грицько з Ігорем та Друзем. Був студент як студент: великої різниці між п'ятірками та четвірками не вбачав; дістаючи трійки, не журився; з підчищенням «хвостів» поспішав не дуже. Одне слово, до медичної науки не горів і не курився. А коли й мав сталий інтерес до чогось, так це до дівчат.

Сюди він потрапив прямо з медінституту. За які заслуги перед наукою, — це нікому не було відомо. Крім хіба Самійла Овсійовича, якщо вірити чуткам. І тут у Грицька виявилася небувала наполегливість. Зазнавши невдачі з першою дисертацією, він швидко накатав другу, і Федір Іполитович — небувала річ! — зацікавився нею. Невже тільки тому, що за час перебування в цьому інституті Грицько навчився глибокодумно мовчати на п'ятихвилинках та інших нарадах? Навіть Друзеві часом видавалося, що звертатися до нього з отим панібратським «Грицьку» не завжди пристойно. Тому, певне, й не впадала йому в очі Фармагеева обережна запобігливість перед Федором Іполитовичем та обома його «руками». Проте... Не шануючи вчителів своїх, хіба можна навчитися чогось путнього?

Про свою нову хвору Григорій Григорович доповів професорові набагато докладніше й картинніше, ніж черговий лікар на п'ятихвилиниці.

Талановиту артистку, мовляв, привезено сюди майже без ознак життя. Але в цій клініці, організованій і налагодженій трудами одного з найвидатніших хірургів Української Республіки, ба навіть Радянського Союзу, який, до речі, віддав їй і свою особисту славу, молодші лікарі не лише врятували артистку: сьогодні, всього через кілька годин після поранення й операції, вона почуває себе цілком добре й справа йде до одужання.

Фармагей повністю оволодів нелегким умінням подавати події так, що в намальованих ним картинах герой завжди був один — науковий керівник інституту. Хіба ж, мовляв, не однаково, котрий з його учнів врятував те чи те життя? Не руки ж бо творять чудеса, а розум. А в даному випадку кожний з тутешніх ординаторів у той же самий, єдино правильний спосіб обробив би рану, точно так же запобіг би можливим ускладненням, за всяку ціну домігся б, щоб післяопераційне забуття перейшло в цілющий сон. Учень — це ж усього-на-всього посудина, куди вчитель переливає надлишок своїх знань та досвіду.

Федір Іполитович вислухав Фармагея буцімто холодно. Та ні разу не зупинив його, хоч у доповіді значно більше було «белетристики», аніж фактів.

Як добре, що не чув цього й не бачив Ігор!

Хоч і поспала Марина Ерастівна, обличчя її було таке ж бліде, як і вночі, очі обведено темними тінями. Та вгледівши в професорському почті Друзя, посміхнулась йому — щоправда, самими очима. Під час Грицькової розповіді погляд її здивовано перебігав з нього на Друзя й знову на нього: не розуміла, певне, чому про операцію доповідає не той, хто її робив.

Одне слово, стан пораненої Федора Іполитовича не збентежив: пульс Хорунжої розповів йому про неї куди точніше, ніж імпровізація майбутнього дисертанта. А коли Фармагей замовк, професор чи то недовірко, чи то ухвально (в усіх Шостенків, не тільки в Тетяни Федорівни, не те в очах, про що вони думають) оглянувся на чергового лікаря: ну як це ти, світовий марудо, аж три години пропорпавшися в такому тендітному організмі, не замордував бідолашну дівчину на смерть?

А до Хорунжої він звернувся лагідно:

— У вашому театрі я знаю всіх. А от вас щось не пригадую.

Юна актриса спершу спитала Друзя поглядом: чи й на таке слід відповідати? Потому мовила:

— А я тут перший сезон.

— Звідки ж ви до нас?

— З Києва. Влітку закінчила там навчання.

— Та ну?— аж зрадів професор.— Чи не Юліана Матвійовича Струмилла учениця?

Хорунжа заперечливо повела бровами.

— Він у нас на режисерському. З нами лише дипломний спектакль поставив.

— Ну все-таки...

Професор запнувся: згадав, видно, що розмовляти про спільних знайомих з людиною, яка ледве оговталась після поранення, ще ранувато.

— Але про це згодом,— нахмурився він.— Неласкаво зустріло вас наше місто. Постараємось, щоб ви про це якнайскорше забули... Полежите у нас тижнів зо три. А коли будете слухняною, Григорій Григорович,— він широким жестом представив їй Фармагея,— поверне вас театрові й глядачам раніше...— Він зиркнув на Фармагея.— Щоб сьогодні ніяких міліціонерів і допитів, ясно?

— Ще б пак!— миттю озвався Грицько.

— Отже, звіртеся на нього цілком,— закінчив Федір Іполитович.

— До побачення, професоре,— знову самими очима посміхнулась Хорунжа.

Кивнула вона лише Друзеві. І відразу ж заплющила очі, хоч і вельми дбайливо схилився над нею Фармагей...

Тільки-но вийшов Федір Іполитович у коридор, сантимиенти враз випарувалися з нього.

Відійшовши на кілька кроків од палати, він спинився. А коли почет оточив його, він багатозначно звернувся до Грицька:

— Вам, юначе, неабияк поталанило. У своїй дисертації ви зачепили деякі питання військово-польової хірургії...

Фармагей аж спалахнув з радості.

— Ви прочитали її, Федоре Іполитовичу?

— Навіть при поверховому перегляді кидається в очі, що, тендітно висловлюючись, ваша обізнаність у цій галузі нікчемна.

Грицькові від такого прямого, ще й прилюдно висловленого міркування забило дух. Та далі професор повів ще безжальніше:

— Ви даремно тішите себе надією, що цього ніхто не помітить.

— Професоре...— тільки й зміг пролепетати приголомшений Грицько.

— Так от!— мовив професор ще голосніше.— До вашої палати потрапила людина з глибоким пораненням холодною зброєю. Такі поранення в бойових умовах трапляються часто. От ви й використайте цю нагоду. От і перевірте, чи так, як ви в своєму рукописі написали, загоюються подібні рани при сучасних методах лікування. Коротко кажучи, цей розділ вашого... гм... манускрипта треба написати заново. А перед тим слід добре продумати план лікування Хорунжої. А доповісте про цей план завтра на п'ятихвилинці... Тримайте контакт з Друзем. На воєнно-польовій хірургії він набагато краще за вас розуміється: поранену вам здав у належному стані. Та й належить йому цікавитися нею.

— Уклінно дякую, Федоре Іполитовичу,— зовсім не радісно вставив своє слово Грицько.

— Що ж до решти у вашому рукописі, він на рівні... досить пристойному,— мало не прихильно закінчив професор.— Сподіваюсь, з дисертацією ви кінець кінцем упораєтесь.

Друзь мовби не помітив, що його призначено до Фармагея в релетитори, а зроблене ним Хорунжій стало власністю майбутнього кандидата медичних наук. За який же подвиг?

Ні-ні, нічого похожего на подібне запитання в Друзевій голові не промайнуло. Лише про одне він дозволив собі подумати: «Як добре, що цього не чув і не бачив Ігор!»

За кілька хвилин до консиліуму Друзеві сказали, що внизу на нього чекають відвідувачі.

Був то Павло Іванович, а з ним літня жінка й молодий чоловік Танцюриноного віку: дружина та другий син Василя Максимовича — так метушливо представив їх і досі ще зніяковілий заводський лікар.

Сиділи вони у вестибюлі. Жінка раз у раз поправляла вовняну хустину, а юнак засунув руки глибоко в кишені пальта і, здавалось, боявся витягти їх звідти. Весь час, поки Друзь був з ними, обоє невідступно дивилися на нього.

— От ми й пришли,— бадьорячись, почав Павло Іванович.

— Що з моїм старим?— тихо перебила його жінка. Друзь присів біля неї.

— Зараз йому трохи краще, ніж уночі... Якщо ви посидите тут з півгодини... я скажу вам більше.

— З ним щось страшно?— допитувалась жінка.

А який гострий погляд став у Танцюриноного ровесника...

Друзь не опутив очей перед ними.

— За півгодини...— Він трохи подумав.— За півгодини ви побачите Василя Максимовича й на власні очі пересвідчитесь, що ваше запитання ні до чого. Були б із нас нікчемні лікарі, якби не вірили в краще. Вашому Василеві Максимовичу буде зроблено все. Ба навіть понад усе. Отже, почекайте.— Він тихенько потис руку жінці й звівся.— А вас, Павле Івановичу, попрошу роздягтися, взяти халат і піти зі мною. Зараз почнеться консилиум.

Заводський лікар, на ходу скидаючи пальто, поспішив до роздягалки.

Танцюрин ровесник ще глибше засунув руки в кишені.

— Ми почекаємо, докторе. Мені сьогодні на другу зміну. Скільки треба, стільки й почекаємо,— казав він не те, що хотів. І скільки стримуваного хвилювання й невисловленого благання було в його очах!— Ми нікуди звідси не підемо.

— Ви зарано почали бентежитися.

Тільки це, змусивши себе лагідно посміхнутися, і міг сказати йому Друзь.

Та хіба ж то була правда?

Консилиум розпочався точно о десятій. А тривав мало не півтори години.

Відбувався він в ординаторській чоловічого відділення. І коли б якимсь чином тут опинилася стороння людина, навряд чи второпала б вона, про що тут ідеться.

Ані на хвилину не припинявся рух. Одні входили, другі виходили: декому треба було ще раз глянути на Черемашка, про щось розпитати його; дехто пригадував про подібний випадок у минулому і мчався по історію хвороби; декому просто не сиділося. Досить простора була ординаторська, а народу набилося — не проштовхнутися. Тим-то в тих, хто не вмів думати інакше, як крокуючи туди й сюди, ні з ходіння, ні з думання нічого не виходило. Четверті, зібравшись купками, похапливо перешіптувались, перше ніж заявити про свої колективні міркування. П'яті мовчки переходили від купки до купки.

Квартирку відчинено, та дедалі густішими ставали попід стелею хмари тютюнового диму.

Консиліум Федір Іполитович розпочинав так, мовби був переконаний, що за чверть години геть усе стане на своє місце. І на всяк випадок розпорядився приготувати ще одну сифонну для Черемашка: повторення, мовляв, йому не зашкодить, а користі може дати більше, ніж зумів домогтися черговий лікар уночі.

Друзя професорове недовір'я не образило. Але ще раз подумалось: дуже добре, що Танцюрі доручено якими той захоче способами не підпускати Шостенка-молодшого до ординаторської й близько.

— Тільки через мій труп,— урочисто пообіцяв Танцюра.

Так ні разу й не заглянув сюди Ігор...

Аналізи не прояснили нічого. Ну, зневоджена кров, бо через непрохідність кишечника організм перестав вбирати воду,— далі шлунка вона не проникає нікуди. А втрачає її хворий чимало: он скільки поту зійшло лише минулої ночі... Ну, РОЕ підскочило до тридцяти чотирьох: запалювальний процес стає щодалі інтенсивніший. Але де його вогнище? А високий процент протромбіну в крові (отже, має-таки рацію Ігор!) ні в кого, крім хіба Михайла Карповича, особливого занепокоєння не викликав: це, мовляв, наслідок, а не причина захворювання.

Ані одне з численних запитань, що вихорилися в Друзя протягом ночі, відповіді не дістало.

Нічого по суті не сказали й терапевт з патофізіологом. Вони зажадали найпильнішого клінічного дослідження протягом трьох-чотирьох днів. Але гарантії, що Черемашко доживе хоча б до завтрашнього дня, дати

не відважились. Навіть заявили, що агонія може початися першої-ліпшої хвилини.

Наслухавшись отакого, Павло Іванович не спромігся й учорашнього толком повторити.

Одне слово, до розпізнання хвороби зостався один-єдиний шлях — невідкладна операція.

Але до цієї думки почали приходити, коли стрілки годинника наблизилися до одинадцятої. Спершу на операції наполягало лише кілька лікарів. Більшість ще довго зважувала всі «за» та «проти», гадаючи, мабуть, що чим довше вони будуть розмірковувати, тим доказовішими стануть їхні висловлювання. І ніхто з цих балакунів не згадав, що про все оте Друзь сказав ще на п'ятихвилиниці. А Самійло Овсійович доміркувався до того, що черговий лікар взагалі не зумів розібратися в захворюванні, що Черемашка треба було прямо з пропускника везти до операційної, а Друзеві доведеться суворо відповісти за те, що операція буде проведена з запізненням аж на дванадцять годин, а надто якщо втрачені півдобы стануть причиною смерті хворого.

Друзь не заперечував: і так безліч часу кинуте на вітер. І не облишала його незрозуміла впевненість: хай там хоч що, а Василь Максимович жити буде!

І тільки по тому, як висловилися майже всі, а Федір Іполитович наказав готування до процедури припинити, Друзь попросив слова. Він не говорив й хвилини. Він лише нагадав, що всю відповідальність за Черемашка він узяв на себе ще в ту хвилину, коли поклав його до своєї палати. І, не назвавши Ігоря, переказав його припущення щодо діагнозу.

Він ще не закінчив, а старші вже повернулись до свого найтихішого й найнесперечливішого колеги: з якої, мовляв, стелі він це зняв? А молодші почали одверто усміхатися: в якому фантастичному романі він це вчитав? Ні тим, ні тим із тромбозом артерій, що живлять брижу й кишечник, зустрічатися не доводилось.

А Федір Іполитович лише плечима стеноув. Проте смішно йому не стало.

— Перед війною,— нараз пригадав він,— в клініці нашого медичного інституту був такий випадок... А ще раніше Дмитро Кирилович Шанін розповідав, що йому двічі доводилось натрапити на подібне захворювання...

— І що ж?— не втерпів хтось із молодших.

Жест, яким Федір Іполитович закінчив свій спомин, був занадто виразний.

— А Черемашко такий знесилений...— додав він.— І симптоми в нього...

Федір Іполитович ступнув до Друзя, понуро оглянув його незграбнувату постать.

— То як же? Самі будете оперувати?

Запала тиша.

Одні повтуплювалися в підлогу, інші почали роздивлятися на халати своїх сусідів: професорове запитання обходить, мовляв, тільки Друзя. Лише Самійло Овсіювич скося зиркнув на чергового лікаря, і на його круглому обличчі промайнула ледве помітна посмішка: на мое таки вийшло.

Професор одвернувся до вікна.

І йому байдуже?..

Друзь з трудом звів дух. Як у кабінеті, він прикипів до свого вчителя поглядом і тихо, бо й тут здавило йому горло, мовив:

— Гаразд, сам буду оперувати... Хоч і до речі було б усім тут почути, як вимовляє професор Шостенко: «На стіл!», коли всім видається, що випадок безнадійний... А ви самі, Федоре Іполитовичу, чи не забули цього?

Ніхто, мабуть, не зрозумів до пуття, про що він говорить. Легко підвелись голови, позникали з лобів зморшки. Цей тишко, мовляв, сам сплів собі петлю, сам накинув її собі на шию...

Не відразу дійшов до Федора Іполитовича сенс сказаного Друзем. Нехотя він одірвав погляд од вікна. Поволі повернувся до найповажливішого зі своїх учнів. І вдруге за сьогоднішній день почало гаряче ставати його лицю, вухам, шиї, долоням...

Друзь заспішив:

— Так я піду й скажу, щоб Черемашка почали готувати. Час не терпить. І дозвольте мені асистувати вам.

Приголомшено повернулись до нього голови. Щоб найтихіший і найнепомітніший серед них так зухвало пробував утекти від узятої на себе відповідальності, нахабно сховатися за того, кому зобов'язаний абсолютно всім? Такого в цих стінах ще не бувало.

Першим насмівився подати голос Самійло Овсіювич:

— Я вже мав честь висловити вам, Федоре Іполитовичу, свою пропозицію з цього приводу. На місці Друзя я подякував би вам за таке довір'я. Та якщо він злякався...

Професорова «права рука», Михайло Карпович, людина навдивовижу чемна, бо навіть явні дурниці завжди вислухує до кінця, перепинив Євцького:

— Даруйте, Самійле Овсійовичу. Я переконаний, що в Сергія Антоновича стане хисту успішно провести цю операцію. Проте випадок такий, що відповідальність за нього повинен узяти хтось із керівників. Якщо у Федора Іполитовича й у вас не буде заперечень, то...

Однак не закінчив і він. З рішучістю, якої він і сам не помічав у собі, Друзь скрикнув:

— Ні! Черемашка має оперувати тільки Федір Іполитович! Я знаю, знаю це, як ніхто. Я знаю це по собі!

Як Друзь у свого вчителя, так і той вп'явся очима в Друзя.

Якийсь час вони, не моргнувши ні разу, дивились один на одного — учитель і учень; рятівник і врятований; той, у кого давно вже почала зникати віра, і той, у кого вона не похитнулася, незважаючи ні на що, Одного побоювався Друзь: коли Федір Іполитович одведе свій погляд од нього, всі побачать в очах свого вчителя те, що зараз бачить лише він, але чого ні один з присутніх не повинен помічати.

Були в очах професора Шостенка не гнів, але й не спокій; не вагання, але й не рішучість; не переляк, але й не відвага. Виглядало з них лише одне запитання до Друзя: «Хто дав тобі право бути моїм сумлінням?»

І знову забув він, що на людях не звертається до Друзя на «ти»:

— А чи витримаєш? Ніч у тебе була не з легких. Друзь випростався.

— Дарма! Я звик до ночей проти понеділка.

Професор погрозово кинув:

— Ну, дивись... І йди, розпоряджайся. Оперувати почнемо о першій.

Звичайним своїм твердим поглядом він поволі обвів ошелешених присутніх.

— Оперуватиму я. Мої асистенти: Друзь і...— Його очі, блиснувши, спинились на директорі.— Щось давно ми не бачили за операційним столом вас, Андрію Петровичу... Може, побудете сьогодні другим асистентом?—

Одверто забриніла в голосі насмішка.— Я розумію, це вельми скромно...

— Охоче, Федоре Іполитовичу,— озвався директор. Мовби хвиля понесла Друзя до виходу.

Там він ще раз побачив Танцюру. Субординатор придулювався до стіни й буцімто зовсім малий став на зріст — для того, певне, щоб ніхто не звертав на нього уваги. На Друзя він глянув так, наче те, чому був тут свідком,— найзвичайнісінька річ. От тільки двері перед своїм патроном розчинив навстіж.

45

Далі тільки один раз Василь Максимович поринув у провалля. А перед тим стільки побувало коло нього лікарів, що незабаром загубив він їм лік. Декотрі приходили по кілька разів. І кожний заклопотано вистукував та промацував йому живіт, потім слухав, що в ньому діється, і виходив з палати, нічого не сказавши.

І весь час ввижалося, що палату сповиває сіруватий туман...

Виринувши з тієї сірої мли, Василь Максимович побачив коло себе Сергія Антоновича.

Лікар обома руками спирався на кийок. Втома з його виду зникла, зате він начебто постарішав. І так заглибився в себе,— не скоро помітив, що хворий розглядає його.

А помітивши, замислено спитав:

— Чи часто, Василю Максимовичу, ваше серце нагадує про себе?

Черемашко відповів усмішливо:

— Не знаю, що й сказати... Замолоду, коли упав біля Софії,— чи не щохвилини. А нині... давно вже не давалося взнаки.

Лікар кивнув і знову занурився в свої думки. Лише брови то насувалися на очі, то вибиралися високо на лоб.

Тоді Василь Максимович догадався:

— Таки будете різати?

Під ковдрою ніби зненацька похолодало, в роті стало сухо...

Сергій Антонович машинально поправив:

— Оперувати...

— Коли?

— За годину... якщо ви згодитесь.

Василь Максимович змусив себе всміхнутися:

— А як не дам згоди?

— Постараюсь довести вам, що це конче потрібно.

Якийсь час лікар і хворий старалися не зустрічатися поглядами. А в палаті стало так тихо,— Василь Максимович розчув, як десь далеко цокає радіо перед сигналом точного часу. Потім долинули два довгі й один короткий гудки.

Полудень...

І жодної думки в голові...

Сергій Антонович випростався.

— То як?

Належало б Василеві Максимовичу зухвало махнути рукою: тільки боягузи, мовляв, у карти не гуляють, а з поля бою й поготів драла дають... Та рука ледве ворухнулася. А мовив лише тому, як обдумалося кожне слово:

— Ну що ж... Чия відвага, кажуть, того й перемога. Спробую...

— От і гаразд,— кивнув Сергій Антонович.— По вашу згоду на операцію зайде й сам професор. Він вас і оперуватиме. Кращого спеціаліста в цих справах в нашому місті нема.

— Чув уже про це. І про вас наслухався.

— От і добре,— ще раз кивнув Сергій Антонович.

Не дуже впевнено прозвучали ці слова. Не зумів приховати лікар, що до життя зосталася Василеві Максимовичу тільки одна стежка — така ж вузька й хистка, мов линва, абияк перекинута через прірву: гоїдається від найменшого подуву вітру й — чи витримає?

Виплигло в пам'яті дещо з напівпочутого від сусідів уранці.

— Чи правда, що на операцію потрібна не лише моя згода?

Сергій Антонович кивнув.

— Ми питаємо про неї й у ваших. А щоб знали вони, на що згоджуються, спершу покажемо їм вас... Довелось мені, як бачите, скасувати заборону на побачення із ними... Зайдуть сюди ваші дружина й син. Усього на кілька хвилин. Зважте, їхня згода залежить од вас. Отож не лякайте їх нічим, бо очі в страху за-

надто великі. І не вдавайте з себе здорового, бо тоді вам не повірять. І про те не забувайте, що кожна крихітка вашої сили аж он як згодиться вам під час операції.

Лікар пішов.

Ще не вщух нерівний стукіт його кроків у коридорі, а коло Василя Максимовича опинився хтось із сусідів, почав заспокійливо:

— Вам неймовірно поталанило! Коли вже сам Шостенко буде вас різати, нічого не бійтесь: це такий майстер...

Василь Максимович припинив розмову:

— А я й не боюсь...

Не до зайвих йому тепер балачок.

І коли знову почав густішати туман, він навіть зрадів: от-от порине туди, де нема ні часу, ні болю, ні непотрібних думок і ні на що тратити сили...

Ступаючи по-хазяйському, до ліжка підійшов Федір Іполитович, і туман попрозорішав.

Був професор сам-один. Палатна сестра, що змінила красуню, присунула йому стілець.

На професоровім обличчі застигла доброзичлива посмішка. А поводився він так, мовбито встиг уже заприятелювати з новим хворим. Про згоду на операцію спитав мимохідь. Потому недбало зауважив, що результат операції Василь Максимович одчує вже завтра. А те, що доведеться перетерпіти трохи болю, зовсім не дорога ціна за видужання. Поцікавився, як жив та що робив його співбесідник перед захворюванням. Почувши про несильний, хоч і постійний біль у лівій нозі (єдине, на що той міг поскаржитися), професор довгенько обмацував ту ногу.

Потім мовчки вийшов.

І знову, тільки-но погустішав туман, як з нього нараз виринули Софія й Микола.

Ти дивись, як поспішає з усім Сергій Антонович...

Дружина й син були такі ж, якими Василь Максимович бачив їх учора, коли вони виносили його до машини швидкої допомоги. Проводжали вони його спокійно — вірили, що в лікарні йому незабаром покращає. І тепер усім своїм виглядом показували, що їхня сподіванка повністю справдилася.

— А тут тобі, либонь, краще, ніж удома, — усмішливо мовила Софія.

Ну, а Микола немовбито точно знав: найпізніше за тиждень батька звідси випишуть. Він заперечив матері:

— Все одно батько тут довго не влечить. Без діла ж...— Витяг з кишені два апельсини й лимон, поклав їх на тумбочку коло ліжка.— Сказано нам,— крім цього, зараз тобі нічого не слід передавати.

Усе бачив Василь Максимович. І той переполох, що притаївся на самісінькому дні синових і жінчиних очей. Чи ж міг він виказати себе слабшим за них?

Помалу зібравшись з силами, він сказав:

— За лимон спасибі.— Голос, ти дивись, у нього зовсім не кволий, головного можна не відкладати.— Сьогодні мені тут зроблять операцію.

— Ми знаємо.

Вимовила це Софія. І хоч би щось затремтіло на її виду. І не відвела вона погляду від чоловіка. І геть зникла ота темна іскра неспокою, що притаїлась була в глибині її очей. А Василь Максимович вважав, що за три десятки прожитих разом років він навчився читати кожну Софіїну думку.

Микола тим часом розважливо спитав:

— Не боїшся?

— А чого ж боятися?— тим же тоном одказав батько.— І операція звичайнісінька, і робитиме її тутешня знаменитість...

— Ми знаємо,— повторила Софія.

З майже спокійним серцем Василь Максимович заплющив очі.

46

Софія й Микола, на жаль, знали більше за нього.

Після консиліуму Друзеві пощастило переконати дружину й сина Черемашка, що операція буде хоч і складна, та зробить її сам професор Шостенко,— отже, є всі підстави гадати, що з неї почнеться видужання Василя Максимовича. От тільки доведеться найкращому майстрові міста полежати після операції не менше трьох тижнів, а то й місяця. Зате додому повернеться куди здоровіший та міцніший, ніж був до хвороби. Коли треба, то Друзь за це може власною головою ручитися.

Та коли він вивів рідних свого пацієнта на третьому поверсі з ліфта, то лицем до лица зіткнулись вони з професором.

Узнавши, що то за люди, Федір Іполитович нараз налетів на них:

— Як же вам не соромно! Живете в державі, де про хворих піклуються, як ніде на світі, а довели рідну людину до такого...

Софія навіть не зблідла. Ще й сина взяла під руку, щоб підтримати його. Так, напевне, зробила б і мати Друзя, коли б до її сина зненацька наблизилося страшне лихо.

— Значить, ідемо до нього прощатися?— ледве чуто, а все ж твердо спитала жінка.

— Не знаю,— відкарбував професор, дивлячись тільки на Друзя.— Все може статися. Самі винуваті. Вашого чоловіка ще три тижні тому треба було госпіталізувати. А тепер, коли сил у нього майже не лишилося, я ні за що відповідати не можу. Тільки після операції, та й то через тиждень або два побачимо, чи є надія.

Схиливши голову якнайнижче, щоб не побачив Федір Іполитович його очей, Друзь глухо спитав:

— Ви і з Василем Максимовичем поговорили в такому ж аспекті? Хочете, щоб і він, і його рідні відмовились од операції?

Професор не відповів.

Та які грізні стали в нього очі! Легко догадатися, що саме драгує знаменитого хірурга. І якою ж гіркою була та догадка...

Не до рідних Черемашка — до свого учня звертався професор. До того самого Сергія Друзя, від якого він уже нічого не ждав, якого перестав помічати. Неждано-негадано ця макуха протягом одного сьогоднішнього ранку двічі змусила його — члена-кореспондента, заслуженого діяча, доктора медичних наук, професора — зробити те, чого він не хотів робити. Адже ніяких лаврів оперування якогось там Черемашка, навіть якщо закінчиться воно благополучно, до його послужного списку не внесе. Зате коли Черемашко не витримає операції, серце Федора Іполитовича не день і не два нагадуватиме йому про себе. Ну, а щодо самого Черемашка та його родичів,— чи ж не однаково їм, під чийм скальпелем він зітхнув востаннє — заслуженого діяча чи Сергія Друзя? Чому ж цей тишко раптом пристав до свого шефа, коли в того неприємностей і так по саму зав'язку?..

Якби були вони наодинці, може, й сказав би Друг Федорові Іполитовичу: я мушу знати, чи залишилось у вас те, чим жили ви тринадцять, десять, навіть п'ять років тому. Життя, тільки життя! От що я чув од вас і на фронті, і в медінституті. Було то не просто ваше слово, а насамперед — діло!.. Тільки життя! Цим ви зустрічали пораниених і хворих, з цим ви підходили до операційного стола... Таким і сьогодні ви повинні розпочати й закінчити операцію!

Знов, як у кабінеті, вони вп'ялися один одному в очі.

Можливо, Федір Іполитович зрозумів Друга, бо злий усміх перекривив йому обличчя. Нічого не сказавши, професор увійшов до ліфта. Щосили грюкнули дверцята.

Друг узяв жінку й молодого чоловіка під руки, поволі повів коридором. Щоб заспокоїти обох і заспокоїтися самому, вдався до того, що й сам навряд чи назвав би правдою:

— Коли людина починає старіти, вона або зникає до того, що всі довкола слухають тільки її, або в неї щодалі частіше трапляються різні заскоки, примхи. Стороннім часом важко зрозуміти таку людину... Зважте, будь ласка, й на те, що наш Федір Іполитович хвилюється перед кожною операцією. Лихо тому, хто тоді повернеться йому під руку. Та бачили б ви, який спокійний і певний себе він на операціях!.. Житиме ваш Василь Максимович!

Але й він не запам'ятав, як довів Черемашків до четвертої, чи довго стояв на її порозі й чим вони втішали одне одного та його... У всякому разі, до палати вони зайшли з такими обличчями, немов усе було гаразд.

Такими ж вони вийшли і з палати.

Не взнав Василь Максимович і ще про одне.

Спустившись вниз, його дружина й син знову сіли у вестибюлі — очікувати, чим же закінчиться операція й чи дозволять їм побути з найближчою їм людиною в останні її хвилини. Марно запевняв їх Сергій Антонович, що людині тій ніщо не загрожує.

Переконувати інших, коли й під твоєю вірою вже почав двигіти ґрунт,— чи є в світі щось тяжче й безнадійніше?

Коли Василь Максимович знову визирнув з імли, біля його ліжка вже стояв високий візок.

Хворого обережно переклали туди.

«На прощання» медсестра впорснула йому в руку шприц чогось мутного.

— Щоб почували себе сміливіше та не звертали уваги на біль.

Візок рушив.

Хтось із сусідів крикнув навздогін:

— Ні пуху ні пера, товаришу...

До чого ж просторе приміщення — операційна! І скільки тут світла! Низьке зимове сонце, вливаючись через широченні вікна, щедро розхлюпало своє червонясте світло по столах та стінах...

Зате й народу...

Очевидячки, зібралися тут усі чисто лікарі, мовчки стоять попід стінами. Дехто в марлевих масках — тільки очі й видно.

Усім розпоряджається Сергій Антонович. Не так словами, як поглядами та легкими порухами пальців. На ньому довжелезний, замалим не до п'ят халат. Руки звів догори. Вони в нього в тонких гумових рукавицях. А стоїть за якоюсь високою й довгою спорудою, що над нею химерно поблискує чималеньке дзеркальне коло.

Чи не операційний ото стіл?

Ще й не виникло це запитання, а Василь Максимович вже лежить на тій споруді. А над ним схилився Сергій Антонович, пошепки спитав:

— Ну як?

А в самого лоб у дрібних крапельках. Хвилюється бідолаха. А чого? Невже не помічає, який непорушний спокій почав огортати Василя Максимовича? Чи то почала діяти мутна рідина?

Черемашко постарався відказати бадьоро:

— Поки що ви зробили більше, ніж обіцяли. Поста-раюсь од вас не відстати.

Вмовляючи тихими голосами, мов вередливого хлопчиська, бути слухняним, білі халати прив'язали йому до стола обидві ноги й праву руку.

Між узголів'ям та Сергієм Антоновичем неначе з-під землі виріс якийсь незнайомий лікар і, намацавши у Василя Максимовича пульс, лівої руки більше не випустив. А в головах, пораючись біля чогось невидного, заворушилася жінка.

Аж ось появився й Федір Іполитович. За ним ще хтось — років так за сорок. Обидва, як і Сергій Антонович, з високо піднесеними догори руками. Професор став праворуч Василя Максимовича, а другий зайшов за операційний стіл і спинився ліворуч Друзя.

У приміщенні стримано затупотіли численні ноги. Задвигтіли стільці. І знову запанувала тиша. Це присутні поближче до операційного стола й позавмирили всі тутешні лікарі.

Професор звернувся до Василя Максимовича своїм владно-жартівливим тоном:

— Не заперечуєте?

— Та будь ласка,— відгукнувся той.

Дивовижний, досі не знаний огорнув Черемашка спокій. Легким, майже невагомим стало тіло, невловимими—думки. Часом здавалося, ніби почав він снити наяву. А до того, що станеться з ним за годину чи за хвилину, обняла його непорушна байдужість. Та й проти чого тут протестувати? Всі тут такі ж, як і він. Тільки він має справи з електромоторами, а вони з людськими тілами.

— Зараз я вколю вас у живіт,— тим же владно-жартівливим тоном попередив Федір Іполитович.— Після цього ви не відчуватимете болю. А якщо вам усе ж таки заболить, скажіть. Я негайно вживу заходів.

А от мовби здалеку долинув той же владний голос:

— Маску! Окуляри!

Буцімто миттю й само собою закрилося марлею професорові лице, на носі з'явилися окуляри.

— Пульс?

Відповіді Василь Максимович не розчув.

Якусь хвилину Федір Іполитович постояв нерухомо, зосереджуючись, мабуть, на тому, до чого приступав. Потім упали його тверді слова:

— Світло!.. Шприц!..

Спалахнуло над Василем Максимовичем дзеркальне коло. Та так яскраво, що він зажмурився від болю в очах.

Видно, й професорові очі не відразу призвичаїлись до цього прожектора. Лише згодом долинуло до Василя Максимовича:

— Укол!

І до його черева ледве чутно доторкнулося жало шприца, ввійшло в тіло. Ну, який же то біль?.. Далі ще були уколи від грудей аж до ніг, та видавалося, що то мухи сідають на черево...

А от зовсім зникла жартівливість із владного голосу:

— Дайте... самі знаєте що!

І ніби сірник злегка чиркнув Василя Максимовича по череву.

Помалу розплющивши очі, він побачив схилену голову Федора Іполитовича, зсунуті до перенісся брови, очі за окулярами. І довго від тих очей не міг одірватися. За все своє життя ні разу ні в кого не бачив він такого уважного, такого неймовірно зосередженого, над усяку людську спромогу напруженого погляду. Начебто в руках своїх Федір Іполитович держав щось надзвичайно ламке, до чого навіть пальцем доторкнутися моторошно і від цілості чого залежить геть усе на землі — блакить неба, сонячне світло, життя всього живого... І видно, як на вузькій смужці лоба між бровами і шапочкою з'являються й швидко збільшуються рясні краплі. Їх раз у раз обережно стирає тампоном чиясь дбайлива рука.

Це заспокоїло Василя Максимовича остаточно й помирило з професором. Зрозумів він, чому так ревно беруть цю людину тут усі...

Не тільки у Федора Іполитовича, — такі ж неймовірно пильні очі в усіх, кого видно: нерухомо, не моргаючи, повтуплювалися в одну точку. Здається, якби й землетрус трапився, ніхто не зміг би одвести погляд од тієї точки — ні професор, ні Сергій Антонович, ні обоє тих, що поруч нього, ні чорнявий, ні хитруватий...

Авжеж, і чорнявого з хитруватим угледів Василь Максимович, хоч і вони з марлевими пов'язками на обличчях. Їхні голови часом виглядають з-за професорових плечей. Стоять-бо обидва ззаду всіх, зіп'явшись, певне, на стільці.

А втім, це не Василь Максимович, це його очі й вуха самостійно стежать за всім навколишнім, ловлять кожний звук і рух. Звуків зовсім мало. Зрідка лише щось брязне або дзеленькне. Ще рідше падають короткі професорові накази:

- Затиск!
- Тампон!
- Те саме!

А Васи́леві Макси́мовичу геть байдуже до всього. Тим часом Фе́дір Іполито́вич уже розтинає його. В усякому разі, чути, як сірник заглиблюється в тіло, хоч і ледве доторкується до нього. Щоправда, інколи той сірник кудись впинається, мов жало, але не такий од того біль, щоб заважати професорові скаргами.

Один тільки раз сірник наткнувся на щось туге. Чимдуж, мабуть, Фе́дір Іполито́вич натиснув — не перерізав, а нібито перервав оте «щось». І такий несамовитий біль пройняв Васи́леві Макси́мовичу все ество, що крик застряг у горлі, згас над ним прожектор, згасло й денне світло.

Не скоро він вирвався — не крик, а нестримний стогін.

Тоді здалеку долинуло жартівливо-владне:

— Часом і потерпіти можна...

А коли помалу розгорілися день і прожектор, побачив Васи́ль Макси́мович: мовби аж загострився профіль професора й сталося зовсім неймовірно — ще уважнішими стали його очі. І він тихо, крізь щосили зціплені зуби, вимовив:

— Н-ну...

І ледь-ледь одхилився од стола.

Воднораз випростались і його помічники.

А в черево, в самісіньку середину Васи́ля Макси́мовича, полився холод, немов хтось вихлюпнув туди відро крижаної води...

І всі, хто тут був, протяжно видихнули:

— Ох-х...

Професор рвучко повернувся лицем туди, де в головах Васи́ля Макси́мовича стояла жінка, і майже нечутно вимовив:

— Отож... хай понюхає...

Васи́ля Макси́мовича враз обступила непроглядна темрява. Коло лівого вуха щось переривисто й похапцем задзижчало: дз-дз... дз-дз... Груди наповнились напродив свіжим повітрям — таким, що ним і літнього ранку, після нічної грози, в своєму садку він не дихав. Порснула бистра думка: «Присипляють...»

І всі буцімто відступили від нього, зостався він у порожній п'їтмі сам-один.

Почало відступати й дзизчання — все далі й далі, тихше й тихше...

Хотів Василь Максимович потягтися за ним, та зненацька, немов зірвавшись з кручі, зсунувся в найглибше провалля. Та так швидко, що й думка: «Виринау й звідси!» — відстала, залишилася десь далеко ззаду...

48

Довго довелося Ігореві топтатися в безлюдному коридорі, чекаючи, коли ж можна буде проникнути до операційної і йому.

Що батько не повинен знати про його присутність на операції, — це само собою розумілося: надто багато залежить од дрібниць, коли тобі шістдесят два роки.

Та Ігоря наче лихоманка трусилася. Неабияке ж значення мала ця операція для його долі. Від Танцюри він знав: на консилиумі Сергій згадав і про діагноз, поставлений Шостенком-молодшим. І тепер Ігор почував себе так, ніби його роздирало надвое. Коли виявиться, що діагноз правильний, Сергій скаже, хто його автор. Невже й тоді батько не захоче побачити, що син не змарнував років розлуки, здобув право стажувати в дослідному інституті? А може, й зовсім забуде сьогоднішню розмову... І водночас Ігорєва правота означає неминучу смерть Черемашка, — до цього інституту Ігоря введе загибель людини. Чи ж помириться з цим його сумління?

І тяжко позначиться Черемашкова загибель на його другові. Сергій і так недолугий, а тоді залишиться в його душі кривава рана, що не зможе загоїтися.

Що ж має робити Ігор?

Нарешті причинилися двері операційної, й Ігоря по-манив до себе Танцюра. Нечутно вони прокралися через передопераційну, непомітно просковзнули поза спинами присутніх, зіп'ялися на стільці безгучно. Танцюра підготував чудову позицію: трохи ліворуч батькової спини. Все видно, а батькові в цей бік нічого повертатися.

Операція вже почалась. Уже намічено зигзаг розтинну. Поки що триває з давніх-давен відоме, класичне розтинання черевної порожнини.

Точно таке ж розтинання нещодавно провів й Ігор. Отож він наперед знав, що робитимуть кожної наступної секунди батько та його асистенти. Навряд чи побачить

він тут щось нове. Принаймні в першій стадії операції. А якщо й прикуті всі погляди до батькових рук, так це тому, що не терпиться присутнім побачити сховані під черевним пресом Черемашка загадки. Але ж для Ігоря там ніяких загадок нема.

Упереджено почав Ігор стежити за тим, що відбувалося на операційному столі. І не помітив, як за хвилику і його погляд прикипів до покреслених набряклими жилами рук.

Не те, що старий чинив, а те, як він орудував ножами й затисками, гачками й тампонами, як розуміли його коротке гмукання асистенти, як ні разу не помилилася операційна сестра, як ідеально все тут налагоджено,— от що захопило молодого хірурга.

Яка точність і безпомилковість кожного руху! І яка водночас обережність! Батько ніби відчуває кожную волокнину в живій тканині— ані одній не завдає зайвої шкоди. Як старанно, але не гайнуючи жодної секунди, він звільняє від прилеглих тканин кожную судинку й, блискавично орудуючи затисками, перетинає її так, що не виливається й краплини такої потрібної зараз Черемашковій крові. Зовсім не ті тепер у батька пальці, що ранком: тоді вони ні за що не могли зачепитися на столі, безсило впали на коліна, а зараз то тверді, то гнучкі й легкі; куди там найталановитішому піаністові! І які тут можуть бути порівняння: піаністові пальці торкаються мертвих клавішів, а тут під батьковими пальцями живі, тільки до останньої межі виснажені тканини найскладнішої, найдосконалішої і найчудеснішої з істот, створених природою на землі. І лише від батька тепер залежить, чи житиме ця людина, чи один-єдиний необережний дотик погасить у ній ледве тліючу іскринку.

Нелегко дається ця боротьба старому: уважна медсестра раз за разом поправляє йому окуляри, витирає чоло...

І все-таки Сергієві зараз тяжче, ніж батькові. На столі— його перший серйозний хворий. І стоїть Друзь на одній нозі. І ні разу не підставив свого лица комусь, щоб стерли з нього піт. Зате ні разу не гримнув на нього професор, навіть не зиркнув невдоволено в його бік.

Та й витримка ж у цього рака-самітника!

Лише одна людина з цієї трійки спокійна— Андрій Петрович...

І знову роздвоїлися в Ігоря думки й почуття.

Який же все-таки в батька талантище! І він зовсім не занедбав його, ні! Розрізати черевний прес так швидко й так артистично (іншого слова тут не добереш), ні в чому не помилившись й нічого не зробивши абияк, — коли ще поталанить Ігореві та й усім тут присутнім досягти такого! І — чи поталанить взагалі?

Атож, багато ще чого можна й слід повчитися в професора Шостенка...

Танцюра розповів Ігореві про те, що сталося між Федором Іполитовичем і Сергієм. А Сергій кинув кілька слів про зіткнення біля ліфта.

Виявляється, коли треба, рак-самітник вміє впливати на свого впертого вчителя: так повернув усе сьогодні, що не зміг батько відмовитися ні від термінового огляду хворого, ні від операції, хоч після консилиуму ні краплини не залишилося в ньому певності, що тут можна чогось домогтися. Можливо, він і зараз думає: так далеко зайшла хвороба, що, заглянувши Черемашкові всередину, лише одне я можу сказати асистентам: «Зашивайте». Батько заздалегідь ладний скласти свою могутню зброю, не вступаючи в бій. Хай береться та зброя іржею...

І візьметься. Почала вже братися...

Далеко завели б ці думки Ігоря, якби не очутив його одностайний видих сорока грудей:

— Ох-х...

Та батькове:

— Отож... хай понюхає...

Усі присутні на кілька секунд завмерли. Обличчя в усіх зараз не просто уважні: на них і дивування, і ошелешення, і переляк. І одностайний вирок Черемашкові.

Ігор звівся навшпиньки, витяг вперед шию...

Майже така ж сама картина відкрилася перед ним у минулому серпні. Тільки тут процес зайшов значно далі. Там хоч крихта надії була...

Поволеньки помпує кров ослабіле серце, тим-то ніби нехотя пульсує аорта.

Відразу впадає в око темна пляма на ній — там, де відгалужується від неї горішня артерія брижі. Потемніла й начебто роздулася на самому своєму початку та артерія. Отам і засів тромб. Заступив шлях крові до тонких кишок. І сидить давно. Порожня кишка, позбавлена живлення, трохи не вся спалася, омертвіла. Її вбила гангрена. Вбила гангрена й брижу коло неї.

Та найжахливіше — пляма на аорті.

Це ознака того, що тромб поступово збільшується, випинається в неї з артерії, день у день зменшує й без того недостатнє живлення організмові. Зовсім уже близька та мить, коли тромб остаточно перекриє всю аорту... А втім, до цього не дійде: Черемашко загине раніше. Власне, йому й тепер уже нічим жити. Та не хоче здаватися ще недавно сильний, а нині дощенту виснажений організм. Борється з останніх сил...

Не пощастило Василеві Максимовичу...

Не поталанило й Сергієві...

Тут уже нічого не вдієш. У Москві — у Вишневського або в Бакулева — виймають такі тромби, не замислюючись. А тут аорта, як і серце, і досі ще «не чіпай мене». Так само й Ігор — не посмів доторкнутися до відгалуження артерії від аорти. Але якщо батько зараз безнадійно розведе руками й накаже зашивати Черемашка, не буде йому ніякого пробачення. Хай він одстав, хай перебуває вже не в першому, а в другому ешелоні сучасної медицини. Але ж другий ешелон — це ж іще фронт, а не тил. Хіба тилові генерали не намагаються розташувати свої штаби поближче до фронту?

Цього разу Сергій не посміє зажадати від свого напівбога нічого. Тому, очевидно, він так безнадійно закам'янів над розтягим Василем Максимовичем і не може одвести очі від плями на аорті.

Ні, бідолахо, не придумати тобі нічого!

Потому як лікарка на наркозі повідомила, що хворий заснув, кілька нестерпних секунд тривала непорушна тиша.

Батько поворухнувся перший. Він випростався, підставив лоба, щоб витерли його. Обличчя в тих, хто стежив за пульсом та апаратом для наркозування, були більш-менш спокійні. Отож батько, піднявши руки, повернувся до присутніх. А говорити почав так, немов розпочинав буденну нараду в не дуже терміновому питанні:

— Здається, ніхто з нас не здібувався з чимсь подібним. І за давнено хворобу — далі нікуди... Доцільно зараз обмінятися думками лише про одне: що саме можна й варт зараз спробувати. Попереджаю: не більше

десятка слів кожному. Ніяких пояснень і мотивацій. Хто вважає, що робити тут нічого, хай мовчить.

Батько не збирається кидати поле бою?

Євцький — він опинився вже якраз проти батька — потихеньку прочистив горло. Та батько, як не дивно, не дав йому й рота розкрити.

— Ваші рекомендації пам'ятаю. Чи у вас щось нове?

Євцький немов поперхнувся.

— Я переконаний,— сказав батько далі,— хтось нагадає, чого я можу не згадати. Почнемо, як водиться, з наймолодших.— Його погляд зупинився на Танцюрі.— Хоч би й з вас. Я слухаю.

Щоб не впізнав його батько, Ігор ще вище, аж до очей, підняв на собі маску й увібрав голову межі плечі. Але дихати стало легше.

Слава богу, боягузом батько не став! На те скидається, що він ладний перебрати на себе всю відповідальність не тільки за операцію, а й за її наслідки. Тоді ніхто не дорікне йому за те, що, натрапивши на таке, з чим ніколи не мав справи, він перервав операцію, звернувся до присутніх по поради. Його святий обов'язок зараз — не випустити з уваги жодної дрібниці, не упустити жодного шансу в цій боротьбі за життя людини.

Танцюра з відповіддю не забарився — проголосив з притаманним йому апломбом:

— Резекція порожньої та брижі — це ясно кожному. А от як видалити тромб? А без цього...

— Я не просив пояснень,— в'їдливо кинув батько. І погляд його впав на Ігоря.

— А ви?

Він саркастично примружився: догадався-таки, кого приховує надто дбайливо напнута маска. Погляд перескочив на Ігорового сусіда.

— Без ліквідації тромба хворому ніщо не допоможе,— все-таки сказав Ігор, бо то був тяжкий висновок з пережитої невдачі.

Тим часом Ігорів сусід лепетав:

— Тромби, трапляється, розсмоктуються. А резекція порожньої... чи компенсується така втрата?

Федір Іполитович опитав усіх. Одні відмовчувались,— було їх не так багато. Решта всіляко варіювала сказане Ігоровим сусідом, і можна було подумати, що резекція була потрібна не так Черемашкові, як самим присутнім.

Щоб очистити сумління, мабуть. Про тромб, крім Ляховського та ще якогось юнака, ніхто не згадав.

Ляховськи й сказав, що видалення порожньої кишки організм Черемашка невдовзі компенсує, і невпевнено закінчив:

— На жаль, видужання можливе тільки в тому разі, коли тромб, справді, розсмокчеться. Та надто міцно він тут укоренився. А техніку операцій на аорті ми ще не засвоїли.

А юнак повністю з цим солідаризувався.

Близько півгодини тривав цей непередбачений експрес-консилиум.

Опитавши всіх, батько повернувся до хворого й простяг руку до операційної сестри.

— Будемо сподіватися, що тромб розсмокчеться... Отже, резекція.

Що ж, висновок як висновок. Тим паче, підказала його більшість присутніх. Отже, не про порятунок Черемашка думав кінець кінцем професор Шостенко,— керувало ним бажання застрахувати себе від неприємності: я, мовляв, з усіма порадився.

Ігор аж скривився від болю.

— Одну секунду, Федоре Іполитовичу!— несподівано заговорив Сергій; його палець показував на аорту.— Це ж перекреслить усю вашу працю!

Ігор затамував дихання.

Невже набігає четверта за сьогодні сутичка між непохитним учителем і найслухнянішим учнем? Невже не той тепер Сергій, якого він знає понад десяток років? Невже він зажадає, щоб батько розрізав аорту?

А що ж батько?

Та хоч як це гірко, а довелось-таки Ігорові ще раз пересвідчитися, що Шостенко-старший непогано засвоїв дещо з досвіду тих керівників, які, не знаючи, що відповіді, легко перекладають відповідальність за це на того, хто посмів спитати:

— А що ви пропонуєте?

Сергій не забарився з відповіддю:

— Час уже перевірити, чому навчився я тут за чотири роки. Дозвольте мені видалити тромб.

Ще раз в операційній розляглося не таке гучне, як раніше, але таке ж одностаїне:

— Ох-х...

Танцюра раптом схопив Ігоря за руку й щосили стиснув її. Очі його спалахнули. От-от він заволає «ура!» на честь свого патрона.

Усі погляди зосередились на Сергієві: «Та що ти мелеш? Чи тобі більше за всіх треба?» Лише в Михайла Карповича нібито радо блиснули очі. Та Андрій Петрович кивнув, мовби чекав він чогось подібного від Сергія.

Оговтавшись од несподіванки, батько спитав:

— Але як?

Сергій нетерпляче переступив з ноги на ногу.

— Зроблю за три хвилини, а розповідатиму годину...— І повторив уже вимогливо:— Дозвольте ж!

Усім тілом, ніби голова йому несподівано втратила здатність повертатися, батько повернувся до Ляховського... до Євєцького...

Самійло Овсійович знизав плечима:

— Не заперечую. Адже саме про це я тверджу вам цілий ранок, Федоре Іполитовичу! Хворий же — його...

В Ігоря самі собою стислися кулаки. Та як у Самійла язик на таке повернувся? Та як він сміє робити з Сергія жертвне ягня?

А Михайло Карпович стримано заявив:

— У мене так само нема заперечень. Але з зовсім інших міркувань. Сергій Антонович, я знаю, словами не кидається.

Поволі, мов людина, що не знає, на яку їй ступити, професор повернувся до Сергія:

— Ти гадаєш...

— Ні, я знаю!— не дав закінчити йому Сергій.— Я — ваш учень, Федоре Іполитовичу!

По паузі, яка видалась Ігореві неймовірно довгою, батько вимовив, чи то через себе самого переступаючи, чи то, мов євангельський персонаж, умиваючи руки:

— Що ж... спробуй...

Тієї ж миті Сергій скрикнув:

— Голку! Скальпель!

Кілька секунд він постояв нерухомо. І рішуче схилився над аортою.

Ігор мимоволі зажмурився. Чи не збожеволів цей рак-самітник? Зараз, мов з потужного брандспойта, чвиркне кров, аорта вирветься з-під Сергієвих пальців... і не треба вже буде вирізати Василеві Максимовичу скількись там порожньої кишки. Сергій власною рукою вб'є нещасного.

Та ніщо не порушило тиші в операційній.

Насмілившись глянути на свого друга, Ігор здивувався: низько схилившись, немов став зненацька короткозорим, крутячи головою, як курка, то вправо, то вліво, раз у раз зводячи дух, Сергій колупається не в аорті, а біля закупореної тромбом артерії. Так, саме колупається. Надзвичайно обережно, ніби артерія та не вражена гангреною, не порожня за тромбом, ніби й зараз страшно до неї доторкнутися, він вивільняє її з прилеглих, таких же змертвілих тканин.

Чогось не зрозумів і батько. Він спитав — знову так, як тоді, коли був генералом, а Сергій рядовим:

— Що ти робиш?

Сергій ледве чутно прошепотів:

— Іду від аорти.

— Навіщо...

Батько не закінчив. Він так само схилився, голова його притислася до голови Друзя.

Ледве не тріснув себе кулаком по лобі Ігор. Одразу, ідіот, не здогадався, що надумав цей вічний тишко! І подався вперед, на плечі сперся тому, хто стояв спереду, щоб нічого не пропустити.

Отже, Сергій хоче скористатися з тиску крові в аорті. Він вивільнить кілька ще живих сантиметрів початку артерії, що здатні витримати той тиск. Потім переріже ту артерію на межі між мертвим і живим, на якусь хвилюк стисне пальцями аорту нижче відгалуження, щоб серце всією силою своєю навалилося на тромб. Тоді він вискочить з артерії, як куля з рушниці. Ясна річ, вихопиться й трохи крові — тим менше, чим спритніше перехопить Сергій відтинок артерії другою рукою, потім затиском, а там і зашиє його по живому. Невеличка втрата крові не повинна зашкодити Черемашкові. Тим паче, на столику за Сергієм стоять напоготові кілька ампул з консервованою кров'ю.

До чого ж це просто! Та тільки Сергій це побачив, — яка ж чудова в нього голова! Хай же пощастить йому щасливо завершити розпочате! Тільки б не здригнулася йому рішучої миті рука!

А батько не відразу зрозумів Сергія. Догадався він водночас із Ігорем...

Тепер усі в операційній бояться поворухнутися. Не сміють і зітхнути вголос. Не всім, напевне, ясно, на що відважився їхній найскромніший колега. Навіть у Тан-

щори дещо розгублені очі. Здається, лише Каранда догадується, що станеться, коли Сергій припуститься найдрібнішої помилки: він аж зблід і так стиснув кулаки — ось-ось лусне шкіра на кісточках...

Танцюрі ще можна пробачити його нерозуміння: цілий день він чекав на чудо від патрона... і не помічає, що до приходу того чуда лишилося кілька секунд. А от чим невдоволений Самійло Овсійович? Усе ж складалося так, як йому хотілося: Сергій зовсім з глузду з'їхав, і всю відповідальність за смерть оперованого можна буде зіпхнути на стрілочника. А тепер його заavidки беруть. Він ладний вузлом зав'язатися, що не йому першому впало в голову отак ліквідувати тромб. Для такої макухи, як Сергій, це, мовляв, випадкова удача, а коли б це придумав і здійснив він, кандидат медичних наук Євцький, скільки він здобув би собі слави й до слави...

Аж ось Сергій перерізав вивільнену артерію. Не дихаючи, перевірів зондом, чи не перешкодить щось у ній тромбові вискочити. Тепер пальці лівої руки найобережніше доторкнулися до аорти. А між пальцями правої затрепетало її відгалуження. І тут Сергій з мовчазним благанням глянув на другого асистента.

Андрій Петрович, спасибі йому, зрозумів. Підстраховуючи молодшого колегу, він приготувався в разі чого затиснути артерію.

Зрозуміла Сергія й операційна сестра — та й суво-ра ж вона на вигляд жінка. В другій руці Каранди опинився затиск.

Сергій кинув через плече:

— Відступіть!

Пальці його лівиці почали стискуватися...

Коли вкрай напружено чекаєш чогось, починає здаватися, наче час зупинився. І те, чого ждеш, приходить зненацька.

Між асистентами довжелезним язиком миготнуло й згасло полум'я. Як при пострілі з гармати. Тільки беззвучно. Якби не ясно-червоні бризки на халатах Сергія й Каранди, Ігор був би переконаний, що то йому приверзлося.

Втретє в операційній пролунало чи то стримуване зітхання, чи то здавлений стогін усіх присутніх.

Горішню брижову артерію зашито. Її, власне, вже нема. Як і того, що вона жила.

Сергій випростався. Частина його обличчя між шапочкою й маскою була така ж біла, як і марля... Не легко далось йому здійснення надуманого...

Проте вимовив Сергій твердо:

— Дякую, Федоре Іполитовичу.

Він ще дякує, цей праведник! За що?.. Та інший учитель на руках поніс би такого учня!

А батько й словом не озвався до Сергія...

Лікар, що весь час тримав ліву руку Черемашка, вперше розтулив рота:

— Пульс падає...

— Кров!

Батько не скомандував, а неголосно нагадав про те, що само собою розумілося.

На стояку відразу ж опинилася ампула, плече Черемашкові туго обійняв джгут, й невідомо звідки з'явилася ще одна жінка — вона похапливо намацує біля ліктя в Черемашка вену.

Коли в тебе стільки помічників і кожне твоє слово здійснюється швидше, ніж ти його вимовив, можна не боятися й наглого падіння пульсу. Не те, що в шахтарській лікареньці, де в операційній лише ти, фельдшерлиця за асистента та медсестра...

— Пульсу нема...

Сказано зовсім тихо, але в операційній це гримнуло, мов крик.

— Не знаходжу вени...

А від цього безпорадного шепотіння жаром обсіпало Ігоря. І хіба тільки його?

Та Сергій сам знав, що треба. Ще до батькового оклику до його руки потрапив ланцет. Трьох секунд не збігло, а доступ до знекровленої вени вже відкрито, до неї ввійшла товста голка, зник джгут з плеча, рівень крові в ампулі почав швидко падати...

Самійло Овсійович скрушно оглянувся. Його вигляд виразно промовляв:

«От бачите, я ж казав...»

Схилившись над сірим, мов попіл, неголеним обличчям Черемашка, Сергій гукав:

— Василю Максимовичу!.. Василю Максимовичу!..

Рука Андрія Петровича рівномірно масирувала груди Черемашкові над серцем.

Одна ампула спорожніла. Двісті кубиків крові...

Уже доходить кров у другій...

— Василю Максимовичу!— тим же рівним голосом гукає Сергій.— Чи чуєте мене?.. Чи чуєте?

Почеплено на стояк третю ампулу.

Невже так багато крові вихлюпнула аорта? Чи операція відібрала в Черемашка рештки його сил?

Сергій гукає голосніше:

— Василю Максимовичу! Невже ви спасували?

Аж ось коли ворухнулись безбарвні уста — раз... другий... І за три заходи вилетіло з них три коротеньких слова:

— Та... що... ви...

Ще не менше хвилини минуло. І тільки тоді Ігор нарешті почув:

— Пульс ниткоподібний...

І ще близько двох годин тривала операція.

Не так легко й просто видалити з людського організму змертвілі тканини, з'єднати те, що залишилося, та так, щоб організм якнайскорше компенсував утрачене, позшивати судини, а їх у черевній порожнині без ліку, переконатися, що ніде не порушено нормальний кровообіг...

Знову Ігор захоплено стежив за роботою батька: старий зараз мав справу з тим, чого його син от уже кілька місяців не може забути. Правда, в покійного шахтаря хвороба не була задавлена. Але діяв Ігор майже так само. А от різниця між його працею й батьковою — мов між портретами, що один з них зроблено вуличним фотографом, а другий написав неперевершений майстер пензля. Од скількох дрібниць одмахнувся тоді Ігор. А батько не забув ані про одну, не дозволив собі жодного огріху.

Пишатися б таким батьком! І всіх сил докладати, щоб кожна нова твоя операція хоча б на півкроку наближала тебе до такої майстерності... На жаль, тільки наближала б. Адже нерухоме не наздоганяють, до нього лише доходять, щоб обминути. Або переступити.

От за Сергієм Ігореві доведеться гнатися. Разом

закінчували медінститут, а ти дивись, як далеко вирвався цей слухняний служник тутешнього божества.

Чого тільки не пережив Сергій протягом цієї доби: безсонна ніч, Черемашко, три години коло пораненої артистки, чотири сутички зі своїм учителем, чверть години неймовірного напруження, коли його скальпель при найменшій необережності розсік би аорту... І хоч би що йому: тепер спокійно, з досконалим знанням справи, допомагає своєму наставникові розбиратися в Черемашкових судинах. Двожильний Сергій, чи що? Звідки ж у цього напівінваліда стільки сили?

Слід, ясна річ, оддати належне і його хворому. Та й життєлюб же цей самий Василь Максимович! Глибокий наркоз, зовсім втрачена свідомість, абсолютна анестезія, зникнення пульсу, та одне не спить: жити! Жити за всяку ціну!.. Такий не тільки братиме в медицини все, що вона може дати,— він і сам, навіть під наркозом, боротиметься за життя до останнього. Допомогати такому — всього себе віддаси.

Не так було в Ігоря. Коли привезли до лікарні того хворого, перше, що почули від нього: «Ні, не жалець я». І нічим не можна було це вибити йому з голови.

Чому ж дивуватися, що Сергія сьогодні й утома не бере?

Резекцію закінчено.

Зникли затиски, ще раз перевірено шви на брижі, кишечнику, судинах. Операційна сестра доповіла: все, що видано нею, або повернуто їй, або вона бачить на хворому. Кишечник укладено назад у черевну порожнину.

Батько наказав асистентам:

— Зашивайте.

Зашивати вмінуть і студенти старших курсів. Тим більше підстав доручити це Каранді й Сергієві. Та від операційного стола батько не відійшов. Надто кропітка, тяжка, проте надзвичайно цікава була операція, провів він її (Ігор перший розписався б під цим), мало сказати, чудово,— тим-то й стежить тепер за роботою асистентів: на власні очі пересвідчується, що й зашитий Черемашко буде бездоганно. Ну й пам'ятає професор Шостенко, що для своїх підлеглих він — взірець завжди й у всьому.

Коли асистенти закінчували свою роботу, батько звернувся до операційної сестри:

— Отак, як він є,— він хитнув головою в бік Черемашка,— хай полежить у вас години зо дві, а то й довше. Поки черговий лікар не дозволить перевезти його до палати.

— Так, Федоре Іполитовичу,— відгукнулася та.

— І мерщій напніть над ним кисневий намет. Кисню не шкодувати... Ні на хвилину не залишайте хворого без догляду.

Он як тепер піклується професор оперованим! Чому ж тон у нього такий, немов розпорядження його — всього-на-всього формальність?

Розчув це, очевидно, й Сергій. Він був заїкнувся:

— Я сам його догляну.

Професор невдоволено перепинив його:

— Ви?.. Хіба нам бракує медичних сестер? І наші клініці потрібні, запам'ятайте, хірурги, а не віхті. А ви й на віхоть уже не скидаєтесь. Не знаю, чи дійдете додому...— Батьків голос ледь полагіднішав:— Та й унизу на вас, мабуть, чекають. А вигляд у вас, неначе ви з похорону повертаєтесь... Черемашка ми зняли зі стола з пульсом,— отак і скажіть. Адже й це — неабияке щастя... І сьогодні ж ви повинні все записати в історію хвороби. І спробуйте тільки там щось набрехати!..

На Сергієвому місці Ігор так само слухняно схилив би голову... якби батько не дивився кудись убік, не думав про щось інше.

І справді, професорів погляд спинився на Самійлі Овсійовичу. Той запобігливо подав голос:

— Я слухаю вас, Федоре Іполитовичу.

Батько востаннє оглянувся на оперованого й простяг руки до медсестри, щоб та стягла з них рукавиці. Тоді мовив до Євєцького:

— От що... Але спершу, щоб не забути, про вашого протеже. Ви знаєте, що я сказав йому ранком?

— Так, Григорій Григорович переказав мені слово в слово,— потвердив той.— Йому наймовірніш поталанило: ваші цінні зауваження та вказівки...

— А чи поталанить його пораненій?

Це буркотнув Танцюра. Але професор не зважив за потрібне підвести на те голову, і всі вдали, мовби не чують нічого. Лише окуляри Самійла Овсійовича блискотнули в субординаторів бік.

Батько казав далі:

— От про що я подумав, коли Друзь возився з тром-

бом. Чому б не поцікавитися йому тим, що написав Фармагей? Щоправда, Друзь став лікарем після війни. Але він на собі випробував, що таке военно-польова хірургія, і добре запам'ятав, що довелось йому чути й бачити в нашому евакогоспіталі.— Батько скося зиркнув на Сергія.— От і хай поділиться своїм досвідом з колишнім однокурсником. Ну, а Фармагеева дисертація піде йому на користь.

Щоб подолати сторопіння, Ігор крутонув головою. Як це розуміти? За видалення тромбу навіть поглядом не подякував Сергієві. А зараз накидає йому Грицька Фармагея. Та що він — невже дійшов до одвертого самодурства?

А Сергій старанно, начебто не про нього мовилось, накладав черговий шов. А всі старанно вдавали, що професорові слова їх не обходять. Лише Танцюра приголомшено лупав очима.

«Ліва рука» вдоволено відказала:

— Григорій Григорович, я гадаю, буде дуже радий.

До Фармагеевих почуттів професорові було байдуже. Він заявив:

— Хай Фармагей принесе завтра другий примірник своїх чорнеток і віддасть Друзеві.— Зовсім не обходило його й те, як до цього поставиться Сергій.— А тепер про головне. Розпорядіться, поки Черемашко тут, щоб у вашому відділенні звільнили першу палату.

Свецький аж злякався:

— Але ж там заступник самого...

— Знаю,— перебив його батько.— Він уже видужує, ваш заступник. Полежить кілька днів з іншими хворими. Йому ж веселіш буде. Чи ви хочете того, хто конає, покласти до живих?

Цей неприємний щиголь в ніс «лівій руці» дещо розвеселив Ігоря. А Сергій занепокоєно звів голову. І видно було, як уперто посунулась вперед під маскою його нижня щелепа... Не знав ще Ігор, що до першої палати вельми відповідальних хворих клали тільки тоді, коли вона була вільна. Як правило, лежали там ті, кому залишилося жити лічені дні, а то й години.

Сергій і Каранда випростались.

Зовсім не мимохідь батько оглянув їхню роботу й ні до чого не прискіпався.

Замість брунатного покривала лягло на Василя Максимовича чисте простирадло.

Згасла безтінева лампа.

Затопталися, розминаючись після довгого стояння, присутні.

— Дякую за допомогу, Андрію Петровичу,— не дивлячись на директора, мовив батько.— Хочу сподіватися, що ця операція допоможе вам зрозуміти, чому так нервує мене затримка з новітнім обладнанням.— І, вже відступаючи від стола, мовбито згадав:— Спасибі й вам, Сергію Антоновичу.

Він помовчав, поки медсестра допомагала йому звільнитися від операційного халата. Тоді спідлоба втупився в Сергія.

— Як наверхлося вам на думку, що в нього,— батько кивнув на Черемашка,— такий тромбоз?

Так само спідлоба глянув на нього Сергій.

— Це не мені. Це нашому новому стажерові.

І ще раз в операційній на кілька секунд запала мертва тиша. Лише один звук порушив її: стиха крякнув Федір Іполитович. Та на сина він не оглянувся. Навіть голова не здригнула.

Він одійшов од стола. Дозволив зняти з себе маску, окуляри. Байдуже переচেкав, поки вшухне ухвальний гомін поздоровлень з блискучим проведенням неймовірно складної операції, з щасливим її закінченням. І звернувся до всіх:

— На всі запитання про сьогоднішню... гм... подію й на інше попробую відповісти через день-два, коли розвіються так звані безпосередні враження. Тоді ж можна буде обговорити й усі дальші заходи щодо цього хворого... якщо, звісно, вони ще будуть потрібні. До побачення.— Ступнув був до дверей, та нараз спинився, знайшов очима Сергія.— А ви.. Не думав я... Навіть жаль буде, коли з ваших старань не вийде нічого.

Женя до інституту не подзвонила. Побоялася звіритися на телефон: а що, як Танцюру не знайдуть, або просто не покличуть, або він забув про свою обіцянку?

На початку п'ятої вона повернулася до клініки.

І, хоч прийом відвідувачів давно закінчився, побачила вона у вестибюлі двох сторонніх. Вони мовчки сиділи в дальньому кутку. Очі їхні відразу вп'ялися в Женю. Сидять, видно, не першу годину. Молодий тримає жінчину руку обома своїми...

Так тут чекають звісток з операційної. А операція сьогодні могла бути тільки одна.

Женя мимоволі спинилася: такі безнадійні в обох обличчя...

— Ждете звісток про Василя Максимовича?

В очах жінки й парубка блимнула крихта надії й зникла за тим переляком, що часом і слова не дає вимовити.

Женя спитала знову:

— Його оперують?

— Так,— через силу озвався парубок.— Почали о першій... А зараз уже...

— Чи не знаєте, хто оперує?

— Сам професор буцімто. Дивний він якийсь...

— Всі знаменитості — диваки,— згодилася Женя.

Чим же занепокоїв їх Федір Іполитович? І чому сама Женя не може думати про Черемашка спокійно? І чому так довго триває операція? Невже...

Однак заявила вона безапеляційно:

— А ви не бійтесь. Я зараз про все довідаюсь.

За якусь секунду Женя вже була на другому поверсі.

Двері професорової «святая святых» щільно причинені. Крізь них — ні звуку. А відхилити їх Женя не посміла, та й побачила б тільки передопераційну. Проте коли починається будь-яка операція, хоч і рідко хто сюди заходить, а ще рідше звідси виходить, якимсь чином геть усе, що за цими дверима відбувається, чи не враз стає відоме сестрам, няням, ба навіть декому з хворих.

Перша медсестра, яку зустріла Женя, виклала їй усе. А розповідаючи, разів з десять піднесено вигукнула:

— А доктор Друзь з вашого відділення — ви тільки подумайте!

Думати Жені було ніколи. Ледве дослухавши, вона помчалася вниз і ще зі сходів радо гукнула:

— Все гаразд!

І, підбігши до Черемашків, не віддихавшись, заспішила:

— Страшно складна була операція. І загадав же ваш Василь Максимович нашому професорові загадку! Але він молодця! Я про вашого... Не всякий витримав би... За кілька хвилин усе закінчиться.

Парубок зітхнув так, немов цілий день йому бракувало повітря. Але матеріної руки не випустив.

Жінка недовірливо перепитала:

— Житиме?

З очей її рясно покотилися дрібні сльози.

Женя присіла біля неї, взяла за другу руку.

— Не треба — ну що ви! Адже все позаду.— Не помітила, що говорить не співчутливо, а радісно.— Ось-ось спуститься сюди Сергій Антонович — лікар, що доглядає вашого Василя Максимовича, такий високий, з кийком, я вам його покажу... Чи ви вже бачили його?.. Він вам усе підтвердить, бо він ніколи не каже неправди... І не професор, а саме він урятував вашого чоловіка...

А коли перестали котитися сльози в жінки, Жені раптом стало ніяково.

Звідки ця жагуча радість у неї?

Згори долинули голоси.

Повагом спустився професор без халата й шапочки, на ходу розчісуючи собі вологе волосся. Помітивши близьких щойно оперованого ним хворого, він зупинився й мовив, ні на кого не дивлячись:

— Що від нас залежало, зроблено. Пульс у нього є... Зараз він спить після наркозу, перебуває в кисневому наметі. От і все, що я можу сказати.

Він рушив далі.

Потім пройшли лікарі, стримано розмовляючи поміж себе. Кілька разів до Жені долинуло прізвисьце Сергія Антоновича.

А коли вестибюль спорожнів, на сходах показався він сам, а з ним обидва його субординатори й професорів син. Сергій Антонович важко спирився на кийок, а під другу руку його підтримував Танцюра... Видно, зовсім вичерпала його операція: був він куди блідіший проти ранку. А втім, спокійніший.

Побачивши дружину й сина свого підопічного, Сергій Антонович одсторонив Танцюру, підійшов до них.

— Сидіть, сидіть, прошу вас,— заспішив він, коли ті були звелися йому назустріч. До жінки він присунув

стілець, молодому поклав руку на плече.— Зовсім заспокоїти я вас ще не можу. Але найтяжче позаду. Операція минула щасливо, причину хвороби ліквідовано. Зараз Василь Максимович видихує з себе наркоз. Коли прокинеться, сказати важко: хвороба його не помилувала, багато сил одібрала. Але не всі. І прокинеться він неодмінно.

Молодий Черемашко звів дух удруге.

— Спасибі вам, докторе,— не з полегшенням, але голосніше промовила його мати.— Спасибі сердечне.

— Мені ні за що,— зніяковів Друзь.— Отож ідіть додому й не хвилюйтесь. Тут є кому подбати про Василя Максимовича.

— Коли ж можна буде глянути на нього?

Сергій Антонович трохи подумав.

— Приходьте завтра після дванадцятої. Коли будете такою ж твердою, як сьогодні, покажемо вам вашого чоловіка. Тільки вам одній. А далі можна навідуватися до нас щодня. Та приносьте чоловікові побільше цікавих новин. Хатніх і заводських. Але таких, щоб день у день кращав би в нього настрій. То будуть найліпші ліки для нього.

Звела дух нарешті й Черемашкова дружина.

— А може...— почала вона.— Кажуть, по лікарнях це дозволяється. Може, я та дочки чергували б коло нього? Ми б так його доглянули...

— Ні-ні!— Женья й незчулася, як вихопилося це з неї.— Хіба ви не хочете Василеві Максимовичу добра? Ви ж будете робити, чого йому заманеться. А ми — що треба для його одужання.

Начебто тільки зараз помітив її Друзь:

— А ви чого тут?

Рідко коли з Женею таке траплялося, але цього разу вона знітилась.

— У нас тут деякі комсомольські справи,— виручив її Танцюра.

Дівчина вперше глянула на нього вдячно.

А Вадик похнюпився: не йому, бач, поталанило допомогти Жені...

— А-а...— Сергій Антонович знову звернувся до Черемашкової:— Правильно вам сказала наша медсестра: Василеві Максимовичу потрібен кваліфікований догляд. До речі, ця дівчина всю минулу ніч пробула коло вашого чоловіка. Тому, можливо, він і витримав операцію так

добре... А зараз вона вимагає, щоб їй доручили бути з ним і наступної, першої післяопераційної, ночі. Я, каже, цього хворого знаю краще, ніж будь-хто. Отакі в неї комсомольські справи... Що їй на це відповісти?

Знову набігли старенькій сльози на очі. Вона пригорнула Женю до себе.

Молодий Черемашко звівся, допоміг звестися матері.

— Ніколи, дорогий докторе, не забудемо вам цього й ми: я та мої брати й сестри.— Він так потис руку Сергієві Антоновичу, що той аж здригнув.— І вам, дівчино, глибока наша подяка. А нас аж п'ятеро.

Коли Черемашки пішли, Сергій Антонович мало не впав на найближчий стілець і відкинувся на спинку. Втомлено посміхнувся до своїх молодших товаришів.

— А ви, дорогі колеги, хіба не натупцювалися за ці мало не чотири години? Тож сідайте, перепочинемо трохи.— А коли ті, посідавши, водночас повернулись до нього з явним наміром розпочати обговорення допіру пережитого, він підвів обидві руки.— Зараз ані слова, благаю! Потім, коли вгамуються оті самі безпосередні враження. А то під їхнім впливом навіть Грицько Фармагей мало не відірвав мені обидві руки, поздоровляючи... Ось подивимось, що принесе нам найближча ніч, тоді й поговоримо. Але не про те, що було,— про те, що має бути.

Вадик запротестував:

— Але ж те, що ви зробили, само по собі...

— Вадику, не треба гучних слів,— зупинив його Друзь.— Час уже вам дорослішати... Операція, а надто якийсь її етап, ніколи не буває сама по собі. Операція, хоч яка вона досконала,— це всього-на-всього засіб боротьби з хворобою. А засоби оцінюються по тому, до чого вони призводять... Якщо вам чотиригодинне стояння на ногах — ніщо, то дозвольте слабішим зібратися з силами...

Танцюра примружився на свого напарника.

— Проковтнув, Вадику? Смачного!

Вадик кинув на нього не надто приємний погляд.

Сергій Антонович нараз посерйознішав.

— Між іншим, Олександр Семеновичу... Чи не час засвоїти вам елементарні правила пристойності. Маю на увазі не лише ваше поводження з Вадиком. Ваша

робота тут високої оцінки ще не заслужила. Чому ж ви дозволяєте собі на всіх дивитися згори?.. Запам'ятайте, будь ласка, коли ви ще раз дозволите собі на адресу Федора Іполитовича бодай маленьку частину того, що я чув од вас сьогодні в нашій палаті й під час операції, нам доведеться розпрощатися.— При цьому Сергій Антонович чомусь глянув і на професорового сина.— Ясно?..— Обома руками він потер собі скроні.— Зараз я піду записувати сьогоднішнє. Ви, Вадику, й ви, Олександрє Семеновичу, прийдете в ординаторську хвилини за сорок. Там я й скажу...

Біля нього, ніби з-під землі, виріс той, кого Женини подруги зневажливо іменували Гри-Гри. Він по-приятельському, з розмаху, плеснув Сергія Антоновича по плечу й заволав:

— Та й розмов же нині про тебе! Та й утяв же ти!— Він багатозначно притишив голос.— Та й підколов же ти нашого діда. Що значить наш випуск!

Сергій Антонович мерзлякувато повів плечима. Видно, Фармагеїв захват не дуже припав йому до вподоби.

— Ти до мене, Грицьку? У зв'язку з дисертацією?

Гри-Гри хотів був образитися. Та побачивши професорового сина, першої миті він немов очманів од дивування. Потім заволав на весь голос:

— Ігор? Звідки? Яким вітром? Приїхав з батьком миритися? Чи...

Шостенко-молодший одказав не дуже привітно:

— Здоров був... Але у нас тут невеличка, сказати б, виробнича нарада.

Гри-Гри оглянув присутніх. Ніхто назустріч йому обіймів не розкрив, і він чи то ображено, чи то пиховито надув губи.

— Чи не утворюється тут добровільне товариство для сприяння Друзеві у здійсненні його фантазій? Бажаю успіху.

— Спасибі,— кивнув Друзь.

Несподівано на Фармагея напала злість.

— Забагато дозволяєш собі, Сергійку. Дивись, як би тобі це боком не вийшло.— І ще більше розпалився, побачивши, як у Друзя піднялись на лоб брови.— Надто багато ти сьогодні собі дозволив. Цілий день сьогодні їздив верхи на дідові. Прямо з рота вирвав у нього найкраще в операції... Думаєш, кисневий намет допоможе твоєму Черемашкові? Чорта лисого! А якщо й стямиться,

так тільки для того, щоб десь завтра на світанку загнутися... А тромба дід тобі не простить. І правильно зробить: не скачи поперед батька в пекло!

— Зажди, зажди!— аж он коли зупинив його ошелешений Сергій Антонович і спробував обернути все на жарт.— Так багато геніальних думок водночас я в тобі досі не помічав. А сьогодні їх у тебе, мов у сірка реп'яхів...

— Це не мої думки,— огризнувся Гри-Гри.— Усі так думають. Навіть твої союзники. Спитай он хоч у нього.— Він ткнув пальцем на Вадика.

Женя нічого не розуміла. Не все, мабуть, було ясно й синові професора: він ошелешено поглядав то на Сергія Антоновича, то на Фармагея. Танцюра чомусь втупився в Вадика. А той затиснув долоні поміж колінами і з відсутнім виглядом вдивлявся в просторінь.

Рука Сергія Антоновича щосили стисла палку. Але він не дозволив своєму гніву вихопитися назовні. Він спитав:

— Ти образився на Федора Іполитовича за те, що він з якогось дивного дива велів мені прочитати твою дисертацію? Я виконаю його наказ, а якщо захочеш,— допоможу тобі, чим зможу. Чого ж ти злостишся?

— Так я її тобі й дав!— одрізав Фармагей.

І зник.

Це було так безглуздо, що якийсь час трое лікарів зчудовано перезирались. А четвертий не смів підняти голови...

Потім Шостенко-молодший спитав:

— Що за муха його вкусила?

Сергій Антонович не відповів, а спитав і собі:

— А чи не час тобі, Ігоре, додому?

Той образився:

— Дивний висновок з вибрику того дурня.

Сергій Антонович зам'явся: незручно нагадувати дорослій людині речі, про які вона сама мусить пам'ятати.

— Ранком ти заскочив сюди лише для того, щоб представитися директорові. А приїхав ти сюди з дружиною, з маленьким сином. Час про них згадати... Ти даруй, що я нагадую тобі...

— Це ти вірно...— ніяково згодився професорів син.— Але мені конче треба сказати тобі...

Сергій Антонович чомусь похапцем перебив його:

— Завтра скажеш.

Мовби шукаючи підтримки, Шостенко-молодший обвів поглядом присутніх.

— Візьми мене, Сергію, на ці шість місяців до себе. Третім помічником.

Вадик чомусь засовався на стільці. Танцюра досить природно вдає, що розмова між давніми друзями його не обходить. А Женя відчула, що пишається Сергієм Антоновичем.

Та Друзь, ні на секунду не замислюючись, заперечливо хитнув головою.

— Чому?— не збагнув молодий Шостенко.

— По-перше, не від нас із тобою це залежить...

— Директор не буде заперечувати, навпаки...

Друзь постукав палицею по підлозі.

— Доведеться нам з тобою як слід порозмовляти. Та зараз — ти сам бачиш — нема в мене ані хвилини. Але поговоримо неодмінно. І найближчим часом... Отож іди додому. І перепросись за мене перед сестрою. За що — ти ж сам бачиш...

Нелегко було Шостенкові-молодшому впоратися з розчаруванням. Він витяг цигарку, і кілька сірників поламалося між пальцями, перше ніж пощастило йому розпалити її. Поволі, сподіваючись, мабуть, що Сергій Антонович передумає, попрощався з усіма. І, вдаючи, що анітрохи не ображається, міцно потис руку своєму не дуже ласкавому другові.

— Понеділок — важкий день. — Не дуже щирою була посмішка в нового стажера. — Гаразд, буде колись і легкий день.

Лише Танцюра проводив його співчутливим поглядом.

Поки не грюкнули вихідні двері, всі мовчали. А тоді Танцюра рішуче промовив:

— Неправильно, Сергію Антоновичу!

Той удає, що не чує. Дивлячись поміж Танцюрою й Вадиком, він почав з того, на чому перепинив його Фармагей:

— Перед тим як зберемося в ординаторській, один з вас подбає, щоб у першій палаті, куди перевезуть Василя Максимовича, було геть усе, що знадобиться йому вночі й завтра. Треба поставити там цілий балон з киснем. Мають бути там усі потрібні в подібних випадках медикаменти, щоб Жені не довелося за ними бігати... Одному з вас, отже, треба побути тут, поки Черемашко

не очутиться. Які неприємності можуть спіткати його при виході з наркозу,— вам відомо. А черговий лікар, може статися, саме в цю хвилину не буде вільний... Додому можна піти, коли Василь Максимович повністю опам'ятається. Далі Женя з усім упорається сама.— Сергій Антонович усмішливо глянув на Вадика.— Та коли обіч з нею буде товкучка...

Дедалі сильніше розтирав він собі скроні: втома перешкоджала його думкам обертатися на точні слова.

Вадик не відважувався зустрічатися з патроном поглядом. Та коли той замовк, він похапливо спитав:

— Цей один буду я?

Сергій Антонович відповів не відразу:

— Хай це буде Олександр Семенович. Вас, Вадику, я тривожив уночі. Зараз до вас у мене інше прохання. Зайдіть, будь ласка, до бібліотеки й заберіть усі книжки та журнали, де згадується про тромбо-емболічне захворювання. Вдома перегляньте ці згадки. А завтра вранці повідомите Олександра Семеновича й мене хоча б про те, чого не слід робити з Черемашком... А ви, Женю, коли вже потрапили до нашого товариства...— Сергій Антонович розвів руками.— Я так утомився сьогодні, що несла мені витримати вашу настійність. З того, що я тут набалакав, ви повинні були зрозуміти все... Та доведеться й вам витримати один іспит... Серафиму Адріанівну, операційну сестру нашого професора, знаєте?

— Ніколи не розмовляла з нею,— призналася Женя.— Вона ж така...

— Авжеж, сувора й скупа на слова. Нелегка буде у вас розмова з нею. Але ви зараз же підете до неї, і хай вона розповість вам, як треба поводитися з Василем Максимовичем першої післяопераційної ночі... Ні пуху вам ні пера!

51

Проте не відразу Сергій Антонович пішов вписувати найважливіший поки що розділ в історію Черемашкової хвороби. Піднімаючися сходами разом із Женею, він і собі завернув до операційної. Настільки став сміливий, що розчинив двері до «святая святых», не постукавши, й запросив дівчину ввійти.

— Можна?— спитала все-таки Женя, не переступаючи порога.

Про вдачу операційної сестри Федора Іполитовича вона чула не лише від Друзя.

Коли Серафима Адріанівна проходила коридорами клініки, вона нікого й нічого довкола не помічала, а вигляд у неї був при цьому такий величний, що всі мимо-волі давали їй дорогу. І ніхто не насмілювався звертатися до неї першим.

Пряма, мов палка, вона стояла спиною до дверей, порядкуючи на столику коло вікна. Витримавши солідну паузу, непривітно кинула, не повертаючись:

— Що треба?

А коли поклала повернути голову й побачила за Же-нею Друзя, на її обличчі виник начебто спомин про те, що й вона колись уміла посміхатися.

— Прошу, Сергію Антоновичу.

Друзь не сподівався на такий люб'язний прийом — дещо розгубився. Проте зметукував, як використати цю несподівану зміну в ставленні Серафими Адріанівни до нього.

— Я дозволю собі,— шанобливо й скромно почав він,— звернутися до вас з надзвичайно важливим для мене проханням.— Узявши Женю під руку, він підвів її до цього втілення недоброзичливості.— Ця медсестра сьогодні вночі доглядатиме мого хворого.— Він показав очима на пластиковий намет над операційним столом.— Розкажіть же їй, будь ласка, що вона має робити. Ви знаєте це краще за першого-ліпшого з нас.

— Гаразд,— кивнула операційна сестра: ще не втратило давньої звички відгукатися на компліменти її не-ласкаве серце.— Вашого хворого я здам у надійні руки.

Сергій Антонович низько схилив перед нею голову.

Цим він остаточно розм'якшив суворе серце. Сера-фима Адріанівна слова не сказала, коли він підступив до намету, обережно просунув туди руку й довго при-слухався до пульсу Черемашка.

Женя не зводила очей з професорової помічниці, а насправді стежила за Сергієм Антоновичем.

Лише одна доба минула, а як дивно змінилися її взаємини з тим, кого ще вчора вона мала за сухаря. А сьогодні вона прийшла сюди... ну звичайно ж, перед-усім для того, щоб чимось допомогти Василеві Макси-мовичу. І її допомога обов'язково буде такою, що завтра вранці стільки вдячності буде в очах Сергія Антоновича...

Коли Друзь пішов з операційної, проводила його дов-

гим поглядом і Серафима Адріанівна. А як зачинилися за ним двері, вона промовила, ніби міркуючи вголос:

— Як у казці: огидне каченя. Чотири роки тут, а все макуха та лемішка. Коли раптом — маєш! Лебідь — не лебідь, а щось порядне з нього таки вилупиться. Хто б подумав? — Несподівано тон її гостро змінився: — Не рада б я тобі, дівчино, проводити його замріяними поглядами... Вірно, задивитися й на тебе можна. Та лебедям цього замало, моя любя.

Женя відчула, як густа червінь заливає її всю. І не змогла промовчати:

— А ви хіба ворожка? Вся я перед вами, мов на долоні?

Серафима Адріанівна розсміялася і, ступнувши до Жени, взяла її за підборіддя.

— От і познайомились. А то мені було видалося, що, крім личка, ніякого в тебе добра... Ну, сідай, вкладай, що знаєш, а що я маю тобі в голову вкласти. Вірно говоритимеш — мовчатиму. А помилишся, то вже не злостись, коли я так тебе поправлю, що ти моїх поправок довіку не забудеш.

Понад годину просиділа Женя в операційній. І перша вчорашня розмова з Друзем перестала здаватися їй доречним з тортурами. Але вчительку свою вона слухала покірно.

Коли цей «семінар» закінчився, Серафима Адріанівна присіла біля дівчини, обняла за плечі, але мовила зовсім не добрим голосом:

— Запам'ятай, красуне: я завжди допоможу людині, коли вона хоч рачки, а посувається до своєї мети. А сліз нікому не втираю... А тепер іди оговтайся після моєї науки... Перевозити твого хворого будемо після сьомої.

До першої палати Василя Максимовича перевезли о пів на восьму ввечері.

Перевозили, можна сказати, урочисто: перед візком ішла Женя, по обидва боки виступали Сергій Антонович і Танцюра, а позаду крокувала Серафима Адріанівна. Замалим не всі ходячі хворі чоловічого відділення повиходили з палат, вишикувалися вздовж коридорів. Усі знали, для кого існує палата номер один, що за операцію зробили знатному майстрові з електромеханічного, чули, що лише ординатор четвертої палати, неждано-

негадано набравшись сміливості, заявив, що поставить Черемашка на ноги.

Серафима Адріанівна піднялася на третій поверх, аби пересвідчитися, що даремно просиділа цілу годину з Женею, що першу палату підготовлено згідно з її вимогами.

То маленька кімната в кінці відділення. Танцюра переобладнав її непогано. Ліжко відсунуто від вікна. За ним, у кутку, поставлено балон з киснем. На столику в протилежному кутку — ціла аптека. Навіть підлогу встигли помити. І не стілець поставлено для медсестри, а крісло — щоправда, гнуче, з плетеним сидінням.

Лише постіль перестелила Женья, як допіру навчила її господиня «святая святых».

Серафима Адріанівна мовчки простежила, як уклали Черемашка. Присікатися їй було ні до чого.

Відступивши до коридору, вона підкликала Женею.

— Ну, щастя тобі, дівчино! — І пошепки додала: — Шкода буде, якщо ця операція не призведе ні до чого. Тоді огидне каченя ніколи не наважиться на таке, як сьогодні. Всю ніч тримай це на думці, якщо не тільки собі самій добра бажаєш.

Вона попрощалася на Жені хустинку й, ні з ким не попрощавшись, пішла.

— Ого! — здивувався Танцюра. — І коли ви тільки встигли?

— Браво, Женю! — посміхнувся Сергій Антонович.

Вигонити їх не довелося — пішли самі, щоправда, не відразу. Ординатор четвертої, потискуючи на прощання руку своєму помічникові, понуро пожартував:

— От ми з вами й довідалися, який це важкий день — понеділок.

— Нічого! — надто вже бадьоро озвався Танцюра. — Вівторок та середа й не знаю, ще скільки днів, будуть для нас не легші.

Сергій Антонович глянув на нього з докором.

— Поки ви писали, — пояснив Танцюра, — я обдзвонив чи не всі хірургічні клініки та лікарні нашого міста. За одинадцять післявоєнних років зареєстровано шість подібних випадків. І тільки один хворий після операції дожив до вісімнадцятого дня... Не до лица нам, дорогий патроне, смиренно вичікувати: чи не припаде Василь Максимович на оті два чи три проценти.

Трохи змінився Друзь на лиці. Однак промовив твердо:

— За відомості спасибі. А ще більше — за ініціативу... Що ж, «а» ми вже сказали. «Бе» за нас так само ніхто не скаже.

Танцюра кивнув.

— Я своє «бе» скажу завтра вранці. Оббігаю всі лікарні, постараюсь переписати оті історії хвороб. На-самперед вісімнадцятиденну. Щоб не повторювати тодішніх помилок. А може, вона допоможе нам знайти інші путі...

Друзеве обличчя трохи пояснішало.

— Отже, «мы поспорим»?

— «И помужествуем...» — вельми статечно потвердив Танцюра.— Півтора року ми з вами вкупі. За цей час стільки різних розмов провели, всяких дум передумали. Сьогодні ви зробили перший крок. Так що ж мені — стримувати вас? Тепер наша доля — йти вперед. І коли доведеться прокладати стежки на крутих схилах, кращого, ніж я, в'ючака вам не знайти.

Друзева рука ще раз знайшла Танцюрину руку й чимдуж потисла її.

Його погляд на мить затримався на Жені.

— Знаєте, нікому в житті я ще не бажав так буквально «на добраніч», як вам сьогодні.

Уклонився дівчині й пішов, ледве пересуваючи ноги.

Танцюра зостався стояти по той бік порога. Коли Сергій Антонович зник за поворотом коридора, він тихо спитав:

— Можна одне запитання?

Женя не відповіла, — схилилась до Василя Максимовича, а коли оглянулась на двері, «в'ючака» вже не було.

Невже Танцюра почав виправлятися?

Дівчина присіла на краечку крісла.

Здавалося, не так уже й багато доведеться їй попрацювати цієї ночі. Василь Максимович, опритомнівши, повинен лежати нерухомо, якомога більше спати й ні про що не думати. Ото, власне, й усе.

І час од часу Женя нахилялася до Черемашка. Коли бачила, що губи його починають смагнути, вона нечутно проводила по них зволоженим тампоном...

Аж ось він жадібно злизав ту вологу. У Жені радісно закалатало серце: ага, організм хворого почав

одгукуватися на зовнішні подразнення. Василь Максимович от-от стягнуться...

Кілька разів вона включала безшумний вентилятор: хоч двері й навстіж, а повітря в маленькій палаті краще не застоюватися.

До кисню вдалася лише один раз: мало не весь час Василь Максимович дихав глибоко й рівно. Куди глибше, ніж минулої ночі.

З коридора часом долиняло негучне човгання. То, вдаючи, ніби прогулюються перед сном, повз першу проходили хворі, крадькома зазирали всередину. Ніхто до Жені не звертався: надто багато зараз залежало від неї. Навіть найнастирливіші залицяльники нічого собі не дозволяли. До того ж поблизу никав Танцюра — спробував би хтось одтягти Женину увагу на себе!

Та й сам він до палати підходив зрідка.

Женя перша звернулася до нього. Коли Черемашко вперше облизав собі губи, вона попередила:

— Далеко не заходьте.

Танцюра кивнув і хотів був одійти. Тоді Женя дозволила собі нагадати йому:

— Про що ви хотіли спитати?

Олександр Семенович зашепотів:

— Як, по-вашому, чому отой недоумкуватий ординатор з жіночого відділення накинувся на Сергія Антоновича?

— Не знаю,— відказала Женя.

Як на неї, нічого сенсаційного в поведінці Фармагея не було. Та й що їй зараз до поведінки якогось — вірно сказав Танцюра — не дуже розумного ординатора.

— Ну, та хай йому грець! — сердито пробубонів Танцюра. — А з ним і Вадикові... Знаєте, мені почало видаватися, що Дзвіниця — зрадник і запроданець. Хіба ви не звернули уваги: коли отой ординатор звернувся до Ковалишина, наш Вадик одчув себе, мов вуж на сковорідці? Чому?

— От у нього ви й спитайте, — прошепотіла Женя.

Іронія не дійшла до Олександра Степановича. Він забубонів знову:

— А третє непокоїть мене найбільше... Розумієте, професорів син — єдиний на всю нашу клініку, хто мав справу з таким захворюванням. Кожному ясно, яке це має для нас значення. Чому ж мій патрон відмовив, коли

той попросився до нас? Боюсь, чи не помилився він у цьому.

Можливо, це й справді непокоїло Танцюру. А може, це були прелімінарії до розмови на зовсім іншу тему. Від цього молодичка й не на таке можна наразитися.

І Женя порадила йому:

— А з цим доцільніше звернутися до Сергія Антоновича.

— Ви гадаєте, я не звертався?— буркнув Танцюра.— Спершу він прочитав мені лекцію, що Ігор Федорович — його друг. Отже, мені нічого за нього клопотатися. Далі мій патрон заявив: «Нам з ним буде надто трудно. Тут я боягуз і не боюсь признатися в цьому». Вам ясно?— Танцюра почекав відповіді і знову даремно.— А я не вірю, щоб Сергій Антонович чогось злякався. Тоді які ж у нього мотиви?

Обговорювати вчинки Сергія Антоновича Женя ні з ким не буде! І вона мовчки дивилася на Танцюру так, мовби слова його проскакують мимо неї.

Горіла лише одна слабенька лампочка — в дальньому кутку на столику з медикаментами. У палаті стояв присмерк. Тому й не помітила Женя, коли Василь Максимович прийшов до пам'яті.

Він не поворухнувся, й дихання його не змінилося, а тільки несподівано до неї долинуло тихе:

— Знову ти, доню?

Женя радісно стрепенулася: як легко Черемашко вишов з наркозу! Немов прокинувся після тривалого сну.

— Я, Василю Максимовичу.

Очі йому ледь-ледь розплющились.

— От і добре... А котра година?

— Скоро дев'ята.

— А операція коли закінчилася?

— Давно.

— І як?

— А у вас щось болить?

Черемашко начебто прислухався.

— Та ні... Аж дивно.— У нього затремтіли губи — мабуть, хотів посміхнутися.— Не біль, а слабість. І ніби голова в мене, руки та ноги. І ніякої середини... А скільки чудернацьких сновидь я бачив...

Женя не перебивала: хай трохи побалакає — сам себе заколисає.

— А хто ото?— спитав Черемашко.

На порозі замаячив темний силует пунктуального Олександра Семеновича.

Женя відказала:

— Не впізнали? Один з помічників Сергія Антоновича.

Василь Максимович таки посміхнувся. Зовсім не нужденною була та посмішка.

— Той, що з хитруватими очима.— Він навіть лагідно підморгнув Жені.— А цей тобі більше під пару, ніж отой... Ти ним учора, як хотіла, командувала... А мені — ох, і хочеться ж пити...

Женя мимоволі оглянулася. На порозі вже нікого не було.

А втім, що з того, чи чув Танцюра це напівмарення Черемашка... А от за те, що не забув він ні про воду, ні про напувальник, ба навіть обгорнув марлею ложку,— за це йому спасибі.

Цю ложку, злегка змочену водою, Женя й дала хворому.

Висмоктавши воду з марлі, Василь Максимович повернув голову до стіни й затих. Лише легкий усміх кілька секунд ворушив йому губи. Ще рівнішим і повільнішим стало його дихання. І не такі холодні в нього руки, як минулої ночі...

Женя не поворухнулася, почувши нараз, як хтось увійшов до палати, спинився за її кріслом. Оглянулася, аж коли хтось доторкнувся до її плеча.

Але був то сьогоднішній черговий лікар. А Танцюра перегородив собою двері. А з-за його плечей до палати зазірав хтось сторонній у розстебнутому халаті.

Черговий пошепки спитав:

— Ну, як? Опритомнів?

Женя кивнула.

— На щось скаржився?

Женя хитнула головою.

— Що-небудь казав?

— Попросив пити й знову заснув.

Черговий послухав у Черемашка пульс і звернувся до стороннього:

— Тепер переконались?

Замість відповіді сторонній похапливо застебнув на собі халат і став навшпиньки, щоб краще розглядіти прихованого сутінню Василя Максимовича. Невблаганний Танцюра взяв його під руку, щоб повести звідси.

Але з ліжка зненацька почулося, й не так щоб тихо:

— Добри вечір, Миколо Гордійовичу!

Від несподіванки сторонній одгукнувся не враз:

— Вечір добрий і вам, Василю Максимовичу.— І, не вірячи ні лікарям, ні собі, похапцем спитав:— Чи вас чую, дорогий друже?

— А кого ж?— У Черемашковім голосі веселі нотки.— Став, як бачите, на капітальний ремонт. Збираюсь заново життя розпочинати.

Не так скоро дійшов Черемашків жарт до названого Миколою Гордійовичем — надто той був збентежений. Зрештою спитав:

— А як почуваєте себе? Може, вам що потрібно?

— Почуваю себе мовби в санаторії. А треба мені... Дайте спокій гудзикам на казенному халаті. А то ще повідриваєте.— Черемашко навіть підморгнув своєму гостеві.— Не звик я бачити вас таким схвильованим, Миколо Гордійовичу. Не до лица вам отаке...

— За вас розхвилювався, дорогий друже,— посміхнувся гість.— А тепер і ваших заспокою.

— А вони все про мене знають. Та на всяк випадок перекажіть їм: три тижні, мовляв, вовк брав вашого старого, а пині старий почав з того вовка шкуру здирати... А що в нас нового? Коли ждете гостей з Індії?

— Це вже ви багато захотіли,— спинив його черговий лікар.— Спершу добре виспиться.

— Та новини в мене добрі,— запевнив гість.

— Ну, добрі можна. Скільки за хвилину встигнете.

Танцюра доторкнувся Жені до руки й одступив у коридор, настійним поглядом запрошуючи її за собою.

Женя була завагалась.

Але ж черговий лікар у палаті, він спокійно прислухається до розмови хворого з пізнім відвідувачем. Та розмова, здається, така, що Черемашкові після неї спатиметься краще. Саме ж тому так вдоволено поглядає на нього черговий лікар.

Женя вийшла, стала так, щоб мати Василя Максимовича на оці.

— Хто це?

— Парторг чи то цеху, чи то цілого заводу,— зашепотів Танцюра.— Чомусь вбив собі в голову, що Черемашко ось-ось помре, а ми з цим буцімто примирилися. От і примчався ловити нас на гарячому. Вже з півгодини тут. «Не піду,— каже,— поки на власні не побачу нашого дядю Васю». Навальний... А втім, я його розумію... От і пустили на дві хвилини. Та й молодця ж він — Василь Максимович! Щойно стямився, а вже приводить до норми свого парторга.

Танцюра замовк і ніяково одвів очі.

— Ото й усе?— спитала Женя.

Субординатор розставив ноги поширше, ніби підлога під ним заколивалася. Жені стало ясно: никаючи коридорами, він терпляче ждав цієї миті й весь час ретельно обдумував кожне своє слово.

— Я досі ще не попросив у вас пробачення за той випадок... Ну, в ліфті...

Женя відступила на крок.

— Могли б і не поспішати...

— А я й не поспішаю,— невесело заявив Танцюра.— Просто хочу довести до вашого відома, що мені надзвичайно сподобалась тодішня ваша реакція, її швидкість і точність. Тепер я всіма засобами буду домагатися, щоб наступним етапом наших взаємин був шлюб. І прошу запам'ятати: слово й діло в мене ще не розходились.

Це було так несподівано, так не до речі, так нахабно й безглуздо,— дівчина навіть не обурилася.

Вона ущипливо кинула:

— Ви завжди так уміло й тактовно вибираєте час і місце для подібних розмов?

Але Танцюрі з цього — як з гуски вода.

— Я навмисне зробив це саме зараз,— сказав він серйозно.— Вас треба розізнати. Так, щоб злості вам стало на всю ніч. Це я й роблю. Тепер ви ані на мить не задрімаєте. От і буде користь і для нашої спільної справи, і для мене особисто... І ще два слова. До цієї найважливішої для нас обох проблеми я повернусь в недалекому майбутньому. Обов'язково... До ранку!

Танцюра церемонно вклонився й статечно подався до виходу з відділення.

Женя навіть не глянула йому вслід: з палати-бо виходили черговий лікар та Черемашків парторг.

— Коли ж ми побачимо нашого дядю Васю в цеху?— спитав парторг.

Черговий лікар завагався:

— Про це можна буде сказати днів... за тиждень-півтора. До того, я б сказав, він перебуватиме в стані несталості рівноваги...

— Що-що? — злякався парторг.

— Ніхто вам нічого точнішого зараз не скаже.

Отут Жєня ще раз забула про дисципліну — не змогла втримати свого обурення. Наперед піддавати сумніву те, до чого всім серцем прагне твій колега, розписувати-ся за нього в безсиллі,— та як він сміє!

Жєня майже вигукнула:

— Неправда! Василь Максимович буде жити!

52

Додому Друзь дістався близько дев'ятої.

Ідучи від кінцевої зупинки трамвая нещедро освітленими, майже безлюдними провулками, він ніяк не міг збутися двох думок.

В ординаторській, нашвидкуруч погортавши взятую в бібліотеці літературу, Вадик заявив, що всі автори приходять до одного й того висновку: прогноз при цьому захворюванні вельми невтішний, а видужання можна пояснити тільки збігом щасливих обставин. А з Танцюриного повідомлення про дзвінки до хірургічних лікарень виходило, що й бездоганна, артистично проведена операція ще нічого не вирішує. Як правило, смерть настає між третьою й сьомою добою після оперативного втручання.

Як же запобігти цьому?

Друга думка була не така тривожна, зате не менш настирлива: чи правильно зрозуміє Ігор Друzewу відмову працювати разом? І не так Ігор, як його сестра...

За цим і про те не згадав, що з учорашнього дня й макової зернини не було в роті.

Підійшовши до своїх воріт, Друзь здивовано зупинився: з усіх вікон на вулицю лилося світло. В цей час мати завжди вкладалася на ніч, світло горіло лише в її кімнаті. Гості? Але звідки? І як це невчасно: сил у Друзя майже не лишилося.

— Хто в нас?— спитав він, коли Марфа Олексіївна відчинила.

Мати здивувала його ще більше. На ній була стародавня, але й досі ще нова хустина — батьків подарунок перед весіллям. Тільки в дні свят мати добувала її зі скрині, накидала на плечі...

Скупа на посмішки, цього разу Марфа Олексіївна аж засміялася й допомогла синові роздягтися.

У великій кімнаті на столі парував самовар, стояли дві недопиті склянки.

І не переступив Друзь ще порога, як з кімнати, яка правила йому за кабінет та спальню, несподівано вишла Тетяна Федорівна, попростувала назустріч господареві, здалеку простягаючи йому руку.

Точнісінько така, якою малювала її вчора ввечері розбурхана нежданою розмовою по телефону Друзева уява. На обличчі нічого красивого або виняткового, а нема сил одвести погляд. Важкий вузол волосся немовби відтягує голову назад, а від того Тетяна Федорівна видається гордою й неприступною. Очі, щоправда, лагідно всміхаються, та видніється в них і докір (чим же завинив Друзь перед нею?), і вдовolenня з його ніяковості, ба навіть розгубленості. І ще багато в ній такого, чого він ніколи не розумів і не зрозуміє, але без чого дочка його вчителя не була б сама собою.

І як сталося, що вона тут, у нього вдома? Яка примха привела її на дальню, заселену залізничниками околицю, куди півгодини треба йти від трамвая?

Одверто радіючи, що справила таке враження, Тетяна Федорівна мовила:

— Я попереджала, що ви мені конче потрібні. От і прийшла... Добровечір, Сергію Антоновичу. Чи ж довго я стоятиму з простягнутою рукою?

Не відразу Друзь доторкнувся до тієї руки. Не вірилося, що це не сновидіння. Не повірив і її дружньому потискові. До того розгубився, що забув випустити теплі пальці. А коли Тетяна Федорівна визволила руку, сів до столу, не відповівши ані словом.

— Ви надзвичайно гостинний господар! — чомусь переглянувшись з Марфою Олексіївною, зауважила гостя. Вона обійшла стіл і присіла напроти Друзя. — Передайте хоч склянку: ви ж на мое місце сіли.

На такий подвиг Друзь якось спромігся — тоді, як помітив, що посміюється й мати.

Проте Марфа Олексіївна спробувала виручити сина:

— Ти ж, мабуть, голодний?

— Що?— не дочув Друзь.— Н-ні...

— Знов цілий день не їв нічого,— невдоволено буркотнула мати й подалась на кухню.

Помалу-малу Друзь впорався зі своїм сторопінням. Але не заспокоївся, а розізлився на себе.

Просто чортівня якась... Учора, почувши, як телефонна трубка нараз заговорила голосом Тетяни Федорівни, він так і не зміркував, на яку ж йому ступити. А сьогодні ще гірше: аж язик присох до зубів... Ну прийшла — й прийшла. Хто вона йому зрештою? Ніхто. Здоровенькі були — на все добре.

Друзь змусив себе піднести голову.

Веселий — ні, дразливий!— усміх так і не збіг з її обличчя. Ну й хай! І все-таки, казна-скільки часу не зустрічавшись з нею, кінець кінцем побачити її,— от їй же право, це здорово!

Та зовсім не легко було виштовхнути з себе:

— Чим я заслужив честь...

— А я ще вчора сказала.

Небувало напружений день сьогодні. Але вчорашнього Друзь не забув!

— А-а, шліфувати на мені свою дотепність...

— Так. І дещо важливіше наспіло.

— Я готовий до послуг.

З роллю гостинного господаря Друзь, здається, абияк впорався. Хоч і найневизначніші слова навертаються на язик...

Тим часом Марфа Олексіївна поставила перед сином тарілку, і від смачних пахощів так узяв Друзя голод... Але він героїчно відсунув усе: як могла подумати про їжу мама, коли в них така неймовірна гостя! Та зараз же тарілка знову опинилася перед ним — її посунула рука Тетяни Федорівни.

Тоді Друзь слухняно схилився над їжею.

Коли господар заглушив перший голод, гостя спитала без усміху:

— Що сталося між батьком і вами?

— Нічого.

Друзь відповів щиро.

А в Тетяни Федорівни сердито ворухнулися брови.

Напрочуд красиві очі в Жені Жовнір. Красиві й бездонні. А заглянеш у них — і щоразу подумаєш: чому ж вони завжди однакові?.. А які мінливі ці очі! Одна лише

мить перебігла, а вони вже зовсім інші, й стільки в них незвичайного...

Гостя сказала:

— Сергію Антоновичу, сьогодні мені не до жартів. Я хочу знати, як ви змусили мого татуса до того, чого йому не хотілося.

Авжеж, між «не хотів» і «не хотілося» різниця істотна. Добре, що журналістка вміє знаходити точні вирази. Справді, вранці Федір Іполитович дещо покапризував: часом це з ним трапляється. Але щоб Друзь почав ним командувати,— це вже Ігорєва й Тетяни Федорівни фантазія. В таких випадках трудно знаходити спільну мову з ними.

Друзь поклав ніж і виделку.

— І ви це серйозно?

Різким рухом руки Тетяна Федорівна заклала за вухо пасмо непокірного волосся, що лоскотало їй щоку. Друзей ширості вона не повірила.

— Дивно... Ігор розповідав так мальовничо... Батько не хотів іти до тяжкого хворого, а ви змусили його мало не побігти. Він уже був пристав до пропозиції Євцького... Я знаю, що підказує йому цей лис з куркульськими замашками. Самійло враз побачив, що хворого треба негайно оперувати, але наслідки операції надто сумнівні. Значить, хай оперує Друзь... Не прикидайтесь здивованим. Самійла ви знаєте краще за мене. Гірше те, що попервах і батькові заманулося відкрутитися од відповідальності. Саме для цього він і скликав всеінститутський консиліум. Та на консиліумі він завдяки вам опинився в такому стані, що не зміг вимовити «ні». Виходить, ви мого батька знаєте краще, ніж він сам себе. І краще, ніж ми з Ігорем разом. Ігор каже, що то була не операція, а чудо. Отже, саме ви показали йому, на що здатний іще наш батько. Це правда?

Друзь не заперечив, лише поставив усе на своє місце:

— Мою роль Ігор набагато перебільшив. Не я — саме Федір Іполитович бездоганно провів надзвичайно складну операцію. Ви правильно назвали її чудом, бо таку операцію ваш батько провадив уперше.— І нараз поспішали з нього безпосередні враження, ота «курява подій», про яку так зневажливо говорив його вчитель.— То був такий сплав таланту, натхнення, майстерності та властивої тільки Федорові Іполитовичу інтуїції,— я вам і сказати толком не зможу! В кожного з нас Черемашко

помер би на операційному столі: ледь-ледь жевріло в ньому життя. Якби ж ви тільки бачили, що в нього за страхіття: аорту наполовину перекрито тромбом, той же тромб зовсім закритив важливу артерію, понад півтора метра порожньої кишки з'їдено гангреною, серце от-от спиниться... Хіба з таким може вижити людина?.. На що вже Євещкий почуває себе в черевній порожнині мов удома, та й то, я певний, він зашив би хворого, не приступивши ні до резекції, ні до видалення тромбу: все одно, ніякі старання, мовляв, не допоможуть... Не дуже, мабуть, вірив в успіх і ваш батько...

— Може, зовсім не вірив?

Друзь стукнув кийком по підлозі.

— А хоч би й так! Він така ж людина, як і ми з вами. Але він зумів переступити через свою зневіру. І перевершив самого себе. Чи розумієте, який високий приклад показав він нам усім?

Гостя глянула на нього так, немов почав він промовляти віршами.

Але Друзь закінчив невпевнено:

— От і все... Може, Ігореві ще щось приверзлося? Він же у вас то «ура» кричить, то «під три чорти»...

В очах Тетяни Федорівни мовби жало голки блиснуло.

— А ви — ні те ні се? Нічого вашого в цій операції нема? Ви залюбки приносите себе в жертву вашому вчителю? І берете на себе відповідальність за все, що станеться з Черемашком далі? Операція минула благополучно, оперованого знято зі стола живим — слава професорові Шостенкові? А якщо Черемашко за годину помре, то давайте-но сюди Сергія Друзя? Такий з вас благородний скромник? Чи це — те саме приниження, що більше за пиху?

Такою Тетяну Федорівну Друзь іще не бачив. Це вже не шліфування дотепності. Це скидається на артилерійську підготовку перед тим, як рубати поставити завсідне запитання: «Так з ким же ви — зі мною й Ігорем чи проти нас?»

Невже вона була таки щирою, коли заводила розмови про батька?..

Так чи не так, а піде вона звідси, з чим прийшла. Надто висотаний Друзь сьогодні, надто ризикована це розмова й надто різні в них вимоги до професора Шостенка... А може, й до всього!

Друзь постарався обійти гострий кут:

— Звідки ви це взяли? Черемашка ми виходимо. Для цього я й ублагав Федора Іполитовича зробити йому операцію. Ублагав!

— Отже, до мого батька звертаєтесь, лише коли наперед знаєте, що він вам не відмовить? Граєте на якійсь слабкій його струні? Що ж то за струна?

— Ну, знаєте...

Ех, і відповів би їй Друзь...

Та хіба вона зрозуміє? До чого ж чудний це народ — жінки. А надто дочки знаменитих людей. Вони ладні за своїх батьків видряпати очі кожному, хто про тих батьків слово не так вимовить. І воднораз ладні пристаги з ножем до горла: ваш учитель розгубив геть усе, що колись мав,— чому ж не пускаєте його на пенсію? Невтямки Тетяні Федорівні, що Друзь сьогодні просто-напросто змушений був доторкнутися до професорового сумління. Знала б Тетяна Федорівна, що то за радість— раптом побачити: сумління в учителі твогому ще живе!

Ні, не зрозуміє вона цього ніколи...

І після войовничого «ну, знаєте» Друзь заговорив миролюбніше, ба навіть наївніше, наче внутрішній світ його гості замкнено від нього сьома замками:

— Ніяк не доберу, звідки у вас ці сумніви, Тетяно Федорівно. Ігорів вплив?.. Але ж свого часу ви такого прочухана дали йому за безглузду сварку з батьком,— він і досі не забув... А може, через те отаке з вами, що Федора Іполитовича ви рідко бачите,— от вам і верзеться казна-що... Я бачу його щодня. Цього досить, щоб од дурниць, якими я морочив вам голову, не зосталося й сліду.

— Тому й Ігоря не взяли до себе?— все ще гостро перепинила його Тетяна Федорівна.— Щоб не переніс ваш учитель свого ставлення до неслуха сина на вас?

Друзь схилився над своєю тарілкою.

До чого ж важко розмовляти з цією жінкою. Ти їй одне, а вона тобі й друге, й третє, й аж десяте... і як не кнем, то палицею.

А Ігор!.. От уже не гадав Друзь, що його Пілад помчитьсся скаржитися на свого Ореста. І кому!

Марфа Олексіївна не зовсім, певше, добирала, про що йдеться поміж сином і гостею. Проте зміркувала, що синові зараз непереливки. Аби повернути їхню бесіду в спокійніше річище, запропонувала:

— Чи не налити вам, Тетяно Федорівно, ще чаю?.. А ти, Серього, питимеш?

— Угу,— гмукнув той.

Від чаю Тетяна Федорівна не відмовилась. І поки Друзь доїдав свій обід, мовчала. А тільки-но Друзь поклав виделку, вона переключилася на більш-менш дружній тон:

— Ну, гаразд. Час уже не ранній, дорога в мене не близька, а я ще й слова не сказала про те, заради чого прийшла... Чи відомо вам, Сергію Антоновичу, хто такий Черемашко?

Друзь відповів стримано:

— Людина, яку ми взялися звести на ноги. І зведемо.

— Загальниками, звісно, легше орудувати. А чи відомо вам, що прізвище Черемашка от уже кілька років не сходить з дошки пошани кращих людей нашого міста? А що його знають і шанують не тільки у нас? А що з багатьох міст приїжджають до нього по досвід? А що його представлено на Героя Соціалістичної Праці?

Тепер Друзя розпитувала не Тетяна Федорівна, а Т. Шостенко — співпрацівниця обласної газети. Вперше він почув од неї ту мову, якою вона розмовляє з читачами своєї газети. А поряд із дошкою пошани, славою передовика, майбутнім званням Героя яке значення мають для Т. Шостенко темні від металевого пилу руки Черемашка?

Друзь кивнув.

— Вашу газету я читаю регулярно. Але те, що ви допіру сказали, мене не обходить. Я рядовий ординатор хірургічної клініки. Якщо в моїй палаті нараз опиниться злочинець, що його згодом усе одно розстріляють, для мене він тільки хворий. Мій найперший обов'язок — і для нього зробити те ж саме, що й для найзнатнішої людини нашої країни.

— Я схиляюсь перед високістю вашої лікарської етики,— без іронії промовила Тетяна Федорівна.— Але не будемо залазити в хаші абстракцій. А то перестанемо бачити різницю між радянськими людьми й рецидивістами.

— За себе я не боюсь,— гостро кинув Друзь.

— За Василем Максимовичем я стежу не перший рік,— не слухаючи його, вела гостя далі.— Не раз писала про нього. Знаю весь життєвий його шлях, родину,

Його учнів і друзів. І не хочу, щоб ви підходили до нього з тією ж міркою, що й до першого-ліпшого вбивці. Я ні вам, ні батькові не прошу, якщо Черемашко загине. І ніхто не простить!

Кортіло Друзеві в'їдливо спитати: «А чи не вдираєтесь ви, шановна Тетяно Федорівно, в навстіж розчахнуті двері?» Та він придержав язика.

За десять років їхнього знайомства вона вперше була отака настирлива. І ніколи він не бачив її схвильованою. Навіть після розлуки з Борисом Шляховим вона безжурно посміхалася, ніби все на світі їй за ігрішку. До Друзя вона завжди ставилась, як вісімнадцятилітній юнак до підлітка, бо для юнака того й чотирнадцятилітній парубійко — все ще дитячий садок.

Марфа Олексіївна, видно, знов подумала, що синові не з медом.

— Черемашко, кажете?— звернулась вона до гості, а тоді й до сина.— З яких же то він Черемашків?

Друзь знизав плечима.

— Майстер на електромеханічному. П'ятдесят один рік. Звуть Василем Максимовичем.

Що він міг до цього додати? Переказати матері історію його хвороби? Та що є в нього дружина й син?

Мати подумки щось підрахувала.

— Ні, не той... Може, син?— І не Сергієві, а гості почала розповідати:— Знала я одного Черемашка. Давно. Ще за тієї війни, в п'ятнадцятому році. Тільки-тільки ми з Сергієвим батьком побралися. Так той Черемашко й мій Антон дружили, хоч Черемашко був старший — років за сорок йому перехопилося. Його молодшому синові було років із десять... У шістнадцятому до демонстрації готувались, так той хлопчина двічі прибігав до нас. З батькового доручення кликав мого Антона на сходки. Мій був тоді представником од залізничників. Тебе, Серього, тоді й на світі ще не було. Ти народився, коли твій батько з громадянської війни повернувся... А старого Черемашка в дев'ятнадцятому замордували денікінці.

Хоч Тетяна Федорівна й дивилась на господиню, та слухала лише з чемності.

— На світі, мамо,— тихо відгукнувся Друзь,— стільки людей з однаковими прізвищами. А в цього Черемашка руки... як у мого тата.

Мати лише голову схилила.

Друзь змусив себе повернутися до гості: чого ж вона, врешті-решт хоче,— щоб видужав Черемашко чи щоб він, Друзь, узяв до себе в компанію її брата та й почали б вони вдвох здійснювати стародавній принцип «гуртом і батька легше бити»?

Повернувся й нічого не вимовив.

Тетяна Федорівна поволі допивала чай. Вигляд у неї був уже не войовничий. Вона так поглядала то на господиню, то на господаря, немов усе стало їй ясно, нікого ні в чому не треба більше переконувати.

Одсунувши порожню склянку, вона звернулася до Марфи Олексіївни:

— Велике спасибі вам за чай... і за підтримку.— А глянувши на годинник, заспішила:— Послухайте мене ще трохи, Сергію Антоновичу. І спробуйте повірити мені... Я була в мами, коли батько повернувся з інституту. Був він темніший за хмару. На свої запитання я, крім «одчепись», не почула нічого. Я була подумала, що винуватий Ігор. Та від нього я довідалась, що... Сергію Антоновичу, ваш учитель вкрай розлютований. Стережіться!

Цьому Друзь повірив.

Ну що ж, гнів Федора Іполитовича — явище таке ж природне, як гроза влітку: налетить, нагримить, здійме куряву, і знову небо чисте. Такого гніву Друзь ніколи не боявся. І нині тільки на себе може злоститися професор.

— Вдача вашого тата мені відома.

— Стережіться!— повторила Тетяна Федорівна.— Причина його люті — ви. Ви двічі змусили його піти наперекір собі. А під час операції показали йому й усім, що він уже не той, яким був ще недавно. Ви вирвали у нього з-під носа щось дуже важливе. Отже, лють свою він почне зривати насамперед на вас.

Друзь аж засміявся.

— Ну, Тетяно Федорівно...

— Вислухайте спершу до кінця!— зупинила його гостя.— Можливо, й стало у батька благородства не допустити себе до такого. Але ж таких праведників, як ви, в його оточенні не дуже. Хтось із ваших колег обов'язково скаже або вже сказав, що вам пощастило сісти верхи на професора, хтось пожартує, що ви спритно обскакали свого керівника, третій,— що ви обікрали його, мов кишеньковий злодій...

— Та один уже почав...

Друзь усе ще посміювався.

— От бачите!.. Батько відмахнеться раз, удруге... а далі йому почне видаватися, що ви справді-таки сидите на ньому верхи...

Гостя розчервонілася. Знову вигляд у неї став войовничий. Між бровами залягла глибока, не бачена досі Друзем зморшка. Інтонації й жести стали такими, як у Федора Іполитовича, коли закипає в ньому гнів.

Друзь непомітно зітхнув.

Одно з двох: або ця доба до того виснажила його, що він перестав розуміти й найпростіше, або ж Тетяну Федорівну щось укусило. Ну яка нормальна людина пізно ввечері подається на казна-яку далеку околицю, щоб притягти до участі в своїй родинній фронті сторонню людину?

По столу долонею Друзь, звісно, не вдарив. Зате рішуче випростався.

— Тетяно Федорівно! Пробачте, але я... я не впізнаю вас сьогодні!

Знову в гості вибилося непокірне пасмо волосся, і знову вона нетерпляче заклала його за вухо. А з-під примружених повік прохопилося не насмішкувате, а співчутливе: ех, яка ще з вас дитина...

— Не впізнаєте? А хіба ви мене знали?.. Я й досі для вас така, як тоді, коли ви дивились на мене закоханими очима, гадаючи, що я нічого не помічаю. Не червонійте, це ж така давнина... Відтоді я встигла стати газетяркою, розлучитися з чоловіком, на десять років постарішати. Так от і давайте заново знайомитися... Признаюсь, довідавшись, що ви стали об'єктом батькової люті, я зраділа: розкриються-таки Друзеві очі на його керівника. Отже, я й Ігор дістанемо одностумця й спільника — ура! Але професорова дочка не встигла порадити, бо газетярка побачила: найдрібніша незгода між ординатором Друзем та професором Шостенком неодмінно окошиться на третьому. А життя Черемашка — надто дорога ціна за мою зловтіху. Адже його життя можна зберегти лише в тому разі, якщо ви й ваш шеф в боротьбі за Черемашка будете абсолютними одностумцями. Ну а коли Черемашко загине, ніхто — і я перша — не простить цього ні вам, ні вашому професорові...

Стілець під Друзем немовбито захитався.

— Чи розумієте ви, Тетяно Федорівно, до якого безглуздя...

— Аж занадто!— Батькові нотки в голосі гості забриніли ще виразніше.— Але не перебивайте мене. Спробуйте разом зі мною подумати над тим, над чим я з вашої ласки цілий вечір ламаю собі голову... Я от до чого додумалась. Не ви мусите стати нашим спільником, а ми з Ігорем — вашими. З цим я до вас і прийшла. Приймаєте?

Захиталась під Друзем і підлога...

Тетяна Федорівна вела далі:

— Я вірю, ви ладні продати свою душу бісові, тільки б жив Черемашко. Та цього замало, дорогий Сергію Антоновичу! Без досвіду й знань мого батька ви нічого не вдієте. А чи віддасть він їх Черемашкові? Боюсь, завтра він зустрине вас так, що небо за макове зернятко вам видаватиметься. А коли й не прожене вас од себе, не відмовить у порадах, ота злість не дасть йому пригладати потрібне, відрізнити важливе від дрібниці. Сам заплутається й вас заплутає.

Надто втопився за цю добу Друзь. Коли Тетяна Федорівна замовкла, він так і не второпав, чого ж їй, кінець кінцем, треба. І машинально задав їй те не дуже осмислене запитання, з яким Федір Іполитович звернувся до нього на операції:

— Що ж ви пропонуєте?

Гостя нагадала:

— Ігоря й себе в соратники.

Спромігся Друзь і собі вдатися до ущипливості:

— Цього, по-вашому, досить, щоб бути спокійним за Василя Максимовича?

— Завтра вранці,— не зважаючи на його інтонацію, відказала Тетяна Федорівна,— а то й сьогодні ввечері, якщо, звичайно, ви пристанете на мою пропозицію, Ігор за всяку ціну вимолить у батька пробачення. Вам, я гадаю, ясно, в ім'я чого кине Ігор під ноги батькові своє самолюбство... Коли на одній чаші терезів лише воно, а на другій людське життя, зовсім не однаково, яка з тих чаш злетить угору. До того ж на другій, крім життя, лежить ще й бажання, щоб обминуло твого друга страхіття, яке довелося пережити тобі самому. Так міркує зараз й Ігорєва дружина.— Тетяна Федорівна чомусь осміхнулася.— Вона благословила його на все... Слово за вами, Сергію Антоновичу.

Дивно обернулася перед Друзем «жіноча логіка» його гості. Зовсім не миролюбно, а безжалісно й вимогливо, мовби не розписалася допіру в безумовній капітуляції за себе й брата, кидала вона Друзеві:

— Отже, в клініці вас буде двоє. Правда, Ігор згадував ще якогось вашого помічника. Але для спокою за Черемашка вас і трьох замало. Надто довго ми всі дозволяли професорові Шостенкові шкарубнути. Я надміру пишалася своїм батьком, тому надто пізно помітила, що він обертається на лежачий камінь... Ну й Ігор, як бачите, смертельно образився, втік з дому — і хай йому грець тому всьому. А ви все бачили й терпляче чекали, що на якомусь роздоріжжі перед вашим учителем з'явиться раптом шестикрилий серафим і проведе над ним ті ж самі операції, що й у Пушкіна. От уже й діждались: грім уже гуркоче, а вам і перехреститися ніколи... За методом «раз, два, дружно!» на правильну путь батька, ясна річ, не витягнеш. Отут я й стану в пригоді. Власне, вже стала. Ідучи до вас, я подзвонила додому Яковенкові, секретареві заводського парткому, розповіла йому все як є. В клініці він уже побував, я знаю. А завтра вранці неодмінно побачиться з вами й батьком. Якщо батько не зможе або не захоче прийняти його, тим краще для вас. Яковенко влаштує йому зустріч або кілька зустрічей з іще впливовішими, авторитетнішими товаришами... Що з вами?

Коли те, що виголошувала Тетяна Федорівна, досі лише дивувало Друзя, то тепер він перелякано озирнувся на вікно: чи не звідти, бува, потягло холодом?

— Домагатися будь-чого від Федора Іполитовича з-під палки? Не зі мною, — що з вами, Тетяно Федорівно?

— З-під палки? — не зрозуміла гостя.

Друзь схопився, рвучко пройшовся по кімнаті.

Якби дав він собі волю, чого б не наслухалася ця дама! Ну, справді ж бо, чому ані один лікар ні до математики, ні до журналіста, ні до будь-якого іншого фахівця зі своїми порадами не полізе, а в медицині геть усі, ба навіть неписьменні, вважають себе за знавців? Ще й ображаються, коли скажеш, що верзуть вони нісенітниці... Медицина має справу з надзвичайно складними, неповторними, часто-густо не повністю вивченими явищами, а декому й вища освіта не перешкоджає або схилитися перед знахарями, або ж впроваджувати в лікування газетні, скажімо, методи!

І не тільки б це почувла журналістка. Нагадав би їй Другь і про тих, хто мух од своїх приятелів одганяє камінням.

Лише міцно загнуждавши себе, він знову присів до столу. Та довго ще почував себе щонайменше тигром у клітці, хоч і намагався говорити так, як, на його думку, мають висловлюватися досвідчені дипломати:

— На превеликий жаль, я не вважаю за можливе подякувати вам за великодушно подану мені допомогу. І боюсь, що не зможу її прийняти. До того ж, замість отдаватися своїм справам, я тепер змушений буду доводити Яковенкові та іншим впливовим товаришам, що радянські лікарі давно здобули собі право не тільки на загальне довір'я, а й одмовляти їх од наміру притягати до втручання в лікування хворих тих, кого ви назвали авторитетними товаришами... Та зрозумійте, що цим ви ризикуєте завдати Василеві Максимовичу непоправної шкоди!

Тетяна Федорівна провела рукою по чолу, ніби стираючи з нього зморшки.

— А ви таки до того втомилися, що й найпростіші речі перестали розуміти. Завтра вранці я прийду до вас у клініку разом із Яковенком. У вас буде свіжа голова, і ми порозуміємось.

Вона хотіла була звестися.

— Хвилину, Тетяно Федорівно!

Коли так, він усе їй викладе! На суперечки з нею чи з будь-ким іще він не матиме й секунди! Та звернувся Другь до неї якнайчемніше:

— Пробачте, найшановніша Тетяно Федорівно, але в моїй голові ніяк не вкладається, як можна додуматися до отакого. Більшого авторитету в хірургічних питаннях, як професор Шостенко, ані в нашому місті, ані десь ближче Києва не знайти. Чим же допоможуть ваші впливові й авторитетні товариші? Вони щодня будуть дзвонити Федорові Іполитовичу або викликати його до себе й упереджено розпитувати про стан хворого та робити йому зауваження, коли щось у його відповідях їм не сподобається, так? І ви гадаєте, що отаке систематичне шарпання глави нашого інституту людьми, які на медицині розуміються стільки ж, скільки я на писанні нарисів та фейлетонів, додасть вашому батькові знань, таланту, збільшить його почуття відповідальності? Ні, батько ваш розцінить це як недовір'я до себе, тобто

побачить над собою палку. І станеться це з вашої ласки. Що гострішими ставали Друзеві слова, то більше лагіднішав його тон.— Словом, я змушений буду не підпускати Федора Іполитовича до Черемашка. А Ігор? Він знає про ваш дзвінок Яковенкові?

Знову між бровами Тетяни Федорівни прорізалася глибока зморшка.

— Ви гадаєте, що мій брат так само ревно, як і ви, оберігатиме честь хірургічного мундира?

Друзь не відповів: щодалі трудніше було йому стримуватися від занадто гострих виразів. Хіба можна довести щось людині, коли вона не хоче тебе розуміти?

Тоді гостя додала:

— Ігор про Яковенка нічого не знає. Я подумала про нього, йдучи до вас, і подзвонила йому з автомата.

— Тож коли будете йти звідси, подзвоніть йому знову й скажіть, що Василь Максимович ніякої, крім суто медичної, допомоги не потребує. А самі пригадайте, що ваш батько і я — комуністи.

Лагіднішим тоном Друзь навряд чи зміг би зараз розмовляти. Та не до інтонацій дослухалася гостя, а саме до змісту ним сказаного. А зміст цей навряд чи припадав їй до смаку: члени родини Шостенків не звикли, щоб їх повчали.

Гордо піднявши голову, Тетяна Федорівна спитала:

— А якщо я не подзвоню Яковенкові?

І цього разу Друзь не дав собі волі.

— Вірите ви в свого батька чи ні,— кінець кінцем це ваша справа. Втративши віру в здібності близької людини, я умовив би її перейти на пенсію. А підхльостувати рідного батька чужими руками — ні, до такого я не дійшов би... Хай скаче хоч куди, аби на місці не стояв,— цього ви хочете від Федора Іполитовича? Який же я був правий, коли ухилився від розмов з вами про нього!

Цього разу Тетяна Федорівна виразно глянула на годинник. І знову Друзь не дав їй звестися.

— Отак одверто й ваш батько поглядатиме на годинник, коли ваші впливові й авторитетні товариші будуть його перевиховувати. І не запам'ятає жодного їхнього напучення. Правильно зробить...— Він щосили стис собі скроні.— А може... Чи доводилось вам чути вислів одного знаменитого хірурга? Більрота чи Лістера — не можу пригадати. Не кажіть цього батькові, бо він мене з'їсть...

Так от той хірург сказав: якщо, мовляв, мені самому колись доведеться лягти на операційний стіл, хай я тоді буду бідний і нікому не відомий.

— Чула, звичайно.— Тетяна Федорівна гордо повела плечима.— Запас цитат у батька превеликий... А сказано це понад сто років тому й стосується капіталістичного суспільства.

— Щодо останнього, спасибі за нагадування. Грошових мішків у нас, справді, нема. Зате широковідомих людей куди більше.

— І давно ви це помітили?

Очевидно, Тетяна Федорівна пригадала, що прийшла сюди й для підшліфовування своєї дотепності.

Це не збило Друзя з пантелику.

— Виявляється, що й у нас трудніше видужувати тим, за кого ми боїмося найбільше. Лікарі починають не так лікувати, як шукати найкращих шляхів до лікування, перестают вірити аналізам, повторюють їх, досліджують і те, без чого можна обійтись, знову й знову збирають консилиуми, страхують себе й од таких помилок, які трапляються раз на сто років... А час не стоїть, хвороба не жде... Я неймовірно щасливий, що своєму Яковенкові ви подзвонили після операції. Якби він прибіг до нас вранці та ще заручився підтримкою когось із так званих впливових товаришів, не знаю, чи була б зроблена операція Черемашкові сьогодні. Євцький неодмінно домігся б проведення всіх досліджень, на завтрашній ранок призначили б іще один консилиум. А вночі Василь Максимович наказав би нам довго жити. І ніхто не був би винуватий, бо кожний намагався зробити якнайкраще. Євцького, я переконаний, це цілком би задовольнило...— Голова Друзева до того обважніла, що він підпер її обома руками.— А тепер Черемашко буде жити. Той самий Черемашко, про якого ви почали в такому високому стилі... і біля якого хочете організувати небезпечний гармидер.

І все-таки зморшка поміж бровами Тетяни Федорівни несподівано зникла. І голос її став мало не як учора в телефонній трубці: сповнений тієї ласкавої іронії, що чомусь змушує Друзя забиватися в свою черепашку все глибше.

— Отже, в соратниці ви мене не візьмете?

Аж ніяк не по-вчорашньому відказав їй Друзь:

— Ні в якому разі!

Ще півроку тому треба було б отак посперечатися з нею. Ще восени слід би таким же рішучим словом покласти край її осоружному прагненню втрутитися в справи людини, з якою вона от уже десять років не живе, якої толком уже не знає, не уявляє навіть, що в душі тієї людини діється. А Федір Іполитович тим часом приходив до гіркою висновку, що син і дочка його покинули, що родина його розпалася...

Не затримав Друзь гостей, коли та вийшла з-за столу й звернулася до господині:

— Даруйте, Марфо Олексіївно,— засиділась я у вас. І, здається, марно. Сергій Антонович такий перевтомлений,— хоч і дуже уважно я його слухала, а головного так і не збагнула.

Мовби не почув її Друзь.

Марфа Олексіївна не стала затримувати гостю: пішла вже одинадцята. Але не відразу випустила руку, простягнуту їй на прощання.

— Ви дуже добре зробили, що прийшли до нас,— мовила вона, і нічого суворого в її голосі син не почув.— Дещо я про вас знала від Серьogi й раніше. Тільки не дуже часто він про вас згадує. А ви он яка... І не дуже ображайтесь на нього: коли додому він повертається пізно, щоразу йому ум за розум чіпляється. От і зараз: сидить і не може пригадати, що вас годиться проводити...

Атож, погано чув Друзь материні слова. Він старанно розглядав свою незайману склянку з захололим чаєм і машинально розтирав собі скроні: поблизу трамвайної зупинки є телефон-автомат — можна довідатися, як поводився Яковенко в клініці. Без цього ще й не засне він сьогодні!

І ще до того, як мати випустила руку гості, він чимдуж подався до передпокою — вдягтися й принести пальто тій, кого він бачить, очевидно, востаннє. Такі, як Тетяна Федорівна, не пробачають нічого.

На вулиці було тихо, темно й пусто. Світло горіло лише на перехрестях — по одній не дуже яскравій лампочці на кожному. Ні перехожого на панелях, ні спізнілої автомашини, ні навіть безгучної котячої тіні на бру-

ківці. Не чути й собачого гавкання, а тут без пса нема й двору.

Отака дрімуча околиця одна, мабуть, і зосталася в місті...

Квартал чи два Тетяна Федорівна й Друзь проминули мовчки. Він узяв свою супутницю під руку, бо на суцільну ковзанку обернулися численні калюжі, що розлилися тут під час кількадечної відлиги. Увесь зосередився на тому, щоб минати найслизькіші місця. Про те ж дбала, певне, і його супутниця, — йшла, не підводячи голови.

Лише після другого перехрестя Друзь пригадав її останні слова:

— Чого ж саме ви не збагнули? Причини моєї відмови вашому братові? Чи чому мені з вами обома не по дорозі?

Тетяна Федорівна відповіла так, немов давно ждала цього запитання:

— Чому я для вас не соратниця, мені ясно. З філологічки й газетярки, гадаєте ви, такий же товариш хірургів, як з пішого кіннотник... Але ж Ігор — хірург! І, коли пам'ять мене не зраджує, всі шість років у медичному інституті вас називали — нерозлийводи. Хіба настав вашій дружбі край?

До неї повернувся завсідний іронічно-поблажливий тон.

Коли все, сказане нею сьогодні, — щира правда, коли вона справді сподівалася, що Друзь стане їй та Ігореві спільником, її ще можна зрозуміти, ба й поспівчувати. Дійшло-таки до неї, що слова свого Друзь не змінить, бо жадає вона неможливого — такого, перед чим і студентська дружба мусить поступитися. Та й прикро ж їй, мабуть, зараз...

Але яке це має значення? Коли б Друзь був певний, що останніми місяцями професорова дочка була з ним щира геть у всьому, він сказав би їй зараз те, чого вона та її брат ні від кого не почують, а самі навряд чи додумаються.

Та сказав він лише про свій висновок:

— Ні вам, ні Ігореві, ні будь-кому іншому я Федора Іполитовича не віддам.

Тетяна Федорівна рвучко зупинилась, підняла до нього лице.

Від одного ліхтаря вони відійшли, до другого не підійшли. Замість обличчя Друзь побачив туманну пляму між хутром коміра й темним беретом.

Відказала його супутниця холодно:

— Я чую це вдруге.

— Тепер це моя остання крапка.

І Друзь ступнув був далі.

Тетяна Федорівна з місця не зрушила.

— Я вимагаю пояснень!

Гаразд, він скаже й те, чого говорити їй не слід би. Це вже нічого не змінить. А дочку професора Шостенка, може статися, змусить про дещо замислитися.

Друзь випустив її лікоть.

— Я спробую на мить припустити, що у вас є підстави побоюватися за Федора Іполитовича. Можливо, дійшли до вас чутки...

— Чутки?— гірко перепитала Тетяна Федорівна.— Професор Шостенко здає,— про це вже давно шушукуються й поза медичними колами.

— І тим страшніше вам стало... А за кого? За батька? Чи за себе?— Друзь не дав їй заперечити.— Я розумію, це дуже боляче — чути від сторонніх, що той, хто все життя був для вас неперевершеним зразком людини, береться, пробачте на слові, цвіллю. Почуваєш себе обікраденою. А далі... Дозвольте обернути на вас те, що ви казали сьогодні про Федора Іполитовича... Чи не почало вам здаватися, мовби обікрав вас не хто інший, як сам батько?

Тетяна Федорівна підступила до Друзя так рішуче, наче от-от зіпхне його зі своєї путі. І зажадала точнісінько як батько:

— Далі!

— Будь ласка... Можливо, вам таке лише починає ввижатися. Зате Ігореві...— Друзь засмучено махнув рукою.

— Зате Ігореві?!

— Якби ваш брат думав про свого батька й про свою науку трохи більше, ніж про свої давні образи, напевне, все склалося б інакше. Якби, помітивши, що з батьком щось не так, він почав би не з регулярних, одноманітних докорів, не довів би Федора Іполитовича своїми приставаннями до шалу й не втік би, зрештою, з дому... Якщо вірити красному письменству минулого сторіччя, то саме так поводитися синки збанкрутілих багатіїв: ти мене,

мовляв, залишив без доброго імені й спадщини, з'їв моє майбутнє,— ти мені більше не батько... Не похоже, скажете?

Друзь уперше побачив, якими великими можуть ставати очі в його супутниці. Більшими, ніж навіть у Жені.

— Далі!— аж скрикнула вона.

— А хіба ви не ступили на протоптану братом стежку? Тільки й чуеш од вас, що ви почастивали Федора Іполитовича якимись колючими міркуваннями про його спочивання на лаврах, то понесли йому критичну статтю про його найближчого друга, та ще й з вашими коментарями: те ж саме, мовляв, чекає й на тебе. Хіба не з того ж починав і Ігор? А чим закінчив? На кілька років утік, одцурався всього, чим живе рідний батько. Сам, мовляв, ускочив у халепу — сам і викараскуйся з неї. Покинув батька саме тоді, коли синова підтримка була йому найбільше потрібна. Підтримка, а не вичитування нотаций! Хіба так роблять сини?.. Невже ви, Тетяно Федорівно, хочете повторити те ж саме та ще й з допомогою впливових і авторитетних товаришів? Дивіться, доведете своїми й чужими приставаннями батька до того, що він знову спалахне... Що ви тоді йому скажете? «Хай тобі грець, а я тобі більше не дочка»,— так?

— Один у нього вірний джура зостався — ви,— в'їдливо докинула Тетяна Федорівна.

Друзь пустив це мимо ушей.

Нібито підхопила його висока хвиля, понесла невідомо куди, а чи зуміє він утриматися на її гребені, чи кине вона його на гостре підводне каміння,— йому стало однаково. А може, це лише сниться, і не промовляє він, а слова самі вириваються з нього — протягом довгого часу непомітно призибувані, досі стримувані. Занадто колючі й усе ж таки правильні слова!

— Вам, Тетяно Федорівно, думається, немов ви тільки про те й дбаєте, щоб ваш батько перейшов свою мертву точку, рушив далі, щоб про нього знов заговорили мовою піднесених славословлень. Ви звикли до того, що кожний ваш виступ у газеті неодмінно позначається на долі тих, про кого ви написали. Тим-то ви й переконані, що й ваше безпосереднє звернення до рідного батька подіє з такою ж силою, як і ваша стаття в газеті. А для Федора Іполитовича ви — насамперед дочка. Той час, коли ви ще нічого не розуміли й щохвилини докучали йому своїми «чому?», він пам'ятає краще,

ніж учорашне побачення з вами. Через це у вас із ним нічого й не виходить. А від цього вам стає ще прикріше, і ви частіше помиляєтесь... Скажіть, чи не видається вам, хоч би й інколи, що причина ваших невдач полягає не в вашому невмінні предметно допомогти Федорові Іполитовичу, а в його так званій злій волі? Мовляв, надміру впертий він став, егоїстичний... Чому ж ви мовчите? А втім, мені й це ясно. В глибині душі ви розумієте, що толку з вашої педагогічної самодіяльності не може бути. От ви й злоститесь. Але не на себе, а на батька й на мене. Ну, я й далі ладний правити для вас за громовідвід. А Федорові Іполитовичу дайте, прошу вас, спокій. І Ігор хай його не чіпає. Ба навіть якнайдовше не потрапляє йому на очі. Більше, ніж будь-що інше, це допоможе вашому батькові довершити те, що він так добре розпочав сьогодні. Ось побачите, він на цьому не спиниться.

Друзь давно не говорив так багато. Добре, що мовчить його супутниця,— нерухомо стоїть, не відриваючи від нього розширених очей. Може, й дійде до неї хоч щось.

— Те, що я скажу далі,— знов заговорив він, трохи віддихавшись,— перекажіть, будь ласка, Ігореві. Я збирався сам із ним поговорити. Та ні завтра, ні позавтра не виберу для цього й хвилини... Як поведився б я, коли б у мене сталося таке з батьком, я сказати не можу: батька в мене нема. Можливо, я ще більше накоїв би дурниць. Та за тиждень, за місяць, ну хай за рік, а подумав би зрештою: чого тільки між батьком і сином не трапляється — так за всяку провину кием у спину? І над тим би замислився, скільки в тій сварці на мені вини зібралось. А побачивши, що над батьком зависла загроза, я знайшов би засіб допомогти йому не словами, а чимось істотнішим, та так, щоб він цього й не помітив...

— Як сьогодні моему батькові на операції?

Збити Друзя сьогодні було не просто.

— А Ігор тільки сьогодні приїхав після кількарічної чвари. Приїхав, нічого толком про батька не знаючи, але збираючись перевиховувати його далі все тими ж хлоп'ячими проповідями, з яких нічого не вийшло ні п'ять, ні чотири, ні три роки тому та якими останнім часом надокучали Федорові Іполитовичу ще й ви... І ні він, ні ви не спитали себе: чи не краще буде, якщо наш батько найближчими ж днями відчує, що є в нього син і дочка, що вони стануть за нього горою, коли буде

треба. А то живуть двоє самотніх старих, діти їх покинули, залишилися в них самі спогади... Ідеальна старість, правда ж?

Тепер Друзеві здалося, мовби вийшов він із жаркої кімнати, на повні груди вдихнув морозного повітря.

Тетяні Федорівні він сказав головне. І сказав, здається, вчасно. Часу на роздуми у брата та сестри, щоправда, малувато. Та коли захочуть подумати, можна, як колись перед екзаменами, й кілька ночей не поспати. Іспит же їм треба скласти не легкий...

Тетяна Федорівна мовчки взяла Друзя під руку й рушила далі. Але рука її стала мов нежива.

До трамвайної зупинки не мовили й слова. Лише коли проходили під ліхтарями, вона піднімала голову й дивилась на Друзя, ніби почала раптом сумніватися, чи той це тишко, якого вона знає вже одинадцятий рік. Та Друзя знов огорнула тяжка втома,— чи ж не однаково, що думає зараз про нього дочка його вчителя?

Трамвай підійшов до зупинки водночас із ними. Однак Тетяна Федорівна не сіла в нього — пішла з Друзем до телефонної будки і терпляче чекала, поки той додзвонювався до чергового лікаря й розмовляв із ним.

Додзвонюватися довелося довго. Трамвай тим часом пішов назад, до міста.

Коли ж Друзь вийшов з будки, Тетяна Федорівна ні про що не спитала. Зате він з задоволенням повідомив:

— А Яковенко розумніший, ніж ви про нього думаете. Він бачив Василя Максимовича, навіть розмовляв із ним і з клініки пішов задоволений. Нічим не схвилював його Черемашко... і мене також.

— Я вельми рада за вас,— холодно відказала Тетяна Федорівна, а мовчавши, байдуже кинула:— Не смію більше вас затримувати.

Руки йому вона не подала. Надто пильно дивилася туди, звідки мав прийти трамвай.

Пізно ввечері трамваї ходять не часто. І на зупинці нікого не було. Не залишати ж її саму...

Друзь стояв трохи ззаду й здивовано питав себе: як сталося, що він перестав ніяковіти перед нею? Тепер, ясна річ, він ніколи не почує її голосу в телефонній трубці. І чи відповідь вона на його уклін, коли випадково зустрінуться вони на вулиці?

Не поворухнулася Тетяна Федорівна, і коли показалися вдалині вогні трамвая. І тільки як трамвай підійшов, як вийшли з нього та розійшлися нечисленні пасажири, вона напівповернулася до Друзя.

— Понад десять років ви прикидалися телям. От чого я вам не можу простити!

Похапцем увійшла до вагона, не попрощавшись. По замерзлому вікну сковзнула її тінь і зникла.

Нескладні були в Друзя думки, коли він брів додому.

Василь Максимович опритомнів навіть без дрібних неприємностей, заводський парторг не почув од нього ані одної скарги, Женя (черговий лікар усміхнено розповів про це) якнайкатегоричніше запевнила парторга, що процес видужання у хворого вже розпочався... Зараз Черемашко, напевне, заснув. Сон, щоправда, глибоким ще не може бути. Але Женя нічого лихого до Черемашка не підпустить... Одне слово, причин для побоювань зараз ніяких. Ждати й щохвилини бути наготові до всього,— от про що Друзь повинен пам'ятати весь час. І не дуже розкидатися своїми силами: хто знає, скільки їх знадобиться завтра, позавтра, протягом тижня, а то й двох... Ну, щодо сили і ясної голови, то за кілька хвилин він міцно спатиме. Закінчиться цей найтяжчий і найсумбурніший в його житті день...

Ще здалеку він помітив, що вікна в його будинку згасли. Лише з матеріної кімнати вибивалося притемнене завісками світло.

А коли Друзь навшпиньках увійшов до передпокою, з матеріної кімнати долинуло:

— Зайди-но до мене, Серього.

Мати була вже в ліжку. Та зовсім не сонний був у неї вигляд. Заклавши руки за голову, вона здивовано роздивлялася на щось на стелі. Синові наказала:

— Сідай.

Друзь опустився на найближчий стілець.

Тими ж здивованими очима мати глянула й на нього. І, глибоко зітхнувши, почала:

— Та й невдаха ж ти в мене. У ровесниць моїх по хатах давно повно онуків. А ти... Аж до половини четвертого десятка дістався, а гостю в тебе я вперше побачила.

Друзь наморщив лоба: до чого це? Досі нічого подібного він од матері не чув.

— Про день весілля ти мені, я гадаю, заздалегідь скажеш?— не дочекавшись від сина відгуку, спитала Марфа Олексіївна.

Друзь ошелешено перепитав:

— Чийого весілля?

Марфа Олексіївна зітхнула ще глибше.

— А я була зраділа, що ти почав свій дурний зарік забувати. А ще більше була зраділа, що отака до забуття тебе навернула... Звичайно, дочку твого Федора Іполитовича я бачу вперше. Чи буде вона в твоїй хаті доброю господинею, не знаю. Та ти ж даси мені час придивитися до неї, так? А що не байдужа вона до тебе, за версту видно.

Ні, не кинулася Друзеві вся кров в обличчя. У відповідь на цю от уже воістину баб'ячу здогадку він лише плечима низав. Запідозрити Тетяну Федорівну в матримоніальному замахові на нього так само нісенітно, як запідозрити солов'їху в бажанні віддатися за горобця. Адже взаємини між Друзем і дочкою його вчителя давно вже стали такими, що сьогоднішній розрив аж ніяк не був для нього несподіванкою.

Надто втомлений був Друзь і спустошений, щоб переконувати в цьому матір. Він мовчки наліг на кийок, щоб звестися.

Марфа Олексіївна суворо кинула:

— Сиди!— І, звівшись на лікті, оглянула сина.— Слухай, що я тобі скажу.

Друзь покірно підпер голову кийком. Одне було в нього бажання — спати. Отож чим менше він буде заперечувати, а на запитання відбудуватиметься нічого не значущими відповідями, тим скоріше мати дасть йому спокій.

— Скільки ж років Тетяні Федорівні?

— Двадцять дев'ять.

— А на вигляд молодша,— почала вголос міркувати Марфа Олексіївна.— Більше як двадцять п'ять не даси. Я вже прикидала, чи не дуже застарий ти до неї. А двадцять дев'ять — якраз... Не мальована, звісно, красуня. Але ж така вона мила,— ти довіку на неї не надивишся. Я й то цілий вечір очей не зводила. І непримхлива. Коли я з самоваром заходила, допомогла мені. І коло столу також. Видно, хотіла мені себе показати... І розумна. Цілісінький же вечір насідала на тебе. А коли й не пере-

конала тебе, то не тому, що ти розумніший. Ти, мов осел, упертий... І нічого не хочеш помічати. Розумний давно спитав би себе: а чи не тут моє щастя? Чи ти над цим уже замислювався?

— Ні, мамо.

Якщо Друзь і покривив душею, то зовсім небагато: хіба ж можна зважати на мрії десятирічної давності?

— Ну й дурень. І за що вона тебе, безлюдька, покохала?.. Поки ми ждали тебе та пили чай, тільки й мови було, що про Сергія, бач, Антоновича. І як він живе, і де буває, і з ким товаришує... І все буцімто жартома, а сама прямо в рот мені заглядала.

— І ти все їй виказала?— покривився Друзь.

— А що тобі від людей ховати?— образилась мати.— Чи ти в мене пройдисвіт? Та й знаєтесь ви вже стільки часу... А зайшовши до твоєї кімнати, в усі кутки заглянула, трохи не кожну книгу погортала, кожний олівець в руках подержала. Тут і дурень второпав би... Коли ти постукав, вона знову — пурх до твоєї кімнати! А назустріч тобі вийшла причепурена. Сама була молода — знаю, що до чого. І далі вона й сяк і так до тебе, а ти — тільки й чути: угу, не знаю, будь ласка. Цілий вечір вдавав би з себе сухого пня, коли б я не втрутилася. Показала я твоїй гості, що не бовдур ти в мене...

Друзь аж головою закрутив.

— Ну... Це вже, мамо...

— Я ще не все сказала!— круто перепинила його мати.— Зверталась я до тебе, а стежила за нею. Бачила, як зраділа вона, коли ти почав був розкриватися перед нею... Засперечався ти, відказати їй стало нічим, а в очах у неї радість як блисне! Ну, наче ти так їй співаєш,— аж за душу бере... Невже ти й цього не помітив?

Друзь рішуче звівся. Чи ж можна марнувати час на отакі нісенітниці? Та й надто жарко натоплено в материній кімнаті — дихати нічим.

— Ти скажи мені, Серього,— не вгамовувалась Марфа Олексіївна,— чому ти не одружився з нею десять років тому?

Утома й ніяковість не зовсім погасили в Друзі почуття гумору: він розсміявся. Але та ж таки втома не дала йому затримати в собі те, в чому совісно признаватися їй рідній матері:

— А тому, мамо, що вона тоді мене не помічала... А потім була заміжньою...

— А-а...

І мати розчаровано відвернулася.

Друзь одступив до дверей. А все-таки мати зупинила його:

— Була... А нині?

— А нині в розлуці. З позаминулої осені.

— Чоловік її кинув?

— Ні, вона його вигнала.

Помовчавши, Марфа Олексіївна дійшла висновку:

— Вірно, чоловіки таких не кидають. Розумні чоловіки... А дурних треба в три вирви гнати... А ти... Прогавити таке добро!.. Ет!.. І звідки ти такий тюхтій у мене?

Постіль у Друзевій кімнаті була готова — он як далеко зайшла сьогодні матирина ласка: Друзь завжди стелив собі сам. Роздягатися він почав, ледве переступив поріг. А якщо й думалось йому щось, то тільки — чи порадує його чимось завтра вранці Василь Максимович. І те, що завтра треба прокинутися якнайраніше, пошукати в своїй книжковій шафі, чи є там щось про ту ж таки тромбо-емболічну хворобу: Вадик Вадиком, а насамперед треба на самого себе покладатися.

Коли зненацька навдивовижу тісно стало серцю в грудях. Воно закалатало швидко й гучно, як давно не билось. І побачив Друзь в одній руці своїй недогризок олівця, підібраний на столі, а другою він машинально гортав книжку, що ранком лежала в стосі, а тепер опинилася посеред стола.

І на думку несподівано впало:

«Понеділок важкий день? Та який йолоп це вигдав?»

Прохарчавши скільки належить, унікальний витвір невідомого годинникаря позаминутого сторіччя дванадцятьма протяжними дзвонами сповістив: почалась остання доба шістдесят третього в житті професора Шостенка січня.

Та не відпустило професора породжене минулим днем.

Як правило, лягав він не пізніше одинадцятої. Але от уже понад годину, заклавши руки за спину, в пантофлях на повстяній підшві, він нечутно кружляє по кабінету. Від дверей до канапи. Від канапи до столу. Знов повертається до дверей.

Жовтаве світло лампи падає з-під темно-зеленого дашка лише на стіл. Там, на одному зі стосів, як і позавчора, лежить так звана дисертація чи не найспритнішого з професорових учнів. Біля чорнильниці все ще біліють дві купки пошматованого паперу — залишки прочитаних у неділю листів. Ольга навмисне їх не прибрала... Решту кабінету сповиває той яскрий і сумирний приєрмерк, що буває в старому лісі влітку, коли поволі згасає вечірня зоря. Тишу порушує лише невпинне цокання — таке непоспішливе, начеб і в старосвітського годинника, і в його господаря попереду принаймні тисяча років...

Глянувши на виструнчений силует уславленого хірурга, на його пиховито закинуту голову, на його самовпевнену ходу, ніхто й гадки не припустив би: аж ніяк не народженим у сорочці відчуває себе Федір Іполитович зараз. Він навіть не може збагнути, що ж, власне, з ним діється.

Справді, аж он як прикро, що дочка й досі не зволила повернутися. Хоч і тимчасово вона буде тут ночувати, хоч їй і тридцятий, та нехтувати заведеним у батьківській домівці ладом не дозволено нікому!

Але Тетяна — не головне. Якби й була вона вдома, якби навіть спала, Федір Іполитович навряд чи заспо-

коївся б: не в кабінеті никак би,— перевертався б на ліжку.

Звідки це?

Дається взнаки вчорашне безсоння? Чи геть висотало його те, що неждано-негадано впало на нього сьогодні... чи то пак учора?

Такого перекрученого дня не пригадаєш, навіть усе життя перебравши...

Ну, що блудний син з'явився,— порівняно з усім іншим це дрібничка. І те, що довелось-таки оперувати абсолютно безнадійного хворого,— справа звична. Тим більше, чисто всі в інституті на власні очі пересвідчилися, що привезеному минулої ночі не допоможе й чудо.

Та коли, зробивши череворозтин, професор Шостенко раптом побачив...

Можна аж два життя прожити й ні разу не зіткнутися з інфарктом кишечника. Та коли дві третини твого життя віддано боротьбі зі смертю, ніяким несподіванкам несила тебе похитнути. І ніякого значення не має тут і те, що не твої передбачення справилися, що не ти, а саме вигнаний тобою син поставив абсолютно точний діагноз,— так чи інакше, а про видужання Черемашка шкода й думати.

І все-таки на якусь хвилину Федір Іполитович розгубився... Хіба похапливий діагноз над роззятим хворим — не наслідок того, що заслужений діяч науки несподівано відчув себе студентом-першокурсником? Лише одне було в нього на думці: тільки б ніхто не подумав, що я починаю «плавати».

Приховати від присутніх на операції свою нічим не виправдану розгубленість, здається, пощастило. Зате обминуло професора, хто перший сказав про видалення тромбу, й не відразу второпав, яким дивом додумався здійснити це той, на кому він був збирався поставити хрест.

У всякому разі, всі піднесено привітали свого шефа з повим псабняким успіхом. Першими засвідчили свій захват обидві «руки» професора.

Щоправда, Ляховський обмежився лише кількома не раз уже чутими від нього словами: на інше, мовляв, стара гвардія й не здатна. І, трохи зніяковівши, додав: не менше, ніж операцією, Федір Іполитович має пишатися своїм учнем, на якого майже ніхто (хіба не явний натяк на вчителя?) особливих надій не покладав. А щоб

підсолодити пілюлю, закінчив: дбає стара гвардія про гідну зміну!

Зате Євецький зайшовся такими різноманітними, в наймажорнішому ладі, дифірамами — навіть дійсним членам Академії медичних наук куди там до Федора Іполитовича! А крізь грубі скельця окулярів раз у раз визирало: та й піймали ви, вельмишановний професоре, облизня, ще й од наймиршавішого зі своїх учнів — прямо з-під носа вихоплено те, що по праву належить вам...

Ну, а коли Федір Іполитович вирушив додому, на вулиці наздогнав його Фармагеї — автор оцієї самої «дисертації». Мало не до дому проводив. І, низько схиляючись перед величезними заслугами та багатючим досвідом свого видатного наставника, перед його вмінням з першого ж погляду відрізнити справжнє від підробки, весь час засмучено дивувався: кому потрібна думка невдахи Друзя про плід моєї самовідданої праці? Хай, мовляв, Друзів досвід у воєнно-польовій хірургії більший, ніж Фармагеїв. Та яке це має значення? Адже, добуваючи той досвід, Друзь нічого в хірургії не тямив. І напризбируване ним колись — це ж позавчорашній день! Ну й як можна зважати на думку людини, яка не від того, щоб поцупити щось з-під чужого носа...

Звичайно, і Фармагея, і «ліву руку» Федір Іполитович вислухав мовчки. Обидва вони ніколи не подумалися б до того, що Друзь так упевнено й досконало здійснив. Хоч Черемашкові це мов мертвому кадило, та всі побачили, що чотири роки роботи в інституті для Друзя не минули марно. От майбутній дисертант та його керівник і намагаються всім довести, що нічого гідного подиву й похвали Друзь не зробив, та коли й зірки в нього очі, то лише на те, що погано лежить.

І тому мовчав Федір Іполитович, що наївний Сергій сприйняв нове доручення як вияв неабиякого довір'я до нього, — ото ж заглибитися в Фармагеєву писанину й менше згадуватиме про сьогоднішнє.

Та й усі, хто був в операційній, забудуть видалення тромбу тим швидше, чим скоріше Черемашко справдить професорів прогноз.

Що ж тоді розшарпало професора Шостенка? Чому ні-ні та й з'явиться відчуття, мовби отой твердою рукою керований комфортабельний лімузин, що понад тридцять років без аварій, навіть затримок, мчав його тільки вперед, от-от перестане слухатися керма? Чому починає

ввижатися, ніби на ідеально виторуваній, прямій, мов туго напнута струна, трасі ось-ось з'являться вибої та груддя, а спереду вже мріються до лиха круті повороти?
— Дурниці!

Федір Іполитович вимовив це трохи не вголос.

Хіба вчорашне безсоння — первина йому? Хіба безсоння хоч раз позбавило певності себе хірурга, який ще кільканадцять років тому по дві-три доби, не зводячи духу, простоював за операційним столом? Хіба сьогоднішня операція, хоч і втрутився в неї Друзь, не зразок того, що зветься «шостенківським стилем»? І хіба не залюбки Федір Іполитович безсонними ночами перебирає минуле, згадуючи свої «роки мандрів»? Скільки разів він здивлявся в них аж он як причіпливо, але такого, за що слід би себе бодай злегка покартати, не знаходив!

Ні, не засмучують такі ночі Федора Іполитовича, а додають йому сили!

Те, з чого складалося життя після отих «мандрівних років», ніколи, правда, не згадується так яскраво, як молодість... Ні родинні радощі, ні блискучі операції й відкриття, ні перемоги над противниками, ні поновлення дружби з Юліаном по його поверненні, ні навіть тридцять сьомий рік, війна та загибель Володі. Очевидно, з початком зрілості щільно обступило Федора Іполитовича щоденне. Не будні, ні: й у дні миру, й у дні війни він собі не належав — тільки тим, хто ждав од нього допомоги, порятунку або знань, тільки шуканням, шуканням і ще раз невпинним і невтомним шуканням в ім'я хворих, поранених та учнів. Ні разу він не спинився, ні разу як слід не оглянувся — дивився лише вперед. І ні разу не збочив з траси, хоч не так своєю, як Олиною та Дмитра Кириловича волею він на ту трасу вийшов.

Перед смертю Дмитро Кирилович сказав:

— Ви, любий мій Федю, неодмінно дістанетеся того, до чого не поталанило дійти мені. Я знаю це твердо.

Отож нічого й Ользі копилити губи на чоловіка...

Так, зовсім не позначилося вчорашне безсоння на операції: жодної сторонньої думки не промайнуло, хоч би раз бодай ледь-ледь здригнула рука, нічим не нагадало про себе серце. Хай до біса зайвого про шостенківський стиль у хірургії наторочили захоплені, надміру схильні до славословлень наукові працівники й ординатори, — за це їхній керівник відповідальності не несе.

Професор Шостенко краще за всіх знає собі ціну. Більшого не зробив би ніхто. Навіть дійсні члени Академії медичних наук,— мав тут рацію Євецький.

А що сьогоднішня операція корисна тільки тим, хто її бачив,— в цьому так само ніякої провини Федора Іполитовича. Надто пізно привезли Черемашка до клініки. Надто задавлена в нього хвороба. З ним набагато гірше, ніж із Костем Грушиним у вісімнадцятому, ніж із Друзем у сорок третьому. Хоч що роби — день, два, ну три від сили, Черемашко ще протягне...

Що дальша боротьба за Черемашка безнадійна, Сергій Друзь бачить не гірше, ніж його вчитель. Для чого ж він пнеється вище себе стрибнути? І невже справді почав вважати себе сумлінням учителя?

Ні, найменшої плями не залишить смерть Черемашка на сумлінні професора Шостенка. Думка ця, звісно, аж ніяк не заспокоїлива. Проте Черемашко — не перший і не останній, кому допомогти над силу й найдосвідченішому хірургові. На жаль, всевладною хірургія стане ще не скоро.

А втім, і ця думка — щоденне. А щоденному розшарпати Федора Іполитовича — та де там...

Ні при чому тут і Ігор.

Його приїзд — ну, що це може змінити в житті професора Шостенка? І не мав зневажений батько часу, щоб належно реагувати на появу кривдника-сина. Зате завтра вранці... Хвилинна розмова по телефону з міністерством, і так званий новий стажер ще до півдня дістане телеграму з категоричним наказом: негайно переїхати до якогось аналогічного інституту — мало їх хіба в республіці? Там і хай собі шукає і найновішого, і найпередовішого.

Лиха Ігореві батько не зичить. Божа іскра в хлопця все-таки жевріє: як-не-як, а він єдиний, хто поставив правильний діагноз Черемашкові. Скидається на те,— син самотужки, не тримаючись за будь-чию полу, заходився продиратися крізь хащі ще не дослідженого. І, ти дивись, ще чогось і дістанеться. Ну, й час йому добрий! А коло себе читців нотацій та критиканів хоч би й з божою іскрою в голові Федір Іполитович не терпів і не потерпить. Такому пахабі, як Ігор, ніхто не допоможе: ні мати, ні сестра, ні малий син, ні колишні приятелі... І в міністерстві відзначать високу принциповість професора Шостенка: ніякої сімейственности.

Шкода, звичайно, Ольги: зовсім зів'яне вона, коли подадуться звідси син, онук, невістка. І не простить вона цього чоловікові. Та чимало вже напризбирувалося в житті подружжя Шостенків такого, чого Ольга Федорові не пробачала. Ну що ж, затамує ще одну образу, та й уже...

Сама, кінець кінцем, у всьому винувата.

Розшарпаний повернувся Федір Іполитович сьогодні додому, а дружина зустріла його не співчуттям, не стурбованими запитаннями, а радісним світлом в очах. І світло те не згасало ні під час обіду, ні за вечірнім чаєм, ні коли вона стелила отут, у кабінеті, дочці. Геть байдуже їй, що самотнім, нікому не потрібним відчуває себе у власній господі її чоловік. У неї тепер і син під боком, і онук, і дочка півроку в цьому кабінеті ночуватиме,— більшого щастя Ользі й не треба. Вона аж помолодшала. А ти, Федоре, як собі хочеш...

Чудну, тендітну кажучи, розмову завела Ольга допіру, коли закінчувала стелити Тетяні. Мовила, ніби ласку зробила чоловікові:

— Завтра у нас обідає Надійка. З сином... Нарешті й ти побачиш невістку й онука.

Федір Іполитович підійшов до вікна. Відхилив штору. Побачив два освітлені вікна на протилежному будинку й мовби задивився на них. Ні, не стрепенулося в нього серце від почутого. Аж самому дивно.

Справді ж бо — ну, на 'кий ото біс здалася йому Надійка, чи як там її. Подружку Ігор підбрав, напевне, по собі. Удвох легше з упертим батьком упоратися — для цього й привіз її. Забракло, бач, власного розуму зміркувати, що руки їм обом короткі, а батько часу ні на що не дасть. Ну, а онук... Пішов йому, здається, третій: вже можна помітити, чи перейшло до нього щось од діда. А втім, не побачить онука — не защемить од цього серце.

Зрештою Федір Іполитович глузливо зауважив:

— Ти б уже й свого сінка запросила...

— Ігоря ти сам запросиш,— не лагідно, зате переко-нано відказала Ольга.— Коли не завтра, то найближчи-ми днями.

Тоді й Федір Іполитович заявив якомога твердіше:

— Ніяких гостей.

— Як хочеш.— Ольга знову схилилася над доччиною постелею.— Мені не важко подати обід тобі сюди, до

кабінету. Надійці скажу: щось неймовірно термінове в тебе. Вона, звісно, не повірить. А що тобі до того! Будеш сидіти тут, мов сич, і розкошувати зі своєї сталльної непохитності! Ну й сиди!— Мовби той самий батіг хвисьнув, яким Оля муштрувала свого нерозумного Федя.— До речі, дай шторі спокій. Самому ж доведеться лізти під стелю й прибивати, якщо зірвеш.

— Ніяких гостей!— ще невблаганніше повторив Федір Іполитович.

Кортіло йому докинути кілька слівець на оту нібито невинну згадку про сталльну непохитність та на дбайливість щодо штори. На жаль, душі цим не відведеш. І відразу догадалася б Ольга, що давним-давно вичитаний, багато разів використаний нею дотеп усе ще влучає саме туди, куди вона цілиться.

Років із тридцять тому Олю й Федя попосмішив англійський роман про симпатичного хлопця, чудового гравця в бейсбол. Хлопець той вважав, що гра раз у раз ставить перед ним куди складніші проблеми, аніж життя. Тим-то поза спортивним майданчиком він поведився так, немов докола нема йому об що спіткнутися або підсковзнутися. Проте доля так часто й так підступно підставляла йому ніжку,— перестав помічати той хлопець, як, розгубившись, насипає він на біфштекс замість солі цукор, як у твердих його руках від чарки несподівано відломлюється ніжка, як серветкою він витирає собі не тільки рота, а й укрите великими краплями поту чоло. І ніяк не міг второпати, чому друзі та рідні помічають лише отакі дрібниці й не можуть розгледіти за ними його справжню суть. «Вони ж бо не були здатні,— епічно пояснював автор,— зазирати в його непохитну, сталльну душу. Це властиво лише нам із тобою, мій проникливий читачу!»

Якою дотепною й тонкою видавалася авторова іронія в ті давні часи! І скільки ехидства було тепер у кожному Ольжиному нагадуванні про незламність Федора Іполитовича. Щоправда, не часто Ольга вдається до цієї зброї. Але тим болючіші її влучання.

— Надійка й Іванко — мої гості,— вже без ущипливості додала дружина.— А в цьому домі, в цій родині господиня ще я. Тому попрошу тебе, Федоре, запам'ятати й таке: мій син пробуде тут шість місяців,— і ні на день менше.

Ледве не пирхнув Федір Іполитович: згадала-таки баба, як дівкою була. Ач, з якою вірою в своє право жадати від чоловіка — точнісінько Оля!.. Ні, не Оля вона, а квочка, що сидить у кожній без винятку жінці. Це ж вона за своє двадцятидев'ятилітнє курча ополчилась. І ніяк не обходить її, що це курча тільки про те й міркуватиме, яку б іще ломаку вставити в колесо рідному батькові.

Та Федір Іполитович промовчав. Не в тому зараз Ольга стані, коли їй можна щось втлумачити. От завтра вранці, виходячи з дому, він у найкатегоричнішій формі викладе їй свої *desiderata* — хай на свіжу голову подумає. Тоді навряд чи посміє запрошувати тих, кого чоловік і знати не хоче.

Постеливши, Ольга рушила до дверей. Кинула на ходу, не обернувшись:

— Я знаю, тобі все одно, що подумає синова дружина про свого свекра. Але мені не однаково. І завтра ти або будеш обідати зі мною й нею, або ж... або ж пообідай де хочеш. І раніше дев'ятої вечора додому не приходи!

Двері зачинилися...

З хвилину Федір Іполитович вдивлявся в освітлені вікна по той бік вулиці, сам собі доводячи: ніякого сліду Ольжині слова в його душі не лишили. Обідатиме він завтра вдома. А коли Ольга з дурного розуму здійснить свою погрозу, тим навіть краще: так звана невістка миттю збагне, що чим швидше Ігор забереться звідси, тим менше неприємностей вони обоє зазнають.

І Федір Іполитович знову замарширував по кабінету.

56

Отже, ні сімейний розбрат, ні безсоння, ні будь-що інше твердішою за діамант душі не збаламутило.

Чому ж іще гостріше стало почуття розшарпаності й... атож, розгубленості? Невже праві були Самійло та Фармагей? Невже породив це почуття той, на кого Федір Іполитович махнув був рукою?

Невже Сергій Друзь?

А хто ж іще занадто вже муляв сьогодні своєю вчительні очі? І не тільки очі!

Видатний хірург неначе побачив перед собою найтихішого зі своїх ординаторів — схилоного над Черемашко-

вою аортою, з великими краплями поту між шапочкою й маскою. Федір Іполитович ще мимохіть зиркнув тоді на Каранду, і той зараз же обережно витер Сергія тампоном — не прийняв це як приниження своєї директорської гідності. А як здивувався Федір Іполитович, нараз помітивши, до чого ж упевнені й точні в смиренного Сергія пальці, до чого ж віртуозно, хоч і поволеньки, його скальпель знаходить шляхи, щоб одійти від аорти подалі! Не гірше, як у його вчителя... якби той, звісно, сам помітив можливість видалити тромб. А вчитель неодмінно помітив би, коли б голова його не була заматрена ще перед операцією. І не марудився б він коло того тромбу, як Сергій.

От тобі й напівінвалід... От тобі й невдаха...

Чотири роки працює Сергій в інститутській клініці, а ніхто (Федір Іполитович не виняток) не помічав за ним ні кмітливості, ні сміливості, ні бодай іскри таланту. Несперечливість та неперевершена скромність, що межує з непомітністю,— от і все, чим Сергій досі відзначався. А скромність (Федір Іполитович твердо переконаний у цьому) взагалі не ознака натхнення й обдарованості. Особливо Сергієва,— тотожна зі скромністю цвіркуна, що, крім запічка, нічого й знайти не прагне... Аж досі Сергій не засвоїв елементарної істини: сказане до речі має більше значення, ніж зроблене. Треба тільки так сказати, щоб усі повірили: поставив ти перед собою велетенське завдання й не сьогодні-завтра будеш рапортувати про його розв'язання. А в тих нечастих випадках, коли Сергій пробує випустити пару з уст, видавалося — не з словами має він справу, з горою каміння, що його і з місця не зрушиш. Хоч би й сьогоднішню п'ятихвилинку взяти: аж он коли добрав Федір Іполитович, про що йдеться.

Давно, власне, слід би зняти Друзя з ординатури.

І от — маєш!

Немов та вода Сергій, що її якийсь дурень поставив грітися на маленькому вогнику — на свічці, приміром. Поставив і забув. А вода тим часом грілася й грілася. І коли ненароком оглянулися на неї, там уже бульбища схоплюються, стовпом стоїть пара... Словом, кількість неждано-негадано на якість обернулася...

Мовби з не помічуваної досі схованки вистрибнула гадка:

«А дурень зі свічкою був лише один...»

Федір Іполитович стиха крикнув: так можна й чорт знає до чого досамокритикуватися...

І ще одна згадка зненацька виринула з давно забутого. Щось подібне трапилося свого часу і з Федем. Незадовго перед тим, як став він доцентом.

Якось, років за три до смерті, не менш складну й непевну операцію провадив Дмитро Кирилович Шанін. Асистував йому Федь. Як завжди, милувався з майстерності старого й заздрісно думав: «А чи буде колись такий же артист і з мене?» Все йшло як належить. Аж ось асистент зненацька пополотнів: найвідповідальнішої миті в Дмитра Кириловича затремтіла рука — не витримало його серце напруження. Не роздумуючи, забувши про пієтет перед учителем, Федь рвучко й безцеремонно відсторонив Шаніна від операційного стола, мало не вирвав з його руки скальпель, сам зробив, що треба,— врятував хворого від смерті, а старого вченого від непоправного. Як люто блимнув очима на нахабу учня Дмитро Кирилович! Але по операції мовчки підійшов до Федя, обняв, розцілував в обидві щоки...

А хіба тьмяна свічка гріла Федя замолоду? Весь час обіймало його жарке полум'я, що ним до останнього подиху свого палав Дмитро Кирилович. А вмер він, коли повернуло йому на сімдесят восьмий, було йому тоді на п'ятнадцять років більше, ніж Федорові Іполитовичу тепер. І зробив покійний незрівняно більше, ніж його учень досі...

Від професора Шостенка Сергій почув лише машинальне «дякую». А щоб і про це якскорше забув, підсунуто йому нікчемну Фармагееву дисертацію...

Федір Іполитович круто повернув до столу. Обома руками схопився за його край, важко опустився на крісло. Як ранком в інститутському кабінеті, в нього чомусь ослабли ноги.

Цього тільки на сон грядущий йому й бракувало...

Однак позбутися сполоханих думок не просто. Чим настійніше гнав їх Федір Іполитович, тим жалкіші вони ставали.

Сьогоднішня операція — це ж заключний акорд того, що почалося в його службовому кабінеті, продовжилося на консиліумі й біля ліфта. Як сталося, що науковий керівник інституту ні разу не послав убогого ординатора до чортової матері, а то й подалі — незрозуміло.

Мало того, що не приструнчив Сергія, а й сам немовби на такого ж юродивого обернувся.

Стрімголов мчатися до випадково привезеного швидкою допомогою хворого Федір Іполитович ні ранком, ні пізніше не збирався: хіба ж можна було дібрати з плутаної Друзевої доповіді на п'ятихвилинці, а надто коли впав тобі в око три роки не бачений син, що за хвороба в того Черемашка? Та й під час обходу професор нового хворого все одно не обминув би. А Сергій не почекав — он яку вчинив химерну сцену. Шпигонув свого вчителя в найболючіше місце. До того ж при Ігорі... Від такого не тільки побіжиш...

Особисто оперувати Черемашка — нічого похожего й на думку не спадало. Самійло Овсійович промовляв так переконливо, що Друзь ні словом не заперечив йому, ані словом. А трохи згодом і сам Федір Іполитович пересвідчився: коли й потрібна в даному випадку операція, то тільки для того, щоб, заглянувши до черевної порожнини, розвести руками й сказати асистентам: «Зашивайте». Отже, абсолютно байдуже, хто оперував би Черемашка. Та стати за операційний стіл був змушений сам професор. І він не лише став, а й зробив усе так, мовби від його вміння щось залежало. З таким же успіхом міг помахати над Черемашком своїм кадилом перший-ліпший піп! І не може бути, щоб Сергій вірив, буцімто професорове старання оживить напівмертвого!

Біля ліфта Федір Іполитович сказав Черемашковим родичам те, що думав. Треба ж їх підготувати до невідхильного... А після Друзових докорів сховався в ліфті, мов побитий собака в будці. Як це могло статися, біс його знає.

А головне, до Сергія ні з чим не прискіпаєшся. Сказане ним і в кабінеті, й на консиліумі, й перед ліфтом анітрохи не порушувало правил гречності: промовляв Сергій, не підвищуючи голосу; жодної образливої інтонації, навпаки — стільки поштивості... Але очі, весь його вигляд... Ні, обличчя було непорушне. Зате з очей перішили спалахи, ніби при електрозварюванні, пропікали наскрізь.

Отакі ж бували очі і в Олі, коли її муштрувальна діяльність довгий час не призводила до очікуваного відразу.

Так Оля ж була-таки совістю Федя!

А що таке Друзь? Яке, до бісового батька, він має право попихатися своїм рятівником?

Федір Іполитович зірвався був з крісла. І знову сів: холодець замість кісток у ногах. Тоскно нагадало про себе й серце. Торохнути кулаком по столу — навіть на це сили забракло...

Довго сидів увінчаний багатьма ознаками слави учений, очікуючи, коли заспокоїться перетружене, поспіль зранене серце. А погляд його притягли до себе дві купки подертого паперу.

Чому ж так і не доторкнулася до них Ольга? Що хоче цим довести?

А коли вгамувався біль у грудях, на губах Федора Іполитовича затремтів недобрый усміх.

Виходить, не такий уже Сергій дурний та безвинний. Не раз, і не лише від «лівої руки» чув про це Федір Іполитович. Та зневажливо відмахувався: стільки років має Друзя на очах, знає його мов облупленого... Виходить, не догадувався, як цей мовчун прикидається тихішим за воду й нижчим од трави. Значить, Сергій терпляче вичікував нагоди, щоб раптовим ударом збити з ніг того, кому щоранку й щовечора мусив би земні поклони бити.

От і діждався.

Вдень учора Федорові Іполитовичу зіпсували настрої оці два листи. Увечері ідіотську статтю про Юліана принесли Тетяна. Сьогодні вранці з'явився Ігор, а непохитний батько не спромігся першим же словом вигнати його з інституту...

Саме коли на якусь хвилю розгубився Федір Іполитович, Друзь і спробував атакувати його. От і пощастило вибити з сідла розшарпаного численними прикрощами вчителя...

А як захоплено витріщився на свого приятеля Ігор!

А може, вони встигли про все змовитися раніше?

Ураз влучивши в потрібну точку, Сергій цілісінький день не давав Федорові Іполитовичу отямитися — раз у раз приголомшував його послідовно й напевно. За все, сказати б, щиро віддячив тому, хто не лише врятував його, а й вивів у люди. І тепер разом з Ігорем вдоволено потирає, мабуть, руки: після такого нокаута нескоро, мовляв, очуняє старий Шостенко.

Ова!

Ранувато почали святкувати перемогу обоє!

Не так просто, хоч би й зенацька наскочивши, вибити дух з досвідченого, загартованого бійця. Хай професор Шостенко на якусь хвилюку й забарився дати здачі. Вже завтра на власних шкурах одчують Друзь та Ігор, як розправляється зі змовниками той, хто всього себе віддав справжній науці. З Ігорем розмови короткі: його долю визначено ще ранком. А Сергій... Фармагеева писанина — лише пролісок. Далі будуть і фіалки, й конвалії, й троянди. А там і ягідки підуть. Усього нанюхається й накуштується великорозумний ординатор Друзь. Аж учадіє.

Що ж до дочки, то й вона дістане своє негайно — тільки-но тут з'явиться. Дістане з процентами — за те, що батько пожалів її вчора.

Увагою своєю Федір Іполитович не обмине й надміру збентежених його майбутнім авторів подертих епістолій. Він зараз же відпише їм. Напрочуд делікатно відпише. Але з перших же рядків стане їм ясно, хто такий професор Шостенко і які вони невігласи. А незабаром і на ділі покаже їм — і не тільки покаже! — що відправляти заупокійну службу над ним ранувато. Пороху для своєї порохівниці йому ще не позичати!

Рука потяглася до ближчої купки, рішуче присунула її. Федір Іполитович почав похапцем розбирати те шмаття, тулити уривки один до одного.

Якщо відповідати, то не гайнуючи й хвилини, під гарячу руку!

57

За цим марудним заняттям і застала його Тетяна.

Так захопився Федір Іполитович, — не почув, як стукнули входні двері, як увійшла дочка до кабінету. І коли за спиною нараз пробриніло: «Допомогти тобі, тату?» — аж здригнув, наче застукали його на чомусь негарному.

Проте накрив не хапаючись напівзібраний лист із Свердловська газетою. Буркнув:

— Ти щодня отак будеш повертатися додому?

Дочка відгукнулася ніяково. Можна подумати, — не минуло їй і шістнадцяти, а було це перше в її житті пізне повернення.

— Цього більше ніколи не буде, тату. Хіба чергуватиму по номеру... Навіть ключ поверну мамі.

Федір Іполитович знизав плечима: надто добре знав, на що за якусь секунду може обернутися Тетянина лагідність.

Дочка стояла коло дверей. Дивилась вона не на батька — на щось нібито далеке, лише їй видне. Обома руками приборкувала своє непокірне волосся, хоч було воно не так щоб і скуйовджене. Темно-зелене сутіння приховувало Тетяну, але Федір Іполитович угледів, що пальці їй злегка тремтять, а уста то ледве помітно посміхаються, то нараз стають тонкі, ніби від злості.

Тетяна схвильована? Не часто таке можна бачити...

Але розпитувати — марна річ. «Зі мною нічого», — іншого від неї не почувеш. Після того як одружилася вона зі Шляховим і пішла звідси, ні на що батькові не поскаржилася, жодного разу ні про що не попросила.

— Можеш лягати, — кинув їй Федір Іполитович. — Я ще з півгодици тут посиджу. Та ти на мене не зважай.

Поволеньки, мабуть, линули ті слова до Тетяни — схаменулась не скоро. Посмішка нібито повиразнішала.

— Як добре, що ти не спиш! Може, й мені краплину уваги приділиш?

Не дожидуючи відповіді, підійшла, поставила друге крісло поруч із батьковим, спинкою до стола, рішуче відсунула увінчаний Фармагеевими панегіриками стос, сіла, сперлася ліктем на звільнене місце й закинула ногу на ногу. Як і для всього жіноцтва на світі з його своерідною логікою, так і для Тетяни, певне, поняття «краплина» з однаковою легкістю обіймає й півграма, й цілий пуд.

Батько був попередив:

— Якщо ти про свого брата...

Дочка перебила.

— Ні, тату. Тільки про себе.

Такому повірити трудно.

— Ти? Про себе?

Тетяна кивнула.

Хоч і не зовсім повірив дочці, Федір Іполитович і собі сів зручніше.

Що його дочка може обходитися без будь-чиїх порад — це він побачив невдовзі по її одруженні. А з початком її праці в газеті прийшов до ще одного не надто приемного висновку: взагалі батьківські обов'язки щодо Тетяни можна пустити в непам'ять. О ні, Тетяна тата

й маму не забувала, заходила до них часто, охоче розповідала всілякі новини, чимало говорила про роботу свою та життя, але не більше того, мабуть, чим ділилась і з не дуже близькими знайомими.

Отак тривало до позаминулої осені — до незрозумілої розлуки. А минулої зими нараз поїняв її запал проповідництва: заходилася, бач, випробувати на батькові агітаційні, пропагандистські та інші газетярські свої здібності, причому навіть приблизної уяви, що саме їй треба та яка з того користь, не мала. Як видно, нічим стало заповнювати порожнечу, котра появилася в її житті водночас із самотністю.

От і «про себе» приспіло їй побалакати якраз того нечастого дня, коли Федорові Іполитовичу видається, що все збілося зі звичного ритму й намагається посуватися далі криво, косо, з вихилясами... Та коли правда, що йдеться їй про homo sua, хай уже докине до гармидеру в батьковій душі й свою кривульку. Однією прикрістю менше чи більше — яка вже там різниця.

Батько підпер голову долонею: я весь, мовляв, увага.

Тетяна, здається, повірила в його щирість. Перестала погойдуватися її закинута нога. Опустилися, несподівано засоромившись, очі. Нібито й справді зібралася признатися в чомусь інтимному. Невже в її видноколі нарешті з'явився той, хто зможе заступити Шляхового?

Почала вона тихо:

— Скажи, тату... чи вже закипіла в тобі злість на Сергія?

От тобі й «про себе»...

Стримавши кректання, Федір Іполитович одсунув лампу подалі. Для чогось зазирнув під розстелену газету.

А втім, чим, як не черговою Тетяниною проповіддю, має закінчитися вкрай розшарпаний день?

Федір Іполитович випростався.

— Слухай, Тетяно... Що тобі до мого інституту? Чому останнім часом ти тільки з ним і пристаєш до мене? І що тобі Сергій?.. Лягай ото краще. Вже он перша ночі. А мені конче треба відповісти на листа.

Дочка поклала свою руку на батькову. І якою ж довірливою й ласкавою була та рука...

А заперечила ще ласкавіше:

— Мені не терпиться взнати, як ти, тату, ставишся до того, кого я люблю.

Коли б крісло зненацька підкинуло Федора Іполитовича, мов катапульта, до стелі, він, можливо, отетерів би більше. Але й од такого доччиного признання його немовби в дивне сновиддя закинуло — завис там поміж небом і землею, й невідомо, чи понесе його за хмари, чи гепнеться він з чортзна-якої височини.

— Що-що?

Лише на це й спромігся.

— Я люблю Сергія,— сказала Тетяна так, начебто це давним-давно відомо цілому світові.

І стільки в очах її було ніякової радості, що відразу збагнув батько: не вигадка це й не дурний жарт. І куди щасливіша його дочка зараз, ніж коли повідомила батька й матір про своє одруження: кивнула на Шляхового і з майже природною байдужістю кинула: «Мало не забула. Оце щойно я побувала з ним у загсі». Ішов їй тоді двадцять другий, і в отакий, бач, хвацький спосіб заманулося тільки-но спеченій дамі не так поділитися своїм щастям з батьками, як продемонструвати перед ними власну незалежність.

Діло, звісно, давнє. Згодом Федір Іполитович звик бачити Шляхового коло своєї дочки. От і гадалося, що Тетянин обранець цілком її вартий. А щоб розумна, вимоглива до свого оточення, талановита дочка видатного радянського хірурга, ні сіло ні впало, врізалася в от уже воістину, ні богові свічку ні чортові шпичку,— та тут і власним ушам не поймеш віри.

Спантеличений батько спробував недбало знизати плечима.

— Коли ти знов почала свої казки вигадувати...

— Це не казка, тату,— перепинила його Тетяна.— Я давно люблю Сергія. Навіть не пам'ятаю відколи. Та зрозуміла це, на жаль, лише позаминулаї осені... після того як прожила зі Шляховим понад шість років.

— ...то дай мені, будь ласка, спокій,— не слухаючи її, докінчив батько.

В Тетяниних очах миготнуло щось материне — тих часів, коли юна сестра-жалібниця ходила в червоноармійській гімнастерці. Проте доччина рука ніжно потисла батькову руку.

Тоді і Федір Іполитович поласкавішав:

— Такого безглуздя, Таню, з тобою не могло трапитися.

Ще раз доччина рука потисла батькову руку.

— Безглуздя? Любов — безглуздя, тату? Ти забув, мабуть, як сам колись упадав біля мами. Чого ти тільки не перетерпів! Невже тепер тобі й те — безглуздя? Федір Іполитович скривився, мов од кислого.

— А то не твого розуму діло... Коли вже з таким, як Борис, ти «розійшлася характерами», мусила б тепер пошукати собі кращого... А ти... Невже, крім Сергія, ніхто тобі на око не навернувся?

Знов блиснуло в доччиних очах успадковане від матері. Але й цього разу вона озвалася слухняно:

— А я ні на кого й не задивлялася, тату. Крім Сергія, звичайно... Тепер я бачу — ти справді злостишся на нього. І тобі не соромно? Десять років тому ти інакше про Сергія думав.— Таки вирвалося з неї притримуване:— Тоді от на що зваж, тату: коли заманеться тобі обернути Сергія на хлопчика для шмагання за чужі провини, я сторонньою глядачкою не буду. Ще раз кажу: я люблю Сергія й на поталу нікому, навіть тобі, його не віддам!

Ще раз покривився Федір Іполитович:

— Годі вже з цими дурними жартами, Таню. І не вірю я ані одному слову. Щоб моя дочка...

Рука на його руці потвердішала.

Якийсь час батько й дочка однаково непоступливими поглядами вдивлялися одне в одного. І не Тетяна, а перший несподівано для себе потеплішав Федір Іполитович. Нічого не вдієш: дочка — це дочка. Щоправда, і вона іноді докучає йому прописними істинами, та тільки від неї одної він бодай коли-не-коли чує ласкаве слово. А відтоді, як вона вийшла заміж, оце вперше заговорила про таке, чим дочка може поділитися лише з батьком. Ну й хоч потвердішала Танина рука, та все ще довірливо лежить на батьковій.

— Про мене й маму ти знаєш усе,— зітхнув Федір Іполитович.— А що я знаю про тебе?

До чого ж виразно пробриніла в його голосі тоскнота. І звідки тільки вона взялася?..

Ще тісніше притиснулася доччина рука до батькової.

— Будеш слухати — все розповім... Але ж ти не вільний зараз: і лист, і незабаром уже друга...

Унікальний годинник виіс ясність: тягуче продзвонив один раз. Але було то пів на першу.

Та якби й тричі продзвонив годинник, батько все одно сказав би:

— Я слухаю тебе, Таню...

Помовчавши трохи, нібито переступаючи через невидиму перепону, Тетяна присунула своє крісло ще ближче до батькового. Тепер вони сиділи лицем до лица, дивились одне одному в очі, і вже батько тримав доччину руку в своїй. Друга рука його непорушно лежала на газеті, що прикривала напівзібраний із шмаття лист.

58

Тетяна неголосно розповідала:

— Я знаю, давно слід би мені поговорити з тобою щиро. Але це не так просто, тату. Спершу треба було самій розібратися в усьому... А сказати всю правду, — дуже важко розмовляти про такі речі з тобою. Не знаю, на кому з нас провини за це більше. І не хочу цим мірятися. Я вірю, колись і ти подумаєш, чому не все у нас, як у дочки з батьком.

Отож про Сергія...

Ти, мабуть, не пам'ятаєш, як Ігор привів його сюди вперше. Сталося це в грудні сорок п'ятого року. Забув і те, як радо ти зустрів найвидатніше своє досягнення. Тоді ти Сергія любив. Он як хвалив, що поступив він до медичного інституту. І радів, що саме з ним зав'язалася дружба в Ігоря.

Навряд чи згадуєш тепер, як часто повторював ти тоді Ігореві:

«Будеш дружити з Сергієм — будуть з тебе люди».

А я, от бачиш, нічого не забула. Але не тому, що раділа за брата. Кого тільки Ігор не приводив додому! Кого не представляв нам за свого найближчого друга!.. Та лише з Сергієм дружить і досі. А залежить це не від Ігоря.

Ще одного ти не помічав ніколи.

Побачив мене Сергій — і ні разу потому не підвів на мене очей. Бував він у нас часто, проте ніколи не зустрічався зі мною поглядом. Коли я зверталась до нього, щоразу відповідав мені після довгої мовчанки й обов'язково не до ладу. Не знав, що робити із своїми руками.

Смішно, правда ж?

Отак і я думала. Бувало, не могла, щоб не позбиткуватися з нього. Мені видавалося, що роблю я це над-

звичайно тонко, що колючок моїх Сергій не помічає... Хоч би один раз одповів мені, як належить чоловічій!

Була я тоді на другому курсі. А він, хоч на сім років старший за Ігоря, всього тільки першокурсник. Може, коли б він не поведився при мені так незугарно, так полохливо, якби хоч трохи був певніший себе,—може, я краще придивилась би до нього.

А втім, з якої речі було мені звертати на нього увагу, коли біля мене вже упадав неймовірно «шикарний» Борис Шляховий, коли мені так заздрили з цього приводу подружки?

І хіба не була я дурніша, ніж нині?..

Ігор часом намагався довести мені.

«Ідіотко!— волав.— Яке добро само пливе тобі в руки, а ти за позолочене гайно хапаєшся!»

А я презирливо пирхала йому в очі: молодший брат — ну, що він міг зрозуміти? До того ж мій брат, як і мій батько, не так уже й часто обтяжує себе добиранням більш-менш пристойних виразів. А надто коли злостяться. Я не з тих, кому це подобається.

У сорок восьмому, закінчивши четвертий курс, я з Шляховим одружилася. До позаминулої осені мені здавалося,—з усіх жінок світу тільки я й знаю, що то є щастя. І всі вважали нас за ідеальне подружжя. Навіть ти. Лише мама інколи сумно поглядала на мене. Але ж тещі взагалі вважають, що зяті не гідні їхніх дочок.

Сергія по шлюбі зустрічала я рідко — тільки тут або випадково на вулиці. Я не замислювалася над тим, чому стає мені прикро, коли помічаю, що він уже не опускає переді мною очей. Далі й зовсім зникла в нього та боязкість, що з нею він ще недавно звертався до мене. Таке з'являлося в мене почуття, буцімто віднімають у мене втішну іграшку. Потім Ігор поїхав. Сергій перестав сюди приходити, і я, не знаю чому, почала дзвонити йому до клініки. Раз або двічі на місяць, коли довго не зустрічала його. Верзла йому всілякі дурниці, трохи кокетувала. Навіщо це мені,— не думала. Сергій одповідав скупими й одноманітними словами. Та коли я помічала, що від моїх дзвінків йому не по собі, настрій у мене трохи кращав.

Шляховому я ні про телефонні розмови, ні про випадкові зустрічі з Сергієм не розповідала...

Усе це — приказка. Тепер слухай саму казку. Не вигадану. Найсправжнісіньку...

Позаминулого вересня йшла я одного разу додому. Вже підходила. Коли бачу,— назустріч мені Сергій. Іде заглиблений в самого себе, тягне кийка за собою і все-таки ступає твердо: ніякий не безнадійно закоханий. Навіть мене не помітив.

Я спинила його.

Погомоніли ми з ним, як завжди. Хвилини зо дві, не більше. Я йому про погоду, про те, що пише мені Ігор. А він — вимовить одне слово й замовкне. Дивиться на мене зовсім сміливо. Навіть посміхається. І в посмішці тій нічого журного. Аж прикро мені стало.

Тут підійшов до нас Шляховий — так само повертався додому.

Шляховий звернувся до Сергія з якоюсь ввічливою фразою. Сергій одказав йому тим же. Та щось у ньому мовби змінилося. День, пам'ятаю, був сонячний, теплий. А як на Сергія — раптом набігла на сонце хмара й ураз похолодало... Ні, Сергій не зіщулився. Навпаки, ще вищий став. І звідки в нього чи то гордість, чи то навіть пиха взялася: навіщо, мовляв, ви мені обоє!

Я простягла до нього руку. І хоч зовсім не по-дружньому потис її Сергій, мовила:

«Жаль, що ми так рідко бачимось...»

Тепер я радію, що оте в мене вихопилося. А тоді...

Ти, тату, й поняття не маєш, який Шляховий був ревнивий. Стримуватися, правда, він умів. Зрідка лише, буцімто жартома, допитувався, чи не збираюсь я причарувати того, хто випадком не так на мене глянув, або чому котрийсь з його приятелів цілий вечір не зводив з мене погляду. Але бачив би ти в ці хвилини його очі! І не тільки в ці. Я часто помічала, як підозріло, спідлоба він стежить то за своїми друзями, то за мною.

А мені, признаюсь, було приємно: аж он як, мовляв, кохає мене мій чоловік!

Ну, а того дня його прорвало.

Ми й на десяток кроків не відійшли від Сергія, як Шляховий узяв мене під руку. І я ледве не зойкнула: так його пальці вп'ялися мені в тіло. Нахилився до мене. Очі скажені, зуби вискалені, й аж шипить:

«Після якого це побачення проводжав тебе отой ка-ліка?»

Ні, тату, я не буду переказувати, що почула того дня від Шляхового на вулиці й удома. Навіть те, що в тебе під гарячу руку вихоплюється, ніщо в порівнянні з тим,

що казав він... Ні, слово «кошмар» тут надто слабеньке. Видавалося мені, з чудово пошитого костюма, з-за елегантних манер, з-під того, чим Шляховий маскував своє справжнє «я», зненацька визирнуло безсоромне голе, огидне, мерзенне страховище й намагається обілляти мене смердючими й бридкими помями. А хіба я перед ним завинила? І чим більше Шляховий скаженів, тим твердішою ставала в мене певність, що ця потвора ніколи вже не зникне з-перед моїх очей, хай хоч як її прикрашають та причепурюють. Слів, якими він обзивав мене, я й од п'яних хуліганів не чула.

Шляховий казився, а я мовчала. Та була то зовсім не горда мовчанка, тату. Повіриш, я була така приголомшена — півслова не могла вимовити. Це ж неймовірно — почути стільки мерзоти від людини, з якою прожито шість років. Я чекала: ось-ось прокинусь — і розвіється це жахливе сновиддя.

Я таки прокинулась. Але не від крику й брудних лайок Шляхового. Здалося мені,— голосно й виразно звучать над самим моїм вухом давно забуті Ігореві слова про добро й позолоту.

І я подумала: який же правий був мій брат!

Нічого я Шляховому не сказала, бо слідом за цим збагнула й інше: кожне слово заперечення чи виправдання, хоч і ні в чому мені виправдуватися, буде вже брехнею. І брехатиму я не Шляховому, а сама собі.

Ти розумієш це, тату?

Я мовчала, а Шляховий од того скаженів дедалі більше. І закінчилося його самороздягання тим, що він кинув мені в лице й слово, яким не обзивають, мабуть, в очі найостаннішу повію.

Лише тоді я мовила:

«Коли ти цю ж секунду не підеш звідси...»

Не пам'ятаю, як я це вимовила, що за вигляд був у мене. А тільки це я промовила цілком свідомо: вже знала, що цій потворі я дружиною більше не буду. Навіть крихти жалю не відчула. Я ніби скинула з себе те, що ніколи не було мені потрібно.

Очевидно, так вимовила, що Шляховий нараз побілішав, ба й позадкував од мене.

До всього він, виявляється, був ще й страхополохом. Аж поменшав з переляку. Проте спробував щось белькотнути.

Я перебила:

«Геть!»

І що б ти думав? Шляховий не вийшов, а вискочив з кімнати.

Трохи потупцював був за дверима. Та тільки-но я поворухнулася, поспішно грюкнули вже вихідні двері...

Більш-менш прийшовши до пам'яті, я знайшла себе біля стіни, якраз там, де висіла дубельтівка Шляхового. І моя рука ще тяглася до неї... Чи вистрелила б у моїх руках та рушниця? Мабуть, ні. Зате попоходила б вона, певне, по Шляховому: я — твоя дочка.

Знаєш, мені й досі шкода, що отямилась я надто пізно...

От і все, тату. Тепер ти знаєш, якою часом може бути твоя дочка. Суди її, коли сам безгрішний.

Але не Сергія!

59

Федір Іполитович ні разу не перебив дочки, ні на мить не відірвав од неї погляду. Але непорушне обличчя Тетяни й одноманітний голос нічого не додали до розповіді. Видавалося, не про себе вона розповідала — про когось мало їй відомого.

Чому ж іще більше загострилося відчуття розшарпаності? Невже тому, що життя доччине... і Ольжине... і синове... тече тепер осторонь Федора Іполитовича?

І що, власне, він може сказати Тетяні?

Після довгої мовчанки хмуро вимовив перше, що навернулося на язик:

— Чому ж не прийшла тоді додому?

Тетяна відвела погляд.

— Добре, скажу й про це... Того дня якось не подумала. Весь вечір і цілу ніч інше мені дошкуляло... Другого дня я подала заяву до суду. Довідавшись про це, ти поцікавився: невже й твою дочку не обминула модна пошесть? І перше ніж я відповіла тобі, ти роздратовано заявив: тебе, мовляв, мої особисті справи не так уже й обходять — сама, ні з ким не порадившись, віддалася за Шляхового, сама тепер сьорбай юшку, яку зварила. А пожалкував лише за тим, що Борис більше не їздитиме з тобою на полювання... Щось не захотілось мені тоді бути відвертою.

Федір Іполитович насупився.

— Мати також нічого не знає?

— Мамі я розповіла про Шляхового все. Через півроку після розлучення.— Тетяна розсміялася, та не дуже веселі були в неї очі.— А про Сергія тобі першому кажу... Мама, здається, сама догадалася. Щось часто розпитує в мене про нього.

Федір Іполитович скося зиркнув на дочку.

Можливо, й не збирається Тетяна залазити зараз у батькову душу, переставляти там усе по-своєму. Сьогодні вона вщерть переповнена особистими химерами. Мружиться он на лампу, і хоч смутні в неї очі, першої-ліпшої миті може замерехтити в них щастя... Принаймні на п'ять років помолодшала. І не мороз розрум'янив їй щоки. Палають вони від того, що, кінець кінцем, розібралася в собі самій. А може, й належні висновки вже зробила? (Саме так, здається, висловлюються нинішні молоді люди). Не з тих-бо Тетяна, хто відкладає здійснення задуманого на завтра. Шостенківська ж порода!

Батько рушив навпростець:

— Так що ж, Друзь уже мій зять? Чи, може, ти так із ним живеш?

Дочка зніяковіла трохи.

— Ні те, ні інше, тату. Сергій і досі гадає, що начисто витравив мене зі свого серця. Та до шлюбу в мене з ним рано чи пізно дійде. А тоді без маминої й твоєї санкції,— чи то пак, без благословіння,— не обійдеться.

Федір Іполитович гмукнув:

— Які ж ми, Шостенки, всі до бісового батька самовпевнені!— І сам здивувався: он як самокритично вишло це в нього.

— Ні, я самовпевнена не надміру,— не без лукавства заперечила дочка.— У всякому разі, три години тому я про Сергія нічого не змогла б сказати. Сьогодні Сергій і я вперше щиро розговорилися. І коли б ти знав, що я від нього почувала...

Хоч і полегшало трохи Федорові Іполитовичу: роман дочки з отим телепнем — річ, виявляється, проблематична,— та перебив він її ніяк не доброзичливо:

— Ти диви, який прудкий став Сергій! Стільки років являв із себе неперевершений зразок ні риби ні м'яса, а скоро відчув себе чимось більшим за нуль, миттю помчався до тебе...

І сторопів, нараз почувши:

— Гірше, тату. Не він до мене — я помчалася до нього.

— Ти?

Тетяна присунулася ще ближче. Її голова схилилася батькові на плече.

— Не уявляєш, що дочка твоя на таке здатна? Тоді зараз ти ще більше сторопієш, тату... Так, я пішла до Сергія додому. І такого від нього наслухалася — якби половину сказав мені хтось інший, не знаю, що зробила б із ним.— Голова її вмостилася на батьковому плечі зручніше, а голос забринів, мов у дівчинки, що покохала вперше.— Розумієш, тату, Сергій мене на всі заставки лаяв, доводив, що я — ніяка тобі дочка, а Ігор — нікудишний син, що ні мені, ні Ігореві, ні будь-кому взагалі він не дозволить і пальцем на тебе посваритися, а я відчувала себе, наче він мені віршами освідчується...

Не помітив Федір Іполитович, як піднеслася йому рука, як заплутались його пальці в пухкому, але непокірному волоссі дочки. Давно-бо не лежала доччина голова на його плечі. І стільки радості було в Тані — геть забулося, що не шістнадцять їй уже, що навряд чи потребує двадцятидев'ятирічна жінка хоч би батькової поради в такій інтимній справі.

Але — Сергій Друзь? Щоб Тетяна закохалася в цю мокру курку?

Та ні, бути такого не може! Просто Таня придумала собі нову казку — не так страшну, як химерно закручену. І Федір Іполитович засміявся, бо давно не чув нічого смішнішого.

Дочка підвела голову. Відкинулась на спинку крісла. Руки, правда, не вирвала з батькової. Але рука та ніби втратила тепло.

— Якщо хочеш знати, я пішла до Сергія зовсім не для того, щоб розбудити колишні його почуття. Ігор сьогодні попросився до нього в помічники. Сергій відмовив. Я й пішла вяснити: чому? Чесно скажу: пробувала обернути його на нашого спільника. Я була переконана, що втрюх ми ще до весни допомогли б тобі повернути все розгублене тобою за останні роки: колишню твою відданість науці, смак до справжньої творчості, увагу до учнів... А Сергій заявив, що нікому не дозволить приставати до тебе з будь-якими ногаціями. І зажадав, щоб я сьогодні ж сказала про це й Ігореві. Подивився б ти на Сергія в цю хвилину! — Вільна Тетянина рука стрімко піднеслася вгору.— Ні, тату, він зов-

сім не таке теля, за яке ми з тобою його мали. Ти зрозумій, він переконав мене, що ми з Ігорем — дурні себелюбці... І Ігор, коли я виконала Сергієве доручення, так само й словом не заперечив. Я хотіла привести Ігоря сюди зараз же. Та краще, мабуть, коли він віч-на-віч переговорить з тобою. Він прийде сюди завтра вранці. Вислухай же його, тату. Вислухай без упередження, прошу тебе.

Знову вголос засміявся Федір Іполитович. Тільки тепер смішно йому не було.

Боже мій, які вони безпорадні — і його замалим не тридцятилітня дочка, і всього на рік молодший за неї син! Цикнув на них такий же недорікуватий — вони й ладні стати навколішки. Не злоститися на них треба, а поставити б у куток носами — за годину стали б слухняними. А він, батько, кип'ятився, нерви собі псував...

Сміх Федора Іполитовича ущух так само зненацька, як і почався.

Виявляється, Друзь і тут його випередив — раніше додумався до того, як виправити помилку свого вчителя щодо власних дітей. І от маєш: дочка вже прибігла з повинною, Ігор тим часом заходився ревізувати свою дурість...

Ну й ну...

Уголос Федір Іполитович шорстко мовив:

— Отепер я вірю, що ти врізалася в того небораку по самісіньке тпруте. Та й як тут зголоднілій дамі ледве не бальзаківського віку встояти, коли той, кого вона сама весь час мала за ніщо, нараз з'являється перед нею в ореолі неабиякого героя! Ви тільки уявіть собі: під час операції такого коника втяв — усі роти пороззявляли. В одну мить приструнчив мою вкрай емансиповану дочку. Протягом одного лише дня змусив мого блудного сина схилити переді мною непокірну шию... А я, старий дурень, і не знав, який заповзятливий є в мене янгол-хранитель!

Тетяна звелася, відступила на крок. Очі в неї запалахкотіли — куди там матері замолоду!

— Тату! Сподіваюсь, дійшло вже до тебе, що я й слова тепер не скажу з того, з чим приставала до тебе весь минулий рік. Але ж і ти не смій отак говорити про Сергія. Не думаю, щоб ти хотів війни зі мною. А коли хочеш, то май на увазі: я не втечу, як Ігор. І не дозволю, щоб у тебе піднялась рука на Сергія. Такими учня-

ми не розкидаються!— Вона звела дух, і полум'я в її очах пригасло; знову обернулась Тетяна на ласкаву дочку.— Ти тільки пригадай, тату: скільки було в тебе здібних учнів, а де вони нині? Про те, хто погнав їх од тебе, не будемо зараз говорити. Можливо, лише один тепер і зостався біля тебе справжній, а ти без причини злостишся на нього. Все одно він тебе не облишить, навіть коли ти й силоміць будеш одпихати його. І я вірю, незабаром ти побачиш-таки, що не розумніший за мене й Ігоря з тебе себелюбець, а... Ой!

Тетяна перелякано заплющила очі й аж руку підвела, щоб затулити собі рота. Одначе слово — і саме з тих, що їх вона тільки-но пообіцяла не вживати,— таке слово вихопилось...

Федір Іполитович непоспішливо глянув на годинник. От тепер доходила перша.

Криво всміхнувся.

— Так-так... Намагаєшся підсунути свого тюхтія мені у Веніаміни. Та й добрий же скарб... Де ж твоя принциповість радянської журналістки? Отже, високі мораліте — це для газетних шпальт, а батькові можна нагадати й фамусовське «ну, как не порадеть родному человечку»?.. В якого рябка ти очі позичила?

Дочка все ще стояла з заплющеними очима.

Професор Шостенко урочисто й гнівно підвівся з крісла. Величним рухом зняв газету з напівзібраного листа. Присунув до нього другу купку. Рішуче змішав її з розкладеним шматтям. Зібрав усе в жменю й кинув до кошика. Круто повернувся й вийшов з кабінету. На Тетяну так і не глянув.

Ні дочці, ні синаві, ні дружині... ні свердловчанам, ні тим, хто, забувши про елементарну тактовність, надсилає докори з Далекого Сходу чи звідкись іще... ні, тим паче, найневдячнішому з тих, кого він вивів у люди... нікому заглядати в свою сталю душу, копірситися в ній Федір Іполитович Шостенко не дозволить!

Проти вчорашньої ця ніч минула спокійніше. Та це зовсім не означало, що Жені було легко. Навпаки. Ані на хвилину не облишало її те несамовите напруження, від якого всьому тілові стає терпко.

Ймовірно, Василь Максимович на якийсь час засинав. А може, обіймало його лише забуття. Лежав він тоді непорушно, подиху його дівчина майже не чула, а пульс був хоч і слабенький, зате з минулою ніччю не до порівняння: куди впевненіший і виразніший. Мов визволене з міцних пут, мало-помалу входячи в силу, працювало серце.

Зовсім простими видавалися Жені обов'язки нічної медсестри коло щойно оперованого хворого: треба лише стежити, аби ні спрага, ні сторонні та зайві думки не перешкоджали Василеві Максимовичу дрімати чи хоча б забуватися: адже чим глибший огортатиме його сон, тим швидше загояться операційні рани.

Та яка це копітка робота — раз у раз відгонити сторонне й непрошене від людини, яка тільки-но починає видиратися з безвісті!

А скоро Василь Максимович прокидався, з'являлося сторонніх думок тьма-тьмуща. І кожною він хотів поділитися з Женею, на кожную вимагав її відгуків.

Ще складніше боротися зі спрагою. Не те щоб досхочу напитися, а й зайвої краплини не можна передати тому, чие тіло — ледве не суцільна рана. Адже кожна крапелька — це ж зайва робота для знесиленого серця, а йому стає діла й без того. І хай Василь Максимович вип'є хоч би й бочку, за хвилину в роті знову пересохне.

Тим-то ані на секунду не облишала Женю настороженість...

Отямившись, Василь Максимович шумно зводив дух. І, не розплющуючи очей, питає:

— Де ти, доню?

Женя похапливо схилилася до нього.

— Я тут.

— Дай-но ще краплинку.

— Та ви ж пили!

— Пив...— ображався Черемашко.— Мазнула по губах — та й потому. Ти ж чуєш, язиком не поворухну.

Женя нагадувала:

— Вчора ви терплячіші були.

— Терпцю вже ні крихти не залишилося, доню, — чи то скаржився, чи то виправдувався хворий.— Ще перед операцією весь чисто розгубив. І благаю ж я, зрештою, про одну-єдину крапельку.

Не можна, щоб в такому стані мордувала спрага...

Голосно зітхнувши: он на який, мовляв, злочин ви

мене підбиваєте,— Женья виймала з напувальника обгорнуту марлею ложку і, коли вода стікала з неї, підносила Василю Максимовичу до рота. Її зітхання дещо впливало: не жадібно й зовсім не довго смоктав він ту марлю, а випустивши, відвертався, ніби з переситу. Лише коли Женья дозволяла йому випити цілу ложку, що-сили зціплював зуби й, поки не висмоктував марлю до суха, ложки з рота не випускав.

Уже після першого такого напування, Василь Максимович почав шепотіти, майже не розтуляючи губів — боявся, видно, видихнути випите:

— Знаєш, доню, буцімто не лежу я, а кудись їду. В Індію, чи що?.. Цікаво глянути мені на місця, де наші мотори будуть встановлені. Та більше на тих, для кого ми їх складаємо... Але не в тім справа. Ввижається мені, їду я не сам. І не з синами. І не з заводськими хлопцями. А чомусь із тими, хто коло мене сьогодні крутився. Аж чудно... Скажеш, маячня? Хай. Та не дає вона мені спокою... Мо', допоможеш у ній розібратися?

Женья твердо відказала:

— Вам спати треба.

— От і я про те ж саме,— згоджувався Василь Максимович.— А маячня, кажу, весь сон мені розганяє... Чому, наприклад, ваш професор такий суворий до Сергія Антоновича?

Не сперечатися ж медичній сестрі з тяжкохворим, не доводити ж йому, що плече він дурниці. І Женья намагалася втихомирити його тихим і рівним голосом:

— Федір Іполитович з усіма суворий і вимогливий. А до себе найбільше.

— Не те кажеш, доню.— Василь Максимович покрутив головою.— До всіх та до себе, може, й вимогливий. А до Сергія Антоновича причепливий. І не прикидайся, наче не розумієш.

Женья вдалася була до загальників:

— Особливі поміж них взаємини. Я ж минулої ночі розповідала вам...

— Я терпець загубив, а не пам'ять, доню,— вів своєї Василь Максимович.— Якби не знав я, що один з них рятувальник, а другий урятований, я б не дивувався... От Сергій Антонович, я помітив, по-синівському ставиться до вашого професора. А щоб у професора була бодай крихта тепла до нього,— нема. У чім же тут справа?

Василь Максимович не розплющував очей — не розібрати, чи серйозно говорить, чи знічев'я теревені править. Та все одно — як на людину, що всього дві години тому викараскалася з операційного наркозу і про завтрашній день якої нічого певного ще не скажеш, дивна була то вимога. Не зразу відповіла Женя. Та й як на таке відповідати?

Про те, як ставиться Федір Іполитович до найслухнянішого зі своїх учнів і взагалі до підлеглих, вона не замислювалася. До чого їй це? Професор Шостенко — людина талановита та й заслужена: йому — керувати, решті — виконувати його вказівки. А переказувати хворій людині почуте вчора від Вадика — це й собі обернутися на плетуху.

А найчудніше — звідки в кілька годин тому оперованої, напівнепритомної людини стільки цікавості до того, що її аж ніяк не обходить?

— Я слухаю, доню,— нагадав Василь Максимович.

Женя почала відказувати тим співучим голосом, яким колись розповідала їй казки мама. Але не про взаємини професора з ординатором — старалася, щоб Черемашко повірив у досвідченість і велику чуйність обох: вони, мовляв, стільки вже зробили для нього, а ще більше зроблять!

Зовсім розгубилася Женя, коли побачила: між повіками у Василя Максимовича з'явилися щілинки, звідти виглядають на неї усмішливі й хитрі чоловічки. І почувла аж ніяк не розчароване:

— Спасибі, доню. От і розвиднілося переді мною. Не лише лікарів, а й тебе бачу виразніше... Одне ще скажи: отой чорнявий лікар... чи великий він приятель Сергієві Антоновичу?

На це Женя відказала зразу:

— Так. Вони разом училися. Кажуть,— були колись нерозлийводами.

— А нині?

— І нині, здається,— мить повагавшись, потвердила Женя.— Сьогодні вони вперше зустрілися після кількарічної розлуки. Молодий Шостенко працює десь на Донбасі.

Очі Василя Максимовича розплющилися зовсім.

— Молодий Шостенко, кажеш? Професорів син?.. От ніколи не подумав би...

— У старшого Шостенка не помітно ні крихти батьківського, а в молодшого нічого синівського, так?— Женья дозволила собі зачепити те, що ні для кого не таємниця.— А вони давно глечика розбили... Більше я нічого не знаю й не розумію,— похапцем додала вона.— Спіть!

Черемашко покірно заплющив очі...

Протягом наступної години він двічі прокидався, висмоктавав з марлі вологу й одразу ж засинав. А коли Женья вдруге почастивала його повною ложкою води, зашепотів:

— Ну, а ті молоденькі лікарчуки...

— Та згляньтесь на себе, Василю Максимовичу! — пошепки заводала Женья. — Дайте, кінець кінцем, собі спокій. От виспитесь...

— Ні, відсипатися доведеться мені довго, доню,— рішуче заявив Черемашко.— Встигну... Як же поводитись професор з іншими своїми підлеглими?

— Як належить... Перше його правило: тверда дисципліна не зашкодить ні лікарям, ні науковим працівникам. Це переконання він на військовій службі придбав... У Червоній Армії він був усю громадянську війну: з першого пострілу до останнього. Спершу був за полкового лікаря, потім по госпіталях. І всю Вітчизняну війну пробув на фронті. Нині він генерал-майор у відставці.

Черемашко так стулив губи, мовби заманулося йому свиснути по-хлоп'ячому.

— Та й заслужений же... А ти здорово його змалювала: зовсім розвиднілося переді мною... А чи добрі помічники Сергієві Антоновичу оті двійко молодиків — статечний та довготелесий?

— Спіть!— найрішуче зажадала Женья. Та затрепетали повіки у Василя Максимовича, і щоб не розплющились вони, заспішила:— Довготелесий надто далеко вперед дивиться. Так далеко, що не все й під носом у себе помічає. А хто видається вам статечним, у того самовпевненості більше, ніж розуму.

— А ти?— похапцем спитав Черемашко, і знову крізь вії глянули на дівчину веселі чоловічки.— Чи розумієте одне одного ти й Сергій Антонович?

Ніяково стало дівчині. Якнайрішучіша була її вимога до невгомного хворого:

— Вам конче треба спати, товаришу Черемашко.

Подих Василя Максимовича враз вирівнявся.

Цілу годину пролежав не ворухнувшись. І тільки після третьої ложки мовив зовсім сонним голосом:

— Ще про одне послухав би я, доню. Чи не розповіла б ти й про своє життя?

— Будь ласка,— згодилася Женья.— Тільки це не заколисає вас: моєї біографії й на півхвилини не стане.

— А ти розповідай не про те, що було, а про що тобі мріється, чого ти від життя хочеш, що за люди тебе оточують та чого хочуть од тебе, чи не трудно тобі з ними. Диви, на кілька хвилин й розженешся. Щоб я задрімав, більшого не треба.

І знову Женья немовби казку розповідала хлоп'яткові, хоч у мріях її нічого казкового не було.

Попрацює вона тут іще років зо два, доведе сама собі, що не гірший за Танцюру може вийти з неї лікар, і спробує скласти вступні іспити до медичного інституту. А якщо по закінченні навчання візьмуть її сюди вже за лікаря,— про більше вона й мріяти зараз не хоче. Тут же не тільки лікують, а далеко вперед зазирають— прагнуть, щоб на землі взагалі хвороб поменшало... Не зичить Женья собі зараз і іншого оточення...

А втім, про оточення своє не встигла заїкнутися: Черемашкові очі поволі заплющились...

І тільки перед світанком, коли дівчина ставила йому термометр, Василь Максимович прокинувся. І очі в нього були такі, мовби виспався за цю ніч, як ніколи.

— Невже ранок?

— Шоста година,— кивнула Женья.

Черемашко хвалькувато заявив:

— От бачиш, не побила мене сила божа ні вчора, ні цієї ночі!— І по його зарослому рясною щетиною, але не такому вже й землистому обличчі тремтливою хвилюю прокотилося вдовolenня.— І за це отакенне спасибі перш за все Сергієві Антоновичу. Коли ти живий, думай тільки про живе,— он яку рацію він навів мені вчора вдосвіта. І таки навів. І ти йому віриш, доню, правда ж?— Черемашко по-парубоцькому підморгнув дівчині.— Отже, мене тепер ніщо не візьме. Навіть підступитися не посміє. І тобі, красуне моя, вклонився б я низенько: цілісіньку ніч ти не давала мені в собі копирсатися. Не так щоб багато розповіла, та за твої ніточки я обіруч ухопився— до клубочків самотужки добудуся. Адже часу в мене на це донесхочу... І до чо-

го ж охоче посплю оце зараз! Почастуй лишень мене ще однією ложечкою води. І сама перепочинь: не прокинись я, аж поки Сергій Антонович не розбудить.

Зовсім спокійне стало у Василя Максимовича лице. А коли Женья піднесла йому ложку, очі його були заплющені, рівномірно підіймалися й опускались груди.

61

Аж он коли второпав Ігор усе.

Повернувшись після відвідин Сергія додому, Тетяна докладно, нічого не пропускаючи, переказала братові й братовій свої химерні розмови з ним. Ні разу не перебило її подружжя. А Тетяна ні разу не підвела на них очей. А коли, після її розповіді, Ігор скорше схопився, аніж звівся з канапи, й нетерпляче забігав по кімнаті, стала чомусь іще задуманішою.

Першою думкою в Ігоря було:

«Не в усьому, звичайно, але багато в чому Сергій, виходить, ближчий до істини, ніж я...»

А другою:

«Над чим тут, власне, мені розводитися?»

Можливо, тому це спало йому на гадку, що надто відчутного болю завдала йому другава відмова, а Надійчині очі невідступно стежили за ним і визирали з них такі ж самі думки, як і в нього, і ті ж єдино можливі висновки з них.

Про те ж саме, певне, гадалося й Тетяні. Як низько схилила вона голову... І як замріяно крутили олівець її пальці...

Обоє вони, сестра й дружина, ждали на рішуче слово від Ігоря.

Він одкинув упале на лоб волосся. Промовив так, неначе важкими за каміння стали раптом слова:

— Ну... що ж... Завтра... о сьомій ранку... ледве батько прокинетесь... я буду в нього. Не випущу з дому, аж поки... Сама знаєш!

З цим він звернувся до Надійки, а по ухвалу свого рішення підступив до сестри:

— Як ти гадаєш, Таню?

І тільки коли Тетяна кивнула, знов оглянувся на дружину:

— Ну, тепер ти спокійна?

Може, й виглянуло з Надійчиних очей щось переможне. Та співчуття було в них більше. І відказала вона дбайливо:

— Годі тобі нервуватися, Ігорку. Рано чи пізно, а перший крок до замирення з батьком однаково довелось би зробити тобі.

Співчутливо кивнула братові й Тетяна:

— Виходить, ключ до батькової душі в Сергія. Отож не він нас, а ми його мусимо підпирати.

Ігореві аж пекло огризнутися. Та так, що навряд чи зумів би спокутувати свою брутальність згодом... А завтра пішов би таки до батька... Не для того, звісно, щоб одмовитися від усього, до чого стільки років прагнув і всім серцем прагне нині. Адже тільки добра він завжди зичив батькові. Та має рацію Тетяна: Сергій знайшов вірнішу стежку до зашкарублого сумління свого вчителя. Отже, має ступити на цю стежку й Сергійов друг...

Дуже добре, що промовчав Ігор. Бо ж не в тім, зрештою, справа, хто чийм спільником має стати. Найголовніше тепер — Василь Максимович. Замирення Ігоря з батьком не вилікує, звісно, цю людину. Та коли незгода Шостенків залишиться в дотеперішньому стані, якою свинцевою брилою ляже на батька й сина провинна за смерть Черемашка! Людина, котра, поза всім іншим, витягла з черепашки Сергія, почала обертати його на бійця. Якої страшної шкоди загибель Василя Максимовича може завдати Сергієві...

От з чого треба зараз виходити!

От про що думала, мабуть, і Тетяна.

Прийшовши сюди від Сергія, вона не роздягнулася, ба й пальта не розстебнула. Присіла за звичкою до свого письмового стола, розмову з Друзем переказала без передмови, без коментарів. Машинально, щоб заспокоїти чимось руки, взяла олівець і, наморщивши лоба, весь час стежила, як він крутиться між пальцями.

Співчутливо глянувши на розгубленого брата, Тетяна обережно, мовби крихкий він, поклала того олівця, звелася й рушила до дверей. На якусь хвилю затрималась біля канапи. Там, підклавши кулачок під щоку, солодко спав Іванко: забагато, як на дворічну душу, обступило його сьогодні вражень, украй стомився маленький...

З племінника Тетяна знову перевела погляд на брата.

— А може, підеш до батька зі мною? Щоб залізо, бува, не простигло...

Кувати, ясна річ, треба якнайскорше. Це Ігор прочитав і в Надійчиних очах. Але сестрі відказав насуплено:

— Я охоче б... Та вдиратися серед ночі до домівки високого шефа стажерові, який ходить ще по дуже тонкій кризі,— хіба це пристойно? А блудному синові...— Він безнадійно махнув рукою.— Ну, з чого я почну? Як маю повестися, щоб батько мене вислухав? Як маю говорити, щоб ніщо в моїх словах його раптом не шпигнуло?.. Ні, так ризикувати я вже не маю права. До ранку постараюся щось придумати. Мушу придумати. Придумаю...

«...таке, щоб не всю пошану до себе втратити»,— закінчив подумки.

Сестра не озвалася. Промовчала й Надійка. Тільки переглянулися, розуміючи одна одну.

Потому Тетяна вийшла. Слідом вийшла й Надійка— проводити зовицю.

Ще кілька разів Ігор пробігся навколо стола.

Краще, звичайно, знайти б йому свою хоча б і ледве прохідну стежку до батьківського серця. Та надто багато всюди крутих і височенних завалів з того, що призбирувалося роками, абияк та абикуди скидалося, злежувалося в каміння. Чи ж стане однієї ночі, щоб пробитися крізь отаке груддя? І як зробити, щоб у чоловікові пошуки Надійка не втручалася? Ігор дуже любить її, але ж свекра свого вона знає лише з чужих розповідей, і поради її не в силі підвестися над загальниками. А часу дружина може відібрати в Ігоря без ліку...

Зате більше, ніж достоту, знала Надійка свого чоловіка.

.. Чи довго проводжала вона Тетяну,— Ігор за часом не стежив. Але тільки-но повернулася, на круглому столі серед кімнати з'явилось дві склянки, цукерниця, тарілка з печивом. Господарювала так, ніби зовсім уже звикла до цієї кімнати.

— Зараз буде чай,— сказала.— Міцний, як ти любиш... Цю ніч ти й прилягти, напевне, не зберешся...

І не оббіг Ігор кімнати ще двічі, як у склянках запарував чай.

— Сідай,— запросила Надійка,— випий. За ніч іще знаходишся.

А коли Ігор похапливо, обпікаючись, надпив, дружина боязко (такого з нею раніше не траплялося) опустила очі й спитала:

— Може, легше тобі буде, коли міркуватимеш угло-с? Виразніше побачиш, яка думка добра, а яка ні до чого... Ну й казала я тобі, що буду в твоїх обідати. Отож слід і мені знати, як і про що будеш розмовляти з батьком уранці... Я нічим тобі не заважатиму, Ігоре. Постараюсь мовчати, навіть коли на дурниці зіб'єшся...

Лагідність ще ні разу не підвела Надійку. Вміла вона самою нею доходити з чоловіком того, чого іншій дружині не таланить домогтися ні ущипливою мовою, ані лютим шипінням. Проте сьогодні то була не звична, не певна себе лагідність. Коли Надійка раніше вдивлялася в Ігоря, той почував себе прозорішим за повітря. А нині очі її пильні й збентежені: невже вгледіла щось досі не помічуване в ньому?

Ігор вагався недовго. І почав з того, на чому дружина перепинила його гадки:

— Розумієш... І ти, і Таня, і я, ба навіть Сергій, найстарший з нас,— словом, усе наше покоління,— ми... як би це сказати... ну, ми немовби в поїзді народилися. Згодом довелось нам пересісти на автомашини, а далі й на літаки: спершу на звичайні, а там і на реактивні. І ось-ось опинимось в ракетах. Нічого надзвичайного в цьому для нас нема. Народжені в русі, ми не знаємо, що то є непорушність... Можливо, ти, Таня й Сергій не зовсім так думаєте. А мені здається,— від попереднього покоління ми... ні, ще не відірвалися, але вперед рвемося значно рішучіше, ніж воно. От у чому, напевне, вся справа... Сам по собі процес цей з усіх боків закономірний. Кожне нове покоління мусить пройти далі попереднього. І чим далі воно пройде, тим більша слава і йому, і його попередникам... Чи я, по-твоєму, плету абищо?

Надійка, як пообіцяла, не відповіла. Тільки ще збентеженіші стали її очі.

Ігор спробував висловлюватися ясніше:

— Я хочу сказати, що ми народилися в путі. Перебуваємо, як кажуть фізики, в стані руху, який щодалі прискорюється. Найстарший з нас Сергій, коли був піонером, співав: «Наш паровоз, вперед лети». Ми з тобою на піонерських вогнищах підхоплювали вже іншої: «Ве-

де той літак комсомолець-пілот». І беззастережно вірили, що до нас наближається «ера років ясних»...

Брови Надійчині заворушилися, в очах замиготіла тривога: чому Ігор так розплився думками?

Якщо досі нахмурений Ігорів погляд блукав по кімнаті, ні на чому не затримуючись, то тепер він прикипів до дружини. В мові забринів сумний усміх.

— Ми так призвичаїлися до життя в невпинному русі, що й у комунізмі, напевне, не спинимось: він буде для нас не кінцем шляху, а тільки етапом. І смерть зустрінемо на ходу, мов солдати, які вперто йдуть у наступ. Так напружено ми вдивляємося в те, що перед нами, так стараємось всього дійти,— часом забуваємо, що слід усе-таки коли-не-коли й оглядатися. Лише після зустрічі з Черемашком, а надто після сьогоднішньої операції я вперше спитав себе: а що ж у мене позаду? Ти пам'ятаєш, як терзала мене загибель такого ж хворого в нашій лікарні? Я заспокоював себе тим, що випадок той — мов коли ліктем заб'єшся: біль майже нестерпний, але скороминучий. А сьогодні мені стало страшно: виходить, не тільки батькові, але й мені не так уже важко виправдати себе... Після того як Сергій... Подумай тільки, він кількома звичайними словами розбудив у свого напівбога сумління, змусив пригадати трохи не все, що той знає й уміє!.. Тобто зробив з батьком те, на що ні я, ні Таня не були здатні... Так от, після того, як недавній рак-самітник відмовив мені в елементарній дружній послuzі, я ледве стримав свою злість... А тепер лютую на себе: як сталося, що Сергій знає мого батька краще, ніж я?

Одним ковтком Ігор спорожнив свою склянку. Поліз був по цигарку. Та оглянувся на заснулого сина й висмикнув руку з кишені.

Дружина знов налила йому чаю.

— Не з дурними нотаціями приставати до батька, а частіше ставити себе на його місце — от що я мав робити. А я лише зараз починаю розуміти: таким, який він є, зробив його час.

Ігор навалився ліктями на стіл, приплющив очі: треба якнайшвидше перебрати пам'яттю те, від чого так довго відмагувався.

— Мені дуже важко розібратися в тому, що довелось пережити моєму батькові. Коли формувалася батькова вдача, мене не було на світі. Про тодішнє життя відомо

нам лише з книжок та чужих слів... Твоєму батькові ще й п'ятдесяти нема: свідоме життя його почалося після Жовтневої революції. І жив він у зовсім іншому оточенні — шахтарському. Мого з ним не порівняєш... От і спробуй зрозуміти, за що ми маємо право спитати з професора Шостенка, а в чому він ні перед нами, ні перед радянською наукою не винуватий. Ну й у чому завинили вже перед ним такі, як я.

Ігорева рука знову полізла до кишені. І нічого не витягла й цього разу.

— Народився мій батько в минулому сторіччі. Свідоме його життя почалося задовго перед Жовтнем. Якби не революція, не знаю, що вийшло б із цього... Яке дитинство, яка юність були в нього, це для мене туман... Є таке слово — «рутина». От воно, на мою думку, досить точно визначає середовище, в якому зростав Федь Шостенко. В дитинстві кожний новий день був для нього мало не точною подобою дня минулого. В родині вважалося: піднятися на один приступок суспільних сходів — щастя, а зійти на нижчий — трагедія... Відбувалися й тоді знаменні події: революція п'ятого року, перша світова війна. Але в п'ятому році батько був у першому чи в другому класі гімназії... Відгомін революційних подій навряд чи пробивався крізь грубезні мури казенних гімназій, а надто до учнів молодших класів... Перша світова війна, здається, розбудила щось і в батька. Та коли б, кажу, не Жовтень, не вийшло б з нього нічого. Революційні події змусили його не нехтувати своїми знаннями: геть усе, що мав, він оддавав хворим, учням, науці. Всі почесні знання, всі ордени одержано ним по праву... А йому ввижалося, що він везучий понад усяку міру... От і почало спадати мені на думку, що батько не такий, яким повинен бути...

Відавалося Ігореві — не про рідну людину він розповідає, а стоїть біля ліжка хворого й, загнавши свій неспокій так глибоко, що й сам перестав його відчувати, старанно шукає причини давньої, але неясної хвороби.

Не помічав він і того, що чимраз тривожніше стає Надійчин погляд, що не раз поривалась вона щось спитати...

Ігор думав уголос далі:

— Від нього почали тікати найздібніші учні... Я про це розповідав тобі вже тисячу разів... Але ж тоді я зовсім не думав про причини втеч... Я бачив,— надзвичайно

обдарована людина мій батько. Але самих здібностей замало, щоб рухати вперед науку, це я лише починаю бачити. Тим більше, його наукові інтереси ніколи не виходили за межі тієї частини біології, яка обслуговує хірургію. Розвитком точних наук та техніки він ніколи не цікавився, хоч охоче користувався і рентгеном, і електрокардіографом, і іншими приладами. Принцип відносності, квантова механіка, будова атомного ядра — що, мовляв, до них хірургові? А в наш час спеціалістові навіть вузького фаху так міркувати не годиться. Батько не помітив, що біологія з медициною навіть не пересіли, а на ходу перескочили з поїздів на реактивні літаки. А коли нові відкриття точних наук, знайдені ними найдосконаліші методи досліджень, скрупульозна перевірка відомих раніше й щойно помічених фактів математичним аналізом, числом і мірою, — коли все це владно постукалося до нього в двері, він двома руками відмахнувся. Надто зжився він із тією методикою, яку наука виробила для себе ще наприкінці позаминулого століття і яка дозволила їй перейти від пішого ходіння навпомацки й у п'ятні до їзди залізницею з потужним прожектором на паровозі. Батько й донині переконаний: та методика за півтора ста з гаком років настільки вдосконалилася, — куди там кібернетиці! Тим паче, з математикою й фізикою мій батько ніколи в ладах не був.

Надійка не втрималась:

— Чи не забагато ти хочеш од старої людини? Мало хіба вона на своєму віку зробила?

Ігор зітхнув.

— Він може — отже, мусить — зробити набагато більше... Та ти ж бачиш, я визнаю, що причини відставання мого батька не тільки в ньому... Можливо, якби він увесь час перебував під тиском тих вимог, що їх ставила Радянська влада перед ученими за життя Леніна, батькові стало б сил іти попереду й тепер. Труднощі, викликані прискоренням розвитку й медичної науки, подолав би. Стало ж йому попередніх поштовхів, щоб іти правильним шляхом, у перших лавах радянських хірургів до кінця війни!..

Ігор сперся на стіл ліктями, підпер голову долонями.

— Ще раз повторюю: очевидно, тут не лише батькова провина. Дивні речі почали творитися в радянській науці після війни. Насамперед у біології. Не новітні наукові факти, не наслідки останніх досліджень стали

критерієм істини. Залунали голоси, що біологічна наука дійшла, мовляв, у нас до геркулесових стовпів. Мічурінський напрям був оголошений єдино правильним. Останнє слово в фізіології сказав Павлов. В агрономії вічною істиною стало те, що сказав Вільямс. Але ж ні в Мічуріна, ні в Павлова, ні в Бурденка навіть гадки не з'являлося, що в своїх галузях вони дійшли до останнього рубежа в пізнанні. Вони ясно бачили, що ніяких меж у пізнанні світу нема й не може бути. Вони самі до останнього подиху свого шукали нових шляхів у науці й вимагали цього від своїх учнів і послідовників,— бо щодня перед наукою поставали нові факти й нові закономірності, які потребували досліджень... А у нас наприкінці сорокових років зовсім не це стало основою наукових праць, а відшукування нових доказів для вже доведеного: хоч того, мовляв, самого, аби в іншу миску... Тоді й народився гіркий дотеп: «Власна думка автора — найкоротша відстань між двома цитатами». За таких умов дуже легко втратити прагнення до нового слова в науці... У мого батька попередніх заслуг було чимало. От він і дозволив собі не зазирати в іще не розвідане...

Не до Надійки,— до самого себе звертався Ігор. Він так поспішав знайти відповіді на запитання, які досі перед ним не виникали,— не помітив, як зовсім заспокоїлась його дружина.

— Сьогодні я на власні очі побачив: з надбаного колись батько нічого не втратив. Операція, яку він зробив Черемашкові — це робота справжнього майстра. Отже... Не думай тільки, що я повністю виправдую батька. Те, що я сказав, означає: він роками тримав свій талант закопаним у землю. І тільки сьогодні був змушений... розумієш, змушений Сергієм!.. викопати свій талант. А чи надовго?.. Все-таки одного я не розумію й не знаю, чи зрозумію: як він може вважати себе членом Комуністичної партії?

Відповіді на це не було. Ігор не всидів-таки — витягаючи цигарку на ходу, подався з кімнати.

У темному коридорі кілька разів жадібно й похапцем затягся міцним тютюновим димом. Але й це не привело до нього відповіді. І спокійнішим не став анітрохи.

Ну, гаразд, угледів син у батькові те, чого довго й уперто волів не помічати.

А що далі?

Кинувши недокурену цигарку, Ігор понуро повернувся до кімнати. В роті було сухо. Одним духом проковтнув залишки простиглою чаю. І здивувався: на Надійчиному лиці ясніло вдоволення.

— Ще налити?

Ігор заперечливо хитнув головою.

Та дружина налила йому ще склянку.

— Отже, завтра вранці повториш цю лекцію батькові?

Ігор одвів погляд убік.

— Ні, не збираюсь. Просто треба було звести докупи все, що заходило й заходить мені сьогодні в голову... Розмова з батьком мусить бути зовсім іншою.

— А якою?

Вже почали безпорадно розводитися Ігореві руки, він ладний був розписатися у власній безпорадності.

— Ще не знаю. Але часу до ранку багато — щось придумаю.

Як же невпевнено вимовив це Ігор...

Надійка підійшла до нього, сіла поруч.

— Нічого ти, Ігорику, сьогодні не придумаєш. Прийдеш до батька невиспаний, почнеш невідомо про що заїкатися... Лягай краще спати. Завтра я розбуджу тебе якнайраніше, зіскребеш ти з себе оцю щетину.— Пестлива рука пройшлася по Ігорових щоках.— Як слід зробиш зарядку, постоїш під холодним душем. Вдягнеш найкращий свій костюм. І якнайуважніше вислухаєш мене.

Ігор спробував усміхнутися й собі.

— На це мене й зараз стане.

Надійка підвела погляд.

— Знаю. І почнеш сперечатися? Переконаєш сам себе, що нічого путнього я тобі не порадила? Не до суперечок мені зараз,— спати хочу... Ранком, на свіжому голові, ти второпаєш, що нічого кращого тобі не придумати... Лягай, а то і я не засну... без цього плеча.

І Надійка схилила на чоловікове плече голову.

«Невже проспав?»

Ця тривожна думка розбудила Друзя.

Але світні стрілки годинника (лягаючи, Друзь забув зняти його з руки) показували лише десять на

шосту. Цілу годину ще можна поспати. Та й голова — неначе камінням її натоптано: не відірвати від подушки.

Друзь змусив себе підвестись на лікті.

Що ж розбудило його так рано?

Ну, приснився йому інститутський патофізіолог — Віктор Валентинович... Той намагався в'яснити, як реагуватиме собака на відсутність води в його організмі, коли зняти в неї відчуття спраги: чи проживе вона довше, ніж контрольна тварина, якій просто не дають пити?..

Але до чого це Друзеві?

А втім...

Хвороба й учорашня операція відчутно зменшили, звісно, кількість води в Черемашковому організмі. Та цю нестачу треба поповнювати так, щоб вона не проходила через піддані резекції тонкі кишки, поки не загояться операційні рани. Є чимало способів для цього. От тільки — чи зніме отаке, в обхід кишечника, напування відчуття спраги? А воно тим страшне, це відчуття, що катуватиме хворого безперестанку, відбиратиме останні сили...

Отже...

Куди й поділося каміння з голови! Сонноти мов не було. Друзь схопився, почав одягатися.

Негайно до клініки, до першої палати! І якщо хоч трохи погіршало Васи́леві Максимовичу, Друзь подзвонить Вікторові Валентиновичу, вблагає його зараз же приїхати до інституту...

Якось одягся, не запалюючи світла. Навшпиньках прокрався до кухні. І тут, щоб не розбудити матері, не запалив світла, протер очі мокрим рушником. Заходився в пітьмі нишпорити по закутках, де мати зберігала продукти: хоч їсти й не хотілося, треба чимось підживитися — день буде не легший проти вчорашнього.

Аж раптом спалахнуло світло. Отоді Друзь на щось наткнувся від несподіванки.

Біля дверей стояла мати, заспано мружилася на сина.

— Х-ху! — полегшено зітхнула вона. — А мені причудилося — злодій... Виголодався серед ночі, чи що?

Друзь засоромлено підняв перекинуту табуретку.

— Та ні... Пригадалась одна штука. Конче потрібна моєму Черемашкові. От я й...

Мати зітхнула ще раз.

— Ну, коли так приспіло...— Вона помовчала й дала невпевнено:— Тільки ж... Чи не забагато береш ти на себе, Сергійку? Ти ж у мене...

Друзь зупинив її жартом:

— Я в тебе, мамо, лише починаю в силу вбиратися. До того ж...

Дивні слова були навернулися йому на язик:

«Ще й тринадцятий рік мого другого життя не минув, а я все ще надолжую одібране війною. А коли надолжу, будуть у мене учні, то обов'язково залишиться в них щось моє, як багато чого зостанеться в мені від Федора Іполитовича. І буде то вже третє моє життя...»

Ні, й пари з уст не випустив Друзь, бо навіть перед самим собою совісно отак приндиритися.

Мати сказала:

— Коли вже треба тобі до клініки, поголись ото спершу. Ач, як за два дні заріс: ще Черемашка свого налякаєш. А я вже зберу тобі чогось поспідати. І чаєм напою.

Цілу годину добирався Друзь до інституту. Прийшов туди аж о пів на сьому.

На обох верхніх поверхах, у клініці, стояла така тиша, наче не зосталося там жодної живої душі. Значить, усе гаразд. Та не поменшало від того в Друзя ні хвилювання, ні поспіху. До чоловічого відділення добувся, не помітивши сходів. Лише перед першою палатою притишив ходу, щоб не накоїти там переполоху. Навіть навшпиньки звівся.

Двері в палату розчинено.

Лампочка грибок стоїть на столику в дальньому від ліжка кутку.

На тлі її присмеркового світла Женя видалася тьмяною тінню. Сиділа вона нерухомо, подавшись всім тілом до ліжка. Почувала себе, мабуть, солдатом першого року служби, поставленим чатувати на найвідповідальніший пост.

Друзеві трохи полегло. А надто коли розгледів Василя Максимовича.

Черемашко лежав горілиць, повернувшись обличчям до медсестри. Очі заплющені. Ковдра повільно й рівномірно то піднімалася, то спадала. Невже так міцно й спокійно спить?

Відчувши, що на порозі хтось стоїть, Женя оглянулася. Очі її спалахнули.

Друзь мимоволі всміхнувся. Дівчина вперше в житті сама-одна просиділа цілу ніч біля тяжкохворого, замучили її всілякі страхи, висотало досі не знане напруження. Для неї ця ніч — мов перший бій для необстріляного солдата. І зробила вона все, що від неї вимагалося. От і зраділа.

Безгучно, навіть кріслом не рипнувши, Женя просковзнула в коридор. Стала так, щоб мати Черемашка на оці. Друзеві про все доповіла статечно, немовби ніч ця зробила її досвідченою, до всього звиклою медсестрою:

— Ніч минула спокійно. Прокидався Василь Максимович не дуже часто й зараз же знов засинав. Надто він балакучий. А відчуває себе не гірше, ніж перед операцією.

А очі її не гасли.

— Багато пив?

— Та де! Посмокче вологу марлю, та й уже... Першу половину ночі намагався розмовляти зі мною — про що хочете, тільки не про хворобу. Ані одної скарги... І ні разу не марив.

— Спасибі, Женю, — вельми стримано, стараючись не помічати її піднесення, мовив Друзь. І, пригадавши позавчорашне, привітався: — І доброго вам ранку.

Женя коротко кивнула — точнісінько як він у неділю:

— М-м... угу!

Друзь хотів відказати холодно:

— Ви, мабуть, утомились?

А вийшло заклопотано.

І Женин голос немовби задзвенів:

— Та що ви, Сергію Антоновичу, яка там утома! Чергувати коло людини, яку, крім вас та мене, всі вважають за безнадійну, й чимраз виразніше бачити, що праві ми, а не вони... Такого в моєму житті ще не було. Я не помітила, як ніч минула... Котра зараз?

— Незабаром сьома.

Женя співчутливо мовила:

— А ви, Сергію Антоновичу... ви й сьогодні цілу ніч не спали?

Здається, пощастило Друзеві вдати, що він цього не почув.

— Черемашка, будь ласка, не будіть. Хай сам прокинеться. Тоді покличете мене. Я буду в ординаторській.

І похапливо рушив від неї.

Женя гукнула навздогін:

— Хіба ви не оглянете...

Вже зовсім холодно перепинив її Друзь:

— Я сказав: хай Василь Максимович виспитьсь. Це має найбільше значення.

До ординаторської він дійшов, твердо ступаючи. Не оглянувся, не захотів помітити, як померкнули дівочі очі, як мов тінь просковзнула Женя в палату, як застигла на своєму кріслі в тій же напруженій позі.

В ординаторській Друзь підійшов до телефону, простяг руку до нього. І трубки не зняв. Ніколи ще не було йому так трудно зібратися з думками.

...Спати, якнайдовше спати — лише це й потрібно Василеві Максимовичу. Спати сьогодні, завтра. Весь час домагатися, щоб якнайменше впливало на нього зовнішнє, щоб не видавалася йому нестерпною прага, щоб не помітив він у будь-чийх очах занепокоєння й тривоги, ні над чим би не замислювався. Тоді організм сам знайде резерви для найшвидшого поповнення сил. А допомагати йому в цій борні на перших порах слід введенням безпосередньо в кров, до лімфатичної системи глюкози, інших поживних речовин, антибіотиків, вряди-годи й наркотиків... Можна вдаватися до обережних ін'єкцій і такого потужного стимулятора, як *spiritus vini*...

Думки ці виникли в Друзя ще вчора. Але головним була тоді операція. Тим-то лише тепер він почав приводити їх у певну систему.

Чому ж і вдома, й коли, мов навіжений, біг до трамвая, і в трамваї з думок не сходило сновиддя про найістотніше — ну ні згадки ж? Якби, прокинувшись, він одразу ж уявив собі весь сьогоднішній день, неодмінно побачив би: якщо й придасться Черемашковій отой собачий прилад, то не раніше завтрашнього вечора, коли явним стане, що повернуло на вигоєння, а Друзь мало не розбудив зараз Віктора Валентиновича, змусив би цю делікатну людину мчатися сюди... Як можна бути таким дурноголовим!

Друзь засоромлено схилив голову.

Раптом щосили стукнув кийком по підлозі.

Тетяна Федорівна — от хто причина всьому! Цілий вечір учора вона морочила йому голову, не давала зосередитися на конче потрібному. Замість того він намагався втлумачити їй ясні істини. І остаточно зіпсувався в нього настрій, коли вона поїхала, не попрощавшись й чогось йому не пробачивши. Потім мати такого зненацька нагородила, тут не тільки почнеш, мов уперше закоханий підліток, гортати книгу, до якої доторкнулася рука коханої, не тільки будеш повторювати, ніби понеділок — найшасливіший день у твоєму житті, а й навприсядки затанцюєш!

Невже саме це й підняло Друзя вдосвіта з ліжка?

Вчора, коли Друзь почав засинати, не самі ясно-сірі маячили перед ним очі. Скоро соннота почала плутати думки, очі ті потемнішали, заіскрилися над ними, мов ореол, буйні хвилі золотавого волосся, буцімто зненацька вибившись з-під медсестринської хустини. Огорнуло тоді Друзя жагуче, ні з чим не порівняне почуття: от-от станеться щось непоправне. А винуватим буде тільки він: припустився непростимої необережності — залишив Василя Максимовича на зовсім юну, абсолютно недосвідчену медсестру.

Отож не згадка про Віктора Валентиновича та його прилад розбурхала Друзя серед ночі, а саме оцей спростання не усвідомлений острах.

Спросоння? А чи не ймовірніше — тому не усвідомлений, що, гортаючи перед сном книгу, геть забув Друзь про свій аж ніяк не юнацький вік і з дурного розуму відчув себе вдвоє молодшим? Коли зріла людина втрачає нараз ясність мислення, ураз прахом іде, в чому от уже тринадцятий рік вона успішно себе переконає, на чому, здавалося б, останнім часом стоїть непохитно.

Невже так і не зумів Друзь подолати отой лихий інстинкт продовження роду?

Пригадалася чувана в дитинстві казка про скажену машину. Не від дорослих чув її — від таких же, як і сам, дітлахів залізничної околиці. Вони, мабуть, і вигадали її.

Звичайні паровози ходять тільки по рейках і ніколи не виходить з волі машиніста. Та коли-не-коли й на паровоз, мов на вуличного собаку, раптом нападає сказ. Паровоз тоді збігає з рейок і починає ганятися за своїми володарями — за людьми. І нема йому ніякого перепону, а людям — ні схову, ні порятунку. Бо ж коли хата опиниться на шляху отієї оскраженілої машини, від

хати й цурпалка не залишиться, а коли церква — лише купка дрібного цеглиння зостається від дзвіниці. А від людей та тварин — ані сліду: немов і на світі не було їх зовсім.

Чи ж не почав скаженіти в Друзі отой могутній інстинкт? Невже він зіпхне Друзя з рейок?

Щосили навалився Друзь на кийок, неначе прагнучи його зламати. Та кийок навіть не зігнувся. Чудно, але це трохи заспокоїло Друзя. Та й безпорадний же з нього дурень. Як мало треба, щоб він ледве не враз утратив віру в себе!

Отож спокійніше, Сергію. Не смій панікувати. Коли міцний стрижень у людини, ніякому інстинктові її не зламати, хай там хоч що. Ні, зі своїх рейок Друзь не зійде, бо ні на секунду не забуде, що він — радянський лікар, кандидат у дослідники, а в партію вступив ще в листопаді сорок другого, перед наступом од Волги на захід. І не дозволить собі думати про те, про що заборонив собі навіть згадувати, бо не дасть воно щастя ні йому, ні, тим паче, комусь іще. Більше, ніж будь-коли, потребує він зібраності, волі до перемоги. Тільки від нього залежить нині і життя бійця за комунізм, і його власне майбутнє, і завтрашній день його рятівника й учителя... І хіба тільки це?

Друзь звівся на рівні ноги, пройшовся по ординаторській, ніяково пощупуючись. Він із задоволенням відзначив, що огортає його рятівна зневага до себе.

63

Федора Іполитовича розбудив короткий, обережний дзвоник. Потому долинули поквапливі Ольжині кроки. Кладнув замок. Ланцюжок брязнув. Зарипіли, розчиняючись, вхідні двері.

Он скільки шуму вдосвіта...

По недовгій тиші Ольга й ще хтось... якась, видно, безцеремонна сусідка... навшпиньках пройшли до кухні.

Федір Іполитович натиснув кнопку на лампочці й розплющив очі.

На годиннику — десять до сьомої.

Можна б і ці десять хвилин подрімати. Але сьогодні, хоч як це дивно, Федір Іполитович за всю ніч ні разу не прокинувся. Щоправда, на настрої це не вплинуло: він

трохи не такий же, як і вчора. Нічого не вдієш, день учорашній — та й кострубатий же! І яку дурну крапку поставила йому Тетяна!.. Ну, в тому, що наплела вона про себе та Друзя, дурниць, звісно, більше, ніж правди. Зате про Ігоря такого намолола... Невже він зовсім з глузду з'їхав? Невже справді прибіжить сюди? Та хай лише спробує!..

Федір Іполитович рішуче скинув з себе ковдру: а що, як не сусідку, а саме Ігоря провела оце Ольга на кухню? Зневажений батько погрозово крикнув: коли то справді Ігор, хай ремствує на себе.

Піднявшись з ліжка, він сумлінно виконав свій ранковий фізкультурний комплекс і вирушив до ванної.

Ідучи повз кухню, зазирнув туди — двері ж одхилено.

Похапцем заколотилося серце. І так нараз закортіло непомітно, мов хлопчиськові-шкоді, прошмигнути до ванної. Сховатися там.

Біля плитки, спиною до дверей, стояла Ольга — готувала сніданок. Поруч, не відриваючи від неї блаженного погляду (як же, з осені, чи відколи там, не бачив матері), аж пританцьовував блудний син. Ольга щось тихо розповідала йому, і — боже мій! — щастя аж дзвеніло в її голосі.

Федір Іполитович у ванній не сховався, а зупинився й — невже ніяково? — кашлянув.

Ольга не поворохнулась. А Ігор повернув до батька голову. Та ні переляку, ні звичайного замішання на його розумному — так, розумному й, чорт забирай, привабливому! — обличчі не було помітно. Вважає, бач, себе тут за довгожданого гостя!

— Що це означає?

Професор Шостенко вимовив це вельми холодно, бо Ольжина спина почала поволі випростовуватися. Виказати в подібній ситуації будь-яке почуття було б нижче його гідності.

— Доброго ранку, тату, — привітався Ігор так, ніби нічого особливого не сталося. — Ти, будь ласка, пробач, що я так рано. Та в мене невідкладна справа.

Яке нахабство!

— Вдома я ні в яких справах не приймаю.

Цим Федір Іполитович сказав усе й велично прочикував до ванної.

Чудернацька річ: у ванній — голячись, а там і ставши під душ — міркував він не про сина (що йому, зрештою,

до тієї відкряної скиби?), а про Ольгу: чому вона ви-просталась, але не обернулася? Невже після стільких «люяльних» років припекло їй влаштувати чоловікові од-ну з тих сцен, що на них таке багате було їхнє жени-хання? Чому ж і пальцем не поворухнула для того, щоб Ігор перший попрохав про замирення? Невже не бачить, що не було б тоді на світі щасливішого батька?

В ідальні Ольга посадила сина ліворуч себе,— там, де колись він сидів завжди. Тим-то Федір Іполитович урочистіше, ніж будь-коли, виконав передсніданковий ри-туал: ніжно поцілував дружині руку й ще ніжніше до-торкнувся губами їй до щоки. Хай бачить нерозкаяний син — його втеча з дому не позначилася на взаєминах батька й матері. Своє Ігор все одно дістане найповнішою мірою — ось тільки залишиться сам на сам з батьком після снідання.

Хоч і слід зважити Федору Іполитовичу на своє серце,— частенько воно тепер про себе нагадує,— проте сьогодні воно й не таке витримає. Матиме відповідне продовження й нічна розмова з Тетяною. Цього Федір Іполитович на потім не відкладе...

Хто знає, скільки б тривало одноманітне постукуван-ня ножів та виделок об тарілки. До кінця снідання, пев-не, якби глава сімейства не згадав про дочку:

— А пані Тетяна ще не зволила прокинутися?

І мимохіть зустрівся з задуманим синовим поглядом.

Нічого зухвалого в тому погляді не було. Здалося,— не від того одкряна скиба, щоб довше посидіти за столом у рідному домі, поласувати материним куховар-ством... Навіть іронії в очах Ігорєвих Федір Іполитович не помітив...

Але й це Ігорєві не допоможе!

Прикидаючись, немов праворуч порожній стілець, Фе-дір Іполитович перевів погляд на дружину. Та краще б він не оглядався на неї...

До їжі Ольга не доторкнулася. Не помітив Федір Іпо-литович ні дрібних зморщок під очима, ні ледь обвислих щік. Зате очі... Так і є: перед ним саме та сестра-жаліб-ниця, яка невідомо чому тридцять шість років тому впа-ла в око йому в Катеринодарі... і та Оля, котра раптом довідалась, що протягом чотирьох років Федь ні разу не написав, не подумав написати своєму вчителю.

По спині Федора Іполитовича пробіг холодок. Одначе він виразно знизав плечима. В чім, зрештою, справа? Впродовж трьох років, коли синок і носа сюди не показував, поводитись так, немов нічого не сталося. А зараз — подумаєш, яка трагедія!

Переполошений материним виглядом, Ігор підвівся з-за столу.

— Пробач, тату. Здається, краще нам буде поговорити в інституті. Про одне благаю: прийми мене, тільки-но прийдеш туди. У мене справді невідкладна справа.

Здорово, напевно, полегшало б Федорові Іполитовичу, коли б він дав своїй вдачі хоч трохи волі — торохнув би кулаком по столу, наприклад, або гримнув: «Геть звідси». Замість того він дуже стримано кинув:

— Не вигнано тебе звідси — сиди. А не чіпають тебе, тримай язик за зубами.

— Сядь, Ігоре,— тихо мовила й Ольга.— Батько уважно вислухає тебе після снідання. Або...— До чоловіка вона заговорила ще тихіше, та важко падало кожне слово з її вуст:— Не будь лицеміром, Федоре. До тебе син прийшов, а ти... Міліцію покличеш? Чи ждеш, що Ігор впаде перед тобою навколішки? Від мого сина ти такого не діждеш.

Ігор низько опустив голову. Очевидно, і в закоренілих неслухів часом пробуджується щось схоже на сором?

Проте схилив голову й батько. Заслужений діяч науки відчув себе нараз тим самим Федем, що стояв колись перед юною своєю дружиною, боячись словом озватися, а за хвилину кинувся писати покаяного листа Дмитрові Кириловичу... Та тоді Оля мовчала, а сьогодні падають на Федора Іполитовича мов шматки полярної криги на розпалене тіло.

— Ти вислухаєш Ігоря тут. Уважно вислухаєш. Розмовляти будете без мене. І ти, Ігоре, тричі подумаєш, перше ніж відповісти батькові... Сьогодні мені байдуже, хто з вас завинив більше. Та коли й сьогодні ви об'є не дійдете хай солом'яної згоди, коли, знов-таки сьогодні, не сяде за цей стіл обідати вся наша родина, ні ти, Федоре, ні ти, Ігоре, мені більше не потрібні. Тоді хоч горло один одному поперегризайте.

Казала Ольга тихо й виразно, як висловлюють багато разів передумане. І тим часом налила дві склянки чаю, присунула їх до чоловіка й сина.

Понуро стежив Федір Іполитович за дружиною. Як на професора Шостенка, то найгідніше було б кинути: «Та будь ласка!» — й демонстративно вийти з-за столу. Одначе він не поворухнувся. Коли в Ользі справді прокинулась Оля, безпечніше зосередити всю увагу на склянці чаю.

До того ж нерозумно побудувала природа жіночу половину людства! Кожна всю себе залюбки дарує тому, кого покохала, від кого народила дітей. Чого тільки не перетерпить, і коли кохання її починає згасати! І як зненацька й нестримно вибухає в жінці ненависть, щойно зачепиш народжене нею, бо всупереч усякій логіці на жагучу ненависть обертається тоді й найвідданіша любов!..

Хто знає, чим закінчилася б ця напружена мовчанка, якби до їдальні не ввійшла Тетяна, гукнула була з порога: — Чому ти не розбудила мене, мамо?

Та побачила Ігоря, розгледіла, як брат та батько втупилися в склянки з чаєм, й стривожено зітхнула:

— А-а...

Смирненько сіла проти брата.

Сіла смиреннько, та батькові ясно посміхнулася, наче нічого поміж них уночі не трапилось. Братові ледве помітно підморгнула: тримайся, мовляв, мій любий!.. Чудовий, бач, у неї настрої. І вигляд — добре виспалася, свіжа, рум'яна, патли свої приборкала. Геть забула, що вночі довела батька до чортзна-чого: ще одне її слово, і закінчилось би все, як з Ігорем три роки тому...

Але не встигла дочка оглядітися, як Ольга звелася з-за столу.

— Ходімо, Таню. Я тебе на кухні нагодую.

І рушила з їдальні.

Тетяна розчаровано пішла за матір'ю. Та, йдучи, ніжно, кінчиками пальців пригладила батькові ще вологе після душу волосся. Братові легенько пом'яла вухо: ні пуху, мовляв, ні пера. Мовби не четвертий десяток от-от розміняє, а й до другого ще не дожила.

І тільки-но за дружиною й дочкою прихилилися двері, Федір Іполитович кинувся в атаку:

— Чи ж довго мені ждати? Що там за нагальність у тебе?

Ігор підвів голову.

Ні перший, ні другий батькові залпи його не приголомшили. І до чого ясні очі — сама невинність!..

— Дозволь мені попрацювати з Сергієм. Субординатором, скажімо...

Тільки й того? Напрочуд скромне прохання. Та аж ніяк не розумне...

Виходить, правду сказала вночі Тетяна. Нікому Ігор на батька не поскаржився, до секретаря партбюро не побіг... І не вигадав нічого кращого, як уклонитися Друзеві, щоб той узяв його до себе. Не второпав, бач, що вчорашне — чистісінький випадок... А Сергія, хоч лою в його голові не дуже, стало на те, щоб не встрявати поміж розсварених батька й сина. Та й чим допоміг би він Ігореві? А собі — ого, як би нашкодив...

З якої ж речі, діставши від колишнього приятеля облизня, Ігор прибіг шукати ласки в того, для кого вже стільки років не знаходить доброго слова? Скидається на те, що він остаточно вгратив розум...

Федір Іполитович знизав одним плечем.

— Санкції на зачислення тебе в стажери давати не збираюсь. І не думаю, щоб Сергій клопотався тобою.

— А я не про те, — відмахнувся Ігор. — Я прошуь до Сергія тільки на той час, поки не стане ясною доля того, кого ти вчора оперував.

Федір Іполитович байдуже кивнув:

— Ти гадаєш, що він іще живий?

На мить Ігор щільніше стиснув губи, щоб не вилетіло з них зайве слово.

— Вислухай мене уважніше. З таким захворюванням, як у Черемашка, я здибуюся вдруге. Мій хворий після операції не прожив і чотирьох діб. Але ж моя лікарня не до порівняння з вашим інститутом. Я переконаний: коли використати все, що має ваша клініка, Черемашко прожив би ще півтора, а то й два десятки років.

Тон у Федора Іполитовича не змінився:

— Я й за півтори доби не ручуся.

Йому так кортіло роздражнити сина. Легко було б тоді й перед самим собою, а надто перед Ольгою виступити в ролі ображеної невинності.

Та Ігор не схопив кинутої йому наживки.

— Тим більше в тебе підстав не поспішати з одчисленням мене з інституту, — сказав він. — Якщо Черемашко не виживе, я сам піду. Нічого мені тут робити. А коли житиме... — Ігор закінчив, як міг, делікатніше: — І коли ти побачиш, що це — не випадок, а наслідок Сергієвої впертості та вміння, і коли я буду хоч трохи причетний

до цього, ти, я певний, побачиш, що в нашій суперечці, крім колишніх образ, з'явилися чинники, мимо яких нам обом не пройти.

Так от на що Ігор надіється...

Ну що ж, Федір Іполитович згоден потерпіти кілька днів, поки новий синів надхмарний палац завалиться сам. Станеться це найбільше за три дні. І яке ж то буде видовище для богів, коли Ігор забиратиметься звідти з підібганим, мов у побитого цуценяти, хвостом. Ольга тоді й слова не вимовить.

Федір Іполитович дозволив собі посміхнутися:

— На твоїх химерах я ніколи не навчуся розумітися. А в тебе їх — чи не щодня нова... І не сподівайся, що два чи три дні змінять мое ставлення до тебе... І чим допоможе тобі Сергій? Відомо мені, — про твоє субординаторство він і розмовляти не схотів з тобою. Чому ж це я мушу тебе нав'язувати йому?

— Одну хвилину, тату.

Зумів-таки Ігор удати, ніби нічого зневажливого в батьковій делікатності не розчув. Він дуже стисло й точно розповів про свій недавній випадок: точно описав симптоми, операцію, перебіг післяопераційного періоду та його плачевний кінець. Було то одверте признание молодого лікаря набагато старшому.

А закінчив Ігор майже ніяково:

— Тепер тобі ясний мій особливий інтерес до Сергієвого хворого? Адже, якщо ми виходимо його, я побачу, яких помилок припустився восени... Черемашко зараз у такому стані, коли на щасливий збіг обставин розраховувати не доводиться. Отже, його одужання може стати початком рішучого наступу на не так щоб і часте, але й досі не подолане захворювання. До речі, тому не подолане, що ставимось ми до нього скорше як до нещасного випадку, аніж до хвороби... Я переконаний: якщо Черемашко буде не винесений, а вийде з клініки самотужки, ти сам, тату, його історію хвороби до архіву не здаси.

Якби сидів перед ним щойно випущений з медінституту жовторотий хірург, Федір Іполитович поблажливо б пхикнув: випадок, мовляв, описано непогано, а от головного не помічено. У хворого, про якого розповідає син, було, безперечно, куди більше шансів на видужання, ніж у Черемашка. Але ж не з Ігоревими знаннями, хистом та досвідом ті шанси помітити й використати.

А в Черемашка — жодного шансу: неймовірне щастя, що він і досі дихає.

Та спитав Федір Іполитович про інше:

— Так чому Сергій одмовив тобі?

Ігор мовби проковтнув щось.

— Не знаю.

— Боїться зіпсувати свої взаємини зі мною?

— Не думаю.— Ігор схилив голову.— А якщо Сергій справді тебе боїться, тим краще зробив я, прийшовши до тебе.

— Згодний навіть безумовну капітуляцію підписати? — швидко кинув Федір Іполитович.

Опущена голова Ігоря хитнулася.

— Яке значення мають твої й мої позиції зараз, коли в смертній палаті лежить тяжко хвора людина? А ми не знаємо, як же витягти її з труни.— Ігор спідлоба глянув батькові в очі.— От і дозволь Сергію й мені пошукати... коли в тебе нема на це часу.

— Боже мій, як урочисто.— Та удавана делікатність Федора Іполитовича не встояла перед недоброзичливістю.— Мов на мітингу!.. Знов намагаєшся вплинути на мою свідомість?

— Ні, тату. Свідомість тут ні до чого. Особливо моя: Черемашка їй не врятувати... От якби ти по-справжньому замислився над цим...

Дивна річ! І вчора син розмовляв з батьком стримано, не виходячи з рамок пристойності. Але тоді батько не помічав цього. Чому ж сьогодні це впадає йому в око?

З якої ж речі кожне слово Ігоря вчора виводило Федора Іполитовича з себе? Та так, що обурення наукового керівника інституту, не знаходячи виходу, ошилося й на занадто балакучому Самійлові Овсійовичу, бо почало ввижатися Федорові Іполитовичу, наче його «ліва рука» аж хвостом крутить, намагаючись нав'язати йому свої домисли.

Чому ж сьогодні скривджений батько може розмовляти з блудним сином без галасу? Лише тому, що галас, боронь боже, ще долине до Ольги?..

Синові він сказав зовсім тихо:

— Щось ти й на себе не схожий сьогодні. Невже зовсім облишило тебе завзяття? Чи почав з чужого голосу співати? Хто ж порадив тобі отак розмовляти зі мною? Тетяна?

— Ні, тату, я той же, що й завжди.— Знов Ігор соромливо опустил очі.— Просто Черемашко змусив мене подумати про свій завтрашній день. Я все одно прийшов би до тебе, навіть завідомо знаючи, що з нашої розмови нічого не вийде... На те, щоб підготуватися, була в мене тільки одна ніч. А скільки зайвого поміж нас назбиралося! Хоч щось треба ж було з себе вигребти. Сам би я не встиг. От дружина й допомогла мені.

Щільно були зачинені двері. З-за них і звуку не долинало. А Федір Іполитович несподівано піймав себе на тому, що вдивляється в дверну ручку: чи не повертається вона, чи не ввійде зараз до їдальні Ольга?.. Так он чому вона покликала сьогодні на обід синову дружину — побачила, що й Ігореві поталанило натрапити на такий же скарб, яким сама була колись для Федя...

Щоб не помітив син його слабості, суворо нахмурились батькові брови.

— За спідницю тримаєшся? Хто ж вона — твоя Дульцінея?

Пробігла тінь і по синовому обличчю.

— Надія — так звуть мою дружину. Надія...— Але руки його лежали на столі спокійно, не тремтів і голос: що ж, кожний хірург повинен бездоганно володіти собою.— Дочка колишнього шахтаря. Тепер її батько — начальник дільниці на шахті в Кадіївці... Чимось нагадує Черемашка: такий же витриманий і безстрашний, з такою ж хитруватою усмішкою. А дочка його — ти побачиш її сьогодні... І скажи мені, що зробив би ти з тим, хто сказав би, що ти все життя тримаєшся за мамину спідницю?

Останнього запитання Федір Іполитович не побажав дочути.

— Чи дружно живете?

— Одне одного розуміємо. Хоч я, як і ти колись, увесь час одчуваю себе немовби під свіжим вітром.

— Терпиш?

Щось змовницьке промайнуло в синових очах.

— У цьому я — твій син, тату. Ну й чув я,— досвідченим морякам і противний вітер допомагає плисти вперед. А втім, ти краще за мене це знаєш... А я — моряк ще не дуже досвідчений. Та й зустрічний вітер ще не здавався мені ураганом. Боковий, щоправда, дме частенько. От і доводиться зважати на твій і мамин досвід,

тату... Як бачиш, доплив до твого науково-дослідного вогнища. Не потону й далі.

Зачепив-таки чортів син небезпечну тему!

Та нічого образливого для себе Федір Іполитович в Ігорових словах не помітив. А коли сьогоднішній Ольжин вибрик — лише «последняя туча рассеянной бури», либонь, згодиться йому синова «філософія».

І час уже закінчувати цю розмову: відповідь Ігорові довгого роздуму не потребує.

Отже, не мир, а припинення вогню. На дуже короткий реченець: хоч як це скорботно, а Черемашко довго не протягне. Ще три-чотири дні, і доведеться Ігорові забиратися звідси...

От коли б, звісно...

Щодалі голосніше й виразніше в Шостенку-старшому гомоніло оте саме «от коли б...».

«Ну, чому не скажеш, що за ці роки ти порозумнішав, що розвів нас з тобою твій молодий і дурний запал? Невже це так важко?»

Федір Іполитович глянув на годинника, звівся й рушив до дверей. Обійшов стіл не мимо Ігоря, а з протилежного боку. Але біля Ольжиного стільця зупинився, взявся за його спинку. Промовив якнайофіційніше:

— Відповідь мою почуєш в інституті. Мушу ж я вислухати й другу сторону — Сергія... Та незалежно від того, «так» я тобі скажу чи «ні», ти повинен сьогодні пообідати тут. Запрошую тебе виключно заради спокою твоєї матері. Так і знай. І спробуй тільки пошарпати їй нерви!

Та прозвучало це — мовбито не до блудного сина звертався Федір Іполитович і не до якогось там стажера, а до товариша в нещасті: сам, мовляв, розумієш...

А може... А може, чорт забирай, до товариша в одному щасті?

Мало не годину Друзь самотньо просидів в ординаторській, до найменших подробиць обдумуючи режим, у якому Василь Максимович має перебувати першого й другого післяопераційних днів. І раз у раз поглядав на двері: чи не йдуть кликати його до першої палати? Ну й час уже прийти Вадикові з вичитаним з того важкенького стоса книг та журналів, який поніс він учора додому. Без цього Друзь не зможе впевнено відчувати себе

ні на п'ятихвилини, ні під час обходу. Так само шкода, що Олександр Семенович не встигне до п'ятихвилинки оббігати всі лікарні та клініки міста. А його відомості згодяться, напевне, більше, ніж понавичитуване Вадиком.

О пів на восьму двері відхилилися, в щілину просунулася Женина голова.

— Прокинувся!

У палаті вона мовчки простягла Друзеві термометр.

Очі її знову темні. В рухах — жодного сліду недавнього збудження. Не дівчина, а ретельна, над усяку міру вимоглива до себе медична сестра.

От і гаразд. Йому від неї більше нічого не треба.

На термометрі — тридцять сім і сім. На одну десяту менше, ніж увечері. Що ж, непогано. Досхочу, значить, поспав Черемашко. А допомогла йому в цьому — треба віддати їй належне — Женя. Щоправда, радіти ще ні з чого. В тому зараз стані Василь Максимович, коли дозволено лише боязко сподіватися на краще, а готовим бути до найгіршого... до зустрічі, скажімо, з багатьма небезпеками, що можуть з'явитися першої-ліпшої миті, до природи яких відразу й не докопаєшся. Передбачити появу цих загроз, запобігти їм — так само обов'язок хірурга. А чи стане на це в Друзя інтуїції й уміння?

Друзь присів коло ліжка. Узяв руку Василя Максимовича — чи то довідатися про пульс, чи то потиснути її. І, як міг бадьоріше, привітався:

— Доброго вам ранку.

— І вам, докторе, — аж ніяк не кволо відгукнувся Черемашко.

І очі його — не відсутні очі безнадійного хворого: з них одверто визирало лукавство, мовби справді помічали вони навіть те, що лікар намагається приховати й од самого себе.

— Доповідати, як почувую себе?

Друзь кивнув. І з «доповіді» свого пацієнта не пропустив нічого.

Виспався Черемашко знаменито. Щоправда, наснилося йому й наверзлося — скоро заплющував очі, зараз же звідусіль починала лізти всяка всячина. А зараз ніде не болить, позавчорашне нічим про себе не нагадує. І хочеться, щоб прийшов хтось і приніс побільше новин. Насамперед заводських. Коли проробив ти на одному заводі, в одному цеху понад тридцять років, коли дня не минало, щоб ти там не був, коли кожного знаєш зама-

лим не краще за самого себе, до чого ж нудно лежати, не знаючи, що там діється. Проте ні Софії, ні будь-кого з дітей не слід сюди пускати: побачать, що лежить він тут сам-один, таке наспадає їм на думку...

Друзь посміхнувся, немовби нічого іншого від Василя Максимовича й не чекав. А коли той виговорився, впевнено заявив:

— Ну й молодця ж ви сьогодні!

— Молодець із мене ще буде,— в тон йому відказав Черемашко: не забув, мовляв, що ви мені першої ночі казали, і ладний продовжувати нашу гру, скільки захочете.

Але сьогодні то була зовсім не гра.

— Мені приємно,— сказав Друзь,— що ви не забули нашої угоди. Точно виконую всі свої зобов'язання і я. Ніде у вас не болітиме й ніщо не буде тривожити ні сьогодні, ні завтра, ні потім. Перші дні ви будете спати якомога більше... Сон вам тепер потрібніший, ніж хліб та вода. Тим паче, їсти й пити вам поки що даватимуть дуже мало... І вашим рідним ми вас сьогодні покажемо. Знаю, що перед ними вам буде найтрудніше. Та конче треба, щоб вони на власні очі пересвідчилися: нині ви хай ледь-ледь, а все-таки кращий, ніж перед операцією. І вам буде спокійніше, і в них з душі спаде камінь.

Друзь звівся, показав очима Жені, щоб ішла вона за ним, і вийшов до коридора. Медсестра повинна не лише запам'ятати його призначення, а й точно переказати їх своїй змінниці. Розповідаючи, як треба поводитися з Черемашком, Друзь ні разу не затримав погляду на Женіному обличчі. Не помітив і того, як до цієї частини коридора зазирали ходячі хворі, як миготнув чийсь білий халат...

Коли він виклав усе, Женя спитала:

— Хіба наступної ночі ніхто не буде чергувати біля Василя Максимовича?

Друзь насупився.

— Хай це вас не тривожить.— А закінчив якнайкатегоричніше: — У вас тут свої хворі, свої обов'язки,— не смійте забувати про них.

— А завтра?

Друзь мимоволі глянув на дівчину. В русалчачих очах було стільки благання... Не стало в нього сили відмовити Жені. Правда, не дав він і згоди:

— До завтра ще так далеко...

В ординаторській Друзь нарешті побачив свого вдумливого помічника. Ще й восьма не минула, а Вадик уже тут — до чого ж сумлінний хлопець!

Вдумливий помічник стояв біля вікна. Сперся довжелезними руками на підвіконня, мало не притиснувся лобом до шибки й глибокодумно стежив за тим, що відбувається на вулиці. На постукування Друзевого кийка він нехотя повернув голову. На привітання відповів не відразу. А коли Друзь присів біля стола, Вадик наблизився до нього так, буцімто відмовлялися служити йому ноги.

Бачити Вадика таким Друзеві ще не доводилося. За непокоєно спитав:

— Що з вами?

Субординатор недбало знизав плечима.

— Нічого.

І сів проти свого патрона з таким виглядом, ніби завдано йому незаслуженої образи. Потім почав терти долоні об коліна.

— Я слухаю вас, Вадик,— уже вимогливо мовив Друзь.

— Не знаю,— зібравшись нарешті з думками, почав субординатор,— навіщо ви доручили мені цю безглузду роботу. Потрібних вам матеріалів я знайшов дуже мало. А на благополучне завершення надивав лише в одному з них... Отже, висновок може бути тільки один: сучасна медицина, на превеликий жаль, ще не має надійних засобів ні до своєчасного розпізнавання, ні до впевненого лікування тромбозів глибоких судин черевної порожнини. Діагноз, як правило, ставиться лише під час операції або при розтинанні трупа. Єдине, чим можна себе потішити,— захворювання це зустрічається надзвичайно рідко. А в тому поодинокому випадку, про який я мав уже честь згадати, автор пояснює видужання могутнім організмом хворого та неймовірно сприятливим збігом обставин. У чому цей збіг полягає, я, пробачте, так і не второпав. Неймовірно плутано розповідає автор... Ото, власне, й усе.

Друзь розчаровано перепитав:

— Так-таки й усе?

Вадиків погляд прикипів до чогось під столом.

— Нічого не можу додати, Сергію Антоновичу. Ви веліли мені зробити стислий реферат з прочитаного — ви його маєте.

В Друзя почало вповзати роздратування. Та чемного тону він не облишив:

— Добре. Це те, що ви вчитали. А ваші особисті думки щодо прочитаного?

Погляд Вадика з-під столу не вибрався.

— Як на мене, то друкуються подібні замітки й статті для того, щоб ми з вами не забували: і в медицині багато ще такого, що, згідно з Гамлетом, не снилося й мудрецам. Навіть таким, як наш вельмишановний метр. Хвороба Черемашка — все одно, що термоядерна реакція: її природа й дія нам більш-менш відомі, а опанувати її — у нашої науки руки ще короткі... Все, що вам залишилося, — поставити на Черемашкові хрест.

Друзь розгублено втупився в нього: Вадик Ковалишин поставав перед ним у несподіваному вигляді... та й аж ніяк не симпатичному. Проте молодичкї, яких доручено тобі виховувати, потребують терпіння й терпіння. І Друзь мовив без дражливості:

— Позаминулої ночі, коли ви прибігли до мене з каяттям, мені було привиділося, що ви не з тих, хто бере приклад з нероб, для яких власний спокій — найважливіша річ на світі. А ви, я помічаю...

Вадик нараз випростався.

— Пробачте, про яких це ви нероб? Кого саме ви маєте на увазі? Самійла Овсійовича?

Дратування обіймало Друзя чимдалі сильніше. Важко стало йому дотримувати дружнього тону. Та на явно провокаційне запитання свого вихованця обізвався ще лагідніше:

— Чи не скоїлося щось з вами ввечері?

Ковалишин одчув, видно, що стриманості Друзевій надходить край. Цього разу його долоні сосили потерлися об коліна. І відвертішим став усміх, викликаний патроновим старанням зберегти спокій. Врешті-решт Вадик затиснув долоні між колінами й забелькотав, не утруднюючи себе добором слів:

— А я ще вчора гадав, що ви — вельми перспективний хірург. На вчорашній операції аж тремтів од захоплення. От, думав, щастя мені привалило — якого неймовірно талановитого керівника маю! Спитайте в Самійла Овсійовича, з яким піднесенням я розповідав йому про

вас! Учора ми вийшли разом з інституту. І він од вас у захваті. Так дотепно, так красиво видалили тромб замалим не з самої аорти — та ви ж Хірург з великої літери, Сергію Антоновичу! Яке у вас блискуче майбутнє!.. Це сам Самійло Овсійович отак про вас висловлювався. І як він співчував вам: «От якби Черемашко вижив, міг би тоді Сергій Антонович написати до «Хірургії» статтю. Враз здобув би ім'я, навіть коли б ту статтю підписав наш найвищий шеф. На жаль, чудес на світі не буває, і пропаде зроблене ним ані за цапову душу». Скажете, що Самійло Овсійович не правий?

Настільки очманів Друзь од такого «одкровення», що й дратування перестало йому дошкуляти.

Невже перед ним Вадик — той самий юнак, що минулого літа не знаходив собі місця від щастя: як же, прямо з медінституту його направили на науково-дослідну роботу!.. Той самий Вадик, що з ним Друзь увесь час прагнув зійтися поближче й прикрував на себе за невміння підійти до молоді?.. Вадик, якому доручив Друзь найістотнішу частину того, чого минулої ночі не в силі був зробити сам?

— Чи ясно вам тепер, — просторікував Вадик далі, — чому я вночі й читав, і розмірковував?.. І що більше думаю, то ясніше бачив: зовсім ви не такий, яким намагаєтесь видаватися. За Черемашка ви тому схопилися, що ви — нездара. Ви розраховували: втратити й, мовляв, нічого не втрачу, якщо Черемашко й дуба вріже, а коли раптом виживе — ого, як високо підскочу! Марні ваші сподівання, товаришу ординатор! Надто задавлена хвороба у вашого лотерейного квитка. Та коли й станеться чудо, не з вашою вдачею з цього скористатися. А відшуратися Черемашка зараз — всі догадаються, що весь свій куценький капітал ви поставили на нього. Отож не тратьте, мов той кум, сили. Навіть я тепер бачу, що за душею у вас ані щербатої копійчини..

Затиснуті між колінами руки Ковалишина раз у раз сіпалися, пориваючись визволитися. Але дивитися на свого патрона він остерігався: його тьмянний погляд метався по підлозі, ні на чому не затримуючись.

А Друзь не міг одвести від нього очей. Все його тіло обм'якло. Лише пальці вчепилися в кийок, бо звело їх судомою. І мовбито в чужому мозку, розхристано миготіло:

«Ну, який же це Вадик? Це ж не його слова — просто він, мов сомнамбула, повторює кимось навіяне. Євеським? Грицьком Фармагеєм?..»

Ковалишин бубонів не замовкаючи. І зовсім спотворився його викривлений недобрим усміхом вид.

— Ідучи сюди, я ще питав себе: «А може, я помиляюсь?» Та коли на власні очі побачив... У першій палаті доживає останні години людина, що про неї ви стільки пречудових слів виголосили, а насправді збиралися здоровенний куш слави хапонути. А за три кроки від палати ви хіба ж так упадаєте коло молоденької та вродливенької медсестри...

Начебто вибух підкинув Друзя.

Ніколи, навіть у далекому дитинстві, не брав його сказ. Ніколи, ставши лікарем, не втрачав влади над собою, голосу не дозволяв собі підвищити. Але зараз...

Якби щось неймовірно тверде й гостре не стало йому влоперек горла, на все відділення розлігся б його несамовитий крик:

— Геть!

Не поспішаючи — що, мовляв, може зробити йому цей беззубий плазун? — Вадик звівся, схрестив на грудях руки.

— Невже ви й досі не второпали, що я вам більше не попихач? Одправити під вашим керівництвом на той світ людину на початку свого лікарського й дослідницького шляху,— велике вам мерсі! Сьогодні я починаю працювати під безпосереднім керівництвом Самійла Овсійовича. В тих самих палатах, які обслуговує предмет ваших зазіхань — Женя.

З гордо схрещеними на грудях руками він попростував до дверей. Пхнув їх ногою. Тим же способом і зачинив їх, вийшовши.

Друзь упав на стілець. Не полетів-таки його кийок у спину цьому йолопові...

До чого ж важко часом тримати себе в узді!..

З дому Федір Іполитович вийшов з таким розрахунком, щоб прийти в інститут за чверть години перед п'ятихвилинкою. Вирішив прогулятися пішки, аби вгамувався те, що розбуркала в ньому несподівана розмова

з Ігорем. Тому, коли в передпокої з'явився син, щоб і собі вдягтися, непримиренний батько, оглянувшись,— чи нема поблизу дружини або дочки?— прошепотів:

— Можеш не поспішати. Але на п'ятихвилинку не спізнись.

— Але ж...— заїкнувся був Ігор.

— Коли ти вже тут,— перебив його батько,— побудь ще трохи з матір'ю. Ви ж і путнього слова не сказали одне одному. Постарайся заспокоїти її... А під час обіду все повинно мати такий вигляд, немов між нами ніяких непорозумінь...

Ігор кивнув.

Спробував би він наперекір сказати...

Що Ігор нічим не поступився — це й неозброєним оком видно. Не спокутувати завдані батькові кривди прибіг, а тому, що випадок з Черемашком видається йому, бач, можливість взяти реванш за недавню поразку. Ну й нехай з риби буде рак. Нічого він із своїм приятелем не доможеться. Проте, може статися, усвідомить-таки він, що й після п'яти років самостійного життя Ігор зостався таким же, як і був, невігласом. Отоді шия його сама зігнеться перед батьком.

А сам Федір Іполитович хіба чимось поступився? Щоб заспокоїлась Ольга, можна на один день прикинутися уважним до її старечих капризувань: хіба від цього щось зміниться?

В інституті Федір Іполитович першим ділом викличе Друзя. Цікаво все ж таки, чому той одмовив колишньому своєму нерозлийводі. Невже в цього тишка на половині четвертого десятка нараз прорізався характер? Чи причина цього лежить у пієтеті перед своїм рятівником і вчителем?

Крокував Федір Іполитович бічними вулицями, де навряд чи зустрінеш знайомих. Ніщо не повинно перешкоджати його роздумам. До інституту він має прийти певний і врівноважений.

Проте думки нині були не дуже слухняні.

Чомусь муляло те, що за столом Ігор майже весь час сидів з опущеними очима. А коли батько не сказав йому «ні»,— не зрадив, не глянув вдячно, як дивився й радів у шкільні роки, приймаючи подарунки... І чому не байду-же до цього заслуженому діячеві науки? Навіть хочеться посміхнутися при думці, що ввечері він побачить у себе за столом і сина, й онука... і ту, хто допоміг одкраяній

скибі продовжити рід Шостенків... Невже справді є щось Ольжине в невістці? Хоч у цьому, виходить, пішов Ігор слідом за батьком.

Гнав Федір Іполитович ці нікчемні думки, всіляко картав себе за старечу сентиментальність. І раз у раз повертався до того, що вперше за багато років його сім'я сяде за один стіл.

Першим в інституті він побачив того звіра, що сам на мисливця біжить.

Друзь стояв коло фізіологічної лабораторії, спершився плечем на двері. Так втупився поглядом у папірець, що тремтів у його руці, ніби були там загадкові ієрогліфи. Ще б пак, непосильний же тягар скинув він собі на карк. Сам скинув, ні з ким не порадившись. От і тягни тепер... А коли ти такий дужий, на тобі ще й «вчену працю» твого спритного колеги, допоможи йому стати кандидатом наук. Отоді повною мірою довідаєшся, почім ківш лиха, як свавільничати, як перебирати на себе функції чужого сумління.

Федір Іполитович узяв з Друзевої руки тремтливий аркушик.

— Зайди-но до мене.

На папірець глянув лише в кабінеті. Черемашків аналіз на протромбін. А в ньому сто тридцять два проценти. Ого!

Але спитав професор безстрашно:

— Що ж тут дивного? Така хвороба... А тебе лихоманка б'є?

Друзь прихилився до того ж самого одвірка, що й учора. Та тоді намагався вдавати з себе Атланта, що тримає на плечах небесний схил. А сьогодні блідий, як і належить страхополохові.

Одначе відповів Друзь зовсім не боязким голосом:

— Учора було сто двадцять шість... Звідки такий раптовий стрибок?

— Навіть це з голови вилетіло! — глузливо кинув Федір Іполитович.

Друзь мовчав. Важким, учорашнім поглядом втупився в учителя.

Ну, любий мій, сьогодні ти професора Шостенка цим не візьмеш. Твої коники йому вже відомі. Адже ніхто тебе до коловерті не штовхав. Тому колишній твій рятівник удруге руки нікудишньому плавцеві не подасть... Ну,

на соломинку ще можна показати: спробуй-но схопитися за неї... Тільки це нікому й ніколи не допомагало.

— Та й дірява ж у тебе голова. Операція зовсім збездонила організм Черемашка й набагато підвищила загрозу скипання крові. Скажи спасибі, що тільки на шість процентів підскочив протромбін... І жди від свого Василя Максимовича нових каверз. Насамперед інфарктів у легенях. А антикоагулянтів йому ще не можна... Словом, пополамай собі голову, спробуй розв'язати нерозв'язне.

Дивно, але очі в Друзя стали спокійніші. А губи заворушилися, щось нечутно шепочучи.

Федір Іполитович з добродушною грубуватістю кинув:

— Чого стовбичиш? Сідай. Маю до тебе кілька запитань.

Друзь слухняно сів.

Федір Іполитович тим же тоном спитав:

— А як почуває себе твій смертник зараз? Чи не збирається справдити прогноз...— Федір Іполитович на мить зам'явся,— прогноз Самійла Овсійовича?

Друзь відповів:

— На жаль, то був і ваш прогноз, Федоре Іполитовичу.— Він подався корпусом до свого високого шефа.— Та я не помітив у Черемашка бажання справджувати такі пророцтва... Звичайно, йому може погіршати, та це нічого не означає.— Знову погляд його став, мов у божевільного, а голос аж задзвенів:— І ви, і ваша «ліва рука» — ви обидва побачите: справжня людина бореться до останньої... ні, до остаточної перемоги! А щоб саме так сталося, я сам із себе кров по краплі виціджу. І з вас... Я це вам в очі кажу, дорогий мій учителю. І ви про свій прогноз незабаром забудете!

Що з ним? Повторення вчорашнього? Чи Сергій і справді не такий, за якого вважають його усі? Отже, не про спізніле прорізання вдачі йдеться, а... Невже це — справжня твердість? Та, що її нікуди не повернеш і не зламаєш — вона сама кого треба поверне й що треба зламає... І ця Сергієва риса давно відома Федорові Іполитовичу, тому не слід би про неї забувати. А він не згадав і вчора...

Коли тринадцять років тому лежав у його госпіталі напівживий сапер, разів кілька приїжджав командир того інженерного підрозділу, де Сергій служив. Капітан схвильовано розпитував про свого солдата й не відводив

вимогливого погляду від полковника медслужби: за всяку ціну збережить рядовому Друзеві життя! Коли розірвалася міна, Сергій, бач, устиг прикрити того капітана собою... Можливо, саме тому й оддав тоді стільки сил своїх Сергієві Федір Іполитович. Він бачив,— посічений осколками юнак був здатний на більше: під час упертого бою кинути спорожнілий автомат і, лишаючи по собі кривавий слід од численних ран, настійно й невідхильно, сантиметр за сантиметром, повзти до ворожого дота, аби тілом своїм затулити його амбразуру; і ніщо такого не спинило б, не погасило б йому свідомість — знав-бо він, на що йде.

Оця настійність і вигоїла Сергія...

Стільки часу відтоді минуло, а й на фронті, і в медінституті, і тут усі без винятку бачили тільки слухняного, безмежно вдячного професорові Шостенкові за порятунків і науку: завжди зрівноваженого й несперечливого його джуру. От Федір Іполитович і забув, що думав про Сергія колись. Тепер йому здавалося, що Сергій податливий, мов глина: ліпи з нього, що заманеться. І професор ліпив — спершу абияк, а врешті-решт і зовсім недбало. Ні разу не наткнувся він у тій глині на щось подібне до самоцвіту...

А виявляється...

До якого ж ворожого дота підповзає Сергій тепер? Кого й од кого намагається прикрити собою?

Федір Іполитович стріпонував головою, відганяючи ці безглузді думки...

Що за чортівня лізе йому в голову? Можливо, й урятувала колись Сергія його віра, та нині жодної алмазної порохинки в ньому не знайдеш. І які в біса перед ним доти?

Друзь машинально потер собі скроню.

— У мене до вас, Федоре Іполитовичу, величезне прохання. Завітайте, будь ласка, перед п'ятихвилинкою до першої палати. Вам видніше стане, чи правильні мої пропозиції щодо Черемашка, з якими я виступлю сьогодні.

Ну, звичайно ж, Федорові Іполитовичу щось приверзлося.

— І то все? — байдуже перепитав він.

— До п'ятихвилинки все,— пообіцяв Друзь.— А далі... Я ж попереджав вас, Федоре Іполитовичу: з Черемашком спокою вам не дам. А втім, пробачте. Є ще одне. Самійло Овсійович щойно відібрав у мене одного помічника. І саме коли той мені вкрай потрібний.

— Як забрав? — не зрозумів Федір Іполитович.

І знову Друзеві очі були скинуті на свердла.

— Розмовляти з Самійлом Овсійовичем з цього приводу мені нелегко. Боюсь, що після моїх запитань він одбере й другого.

Євелькому закортіло помститися Друзеві за вчорашне? Так дріб'язково?

А втім, чому б не використати цього для дипломатичної розмови з Сергієм? І Федір Іполитович одразу ж ухопив вола за роги:

— А чому б тобі не взяти досвідченішого субординатора? Скажімо, Ігоря.

Друзь не відповів. Підстав для віри в професорову щирість у нього не було.

Федір Іполитович поклав на плече йому руку.

— Ти, я чув, відмовив Ігореві, коли він попросився до тебе. Ну, а що, коли я підтримаю його прохання?

В очах Сергія зажеврив теплий вогник.

— І це серйозно?

— Так. Ігор прибіг до мене сьогодні вдосвіта, щоб я припріг його до тебе: нібито зацікавив його Черемашко... Чи моєї протекції тобі мало?

Потираючи скроню рукояткою палки, Друзь обережно відказав:

— Надто запальна в Ігоря натура. А брати на себе відповідальність за чиясь життя — чи не забагато для тільки-но прибулого стажера?

— Ах, он що! — зневажливо вищідив Федір Іполитович. — Отже, й ти розгубив уже більшу частину своєї віри в живучість Черемашка...

— Не про те йдеться, Федоре Іполитовичу! — І знову спідлоба в Друзя визирнуло вчорашнє. — Я був солдатом. Я знаю, як треба поводитися в бою. А Ігор... Я не хочу, щоб у нього влучила в когось іншого націлена куля, а то й міна... І надто часто доведеться йому відриватися від головного. Вірніше, його відриватимуть...

Федір Іполитович зрозумів, на що натякає Друзь. Очевидно, Тетяна розповіла йому геть усе. Отже, діяти треба рішуче й негайно.

Та час уже йти до конференц-залу. А цей ригористичний тугодум розвів таку морально-етичну антимоцію, — його зараз нічим не проймеш. Ну, своє він дістане трохи згодом.

А з дочкою розмова буде коротка: сьогодні за обідом Федір Іполитович примусить її розповісти всім про таємні побачення з цим (виявляється, давнім) своїм залицяльником і про свої ідіотські почуття до нього. А Ольга краще б ото за дочкою наглядала, а не втручалася в чужі справи, що в них, до речі, казна-коли перестала розумітися...

І з цим наївним дурником антимоній більше не буде!

— Про твоє благородство ми ще поговоримо,— мовив Федір Іполитович, хоч і в цейтноті, але без поспіху.— Зараз я хочу знати одне: береш ти Ігоря чи не береш?

Він звівся.

— Це величезна щедрість з вашого боку. Після п'ятихвилинки я переговорю з Ігорем.

Федора Іполитовича наче батіжком підстьобнули.

— Після п'ятихвилинки ти примусиш його працювати! Цілу добу вже він без діла огинається. Можеш верхи на ньому їздити. Щоб ніколи було йому й дихнути!— Професор ступнув до дверей.— Після п'ятихвилинки гляну й на твого Черемашка. А зараз пішли!

На десяток кроків випередивши Сергія, Федір Іполитович ледве звів дух. Чудно: нічого виняткового між ним і цією квашею не сталося, а все перед ним начебто попливло невідомо куди...

Невже не хочуть коритися йому нерви?

67

Відчуття це незабаром повернулося. Ледве почалась п'ятихвилинка, як усе попливло мимо Федора Іполитовича. І тільки Друзь видавався нерухомою точкою, навколо якої все оберталось.

Було йому від чого відчутти твердий ґрунт під ногами. Про те, які небезпеки загрожують Черемашкові й що має робити його лікар у тому чи іншому разі, розповідав він так, немов не по мочарах ступав, а по бетонованому шосе. І як його слухали! Одні зосереджено, другі з сумнівом, треті з неприхованою іронією. І жодного байдужого!

Невже замалим не весь інститутський колектив так чи інакше зачепила доля цього випадкового хворого? Випадок, звісно, дуже цікавий. Та й Сергій учора аж он як відзначився...

І звідки стільки почуття власної гідності в нього взялося? На запитання (а було їх, як ніколи, багато) відповідав так, ніби боротьбі з тромбозами великих судин він присвятив себе з давніх-давен. Ані одного не залишив без відповіді.

Свої думки про Черемашка професор зарезервував до відвідування першої палати. І тільки-но перестали сипатися на Сергія запитання, звернувся до Фармагея:

— А що з Хорунжою?

Майбутній кандидат наук не сподівався, видно, що професор зацікавиться пораненою: її стан має значення, та й то лише деяке, тільки для автора дисертації, що в ній доведеться оглядатися й на деякі питання воєнно-польової хірургії.

Фармагей почав був з місяця:

— А в неї все проходить так нормально, що навряд чи варт пригягати до неї загальну увагу.— Він окинув зал ясним поглядом.— Ніяких сумнівів у мене щодо її швидкого видужання нема.

Іншим разом науковий керівник інституту, ймовірно, поставив би на цьому крапку. А сьогодні тон завтрашнього дисертанта викликав у нього роздратування.

— Може, ви все-таки підійдете сюди?

А коли Фармагей підійшов до стола, професор зажадав гостріше:

— Отже, в якому стані Хорунжа? Та докладніше!

Фармагей ледве помітно знизав плечима: навіщо, мовляв, повторювати не дуже цікаве?

— Операцію — ви самі вчора це зазначили, шановний Федоре Іполитовичу,— зроблено бездоганно. Температура вчора ввечері й сьогодні ранком без змін — тридцять сім і одна. Пульс мало чим одрізняється від пульсу здорової людини. Почуває себе поранена цілком задовільно. Ніч спала, не прокидаючись... Щоправда, якраз перед п'ятихвилинкою, вона поскаржилась на якусь незручність — це її власні слова — в правій половині черевної порожнини. Інакше й бути не може: печінка й операційна рана ще не загоїлись...

— Що зроблено?

— Ну, абсолютного спокою я Хорунжій не міг забезпечити.— Це видалося Фармагееві дотепним, і він посміхнувся.— В палаті, крім неї, ще трое. Але ніхто з балачками до неї не пристає. А мені без перерви дзвонять: як і коли можна відвідати Марину Єрастівну? Але

з цими я впораюся своїми силами. А от як бути з міліцією? Адже двом товаришам звідти конче треба поговорити з нею негайно.

— Це все?

— Все.

Федір Іполитович стиха крикнув. То була не дуже приемна ознака.

Та голосу професор не підвищив. Проте начеб здалеку долинув розкот грому:

— Скільки я пам'ятаю, вчора вам рекомендувалося...

Напрактиковане вухо Фармагея розчуло той далекий грім. Мова його стала шанобливіша:

— Ваші рекомендації я пам'ятаю добре, професоре. Але ж учора значно більше говорилося про воєнно-польову хірургію. Через те, можливо, мені пригадалося одне місце з вашої статті, Федоре Іполитовичу, яка наштовхнула мене на написання... е-е... монографії. Дозвольте, я напам'ять процитую це місце.— Фармагеєм морщив чоло.— «Чимало хірургів того часу вважало, що в перші дні після операції, а надто складної, вдаватися до медикаментозного втручання не завжди доцільно. Мотивувалося це й тим, що більшість медикаментів сприяють загоєнню ран не безпосередньо, а за рахунок певних внутрішніх резервів організму й можуть таким чином призвести пораненого до ще більшої втрати сил». За точність цитати я ручуся... Інакше кажучи, згадані вами лікарі, Федоре Іполитовичу, вважали, що організм пораненого краще за них знає, що йому робити... Далі в тій же вашій статті написано: «На нашу думку, цей погляд давно вже вимагає ревізії. Ми переконані, що тут діяв традиційний, щоб не сказати гостріше, метод мислення. Саме він заважає декому з хірургів сприймати те багате на перспективи нове, що його на протязі останніх років узяли на озброєння медицина й суміжні науки». От мені й припало на думку, Федоре Іполитовичу: Хорунжа — підходящий об'єкт, щоб зайвий раз ствердити справедливість...

Грім наблизився:

— Справедливість чого?

— Справедливість вашого, Федоре Іполитовичу, зауваження про відсталий спосіб мислення. Це дасть мені можливість незаперечно довести...

Якщо досі все пливло перед професором без особливого поспіху, то тепер цей примарний рух нараз приско-

рився. І гроза налетіла на майбутнього дисертанта невдовзі:

— Чи розумієте ви, що плетете? Ви ж залишили поранену людину напризволяще! Збираєтесь безсторонньо стежити, чи виживе... Ви хто? Базарний м'ясоруб? Костоправ?

Фармагей не лише поплив — перетворився на невідразу пляму.

Збільшені грубим склом очі Євещького зловтішно примружились. Він заздалегідь тішився зі скандалу, що мав от-от спалахнути. «Ліва рука» чомусь завжди радіє, коли професор вибухає гнівом...

Ляховський прикрив обличчя рукою. З якої речі йому соромно стало? За кого?

Ігор усім тілом подався вперед, прикипів очима до батька. Але в очах зовсім не колишня непримиренність — біль...

Решта в залі дивилися хто куди, тільки не на свого принципала: нічого, мовляв, особливого...

Отже, на подібні події Федір Іполитович просто не звертає уваги? Угроз, як казав колись Ігор, у свій п'єдестал, і що йому до того, як вовтузяться біля підніжжя пігмеї! Чому ж сьогодні, коли все довкола кудись пливе, кожна дрібниця несподівано набрала такої гострої виразності?

Он Другь раптом схопився й закам'янів, втупившись в Фармагея. І знов такі в нього очі, як допіру в кабінеті; знов пригадалися Федорові Іполитовичу ті, хто закривав своїм тілом командирів та амбразури ворожих дотів. І в цій тремтливій картині Сергій чомусь — нібито єдина точка опори...

Аж ось Сергій рвонувся, побіг до дверей...

Віддихавшись, спершись на стіл обома руками, Федір Іполитович нарешті заговорив:

— Ви що, ординаторе Фармагей, дисертацію свою в глибокому льосі пишете? Крім моєї статейки, яка нині й копійки не варта, нічого не читали, не чули, не помічали? Сіль же тієї статейки не в насмиканих вами висловлюваннях. В них лише побіжно згадується про дечие невігластво, що мало місце на початку війни, перед появою сульфамідів, а надто пеніциліну. Але в цій же статейці чорним по білому написано, що поява згаданих лікувальних засобів ураз зняла оту, пробачте на слові, ідіотську проблему. Чому ж ви цього не завчили напа-

м'ять? І як ви взагалі відважились верзти своє дике безглуздя тут і потому, як ваш колега показав відмінний приклад до дрібниць продуманого втручання в процес загоювання...— Федір Іполитович, не закінчивши, прикро махнув рукою.— А, та що там метати бісер перед... нуками! Чи є в присутніх запитання до ординатора Фармагея?

У залі стало зовсім тихо. Зате всі погляди звернулися до Федора Іполитовича. Одні здивовано: небувала ж річ — професор вдався до самокритики! Щоправда, недобрим словом він згадав досить-таки давню свою статтю. Але ж і такого ще не траплялося... Інші (слава богу, меншість) так і не втямили, чим же завинив майбутній дисертант. Отже, й крім Фармагея, можна знайти в клініці — а то й в інституті — невігласів?

— Нема запитань? — майже спокійно спитав Федір Іполитович і сам за всіх відповів: — Справді, які тут можуть бути розмови! Попрошу тих, хто хоче глянути на Хорунжу, до сімнадцятої.

І, ніби піднятий по тривозі, подався до виходу з залу.

68

Свавільно облишивши п'ятихвилинку, Друзь подався до палати, де лежала молода актриса. Та не про Фармагееву дурість була його перша думка, — а чи не припустився він сам якоїсь помилки позаминулої ночі? Адже коли Марина Ерастівна лежала на операційному столі, ані на мить не відступала від Друзя тривога за Василя Максимовича.

Якийсь час простояв на сходах, перебираючи пам'яттю все знайдене вночі проти понеділка в пораненої й зроблене їй. Нічого закинути собі не міг.

І ні про що не забув доповісти на вчорашній п'ятихвилинці. Навіть про те згадав, що під час операції ввів Марині Ерастівні максимальну дозу пеніциліну й порадив Фармагееві тримати поранену на таких же дозах антибіотиків, аж поки не мине загроза будь-якої інфекції: фінка — це фінка, а між пораненням і хвилиною, коли Хорунжу привезли сюди, минуло понад годину.

На жаль, Федір Іполитович вчора слухав Друзя краєм вуха. А Фармагей брав, мабуть, з нього приклад. А після огляду Хорунжої розмова пішла не так про неї,

як про дисертацію: даний випадок допоможе, мовляв, Грицькові багато чого уточнити в його рукописі. От Грицько й заходився «уточнювати»...

Нерівно билосся Друзеве серце, коли входив він до сімнадцятої палати.

Очі в Марини Ерастівни були заплющені, руки нерухомо лежали поверх ковдри. Коли спить, добре. І на температурному аркуші непогано, хоч Грицько й припустився неточності: все-таки сьогодні на одну десяту більше, ніж учора ввечері. А пульс...

Обережно, щоб не розбудити пораненої, Друзь узяв її руку. І ледве не впустив. Запис бреше! Або ж од шостої; коли вимірюється ранкова температура, до дев'ятої вона підскочила не менше як на градус!

І Хорунжа не спала. Тільки-но випустив Друзь її руку, вона мовила:

— Доброго вам ранку, мій рятівниче.

Голос слабенький. І помітно змарніла Марина Ерастівна проти вчорашнього...

— Доброго й вам... Як спалосся?

— Не гірше, ніж усім. І не краще.

— Як відчуваєте себе?

— Одне мене непокоїть: чи знають у театрі, що зі мною?

— Ну, звичайно ж. Стільки дзвінків звідти...

— Я боюсь, що з театру подзвонять моїм, до Києва. Ну, навіщо це, правда ж?

Друзь ухилився від прямої відповіді:

— І це все?

Не посмішка, а лише бажання посміхнутися на мить виглянуло з потьмянілих очей Марини Ерастівни.

— Більше скаржитися ні на що,— тихо промовила вона.— Наш доктор такий милий. Стільки в нього різноманітних жартів.

Друзь присунув до її ліжка стілець, сів і звернувся до Хорунжої так, наче вже завтра вона буде здоровою:

— Навіть печінка не дається сьогодні вам взнаки? Дозвольте, я гляну, як вона... Ні-ні, я крізь сорочку: все одно під нею шар марлі й клеолу.

Та ледве він доторкнувся до сорочки там, де вона прикривала операційне місце, як Марина Ерастівна здригнула...

І не тільки коло печінки було їй боляче: від Друзевих дотикань вона закусила губу.

До палати заскочила медсестра, перелякано оглянула всіх і відступила від дверей, щоб пропустити ще одного відвідувача.

Увійшов Федір Іполитович. Вигляд у нього був звичайний: суміш владності й дружелюбності. Ніщо не нагадувало про громи та блискавки, що допіру потрясали п'ятихвилинку. Тих, хто прийшов із ним, він зупинив на порозі. Лише Грицькові жестом звелів підійти до Хорунжої.

Як поводитися при хворих, Грицько не забув. Та очі його на хвильку затримались на Друзі: «Коли що, виручай, братику!»

Однокашникам треба завжди допомагати. І Друзь непомітно кивнув Фармагееві.

Федір Іполитович статечно опустився на звільнений Друзем стілець. І до пораненої звернувся так, як запозвятий театрал звертається до всіма вшанованих представників сценічного мистецтва:

— Я надзвичайно радий бачити вас у себе. І сподіваюсь,— вам тут буде дуже добре.

— Дякую...

— Щоправда, у нас дещо нуднувато. Але ж творча людина за всяких обставин почуває себе насамперед митцем. Ви матимете тут стільки потрібного вам дозвілля, часу на збирання нових вражень, вдосконалення зіграних ролей та мрій про ролі наступні...

Тим часом рука його непомітно лягла на пульс хворої, а очі звернулися до температурного аркуша в ногах ліжка. Медсестра зараз же піднесла той аркуш професорові до очей. І Федір Іполитович мовбито мимохіть кинув:

— А зараз?

Медсестра сунула Хорунжій під пахву термометр.

— Коли будете використовувати час доцільно, він минатиме, запевняю вас, непомітно,— далі повчав Федір Іполитович поранену.— Полежите у нас скільки треба, потім днів із десять будете вдома сил набиратися... Не тільки про свою рану забудете. Яюсь на спектаклі побачите зі сцени когось із нас у залі, майне у вашій голові: «Де я його бачила?» Так і не згадаєте...

Поки Марина Ерастівна триматиме термометр, професор буде привертати її увагу до себе. Це він уміє. І Друзь, узявши Фармагея під руку, потихеньку вивів його з палати.

Професорова поведінка дещо заспокоїла Грицька. А товариський жест Друзя повернув йому певність себе. Він поблажливо обняв Друзя за попереk.

— З великої хмари та малий дощ,— отак завжди в нашого діда. Ти не знаєш, чого це він...

Друзь зупинив його:

— Пульс у Марини Ерастівни зараз такий, ніби у неї понад тридцять вісім. Бентежить мене й біль під операційним місцем. Вона ледве його терпить... І це не печінка — щось інше... Як би не підвела очеревина...

Фармагей пхикнув:

— Ще чого вигай!

— Ти розмовляв з Хорунжою перед п'ятихвилинкою?

Грицько погордливо кинув:

— Своїх хворих я оглядаю перед обходом: начальству потрібні найсвіжіші відомості...

— На твоєму місці,— зовсім тихо перебив його Друзь,— я давно вдарив би на сполох. Але й зараз іще не пізно...

— Дурниці! — І Фармагеева рука знялася з Друзєвого поперека.— Легко сказати — перитоніт. Та звідки він міг узятися? Якщо ти чогось не догледів!..

І це не збило Друзя з товариського тону:

— Все може бути. Тим-то Марина Ерастівна й занепокоїла мене... Йй загрожує запалення очеревини. Ми мусимо будь-що запобігти цьому...

— І після цього ти гадаєш, що я дам тобі дисертацію? — розійшовся Фармагей, проте волав пошепки.— Щоб оцінив її такий боягуз, як ти?.. А за Хорунжу головою відповіси ти. Ти, а не я обробляв її рану.

Він одіпхнув Друзя й повернувся до палати.

Друзь довго підпирав стіну в коридорі жіночого відділення. Справді ж бо, першу допомогу Марині Ерастівні подавав він. І шкода цього дурника—Грицька. Ще тільки примара ускладнень з'явилася, а в нього все чисто в голові переплуталося.

З палати Федір Іполитович вийшов й подався до ординаторської. Вигляд у нього був непроникнений.

За ним плівся Фармагей. Знову з німим благанням подивився на Друзя: «Рятуй, братику!»

До ординаторської Друзь зайшов, готовий до всього. Та зустріла його тиша. Професор з тим же абсолютно

непроникливим виглядом, заклавши руки за спину, ступаючи по-котячому безгучно, походжав туди й сюди. Не відважуючись підняти на нього погляд, забився в куток Грицько. А численний професорів почет розташувався вздовж стін, спостерігав цю німу сцену.

Помітивши Друзя, професор зупинився якраз між ним і Фармагеєм.

— Повторіть, колего Друзь, те, чим ви закінчили своє вчорашнє повідомлення про Хорунжу. Скільки я пам'ятаю, то були ваші поради її лікареві... А ви,— він повів бровою в бік Фармагея,— не відмовте мені в проханні: вголос, щоб усі чули, слово за словом повторюйте ці поради за Друзем. І скажіть спасибі, що я не зажадав цього від вас на п'ятихвилинці... Ну!

Це скидалося на одверте знуцання з людини. Та коли з вини лікаря хворому небезпечно погіршало, не лише вчорашнє слід нагадати роззяві, а й підказати, що має він робити, коли загроза перитоніту стала явною.

Друзь намагався говорити, як міг, лагідніше. Та всі свідки цього незвичайного виховного засобу ховали одне від одного очі. Чим закінчуються спроби зайти в суперечку з високим шефом, а надто коли перестає він помічати грань між вимогливістю й самодурством,— це було відомо всім.

Дещо науковий керівник інституту змусив Грицька повторити двічі.

А коли ця тяжка процедура скінчилася, холодно спитав:

— Ну, на все життя запам'ятали?

— Так,— буркнув Грицько.

— Не чую! — підвищив голос професор.

З якою ненавистю зиркнув Фармагей, але не на професора, а на свого однокурсника! Ніби саме той був у всьому винуватий...

Усе-таки роздільно проголосив:

— За-па-м'я-тав, професоре, на все життя!

І рушив був до дверей.

— Хвилину! — тепер уже грізно зупинив його Федір Іполитович.— Наприкінці дня доповісте мені... ні, Михайлові Карповичу, що зробили з Хорунжою та про її стан. Під суд підете, коли з нею щось трапиться... І ще. Чи передали ви Сергієві Антоновичу свою так звану дисертацію?

Ще виразніше блиснула незрозуміла лють у Фармагеевих очах. Але повторити сказане Друзеві в коридорі він не наважився.

— Я... я сам заходився перечитувати її. У зв'язку з вашими вчорашніми вказівками. І... і не встиг дочитати.

Федір Іполитович звернувся до Друзя:

— Я прийшов до висновку, що нічого брати у Фармагея вам не слід. Взагалі нема рації поратися коло всякого...— Словом, не до повторення, він точно визначив своє теперішнє ставлення до дисертації та її автора. Знов зиркнув на Фармагея.— На вашому місці, я давно був би в палаті.

Грицько зник.

Рушив до дверей і Федір Іполитович. На ходу кинув Друзеві:

— Коли не хочете відповідати за Хорунжу в однаковій мірі з отим роззявою, стежте за кожним його кроком. І втручайтесь в усе, що він робить.

Це куди важче, ніж рецензувати дисертацію. Та Друзь зробив би це й без професорського наказу.

Вважаючи, що його наказ повністю забезпечив одужання Хорунжої, Федір Іполитович закінчив замалим не добродушно:

— А тепер подивимось, що в першій.

Ні, не в доброму гуморі підходив Федір Іполитович до першої палати.

Але не Фармагееве нехлюйство, не стан Хорунжої були тому причиною. Над пораненою актрисою загроза ще тільки зависла, і Фармагей на стіну видереться, щоб одвести її. Що-що, а як відіб'ється його нехлюйство на дисертації, він розуміє. Отож надто похапливому горедисертантові доведеться кілька днів до пізньої ночі просиджувати в клініці. Так йому й треба, хай набирається розуму. А разом із ним помарудиться й несперечливий Сергій: куди більше, ніж на рецензування підлабузницької дисертації, докладе сил на лікування Хорунжої. І в цьому нічого поганого нема...

І не в тому причина, що на п'ятихвилиниці пливло навколо Федора Іполитовича все. Йому й зараз видається, мовби не по підлозі він ступає, а йде висячим містком

над прірвою, а місток той розгойдується від кожного кроку — от-от обірветься...

Невже ні к чортам собачим спаскудились нерви? Ще вчора ввечері Федір Іполитович точно знав, яким буде сьогоднішній день. А сьогодні ще не прокинувся, а все полетіло вже шкереберть. Ігор нікуди не поїде. Ніякий тишко з Друзя. В Ользі ще донесхочу колишнього. І таке відчуття у професора Шостенка, буцімто не він сам собі господар, а кожним його словом і рухом керують ці трое. А Друзь насамперед.

От і до Хорунжої Федір Іполитович помчався, не закінчивши п'ятихвилинки. Невже тільки тому, що перший побіг до неї Сергій? Невже він насправді стає сумлінням свого вчителя?

Перед обходом у палатах не повинно бути сторонніх. А в першій Федір Іполитович застав аж двох: керівника патофізіологічної лабораторії й Ігоря. Вони стояли біля вікна, і Ігор з неабияким азартом щось втлумачував Вікторові Валентиновичу. А той замислено поглядав на хворого й раз у раз потирав собі руки.

Що за нарада поблизу безнадійного хворого? Іншого місця собі не знайшли?

Почувши за собою владні кроки, з крісла схопилася медсестра. І (тепер професор став помічати кожну дрібницю) перед ним нараз з'явилося щось схоже на пуп'янок білої півонії. Майнула думка: не таке вже з Друзя й немовля, яким здається. Йому жіноча врода, може, й ніщо, а зметував таку красуню приставити до свого Василя Максимовича, — й напівмертвому припече жити.

— Ви чому й досі тут? — невдоволено спитав через професорову голову Друзь.

Але медсестра не зніяковіла, не почала виправдуватися. Присунувши до Федора Іполитовича крісло, вона незалежно відповіла:

— Потім.

І показала очима на тих, що, нічого не помічаючи, стояли коло вікна, та на хворого.

Черемашко не спав. Він мало не звихнув собі шию, повертаючи голову, щоб прислухатись до Ігоря та патофізіолога. Федора Іполитовича не помітив.

Щоб хворий другого дня після операції мав стільки цікавості до навколишнього?.. І не скажеш, що очі в нього тьмяні, звернені в глиб самого себе. Зовсім нема в них тієї хисткої надії або непереможеного страху, яким

кожний оперований зустрічає лікаря. І звідки в нього активна цікавість до всього, що його оточує? Він так пильно придивляється до обох співбесідників. Точнісінько так, як вивчав учора Федора Іполитовича: відповідав на запитання і водночас намагався догадатися: хто ж ви такий, чому всі при вас такі виструнчені? Навіть на операційному столі вдивлявся в кожне обличчя.

— Що там у вас за консилиум? — кінець кінцем спитав професор.

Черемашко повернув до нього голову.

— А, це ви, Федоре Іполитовичу... Доброго ранку.— І голос у нього не такий вже знесилений.— Прошу вас, не гнівайтесь. Це я тих товаришів звідси не випустив. Веселіше на людях.

— Ранувато почали тут командувати,— додавши голосові скільки треба жартівливості, відказав професор.

— Яке там командування! — посміхнувся Черемашко.— Все життя я був серед людей. Нудно мені лежати сам на сам із хворобою... А весь час спати... Тут же не барліг. А я не ведмідь.

Сторонні вийшли.

Федір Іполитович присів. І хоч застиг на його обличчі все той же владно-жартівливий вираз, думалось йому, що присутність його тут нічого не змінить. Достоту оглянути Черемашка можна буде лише під час знімання швів — за тиждень приблизно. Якщо, звичайно, він буде ще живий. Пульс, серце й розпитування дадуть сьогодні дуже мало. І взагалі тромбо-емболічними захворюваннями повинні займатися передусім терапевти та гематологи, а не хірурги. От і хай Друзь зв'язується з ними. А якщо навчився чогось у Самійла, то зуміє перекласти на них усю відповідальність за Черемашка: хірургія, мовляв, своє вагоме слово вже сказала...

Єдине, що можна зробити зараз,— зміцнити у хворого віру, ніби для його видужання вже зроблено чимало, а ще більше буде зроблено. Для цього, власне, Сергій і привів сюди професора, а сам став, мов вірний ординарець, за професоровим стільцем. Для цього ж завмерла коло порога вродлива медсестра, готова ту ж мить виконати перший-ліпший наказ обох лікарів. Уже од самого цього настрою у хворого мусить підвестися!..

Федір Іполитович мовив:

— На мої запитання, Василю Максимовичу, прошу відповідати коротко. Довгі розмови зараз не для вас.

— Нічого не вдієш, Федоре Іполитовичу,— ніяково обізвався Черемашко.— Люблю з добрими людьми погомоніти.

Недовгою була їхня розмова. На все Василь Максимович одказував «так» або «ні» з хитруватою посмішкою в глибині очей. Біль діймає? Так. Тривога? Ні. Спрага? Так. Чи можна терпіти? Так. Які претензії до лікаря або медсестри? Ніяких.

От, по суті, й усе, чого домігся високий шеф.

Найменшого побоювання в інтонаціях, жодного запитання про те, що буде з ним далі... Так міцно вірить, що жити йому й жити? Чи просто не розуміє, яка невідхильна зависла над ним загроза?.. А втім, зараз отаке незнання для нього, мабуть, найкраще...

Або ж...

Скільки пульсів перемацали пальці Федора Іполитовича, скільки разів його скальпель упевнено проникав у людське тіло,— цього не перелічити. Та пальців на одній руці стане, щоб порохувати усіх безнадійних, в чіх очах, і найпильніше вдивляючись, не помітиш ані страху, ані тоскноти...

Або ж це людина сильної волі.

Це, звісно, не та воля, що у професора Шостенка. Сила вченого — це наслідок пройденого ним за багато років крутого шляху, набутого досвіду, свідомості того, що доля всіх, хто ловить тут кожне його слово, залежить і довго ще залежатиме тільки від нього.

...А от від Костя Грушина нічия доля нібито й не залежала, нікого він своїм авторитетом не пригнічував, а кожному його слову вірили й ішли за ним усі. В ньому начебто зосереджувались прагнення тих, ким він командував, і знав він найкоротший шлях до здійснення тих прагнень. В тому числі й прагнень Федя Шостенка, хоч його революційний досвід був обмежений єдиною — до того ж блискавичною — зустріччю з поліцейським канчуком...

Як зараз Черемашко, поведився б, напевне, Кость тієї осінньої ночі, коли б опритомнів на руках у Федя. Вмираючи, він заспокоював би свого заплутаного й безпорадного друга.

Химерніше, ніж під час розмови з Ігорем, ніж на п'ятихвилиниці, почував себе Федір Іполитович у першій палаті. Якби був він зараз тільки хірургом, якби зважав лише на пульс, серце та голі слова хворого, нічогісінько

не дали б йому ці кілька хвилин коло Василя Максимовича. Вийшовши з палати, він байдуже сказав би Друзеві: «Почекаємо — побачимо». І з легким серцем санкціонував би все, запропоноване ним на п'ятихвилинці. А коли б Сергій приступив до нього з категоричним запитанням: «Чи є порятунок для Черемашка?» — відказав би єзуїтськими словами горьківського Луки: «Віриш — є бог, не віриш — нема».

А чи є свій бог у професора Шостенка? Чи сама тільки зухвала певність, що на його щасливій сорочці смерть Черемашка не залишить і дрібненької дірочки?

Все-таки пригадав: перед тим як піти, слід сказати хворому кілька підбадьорливих слів. І повторив те, що чули від нього ледве не всі:

— Ну, такі, як ви, два життя живуть.

Несподівано очі Василя Максимовича посуворішали, мовби професор почав кидатися дорогоцінними речами:

— Всі справжні люди живуть двічі. Навіть коли вмирають замолоду. От людям — тим забагато й одного життя.

Поволі звівся Федір Іполитович. І не відразу відступив од ліжка. Та й як тут одступиш, коли не Черемашко, а буцімто Кость Грушин пильно, хоч і наперед знає кожний словесний виверт свого полкового лікаря, вдивляється в нього. Аж головою стріпонував доктор медичних наук, щоб одігнати це недоречне марення.

В очах у Василя Максимовича застрибали глузливі чортенята.

— До скорого побачення, професоре.— Він навіть запанібрата підморгнув йому.— Милості прошу, заходьте до мене не лише з обов'язку. Хіба вам не здається, що для розмов знайшлося б у нас досхоchu цікавих предметів?

Федір Іполитович непомітно зітхнув. Виходить, лише примарилось у Черемашковім погляді щось Костеве. І, щоб не образити хворого відмовою, професор засмучено розвів руками:

— Вільні хвилини для мене — така рідкісна подія...

— А я вас не кваплю, Федоре Іполитовичу. Я кажу на той випадок, коли вам раптом заманеться душу відвести. Не копірситися ж у ній самому. Це ж усе одно, що шукати відповіді на запитання: де ж дірка від з'їденого бублика? Ну, а про щось путнє розмовляти — то ж найкращі, мабуть, для мене ліки.

У хворого починалась, очевидно, ейфорія — стан без-причинного й легковажного піднесення, коли людина, немовби наїдпитку, плеще дурниці, вважаючи їх за щось вельми дотепне. Щоб не сталося лиха, Черемашка треба якшвидше заспокоїти.

Досить було Федорові Іполитовичу оглянутися, як майбутня півонія опинилася біля ліжка. Скоряючись мовчазному наказові професора, вона дала хворому ковток води й простягла руку до столика.

Кивнувши Друзеві йти за ним, Федір Іполитович повагом вийшов з палати.

70

До другого поверху Федір Іполитович ішов мовчки. Друзь крокував позаду.

Професора дещо дратувало приглушене постукування його кийка: воно заважало йому зрозуміти, з якої речі Черемашкові раптом заманулося зазирнути в його, професора Шостенка, душу. Ніякого значення це, звісно, не має. Та, на жаль, деякі дрібниці завдають прикрості й тим, хто високо вознісся над буденним життям. Відмахнутися від цього і їм не так просто...

На площадці другого поверху Федір Іполитович зупинився й, не оглядаючись на Друзя, буркнув:

— До запропонованого тобою мені додати нічого. І нічого, що потребувало б мого втручання, я в твоєму Черемашку ще не бачу. А терапевтові покажи його сьогодні ж.

Згори долинуло квапливе постукування каблуками.

Оглянувшись, професор побачив ту ж таки нерозквітлу півонію.

Не дійшовши до площадки, медсестричка ця похапцем поправила хустину. Аж он яке рішуче стало в неї обличчя.

— Що сталося?— сухо спитав Федір Іполитович.

— Спершу я мушу попередити доктора Друзя, професоре,— вельми офіційно відказала йому медсестра.— Сергію Антоновичу, я залишила Черемашку самого. Мене щойно вигнано. Не тільки з першої палати. Взагалі. Друзь розгублено заморгав.

— Не розумію,— сказав Федір Іполитович.

Медсестра перевела погляд на нього.

— Двома словами не скажеш.

Вникати в непорозуміння з службовцями клініки в обов'язки наукового керівника інституту не входить. Та й тон у цього дівчиська не дуже шанобливий. І надто нервово постукує Сергіїв кийок по підлозі.

— Я слухаю,— все-таки промовив Федір Іполитович.

Його нетерплячої уваги красуня власними неприємностями не обтяжила. І не тільки коротким було її оповідання: ні скарг, ні тремтіння в голосі — взагалі нічого такого, чим скривджена невинність випрошує співчуття в тих, хто згоден її слухати.

Ще перед п'ятихвилинкою завідувач чоловічого відділення заходив до першої палати. Довідавшись, яким чином ця майбутня півонія потрапила на нічне чергування коло Черемашка, доктор Євецький висловив їй своє невдоволення: «Скільки мені відомо, ординатор Друзь медсестрами не розпоряджається». А коли медсестра заявила йому, що своєму вільному часу господиня вона, він заявив: «Мені не потрібні ті, хто після нічної халтури, замість працювати, на кожному кроці падає од втоми. Отож ідіть до канцелярії й скажіть кому слід, що я ваших послуг не потребую».

Розповідаючи, темноока красуня дивилася прямо в очі професорові. На Друзя глянула лише мигцем.

Той стояв з міцно стуленими губами й ніяк не міг угамувати свій кийок. Раз у раз позирав на свого вчителя: що ж це, мовляв, таке? Тоді виразніше виглядало з очей півонії щось зовсім не крижане.

Професор Шостенко досить прожив на світі: значення хоч би й секундного потепління дівочого погляду було йому ясне. Виходить, у його дочки є суперниця? Аж он як цікаво...

— А ви, я бачу, не дуже сумлінно виконуете розпорядження Самійла Овсійовича,— усмішливо відзначив Федір Іполитович.— П'ятихвилинка давно закінчилась, а ви...

Красуня так рішуче стріпонула головою, що хустина злетіла з голови, а волосся хвилями впало на плечі. І з якою певністю своєї правоти дівчина заперечила:

— Як можна піти, не передавши Василя Максимовича іншій медсестрі? Тим більше, доктор Євецький наказав не призначати окремої сестри до Черемашка. Про це я мусила попередити Сергія Антоновича — тому й

зосталася. Та й ви, професоре, веліли, щоб у першій палаті і вдень чергувала окрема медсестра. І тільки-но ви пішли, професоре, туди зайшов доктор Євецький і зажадав, щоб я цю ж мить забиралася з клініки. От і все. Тепер дозвольте мені пройти...

Добирати працівників до свого відділення — одна з прерогатив Самійлових, і Федорові Іполитовичу нема чого втручатися в його адміністративні функції. Та майбутня півонія про це й не просить. Одступити на два кроки, давши їй дорогу — от і все, що має зробити людина, котра стоїть високо над дрібницями.

Та, видно, непогано знає Сергій свого вчителя й норів його «лівої руки». Він і собі спитав у красуні:

— Де ж відбувалися ці розмови?

І ти тільки глянь, скільки співчуття до розгубленого Сергія спалахнуло в темно-сірих очах! Значно більше, ніж образи за себе.

— Перед п'ятихвилиною — в коридорі. А зараз — прямо в палаті. Черемашко так і не задрімав.

Друзь рвучно повернувся до професора:

— Федоре Іполитовичу!..

Не вірити цій дівчині підстав у професора не було. Він знав: Євецький — не криловський куховар, марно слів не любить витрачати, зараз же вдається до наданої йому влади. А от тактовності в цього підстаркуватого кандидата медичних наук куди менше, аніж у молоденької медсестри.

І все-таки... Що до цього науковому керівникові інституту?

Та раптом спало Федорові Іполитовичу на думку: а чому б цій дівчині не залишитися в клініці? Хай допомагає Сергієві в першій палаті. Тетяна швидко вилікується тоді від своєї дурості...

Він якнайдобродушніше мовив до півонії:

— У канцелярії вам нічого робити. Краще знайдіть старшу та скажіть їй од мого імені: сьогодні коло Черемашку й удень повинна чергувати окрема сестра. Лише передавши тій сестрі хворого, можете йти додому. А завтра нагадаєте мені про себе.

Як переможно й удячно блиснули очі красуні! Та блиск цей адресовано не Федорові Іполитовичу. Перед професором вона лише скромно схилила голову...

Коли красуня зникла, науковий керівник інституту мовив, тамуючи усміх:

— Переказати Самійлові Овсійовичу про мое втручання в його розпорядження доведеться, мій любий, тобі. До того ж додаси ще й таке: сьогодні, мовляв, професор Шостенко... саме професор, а не Федір Іполитович... був здивований: невже вам бракує часу на обдумування власних вчинків? Вчора ви наговорили нісенітниць ординаторові Друзеві, сьогодні почали прискіпуватися до медсестри, яка йому допомагає,— професор, мовляв, відмовляється вас розуміти... Не забудеш? — Помітивши, що таке доручення не дуже до смаку Друзеві він осміхнувся.— І про те скажи, що здіймати галас у палаті, при хворому... чого-чого, а такого професор од вас зовсім не чекав... Ну, а коли Самійло прискаче до мене й поскаржиться на тебе, я йому такого пропишу... Коли вже заступатися за дівчину, то повною мірою. Красуня варта того!

Друзь ніяково озвався:

— Я дуже вдячний їй за Черемашка.

— Я так і думав,— охоче згодився Федір Іполитович.— Це ж геть усім відомо, що дівоча краса для тебе ніщо... А як звуть її?

— Женя... Жовпір Євгенія...

— Може, до себе хочеш її взяти?

— О ні! — аж злякався Друзь.

— Чому?

— М-м...

Друзь зашарівся.

Професор поблажливо поплескав його по плечу.

— Як хочеш. А по-моєму, тобі й потужніший стимулятор не завадив би.

Злякавшись того повороту, якого набрала розмова, Сергій метнувся до сходів нагору. Та Федора Іполитовича осяяла знаменита ідея:

— До речі... Чому б тобі не пообідати сьогодні в мене?

Друзь остовпів. Після втечі Ігоря він ні разу не був у свого вчителя вдома.

Федір Іполитович визнав за потрібне прокоментувати своє запрошення:

— Розумієш, сьогодні вперше за довгий час усі мої сядуть нарешті за один стіл. Ти, як я пам'ятаю, завжди був другом Ігореві й Тетяні. А коли вірити моїй дочці — якраз учора між нами зайшла розмова про тебе,— ти й досі вважаєш себе за їхнього друга...

Зовсім розгубившись (невже Тетяна Федорівна розповіла батькові все?), Друзь пролепетав:

— Але ж...

— Ніяких твоїх «але» я слухати не буду,— перебив його шеф.— І нічого з твоїм Черемашком не станеться, якщо ти підеш звідси на годину раніше. Ще раз нагадую: ждати від нього каверз слід не раніше четверга.— Він глянув на годинник.— Поїдемо звідси втрюх найпізніше о п'ятій... І не забудь переказати Самійлові те, що я доручив.

Вдоволено посміхаючись, Федір Іполитович поспішив униз. Ідея влетіла йому в голову чудова!

Сьогоднішній обід раз назавжди поставить на свої місця всіх тих, хто намагається вставляти йому палки в колеса або вважає себе за вчителеве сумління. От Тетяна й побачить свого обранця в усій убогій його краї! Хіба той, хто, півжиття проживши, не може навіть про себе подбати, дасть їй хоча б крихту щастя?.. Щоб вибити дур з доччиної голови, всі засоби будуть добрі.

Дещо второпає й Ігор зі своєю Дульцінеєю. Так само й Ольга. Кінець кінцем дійде до них, що миру й ласки між скривдженим батьком і блудним сином не буде, поки не піде все так, як того волітиме умудрений досвідом і роками Шостенко-старший!

71

Життя в чоловічому відділенні — та й усюди в клініці — текло за здавна заведеним порядком. По коридорах прогулювалися поодинокі хворі. Інші, примостившись на широких підвіконнях або за столиками, вдумливо пересували шахові фігури чи потихеньку, без суперечок та стукоту, забивали «козла». Коли-не-коли білими неспішливими тінями пропливали з палати до палати або до ординаторської лікарі. Тиша панувала й по палатах. Хтось лежачи читає, хтось не може набалакатися з сусідом, а дехто просто відсипається за минуле й прийдешнє. Біля когось на хвилину з'явиться сестра зі шприцом або порошком та скляркою, але це не припиняє ні читання, ні розмов...

Так, власне, й мусить бути. Хворі повинні виписуватися не тільки здоровими, але й одпочилими від шуму та невгамовного виру щоденного буття.

Друзь з давніх-давен вірить у доцільність цього ладу — ще з того госпіталю, де головним лікарем був полковник медслужби Шостенко. І хоч сьогодні тривожно йому в цьому ідеально організованому спокої, не похитнулася його певність себе й віра в свого вчителя. Щоправда, часом ввижається йому,— пережите на протязі останніх сорока годин збилося в міцний, з гострими колючками, клубок. І клубок цей так розпирає зсередини — ще трохи, й не витримає Друзь того тиску.

Але ж легше йому не буде ні за годину, ні завтра, ні післязавтра. В крутий віраж увійшло його життя. В ту саму круту спіраль, коли літак круто набирає висоту. Тепер більше, ніж будь-коли, треба, щоб не Друзь корився своїм нервам,— доведеться нервам підкорятися йому.

Входячи до першої палати, він прибрав абсолютно спокійного вигляду. І зробив це без особливого напруження.

Черемашко не спав.

Ще б пак!

Отой підстаркуватий лис Євецький уже не хвостом крутить, а починає показувати зуби. На Друзя він, щоправда, вискалився вперше. І не прямо. Скривдив ні в чому не винувату Женю, недозволено травмував хворого. Трудно повірити, щоб таке могла утнути нормальна людина. А для медика це взагалі неприпустимо!

Очевидно, Друзь занадто вже не догодив своєму патроніві. Проте який гедзь укусив Самійла,— Друзеві байдуже. Особливих симпатій поміж ним і Євецьким не було ніколи. А тепер ухилитися від сутичок з «лівою рукою» він і поготів не буде.

Черемашко заклав руки за голову, куцуваті його брови прикро ворушилися.

— Що з вами? — спитав Друзь.

Вперше не посміхнувся йому Черемашко.

— Та от послав сестру шукати голяра.

— Голяра? — здивувався Друзь.— Навіщо він вам?

— Аякже! Ви ж пообіцяли, що пустите до мене моїх.

Побачать вони те ж саме страхіття, що й учора,— жодному моему слову не повірять. Та й вашому.

Дивовижна людина... Лежить в одиночній палаті, лише руками дозволяється йому рухати, бо сил у нього ні

на що інше не зосталося, а не хоче миритися з тим, що нема в нього ніякої можливості втручатися в навколишнє. А голяр — це ж він ані на мить не забуває про їхню угоду позаминулої ночі...

От чого б позичити в Черемашка керівникові цього відділення! А то й комусь повище...

А втім, Друзь іще матиме час подумати про це. Зараз треба знешкодити те, чим схвилював Василя Максимовича Євеський.

— Ну, своїх ви зустрінете не тільки поголеним. Вас, коли захочете, й одеколоном побризкають... Та бачу, непокоїть вас не це.

Черемашко нахмурился.

— Якщо вас розтривожила, — усмішливо казав далі Друзь, — несправедливість завідувача нашим відділенням щодо Жені, то заспокойтесь. Завтра вночі Женя знову чергуватиме біля вас.

Не враз відгукнувся Василь Максимович. Спершу перестали супитися брови. Далі він витяг з-під голови руки, облизав сухим язиком ще сухіші губи.

— Ох, і важко ж цьому повірити. Та вам, Сергію Антоновичу, я вірю більше, ніж собі самому... Засну зараз без снотворного. Дайте лишень ложку посмоктати.

Змочивши рота, він повів далі:

— Дуже добре, коли ви домоглися для Жені справедливості. Не можна таким, як вона, ні з того ні з сього ламати ребра.

Друзь зупинив його:

— Моеї заслуги тут нема. Розпорядження доктора Євеського скасував професор.

— Ваш укоханий Федір Іполитович? — не зовсім повірив Черемашко. — Невже я чогось у ньому не добачив? Воно, звісно, спершу з людиною треба пуд солі з'їсти...

Що Василь Максимович першого ж дня по операції відчуває себе досить бадьоро, — з цього можна тільки радіти. Та побажання «доброго потроху» насамперед його стосується.

— Та й балакучий же ви сьогодні, — зауважив Друзь, але то був не докір, а обережне намагання втихомирити розхвилюваного хворого. — Ви зовсім забули, про що ми домовлялися.

Якщо й стало Черемашкові ніяково, то ненадовго.

— Годі! — твердо заявив він. — Скоро ви підете, я ту ж мить засну... Одне лише скажіть, Сергію Антоно-

вичу. Коли мене тут щось, припустімо, вразить або за живе візьме, то хай там аж земля двигтить, а я тримай язика за зубами? Так? Нехай у мене все перекипає середині? Це, по-вашому, найкращі ліки для мене?

Непросто сперечатися з Василем Максимовичем. Другу спробував повернути його думки в інший бік:

— Самійлові Овсійовичу, гадаю, ви нічого зайвого не сказали...

Вся щетина на Черемашковому обличчі заворушилася від недоброї усмішки.

— Ні зайвого, ні конче йому потрібного. Навіщо? Хіба він з тих, хто вміє слухати? Він щось був спитав у мене. А я заплющив очі. І навіть хропонував потихеньку.

Він глянув на Другу й замовк: надто докірливий був у лікаря вигляд.

— Я вже сплю, Сергію Антоновичу. Тільки, будь ласка, перекажіть йому, що мої нерви його відвідин не витримують.

І Василь Максимович заплющив очі.

72

Сказати чесно, то не дуже поспішав Другу до ординаторської, де, як йому сказали, був зараз Євеський.

Перед цим він домовився зі старшою медсестрою, хоч і знала вже вона це від Жени, щоб Василь Максимович ні на хвилину не залишався без догляду. Зайшов до четвертої палати, підготував там хворих до професорського огляду, відповів їм на численні запитання про Черемашка. Лише потому попростував до ординаторської, здивовано відзначаючи: не відчуває він ні побоювання, ні бодай легенького хвилювання.

В дальньому закутку він побачив Ігоря й Танцюру. Танцюра щось захоплено розповідав, а Ігор зацікавлено слухав. Тепер можна порадіти з того, що вони так швидко порозумілися...

Біля найближчого до дверей столика височів Вадик. А проти нього з виглядом творця, який одпочиває від трудів своїх і бачить, що все зроблене ним — добре, сидів сам завідувач чоловічого відділення.

Надто колюче доручення Федора Іполитовича тактовніше було б виконати віч-на-віч з Євеським. Та до чого ж важко пам'ятати про такт щодо того, хто здатний розбешкетуватися там, де лежить тяжко хвора людина...

Помітивши свого патрона, Танцюра метнувся був до нього.

— Сергію Антоновичу! Ви знаєте, мій сьогоднішній рейд по лікарнях...

Рухом руки Друзь зупинив його на півдорозі. А сам підійшов до «лівої руки» мало не впритул.

— Самійло Овсійовичу, у мене до вас...

— Ну, хіба я вам не казав? — звернувся той спершу до Вадика, а скельця окулярів ехидно блиснули.— Мені надзвичайно шкода,— на Друзя він і не глянув,— та мені зараз ніколи й не знаю...

Вадик скромно потулився: я тут, мовляв, особа стороння...

Друзь мовив голосніше:

— У мене до вас термінове доручення від професора.

— А-а...

Самійло Овсійович закинув ногу на ногу. Зробити це при його комплекції було не так просто: коліно піднеслося мало не до підборіддя, і довелося підтримувати його обома руками.

— Тільки коротше...

Друзь був завагався: чи варт уподібнюватися до Євєцького?

— Мені здається...

— І без передмов! — гостро нагадав Євєцький.

«Ну, коли так...»

— Професор наказав мені довести до вашого відома, що він не ухвалює вашого наміру звільнити медсестру Жовнір.— Друзь старанно відкарбовував кожне слово.— Крім того, професор неабияк здивований вашою поведінкою в першій палаті. Вона, ваша поведінка, на його думку, абсолютно неприпустима.

Якби Друзь зненацька вдарив «ліву руку» своїм кийком по тім'ю, це не справило б сильнішого враження. Спершу обличчя Євєцького перестало відрізнятися від його ж таки щедро накрохмаленого халата. Потім руки йому розчепилися, нога гучно стукнула об підлогу. І на решті щоки і вилиці завідувача відділення почали наливатися кров'ю.

Тим же тоном безстороннього виконавця чужої волі Друзь промовляв далі:

— У зв'язку з цим я дозволю собі порадити вам: не заходьте кілька днів до першої палати без мене або професора. Ваша присутність там надто негативно від-

бивається на стані хворого, який лише вчора витримав найтяжчу операцію. Я побоююсь, що він буде надто нестримний щодо вашої особи. А це, як і ваш необачний вчинок, на мій превеликий жаль, небажано відіб'ється на вашому авторитеті серед хворих і нашого середнього медперсоналу.

Євецький схопився й прохрипів:

— Та... та... та як ви смієте!

Друзь не відступив і на півкроку. Не з тих цей кандидат медичних наук, хто здатний на безпосередню реакцію. Зуби вискалити, ба й крадькома гризнути боязкого,— на таке він іще спроможний. А піти проти людини, яка сміливо дивиться йому в очі,— на таке цього лиса не стане, бо лис знає, чию курку поцупив.

Самійло й справді на Друзя не кинувся. Лише окуляри миготнули, попереджаючи: ну, це тобі так не минеться! А зуби таки вискалилися в красномовному усміхові: помсту «лівої руки» цей довготелесий ординатор на все життя запам'ятає. І до чого ж поширшав той усміх, коли Самійло презирнувся зі своїм новим фаворитом!

— Ясно... Отже, й ви, не зважаючи на своє убозтво, мрієте про Женю? Отже, й святенника на солодкий гріх потягло?

Вищідивши це крізь зуби, Євецький вийшов.

Друзь обіперся на найближчий стіл.

Ні, розмова ця вкрай його не вичерпала. Але звести дух після такого не зашкодить. Проте не відразу він одчув, що на руку, якою він спирався, опустилась і чиясь рука.

Друзь побачив коло себе Ігоря, почув його вдоволений голос:

— Та й здорово ж ти його!..

Друга Друзева рука потяглася до скроні.

— М-м... добрий ранок... До речі, що ти з Віктором Валентиновичем робив у першій палаті?

Ігор обняв його за плечі.

— Насамперед спасибі тобі, Сергію.

— За що? — не зрозумів Друзь.

— За те, що згодився взяти мене до себе. Батько сказав це мені...

— Одну хвилину! — раптом проголосив Танцюра.

Він підійшов до Вадика, який, присівши й розгорнувши перед собою папку з документацією на своїх нових

хворих, удавав, що дальший розвиток подій в ординаторській його вже не обходить.

— Слухай, ти! А чи не забрався б ти звідси?

І Танцюра так опустив свою п'ятірню на плече недавньому напарникові, що той миттю згорнув папку й опинився за дверима.

Танцюра перевірів, чи щільно зачинено двері, й переможно звернувся до Друзя:

— Тепер можна розмовляти відверто. Не знаю, як ви, а я зрадників ненавиджу.

Дивний вибрик статечного, витриманого Олександра Степановича був не дуже приємною несподіванкою.

— Ну, навіщо ж так брутально?

— А ви? — Статечний ординатор ледве притамував бажання хихотнути.— Хіба не від вас дременує Вадик уранці з цієї самої ординаторської? Та й Самійло хіба ж так щойно вискочив звідси!.. Звідки це у вас, Сергію Антоновичу?

Друзь зіщулився.

Танцюра, щоб дати йому трохи часу на заспокоєння, почав розповідати Ігореві:

— Знаєте, Дзвіниця тоді ледве очухався. Йому ввижалося, що доктор Друзь за ним учвал женеться... Правильно, Сергію Антоновичу, зі зрадниками тільки так і треба. Послухали б ви, як цей пацюк вихваляється своїм умінням втекти від небезпеки вчасно... Ще й мене намовляв узяти з нього приклад: працюватиму, бач, де й над чим захочу... Ну, я тоді й відказав же йому... Щоб не почути того ж іще раз,— бачили, як одгукнувся на мое запрошення? І ще одне я зрозумів: не пробачить вам, Сергію Антоновичу, «ліва рука» ні того, що ви зуміли вплинути на професора, ні видалення тромбу в Черемашка.

Немовби крізь вату чув це Друзь. Тому й відповів не одразу:

— Та годі вже вам, Олександрє Степановичу... Що ж ви принесли? — Він хотів присісти, але Ігор не випустив його з обіймів.— Дякувати слід не мені, друже. Мені тебе запропонував сам Федір Іполитович... Хіба Тетяна Федорівна тобі нічого не переказала?.. А ти... Отже, ти згодний зі мною?

— Так,— сказав Ігор.

— І ти помирився з Федором Іполитовичем?

— Н-не зовсім... Тепер усе залежить од Черемашка,

От уже й зникла вата з Друзевих ушей. Він зрозумів: чимало Ігореві довелося передумати протягом минулої ночі. І все-таки заперечив:

— Ні, дорогий друже, все залежить тільки від тебе... За такого помічника, як ти, я глибоко вдячний Федорові Іполитовичу. А тебе попереджаю: даси-волю своєму хлоп'ячому самолюбству,— картай тоді себе самого... А що ти робив коло Черемашка з нашим патофізіологом?

— Коли я прийшов після п'ятихвилинки до першої палати, він був уже там... Ще під час операції в нього з'явилось кілька цікавих міркувань щодо лікування Василя Максимовича, і нам слід би на них зважити...

Друзь визволився з дружньої руки. Зосереджено вдивляючись в Ігоря, він казав:

— Одного ти ще не зрозумів, Ігоре. Ми — це вже не нас троє та Черемашко. Хіба сьогоднішня п'ятихвилинка тобі цього не показала? Віктор Валентинович — п'ятий. Я сьогодні прокинувся з думкою про те, як багато він може допомогти нам, а він сам до нас прийшов.. А завтра з нами будуть усі, хто воліє йти вперед, а не тупцювати на місці... Отож не прискіпуйся до Федора Іполитовича, поки ми не переконаємось, що він з подібними до Самійла. Тільки ж цього бути не може! А зараз глянь,— Олександр Семенович аж пританцьовує: йому не терпиться показати нам свої здобутки. А мені — побачити їх.

Танцюра давно вже ждав цієї миті — почав, не чекаючи на повторне запрошення:

— По-перше, я вам обом ніякий не Семенович. Сашко або Санько — вже як вам більше до смаку. От... А тепер...— Він витяг з-під халата цілу папку й урочисто підняв її над головою.— Це — копії документів надзвичайної ваги. А серед них — історія хвороби Анатолія Панасовича Вільшанського, бухгалтера якоїсь інвалідної майстерні, п'ятдесяти чотирьох років, нині вже покійного. Майже цілковитий аналог нашого Василя Максимовича. Через те «майже», що організм у нього був — з Черемашковим не зрівнятися. І все-таки Вільшанський міг би видужати. Попереджаю, цей документ я виканючив на один тільки день. Увечері його треба повернути.

Друзь нетерпляче простяг руку.

— Дайте!

— Ні, Сергію Антоновичу,— ще урочистіше заперечив Танцюра,— спершу дозвольте кілька слів мені. А то

ви перегорнете цей документ нашвидку, а тут у кожний рядок треба принаймні двічі вчитатися. От послухайте... «Вільшанський помер аж на вісімнадцятий день після операції. Вже нормально працював кишечник. Шви давно були зняті. Ніяких інтоксикацій». Тепер увага! Годували його й антикоагулянтами — щоправда, такими, як саліцилка. Дикумарин тоді щойно з'явився, вдатися до нього не відважились: препарат, мовляв, сильнодіючий, клінічно не повністю перевірений. Та, як згодом виявилося, навіть дикумарин навряд чи врятував би Вільшанського. Посмертний розтин показав: тромб в артерії, точнісінько такий же, який ви, Сергію Антоновичу, так красиво ліквідували в Черемашка, у Вільшанського не розсмоктався, а перекрив-таки аорту... Ну, а тепер — будь ласка!

Мов здобує в бою знамено, величним жестом Танцюра передав Друзеві десь виблагану історію хвороби.

Хтозна-скільки часу в ординаторській не було вимовлено й слова.

Дві голови низько схилилися над тією папкою. Лише зрідка, ще не знаючи, що думати, переглядалися вони. І дедалі повільніше перегорталися сторінки: не двічі — по п'ять, а то й більше разів перечитувався кожний рядок.

Третя голова раз у раз зазірала до тієї чи тієї сторінки через обидві перші: від чого саме не в силі відірватися очі старших колег? І вряди-годи в ординаторській розлягалось тихе висвистування:

«Смело, братья! Ветром полный, парус мой направил я...»

Ген-ген, як далеко відійшло все, що цілий ранок не давало Друзеві дихнути на повні груди.

73

Під час обходу Самійло Овсійович, як і щодня, не відставав од професора ні на крок, стояв за його стільцем, мов вартовий. Коли шеф затримувався біля хворих, ловив кожне шефове слово. Але рота сьогодні не розтулив ні разу. І вигляд мав зовсім одсутній.

Очевидно, Сергій виконав доручення сумлінно.

Федір Іполитович цьому майже не здивувався. Ще вчора Сергій продемонстрував справедливість стародавнього прислів'я — такого, наприклад, як «тиха вода греблі рве». Тим більше стійке мовчання «лівої руки» потішало професора.

У тих нечастих випадках коли Федір Іполитович був невдоволений з Самійла, він висловлював йому це в очі тими виразами, які наvertsались йому на язик першими. Бувало, що й прилюдно. Та досі високий шеф не передоручав цього третім особам. І Самійло Овсійович якийсь час являв собою зразковий приклад того, як стоїчно мусять підлеглі ставитися до стихійних проявів вдачі керівного товариша. Та першої ж слушної хвилини, залишившись з тим керівним товаришем наодинці, починав засмучено визнавати не тільки свою провину, а й обережно натякати на те, скільки принадних пропозицій він дістає звідусіль останнім часом і як одкинув їх, бо можливість працювати під керівництвом такого вченого, як Федір Іполитович Шостенко, для нього понад усе.

До перепрошування професор не принижувався, а радив Євцевському бути надалі обачнішим. Тим усе й закінчувалося.

Буде те ж саме й сьогодні.

Звичайно, Друзеві це так не минеться: не день, ба навіть не тиждень завідувач відділення буде заливати йому за шкуру сала. Та Сергієві, дивись, користь з того буде, бо ж «тяжкий млат, дробя стекло, куєт булат».

Ну, а якщо Сергій дозволить Самійлові зігнути себе в дугу, хай забирається зі своїм Ігорем до його Собачівки. Дідька лисого побіжить туди за ним Тетяна. А надто потому, як побачить свого укоханого в усій його красі. Не побіжить за ним і нерозквітла півонія, бо знайде вона спосіб повернути собі прихильність вельми... ні, малошановного Самійла Овсійовича.

Що завідувач чоловічого відділення не з медичних і не з суто естетичних міркувань прагне, аби жіночий персонал на його поверсі нагадував кінозірок, для Федора Іполитовича не таємниця. На наукових і лікарських талантах «лівої руки» це не позначається, а на втручання в особисте життя підлеглих у наукового керівника не було ні підстав, ні охоти. Та й скарг на велелюбне серце Євцевого не надходило.

Коротко кажучи, і сьогодні після обходу Федір Іполитович та його «ліва рука» кілька хвилин поговорять наодинці та й розійдуться з миром.

Тим-то, коли Самійло Овсійович попрохав у шефа аудієнції, той узяв його під руку й повів до свого кабінету.

Нацьковувати Євцького на Сергія — о ні, такого Федір Іполитович собі не дозволить. Але якщо вони зчепляться-таки, — хай... Після двох чортзна-як перевернутих днів конче треба глянути на все збоку, вияснити, чи справді Сергій уже не очеретина, а щось значно міцніше. Тож коли не він об Самійла, а Самійло об нього наб'є собі гулю, ні хірургія, ні професор Шостенко так само нічого не втратять, а видовище обіцяє бути цікавим.

У кабінеті, посадивши «ліву руку» в крісло, заслужений діяч науки приготувався слухати.

Самійло Овсійович не поспішав. І не прибрав звичайного в подібних випадках виразу скривдженої добродетності. Можна було подумати, що прийшов він до шефа не бідкатися, а для спільного розгляду принципових питань.

Мовчав він так довго, що Федір Іполитович не втерпів:

— Гадаю, Самійле Овсійовичу, що ви вже усвідомили: у випадку, що його я мав на увазі, вся провина лягає на вас. Розум вам дано не для того, щоб витрачати його на ревнощі з приводу того, що не ви, а Друзь припав до серця гарненькому дівчиськові.

Самійло Овсійович притиснув кінчики пальців однієї руки до кінчиків пальців другої. Його окуляри заіскрились.

— Я до вас у зовсім іншій справі, дорогий Федоре Іполитовичу, — з неабияким апломбом почав він. — Мене непокоїть одна думка. Чим скоріше поділюсь я нею з вами, тим буде краще.

З Сергієм Самійло гадає впоратися самостійно? Тим цікавіше...

Федір Іполитович кивнув.

— Слухаю.

— Тоді дозвольте спершу два-три запитання.

— Прошу.

Євецький поважно прокашлявся.

— Чи справді ви, Федоре Іполитовичу, наказали Друзеві не спускати очей з пораненої актриси? Невже він повинен втручатися в її лікування?

Федір Іполитович був здивувався. Всі присутні на п'ятихвилиниці пішли за ним до жіночого відділення. Крім Євецького. Та довідатися про те, що там сталося, він уже, бач, устиг.

Відказав Федір Іполитович холоднуватю:

— Я бачу, Самійле Овсійовичу, ви почали цікавитися й справами жіночого відділення. Чи багато там у вас... гм... інформаторів? Навіщо вони вам?

Євецький скромно схилив голову.

— Ви самі назвали мене своєю лівою рукою, Федоре Іполитовичу. І я мушу бути в курсі всього, що відбувається довкола вас. Ви, я знаю, певні, що Друзь нічим не допоможе ні майстрові з електротехнічного, ні отій актрисі.— Щось схоже на усмішку авгура порснуло по його губах.— І все-таки ви саме на Друзя покладаєте відповідальність за них. Я розумію, задирати носа йому нема чого. І провчити його треба так, щоб він усе життя пам'ятав про своє місце серед нас...

Федір Іполитович прикро стеновав плечем. Навіть коли й догадався про щось Самійло, не йому міряти професора Шостенка на свій копил!

— Не розумію вас,— озвався він ще холодніше.— Хіба не Друзь оперував Хорунжу? Він і відповідь за неї з вашим Фармагеєм.

— В цьому є резон, визнаю.— Євецький схилив голову набік.— Тому й дозволяю собі ще одне запитання. Чи правда, що сьогодні ви про дисертацію Фармагея зовсім іншої думки, ніж учора?

— А ви читали її?

— На мене, як ви пам'ятаєте, покладено керівництво цією дисертацією. Зміст, напрямок думок її автора й висновки, до яких він має прийти — все це цілком задовольняє мене й обов'язково задовольнить вас, шановний Федоре Іполитовичу.— Округле лице Євецького обернулося на обличчя змовника.— Задовольнить, повторюю, з усіх поглядів. Я сміливо берусь утверджувати: місяців за два-три Фармагея можна буде вітати з кандидатським ступенем. Ця подія відчутно відіб'ється на справах нашого інституту... І останнє, з вашого дозволу, запитання: невже й досі не спало вам на думку, що ви

сьогодні певною мірою погарячкували з моїм підопічним?

Євецький досконало знав шефову вдачу. Вмів йому догоджати. Але вмів і користатися з зигзагів професорового норову. У дрібницях, ясна річ. Щоправда, з дрібницями доводиться здибуватися щодня. Зате в істотному (воно, на жаль, виникає тепер нечасто) Самійло Овсійович — найактивніший однодумець і соратник свого шефа.

До чого ж він хилить зараз?

— Ні, не спало, — не змінив тону Федір Іполитович. — Раджу вам поставити на Фармагееві хрест.

Лице Євецького прибрало вельми серйозного вигляду.

— Перепрошую... Чому ж так жорстоко?

Федір Іполитович одказав дещо роздратовано:

— Кому-кому, а вам давно слід би про це знати. Невже ви й на п'ятому десятку не можете встановити для себе твердих норм наукової і лікарської етики?

— Ще раз пробачте, але я не зовсім розумію вас, дорогий Федоре Іполитовичу.

І ніби елеєм помастилося місяцеподібне обличчя Євецького.

На цьому слід би припинити розмову. Однак професор заходився пояснювати:

— Не надати вирішального значення деякій словесній плутанині в дисертації — це ще не гріх: часом і звикла до писання людина може помилитися на слові. Та коли претендент на кандидатський ступінь і до своїх хворих ставиться так, немов то кролі або морські свинки, я б його... — Виразним жестом професор показав, що саме зробив би він з таким претендентом. — Один хворий, виписаний од нас у доброму здоров'ї, для мене дорожчий за найкращу дисертацію... Ви ж чули, які несусвітні теревені плів ваш підопічний про Хорунжу. Ще трохи, і було б у неї запалення очеревини. І після такого ви смієте... Та побійтесь бога, Самійле Овсійовичу!

«Ліва рука» був не тільки серйозний. Мало не після кожного шефового речення він солідно кивав. Водночас кивали й долоні з притиснутими один до одного кінчиками пальців. Система ця кивала якийсь час і потому, як Федір Іполитович замовк.

Лише витримавши чималеньку паузу, Євецький опустив руки.

— Як це справедливо! — з підкресленим захопленням проголосив він, і тут же в його голосі завирувала образа: — Хіба я про Фармагея клопочуся?.. Лихо в тому, що інститутіві нашому конче потрібний — і якнайшвидше! — захист бодай однієї дисертації. Хіба не долинають до вас поголоски, що ми помалу обертаємось на звичайнісіньку лікарню? Вельми неприємне перешіптування! Правди в ньому ані на копійку. Та луна від них може дійти до міністерства. От я й намагаюсь знайти вихід з цього надзвичайно неприємного становища.

Федора Іполитовича почала приймати злість. Та сама раптова злість, що спалахнула ввечері в суботу й окошилася на директорові.

Отже, й Самійло починає підспівувати боягузливому Каранді? Той самий Самійло, що досі бачив попереду лише осяйні перспективи й щоразу знаходив докази тому, що інститут от-от підскачить на ніким іще не досягнуту височінь.

Ну, зажди ж!

— Чим же наше становище неприємне?

В голосі Федора Іполитовича ясно почувся свист шаблюки, що її вихоплюють з піхов.

Знову десять сердельок Євецького з'єдналися кінчиками перед його підборіддям.

— Не треба нервуватися, дорогий мій Федоре Іполитовичу. Цим поголоскам легко покласти край. І нічого такого, проти чого повстало б ваше сумління, я не збираюсь пропонувати.

— Ну! — ще раз свиснула шаблюка.

Самійло Овсійович конфіденційно схилився до шефа. Під скельцями його окулярів знов замиготіло щось схоже на усмішку авгура.

— Чому б нам не поставити Фармагея й Друзя в рівні, сказати б, умови? Ви зобов'язали Фармагея консультуватися з Друзем щодо Хорунжої. В цьому є певна рація. Але чому б тоді не перекласти частину клопоту за Черемашка на Фармагея?

— Що-що? — не збагнув професор.

— Вони — однокурсники, і таке співробітництво піде на користь їм обом... Ви тільки подумайте! Десь у березні відбудеться захист дисертації. У квітні ми дістанемо новітнє устаткування й розпочнемо будівництво нового клінічного корпусу. Восени зможемо приступити до операцій у грудній клітці, на власному досвіді довідаємося,

що то є гіпотермія... Ну, хто тоді посміє закинути нам, що ми — хірургічна провінція?

Без райдужних перспектив не обійшлося, бач, і цього разу!

Федір Іполитович розсміявся — зовсім не радісно, але й без шабельного присвисту.

— До чого ж у вас усе легко!

Щось авгурське на обличчі Самійла Овсійовича по-виразнішало.

— Я вірю, дорогий Федоре Іполитовичу, — ви ще сьогодні вдумаєтесь у сказане мною... Хай у Фармагея з Друзем буде лише номінальне співробітництво. Зате воно дасть нашому дисертантові моральне право використати чималу частину того, що вже дав і ще дасть Черемашко, незалежно від... ну, від останнього запису в його історії хвороби. На якому високому рівні можна подати вашу вчорашню операцію! Це додасть дещо й до вашого імені... Одне слово, я допоможу Фармагееві використати спостереження над Черемашком в потрібному плані. Захист, запевняю вас, збере велику аудиторію й буде проведений з блиском. Ця подія помітно просуне наш інститут вперед і оживить буянню наукової думки в ньому.

Євецький скромно потупився.

Якби він прийшов з отакою пропозицією ще вчора, Федір Іполитович, поглузувавши з цих витребеньок, махнув би рукою: спробуйте, мовляв, на власну відповідальність. А втім, і зараз войовничий настрій дещо вгамувався, шабляка знову опинилася в піхвах.

От тільки...

Таки нагадало про себе відчуття справедливості:

— А Друзь?

Самійло Овсійович невинно перепитав:

— А що Друзь?

— Ви хочете, щоб він оддав Фармагееві й Черемашка, і Хорунжу, і те, що зробив на операції, і що робить сьогодні. Ваш Фармагей заживе на цьому вченого ступеня. Ми зберемо деякі вершки для інституту. А Друзеві дуля з маком?

Самійло Овсійович широко розвів руками: ну, яке значення мають подібні дрібнички?

— Я ще раз нагадую вам, Федоре Іполитовичу: Фармагей — не мій. Я в чоловічому відділенні, а він у жіночому. За його зростанням я стежу з вашої санкції...

А Черемашко в Друзеву тему ніяк не вкладається. Цього тромбо-емболіка він поклав до себе аж ніяк не з науковою метою. І якщо йому пощастить повернути Черемашкові працездатність,— хіба це не нагорода для нього? А якщо не пощастить... Ну, а Фармагееві смерті безнадійного хворого ніхто не кине. Тим більше, доля Друзя вас не дуже бентежить. Він тільки на те й годиться, щоб на ньому воду возити.

— Але ж, крім Друзя...

Євцький значущо заглянув Федорові Іполитовичу в очі.

— Щоб ваш син потрапив саме туди, куди йому нараз закортіло, одному з Друзевих вихованців я дав інше доручення. Так вам спокійніше, бо Ігореві ні з чого комизитися. А перед смертю Черемашка, якщо ваші взаємини з сином упорядкуються, Ігор дістане щось спокійніше й перспективніше.

До Федора Іполитовича чомусь знову почала повертатися злість.

— Так добре ви знаєте мого сина?

— Все буде гаразд, Федоре Іполитовичу. Ігоря я беру на себе. Він пари з уст не випустить. Що ж до другого Друзевого вихованця... І він рота не роззявить. До речі, це той самий, хто вчора в четвертій палаті припустився непристойної вихватки на вашу адресу. Більше нічим він аж досі себе не виявив. Хіба Друзь здатний виховати щось путне?

Рука Федора Іполитовича лягла на стіл. Пальці тихо затарабанили по склу.

Посіяне зерно не враз починає врунитися. І Самійло Овсійович ступнув був до дверей. Та згадав, що посіяно ще не все.

— Я особисто нічого не маю проти скасування вами мого розпорядження про звільнення зарозумілого дівчиська. Ця медсестра надто вродлива, а це вносить в її взаємини з молодими лікарями, ба й з хворими те, що в умовах клініки видається блюзнірством.— Слово це прозвучало в устах «лівої руки» так, мовби являв він собою неперевершений зразок благопристойності.— Ви розумієте, що саме я маю на увазі. Я терпів цю Жовнір, поки вона поводитись як годиться й не манкувала своїми обов'язками. Та сьогодні мені стало відомо, що вона зовсім не від того, аби пофліртувати з Друзем. А в того аж слина потекла. Знаючи ваше ставлення до флірту

в нашому інституті та щоб мій ординатор не потрапив в ідіотське становище, я й ужив рішучого заходу.

Не озвався Федір Іполитович і на це.

Євцький позадкував був до дверей. Проте ще згадав:

— А Друзеві це була б добра наука. Йому подеколи треба нагадувати, що означає слово «тубо». А ви йому потураєте... Я розумію, науковий керівник мусить будити творчу думку в своїх підлеглих. Та коли б ви не поспішали з екстраординарним консилиумом в операційній, а подумали б спершу самі, все в учорашній операції належало б виключно вам. А Друзеві в голові замакітрилось — от він і почав залицятися до тієї красунечки. До добра таке не доводить.

Пальці Федора Іполитовича не перестали постукувати, хоч підтвердження його догадки про Сергія та півонію мало б його потішити. І дещо інше вірно схопив Самійло. А втім, коли закидаєш, подібно до цього езуїта, безліч вудочок у всі боки, якась рибка неодмінно піймається.

Звичайно, іншим разом цнотливі промови «лівої руки» викликали б у професора напад сарказму: коли той, хто не обминає жодного гарненького личка, виступає в ролі поборника морально-етичної чистоти серед підлеглих, — це ж анекдот! Саме ж про таких і говориться: «Лікарю, вилікуй себе самого!»

Та не в тім треба здати собі справу.

Вигляд Самійла Овсійовича став найпоблажливіший. Йому зараз нічого не треба. От шановному Федорові Іполитовичу спершу треба все зважити, розрахувати, набратися сміливості, яскраво уявити, як помпезно проведений захист дисертації приведе керівний склад інституту до здійснення мрій...

Двері за демоном-спокусником нечутно прихилилися.

Нескоро вщухло постукування пучками по склу.

Знов наринало на Федора Іполитовича те, що терзало його вчора ввечері перед приходом Тетяни. Та вчора він мав докопуватися до причин. А нині...

Ні, нічим не здивував його Самійло. Навіть зауважений натяк: надміру уславлений професор Шостенко мало чим одрізняється від перестиглого кандидата ме-

дичних наук Євєцького,— навіть це не зачепило Федора Іполитовича.

Може, Фармагєєва дурість та ускладнення в Хорунжої стурбували його? Доля Черемашка взяла-таки за серце?

Але ж це нормальні будні науково-дослідного інституту хірургії.

Син?

З Ігорем усе ясніше ясного. Він своєю рукою підписав собі вирок і зникне навіть у тому неймовірному разі, якщо Черемашко буде жити.

І Сергій не такий уже й одіозний персонаж, яким видавався вночі. Тетяна лише посміється з його зарозумілого залицяння до юної красуні. Що Друзь після вчорашнього успіху відчув у собі здатність прихилити до себе дівоче серце,— Федір Іполитович помітив це й без «лівої руки». Ну а Самійло — він у цих справах дойда — лише підтвердив професорові спостереження.

А може... Може, Сергій — не єдина причина нічної й теперішньої розшарпаності Федора Іполитовича? Тільки ж де їх шукати, оті інші причини? І коли?

На наукового керівника вже чекають у біохімічній лабораторії...

Але ні вчора, ані сьогодні нічого, зрештою, не сталося. Спереду та ж сама одноманітна сіра траса. От тільки не так ясно, як ще недавно, Федір Іполитович бачить, куди вона веде. Та коли тобі за шістдесят, чи варт заглядати далеко вперед? Усе одно навряд чи доїдеш до чогось.

Через те, мабуть, і марудне його копірсання в самому собі. Ночами оглядається на давним-давно минуле, а вдень з острахом придивляється: чи не почала вже незламна душа потроху братися іржею?

Тому й не побажав він Самійлові зцілитися від своїх хронічних хвороб. Але чому оте «лікарю, вилікуй себе самого!» не сказав по тому, як Самійло пішов? І чомусь ввижається,— хтось обіч мовчки вичікує, як же відгукнеться на ту євангельську пораду сам заслужений діяч науки. Вичікує й свердлить поглядом... проникливим поглядом Черемашка, що в ньому притаїлось і щось Костеве...

Яка дурниця!

Непорушно ж стоїть постамент!

Чи непомітно випав з нього якийсь там камінчик? Отже, випадє згодом і другий, і третій... А там, дивись, усе посується, мов осип з крутої гори.

Ще гучніше застукали пальці.

Нічого такого про що не подумав би Друзь, од чого, згадавши свою невдачу, схопився за голову Ігор і чого не збагнув би Олександр Семенович, чи то пак, Сашко, або Санько,— нічого такого в історії покійного бухгалтера інвалідної майстерні не виявлено. Зате в непроглядній пітьмі, що досі лежала перед Друзем і його товаришами, намітилось, хоч би й ледве помітним пунктиром, щось схоже на стежку. Вони, ясна річ, ітимуть своїм шляхом. Та хіба ж та стежка не орієнтир?

А зайшовши до патофізіологічної лабораторії, Друзь побачив, що співпрацівники Віктора Валентиновича вже складають прилад, що приснився йому вдосвіта. І не просто складають, а вдосконалюють: рурка від нього не буде вживлена в організм, а введуть її до шлунка через ніс. Ні дихати, ні жититися киснем і під час сну вона Василеві Максимовичу не перешкодить.

Єдине, що міг і мусив Друзь та його помічники,— ждати.

Побував він і в сімнадцятій палаті.

Гірше Марині Ерастівні нібито не стало. У всякому разі, скарг од неї Друзь не почув. А поліпшення — перші його ознаки повинні появитися не раніше ночі, а то й завтрашнього ранку.

Помітивши на столику коло пораненої гору записок, Друзь зовсім повеселішав:

— Он скільки друзів у вас в нашому місті.

— І не з останніх доктор Друзь,— одказала Хорунжа каламбуром.— І всі, крім вас, клянуть вашу адміністрацію: вона нікого до мене не пропускає... Я й не думала, що в театрі до мене так по-дружньому ставляться. Я тут людина нова. На репетиціях ми більше сперечаємось. Актори ж народ себелюбний: кожний гадає, що тільки він і правий...

— В неділю побачите своїх друзів,— пообіцяв Друзь.— Не всіх, звісно. Та тих двох, що прийдуть перші, обов'язково.

— Аж у неділю? Стільки ждати?.. Ну, це у вас не вийде: актори не лише себелюбний, але й пробивний народ. Не поступляться перед міліціонерами; що прорвались-таки до мене сьогодні. Допитувались, чи впізнаю я когось із тих, хто напав на мене. Чудні... Було ж темно. І все так швидко сталося...

Підвищена температура часто робить хворих балакучими, а це багато в них сил забирає.

Друзь похапливо підвівся.

— Посидьте ще трішки,— жалібно попросила Марина Ерастівна.— Ви такий спокійний... такий лагідний... З вами чомусь не страшно.

Друзь зніяковів. І все ж таки подбав про Грицьків авторитет:

— Стараюсь бути схожим на Григорія Григоровича...

— Серйозно? — Хорунжа глузливо презирнулася з сусідками.— Чому ж ви не зазираєте кожній з нас в очі? Чому не звертаєтесь до всіх з однаковими компліментами? Ми їх стільки чуємо від вашого Гри-Гри...

Зовсім розгубившись, Друзь позадкував до дверей.

І ледве не зіткнувся з Фармагеем.

— Ось ти де! — вигукнув він.— А там тебе шукають. Ти потрібний нащось самому Каранді.— А широченна посмішка Фармагеева адресувалася вже Хорунжій.— Даруйте, що позбавляю вас приємного товариства. За півхвилини сам буду до вашого послугу!

В коридорі він ніжно взяв Друзя під руку. І почав так, немов на їхньому глечуку й малюсінької щербинки не з'явилося:

— Вся клініка шепочеться, що ти знову збираєшся вершити чудеса. Це правда? Чому ж ти не покажеш мені того, що заради нього ти вчора сів верхи на нашого діда?

Слід було б одповісти Грицькові, як він того заслужив. Та часом доводиться сприймати людей такими, які вони є. І Друзь стримано відказав:

— Та будь ласка. Василь Максимович не на замку.

Грицько здивувався:

— Хіба з тобою ніхто не розмовляв про мене?

— Крім Федора Іполитовича, ніхто. Але ти при цьому був.

Фармагей раптом вирвав свою руку з-під Друзевого ліктя. Та вже наступної миті вдоволена посмішка розпливлася по всьому Грицьковому обличчю.

— Отже,— мовив він далі,— саме для розмови про мене директор тебе й викликає. Щоб усе мало якнайсолідніший вигляд. І май на увазі — з дідом усе чисто погоджено... Я сам, сказати правду, мало чого розумію. То дід зняв лемент з приводу актриси, то... Сам зараз довідаєшся. Старий самодур... Ну, не затримую тебе, друже.— Грицько помахав Друзеві рукою.— А я таки принесу тобі завтра свою дисертацію. Не заперечуєш?

— Принось...

Хіба можна відмовити в подібному проханні тому, разом з ким ти шість років день крізь день гриз граніт медичної науки?

В директоровому кабінеті Друзь побачив не тільки Андрія Петровича.

Біля стола сидів Ігор. А Каранда походжав туди й сюди, в зубах у нього стирчала цигарка, слідом довгим сизим шлейфом тягся густий тютюновий дим.

Привітавшись з Друзем, показавши йому на крісло проти Ігоря, директор чемно поцікавився:

— Чи не відірвав я вас од чогось негайного?

— Ні.

— Тоді посидьте хвилинку.

Андрій Петрович пихнув цигаркою і звернувся до Ігоря:

— Я радий, Ігоре Федоровичу, що всі непорозуміння у вас закінчилися. Але одне не те щоб непокоїло мене, та хочу я все уявити собі як слід... До нас ви тільки-но приїхали і, не замислюючись, узялися до того, на що принаймні в половини наших ординаторів не знайшлося б сміливості. Не думайте, що я хочу вас одмовити. Але ж перша палата зараз найтривожніше у нас місце, і я не хочу, щоб ваше стажування розпочалося...— Він скося зиркнув на Друзя.— Скажіть, звідки у вас така безоглядна віра в Сергія Антоновича?

— А у вас віра з оглядкою? — не замислюючись, одрубав Ігор, і тонкими стали його губи.

Ще раз пихнула директорова цигарка.

— Ми з Сергієм Антоновичем — свої люди. А з вами ми й познайомитися не встигли. І приїхали ви до нас удосконалюватися...

Очевидно, Каранда й сам одчув, що говорить не дуже переконливо. Він підійшов до Друзя, поклав йому руку на плече.

— Чи не здається вам, Сергію Антоновичу, що нижня перша палата — не те місце, де щойно прибулому стажерові варт розпочинати знайомство з нашим інститутом?

Каранду Друзь знав не перший день — навчився розбиратися в його нехитрій дипломатії. Коли й непокоїть щось директора, то не Ігор, а Василь Максимович. Мабуть, до нього дзвонять звідусіль, вимагають точних відомостей про цього уславленого майстра. А за те, що діється в першій палаті, відповідає насамперед ординатор. Та взяти до себе безнадійного хворого Друзь на смілився вперше. Отже, не стажера-новачка слід би дати в помічники Друзеві, а когось досвідченішого. Чи не для того й покликано сюди Друзя та Ігоря, щоб вони «самостійно» прийшли б до такого висновку?

Але хто ж кваліфікованіший і досвідченіший? Фармагей?

Друзь одчув, як усе в ньому знову зав'язується в той тугий вузол, що не зумів його ні розв'язати, ні розрубати навіть Федір Іполитович. Нічого не вдіє тут і Андрій Петрович!

Друзь поклав кийок собі на коліна, обіперся на нього руками.

— А що, власне, сталося?

Директор пояснив усе ще невпевнено:

— Ігор Федорович — перший у моїй директорській практиці стажер, який з першого ж кроку заходився, я сказав би, коло найгарячішої справи. Я хочу знати: чи добре він це продумав? І чому ви, Сергію Антоновичу, пішли йому назустріч?

— Пробачте, Андрію Петровичу,— заговорив Ігор,— але перед тим, як увійшов сюди Сергій Друзь, я розповів вам усе. Переказав і сьогоднішню свою розмову з професором. Так навіщо ви знову...

Каранда відійшов у найдальший кут, залишивши по собі таку димову завісу, що він за нею майже зник.

— А позицію Федора Іполитовича щодо вас обох я розумію щодаля менше.

Ігор спитав:

— Чи не простіше про позицію професора порозмовляти з ним самим?

А Друзь заперечив:

— Навіщо? Позиція Федора Іполитовича абсолютно ясна. Він такий, яким ми звикли його бачити... Хіба вчора він оперував Черемашка абияк?

Каранда підійшов до стола, кинув цигарку в попільницю.

— Але ж це завдяки вам, Сергію Антоновичу. Вчора не тільки я побачив, який ви... От і скажіть. Двічі дзвонили мені сьогодні — з заводського парткому і міському партії: що з Черемашком? Як би ви відповіли на це?

Зовсім недобрі стали в Ігоря очі.

Щоб не сказав він зайвого, Друзь випередив його:

— Ви, напевне, сказали: Черемашко матиме все, що є в нашому розпорядженні. А співрозмовників ваших це не задовольнило. Так?

Каранда відвів очі вбік.

— Нічого іншого ви й не могли сказати.— Друзь переглянувся з Ігорем, звівся, підступив до директора.— Зробіть нам одну велику ласку, Андрію Петровичу. Коли до вас ще подзвонять, скажіть, щоб зверталися безпосередньо до нас: до мене або до Ігоря Федоровича. Цілком авторитетна буде й Танцюрина відповідь... Коли Черемашко буде звідси виписаний,— сьогодні це нам не відомо. Та що буде він жити й працювати,— за це ми відповідаємо власними головами... Я правильно сказав, Ігоре?

— Ти зняв це в мене з язика,— відповів той.

Очевидно, директорові це видалося похвальною. Обабіч рота прорізались йому гіркуваті зморшки.

— Ви гадаєте, що двох не дуже досвідчених голів, а третьої й зовсім безшабашної цілком досить, щоб повернути здоров'я й працездатність такому хворому, як Черемашко? Але ж самовпевненість — одна з властивостей зеленої юності...

Ігор погоршливо, точнісінько батько, задер голову.

Та знов його випередив Друзь:

— Ні, Танцюра не безшабашний. Ви придивіться до нього уважніше, Андрію Петровичу... А що нас трьох замало, щоб поставити Василя Максимовича на ноги, не зовсім вірно. Нас уже не трое. Хіба не впало вам в око, що всі в інституті, в кого є щось за душею, починають ділитися з нами своїм досвідом і знаннями. І це далеко не все. Ми з вами, Андрію Петровичу, асистували Федорові Іполитовичу — краще за всіх бачили, як

дивовижно провів він операцію. Який же хірург допустить, щоб зроблене ним пішло нанівець? Зараз ми ждемо, як організм Черемашка відгукнеться на оперативне втручання. А професор, на мою думку, жде не лише цього: чи впораються з узятим на себе його учні, чи не розгубляться в разі чого — от що хоче він знати. А коли конче потрібно стане його безпосередня участь у лікуванні, всі ми знову побачимо, на що здатний наш Федір Іполитович... Не відмовляє нам у порадах і Михайло Карпович. Завтра, спасибі Вікторові Валентиновичу, нашого пацієнта перестане мордувати спрага. А ви хіба залишитесь осторонь? А скількох я ще не згадав?.. Василь Максимович дістане не лише те, чим багата наша наука, а й те, що ми всі додамо до науки, борючися з його захворюванням.

Тепер Друзь старанно обдумував кожне слово. І сам дивувався: як легко вони вимовляються! Неначе не він, пройнятий безліччю побоювань за Василя Максимовича, виголошує ті слова, а саме безшабашний Олександр Семенович Танцюра, тобто Саня.

Ігор поглядав на свого друга з веселим замішанням, немов уперше побачив його в такому піднесенні.

А Андрій Петрович втупився в Друзеві руки — вони то високо піднімали кийок, то з силою опускали його на коліна. Гіркуваті зморшки на директоровому обличчі стали помітніші. Він сів на своє місце, запалив нову цигарку.

— Це чудово — непохитно вірити в успіх. У майбутні успіхи Федора Іполитовича насамперед... Вчора ви, Сергію Антоновичу, домоглися від професора Шостенка так багато, як давно вже ніхто не домагався. І невже вам не спало на думку: чи не останній це спалах його хисту? Невже не боїтесь, що ваша наполегливість... чи магія... не сьогодні, так завтра втратить силу?

Низько схилив Ігор голову.

Зате заспокоїлись Друзеві руки й мовбито загострилася на його лиці кожна риса.

— Якби я втратив віру в свого вчителя, я й дня не коптив би стелі в цьому будинку... І яка там у лиха магія! І вам не сором, Андрію Петровичу, вживати такі слова? Просто я нагадав Федорові Іполитовичу не таке вже й далеке минуле. І хіба не побачили на власні очі всі ми, що не перегорів іще наш керівник. Але щоб завжди палало те полум'я, потрібен свіжий вітер. І вітер

той не в обличчя професорові має дмухати, не очі запо-рошувати, а день у день жити те творче горіння... Хіба не так, Ігорє?

Друзь важко опустив руку на коліно свого нового помічника.

Той спідлоба зиркнув на нього.

— Вітер — річ підступна. Вогонь він роздмухе в полум'я, а іскру може погасити.

— Якраз ти чи не найбільше зробив для того, щоб пригасло полум'я в твоєму батькові,— відрізав Друзь.— Твоє щастя, що почав ти це розуміти...— Він знову звернувся до огорнутого димом Каранди.— Признаюсь, бен-тежив Федір Іполитович і мене. А тепер куди більше непокоїть мене інше: чому б тим, хто знає його здавна, хто довгий час грівся коло його вогню, не зігріти його, ба й опекти власним жаром? Тільки так, на мою думку, ми повинні ставитися до своїх учителів. Коли й жевріє в нас щось, хіба не вони його розпалили?.. Як розгорілося б тоді полум'я Федора Іполитовича!.. Коли хочете, то в якійсь мірі й Черемашко повинен видужати для цього ж. Перед нами тоді відкриється стежка до перемоги над хворобами, що до них ми й підступитися ще не сміємо. Ось побачите, наш професор ступить на цю стежку перший. І не знаю, чи в усіх стане пороху не відставати від нього!

На руку Друзя лягла рука Ігоря. Долинуло тихе:

— Спасибі, Сергію.

Розвіявся дим навколо директора, бо недожуреною впала його цигарка до попільниці.

— Це, так би мовити, ваші засади, Сергію Антоновичу,— з півхвилини помовчавши, сказав він.— А що ви будете найближчими днями робити?

— Хіба я не сказав? Після операції якийсь час доводиться ждати. Не спускаючи, звісно, з хворого очей.

— Я не про Черемашку,— буркотнув директор.

— І я не про нього.

Помовчав Каранда і перед тим, як звернутися до Ігоря:

— А ви що гадаєте?

— А ми з Сергієм,— не відразу обізвався той,— давні нерозливови. А тепер і однодумці... Або Черемашко житиме, і без мого батька тут не обійдеться, або ж Сергій і я підемо найматися на нічних сторожів.

Каранда всмішливо гмукнув і простяг до нього через стіл руку.

— До скорого... А вас, Сергію Антоновичу, попрошу затриматися ще на хвилю. Маю до вас химерне запитання.

75

Коли зачинилися за Ігорем двері, Андрій Петрович обійшов стіл і сів на допіру звільнене крісло. Та з «химерним» запитанням забарився.

Сидів-бо перед ним не скромний мовчун, за якого він вважав Друзя досі, а людина, з якою доводилося знайомитися заново. Він оглядав цю людину з неприхованою цікавістю.

— Так от ви, виходить, який,— нарешті почав він.— Не лякають вас, я бачу, ні невідомі шляхи, ні стрімкі стежки... Незабаром нам доведеться повернутися до цієї теми. Згода?

Це скидалося на комплімент. І Друзь змішався: чи не занадто одверто він сьогодні розбалакався?

— Розумію,— кивнув Каранда, не дочекавшись відповіді.— Сказане вами хвилину тому адресувалося скорше до вашого друга, ніж до мене. Та я радий, що чув це.— Він витяг цигарку з пачки й обережно поклав її перед собою на стіл.— Скажіть, будь ласка, які взаємини у вас із Самійлом Овсійовичем?

Друзь холодно відказав:

— Він — мій безпосередній керівник. Я — його підлеглий. І все.

Андрій Петрович провів рукою по губах, начеб розгладжуючи вуса. Труднуvато було йому приховувати чумацьку усмішку.

— Євєцький до вас не прискіпувався? Ви з ним у суперечки не заходили? Коли у вас з'являлися сумніви щодо його вказівок, ви робили по-своєму, а йому доповідали лише про результати?.. Майже всі ординатори в чоловічому відділенні так роблять, бо не любить Самійло Овсійович самостійних підлеглих... Вчора ви раптом перестали вдавати з себе непротивленця...

Це, здавалося, не потребує ні потвердження, ні заперечення. І Друзь промовчав.

Каранда узяв зі стола свою незапалену цигарку й почав ретельно розминати її. Нараз він гостро кинув:

— А чи не здається вам, що Євецький — головний противник ваш у битві за Федора Іполитовича?

От над цим Друзь не збирався замислюватися. І спробував одбутися жартом:

— Невже я такий страшний для Самійла Овсіювича?

Каранда кинув розім'яту цигарку до переповненої недокурками попільниці й уместився в кріслі поглибше.

— Покинемо гратися в піжмурки, Сергію Антоновичу. Не час нам цим бавитися. Зараз ви дещо визнаєте таке... Чи не розмовляв хто з вами сьогодні про ординатора Фармагея та його дисертацію?

Друзь здивувався.

— Федір Іполитович. У жіночій ординаторській. Але ж і ви там були.

— Це вже краще.— Андрій Петрович полегшено зітхнув.— Тоді послухайте і допоможіть мені розібратися...

Друзь вислухав. І чим уважніше вслухався, тим менше розумів.

...Перед Ігорем у директора був Євецький. У нього, бачте, визрів цікавий план: з допомогою Фармагеевої дисертації показати міністерству, всім хірургам і всій медицині, що науково-дослідна робота в тутешньому інституті провадиться на вельми високому рівні, а незабаром вона підскочить на ще вищий щабель — зараз же потому, як міністерство приступить до здійснення своєї постанови щодо цього інституту.

Хоч дисертацію в основному написано, її варт поліпшити, за порадою Федора Іполитовича, деякими спостереженнями останнього часу — зокрема над Хорунжою та Черемашком. Надій на вигоєння Черемашка, можна сказати, ніяких. Одначе дещо в історії його хвороби так і проситься до Фармагеевої дисертації, і її автор повинен під належним соусом оте дещо використати. Завдяки цьому вміло підготований і проведений захист стане тією першою ластівкою, що, хоч і не робить весни, зате яскраво засвідчить неминучість її приходу.

Водночас Євецький запевнив директора, що його скромна ідея з боку Федора Іполитовича жодного заперечення не викликала, а в Друзя немає підстав протестувати проти використання нетематичного хворого дисертантом. І, передбачаючи деякий опір з боку директора, «ліва рука» докторально заявив: коли застарілі

етичні норми заважають науці рухатися вперед, їх треба рішуче ламати.

Трудно повірити, що Федір Іполитович може приста-ти на щось подібне. Але переговорити з ним директоро-ві не довелося: він на якомусь важливому досліді в біо-хімічній лабораторії.

— З секретарем партбюро я, звісно, сам поговорю,— закінчив свою розповідь Каранда.— Євцький, я певний, буде закликаний до порядку. Та я мушу знати й вашу думку про це: від неї тут чимало залежить. Так що ж ви про це думаете?

Друзь не здивувався. Це ж нормальний стиль Самій-ла! Таке ж крутіство, як і вчора! Вчора він з незворуш-ним сумлінням доводив: єдине, що залишилося Василю Максимовичу,— зіграти роль піддослідного кроля. А ни-ні «лівій руці» цього вже замало: він уже хоче обернути Черемашка на трамплін, з допомогою якого Грицько пропхнеться в кандидати наук, а невдовзі й він сам за-хистить докторську дисертацію. От декому і ввижати-меться, мовби лише вони вдвох, новоспечені доктор та кандидат наук, і тягнуть інститут вперед. Тим більше, в Євцького за весь післявоєнний час ані одної операції зі смертельним кінцем. Зараз же почнуть поширюватися чутки: кращого наступника Федорові Іполитовичу годі й шукати...

— Так що ж ви мені скажете? — вже вдруге повто-рив Каранда.

Рука Друзя потяглася до скроні.

— Не знаю, що й думати...— Він втупився поглядом у стелю.— Нікому з нас не доводилося зустрічатися з по-дібними тромбозами. Для всіх нас це перший поштовх до вивчення можливостей хірургічного втручання при тромбозах великих судин... Фармагей має однакове зі мною право цікавитися Черемашком, а надто коли це дасть йому щось для одержання наукового ступеня. І я вам щойно сказав: чим більше буде активної ціка-вості до Василя Максимовича, тим швидше ми постави-мо його на ноги і знайдемо шлях до помітного зменше-ня смертності, а там і до цілковитої перемоги над цією хворобою...

— Сергію Антоновичу,— чужим голосом перепинив його Каранда,— на суто медичні теми я охоче порозмов-ляю з вами іншим разом. Зараз мене цікавить інше. Ви знаєте, що саме.

Так, Друзь знав... Та говорити про свої побоювання вголос, нічого як слід не продумавши...

Невже напало на Федора Іполитовича ще одне лихо — невже стало в нього сім п'ятниць на тиждень? Чи так байдуже старому до всього, що дозволяє він крутієві водити себе на повідку? А що буде, коли це дійде до Ігоря? А дійде неминуче. Друзь буде змушений сам йому про це розповісти. Але як?

Намагаючись дивитися Каранді прямо в очі, Друзь ухилився від прямої відповіді:

— Боюсь, що нічого путнього зараз вам сказати не зможу. Давайте перенесемо цю розмову... ну, на завтрашній ранок.

— Такий з вас тугодум?

— І це,— кивнув Друзь.— Сьогодні в мене буде нагода спитати в самого Федора Іполитовича, чи справді ще раз змінилося його ставлення до дисертації Фармагея. Я припускаю: з'явилися якісь не відомі ні вам, ні мені причини... Ну й завтра вранці Фармагей принесе мені перший варіант своєї праці. Може, вона й варта того, щоб доповнити її спостереженнями над Черемашком...

Знов у вузлуватих пальцях директора з'явилася цигарка. Він похапцем запалив її, жадібно затагся.

— Ну, що ви за людина, Сергію Антоновичу!.. Вчора я бачив вас зовсім іншим. Почав був гадати...

— Вчора все було в мене перед очима, Андрію Петровичу.— Друзь мовби просив пробачення.— А часу на роздуми — секунди. А сьогодні... Ні у вас, ні в мене земля під ногами ще не зайнялась...

Це, звісно, не відповідь. А як має діяти Друзь? Кинути Євеському в очі: ви шахрай? Мало хіба того, що Друзь надто мальовничо виконав професорове доручення? Це рано чи пізно, але обов'язково позначиться на Черемашкові... Як же окошиться на бідолашному Васи́леві Максимовичу гнів «лівої руки», якщо Друзь викрне його шахрайство!

Директор одвернувся від Друзя.

— Чого ж тоді варті ваші патхненні слова про свіжий вітер, про горіння нашого професора? Вогник, якому ми зраділи вчора, ви ж самі й погасите.— Каранда важко звівся й закрокував з кутка в куток.— Прошу пробачити, що потурбував вас.

Хоч яснішого натяку на безпредметність розмови й не треба було, Друзь залишився сидіти. Навіть потишеньку стукнув кийком об підлогу.

— Коли це не велика таємниця, Андрію Петровичу, то, може, скажете мені, що ж ви відповіли Самійлові Овсійовичу? Невже вигнали з кабінету?

Каранда чимдуж запихкав цигаркою.

— Як на вас, то ніякого значення це не має.— Але, проминувши Друзя, опинившись в нього за спиною, додав-таки:— Як ви мені, так і я йому сказав, що мушу на власні вуха почути від професора Шостенка згоду на його махлювання. Так і сказав мах-лю-ван-ня. І за-явив йому, що вас скривдити не дозволю. Проте, оскільки я вас розумію, ви нічого не маєте проти скривдження... Все одно не дозволю! І до захисту Фармагееву дисертацію не допущу.

Не оглядаючись на директора, Друзь ніби подумав уголос:

— Махлювання... Невже Андрій Петрович відважився на таке слово? Невже забув, що нема звіра, сильніш за кішку?

Минаючи Друзя, Каранда вищідив крізь зуби:

— Ідіть ви...

І осікся. Щось на Друзовому виду не дало йому закінчити.

76

Спостерігаючи протягом дня свого нового патрона, Ігор не мав підстав дивуватися. Сергій, принаймні зовні, був точно такий же, яким Ігор знав його і в медінституті, і потім, і яким побачив учора ранком. Сьогодні Сергій лише мимохідь поцікавився, чи переказала Таня свою розмову з ним братові та що Ігор про це думає. А відповіді так і не вислухав, немов ранковий візит Ігоря до батька й те, що батько порекомендував свого блудного сина не в усюму вже слухняному учневі на помічника, вже не мало значення. Лише в кабінеті директора, та й то тільки коли треба було поставити останні крапки над «і», Сергій поклав Ігореві руку на коліно: зовсім, мовляв, перекреслено геть усе, що було роз'єднало їх учора.

Що сталося в директорському кабінеті після того, як Ігор пішов звідти, Сергій не приховав. Але переказав

так, немовби сам у тому справді-таки химерному діалозі участі не брав, а байдуже стежив за ним з гальорки: жодного зауваження щодо замисленого Самійлом шахрайства.

Коли Ігор спитав:

— Чому ти прикидаєшся, що тебе це не обходить?

Сергій невизразно знизав плечима:

— Євецький може тішити себе всілякими надіями.

Та не вірю я, що твій батько пристане на його аферу. От як пристане... А це виясню я сам. А ти вдавай, начебто нічого не знаєш.

— Гаразд,— не дуже охоче пообіцяв Ігор.

Можливо, Сергій хоче зайвий раз пересвідчитися, що є в Ігоря витримка й не вимовить він більше ані одного необдуманого слова. Ну, а якщо вчорашнє — всього лише випадок, і сьогодні моторошно згадувати Сергієві своє раптове геройство, як же тоді?

Трудно було Ігореві приховувати свій неспокій, коли інститутське авто везло його, батька й Сергія на несподіваний для всіх трьох «святковий» обід.

Замалим не до самого дому всі троє мовчали.

Аж коли машина завершила до тихого провулка й почала наближатися до старовинного будинку, де Шостенки оселилися після війни, колишній рятівник небало спитав у колись урятованого:

— Як там Черемашко?

— Поки що без змін,— відказав Сергій.

— А Хорунжа?— Ігореві здалося, щоб не крякнути, батько обережно відкашлявся.— На жаль, я не встиг провідати її вдруге. Біохіміки затримали.

Як добре, що Ігор сидів поруч водія: батько не помітив, як оцінює його син подібне самовиправдання.

— Без змін і в неї. Якщо дозволите, я пізніше подзвоню від вас — довідаюсь про неї й про Черемашка.

І тільки коли машина спинилася біля під'їзду, батько зволив поцікавитися й сином. Але по довідку звернувся до того ж таки Сергія:

— Ну, а як у тебе з новим зброєносцем? Не шкодуєш?

Ні, вчорашня хоробрість Сергія не зрадила — науковому керівникові він одказав ясніше, ніж директорові:

— Сьогодні я переконався, що ми з Ігорем, як і раніше, розуміємо один одного без слів.

У батька насмішкувато ворухнулися вуса.

— Надовго?

— Скаржитися один на одного ми не будемо.

Цього разу батькові важче було втримати глумливе крякання.

Мовчки зійшли на третій поверх.

В передпокої, скинувши шубу на руки дочці, глава сімейства пройшов до спальні й щільно причинив за собою двері.

Багатий на всяку всячину буде обід. Доведеться й на голках насидітися...

І те було дивно, що Таня лише кивнула Сергієві, мов мало знайомій людині. А вчора ввечері так тепло розповідала про нього... Коли брат та його друг роздяглися, вона показала їм на двері до їдальні, а сама зникла в кухні.

— Татку-у!

З цим радісним вигуком назустріч Ігореві кинувся, обняв йому ноги, притиснувся до колін личком Іванко. З канапи, що стояла праворуч стола, посміхалася Надійка. З тієї самої канапи, що на ній три роки тому почалася остання сварка... і сьогоднішнього ранку ні на мить не забули про неї ні син, ні батько...

Влаштувавши сина на одній руці, другою Ігор узяв Сергія за лікоть, повів знайомити з дружиною.

І тут обійняв його новий неспокій. Яке враження справить на Надійку той, чие ім'я вона чула від чоловіка чи не щодня?

Вона така вродлива сьогодні — вміє, коли вважає за потрібне, ставати красивішою за саму себе. І така чепурна — в сукні, справленій спеціально для цієї поїздки, з якоюсь новою, чудернацькою зачіскою. І як усе їй до лиця! Одне слово, при цілковитому жіночому всеозброєнні прибула на перше побачення зі свекром.

А Сергій приїхав сюди прямо з клініки, в костюмі невиразно-рудого кольору, нашвидку купленому ще до Ігоревої втечі. І не в універмазі, а абиде. І ні разу відтоді не доторкнутому прасом, з капшуками на колінах. Навіть краточки не поправив у передпокої.

А перше враження довго живе в жіночій пам'яті...

Обережно, неначе то дорогоцінна чаша з найтоншого кришталю, доторкнувся Сергій до Надійчиної руки. Зате з Іванком поручкався, мов солдат із солдатом. І після довгої мовчанки спромігся на хитромудрий комплімент:

— Ви обое, слово честі, возвели себе в синові у квадрат. А то й у куб. Віншую!

Надійці це, здається, сподобалось. У кожному разі, розчарування в її очах Ігор не помітив. І вона показала Сергієві на місце коло себе.

Але Сергій нараз вразив свого друга неабиякою тактовністю: догадався, що подружжю треба хоч на півхвилини залишитися наодинці. Попросив у Надійки дозволу піти привітатися з Ольгою Яківною й подався з їдальні.

Ігор з Іванком на руках зараз же плюхнувся поруч дружини.

— Ну, як?— пошепки спитала Надійка.

Замість відповіді Ігор пригорнув її до себе й поспіхом поцілував біля вуха.

— Сама бачу,— засміялась Надійка.— Коли ти тут, не так, значить, страшно, як тобі видавалося. Отож ніколи не смій сперечатися зі мною.— Вона відхилилась, щоб другий поцілунок не зіпсував їй зачіску.— Як же почуває себе мій суворий свекор?

— Хмарно. Можливі опади. Здається, без грози.

Надійка провела рукою по чоловіковій щоці.

— Будь же скромний і за столом більше мовчи,— наказала, мов малюкові.— Грозу ми з Іванком постаємося відвести.

Кінець кінцем, не так уже й погано, коли певності в дружини більше, ніж у тебе...

Сергій повернувся з кухні з поправленою краваткою й такою ніяковою і водночас радісною посмішкою, мовби зустріли його там незаслуженим, але навдивовижу приемним подарунком. Так воно й було. Згодом Таня шепнула братові, як зраділа мама, нараз побачивши Сергія, як розцілувала його: відтоді ж не бачила синового друга, як утік Ігор з дому.

І ще більше вразив Ігоря батько.

Професор Шостенко ввійшов до їдальні слідом за Сергієм. Замість костюма була на ньому простора домашня куртка й старі вельветові штани, в яких він ще до війни їздив на полювання. Краватка зникла, верхнього гудзика сорочки розстебнуто. Невже для того цей маскарад, щоб продемонструвати перед невісткою й сином: від вашої присутності мені ані холодно, ані жарко.

На Надійку він і не глянув. І не відразу вгледів Іванка, що сидів тепер поміж нею й Ігорем. А вгледівши, насупився й кинув у просторінь:

— А це ще хто?

Стиха стукнув Сергіїв кийок об підлогу. На Надійчиному лиці застигла вимушена посмішка. Ігор трохи зблід.

Раптом задерикувато й дзвінко спитав Іванко:

— А хто ти?

— Начебто твій дід,— так само насуплено відповів професор і підступив ближче.

Ту ж мить Іванко опинився високо в повітрі.

Перелякана Надійка схопилася на рівні ноги.

Але нічого жахного не скоїлося. Тримаючи онука під пахви на рівні своїх очей, професор Шостенко вдивлявся. Ні, не вдивлявся, а зосереджено досліджував кожну рису онукового обличчя, кожний закруток темно-го хвилястого волосся, вираз оченят. І чудно, Іванко не намурмосився, а й собі зацікавлено розглядав діда. Навіть безстрашно простяг руку, доторкнувся до колючого вуса. Вельми втішним, мабуть, це йому вдалося — він розсміявся на весь голос. Тоді й на дідовому обличчі почалися метаморфози. На місце стали брови. Розгладилися понурі зморшки. І тут же виявилось, що Ігорів народитель здатний хоч і не на дуже відверту, та все ж таки добру усмішку.

Та ось старий повернувся й, несучи онука перед собою на витягнених руках, подався до передпокою.

А коли Ігор виглянув туди з-за одвірка, побачив...

Посадивши Іванка собі на плече, Ігорів батько стояв перед дзеркалом — порівнював онука з собою. І кожний пересміювався з одбитком другого в дзеркалі.

Ігор навшпиньках позадкував до канапи.

Повернувшись до ідальні й оддавши Іванка Ігореві, батько пиховито заявив:

— А твого в нього менше, ніж дідового та бабиного.— І тільки тепер зволив глянути на Надійку.— Ах, он воно що... Ну, коли й привнесено щось малюкові, то тільки на краще... А підійдіть-но до мене, невістонько.— І коли Надійка виконала його наказ:— Скільки ж це років, як ми породичались?

— Якщо й породичаємось,— з не меншим, ніж у свекра, почуттям власної гідності відказала Надійка,— то тільки сьогодні.

Зовсім дивно,— жодна тінь не пробігла обличчям старого.

— Он ви яка... І все-таки доведеться вам оддати, що мені належить. З процентами за чотири роки.

Урочисто й вельми сумлінно виконав глава сімейства обряд приймання синові дружини в лоно своєї родини. Підступив, обняв і так поколов їй вусами щоки, що взялися вони червоними плямами.

Та без отруйної краплини не обійшлося. Випустивши Надійку з обіймів, професор зовсім глузливо примружився на сина:

— Не думай, що це позначиться на моєму до тебе ставленні.

77

Роль гостинного господаря й душі товариства професор Шостенко грав непогано. Навіть Ігореві часом здавалося, що й нині, як до війни, як у перші повоєнні роки, за цим столом часто збираються не тільки члени родини, але й батькові учні: дружній сміх, дотепні жарти примхливо переплутуються з глибокодумними розмовами про те, чому присвячене їхнє життя.

Глава сімейства сидів на чільному місці. Ліворуч од себе посадив невістку, праворуч — дочку. Син і Сергій мали догоджати господині. Впевнено, мов талановитий диригент оркестром, керував Федір Іполитович застільною бесідою, нікому не давав довго сидіти зі стуленим ротом. Найчастіше він звертався до сусідки зліва, ніби тільки на її честь обід і відбувався. Чого-чого, а здібності милуватися на жіночу вроду, ставати під її впливом промовистим і подекуди дотепним старий ще не втратив.

Лукава дружина Ігорева відразу ж помітила цю свекрову слабинку й, щоб розкрилася вона якнайповніше, робила все: майже не відводила від нього уважного погляду; коли треба, сміялася; коли слід, ставала надзвичайно серйозною; до речі вставляла такі зауваження — навіть Сергій вражено поглядав на неї. І часом переможно зиркала на чоловіка: наївно вірила, нібито щось тут залежить і від неї.

Одного не розумів Ігор: чому Сергій і Тетяна ні разу не глянули одне на одного? Не посварились же вони вчора...

А Сергій — часто очі його чомусь стають одсутніми. І щоразу тоді погляд його звертається до професора. Не дає йому, видно, покою нова загадка, що загадав її сьгодні науковий керівник інституту зі своєю «лівою рукою».

Не по собі було й Ігореві: невже потрапив-таки батько під вплив цього лиса?

Лише мама почувала себе щасливою. Здійснилася ж її найзаповітніша мрія — нарешті зібралися коло неї геть усі, кому віддавала й оддає вона всю себе, кому з іще більшою радістю, тепер уже беззастережно, віддасть решту свого життя. Вона аж помолодшала — так світилися її очі, таке радісне сяйво не збігало з її лиця.

Обід тривав довго.

Коли на столі появилися чашки з кавою, з кабінету долинуло сім протяжних дзвонів. Минув уже час, коли батько лягає по обіді на півгодинний перепочинок. Сьгодні на його коліна заліз Іванко. Остаточо налагодивши зі старим приятельські стосунки, малюк пригорнувся до затишних дідових грудей і задрімав. Застільна бесіда від того не вщухла, лише голоси стали тихші. І в очах вченого мужа, коли він дивився на онука, мерехтіло сумирне вдовolenня, в якому ніхто не вгледів би лицемірства.

Та ось, немов щось згадавши, батько несподівано вигукнув:

— Ледве не забув! Вчора Сергій категорично відмовився працювати вкупі з тобою. Чи було таке?.. Я в тебе питаю, Ігоре!

Ігор не забув, що в Сергія є досить делікатне запитання до професора, і, щоб не дратувати батька, відповів обережно:

— Так... Але...

Батько не дав йому закінчити:

— Чому ж, коли я запропонував йому тебе, Сергій зрадів і почав так дякувати... Коли ж він був щирий?

Тихо брязнула поставлена Сергієм чашка. Спираючись на кийок і край стола, він звівся.

— Дозвольте мені, Федоре Іполитовичу, подзвонити до клініки.

Недобрим стало обличчя господаря. Але він кивнув:
— Добре, час уже... І про Хорунжу дізнайтеся.

Недобрі були в нього очі, й коли він проводжав поглядом Сергія, й коли дивився потому на Таню. А поки Сергія не було, добродушно розпитував Надійку, як вона гадає проводити час у цьому великому, сповненому різних спокус місті: почав радити їй, на що треба подивитися в першу чергу. Та так докладно, наче забув про Сергія.

Насторожилася й Тетяна. І так глянула на Ігоря, що той одразу зрозумів: хай хоч що зараз станеться,— не втручайся!

Повернувшись, Сергій доповів професорові:

— У Черемашка без змін. У Хорунжої температура підскочила до тридцяти дев'яти. Значно посилились болі в черевній порожнині. Часом починає марити... Я гадаю...

— Цей ідіот, Фармагей, там?— гостро перебив той.

— У клініці тільки його помічник. Він, черговий лікар та медсестра майже не відходять од Хорунжої. Зроблено все,— так сказав мені цей самий помічник. А наслідків...— Сергій розвів руками.— Я їду до клініки, Федоре Іполитовичу.

Батько підвів був голову, щоб кивнути. Натомість хитро примружився.

— Знов паніка? Як учора з Черемашком? Сідай, допий каву, заспокойся... Допив уже? Ольго, налий йому ще чашку. Коли вип'єш...

— Федоре Іпо...

— Коли вип'єш,— з притиском перепинив його батько,— подзвониш до Фармагея...

— У нього нема телефону.

— Як нема?— Шостенкові очі лиховісно блимнули.— Гаразд, зараз я порадую Самійла з новим успіхом його протеже... Доп'ємо каву, й подзвоню. А ти сідай. Тобі кажу, Сергію!

Дивнувати повівся Сергій: якийсь час він вдивлявся в свого вчителя, наче за його словами був зовсім інший зміст. Потім узяв з рук Ольги Яківни чашку й сів.

Батько глумливо гмукнув.

— А ти, я бачу, меткий. Непогано придумав про Хорунжу, щоб утекти. Ні, від не дуже приємної розмови зі мною не відкрутишся... Так чому ж ти вчора відмовив Ігореві, а сьогодні обома руками схопився за нього?

Мабуть, не легко було Сергієві підвести голову від чашки. Проте стало йому сили на тверду відповідь:

— Гаразд, я скажу...

Та Сергія перебила мама. Вона доторкнулась до його руки. Отже, Тетяна і їй переказала свою вчорашню розмову з Сергієм?

— Федоре,— сказала мама,— здається, не Сергієві й не Самійлові Овсійовичу, а тобі слід би зараз поїхати до клініки.

Батько відповів їй вельми лагідно:

— Олю, ти знаєш, у таких випадках я ніколи не спізнююсь. А Самійло за всяку ціну мусить бути в клініці. Йому конче треба подивитися на дещо...— І не менш лагідно захопив Друзя:— Ну-ну, я слухаю...

Ні, цьому вже й назви не підбереш. З дурної примхи затримувати тут того, хто, ні на що не зважаючи, все ще вірить у тебе,— невже саме так вплинули на батька дві чарки коньяку? Невже він не тямить, що Сергій мусить бути в клініці якнайшвидше? Хорунжа — і його ж хвора!.. Забувши про мовчазний наказ сестри, не помічаючи, як сторопіло поглядає Надійка то на нього, то на свекра, Ігор так різко повернувся до батька, що повернувся разом із стільцем.

— Тату!

Але вимовив це не обурений Ігор. Його випередила Тетяна.

— Про Ігоря я розповім тобі краще, ніж Сергій,— мовила вона.— Сергій надто поспішає зараз — потрібних слів йому не дібрати.

— Не лізь не в свою справу, Тетяно!— Батько явно стримував себе, та не дуже щастило йому на цьому.— До тебе ще дійде.

На цю погрозу Таня не звернула уваги.

— Те, що Сергій учора цілий вечір старався вбити мені в голову, зводиться до найелементарніших речей, до яких мені й Ігореві слід було самим додуматися. Сергій довів мені, що ми — нікудишні діти: не допомагаємо тобі, а тільки очі запорошуємо.— Таня повернулась до Друзя, який то засоромлено хапався за чашку, то невпевнено ставив її на блюдце.— Адже так я вас зрозуміла?

Смілива в Ігоря сестричка! Смілива й розсудлива. Приблизно те ж саме сказав би батькові й Ігор.

І ще одне вкрай здивувало Ігоря. Досі лише поза очі Тетяна називала братового друга Сергієм. А тут аж кілька разів вжила тільки його ім'я без завсіднього по батькові.

Проте й Сергій був ошелешений, певне, тим же. У всякому разі, не посмів на неї глянути. І відповів не відразу:

— Так, Тетяно Федорівно.

На невпійману мить очі Ігоревої сестри стали променисті. А втім, це лише примарилося Ігореві, бо ж не на стільці він сидів, а ніби на їжаку. І не кава перед ним стояла, а розтоплене олово.

А Таня промовляла до батька тим же ласкаво-докірливим тоном:

— Одначе головне, тату, не в тому, що Ігор і я згодилися з Сергієм, хоч, признаюсь, було це нам не так просто. І от тобі наслідок: ти ні на крихту не змінився, твої діти такі ж самі, як і вчора, а сидимо ми всі за одним столом, мирно розмовляємо й не посваримося більше, навіть коли буде зараз сказано й те, чого за святковим столом не згадують.

Це главу родини не заспокоїло, та заперечувати йому було нічим, і він одразу ж знайшов іншу поживу для своїх дотепів.

— Не впізнаю щось я тебе сьогодні, Сергію. Учора тобі було примарилося, ніби в мене нечиста совість. Зараз я чую,— ти пошився до мене в непрохані адвокати. Ким же станеш завтра?

Сергій зовсім упорався зі своєю зв'язаністю й відповів з гідністю:

— Тим же, чим був завжди: вашим учнем, Федоре Іполитовичу. З усіма правами й обов'язками, що з цього витікають.

Батько примружився.

— Тоді пам'ятай про це, й коли мене поблизу нема... А передусім поостерігся б ти заводити фіглі-міглі з гарненькими медсестрами ледве не біля ліжка з тяжкохворим. Щоправда, я вперше почув таке про тебе. Розумію, тобі, тридцятип'ятилітньому парубкові, без цього не обійтися.— Професор навіть співчутливо посміхнувся.— Але ж коридори клініки — не місце для адюльтера.

І, звертаючись тільки до Надійки, почав розповідати, як він — і не тільки він — виявив, що одна навдивовижу

красива Женя Жовнір для Сергія не лише медсестра, а він для неї не тільки ординатор. Бачила б Надійка, як ота Женя дивиться на Сергія! А як він перехвилювався за неї...

Раз у раз при цьому професор оглядався на свого найнесперечливішого учня, вимагаючи підтвердження чи не кожному своєму реченню. І не помічав, що всі за столом не слухають його й стараються не зустрічатися поглядами.

Ольга Яківна не вірила жодному слову свого чоловіка. І виказувала своє співчуття бідоласі Сергієві тим, що непомітно змітала крихти зі скатертини біля нього.

У завжди певної себе Надійки був зовсім ошелешений вигляд: ніде й ніколи не доводилось їй бачити, щоб господар отак поведився з гостем.

Таня невідомо чому безтурботно посміхалася.

Лише Сергій не спускав спокійних очей зі свого вчителя й усе сказане ним стверджував одноманітним «так».

Усе нижче й нижче хилилася голова в Ігоря. Ні, не рак-самітник, а великий праведник — от хто такий Сергій! Аж двох безнадійно хворих людей поклав собі на карк: Василя Максимовича Черемашка й Федора Іполитовича Шостенка. Добровільно поклав. І від учителя свого ладний витерпіти все чисто.

— Виявляється, я зовсім не знаю Сергія, — тим часом вельми мило пояснював Надійці Ігорів батько. — Я весь час думав, що четверта палата нашої клініки — це його альфа й омега.

Він налив собі третю чарку коньяку й високо підніс її.

— Твоє здоров'я, Сергію! Я, коли хочеш знати, радію за тебе й пишаюсь тобою. Полонити красуню, яка гордо, мов королева, ступає по серцях, без ліку розбитих нею ж на дрізки, — куди до тебе якомусь там Казанові. Віват! — Професор хильнув чарку й апетитно крикнув. — Ну, а де ж твоє чергове «так»?

Ще момент, і остаточно забув би Ігор про дану Сергієві обіцянку й мовчазне Танине попередження. Коли до того вже дійшов батько, що почав підбирати плитки, копирсатися в тому, чим розважаються на дозвіллі обивателі, — та хіба ж тут усидиш?! Невже невтямки батькові, що цим він ганьбить не Сергія, а себе самого?

І тим дивніше було Ігореві почути, як Сергій на

непристойну вихватку свого ідола відповідає стримано, з неабияким почуттям власної гідності:

— Прошу пробачення, Федоре Іполитовичу, але цього разу одним «так» мені не обійтися... Так, коли заступатися перед вами за звільнену з чиеїсь дурної примхи медсестру слід називати адюльтером. Так, коли й ви раптом почали вважати, що всяка розмова лікаря з медсестрою біля палати, де лежить небезпечно хвора людина, а справа їхнього спільного обов'язку й честі — повернути тій людині здоров'я, коли й ви вважаєте, що це фіглі-міглі. Так, коли подякувати медсестрі за те, що вона зробила для вашого хворого, не офіційним недбалим «спасибі», а людяніше — злочин проти моралі. Так, коли всяке, навіть ваше, задивляння на жіночу красу, якщо то не краса Сікстинської мадонни, а звичайної комсомолки або вашої невістки, — розпуста... Як бачите, все «так». Одначе соромно мені не за себе, Федоре Іполитовичу.

Можна було подумати, що Сергій доповідає на п'ятихвилинці про симптоми чиеїсь хвороби. Лише в останньому реченні була краплина гіркоти.

— Гадаю, що на цьому можна поставити крапку, — звівши дух, мовив Сергій. — Та перед тим, як я піду, дозвольте й мені дещо уточнити. З того, що ви тут сказали про Самійла Овсійовича, я зрозумів, що санкції на одну аферу зі мною й Фармагеєм ви йому не дали. Чи так це?.. За слово «афера» пробачення не прошу, бо інше підібрати не можу.

— Ти про що? — ніби не зрозумівши, перепитав професор.

Але Ігор бачив: ясно батькові, з чим до нього звертаються.

Одначе Сергій сказав:

— Гаразд, із цим я не поспішаю. До того ж я зрозумів ще одне. Допіру ви, Федоре Іполитовичу, пообіцяли, що пошлете до Хорунжої Самійла Овсійовича. Я прошу вас не робити цього. Обійдусь без його втручання. А тепер, з вашого дозволу, я піду. До побачення.

Дивовижна тиша зависла в ідальні. Всі погляди прикипіли до Сергія. Батьків погляд так само.

Не чекаючи на дозвіл, Сергій церемонно вклонився професорові, поштиво схилився до руки Ольги Яківни, попрощався з Тетяною й Надійкою, міцно потиснув руку Ігореві й вийшов до передпокою.

Було це так несподівано, так несхоже на Сергія,— присутні мовчки якийсь час дивилися на двері, що за ними зник недавній рак-самітник.

Лише Таня догадалася проводити Сергія — швидко вийшла за ним слідом.

— Федоре, Федоре...— Це пошепки промовила Ольга Яківна.— Та й далеко ж тобі до Дмитра Кириловича...

Надійка обережно зняла Іванка з дідових колін: після маминих слів професорова рука перестала притримувати онука...

Долинув стукіт дверей, що вели на сходи.

Тетяна повернулася з тією ж безжурною усмішкою, з якою допіру слухала Сергієву нотацію батькові. Поволі підійшла до батька й нараз дзвінко поцілувала його в щоку.

— Спасибі тобі, тату. Коли б не ти, я ніколи не відважилась би.— Щасливими очима вона обвела всіх за столом.— Тільки-но я сказала Сергієві, що люблю його.

78

Упевнено й легко, не торкаючися кийком до приступок, а рукою до поруччя, застібаючи пальто на ходу, збіг Друзь по сходах, опинився в безлюдному провулку й заспішив до тролейбусної зупинки. Скільки часу переведено на ніщо!

Прудко пройшов половину відстані.

Нараз мовби налетів на невидиму перепону, відчув, що не в силі й кроку ступити.

Щоб не впасти, прихилився до дерева край тротуару. Обійняв його обома руками, притулився щокою до холодної кори.

Зовсім не нагле було те безсилля. Дивуватися можна тільки тому, що наздогнало воно Друзя аж он де.

Бо допіру...

Тетяна Федорівна ввійшла до передпокою, коли Друзь вдягав пальто. Та так хапливо,— ніяк не міг потрапити в другий рукав. Вона мовчки допомогла йому. А коли він хотів був застебнутися, поли пальта раптом не зійшлися. Якимось дивом поміж них опинилася вона, Тетяна Федорівна... Таня!.. Водночас її руки зімкнулися на Друзевій потилиці. А він вдихнув ніколи не знаний запах непокірного, зібраного в тугий вузол

волосся — голова її пригорнулась йому до грудей. І начеб здалеку до Друзя долинуло:

— Нікому не віддам тебе, чуєш?..

Тетяна Федорівна...

Ні, голову підвела Таня. І Друзь на невловиму мить опинився в царстві давніх-давніх, уже напівзабутих марень. У царстві, де йому дозволялося називати Тетяну Федорівну якими він хотів іменами, де бачив її очі так близько від себе, як зараз, читав у них те, про що наяву ніколи не смів навіть мріяти. Тільки ж у сновидді можна обережно, щоб не розбудити себе самого, пригортати Таню до себе, відчувати губами, як тріпотять її вії...

І начисто зникло з пам'яті те, як Таня пішла вчора від нього, не попросившись, пригрозивши ніколи не забувати чогось... Адже не Таня з давніх сновидінь — сьогоднішня, жива Таня вислизнула з його боязких обіймів.

— Тепер іди. До завтра...

...Аж он де, аж он коли наздогнало, мало не збило з ніг одчуття неймовірного, небувалого, нежданого щастя. Хай із запізненням на скількись там років, але наздогнало ж!

Так з якої речі той, кого, як от стало допіру відомо, усе ж таки кохають, кого не віддадуть нікому, кому не простять, що він так довго прикидався телям,— так з якої ж речі він знесилено тулиться до тополі край тротуару?

Боїться, що це йому знов примарилося?

Але ж ти вже не юнак, Сергію. Ти прожив уже половину життя, навчився відрізняти дійсність од хлоп'ячого марення!

Атож, тільки два дні тому, вночі проти понеділка, ти відчув себе нарешті таким, яким прагнув стати. Адже все, що було до цього,— дитинство, школа, війна, поранення, повернення до життя, навчання, науково-дослідний інститут,— хіба це все не готування до творчого горіння, до того, заради чого варто жити? Хай уповільнене, марудне, боязке готування, але ж не тільки ти винуватий у цьому!

Так, лише на тридцять шостому році ти відчув раптом: стане тебе й на те, чому ти присвятив себе, вставши із смертного ложа, й на тих, кому ти присягнувся віддавати всього себе до останнього удару серця... і для тієї, без кого твоє життя кінець кінцем обернулося б на животіння. Тепер ти у відпущений тобі строк вмістиш

удвоє, а то й утроє більше почуттів та звершень, ніж вмістив би без Тані. Тепер ти мусиш прожити, як Василь Максимович, два життя. І ти проживеш їх за всяку ціну!

Так стань же на ноги твердо, підійми голову як можеш вище, зустрінь прихід неймовірного піснею, якщо ти ще можеш співати! Годі тобі тулитися до тополі! Ти ж конче потрібний зараз там, де й од тебе залежить людське життя.

І поменше думай про те, що відкрилося тобі сьогодні в душі твого вчителя. Все одно ти не знайдеш для нього виправдання, скільки б не шукав. Навіть коли будеш щохвилини сам собі повторювати класичний вислів: «Орлам случается и ниже кур спускаться». А яке воно потрібне твоєму вчителю, оте виправдання... Не будь же невдячним: його завтрашній день залежить і від тебе.

Поспішай же, Сергію!

79

Тупа прикрість на себе й свого татуса, гіркота від того, що не став Сергій чекати відповіді про ставлення професора Шостенка до крутійства своєї «лівої руки», їдкий сором перед Надійкою, ошелешення від несподіваного «ходу конем» сестри, дурне отетеріння й нерозумне бажання заявити цілому світові: «Ану його все під три чорти!»— от що відчув Ігор, простуючи від рідного вогнища до тролейбусної зупинки.

Мабуть, не краще почувала себе й Надійка. Вона йшла мовчки, ледве спираючись на чоловікову руку.

Лише Іванко весело щебетав, примостившись верхи на батькові.

Більш-менш ясні думки почали з'являтися, аж коли вийшли з провулка на людну вулицю.

Мовчазний наказ сестри набрати в рот води — і для молодшого брата не закон. І до чого ж міцно зв'язує тебе дане другові слово, а надто коли мовчання починає скидатися на зраду. Якби Сергій бодай ледь-ледь похитнувся, Ігор, ясна річ, ту ж мить втрутився б у затієне батьком неподобство. Ні, ще гостріше слід визначити те, що назбирав батько з недружніх уст і виклав перед усіма, навіть коли б і не відгонило від того нечистоплотними перекрученнями «лівої руки».

Яке взагалі діло батькові до Сергійових стосунків з будь-ким? Дивиться ж він крізь пальці от уже понад двадцять років на численні загравання Самійла з підлеглими жіночої статі, але ж анітрохи не свербить йому від того, про що шепочуться по всіх закутках інституту!

Дуже добре, що Сергій самостійно упорався зі своїм вередливим учителем. Без цього учитель не побачив би: авжеж, вчорашне — не випадок, а Сергій зовсім не такий безпорадний, за якого трохи не всі тут його мали. Врівноважено, весь час дивлячись йому прямо в очі, Сергій справедливо відшмагав заслуженого діяча науки перед усіма його рідними за те, що той дозволив собі повторити почуте зі смердючого рота.

Кинушись другові на підмогу, Ігор, чого доброго, все зіпсував би...

І зовсім добила своїм «вдячним» поцілунком надто самовпевненого главу сімейства Тетяна.

Сказати правду, й Ігореві першої хвильки після її слів було здалося, немовби висмикнули з-під нього стільця: він аж за стіл ухопився, щоб не впасти. І подумав, що сестра знущується з батька. Давне Друзеве почуття до Тетяни ще могло б дати рецидив. Але щоб Тетяна, одинадцятий рік знаючи Сергія, зненацька закохалася в нього тепер,— та хіба ж таке може бути? А збитий з пантелику батько зірвав з себе серветку й замалим не вибіг з їдальні...

Чого ж тоді розсміялася мама? І такого веселого сміху Ігор не чув хтозна-відколи.

Так яскраво постала перед Ігорем ця картина, що й він не зміг утриматися від сміху. Уголос засміялася й Надійка: і з її думок не сходила, видно, ця хатня трагікомедія.

Та коли сіли в тролейбус, вона невесело прошепотіла:
— Довго я не забуду цього гостювання.

Ігор стенив плечима, немовби впала йому за комір холодна крапля.

— Не бери, Надійко, цього близько до серця.

— Ні, чому ж... Сьогодні я почала краще все розуміти.

Ігор покривився.

— Ну що ж, ти побачила мого батечка в усій його красі...

Надійка просунула руку під чоловіків лікоть. Проте гостро заговорила далі:

— Я не про те... Усі ви якісь несправжні — і ти, і твій батько, і сестра твоя. Бідна, бідна Ольга Яківна! Єдина жива людина серед примар...

Ігор образився:

— Ну, це вже ти занадто. Яка ж я тобі примара?

Лице Надійки стало замкнене й насторожене, як того дня, коли вона вперше сказала чоловікові, що незабаром їх буде троє. Ніби не знала, як сприйме цю новину Ігор.

Друга, ще холодніша крапля покотилася Ігореві за комір.

— Яка?— перепитала Надійка.— Вчора ти й сестра твоя, спасибі Сергієві, почали усвідомлювати, що саме у вас не все гаразд. Аж он коли второпали, що Сергій краще за вас розбирається у ваших родинних взаєминах. Тому й у висновках він багато в чому правий.

— Але ж Сергія,— заперечив був Ігор,— ти оце вперше побачила, двох слів з ним не сказала. Як же ти можеш...

Настороженість не зникла з Надійчиного обличчя.

— А скільки я чула про нього від тебе? Ти щоразу трохи кепкував зі свого друга. А я дивувалась: чому мій Ігор так горнеться до дивака, до якого не можна серйозно ставитися? Ти казав, що людина він не безталанна, але його таланти глохнуть у черепашці рака-самітника. А сьогодні я бачу: Сергій для тебе той, на кого трудної хвилини можна обіпертися. І ти настільки звик до цього, що й після довгої розлуки не подумав, чи й тепер він підставить тобі плече для опори. І як же ти розгубився, коли вчора Сергій не сказав тобі «так»! Згадай, який ти прийшов з клініки. І як швидко пристав на все, чого жадавав він од тебе й твоєї сестри.

Низько опустив голову Ігор. Він перестав рахувати краплі, що скочувалися за комір, розтікалися по спині...

Ще замкненішим стало Надійчине обличчя.

— Та й батько твій не такий уже й певний себе: адже не він Сергія, а Сергій підтримав його вчора... Але ж Сергій жива людина, і мета в житті у нього своя. Він не тільки підпирає твого батька, а часом і підштовхує свого вчителя не туди, куди тому хочеться, а куди треба... Чому, скажи, Федір Іполитович допіру втік із-за стола? Чого він злякався?

І до чого ж самовпевнена в Ігоря дружина!..

Та щоб не образити її, Ігор відповів обережно:

— Очевидно, повірив Тетяниній вигадці. От і вхопила його лють: як це його дочка кинулась на шию отакому... А на мій погляд,— не найкращим способом Тетяна прислужилася Сергієві: для мого батька Сергій тепер не лише той, хто виставив його перед усіма нами в карикатурному вигляді, а й негідник, який намагається пролізти йому в зяті...

Смутно глянула Надійка на свого чоловіка.

— Я сьогодні й тебе, Ігоре, перестала розуміти... Досі я думала: не мені, мовляв, розсуджувати тебе з батьком... А сьогодні визнаю: так, Федір Іполитович далеко не в усьому правий.

— От бачиш! — аж вигукнув Ігор.

Надійка ще більш посмутнішала.

— Але ж і ти, Ігоре, на жаль, не набагато ближчий до істини.

Ігор насмішкувато кинув:

— Ну, знаєш... І батько нерозумний, і син дурний... Хто ж серед нас найсправжніший? Сергій?

Зовсім смутний став у Надійки голос:

— Не Сергій пішов слідом за тобою й твоєю сестрою, а ви обоє за ним побігли... Зробили ви правильно. Я тобі не дорікаю. Тільки ж треба бути послідовним. А ти й Тетяна залишили Сергія в сьогоднішній сутичці сам на сам з вашим батьком... Гаразд, що стало в Сергія вміння самотужки відбитися від так званих жартів твого батька. А чим би ти й Тетяна допомогли Сергієві, коли б Федір Іполитович поклав його на обидві лопатки?

Ігор обурився:

— Ну, знаєш...

— Тепер твій батько надовго запам'ятає,— не слухаючи його, вела Надійка далі,— що голірuch йому Сергія не взяти... І коли Сергій пішов, твій батько не розгнівався, а перелякався: відчув, що опора, якої він досі не помічав, може вислизнути з-під нього назавжди. І втік, щоб ніхто не помітив його розгубленості.

— Та й психолог же з тебе...— не знаючи, що сказати, пробуркотів Ігор.

— Може, я й помиляюсь. Але весь час я сиділа поруч твого батька — багато чого помітила. Ось побачиш, завтра Федір Іполитович, зустрівшись з Сергієм, поведеться так, наче нічого поміж них не трапилось... А сест-

ра твоя... Ти гадаєш, що вона сказала ото про себе й Сергія батькові на зло?

Щоб ухилитися від відповіді, Ігор подихав на замерзлу шибку, глянув, чи далеко їм ще їхати. Приблизно половина путі зосталася. Нараз пригадав, як батько зірвав з себе серветку, й зареготав.

— Що з тобою?— спитала Надійка.

— Уявляю,— затамувавши сміх, мовив Ігор,— що за вигляд був би в Сергія, якби Таня справді призналася йому в коханні... Сторч головою злетів би з третього поверху.

— Отже, твоя сестра,— гостро обірвала його дружина,— як і твій батько, здатна на безглузді жарти? Тим гірше для вас усіх.

— Ну, подумай сама,— заходився переконувати її Ігор.— Сергій колись очі не смів зводити на мою сестричку. Розумів, що справа його безнадійна. А я був тоді не від того, щоб вони побралися. Не раз пробував довести Тетяні, що різниця між Сергієм та тим, з ким вона згодом одружилася, значно більша, ніж між золотом і черепками. Куди там, і слухати не хотіла... Відтоді близько десяти років минуло. В Сергія все, звісно, перегоріло. Навіть попелу не зосталося. Не така дурна Тетяна, щоб чогось шукати на згарищі... Ну й кого Сергій може причарувати? Хіба тільки оте юне й нерозумне створіння, яким батько хотів його дійняти... Між іншим, я ще ранком учора, побачивши оту Женю, подумав, що ми з тобою погуляємо на Сергієвому весіллі. Так що ти за Сергія не хвилюйся.

Смуток, здавалося, зник з Надійчиних очей. Зате жорсткіші стали риси обличчя.

— Тим гірше для тебе й Тетяни. То було б вас троє. А так — доведеться, видно, Сергієві самому виручати Федора Іполитовича. Ти йому тут нічим не допоможеш.

Ігор розгублено закліпав очима.

— Чому?

— Тому, що ти й досі ще не справжній,— терпляче відказала Надійка.— Ти так нічого й не зрозумів. Ти й того не второпав, що ясно вже твоїй сестрі. Ти згодився з нею, цілий вечір учора сам собі доводив, що в Сергія розумна голова, що іншого виходу дарма шукати. А домігшись дечого від батька, ти відчув себе переможцем, на все тобі тепер раз плюнути... А батько твій не забув тобі давнього. Дивись, і тобі його пригадає. Хоча б для

того, щоб одігратися за сьогоднішнє Сергієве одкоша. Бо ж без Сергія він не обійдеться. А ти...— Надійка аж головою покрутила.— А ти й твій батько — ну, до чого ж ви схожі один на одного!

— Ти зовсім зарапортувалася,— огризнувся Ігор.

Проте знову відчув, як усе ще розтікаються по його спині крижані краплі.

Надійка криво всміхнулася.

— Зарапортувалася?.. Значить, не бачиш ти, що Сергій не тільки краще за тебе знає, яким повинен бути його вчитель, а й почав уже виводити його звідти, куди він потрапив, заблудившись.

— А я не сліпий...

— Чому ж ти, хоч і бачиш, що Сергій поводитьсь вірно, не береш з нього прикладу? Чому не підставляєш і своє плече батькові для опори?.. Адже тепер, варт лише Сергієві підбити Федора Іполитовича ще на один правильний вчинок, і в твого друга стільки однодумців та соратників з'явиться,— як би ти не опинився серед останніх, не таких уже й потрібних...

Тепер Ігор вражено дослухався до своєї дружини. Ніколи ще вона не розмовляла з ним так відчужено... і так розумно.

Чотири роки була жінка як жінка. Ну, покапризує часом. Часом знічев'я посперечається з якоюсь не дуже важливого приводу. Але ж, крім щастя з Ігорем, Іванком та тим чи тією, що з'явиться на світ наприкінці літа, їй, по суті, нічого не треба.

Що ж це з нею зараз?

Ігор заспокійливо притиснув Надійчину руку до себе.

— Я розумію. Батько, ніби навмисне, все зробив для того, щоб зіпсувати всім настрої. А надто тобі.

Надійка висмикнула руку з-під чоловікового ліктя.

— А в тебе хіба нема такого ж дару?!— І яким же сердитим поглядом вп'ялася вона в свого чоловіка!— Хіба я з Іванком не можу дістатися додому? Так чому ж ти не пішов з Сергієм, а їдеш з нами? Чому у нас, на Донбасі, щось пригадавши або надумавши, ти щоразу схоплюєшся з-за стола, а вночі з ліжка й чимдуж мчишся до лікарні? Чому ж ти зараз ні про що не подумав і нічого не згадав? Ждеш окремого запрошення? Невже, напросившись до Сергія в помічники, ти зняв з себе будь-яку відповідальність?

Уже не краплі — гостре каміння посипалося на Ігоря градом. Справді ж бо, звідки він узяв, що й у нього сьогодні свято? Сергій вирушав до клініки, а він одчував себе сторонньою людиною. І та, в чіх очах він завжди бачив лише любов та розуміння, обвинувачує його в тому, що колись закидав він своєму батькові. Як це могло статися?

Ігор втяг голову у плечі.

Що батькові теревені збили його з пантелику, — ну, яке ж то виправдання! Що на протязі цих двох днів трапалося стільки різноманітного, не встиг розібратися в цьому, — так само жалюгідна спроба виправдати себе. На Надійку ж теревені не вплинули! Надійка ж розібралася! Невже тільки й діла в неї, що думати замість Ігоря?

Тисячу разів правий Сергій! Справжній син не починав би з дріб'язкових наскоків на свого старого, не діймав би його комариними укусами день крізь день, — ще п'ять років тому скерував би в собі все, щоб якнайскорше, хоча б у чомусь бодай на півкроку вирватися вперед. Хіба дозволило б батькові самолюбство пасти задніх у того, хто все життя залишатиметься для нього молодшим сином, — знайшов би друге дихання, вирвався б уперед.

І хіба тільки заради цього Ігор мусить стати справжнім? Справжнім, гідним увійти в той чудовий світ, до якого з новими силами прямує вся країна, в якому доведеться жити і його дітям, насамперед мусить стати він сам!..

Глибоко поринувши в докірливі думки, не помітив Ігор, коли саме зникла з Надійчиного обличчя сувора настороженість, як почала вона співчутливо посміхатися.

Якби хто спитав Женю, чому вона того вечора опинилася в клініці, вона сказала б, що привів її туди неспокій за Василя Максимовича. Йй треба було знати, чи поталанило Сергієві Антоновичу домогтися, щоб надміру необачна вихватка «лівої руки» не позначилася на хворому.

Нічого іншого дівчина на меті не мала.

Звичайно, коли б вона зустрілася з доктором Друзем

(щоправда, о восьмій вечора йому робити в клініці нічого), вона подякувала б йому, за що не встигла подякувати вранці. Та це й завтра не буде пізно.

В першій палаті на нічне чергування заступила Орина Данилівна — денна сестра з четвертої палати, вдвоє старша за Женю віком і вдсятеро досвідом. Отже, Черемашко в надійних руках. І Женю він зустрів таким ясним поглядом, — не зосталося в ній ані одного побоювання. А неспокій став чомусь одчутніший. Не вгамувався він і після того, як Женя зазирнула до четвертої палати й до ординаторської. В палаті були самі хворі, в ординаторській — ні душі.

Спускаючися вниз, Женя побачила: назустріч їй піднімається Танцюра. От кого вона найменше хотіла б бачити! І щоб цей занадто самовпевнений молодик не зупинив її, Женя пішла прямо на нього так, неначе став він невидимкою.

На площадці другого поверху Танцюра опинився перший. І зупинився на тому самому місці, де ранком стояв Сергій Антонович. До Жениного неспокою приєдналося дратування.

Танцюра уступився з дороги, шанобливо схилив голову. Абсолютна протилежність тому, яким був він у ліфті.

— Добрий вечір, Женю.

Лише спустившись на кілька приступок, не оглядаючись, Женя кинула:

— До побачення.

Заклавши руки за спину, Танцюра проводжав Женю аж ніяк не засмученим поглядом. Можна подумати, що він радий бачити Женю саме такою.

Всі викрутаси настрою вмить облишили Женю, тільки-но вхідні двері інституту зачинилися за нею.

Вулиця була тиха й пустельна: інститут розташований там, де взимку після сьомої рідко кого зустрінеш, куди вечорами майже не долинає гуркіт трамваїв та вантажних автомашин. Тому дівчина відразу почула порипування снігу під чиймись квапливими кроками. Згодом у тьмяному світлі далекого ліхтаря помалу ви-малювався високий силует.

Жені треба було йти праворуч. А вона рушила ліворуч — назустріч силуетові.

І не помилилась: то був Сергій Антонович.

Він так замислився — мало не впритул підійшовши до Жені, не впізнав її, хотів пройти мимо.

Сама того не помітивши, Жєня взяла його за рукав.
— Куди ви поспішаєте, Сергію Антоновичу?

Він ступив ще кілька кроків перш, ніж зупинитися.

Жєня звернулась до нього тим шанобливим тоном, яким медсестрі належить звертатися до всіма вшанованого лікаря:

— Як добре, що я вас зустріла! Ранком я так і не подякувала вам...

Мабуть, і це не відразу дійшло до Сергія Антоновича, бо відповів він після довгої паузи:

— За все треба дякувати Федору Іполитовичу.— І тут же перескочив на інше:— Ви хочете провідати Василя Максимовича?

— Я бачила його... Гадала допомогти тій, хто буде коло нього цієї ночі.

Сергій Антонович навіть посміхнувся.

— Ну, ви тепер і мою Орину Данилівну можете декого навчити.

Якщо це був комплімент, то найскромніший з усіх тих, що Жені доводилося чути. Та їй стало тепліше. І вона забула, що все ще тримає Сергія Антоновича за рукав.

— А як Василь Максимович?

Друзь поворушив узятю в полон рукою, але Жєнині пальці стислися сильніше.

— Я переконана, що за якийсь тиждень ми побачимо не слабеньку й безпорадну, а зовсім іншу людину. Куди важче тоді з ним буде. «Мерщій долікувайте та випишуйте мене звідси»,— лише це й будемо чути. Він неймовірно жадібний до життя!

— Дуже добре, що ви розібрались у вдачі Василя Максимовича.— Друзь нетерпляче переступив з ноги на ногу.— Тільки чому ви говорите про нього з такою екзальтацією? А вона навіть у мінімальних дозах медсестрам протипоказана.

Жєня тихо засміялася.

— А це в мене від вас, Сергію Антоновичу. Пам'ятаєте, який ви були позаминулої ночі?

Знову Друзь переступив з ноги на ногу.

— Тоді... боюсь, що ви... що буде краще, коли завтра вночі біля Черемашка чергуватиме хтось інший.

Жєня аж скрикнула:

— Ні! Такого ви не зробіте!

Сергій Антонович не відповів. Він напружено (так здалося дівчині) вдвлявся у щось за її спиною.

Женя оглянулась.

Біля входу в інститут завмерла чиясь постать, ледь окреслена світлом крізь напівпрозорі шибки дверей. Очевидно, хтось намагається впізнати їх. Та тієї миті, коли Женя оглянулась, постать подалась на протилежний бік вулиці й розтанула в темряві.

Ходу Женя впізнала: то був Танцюра.

Сергій Антонович рішуче звільнив свій рукав.

— Пробачте, Женю, але я поспішаю. І взагалі... На добраніч!

Відсторонивши Женю, він подався до під'їзду.

Довго стояла Женя, дивлячись на зачинені двері.

Хтось узяв її під руку, обережно повернув у той бік, куди їй треба йти. І не відразу побачила вона, що веде її Танцюра. І не змогла вирвати своєї руки з його.

81

«Ну, який же з мене дурень! Кожна секунда дорога, а я...»

З якої речі він зняковів, зненацька побачивши біля себе Женю? Хіба він завинив перед нею? Стояв, мов прив'язаний, щось мимрив. А скільки б ще кинув часу на вітер, якби не поява Танцюри!

Україн розлючений на себе, Друзь прожогом ускочив до роздягальні. І трохи не налетів на Фармагеевого помічника — парубка Вадиковаго віку з вельми претензійним ім'ям та по батькові і з бундючним подвійним прізвищем: Корнелій Аполлонович Буда-Розальський.

Цього представника наймолодшої формації тутешніх хірургів Друзь знав лише з вигляду: за півроку молодиковаго перебування в клініці й двома словами з ним не перекинувся, ні доброго, ні поганого про нього не чув. Появившись в інституті водночас із Вадиком, Буда-Розальський потрапив у науку до Грицька. Здається, вони цілком вдоволені один з одного. Багато чим цей самий Корнелій Аполлонович нагадує тих, кого до війни називали піжонами, а тепер стилягами.

Буцімто підтверджуючи це, Фармагеїв помічник стояв перед дзеркалом і так кутав собі шию неймовірно

строкатим кашне, наче від того, як виглядатиме воно з-поміж лацканів пальтечка, залежить усе майбутнє цього парубка.

Угледівши Друзя у дзеркалі, Буда-Розальський привітався з тим відображенням на англійський манер: злегка задер підборіддя і рвучко повернув його до попереднього становища.

Не до його способу вітатися було Друзеві. Але не вже цей лобур збирається додому?

Все ж таки змусив себе спитати чемно:

— Хіба Марині Ерастівні покращало?

Корнелій Аполлонович звернувся до дзеркала:

— Ви про Хорунжу?.. Тоді «покращало» звучить надто оптимістично.— І почав, відкарбовуючи кожне слово:— Прогноз щодо неї надзвичайно несприятливий. Боюсь, криза наступить не пізніше ранку, якщо не буде вжито найенергійніших заходів.— Суть висловлюваного не перешкодила йому знайти належний ракурс для свого кашне й зняти з вішалки пальто.— Думаю, що в цій безраднісній історії мені доведеться зіграти роль того загальновідомого стрілочника, який відповідає за всі гріхи свого начальства... Чи ваша поява є свідченням, що ви волієте перебрати цю роль на себе?— закінчив він іронічно.

Стареньке демісезонне пальтечко своє Буда-Розальський тим часом одягав так, мовби була то щойно пошита в першокласному ательє шуба.

«Замашна штука — палка»,— вдруге за сьогоднішній день майнуло в Друзя.

Але він устиг пригадати правило: перед розмовою з подібними молодими людьми корисно подумки порахувати хоча б до десяти. Якнайщільніше стуливши губи, Друзь змусив себе роздягатися не поспішаючи. Адже коли б зовсім зле було Хорунжій, навіть цей викінчений стиляга не зміг би вдати з себе байдужого.

Досить добре загнуздавши своє роздратування, Друзь спитав:

— А чи не зробили б ви мені, перед тим як піти звідси, невеличкої послуги?

Фармагеїв вихованець так і не повернув до нього обличчя. Та, застібнувши пальто, проказав:

— Охоче... коли дозволить час.

— Зробіть уже мені таку ласку,— якнайувічливіше почав Друзь.— Скиньте пальто, вдягніть халат і підні-

міться зі мною до вашої палати. Я хочу разом з вами глянути на Марину Ерастівну й почути від вас, що саме ви в ній помітили на протязі останніх двох годин, що робили для неї та які це дало наслідки.

Грицьків помічник зволив повернутися до Друзя впівоборота. І, вдаючи з себе еталон гречності, відповів:

— У курс справи я можу ввести вас і тут, колего Друзь.— Корнелій Аполлонович надів капелюха.— Я вже мав честь натякнути вам, що, на моє найглибше переконання, Хорунжій у якійсь мірі може допомогти нова невідкладна операція. Такої ж думки дотримується й черговий лікар. Він був готовий зробити її сам. Та з півгодини тому швидка допомога привезла сюди людину з защемленням пахової грижі. В надзвичайно тяжкому стані. Раніше як за годину-півтори черговий навряд чи вийде з операційної...

— І ви вирішили, що вам тут нічого робити?

Буда-Розальський розповідав тим же підкреслено безстороннім тоном:

— З моєї поведінки ви можете зрозуміти, що час у нас іще є. Черговий вважає, що й через півтори години, коли він звільниться, ще не буде пізно. Ну, а якщо буде? З дозволу чергового я подзвонив до його, сказати б, підвахтового. Але мій дзвоник не застав того вдома. Мені сказали, що він повернеться десь о десятій. Йому нічого не закинеш: візити швидкої допомоги до нас починаються після одинадцятої, а ночі проти середи минають, як правило, спокійно.

— А коротше ви не можете?

Буда-Розальський не змінив тону:

— Після вашого дзвінка я відважився потурбувати Самійла Овсійовича Євельського. До мого патрона він ставиться прихильно, під його ідейним керівництвом Гри-Гри... перепрошую, Григорій Григорович написав дисертацію. До того ж він блискуче робить операції на черевній порожнині. Вислухав мене Самійло Овсійович уважно. Поспівчував. І порадив викликати до клініки Григорія Григоровича. Або вас, бо саме ви приймали Хорунжу до клініки.— Незворушливий субординатор повагався.— Дивно... Вами він керує, мого ментора готує до здобуття кандидатського ступеня. І не знає, що в обох у вас телефонів нема. Та й не вдома ви, бо самі дзвонили сюди. А дістатися до мого ординатора — це

принаймні півгодини трамваєм. Та поки я йому все розповів, та ще півгодини на дорогу назад... Боюсь, що Хорунжій тоді вже нічим не допоможеш. І не з тих Григорій Григорович, хто сидить вечорами вдома... Набравшись нахабства, я подзвонив до самого професора. Відповів мені жіночий голос: Федір Іполитович усе знає, а сюди поспішаєте ви. От я й спустився вниз, щоб зустріти вас на порозі. Я готовий до всього: бути вам за асистента або мчатися до мого наставника, якщо ви прийдете до висновку, що вам робити тут нічого. В такому разі...

Являти собою найдосконаліший взірець олімпійського спокою,— як видно, Корнелій Аполлонович вважав це за найвищу свою чесноту. А тут він несподівано потупився, мов дівча.

Друзь од нетерпіння переступив з ноги на ногу.

— Що там іще?

Закінчив Буда-Розальський мало не пошепки:

— Сьогодні — останній день січня. Заробітну платню ми одержимо лише завтра... Одне слово, позичте мені до завтрашнього вечора десятку. Тоді я привезу Григорія Григоровича за десять хвилин на таксі. Якщо, звичайно, застану його вдома.

Усе своє терпіння Друзь вичерпав. Але прохання носія пишних імен змусило його осміхнутися.

— За докладну інформацію дякую. А коли час у вас іще є, ходімо до хворої.

І, не чекаючи на згоду, Друзь вийшов з роздягалки.

Буда-Розальський був моторніший, ніж здалося. Друзя він наздогнав на першому марші сходів, і халат на ньому був уже застібнутий на всі гудзики.

На площадці другого поверху Друзь раптом побачив Серафиму Адріанівну. Було з чого дивуватися: професорова операційна сестра рідко коли затримувалась у клініці після сьомої, а зараз перша пішла Друзеві назустріч.

— Добрий вечір, Сергію Антоновичу,— сказала вона.— Мені дзвонили від Федора Іполитовича. Моя операційна і я у вашому розпорядженні.

Це була така приемна несподіванка...

— Не знаю, як і дякувати...— пробелькотав він.

Хоч і не зважив Федір Іполитович на його відмову од допомоги Євцького, майже зовсім облишив Друзя неспокій, коли входив він до жіночого відділення.

Переступивши поріг сімнадцятої палати, Друзь одразу ж побачив: Хорунжа розуміє, яка грізна небезпека зависла над нею, і, можливо, питає себе, чи не завинив тут і той, хто весь час запевняв її, що всі небезпеки вже в минулому.

Та й не легке ж постало перед ним завдання: за півхвилини потому, як присяде він коло її ліжка, повинні геть зникнути всі її страхи й підозри. Як ніколи спокійними й переконливими мусять бути його вигляд, кожне слово, кожний жест. І повинен він будь-що домогтися, аби не схвилювалась Хорунжа, коли скаже він, що слід було б викликати сюди когось із її батьків і що в операційній доведеться їй побувати ще раз, і негайно, а буде їй там набагато тяжче, ніж позавчора. І якщо доведеться йому викликати Михайла Карповича (той не відмовить!), а той, приїхавши, скаже «пізно», він, Друзь, од цієї дівчини не відійде, зробить усе, на що здатний і що зобов'язаний зробити. Він або лікар, або ніщо!

Нечутно він підійшов до Хорунжої. Йому видалося: не вона — хтось інший лежить на її ліжку. Так змарніла за якихось дві години. Глибоко запали очі. Рухливе, виразне лице артистки обернулося на маску мумії. І лише тому вона зараз у забутті, що на кілька хвилин одпустив біль.

Темп у її перитоніту — вірно сказав Корнелій — над усяку міру прискорений. Після півночі слід чекати збудження. Потім охопить її тривале потьмарення свідомості. Вдосвіта почнеться агонія. Довго хвора не конатиме. Закінчиться все (як не дивно, Буда-Розальський визначив це досить точно) найпізніше вранці. Не помилився Грицьків помічник і в тому, що для врятування хворої зосталося одне: якщо хворій і хірургіві поталанить.

— Ви, докторе? Доброго вечора...

Друзь ледве розчув шепотіння Марини Єрастівни.

Її запалі очі розплющилися й прикипіли до нього. І який же змучений то був погляд... Але жевріло в ньому щось подібне до бажання посміхнутися: о ні, мовляв, надії я ще не втратила.

Друзь присів на присунутому Будую-Розальським стільці. Кілька секунд потримав пальці на пульсі, по-

слухав серце. У Василя Максимовича серцево-судинна система перебувала в незрівняно гіршому стані, а все-таки...

— Про що ви так напружено думаєте, докторе?..

— Про вас.

В облямованих темними тінями очах Хорунжої замехртіла смутна усмішка.

— Ні... Тільки про те, що зі мною діяти... Знову поведете мене до операційної? Знову паротяг по мені їздитиме?

Друзь ждав таких запитань, знав уже, як відповісти на них. Та голос його не повинен тремтіти: надто добре знається Марина Ерастівна на тонкощах акторського мистецтва — одразу ж помітить, скільки сумнівів приховано в ньому під тоненькою плівкою спокою.

— А якщо повезу?

Марина Ерастівна заплющила очі.

— Якби ви, Сергію Антоновичу, почагували мене зараз ціаністим калієм, сказавши, що саме в ньому мій порятунок, я проковтнула б його, оком не моргнувши.

Не всі здатні виголошувати таке без пози. Не всім дано бути Василем Максимовичем... Та коли ця актриса добре зіграє сьогоднішню роль...

Друзь нахилився до хворої. Підперши кийком підборіддя, спитав владно-жартівливим, позиченим у вчителя голосом:

— Після позавчорашньої ночі нічого не боїтесь?

Схудла, аж прозора рука потяглась була до Друзя, але безсило впала, не дотягшись. Тихо, мовби признаючись у тому, чим ні з ким не діляться, Марина Ерастівна мовила:

— Сергію Антоновичу, любий! Я ніколи так не боялася, як зараз. І чимдалі моторошніше мені. Ось-ось мине та остання хвилина, коли ще можна щось зробити. Як можете ви так спокійно сидіти?

Грицьків підручний кашлянув, неначе почало йому дерти в горлі. Отже, його безсторонності така ж сама ціна, як і Друзевому спокою?.. І все-таки навіть той, хто одержав диплом лікаря зовсім недавно, повинен одрізнити розпач од жіночої експансивності, хоч її й посилено болем та високою температурою... ну й акторським хистом.

Проте на Корнелія Друзь не оглянувся. Не йому ж на протязі двох діб вдруге лягати на операційний стіл.

І не йому, а Хорунжій потрібна непохитна впевненість, що нічого жахливого ще не сталося, що все буде зроблено вчасно й закінчиться щасливо.

Ще потрібніша незламна віра в успіх тому, хто стане біля операційного стола. Коли б Федір Іполитович не випив під час обіду трьох чарок коньяку...

Хвора не дала додумати — їй почав уриватися терпець:

— Мовчите? Для чого ж ви прийшли сюди? Сказати кілька заспокійливих слів? Так я наслухалась їх донесхочу від вашого опереткового Гри-Гри... Дайте мені спокій!

Друзь одказав їй тим же професорським тоном:

— Ви вгадали: завітав я сюди, щоб одвести страх перед новою операцією. Зараз вас почнуть готувати до неї. А почнеться вона через півгодини. Тим часом я від вашого імені дам блискавку вашим батькам...

Рвучко піднесла руку Хорунжа. Від того пронизав її, мабуть, такий біль, — вона мало не зойкнула:

— Ні в яким разі! У мами серце...

Друзь удав, що зрозумів її по-своєму:

— Ви вважаєте за краще, щоб про ваше лихо ваші батьки довідалися від когось стороннього? Так їм легше буде?.. Підписана вашим іменем блискавка складатиметься з найобережніших виразів. Анітрохи не зайдеться у вашої мами серце. Але першим же літаком вона прилетить сюди. Нічого не станеться з нею й тут. Стало ж у вас мужності розпочати розмову про повторну операцію. Стане вас і на те, щоб заспокоїти маму, коли побачите її завтра. Вона конче потрібна вам і нам. Те, що вона коло вас, набагато зменшить час вашого перебування тут.

— Сергію Антоновичу, докторе... — вже не так рішуче перебила його Хорунжа.

— А тепер не будемо марнувати час на балачки, — не дав закінчити їй Друзь. — За тридцять... ні, вже за двадцять п'ять хвилин ви будете на операційному столі. — Він оглянувся на чергову медсестру. — Ви чули? Я ждатиму Марину Ерастівну в професоровій операційній. — Він звівся, взяв закам'янілого Корнелія Аполоновича під руку. — А вас, колего, прошу зі мною.

Та вийти з палати не встиг.

— Оперувати мене будете ви? — скрикнула Хорунжа, і то було скорше ствердження, ніж запитання.

Її потьмянілі очі вп'ялися в Друзя. Вони так були схожі з очима Василя Максимовича позаминулої ночі... Всю спину Друзеві нараз обсіпало пекучим морозом: стільки в погляді хворої тієї ж самої безпідставної, безрозсудної віри, що життя її залежить виключно від нього... І це після того, як Друзь, через силу відгонячи від себе сторонні думки, подовгу замислюючись над кожним своїм рухом, понад три години мордував її вночі проти вчора... І після того, як його старання закінчилися гострим запаленням очеревини... І нема того рятівного аркушика, що за ним він ховався в пропускнику від проникливої уваги Василя Максимовича. А якби й був? Од акторської спостережливості й рядом не прикриєшся.

Короткою кулеметною чергою промайнуло це у Друзя. А відказав він, не помовчавши й секунди:

— У нас є чимало значно кращих за мене хірургів.— Не затремтів мовбито й голос, пробринула в ньому навіть та усмішка, якою лікарі повертають рівновагу помисливим хворим.— До вас я викличу зараз найдосвідченішого.

Можливо, рівновага й повернулася до Марини Ерастівни: відказала вона спокійніше, але й рішучіше:

— Тільки ви. Ви або ніхто, чуєте?.. Хай це моя призма. Та нікого іншого я до себе не підпушу. Так і знайте!

Хворі жінки часом здатні на отакі-о викрутаси,— Друзь це знав. Та не мав уже ні хвильки на вмовляння.

— Гаразд! Ну, а проти того, що в мене буде асистент або консультант, ви, сподіваюсь, заперечувати не будете.

Очі Хорунжої переможно миготнули й заплющилися. Друзь нагадав медсестрі:

— На готування до операції у вас тільки двадцять шість хвилин.

Швейцарка сказала, що Сергій Антонович, а слідом за ним і молодий лікар із сімнадцятої чверть години тому пішли до жіночого відділення.

Збігши на другий поверх, Ігор побачив свого друга ще з площадки — крізь скляні двері відділення.

Сергій стояв коло медсестринського столика. Лівою рукою притискував до вуха телефонну трубку. З-під правої, мов багнет, стирчав кийок.

Свого нового помічника він помітив, лише коли той опинився поруч. Якийсь час вдивлявся в Ігоря відсутніми очима й одноманітно відказував на шелестіння з трубки:

— Ні... Угу... Так... Ні...

Аж ось очі його ожили.

— Пробачте, одну мить...

Притиснувши трубку до грудей, щоб нічого не долинуло до другого кінця проводу, Сергій ледве чутно спитав:

— Чи доводилось тобі оперувати з приводу перитоніту?

— Двічі,— кивнув Ігор.

— І як?

— Благополучно.

Сергій так звів дух, немов спала з його плечей скеля.

— То цю ж секунду йди до батькової операційної. За чверть години мусиш бути готовий.— І знову підніс трубку до вуха.— Даруйте, будь ласка, що потурбував вас. І прошу вас переказати Самійлові Овсійовичу: хай сидить удома.

Останні слова Ігор почув уже на ходу, поспішаючи до «святая святых». Він усе зрозумів без пояснень. Он тільки — чи встиг Сергій усе обдумати? Адже для Сергія й тієї, заради кого він одважується на те, чого не посмів би ще ранком, час обчислюється вже не годинами, а хвилинами й секундами, і кожна з цих секунд важить приблизно стільки ж, скільки й саме життя.

Коли так, то Ігор до кожної миті друга додасть дві своїх — зробить понад те, на що досі вважав себе здатним.

Як добре, що вчора вони обидва бачили батька за справжньою працею. Як причепливо Ігор стежив за кожним батьковим рухом! І як милувався на його бездоганну точність! Без цього навряд чи з'явилася б певність, що й сам він зуміє зробити той череворозтин так само швидко й безпомилково!

Спасибі й Надійці. Звичайно, Ігор і сам кінець кін-

цем додумався б побігти на поміч Сергієві. Та без дружини не встиг би сюди вчасно.

А Грицько догрався-таки до лиха... Завтрашня п'ятихвилинка буде для нього в цій клініці останньою. Ні в кого не знайдеться вибачливого слова для цього дурного зухвальця. А Євецький і не гляне в його бік: навіщо тепер йому цей дурень?

Ігор на ходу зірвав з себе халат і піджак, закасає рукави сорочки. Вбігши до передопераційної, кинув одіж на найближчий стілець і метнувся до вмивальника.

І не встиг уперше намити руки, як почув холодний голос:

— Ви як сюди потрапили?

Обіч Ігоря зупинилася худа літня жінка з погорливо стиснутим ротом. Вона зміряла заїду поглядом од шапочки до носків черевиків.

Не відразу впізнав Ігор батькову операційну сестру: вчора бачив лише її спину. Здогадався привітатися:

— Добрий вечір! Мене прислав Сергій Антонович. Я в нього за субординатора. За кілька хвилин тут має розпочатися операція.

— А-а, новий стажер...

Сестрині брови піднеслися на середину лоба. Погляд зміряв заїду в зворотному напрямку — від черевиків до шапочки. Після того господиня операційної підняла кинуте ним на стілець й повісила на вішалці. Але привітною не стала.

— Чула... От, значить, який ви.— Вона нахмурилась.— До речі, ваш батько ніколи не дозволяє собі неохайності.— Вона багатозначно зиркнула на повішений Ігорів одяг і показала на столик обіч раковини.— Там усе потрібне для ваших рук. Халат і маску, хай уже так, я приготую. А з руками...— Вона невиразно повела бровами кудись убік.— Якщо ви, молодий чоловіче, не допоможете своєму новому колезі, то робити вам тут нічого.

І зникла в операційній.

Ну й ну...

Але працює — кожному б хірургові отаку операційну сестру! Тому й терпить її батько.

Буцімто здалеку та й з чималим запізненням долинула Ігорєва відповідь:

— Сергій Антонович велів мені чекати його тут.

Лише зараз Ігор угледів у найтемнішому кутку зсу-тулену постать. Вона сиділа, підібгавши під стілець но-ги. Помітивши, що на неї дивляться, постать спробувала прибрати незалежного вигляду. Навіть одрекомендува-лася:

— Сателіт ординатора Фармагея...

Ігор кивнув.

— Вельми приємно.— Ігор змив першу піну з рук.— Але чому ви сидите? Гадаєте, що під час операції для вас не знайдеться діла?

Ноги Фармагеевого вихованця посунулися ще далі під стілець.

— Я не гадаю. Я знаю точно.

Ігоря почала розбирати злість.

— Отже, ви, як і ваш патрон, вважаєте, що робочий день закінчено і вам тут нічого робити. Так?

Грицьків підручний раптом перепинив Ігоря так, ні-би саме той верзе абищо:

— Вам, колего, неймовірно поталанило: ви потрапи-ли до Сергія Антоновича. Він дивак — од нього ще ні-хто не чув гострого слова. І він нікого не повчає. А я день у день чую: «Нам потрібні не мислителі, а точні виконавці волі керівних товаришів». Ви б так само за-були, що то є ініціатива, власна думка й до того подіб-ні розкоші.

Ігор промовчав.

Тоді Грицьків вихованець насмівився спитати:

— Вам ніколи не спадало на думку, що на вас мож-на до певної міри вивчати закони спадковості?

Ігор удав, що миття рук забрало всю його увагу.

Та мовчанкою навряд чи доведеш щось. Коли моло-да, не слабосила, не миршава людина гадає, що скиг-лення в темному кутку з підібганими ногами і є крити-кою, краще забратися їй звідси до бісового, скажімо, батька. Ну, а коли якийсь там Фармагей сів тобі на голову, борись не з дулями в кишені, а закасавши ру-кави — ділом! Візьми приклад з Сергія...

Відповідь Ігор стримано:

— Або йдіть додому, або ж... Ондечки другий уми-вальник. Якщо ждете від доктора Друзя наказів, то будьте готові до найвідповідальнішого... Ану, покрутить мозком! Операція, яку ми маємо зробити Хорунжій, складна й ризикована. Кожна пара стерильних рук ста-не в пригоді... А перед тим допоможіть мені у незара-

жуванні рук. Навіть після цього у вас буде більш-менш чисте сумління.

Коли в сусідньому вмивальнику захлюпотіла вода, Ігор кивнув сам собі. І з іще більшим завзяттям став скребти руки щіткою.

Сергій увійшов до передопераційної, коли Ігор останній раз змивав мильну піну з рук. Увійшов не сам — зі своїм статечним помічником. Обидва методично, начебто не поспішаючи, а подаючи один одному приклад, яким спокійним і певним себе повинен бути хірург перед операцією, а надто складною, водночас зняли й охайно повісили халати та піджаки. Так само синхронно закасали рукави.

Ігор подумав з прикрістю на себе: Танцюра сам догадався прийти сюди вчасно.

Знову появилася в передопераційній відьма. Але в очах її була тепер тиша. Підійшовши до столика, вона підсунула Ігореві тазик з антисептичним розчином і нібито роз'яснила те, що сказав дві хвилини тому Фармагеїв виученик:

— Ви дуже схожі на Федора Іполитовича. Коли ви гніваєтесь, у сусідній кімнаті здається, що це його голос. Точнісінько такі ж інтонації.

Ігор удав, що не чує, — комплімент-бо не з приемних...

Показавши Танцюрі на звільнений Ігорем умивальник, Сергій підступив до Фармагеевого підручного.

— Марина Ерастівна буде тут за десять... ні, за дванадцять хвилин. Тільки-но привезуть її сюди, ви, Корнелію Аполлоновичу, відразу ж перелете їй дві ампули крові. І до кінця операції будете стежити за її пульсом. Упораєтесь?

Щось стукнуло. То гречно названий класичними іменами впустив до раковини щітку. Одначе з відповіддю не забарився:

— Постараюсь... Проте мушу попередити: це буде перша операція, в якій я гратиму якусь роль.

Сергій одказав йому майже лагідно:

— Чому ж «якусь»? Вчора, я пригадав, ви були серед тих небагатьох, хто висловився за видалення тромбу. Я ще, признаюсь, здивувався... Чи то були не ви?

— Н-ні... я, — на силу вимовив молодик.

Хоч як пнувся цей затурканий Грицьком молодичок зберегти непорушність свого вигляду, губи в нього здригнули.

— От хвилюватися, особливо зараз, зовсім не треба,— ще лагідніше порадив йому Сергій.

Гірка на це була відповідь:

— Хіба ви й досі не помітили, як добре мене навчено бути до всього байдужим?

Сергій поклав на плече юнакові лікоть.

— Це помітно кожному. Тож спробуйте сьогодні не бути байдужим, але без хвилювання... І для того, що доведеться вам сьогодні робити, ваші руки стерильності не потребують. А часу у нас — в обріз. Тож пустіть мене до свого вмивальника. І простежте, будь ласка, щоб Марину Ерастівну привезли без запізнення.

Коли юнак, забувши витерти руки, зірвав з вішалки свій халат і кулею вискочив з передопераційної, відьма докірливо похитала головою.

— Який же ви довірливий, Сергію Антоновичу...

А той, намілюючи руки, сказав їй:

— Я прошу вас, Серафимо Адріанівно, коли привезуть Хорунжу, зробіть непомітно для Корнелія Аполлоновича так, щоб він одразу ж натрапив на потрібну вену в неї. І не квапте його.

Не легко, мабуть, було тій виконати це прохання. Півхвилини збігло, перше ніж вона згадала професорів наказ:

— Я у вашому розпорядженні, Сергію Антоновичу.

— Спасибі.

І Сергій мовив до Танцюри:

— А ви, Саню, не забудьте, що Буда-Розальський — ваш колега, а ви на цілий рік старший од нього віком і досвідом. Ви й собі часом цікавтесь пульсом Хорунжої, але так, щоб не образити молодшого колегу. А коли виникне потреба, вам доведеться стати біля наркотизатора.

Танцюра мовчки кивнув.

Сергій оглянувся на Ігоря, і його щітка вповільнилася рух.

— А тепер про головне... Операцію розпочнеш, друже, ти. Досвіду в тебе більше. Я буду тобі за асистента. Але Марина Ерастівна повинна вірити, що ти мені лише допомагаєш. Згода?

І знов запрацювала його щітка, надолужуючи згаяні секунди.

Ігор глибоко зітхнув.

Щоб ординатор був за асистента в свого щойно призначеного практиканта,— це ж поза всякими правилами!.. Та, видно, не з примхи й не з дружніх почуттів Сергій залишає собі другорядну роль. Коли йдеться про життя людини, не до дружби й не до примх. Передусім потрібна тверда впевненість, що друг не схибить, не підведе, справді зробить більше й краще, ніж ти... і здобуде вагомий аргумент для ще не закінченої суперечки.

Ігор буде гідним цієї довіри!

Вже коли Серафима Адріанівна з власної ініціативи почала обробляти йому пучки й нігті, Ігор дипломатично поцікавився:

— А як же той, кого батько обіцяв прислати сюди?

Сергій відповів, не повертаючись:

— Коли ти прийшов, я якраз розмовляв з Федором Іполитовичем. Про мое прохання домовитися з Михайлом Карповичем він не згадав. А до Євещького дзвонив. Але той зможе сюди приїхати не раніше десятої. Наказав ждати. Я був спробував довести, що й о дев'ятій буде запізно...— Він стиха кашлянув.— Можливо, і ми з тобою вже спізналися...

— Ну-ну, без паніки... А що ж батько?

— Не знаю. Я поклав трубку.

Довго Ігор не міг одірвати погляду від потилиці свого друга. А той методично й зосереджено то розтирав собі руки щіткою, то змивав з них мило, мовби анітрохи не обходило його, яке враження останнє його речення справило на присутніх. Перед Ігорем стояла людина, яка, хоч і з великим запізненням, спромоглася вимовити своє «е», зате тепер поспішно перебирає всі інші літери абетки. І — чи спиниться на останній?

Так це чи ні, а за цим Сергієм Ігор піде до кінця!

Хай там хоч що, а сьогодні Ігор перевершить себе самого! Який вийшов з блудного сина хірург, батько побачить на власні очі. Тим-то сьогоднішня операція повинна стати над усе зроблене ним дотепер!

Коли в телефоні зненацька зазвучали короткі верескливі гудки, Федір Іполитович на якусь хвилину сторопів.

Що скоїлося сьогодні з Сергієм? За обідом не зрозумів жодного жарту, зараз кинув трубку на півслові... Невже протягом якихось двох днів цей смиренник доскакав до геркулесових стовпів зарозумілості? Невже дійшов до того, що посміє повторно оперувати Хорунжу?

Ну, коли так...

А двері до їдальні розчинено, бач, навстіж, і звідти анішелесь: Ольга й Тетяна не пропустили, отже, жодного словечка. Очевидно, про все догадалися або ж такого зараз понавигадують, що й на голову не налізе.

Відкарбовуючи кожний склад, Федір Іполитович пригрозив:

— Лише посмій! Голову відірву!

Хай дружина й дочка думають, що останнє слово сталося за ним. Все одно церемонитися з Друзем він не буде!

В кабінеті його обурення досягло найвищої точки. І водночас з'явилося невиразне, але відворотне почуття: не на твердому ґрунті стоїть професор Шостенко, а на гостряку височенного шпиля: ледь-ледь поворухнешся й беркицьнеш чортзна-куди. Невже повторюється вчорашнє? Сергій пошепки вимовив кілька слів, і науковий керівник уславленого інституту, мов загіпнотизований, заходився здійснювати геть усе, чого Сергієві забажалося.

А сьогодні під час обіду Федір Іполитович знов одчув себе ні в сих ні в тих. А допіру не вигадав нічого крашчого,— мов хлопчисько, щоб не піймали його на чомусь недозволенному, старий крикнув щось погрозливе тому, хто вже поклав трубку.

Федір Іполитович аж зажмурився з досади.

А за що, власне, відривати голову Друзеві? Адже сьогодні він нічого від свого вчителя не жадав. По-діловому доповів про стан Хорунжої. Може, й гадав почути: «Приїду сам». А довідавшись, що Самійло буде в клініці після десятої, вельми стримано попросив переказати, щоб той взагалі себе не утруднював, і поклав трубку. Вирішив, бач, діяти на власний розсуд. Мало того, що скоротічне запалення очеревини не по йому. Цей дурень навіть того не зміркував, що коли операція закінчиться смертю Хорунжої, то не Фармагей, а тільки він

за все відповідатиме. Ну, не божевільний? Хтось обов'язково натякне, що вдруге Сергій оперував Хорунжу, аби замести сліди своєї недосвідченості й невинності позаминулої ночі. Хтось — та той же Самійло! — при кожному слушному й неслухному випадку буде доводити, що не всі ординатори відповідають вимогам науково-дослідного закладу, і виразно оглядатиметься при цьому на Друзя.

«А чи не поїхати до клініки самому?»

Та нема сили відірвати від дверей спину. І все одно він уже спізнився. Поки викличеш таксі, поки воно приїде, поки везиме, Хорунжа відправиться до прадідів...

Ні, неспроста були в Сергія сьогодні очі, мов у тих, хто ладний тілом своїм закрити ворожий дот! І третя чарка випитою за обідом коньяку далася, напевне, звнаки: он як розхоробрився. А Тетянин вибрик остаточно позбавив його розуму: а що, як вона сказала правду?.. Ні, нічим не допоможе Сергієві професор Шостенко...

Федір Іполитович прихилив до дверей і голову.

І коли якимсь щасливим випадком поталанить Сергієві не зарізати Хорунжу, хай не жде добра й тоді! Надто азартним головам не місце в медицині, тим паче в хірургії! Бо ж надто заразливі отакі приклади...

Завтра ж вилетить з інституту й Фармагей. А коли він ще й під слідство потрапить, туди йому й дорога. Довести до загибелі людину, яка ще вчора була в абсолютній безпеці, — од відповідальності за подібне нехлюйство не врятує його, либонь, і хитромудрий Самійло.

А цього єзуїта Федір Іполитович так затисне в кулак — попоходить іще в кандидатах. Аж поки не здихається своєї любові до всіляких махінацій.

Буде нарешті в інституті, чорт забирай, залізна дисципліна!

Врешті-решт одірвалася спина від дверей.

Знову професор Шостенко походжає туди й сюди по кабінету. Дедалі певніші його кроки. Не на хисткому він уже шпилі, а на твердому ґрунті. Знову він такий же, яким буває серед своїх підлеглих або наодинці з самим собою, намагається зазирнути в завтрашній день.

Давно слід покласти край ліберальничанню! Час уже кожній свашці дістити по ковбасці!

Першим ділом все, що йому належить, дістане Самійло. Вже сьогодні вночі він попокрутиться на своєму

ліжку від безсоння, потремтїть за свою здобуту аж ніяк не праведним шляхом репутацію! А яким сіромахою-незаможником з глухого села прикидався він за студентських своїх років. Талановитий, бач, самородок...

Додумав це Федір Іполитович уже в передпокої, біля телефону, похатцем набираючи номер Євецького.

Двері звідси розчинено не лише до їдальні, але й до кухні. Саме з кухні долинав голос Теняни: вона нібито заспокоювала матір.

Ольгу щось збентежило? Подумаеш...

Самійло зняв трубку аж після шостого гудка. І проминуло ще кілька секунд, перш ніж долинуло солоденьке:

— Я слухаю.

Почав Федір Іполитович досить стримано:

— Ви ще вдома?

Але то була стриманість зі зведеним курком.

— Ах, це ви, Федоре Іполитовичу.— Голос «лівої руки» переповнився медом.— Ну, звичайно ж, удома.

— Чи дзвонив до вас Друзь?

То було зайве запитання: Проте й дратуванню потрібен повний розгін.

— Друзь? — перепитав, наче плечима стенув, Самійло.— Чи не забагато уваги ви йому приділяєте, дорогий Федоре Іполитовичу?.. Ні, не дзвонив. Отже, нічого небезпечного не сталося. Ну, посудіть самі: хіба Фармагей пішов би з клініки, якби його хворій раптом погіршало?

Стало у професора Шостенка витримки діждатися, поки Самійло закінчить.

— Я не про те. З Друзем і Фармагеєм ми розберемося завтра.— Далі його голос почав швидко рости від піано до форте.— Кілька хвилин тому не Друзь, а я сказав вам, що Хорунжій стає чимраз гірше і вона потребує саме вашої допомоги. Надав вам свою операційну, залишив Серафиму...

— Але ж...

— Чому ж ви й досі дома? — мало не гримнув Федір Іполитович.

— Не розумію вас,— пробелькотав Самійло.

— А я звик, що мене розуміють з першого ж слова! — закричав професор.— Дисертант, яким ви так охоче керуєте, натворив чортзна-чого, а ви... А для вас це — торішній сніг? Та як... як ви...

Якби двері в кухню були зачинені, Федір Іполитович найточніше визначив би, якої він зараз думки про свою «ліву руку».

Євецький поспішив скористатися з паузи:

— Дорогий Федоре Іполитовичу! Я й сам тільки про це й думаю. Після десятої я неодмінно під'їду до клініки. І це, повірте, не моя примха... По-перше, я переконаний, що чорт зовсім не такий страшний, яким намалював його боягузливий Друзь. А по-друге...— Він був зам'явся.— По-друге, у мене зараз свої хворі. Двоє вже пішло, а троє ще сидить у передпокої. Не можу ж я їх вигнати...

Що Самійло Овсійович не цурається приватної практики й, крім консультацій у платній поліклініці, щовівторка й щоп'ятниці приймає хворих і вдома, Федорові Іполитовичу давно відомо. Та законів цим Євецький не порушував, а відмовляти тим, хто приходить до лікаря додому, не етично, от науковий керівник інституту й дивився кризь пальці на заробітчанство свого старшого наукового співпрацівника. Але висувати це як поважний привід для нехтування своїми найпершими обов'язками...

— А-а, он що...— Голос Федора Іполитовича впав до найтихішого муркання; а втім, то було муркання вкрай розлютованого тигра.— Одначе ті, хто самотужки піднімається на ваш п'ятий поверх, здатні, очевидно, прийти до вас іншим разом. Чи їхнє життя має більшу цінність, ніж життя тих, хто лежить у нашій клініці, не може з ліжка звестися, й кому потрібна негайна допомога?

— Найдорогоцінніший Федоре...

— Це ви дорогоцінний! — обірвав Євецького професор.— На вашому столі після кожного пацієнта залишається по півсотні. Чи ви з них лупите дорожче? І ніякого ризику.— Голос Федора Іполитовича знов перейшов на фортіссімо.— Та сьогодні ви обвинуватили в такому ж гріху медсестру, що прочергувала цілу ніч у першій палаті. Та ще чортзна-яких гидот нагородили про неї та Друзя. А тепер гадаєте,— Хорунжа, мовляв, усе одно помре, так хай це буде не по моїй операції, а після Дружевої. Мало того, що ви плетун і шахрай. Ви ще й боягуз.

Євецький не знімаків і після цього: впервину хіба для нього раптові вибухи шефа?

— Ну, коли вам справді ввижається, що з Хорунжою так серйозно...

Знов перебив його професор:

— Сидить удома! Я ж людською мовою кажу вам: Друг зрозумів операцію на свій страх. Побачивши вас... Він уже знає про вашу затію з Фармагеевою писаниною. Можете собі уявити, що станеться з ним, коли зненацька побачить вас в операційній... Не смійте й близько підходити до інституту!

— Я так і не збагнув нічого, Федоре Іполитовичу. Невже ви тільки для того й подзвонили...

Професорові здалося, буцімто Євещкий знизує плечима. Він крикнув:

— Завтра вранці здатність розуміти до вас повернеться. Я гарантую це вам!

Якби не помітив Федір Іполитович, що в дверях кухні стоїть Ольга, з такою силою поклав би він трубку — від телефону zostалися б дрізки.

85

Ольга мовчала.

Коли трубка лягла на місце, не поворухнулась.

І добре, що мовчить. А то б...

Люті своєї заслужений діяч науки на Самійлові так і не зірвав. Того, що причаїлося на споді душі, не приглушив. Навпаки, воно начебто обросло голками: не викривав ти, мовляв, свою «ліву руку», а намагався хоча б частку своєї провини перекласти на нього. Та він хитріший за тебе — викрутиться. А ти й перед самим собою не виправдаєшся.

Чому, скажи, ти сам сидиш удома, коли в твоїй клініці... Боїшся, що й твоя раптова поява виб'є Сергія з колії?

І з Ольгою страшно вато розмовляти: з кожного її навіть спокійно вимовленого слова визирало б по кілька обвинувачень. І навіть Кость Грушин не впорся б із розшарпаними почуттями свого друга.

Виструнчений, мов офіцер на параді, з високо піднятою головою, не поспішаючи, — хай світ перевертається, а перед Ольгою я на коні! — Федір Іполитович повернувся до кабінету. Цього разу він обережніше прихилив двері.

Однак, дійшовши до кутка й круто повернувшись, він побачив: двері відхилено, а Ольжин силует переступає поріг.

Федір Іполитович тим же церемоніальним маршем попрямував до протилежного кутка.

Ольгу це не збентежило. Прикривши двері, вона пройшла до канапи й сіла. Сперлася ліктями на коліна, низько схилила голову й завмерла в цій безнадійній позі. В зеленкуватому присмерку від дашка на лампі вона нічим не нагадувала Олі. Просто собі стара жінка, для якої геть усе в далекому минулому.

Мовчання тривало довго.

А коли годинник протяжно відзвонив пів на дев'яту, Ольга неголосно нагадала:

— Ти ще не спізнився, Федоре.

Федір Іполитович удав, що не розуміє:

— Куди?

— Куди ніколи не спізнювався.

Федір Іполитович поглибше засунув руки в кишені й мовчки пройшовся з кутка в куток раз, другий... Здається, ясно виказав цим своєю відразу до будь-яких нагадувань.

Та Ользі байдуже було до його амбіції.

— Чому ти репетував на свого улюбленця?

Нехотя огризнувся Федір Іполитович:

— Значить, заробив.

— Чому ж на себе не гримаєш?

Федір Іполитович давно відвик відповідати на подібні запитання. Прогулянки своєї він не припинив.

Тоді тихо заговорила Ольга:

— Медики... керівники... вихователі... На весь світ кричите про високу людяність свого покликання, а насправді... Людина вмирає, а ви сидите вдома, і тільки думки у вас, як зіпхнути відповідальність на будь-кого. А за вас хай розплачуються такі, як Сергій... Кого ж ви залишите після себе?

Крізь смуток в Ольжиному голосі раптом почало прохоплюватися щось напівзабуте: неначе ляснув той самий батіг, що про нього Федір Іполитович тепер згадує лише безсонними ночами.

— Євцького?.. До чого ж ти низько впав, Федоре! Поки ти дивився тільки вперед і тримав віжки обома руками, ти вмів вимагати з Євцького. Ти не помітив, яквилізло з нього все, що дали йому його предки... І тепер...

Вона знесилено махнула рукою.

— А тепер? — перепитав дружину Федір Іполитович.

— Чим же ти кращий за нього? Лише тим, що за довгим карбованцем не навчився ганятися. А в іншому... Євещкий на кільканадцять років молодший за тебе, хитріший і спритніший. Не розумію, як він і досі не сів на тебе верхи... А може, я погано бачу? Може, він уже сидить?

Федір Іполитович не стерпів:

— Ти хоч тямиш, що верзеш?

— Зараз ти второпаш, Федоре. Я ще не все сказала.

Ольга випросталась. Тепер вона стежила за кожним рухом свого чоловіка, і Федір Іполитович майже фізично відчував, як пронизує його жінчин погляд.

І все-таки — з якої речі вона знов почала втручати-ся не в свої справи?!

Але й тепер професор Шостенко волі своєму норову ще не дав. Навпаки, він люб'язно кинув:

— Я слухаю.

— Слухай же уважно. — Голосу Ольга не підвищила. Та скільки гіркого, ледве стримуваного гніву напризбирувалося в ньому! — Гадаєш, коли я мовчу, то мені байдуже, що робиться з тобою та в інституті? Я все знаю, бо всі там знають мене. Чула я й про ту дівчину, що ти її по-дурному, мов звідниця, присватував Сергієві. Ніхто, крім тебе, нічого поганого не сказав про неї. І про Сергія знаю. Куди більше знаю, ніж ти.

Федір Іполитович спробував ухопитися за Друзя, щоб зійшла розмова з ризикованого напрямку:

— Невже радієш, що наша Тетяна, ні сіло ні впало, кинулась йому на шию?

Ольга посуворішала.

— А не так іще й давно ти пишався ним як найвищим своїм досягненням. Міг би пишатися й нині: талановитішого за Сергія учня не залишилося коло тебе ані одного... Та краще не перебивай мене, Федоре. Про Тетяну й Сергія я ще тобі скажу. Спершу послухай про себе.

— Та будь ласка!

І Федір Іполитович вклонився дружині.

— Чи відомо, що по всіх інститутських закутках шепочуться, що ти пережив свою славу, що, скоро твій люб'язний Самійло Овсійович стане доктором наук, тобі доведеться поступитися йому своїм місцем?

На якусь хвилю Федір Іполитович завмер серед кабінету. Та зараз же урочисто звів догори руки.

— І ти стільки часу приховувала від мене таку сенсацію!.. Але звідки в тебе цей нахил до збирання фольклору такого роду? Раніше я нічого подібного за тобою не помічав.

І це не вплинуло на Ольгу.

— Так, я мовчала. Думала, що ти сам в усьому розберешся... Видно, це тобі над силу. Комуніст з тебе гірший, ніж хірург. Вишкребти з себе все те, що понад двадцять років в тобі накопичувалося,— на це, очевидно, тобі треба більше вільного часу. Я й досі ще вірю, що врешті-решт ти впораєшся зі своїм лихом, знову станеш таким, яким був до війни й на війні. Тим-то й пробую допомогти тобі. Інакше не розмовляла б з тобою зараз.— Вона знову, ніби знесилившись, сперлася ліктями на коліна, і зовсім упав у неї голос.— Сьогодні я вперше перелякалася за тебе. Оце зараз — під час твоєї розмови з Євцьким. Невже ти так і не станеш самим собою? Невже хвороба твоя неvigойна?

Федір Іполитович знов замарширував по кабінету.

Хай говорить, що хоче. Це ж усього-на-всього ще одна варіація того самого, про що колись галасували його наукові противники, з чим приставив недавно Ігор, чим останнім часом набридає Тетяна... Невже не розуміє Ольга, що до подібних теревенів він залишався й залишатиметься глухий?

— Я радію — ти тільки подумай, радію,— не вгамовувалася Ольга,— що наш Володя не побачив тебе таким. І шкодую, що народила тобі Тетяну й Ігоря. Не вони тобі чужі — ти їм чужий став.

Боже мій, скільки жалісних слів! Подумаєш, які невинні пташенята!..

— Ігор і Таня — наші з тобою діти. Перед ними своє життя. І там, де нас поховують, вони не спиняться... Невеличка радість у мене все-таки лишилася: взяли вони від тебе й мене, здається, краще, а не гірше... І ти для них ще живий. Якби вони втратили останню надію побачити себе таким, яким ти колись був, не почув би ти від них ані слова докору. Вони хочуть пишатися своїм батьком, хочуть, щоб ти завжди був для них прикладом.

Щодалі повільнішою ставала хода Федора Іполитовича. Куди й поділася його виструнченість...

— Якщо трапиться сьогодні лихо з Сергієм,— вони цього тобі не простять. Чому після того, як Ігор забув усе й прибіг проситися до Сергія в помічники, а Таня, як ти кажеш, кинулася Сергієві на шию,— чому ти не спитав себе: що ж вони знайшли в Сергієві? Зрозумій, Тані й Ігореві видається, що Сергій перейняв од тебе більше кращого, ніж вони... Хіба те, що вони розповіли мені про вчорашнє й що Сергій робить у цю хвилину,— не доказ тому?..

— Що ж мені, земні поклони Сергієві бити? Чи килими перед ним розстилати?

Він раптом затнувся. Погляд Федора Іполитовича прикипів до дружини.

Ольга плаче?

Не може бути!

Один-єдиний раз, ще до одруження, того дня, коли Оля сказала Федєві, що любить його, з її очей вислизнули дві сльозинки й, нібито дзенькнувши, впали на землю... А після того... Навіть коли проводжала Ольга на війну чоловіка й старшого сина, сухі були її очі. Не заплакала й тоді, коли пішов з дому Ігор...

Федір Іполитович мимоволі ступнув до неї.

Але Ольга вже звелася на рівні ноги. І сухіші, ніж будь-коли, були її очі. Ні болю в них, ні гніву — нічого. І мовила вона глухо:

— Може, ти ще не спізнався?

Федір Іполитович усе ще не міг одвести від неї очей.

І Ольга рішуче заговорила:

— Відразу заходити до операційної не треба. І хай Сергій не знає, що ти в клініці. А то ще розхвилюється. Повідом лише Серафиму: хай вона покличе тебе, коли це буде конче треба. А так — зайдеш до операційної, коли там усе закінчиться... Я зараз викличу таксі. А ти переодягнись.

Щось схоже на підбадьорливу посмішку, немов саме вона була найнеобхіднішою річчю для її чоловіка, ожило Ольжині очі, і вона вислизнула з кабінету.

І ту ж секунду, буцімто весь час стояла за дверима наготові, появилася Тетяна, мовчки поклала на канапу батьків вихідний костюм. Хоч понуро стежив за її рухами батько, підійшла, обняла, потерлась щогою об його щоку, поцілувала й зникла за дверима.

Хотів Федір Іполитович крикнути їй навздогін... і почав розстібати куртку.

До чого ж усе-таки слабенкі ті, кого величають сильною статтю! Зненацька розплакалася дружина, ніжно поцілувала дочка — куди й поділися злість, гонор, упертість... Виходить, і досі ще не перегоріло те, що ввійшло в життя давнього Федя з появою маленької й замураної сестри-жалібниці? І хіба байдуже батькові до щастя рідної дочки? А Сергій хіба не його витвір? Який же вчитель залишиться байдужим, коли над учнем раптом зависне небезпека?

86

Було близько дев'ятої, коли таксі зупинилось проти інститутського під'їзду. Якщо слово Сергієве не розходиться з ділом, операція вже триває з півгодини.

Аж ніяк не заспокоєний, не примирений і з тим, що сталося під час обіду й після нього, а передусім із самим собою, переодягався Федір Іполитович у своєму службовому кабінеті, а потім піднімався на другий поверх.

У Сергія слово з ділом не розійшлося, мабуть, і цього разу. А от у його вчителя...

Уже другий день доходить, а Федір Іполитович ніяк не може позбутися почуття, неначе гнітить його чиясь чужа воля: кинуту його в розбурхане море й так гойдає на хвилях — не плавець він, а тріска. Чи довго це триватиме? Коли й чим закінчиться?

Та й сполошилася ж нічна медсестра в жіночому відділенні, коли ввійшов туди сам науковий керівник інституту! Не відразу второпала, що не з раптовою ревізією приїхав професор Шостенко до клініки. І коли він попрохав клаптик паперу, дала йому цілий зошит.

Присівши до столика, Федір Іполитович написав: «С. А.! Я в клініці. Про це — нікому. Перед закінченням операції або при найменшій несподіванці негайно повідомте. Я — у себе».

Старанно згорнувши аркушик, наказав медсестрі:

— Зайдіть до моєї операційної. Хай Серафима Адрианівна прочитає цю записку з ваших рук. Та так, щоб цього ніхто не помітив. Записку повернете мені. Я чекаю на вас тут.

Але не випустив тієї записки, коли була взяла її мед-

сестра. Нараз висмикнув, похапцем розгорнув і, мовби під тиском усе тієї ж чужої волі, приписав: «або в першій палаті».

Медсестра повернулася за хвилину. На суворий професорів погляд відказала:

— Ніхто нічого не помітив, Федоре Іполитовичу. Серафима Адріанівна кивнула.

— Дякую.— Професор звівся.— М-м... А як операція?

— Все як слід. Біля хворої аж четверо лікарів. І ваша Серафима Адріанівна.

— Хто саме?

— Ну... Ваш син оперує. За асистента в нього доктор Друзь. І двійко молодих лікарів: один наш, з сімнадцятої, другий з чоловічого відділення — здається, помічник доктора Друзя...

По-військовому повернувшись, професор попростував до виходу. Не сам, а схопила чергова хвиля й понесла...

Куди?

На площадці сходів ноги самі повернули до «святая святых».

Яким чином опинився там Ігор? З якої речі Сергій поступився йому своїм місцем за операційним столом? Вважає досвід, набутий Ігорем у собачівській чи там нелєпівській лікареньці, за вагоміший, ніж власний?.. До чого ж цікаво глянути, який хірург вийшов із сина... Коли те, що дійшло до Федора Іполитовича про Ігоря, правда, то Сергій не помилився, доручивши операцію своєму другові.

Сказати правду, так ні разу не спало на думку науковому керівникові цього інституту, ніби і з Сергія може вийти щось порядне, гідне свого вчителя: чотири роки Сергієві ні про що не дозволялося думати, крім дрібних операцій на судинах. Куди ж такому впоратися з перитонітом! Практичний досвід в Ігоря багатший: в умовах невеличкої шахтарської лікарні вирізати пухлину в легені — на таке й таланту зі щастям замало. А якщо Сергій асистує своєму приятелеві так, як учора своєму метрові, підстав для втручання вищої влади, може, й не буде.

Як же перехвилювався Сергій учора! Яка глибока зарубка залишиться в його серці після того неймовірно ризикованого випробування! А не побоявся чортяка... І розумів, напевне, що з легкою душею згодився на те випробування його наставник, бо той був переконаний,

що пульс у Черемашка зникне задовго до закінчення операції, а Сергій знав про це. Адже пульс зникав-таки, а професора Шостенка це не дуже хвилювало...

Федір Іполитович покрутив головою, відганяючи цей не легкий докір собі самому...

Отож, коли син і... невже-таки майбутній зять? Професор стримав невеселе крикання... Словом, коли Сергій та Ігор зуміють ліквідувати вогнища запалення в Хорунжої, Федір Іполитович знайде для них обох слова, анітрохи не схожі на сказані Сергієві вчора.

А коли Хорунжа до ранку отямиться й почуватиме себе не гірше, ніж Черемашко сьогодні, і коли Сергій або Ігор розкажуть про неї на п'ятихвилиниці, як же покрутиться Самійло. Куди там вужеві на розжареній сковорідці! А буде то лише частина його кари за сьогоднішній день. А Фармагей і поготів не збудеться ще більших неприємностей, навіть зміркувавши подати перед п'ятихвиличкою заяву про звільнення «за власним бажанням».

До речі, цим буде поставлено крапку на відверто шахрайських пропозиціях підстаркуватого езуїта.

...Очевидно, в кожного чоловіка до глибокої старості живе щось хлоп'яче.

Прийшов от Федір Іполитович до резонних висновків. Він уже не вважає себе тріскою й бачить, ніби від берега віднесло його не так щоб і далеко. Піти б тепер до себе в кабінет і, коротаючи чекання, до того приміратися, як би швидше вибратися на тверду землю.

Натомість професор Шостенко крадькома, мов підліток, якому закортіло залізти до чужого садка, підійшов до операційної. Довго стояв, прислухаючись. Та жодного звуку з-за тих дверей не долинуло.

Повернувшись на площадку сходів, професор не спинився, не подумав, що жде його в чоловічому відділенні, а рушив угору. Своя воля повела його до першої палати чи згадка про Костя Грушина,— яка зрештою різниця?

Якби не всмішливі, добрі очі, що ними хворий поглядав на медсестру (опустивши голову на груди, вона сиділа перед ним на кріслі), Федір Іполитович не взнав би Черемашка. Василь Максимович був чисто виголений, мовбито помолоділий, зовсім не сонний.

Гостя Черемашко зустрів набагато бадьоріше проти вранішнього:

— Знайшлась-таки вільна хвилинка, Федоре Іполитовичу!

І водночас легенько штовхнув медсестру в коліно. А коли та підкинула голову, подав їй заспокійливий знак.

Федір Іполитович нічого не сказав цій сплюсі. Уподобнюватися Самійлові бодай у дрібничці — нижче гідності професора Шостенка. А зароблене ця тетеря дістане сповна: дрімання коло тяжкохворого прощати не можна! А зараз Федір Іполитович лише вислав її з палати поглядом: свідки йому ні до чого.

Вмостившись на кріслі, він машинально перевірів у Черемашка пульс. І почав тим тоном, який виробив ще в двадцять восьмому полку для розмов з пораненими:

— Непогано... А почуваете себе як?

— Скаржитися начебто ні на що.

— Чому не спите?

— Скільки ж можна! Не встигну прокинутися, як тут же укол і — «чим довше спатимете, тим здоровіший станете». Треба ж і від снання перепочивати.

— Чи є запитання до мене?

Розпитував Федір Іполитович майже машинально. І з-під нахмурених брів вдивлявся в хворого. Та не помічав того, заради чого прийшов: нічого хоча б віддалено похожего на Костя в Черемашку не знаходив. Мабуть, щось привиділося ранком. Адже коли самозабутньо шукаєш щось утрачене, де тільки воно тобі не примариться...

Очі Черемашкові дещо пригасли.

— І запитань ніяких. Правди ви мені все одно не скажете. Та й навіщо вона мені, ваша правда?

Федір Іполитович вдався до пропису, винайденого, певне, ще шаманами кам'яної епохи:

— Це хвороба, мій друже, заважає вам правильно розуміти нашого брата.

— Це й од вас залежить, дорогий професоре. Сергій Антонович, приміром, у вічі сказав мені все чисто: такі й такі, мовляв, твої справи, Максимовичу, — мовби й закружлятися тобі з ними час.

— Так і бовкнув? — гостро спитав професор.

— Ну, що ви... Такого ніхто, мабуть, не скаже й найлютішому ворогові своєму, коли той при смерті. Навпаки,

Сергій Антонович докладно роз'яснив мені, як я мушу допомагати йому, щоб не спасувала перед моєю хворістю ваша медицина. Розтлумачив і пообіцяв, що й ви, й він зумієте якнайкраще використати оту мою допомогу. Хіба таке може пошкодити?

Це ніяк не зачепило професора. Знову відповів він автоматично, проте вже не цілком владно-жартівливим тоном:

— Розпочинаєте, сказати б, нове життя...

Усмішка в очах Василя Максимовича згасла.

— Ви вже казали мені сьогодні про друге життя. А я відповів вам дещо. Та, бачу, вам моя відповідь в одне вухо влетіла, а з другого вилетіла... Не знаю, як вам, а мені оте друге життя давно вже забезпечене. І ваша наука тут ні при чому... А тепер дозвольте й мені спитати. А хіба ви вдруге жити не збираєтесь?

Не відразу дійшло до професора значення цього запитання. Він байдуже перепитав:

— Як накажете вас розуміти?

— А дуже просто. Але не по-вашому... Ви от, я бачу, гадаєте: коли я врятував од смерті людину, вона з моєї ласки житиме вдруге. А я зовсім інший погляд на це маю: право жити вдруге — насамперед моя особиста заслуга.

Професор посміхнувся.

— Що ж, проблема варта того, щоб її обдумати. Та вам і мені сьогодні не до філософії...

Василь Максимович зітхнув.

— Де вже там мені набиватися на диспут із вами, професоре. Нині надто втомлива це для мене штука. Та й розмовляємо ми з вами не в усьому однаковою мовою. Слова вимовляємо тотожні, а розуміємо їх кожний по-своєму, хоч обидва ми — радянські люди. Можливо, і в одній партії перебуваємо. А от що таке друге життя для нас... Для мене — найвища премія, яку може заслужити людина. А для вас?

Професор мовив якомога делікатніше:

— От якби ви помовчали...

Василь Максимович облизав пересохлі губи.

Федір Іполитович, рвучко звівшись, ступив до столика, простяг звідти хворому ложку.

І поки Черемашко висмоктував вологу з ложки, обгорненої марлею, дивно почало змінюватися його обличчя. Федорові Іполитовичу раптом видалося, буцімто стає

воно щодалі більше подібним до Костевого лица в ті хвилини, коли Кость помічав, що в душі його дурноголового друга відкривається раніш не помічений резерв, який дає хай слабеньку, та все ж таки надію на те, що зрештою буде якась користь і з Федя.

Чи не вважає Черемашко себе лікарем, а професора Шостенка своїм пацієнтом?.. А втім, хворий — це та ж дитина. А чим би дитина не бавилась, тільки б не плакала.

Почекавши, поки його пізній гість знову сяде, Василь Максимович заклав руки під голову й замислено почав:

— Невже друге життя для вас — красне слівце, та й по всьому? Ви так легко ним орудуєте... А самі хіба не збираєтесь жити вдруге? Ні на що? Не заробили?.. Та ні, ваші заробітки з моїми не в порівняння.

Федір Іполитович нахилився до нього: чи не марить?

Якусь хвилю Черемашко хитрувато (а може, вимогливо?) вдивлявся в свого гостя, ніби хотів запропонувати: а чому б вам, професоре, не підрахувати свої заробітки?

І очі його заплющились.

Коли це не маячня, то плутані теревені людини, яку ось-ось огорне сон. Або вже огорнув... Тоді Федір Іполитович посидить ще трохи, поки зовсім засне хворий, а там і піде...

Але чому вдень здавалось і зараз привиділось, немов у Черемашка й Костя справді є щось спільне?

Коли Кость починав доводити щось, ба навіть лише визволяв свого полкового лікаря з павутиння дурниць, дослухався Федь не тільки до слів. Було в Костевій мові щось таке, від чого ставала вона вагомішою, переконливішою, мало не матеріальною. Федь не міг знайти жодного заперечення й кінець кінцем низько схилив свою прояснілу голову.

А що вагомого в словах Черемашка? Він же говорить те, що Федір Іполитович давним-давно розв'язав для себе.

Ну яке значення мають Черемашкові натяки на залежність другого життя від заробленого людиною? Простіше сказати, — від напризбируваного нею морального капіталу. І хіба може бути хоч якийсь порівняння між моральним капіталом професора Шостенка й заробленим хоч би й найпередовішим майстром навіть такого інтелегентного виробництва, як електромеханічне? Не мертво

провідники та ізолятори, а живі люди проходять через несхибні руки хірурга. І кожний з урятованих довіку пам'ятає не клініку, не лікарню, а свого рятувальника. А споживачі моторів та генераторів, зроблених Черемашком та його товаришами, знають лише завод... Звісно, й шіроковідома праця вченого, і одноманітна праця заводського робітника мають перед собою одну мету: вона прикрашає землю, робить людей щасливішими, дає і вченому, і робітникові приємне переконання, що недарма вони живуть на світі...

Дихання Василя Максимовича стало тихим і рівним. Отже, можна піти...

Але усмішка ще не зникла з обличчя хворого. І професор не ворухнувся...

Думки самі собою потекли далі.

А може, мав Черемашко щось інше на гадці? Він гадає, що й перше життя ще не прожите. Мало йому, бач, напризбируваного за п'ятдесят років. Отже, нагромадити — це ще не все. Треба не розтринькати свого капіталу, цілим передати його спадкоємцям. Та кому можна залишити в спадщину моральний капітал?

Звичайно, в кожній людині є сім'я, родичі, друзі, просто знайомі — якийсь час пам'ять про людину житиме поміж них і після її смерті.

Та яке ж то друге життя?

Лише в тих, хто набув величезну скарбницю знань, на власному досвіді показав світові, що й праця слюсаря може бути творчою, — лише після таких залишаються учні. От з ким такі, як професор Шостенко... ну й, мабуть, передовий майстер Черемашко... діляться своїм капіталом ще за життя. Ні, не діляться, а мусять геть усе, що мають за душею, передати учням у спадщину. Мусять ще й у життя вводити їх, души їм формувати, виховувати з них не тільки справжніх лікарів, чи там слюсарів, або токарів, а й гідних свого народу громадян. І що більше коло тебе молоді, чим багатогранніший твій капітал учителя, чим доброякісніші зерна засіваєш ти в серцях тих, хто йде за тобою, — тим більший буде від тих зерен урожай, тим довше житимеш ти вдруге — не лише в пам'яті, а перш за все в творчості твоїх учнів.

Атож, колись не раз і не двічі замислювався над цим професор Шостенко. Його час минав тоді серед гомінкої, беручкої до найтруднішого, бистрої у всьому молоді — серед тих, хто щодня рвався вперед. Він мріяв: колись

кожний з цих молодичків обов'язково оглянеться довок-
ла й мовить уже до своїх учнів: «Он яких висот ми
дійшли... А початок цьому поклав мій учитель. До чого
ж його наука колись у печінках мені сиділа!» Пишався
тоді Федір Іполитович не так самим собою, як тим, що
живе в ньому й завжди житиме Дмитро Кирилович
Шанін.

Лікар Шостенко, доцент Шостенко, хоч і був тоді без-
партійним, вірив: не збочить він зі шляху, показаного
радянській науці Володимиром Іллічем...

— А Ленін — це вже безсмертя!

Так виразно прозвучали ці слова, — Федір Іполитович
мимоволі ще раз нахилився до хворого: хто ж, крім Че-
ремашка, міг це сказати?

Але заплющені у хворого очі, зникла з обличчя
усмішка, подих повільний і глибокий.

Чому ж так яскраво пригадалося те, чим не в такому
вже й далекому минулому професор Шостенко постійно
й залюбки ділився зі своїми тодішніми учнями й про що
чомусь не нагадує теперішнім. Чому й собі самому не
нагадує нині давніх мрій: у Радянському Союзі, мовляв,
у геометричній прогресії зростатиме кількість людей,
чиє посмертне життя буде неймовірно довгим. Світло від
їхнього недавнього горіння буде зливатися з сяйвом
предків і потомків, як мерехтіння далеких зірок зливає-
ться в неосяжний Чумацький Шлях...

Ні в двадцять роки, ні перед війною, ні під час війни
не бентежило те, що в отаких бесідах з друзями й учня-
ми не завжди проводилася чітка межа між науковими
висновками й поетичними образами.

Все оте помалу зникло потому, як він демобілізував-
ся. Талановитий хірург, так щедро відзначений ордена-
ми та почесними званнями, що до слави його вже нічо-
го не додаси, тепер не відриває погляду від сірого по-
лотна траси, якою мчить його все той же потужний, але
затишний лімузин. І далі того, що потрапить за кілька
секунд під його колеса, Федір Іполитович не заглядає.
На те, мимо чого проїхав, не оглядається. Навіть безсон-
ними ночами щоразу повертається лише в далеку моло-
дість, де ніщо, крім хіба смерті Костя Грушина, не за-
вдає йому болю.

Чому?

Розгублено, немов зненацька застукало його це запи-
тання, Федір Іполитович оглядівся довкола. Ще раз схи-

лився над Черемашком. Потім, міцніше спершися на підлокітники крісла, заплющив очі й собі.

Десять днів тому минуло тридцять два роки, як Володимир Ілліч помер. Тепер же ленінська дата — не цей траурний день, а день його народження. З цього приводу Федорові Іполитовичу довелося чути, ніби в усіх з'явилось відчуття, що зникло середостіння між радянськими людьми й великим Леніним.

Тоді професор над цим не замислився. А зараз чомусь почало викристалізовуватися те, про що він звик не думати.

О ні, що весь радянський народ кудись збочував або якийсь час тупцював на місці,— до такого безглуздя Федір Іполитович ніколи не доходив. І не міг дійти. А от що той чи інший авторитетний керівник, заспокоївшись на досягнутому й почавши відставати, здатний на якийсь час затримати тих, хто йде за ним або з ним,— таке, певне, траплялося. А надто коли навкруги тебе робилось чимало такого, що тобі починало видаватися: роль твоєї персони в житті й науці неправомірно применшується, бо ж, мовляв, не ті, кого ведуть, а той, хто веде, підіймає науку на вищий щабель.

Очоливши науково-дослідний інститут, Федір Іполитович не помітив, як з'явилася в нього манера розмовляти з підлеглими згорда. Ледве, бувало, хтось висловлював думку, в якій було малувато «шостенківського», зараз же розлягалось: «Не лізьте не в свої справи, а робіть так, як вам сказано!» Особливо щодо цього старався Самійло. Ну, а науковий керівник його не стримував... і ні за що не докоряв себе.

Під професором тихо рипнуло крісло.

Він ніяково глянув на Черемашка: чи не прокинувся? Краще б забратися звідси, дати хворій людині спокій. Думати можна й у себе в кабінеті.

Замість звестися Федір Іполитович й собі заплющив очі, прикрив лице долонею.

Кажуть, виправдати себе — нема нічого легшого. А надто коли ніхто, крім хіба зарозумілого сина, ні в чому тебе не обвинувачував, коли й сам ти ні разу не відчув себе винуватим.

Чому ж так трудно думати зараз? Чому неповороткі й кострубаті твої думки? Тільки тому, що вони незвичні й лише допіру почали з'являтися?

І це, власне, не думки, а лише спомини про щось колись недодумане. Вони не дорікають, не заперечують твого кредо, вони тільки нагадують про себе. Але чому вони, ці спомини, почали з'являтися саме тут, коло хворого, який навряд чи й тиждень протягне?

Федір Іполитович невпевнено провів рукою по очах.

У ті давні часи, коли його внутрішній світ ще не був обмежений затишним лімузином, не лише Юліан, Кость та Оля мали право входити туди першої-ліпшої хвилини: друзів йому ніколи не бракувало. А тепер це право належить виключно Юліанові. Та часом пролазить туди й Самійло.

Щоправда, Ольга якусь годину тому силоміць вдерлася до того тьмяного світу, спробувала хоч чомусь там дати свій лад. Так то ж за скільки років уперше!

Колись Кость Грушин домігся того, що Володимир Ілліч Ленін став для тебе неперевершеним зразком людини, а те, над чим ти замислився зараз уперше, сталося з тобою два десятиріччя тому.

Щоправда, ти пробував тоді опиратися, відстояти своє наукове кредо. Але робив ти це вельми обережно, з оглядкою. І врешті-решт опинився в тій самій хаті, яка завжди с краю. Ти навчився запевняти себе, що покликання твоє — хірургія і тільки тут ти відповідаєш за все. А про все інше, навіть про твій світогляд, повинні, мовляв, дбати ті, кого на це призначено. От ти й перестав згадувати, що зосталося в тобі від Костя й що дала тобі Оля, коли ти боровся за її любов... Ти стійко й мужньо справляв службу. Та то була служба телеграфного стовпа, який тримає дроти, та геть байдуже йому до того, що ними передається... Ні, гвинтиком ти себе не відчував. Досягненнями своїми ти міг похвалитися, тимто й величали тебе поборником передового напрямку в науці. І ти мав усі права цим пишатися. Ніхто не відбирає цього в тебе й тепер.

Ти, Федоре, охоче брав приклад з тих, хто вважає: призначення мене на будь-яку посаду — це передусім визнання моєї непогрішності в тому, чим відтепер належить мені відати. І ти вважав, що головний твій обов'язок — не так прагнути до розвитку твоєї науки, як реально здійснювати вказівки, що надходять до тебе згори, не замислюючись над їхнім змістом.

Не старайся, Федоре, виправдатися в цьому. Це нікому, а тобі й поготів, не потрібно. Коли вже ти почав

заглядати в себе, перебирати минуле, негайно вигреби все сміття з себе геть! Вигреби якнайшвидше, не змарнуй ні секунди. Дещо й приросло, мабуть, до живого тіла — доведеться самому собі робити операцію, бо без цього ти забереш свій справжній капітал, якщо, звісно, ти його весь не розтринькав, у домовину. Другого життя в тебе не буде!

Федір Іполитович провів по чолю рукою, і долоня стала волога.

Водночас долинуло шепотіння Василя Максимовича:

— Ви ще тут, професоре?.. А я, даруйте, задрімав.— Він вибачався, але погляд його був, як і вчора перед операцією, хитруватий і пильний.— Виходить, було вам про що подумати... І є в мене до вас прохання: не сердьтесь на сестру. То ж я вблагав її хвилючку перепочити.

Федір Іполитович важко звівся. Його рука знайшла руку хворого, злегка потисла її. І мовив професор не владно, не жартівливо й не байдуже:

— На добраніч, Василю Максимовичу.

Вийшовши з палати й побачивши Черемашкову доглядачку (та й настрахано ж глянула вона на високого шефа), обмежився не дуже грізним попередженням:

— Глядіть мені...

Пройшов кілька кроків і спинився. В хаосі думок, що обступили його ще щільніше, виразності нараз набрала одна, на перший погляд майже нісенітна:

«І за те Кость життям наклав, щоб з'явилися такі, як Василь Максимович?»

А за нею вискочило явно недоладне запитання:

«І такі, як Сергій?»

Чому ж тоді вельми уславлений муж науки навіть подумки не крякнув?

Друзь не пошкодував, що доручив операцію Ігореві. Звичайно, до батька синові ще далеко, але ж учневі до вчителя ще далі...

Ігор діяв упевнено: на розтин, ліквідацію гнійника й знезараження черевної порожнини пішло щось із години й сорок хвилин. Якби були вони в операційній тільки вдвох, Друзь порадив би Ігореві: «Отак і далі доводь своєму батькові, що ти не з лопуцька».

Ще раз перевіривши зроблене, Ігор розігнув спину:

— Здається, можна зашивати...

Отоді вперше після початку операції Серафима Адріанівна розтулила губи:

— Одну хвилину! — І, наче право розпоряджатися тут мала вона, зажадала від молодших лікарів: — Ви сходіть, і якнайшвидше, до професорового кабінету, а ви — до першої палати. Доповісте Федорові Іполитовичу, що хвору на перитоніт уже зашивають... Ну!

Командирський вигук був викликаний тим, що обидва субординатори, замість помчатися, здивовано втупилися в Друзя, а Друзь з Ігорем в операційну сестру.

Лише потому, як молоді лікарі, після Друзевого кивка, пішли, Серафима Адріанівна зволила пояснити:

— Федір Іполитович прибув до клініки через півгодини після початку операції. Я виконую його наказ.

Ждати довелося недовго: через півхвилини професор Шостенко переступив поріг операційної. Вигляд у нього був непрозорий.

Слідом за ним повернувся й Танцюра, а трохи згодом і Буда-Розальський.

Федір Іполитович мовчки начепив окуляри, сховав обличчя під маскою, негайно поданою йому Серафимою, підступив до стола. Не синові, а Друзеві велів доповідати про кожний рух скальпеля, показувати всі надрізи й шви на очеревині, місця, де запалення могло б дати рецидив. Жодна дрібничка не проскочила мимо його причепливої уваги. Та й не буває в таких справах дрібничок.

Після цього, знявши окуляри, довгий час вдивлявся то в сина, то в Друзя.

Зрештою звернувся до Ігоря:

— Отже, ти?

— Я,— потвердив той.

Друзь ладний був присягнутися, що саме від цієї незабарної відповіді лицем Федора Іполитовича промайнуло — може, й не вдоволення, та щось дуже схоже на нього. Але відгукнувся він сухо:

— Начебто чистенька робота...

І на Ігоря посипались одне за одним запитання. Короткі, точні, вимогливі. То були запитання екзаменатора, який поставив собі за мету «зарізати» екзаменованого.

Друзь мимоволі зціпив зуби.

Екзамен тривав недовго. І ні разу Ігор не запнувся, жодної відповіді не почав отим осоружним «е-е», що

до нього вдається екзаменований, пускаючись у «плавання».

Якби й не була Хорунжа перед очима Федора Іполитовича, з Ігорових слів постала б ясна, докладна й точна картина того, що показала операція, що зроблено й чому саме так робилося, як запобігалось можливим ускладненням та рецидивам і чого слід ждати від післяопераційного періоду.

— Отже, видужає?

— Хворій двадцять шостий. Організм у розквіті.

— Ну, а якщо...

Ігор перепинив батька не зовсім доречним зауваженням:

— Треба було з самого початку призначити Сергія її лікарем, хоч і лежала вона у Фармагея. А втім, зробити це й зараз не пізно.

— Гм...— Федір Іполитович примружився.— А якщо доручити її тобі?

Лише на мить Ігор забарився з відповіддю:

— Коли мій патрон не буде заперечувати...

— Спершу закінчіть,— зупинив його батько.

І поки тривало зашивання, він стояв за два кроки від стола, стежив за пальцями сина і Друзя. Маску він зняв. Вигляд у нього був начеб не грізний. Друзеві навіть здалося, що стоїть перед ним доценту виснажена людина.

Аж коли операційна рана вкрилася марлею, Федір Іполитович підвів ризику під своїми спостереженнями:

— А чи не збираєшся ти, Сергію, вдосконалюватися на ліквідації чужих гріхів? Тоді з якої речі ти доручив ні на чому ще не випробуваному стажерові те, за що був узятий сам?

Під час операції й екзамену Друзь почував себе цілком упевнено. А тут нараз розгубився, мов школяр перед сердитим і не завжди справедливим учителем. І надто довго шукав потрібні слова.

— Хіба можна порівняти практичний досвід Ігоря з моїм? А прийшов він сюди останньої хвилини. Де вже тут погоджувати...

Якийсь час Федір Іполитович замислено вдивлявся в непорушну Марину Ерастівну. Потім спідлоба втупився в Друзя.

— Ну, а що ти скажеш, коли я запропоную деякі зміни до нашої угоди?

— Заберете в мене Ігоря? — не дуже вдоволено спитав Друзь.

— Доручу Хорунжу йому, — поволі, зважуючи кожне слово, відповів Федір Іполитович. — А винен у цьому ти сам. Якби ти оперував її, я згодився б з Ігорем — залишив би її за тобою.

Хвилину в операційній тривала тиша.

— А Фармагей? — спантеличено спитав Друзь. — Може, йому щось важливе перешкодило?..

— А Черемашко? — так само пошепки спитав Ігор. — Ми ж ранком домовилися з тобою...

Професор і не глянув на нього.

— Хіба вхід до першої палати будь-кому заборонений? А здійснювати шефство над Хорунжою доведеться таки тобі, Сергію. Отже, і над твоїм другом.

До операційної в'їхав візок. Про це встигла подбати Серафима Адріанівна.

Поки вона та санітар перекладали Марину Ерастівну на той візок, Друзь підступив до Буди-Розальського. Як не-як, сьогодні він ледь-ледь не помилився щодо цього юнака.

— Спасибі вам, Корнелію Аполлоновичу. — Друзь простяг до нього руку, і той поривчасто схопив її. — Проводіть, будь ласка, Марину Ерастівну до палати, простежте, щоб уклали її найзручніше і йдіть додому.

— Це вам величезне спасибі, — пробуркотів Буда-Розальський, червоніючи.

Друзь не випустив його руки.

— І послушайте моєї товариської поради: назавжди скиньте з себе личину англійського аристократа. А то ще звикнете до неї, станете байдужим до всього й до всіх.

Схожий на заграву, Корнелій Аполлонович вибіг з операційної.

Простяг руку Друзь і до Танцюри.

— І ви, Сашо, вільні. Вам іще більше спасибі. На добраніч.

Але той похмуро хитнув головою.

— У мене до вас розмова...

Друзь непомітно зітхнув: не важко догадатися, про що думається його помічників. Невже сьогоднішній день закінчиться тим же, з чого почався?

— Добре. Трохи згодом знайдете мене в ординаторській жіночого. А тим часом допоможіть молодшому колезі.

Танцюра мовчки вийшов.

Федір Іполитович усе ще не міг одвести погляду од дверей, за якими зник візок. Тісною юркою, мабуть, обступили його незвичні думки: то він понуро хмурився, то презирливий усміх кривив йому рота.

Схвильований несподіваною батьковою довірою, не знаючи, як поставитися до неї, Ігор сказав Друзеві:

— Пішов би ти додому, Сергію. Дожидатися, поки отямиться Хорунжа,— тепер це мій обов'язок.

— Дочекаємося вдвох,— заперечив той.— Зараз підемо до тутешньої ординаторської, ти запишеш в історію хвороби твоєї першої тут пацієнтки все, допіру зроблене тобою. А я постежу, щоб ти не наплутав.

Не до жартів було Ігореві. Батько повинен знати: операція Хорунжої — зовсім не його заслуга! І він за-явив про це на повний голос:

— Шкода, що не все можна вписати в історію. Ніхто не догадається, який скандал вчинила Марина Ерастівна тут, уже на столі, вимагаючи, щоб оперував її тільки ти, і як ти доводив їй, що я всього-на-всього твій підручний.

Свого він досяг.

— Умовив? — поцікавився Федір Іполитович.

В його очах блимнув одблиск того зловтішного вогника, що з ним він «розважав» товариство сьогодні за обідом.

Між бровами в Ігоря прорізалася зморшка.

Тим-то похапцем одгукнувся Друзь:

— Авжеж...

— Хто ж тобі повірить, що ти не ловелас?

Друзь зблід, а в голові заюрмилися куди гостріші слова, ніж під час обіду.

— Та годі вже, не лізь на стіну,— нараз примирливо мовив Федір Іполитович.— Зовсім перестав жарти розуміти...

Зловтішний вогник згас. І дивився професор уже на сина. Видно, не все ще сказано Ігореві. Та спершу впертому батькові треба щось у собі зламати...

Друзь не помилився.

— Завтра на п'ятихвилинці про операцію буде доповідати Сергій.— Вельми старанно професор добирав

слова.— Він її затіяв. І нічого зайвого не скаже... А після п'ятихвилинки ти перебереш од Фармагея його палату... Чого на мене вилупився? Не ти хіба он як картав мене, що не даю ходу талановитій молоді? От і доведи ділом, що ти таки талановитий... І не думай, будь ласка, що це тобі назавжди. В найкращому разі — на твої шість місяців. А там обов'язково поїдеш до своєї Нелепівки, чи як там її, Собачівки.

Було від чого Ігореві витріщити очі. Це ж так зненацька, так неймовірно, так урозріз з батьковою вдачею...

— Але ж...

Батько не дав синові закінчити:

— Боїшся, що скажуть: докотився-таки старий Шостенко до сімейственості? Не той випадок. Тут давно всім відомо, що ти за син мені і який у тебе батько. Так от зарубай собі на носі: я зроблю все, щоб стажування тобі боком вийшло.— Федір Іполитович мигцем зиркнув на Друзя.— І тобі ніяких потурань. За найдрібніший промах обидва відповідатимете перед усім колективом. А прокурором щоразу буду я!

Ігор спробував вставити своє слово:

— Я прийму й гірші умови. Але ж ти зовсім не знаєш...

— Що треба,— знаю! — почав розкриватися професорів норів.— І про пухлину в легені. І про вправи з чимось стравоходом. І не тільки це. Думаєш, не бачу, що ти мрієш до серця пробитися? Аякже, тепер це модно. Всі ви, жевжики, забрали це собі в голови. От і цікаво мені послухати, що ти заспіваш через півроку після найкопіткіших досліджень хворих та найнапруженішої праці в лабораторіях, коли трохи порозумнішаєш... На цю пропозицію відповіси мені завтра. Перед п'ятихвиличкою. До того й сам подумай, і порадься з ким хочеш. А якщо моя пропозиція не по тобі, то щоб я тебе завтра тут і не бачив! Боягузи мені не потрібні!

Хоч і гнівний голос у Федора Іполитовича, та очі поблизкують задерикувато. Майже як у фронтівому госпіталі...

Отже, не від того старий, щоб його перемир'я з сином обернулося на мир? Отже, дні вчорашній і сьогоднішній не минули для нього марно? Тож коли, мов із щойно розбудженого вулкана, спершу полетіло з професора каміння, дим та попіл,— хіба Ігор цього не пе-

ретенити? Тільки б слідом за попелом вирвався справжній огонь!

Щоб не сказав Ігор чогось необдуманого, Друзь спитав:

— А як же з Фармагеем?

І ще раз миготнула блискавка в очах Федора Іполитовича. Але відповів він спокійно:

— Ти гадаєш, що Фармагей не подасть після завтрашньої п'ятихвилинки заяви про звільнення? Думаєш, що стане в нього совісті дивитися хоч би й тобі в очі?— І все-таки змінився його тон: — Тоді аж заgrimить, вилітаючи звідси! І хай тобі та твоєму другові в ноги поклоняться, бо ви врятували його від гіршого.

Це було б правильно, якби провина за те, що сталося з Хорунжою, лежала тільки на Грицькові. Чому ж одповідати має тільки він?

Тихо, як учора вранці, Друзь спитав:

— Та й по всьому?

Шостенко-старший загрозило ступив до Друзя... й по-дружньому взяв його за рамена.

— У якогось, не пам'ятаю, народу є прислів'я: і найдовша путь починається з першого кроку. Не штовхай же в потилицю того, хто лише розпочинає збиратися в дорогу.

Хвилюк вони вдивлялися один в одного. І Друзь низько опустив голову.

— Я вірю, Федоре Іполитовичу, кожному вашому слову.

Але не зумів приховати: бажання, щоб справдив його віру вчитель, було в нього більше, ніж правди.

Аби не помітив батько нічого, Ігор похапцем сказав:

— А мені жаль Грицька...

Батько круто повернувся до нього.

— Такий ти жалісний?.. Гаразд, візьми його собі за помічника, зроби з нього щось путне... Мовчиш? Знаєш, що й після завтрашньої науки іншим він одразу не стане.

Ігор спробував вставити слово:

— Невже...

Федір Іполитович сердито обірвав його:

— Думай краще про Хорунжу та її сусідок, за яких тобі доведеться відповідати. А таким, як твій Грицько, у нас нічого робити. Коли хочеш, то я давно повинен був його вигнати. От довідаєшся, як він був зібрався

проскочити в кандидати наук верхи на Сергії та Черемашку...

Друзь повторив:

— Та й по всьому?.. А як же тоді з Самійлом Овсіювичем?

На якусь мить Федір Іполитович зникнів. Проте відповів одразу ж:

— Він і тебе обіцявав?

— Ні,— відказав Друзь.— На мене вони вдвох гадали вплинути адміністративними заходами. Декому здавалось... а може, й здається, що ви не заперечите.

Професорова ніяковість стала помітнішою.

— І ти повірив?

Друзь мовчки дивився йому в очі.

— І ти, Бруте...— зітхнув професор.— От яка твоя віра... Хіба мовчання завжди означає згоду? — Він заклопотано глянув на годинник.— Ого, пів на одинадцятю. На добраніч! — Підійшовши до дверей, він озирнувся на Друзя.— Ти вдоволений зі свого Танцюри?

— Так,— одгукнувся Друзь.— А якщо ви про те, що було вчора в четвертій палаті, це не повториться ніколи.

Професор криво всміхнувся.

— Умовили брати, умій і віддати. Хай так, сьогодні я тобі повірю.

З операційної він вийшов, ступаючи твердо. І все-таки це скидалося на втечу.

89

Чималий час в ординаторській жіночого відділення тривала мовчанка.

Ігор схилився над історією хвороби Хорунжої: йому ніяк не давалося перше речення. Надто важко відмахнутися від думок, викликаних тим, що відбулося допіру.

Кінець кінцем, нічого гідного подиву з першим серед місцевих хірургів не трапилося. Перед тим як прийняти будь-яке рішення, він ніколи довго не думав. Але в давні часи його рішення рідко коли вимагало корективів, зате в разі потреби він вносив такі корективи негайно. А коли почав вважати свій інститут за подобу Ватикану, то й помилки стали для нього, так би мовити, атрибутами його непогрішності.

Чи можна брати всерйоз сказане батьком в операційній? Чи не обернувся його думки на зовсім протилежні

протягом ночі? І що зробить він із своєю «лівою рукою»?

Якби не Танцюра (він пройшов до ординаторської пізніше й мовчки засів у кутку), можна було б порадитися з Сергієм. Адже й йому не дає, напевне, спокою те ж саме. Інакше чого б він, понад півтори години простоявши за операційним столом, тинявся з кутка в куток тісною ординаторською?

У диковину, мабуть, професорова поведінка й Танцюрі. Він то скуйовджує собі волосся, то обома руками пригладжує його.

Речення зо три Ігор написав-таки до того, як Сергій підсів нарешті до розхвильованого Сашка й почав чомусь винувати:

— Не гнівайтесь, будь ласка, на мене, Саню. Вилетіло з голови, що вам треба щось од мене...

Обличчя Танцюри стало замкненим, ще коли Сергій підходив до нього. Він витяг гребінець, розчесав свою не дуже розкішну шевелюру й насунув на неї лікарську шапочку. Потім зітхнув і почав урочисто:

— Сергію Антоновичу! Я переконаний, що розмова наша буде без різних там недомовок. Чоловіча розмова.

Сергій прокашлявся, та голос його певнішим не став:

— Спершу скажіть, чи не ви то вийшли з інститутського під'їзду, коли я підходив до нього. Куди ви тоді запропали?

Танцюра перейшов на глухе шепотіння:

— Розмова ця стосується лише нас двох. Може, вийдемо до коридора? Там зараз нікого, ніхто нам не перешкоджатиме...

Четверте речення далось би Ігореві ще легше. Він згадав, як батько змусив його розповідати про операцію. Повторити свої відповіді — от і готовий запис.

Але від Танцюриноного шепотіння перо зависло в повітрі.

— І ти, Бруте? — тепер уже Сергій пригадав це трагічне запитання. — Отже, то були ви. І, як Вадик, завтра попроситесь од мене... Затримувати вас я не буду.

— Я не Дзвіниця,— зовсім понуро заперечив Танцюра.— Тікати від вас не збираюсь... Та краще вийдемо звідси.

— Гм... Невже ви забули, хто нещодавно так натхненно висловлювався про наш маленький, зате міцно згуртований колектив?

— У мене не куряча пам'ять.

— Так чого нам критися від Ігоря? Адже він — член того самого колективу... Розмовляти ми будемо, я певний, про Женю, а вона — так само в нашому колективі. Кому ж, як не Ігореві, нас розсуджувати?.. Ну, так що там у вас на душі?

Завжди хоробрий і швидкий на мову, Танцюра цього разу довгенько набирився духу. Нарешті випалив:

— Ви любите Женю?

Чимало дав би Ігор, аби побачити цієї миті лице свого друга. Коли він переказуватиме цю «чоловічу» розмову Надійці, а там і Тетяні, без художніх деталей переказ помітно програє. Та Ігор ще нижче схилився над історією хвороби.

Сергій присунувся до Танцюри ближче.

— Женя, мушу сказати, чудова дівчина. Можна позаздрити тому, кого вона полюбить. Та який нещасний буде той, коли почне ревнувати її до кожного зустрічного!

Ще раз знадобилося Танцюрі набратися духу. І з яким же болем він прошепотів:

— Женя любить вас, Сергію Антоновичу!

На Сергія й це не вплинуло.

— Тоді позаздріть мені, Саню,— всміхнувся він.— Тільки ж од сліпих ревнощів ви щасливий не станете... І я не знаю, чим вам тут зарадити.

Справді, що сталося з Сашком? Невже він лише сьогодні помітив, що Сергій для Жені не тільки ординатор? І отак раптом подурнішати від ревнощів? А чого, власне, він доможеться цим од Сергія?

Танцюра розпачливо повторив:

— Женя любить вас... А ви її?

Кийок Сергія повільно застукав по підлозі.

— Що з вами, Саню?

Танцюра рішуче звівся.

— Гаразд... Тоді майте на увазі... Женю я вам не віддам! З мого боку це буде чесна боротьба. На те ж сподіваюсь і від вас... Приймаєте виклик?

Вільно рукою Друзь обняв Сашка за плечі.

— Спершу, Саню, давайте погодимось на тому, що ми обидва почали верзти дурниці. Та гляньте на мене: хіба я Жені до пари?

Танцюра вперто повторив:

— Вона гадає, що так.

— Та звідки ви взяли?

Друзь почав дратуватися.

— Вона сама сказала.

Довгий час Сергій приголомшено мовчав. Потім широко розвів руками.

— Хтось із нас двох, Олександр Семеновичу, збожеволів.

Не подіяло на Сашка й це.

— Ніхто не збожеволів, Сергію Антоновичу. Я перестрів Женю, коли вона відійшла від вас. Гадав проводити її додому. Пробирав заговорити до неї,— мовчить. Та тільки-но згадав про вас, вона як гукне: «Ну й цілуйтеся зі своїм патроном! А я його ненавиджу!» І від мене. Я був погнався,— де там...

— Так ненавидить же! — зрадив Сергій.

Ігор не втерпів:

— О свята простота!

Коли Сергій утямив значення цього вигуку, в нього підломилися ноги. Коли б не Сашкові плечі, чого доброго, поточився б.

— Ну, чого ви до нього пристали? — звернувся Ігор до молодого ревнивця.— Хіба не бачите, що для Сергія кожне ваше слово — куди там грому серед ясного неба. Навіть коли Женя справді закохалася в Сергія, чим він тут винуватий?

Танцюра посадив на стілець Сергія, сам мало не впав на другий.

Не даючи парубкові отямитися, Ігор вимогливо вів далі:

— А я, на вашому місці, радів би. Якщо для вашої Жені є на світі самий тільки Сергій,— отже, у вас лише один суперник. І завдання ваше — надзвичайно просте: станьте таким же, як Сергій, або ще кращим. Скоро ви досягнете цього, Женя неодмінно помітить, що ви аж на десять років молодший, тобто значно ближчий до її ідеалу... Раджу вам як слід про це подумати.

Танцюра знову втупився в свого патрона. І в міру того, як для нього виразнішав сенс почутого, чимраз густіше червоніло його обличчя.

— Ви хочете сказати...

— Абсолютно точно,— потвердив Ігор.— Сергій для вас не суперник. Побережіть же себе на тих, хто насправді прагне завоювати серце вашої Жені. А їх і є, і буде.

Але почував він себе не дуже впевнено. Ще коли Сергій за обідом вичитував за ту ж таки Женю своєму вчителеві, видавалося Ігореві, що не такий Сергій уже й безгрішний. Хоч дещо й сказала йому з цього приводу Надійка, Ігор не в усьому повірив їй: вона ж не бачила Жені! От він і побоювався: чи не робить другові ведмежої послуги?

Танцюра сказав:

— Спасибі за дружню пораду. А вам, Сергію Антоновичу, на добраніч. І прошу вас, не забудьте: я — не Вадик.

Все ж таки до виходу він побрів похнюплено.

Після такого відразу до своїх обов'язків не повернешся. Коли двері за Танцюрою зачинилися, а Сергій знову почав тинятися поміж столів, Ігор мовив до нього:

— Сашко ввічливіший за тебе. Він хоч спасибі мені сказав. А тобі й подякувати мені ні за що?

Сергій підійшов до дверей. Спитав, не повертаючи голови:

— Тобі ще довго писати?

— Хвилин із десять...

— Залиш історію на столі. Повернуся — прочитаю.

Коли ти пропустиш щось, сам впишу... А зараз гляну на обох наших підопічних. І побуду коло Хорунжої, якщо вона отямиться. Хай вірить, що оперував її я... Мене не жди, йди додому. Бувай здоров.

90

Упоравшись з записом, Ігор нікуди не пішов. Сергій Сергієм, а йому так само додому можна буде піти, лише пересвідчившись, що його допомоги Хорунжа до ранку не потребуватиме.

Коли Сергій повернувся, Ігор невинно спитав:

— Ну, як там?

Відповів Сергій стримано:

— Хорунжа години за пів прокинеться. Я велів дати їй кисню.— Він сів, кийок його почав щось викреслювати на підлозі.— Черемашко спить. Щоправда, не дуже спокійно... Між іншим, твій батько був у нього. Про що між ними йшлося, сестра не знає: він вислав її з палати. А коли Федір Іполитович пішов, Черемашко вже спав і щось мурмотів уві сні. Мабуть, розмовляв з твоїм батьком далі.

Ігор засміявся:

— Щоб отаке світило! Ввечері! Так довго сиділо у хворого! Та ще й не тематичного!.. Ну, не дивина?

Сергій озвався не дуже привітно:

— Не розумію, до чого тут твоя іронія. Я, коли хочеш знати, зрадів, довідавшись, що він понад годину просидів у першій палаті.— І закінчив зовсім суворо: — А чому ти тут аж досі? Скоро одинадцята, тебе ждуть удома, а ти...

Незатишно відчув Ігор себе під друговим поглядом. Але відповів незалежно:

— За Хорунжу тепер насамперед відповідаю я. Ти — тільки причина цьому.

Сергій узяв історію хвороби молоді артистки, прочитав новий запис. Лице його прояснішало, а сказав він зі смутком:

— Як добре це в тебе виходить: читаю, і все знову перед очима в мене. А от мені записувати... Потім соромно самому перечитувати: така казенщина...

Допіру Ігор прочитав Сергіїв запис про першу операцію Хорунжої. Запис як запис. Щоправда, дещо сухуватий. Та точно визначено завдання, що постало перед Сергієм, виразно показано його розв'язання й дано добре обгрунтований прогноз — те, чим через дурість свою знехтував Грицько.

Але спитав Ігор про інше:

— Як ти гадаєш, чи приймати мені батькову пропозицію?

Дивно почав свою відповідь Сергій:

— Ну який же з Грицька йолоп! Провин на ньому — мов реп'яхів на рябкові, а шкода його... А ти про Василя Максимовича не забувай. Розумієш, те, що приніс Танцюра, навіть не чверть діла. Вільшанського — і це ясно видно з його історії хвороби — власне, не лікували, а з академічним спокоем стежили: а що, мовляв, з ним далі буде? Не запобігали тому, що загрожувало, а безпорадно розводили руками перед тим, що наступило... Кожну стежку, якою до Василя Максимовича може підкрастися та чи інша загроза, треба заздальгідь пристріляти. Сам-один я з цим не впораюсь.

Якщо Сергій не вважає за потрібне відповідати на запитання про вчинок його наставника, то означає, що вчинок той, на його думку, правильний.

І Ігор кивнув.

— Ясно... Але ж і ти, Сергію, не будеш проходити мимо сімнадцятої. Порядок, отже, у нас з тобою буде.— Помовчавши, Ігор додав: — А надто коли ти допоможеш мені зараз здихатися одного... ні, двох сумнівів.

Знову Сергієва палка почала щось викреслювати по підлозі. І спитав він не відразу:

— Яких?

Ігор почав не зовсім упевнено:

— Зрозумій мене правильно, Сергію. Яюсь не по собі мені від батькової раптовості: ранком у нього одне, ввечері зовсім інше... А що ми почуємо від нього завтра?

Сергій знизав плечима.

— На це я відповів іще в операційній.— І повторив це ще твердіше, ніж там: — В професора Шостенка я вірю більше, ніж у самого себе... Повіриш і ти, Ігоре.

— А коли б він тобі запропонував, чи взяв би ти палату Грицька?

Сергій ледве помітно всміхнувся.

— Без найменшого сумніву. Але з тим, щоб і четверта зосталася за мною... Я знаю, користі Фармагеевим хворим од цього буде більше. А ти для них, я гадаю, будеш іще корисніший. В операційній сьогодні ти довів це і своєму батькові.

Перший сумнів був розвіяний так швидко, що Ігор не встиг придумати, як найдипломатичніше перейти до другого — набагато делікатнішого.

Сергій сам пішов йому назустріч:

— Що там іще в тебе?

Ігор підпер голову кулаками.

— Як тобі сказати... Чудна історія трапилась, коли ти пішов од моїх після обіду. Провчивши тебе, Тетяна раптом таке бабахнула... Невже вона справді освідчилась тобі в коханні?

Хоч і знав Ігор свого друга понад десять років, хоч за ці два дні ще краще розгледів, що діється під його черепашкою, так і не второпав, яке ж враження справили його слова на Сергія. Як креслив він щось незрозуміле кийком, так ані на мить не припинив цього заняття. І погляду від невидимого рисунка не підняв. І в голосі ані найменшого тремтіння.

— Так і я зрозумів твою сестру.

Ігореві перетяло подих.

— Значить, правда?.. Ну, а ти? Що ти їй сказав?

Сергій припинив креслення.

— Я? Нічого... як Федір Іполитович своїй «лівій руці». Можливо, з тих же самих причин.

Ігор схопився зі стільця й знову сів.

— І що ти за людина! Женю довів до сліз... На чорт-зна-що підбив Тетяну...

Сергій спробував зупинити його. Але Ігор вигукував далі:

— Ну, не дурепа? Ляпнула, й дивіться всі, яка я хобра.— Він аж крякнув — точнісінько батько.— Ні, до тебе, Сергію, в мене ніяких претензій. Я розумію: десять років — це занадто й для сильнішого почуття...

Кийок накреслив на підлозі коло й гучно поставив в його центрі крапку. А Сергій сухо кинув:

— Облишимо цю розмову.

Ігор розпачливо махнув рукою й одвернувся.

От тобі й Надійка з її тонким психологічним аналізом. Анічогісінько вона в Сергії не зрозуміла. Якщо вже Женя не змогла розкрити його черепашку, то куди там Тетяні... Невже на віки вічні пригнітило Сергія ідіотське відчуття власної неповноцінності? Ну й дурень! Щастя ж нікого не цурається — простягни руку й бери його. Ігор це з власного досвіду знає...

Ну, постій же, коли так!

Телефон стояв на найближчому до дверей столі. Ігор рішуче підійшов до нього, схопив трубку...

Після другого гудка трубка відгукнулася Таниним голосом:

— Слухаю.

— Ти, Таню? — не для певності, а щоб долинуло до Сергія це ім'я, голосно спитав Ігор.

— Ігор? — здивувалась сестра.— Звідки ти?

— З клініки. Хіба батько ще не вдома?

— Уже й повечеряв.

— І нічого не сказав?

— Буркотнув, що моему на-ре-че-но-му неймовірно щастить. Більше взагалі ні слова... Сергій далеко від тебе?

— Кроків із п'ять. Обое ждемо...

На Сергія Ігор не оглядався. І не почув, як той підходив. І не вдержав трубки, коли та раптом рвонулася з його руки. А Сергій уже стояв поруч, однією рукою ладнав трубку коло свого вуха, а другою не дуже делікатно відтирав свого друга від телефону.

— Це вже не Ігор, Тетяно Федорівно. Це Друзь.

Сергій помітно зблід. І на лобі, між бровами, заблискотіла крапелька. Але очей Сергій не ховав — втупився в Ігоря, ось-ось питає: а чи не погуляв би ти десь-інде?

З ординаторської Ігор вийшов не відразу. Що він не чутиме Тані, то пусте: про все можна довідатися з ту-тешньої половини діалога.

Здавалося, щось стисло Сергієві горло: з голосу його геть зникли інтонації:

— Можливо, колись посмію й сам... Ні, я взяв у нього трубку... Ні, тепер більше казатиму я... Ні, чекаю, коли Ігор вийде з цього приміщення...

І по довжелезній паузі, під час якої довелось йому, видно, видертися ще на одну кручу, ледве чутно прошепотів:

— Так, Таню...

Аж засміявся — зрадів, що здатний ходити ніколи ще не ходженими, крутими стежками.

Тепер Ігор може вийти в коридор. Навіщо заважати людям, що так довго йшли одне до одного? Не легка була путь у Сергія. Ще заплутаніша — в Тетяни. І як добре, що вони все-таки не розминулися...

Не прогулянкою буде й початок їхнього спільного життя. Часто коса наскакуватиме на камінь. Та скорше рано, ніж пізно, зрозуміють обоє, що не об едwab за-гострюється сталь і не з глини кремінЬ вибиває вогонь. Чим менше в житті буде спокою, тим міцнішим стане їхнє щастя...

Хтозна-коли, напевне, закінчилася б перша щира розмова Сергія з Тетяною, якби не прибїг Буда-Розальський, не сказав, що Марина Ерастівна от-от отямиться.

91

Вийшовши з клініки, Федір Іполитович загадав собі ні про що не думати. Все одно серед ночі неодмінно прокинеться й до світанку лежатиме, боячись поворухнутися. Але не пощастить йому нині втекти від себе в далеке минуле, де все, як у чужоземному романі: від найприємнішого лоскотання нервів до неминучого щасливого кінця. Доведеться, мабуть, згадати, мимо чого такого проніс його за ці роки затишний лімузин, на що саме він тоді не оглядався, а то й просто заплющував очі.

Мало приємного буде в таких споминах...

Тому сьогодні ввечері... Має ж Федір Іполитович, зрештою, право хоча б вряди-годи провести час між

вечерею й сном так, щоб ніщо не морочило йому голови! Ніщо й ніхто!

Чудно, але додому Федір Іполитович повернувся на-чоб заспокоєний. Адже видимих причин на це ніяких...

Ні, не від того вгамувалося відчуття розшарпаності, що в Ользі ще не вмерла Оля. І, звичайно ж, не від надто абстрактного й похапливого самоаналізу біля ліжка безнадійно хворої людини. І не від того, що з Хорунжою все закінчилося більш-менш благополучно. А втім, залежатиме це від того, чи виправдає Ігор несподіване батькове довір'я. Багато тяжких хвилин ще завдасть йому Хорунжа. А як іще можна довідатися, чого вартий син?

Так і не зірвав Федір Іполитович серця на синові. Навіть не спробував. Несподівано для себе самого розсудив: коли ти такий сміливий, коли тобі так закортіло попанькатися з Черемашком, то й я подивлюся, чи світиться в тобі своя іскра... як от у Сергія. Найтяжчих хворих будуть класти віднині до четвертої й сімнадцятої палат. Жодної спокійної хвилини — от що матиме тут Ігор на протязі всіх шести місяців. А Сергій — поки живий старий Шостенко. Повною мірою відчують, що це таке — бути сином або учнем спадкоємця Дмитра Кириловича Шаніна й друга Костя Грушина: втрое, вчетверо проти всіх питатиметься з обох за все чисто!

Що Федір Іполитович повернувся додому не такий, яким поїхав, дружина й дочка помітили відразу. Та коли на Тетянине запитання він не відповів, а щось буркотнув, дійшло до них, що на залишок вечора главі сімейства треба дати спокій.

Коротко кажучи, вечеря минула мирно. Ольгу цікавило одне: що чоловік та дочка хочуть завтра на обід. А Тетяна, як виявилось, завтра вранці має здати нарис, по який їздила у відрядження. І Федір Іполитович милостиво заявив, що кабінет сьогодні ввечері в її розпорядженні.

Після вечері він зібрав газети за два дні (вчора й сьогодні навіть заглянути до них не встиг) і влаштувався на канапі в їдальні. Ольга, закінчивши прибирання, сіла до столу з книгою. Тільки й того було, що шелестіння книжкових та газетних сторінок.

Передові й переважна більшість статей розповідали про те, як зустрічають трудящі радянських республік

Двадцятий з'їзд партії. Часто згадувалося, що з того чи іншого приводу говорив свого часу Ленін. Дехто передбачав: Двадцятий з'їзд буде помітним етапом в історії Комуністичної партії Радянського Союзу.

Читав Федір Іполитович неспішливо й уважно: боявся, що не стане йому газет до того, як самі собою почнуть заплющуватися очі...

В передпокої задзвонив телефон.

Федір Іполитович і голови не повернув: якщо по його душу, є кому покликати. Підвелась була Ольга, та з кабінету кулею вискочила Тетяна: очі й руки пишуть, а вуха, бач, вартують коло телефону. Чекала, отже, на дзвоник од свого судженого.

З передпокою долинуло:

— Слухаю... Ігор? Звідки ти?

Ач, як піднесено вимовлено перше слово, а як розчаровано три останні. Які стрімкі вихилися настрою протягом двох секунд! Нічого подібного професор не помічав за своєю дочкою ні перед тим, як вона вискочила заміж за Шляхового, ні навіть під час її медового місяця. Тоді вона вміла поводитися гідно.

Аби не крякнути, Федір Іполитович шумно перегорнув газетну сторінку.

Слухати далі — навіщо? Чому подзвонив Ігор, — ясно: припекло поділитися з сестрою та матір'ю оглушливими новинами. А як відгукнеться на них дочка, батькові байдуже.

Та нараз почало здаватися, що сестри з братами розмовляють дещо інакше. Слів не розбереш, бо голос у Тетяни став тихий. Зате переливи цього голосу... Ось вона ніжно всміхається... Тепер лагідно докоряє... Раптом посмутнішала... За мить щасливо розсміялася. Чортзна-що! Ніби не тридцятий їй, а сімнадцятий, кокетує з таким же молокососом і старається, щоб той не догадався, чи подобається він їй, чи ні...

Очевидно, Ігор передав трубку своєму дружкові, і вчорашній анахорет моментально розкис. І не огидно ото йому слухати дівочі інтонації в жінки замалим не бальзаківського віку?..

Федір Іполитович схопився й прихилив двері.

Ольга глянула на чоловіка поверх окулярів, і вперше за багато днів той побачив, що її очі можуть ще бути веселими.

Прикрившись від Ольжиної посмішки газетою, дразливий глава сімейства уткнувся в друковане слово. Очі ретельно забігали по рядках... Та згодом ці кілька колонок Федорові Іполитовичу довелося перечитувати заново.

Чим же Сергій полонив Тетяну? Що знайшла вона в ньому, найпересічнішому з пересічних? Коли ж обернувся Друзь на камінь, що на нього несподівано наскочила професорова коса? Невже саме це зробило його в Тетяниних очах героєм?.. Але ж і Федір Іполитович ні за що не відштовхне Сергія від себе після того, що той зробив учора й сьогодні...

Трохи згодом потому, як Тетяна поклала трубку, звелася Ольга. Нечутно вийшла до передпокою. Тихо клацнули двері до кабінету. Отже, пішла довідуватися в дочки про останні новини...

В кабінеті Ольга пробула недовго. Тоді знову заглянула до їдальні.

— Чи не час уже, Федоре? Пів на дванадцятую...

— Зараз,— буркнув Федір Іполитович.— Ось дочитаю.

— На добраніч,— сказала Ольга й прихилила двері.

Тепер можна б зануритися в газетні новини. Але не так професор вчитувався в них, як ждав, поки засне Ольга. А то як почне розпитувати,— потім усю ніч не заснеш...

Близько дванадцятої він вийшов у коридор. Біля кабінету не зміг не спинитися. І, мить повагавшись, обережно одчинив двері.

Тетяна схилилася над списаним аркушем. Але пера в її руці не було. Видно, не про те, що має здати своєму редакторові, думала. Хоч і темно-зелене від дашка на лампі її обличчя, помітно, як глибоко вона замислилась.

Батька помітила, лише коли рипнула під його ногою паркетина. Здивовано відкинулась на спинку крісла.

— Ти ще не спиш, тату?

— Зараз піду.— Федір Іполитович присів на краєчок ще не застеленої канапи.— А ти цілу ніч збираєшся папір переводити?

Він хотів вимовити це ущипливо, та сердечно нараз прозвучав його голос.

— Ні, я вже скінчила. Ось перечитаю й ляжу.

Побажати б їй приємних сновидь та й піти. А Федір Іполитович... чим уважніше вдивлявся він в дочку, тим смутніше йому ставало.

— Невже ти щаслива, Таню?

— Буду.

І хоча б отакенький сумнів миготнув у її очах!

— Чи не химера воно, твоє майбутнє щастя?

— Химера? — Доччине обличчя потвердішало. — Ну, ні. Надто довго я ждала, — скільки років ні на що перевела... Ще раз велике спасибі тобі, тату. Коли б не ти, не знаю, скільки б ще довелось мені ждати.

Федір Іполитович сперся ліктями на коліна, переплелися пальці його рук.

— Все жартуєш...

Ох, не легко розмовляти про таке з дочкою...

Тиха усмішка торкнула Танині губи.

— А ти не втечеш, як учора, коли я скажу щось не по-твому?

Брови Федора Іполитовича були посунулися до перебісся. Та зараз же повернулися на місце.

Тоді дочка вийшла з-за стола, присіла на валик канипи, обняла батька за плечі.

— Ти тільки подумай, тату... Вчора Сергій наговорив мені стільки образливого... І хоч був він чи не в усьому правий, я розізлилася. А сказати правду, не тільки за вчорашне. Я так йому й сказала на прощання: ніколи не забуду, що він, скільки я його знаю, завжди був телям... Ну, чому Сергій ні разу не заговорив до мене, як учора? Багато чого пішло б, мабуть, інакше. Не було б у моєму житті Шляхового. Не втік би з дому Ігор... Як Сергій почував себе у нас за обідом, краще всіх я бачила. Не твої недоречні жарти його хвилювали, а те, що діється в клініці... Ні, тепер я й за жарти тобі вдячна. Вірніше, за те, що вони, твої жарти, показали всім: не знітився Сергій перед тобою, а провчив тебе як треба! Але слід од твоїх, пробач за щирість, нерозумних жартів у нього зостався б. А йшов Сергій до клініки. І не просто йшов... Я зробила не більше того, що на моєму місці зробила б кожна жінка, яка любить і якій на все дано лише кілька секунд... Ну, і тепер кинеш в мене каменюку, тату?

Якось не помітив Федір Іполитович, коли саме його рука лягла на теплу руку на його плечі.

— Я зайшов до тебе, Таню, не сперечатися, а побажати тобі на добраніч... Ти ото з Сергієм розмовляла допіру. Чи розповів він тобі, що я запропонував сьогодні Ігореві?

— Розповів.

— А ти встигла переказати все матері...

— Так.

— І що ж вона?

— А цього ти, тату, не зрозумієш, бо ніколи з твоїх плечей не падала гора... Мама навіть якісь вірші згадала: щасливий, мовляв, той, кому вечір увінчує розпочате ранком... Та одне занепокоїло її. Як же тепер буде — не науково-дослідний інститут, а шостенківський майорат: батько, син, зять...

— А тобі до цього байдуже?

Тетяна заглянула батькові в очі.

— Хай видужає Черемашко. А він видужає. Навіть якщо ти й далі будеш вдавати з себе сторонню особу. Отак я вірю в Сергія... Тоді його з радістю підхопить перша-ліпша хірургічна лікарня. Хірургічна клініка медінституту насамперед.

«Так я його й оддам!» — подумав Федір Іполитович.

А вголос мовив:

— Баба з воза... А чи буде Сергій щасливий з тобою? Ти ж у нас, мов твое волосся: он у якому тугому вузлі треба його тримати. Не впорається Сергій із тобою. А тобі не пощастить зробити з нього справжню людину. Йому далеко за тридцять. А ката у відповідному віці пізно вчити гопки.

Тетяна пригорнулася до батькової голови щокою.

— Ну, тридцять п'ять — до старості зовсім не близько. А щодо справжності, то я сама буду вчитися її в Сергій. І маминою помилки постараюсь не повторити: Сергій і далі проживе без щасливої сорочки. Ніяких легких перемог! Чим тяжчі будуть у нього бої, чим дорожче доведеться йому за все платити, тим більше він здобуде й тим краще знатиме ціну здобутому, тим повнішим буде його щастя... І тим більше віддаватиме, коли з'являться у нього учні.

— Зате ти легко йому дістанешся.

— Я? Легко? Понад десять років ждати мене — легко?.. От за це чи розплачусь я з ним, не знаю. Але платитиму. Тільки не так, як мама платила тобі.

Федір Іполитович непевно ворухнув вільною рукою.

— На все в тебе готова відповідь. А в мене таке враження: сидиш ти на мілині й намагаєшся сама себе переконати, що й тут тобі непогано.

Тетяна випросталась.

— Я анітрохи не закохана в Сергія, тату. Я люблю його. І так — ні я, ні ти, ні ми обое нічого тут не вдіємо, якби й дуже цього захотіли.

Глибоко зітхнув Федір Іполитович. Сперечатися з цього приводу з Тетяною — марне гаяння часу. Він обережно, щоб не вколоти її вусами, поцілував дочку в щоку...

До спальні ввійшов навшпиньки.

На столику коло його ліжка горіла лампочка. І на якусь хвилику Федір Іполитович застиг на порозі, мимохить притиснувши руку до серця. Але якщо й защеміло воно, то зовсім не болісно.

Уперше за багато... за хтозна-як багато днів... а може, тижнів?.. Ольга лягла не на своє ліжко.

Заснув Федь швидко й твердо. Всю ніч спав, не прокидаючись, ні разу не поворухнувшись. І не прокинувся б, мабуть, о сьомій ранку в середу, якби не розбудила його Оля.

92

Ранком першого лютого Друзь прийшов до інституту за годину перед п'ятихвилинкою.

Швейцарка, відповівши на його привітання, здивовано додала:

— Вперше бачу вас такого, Сергію Антоновичу. Чи то вам весело, як ніколи, чи то ви помолодшали...

І Друзь, щоб не помітила занадто спостережлива швейцарка ще чогось, заспішив до роздягальні.

Мати так само змусила його сьогодні зникнути.

— Що з тобою, Серього? — зненацька спитала вона за сніданком. — Ліг учора пізно, виспатися не встиг, а вигляд у тебе сьогодні — неначе ти россою вмився. Невже те тобі приснилося, що я позавчора тобі втлумачувала?.. Отже, не сліпа в тебе мати?

Не відразу зміст її слів дійшов до Друзя. Спав він, мов убитий. Щоправда, прокинувшись, уже кілька разів устиг подумки повторити кожне почуте від Те.. від Тані

в передпокої і по телефону слово... І все-таки в міру того, як до його свідомості проникало материне запитання, чимраз нижче схилявся Друзь до тарілки, бо чимраз темніший ставав рум'янець на його обличчі. Невже для матері він — розгорнута книга?

Мати насмішкувато кинула:

— Чого ж мовчиш?

Через силу витиснув з себе син:

— Угу...

— Слава тобі господи! — зовсім розсміялася мати.— Поталанило, значить, моему теляті вовка піймати... Як же це сталося?

Друзь похапцем напхав собі рота: чим довше жуватиме, тим краще обдумає відповідь. Не така ж то легка річ — признатися перед матір'ю, що ще вчора його абсолютно непохитний погляд на жіночу половину людства не витримав першого ж випробування. Тим-то, розповідаючи про вчорашні події, на матір поглядати остерігався.

Не дуже вдоволено похитала вона головою, вислухавши синову плутанину.

— Смілива ж твоя Тетяна Федорівна!.. Мене на отаке не стало б. Та й батько твій не допустив би... І як же тобі не сором, Серього! Видно, любить вона тебе, отакого тухтія... Ну, а як та де будете жити? Чи й про це хай вона думає?

Знову Друзь напхав повний рот їжею.

— Нічого, бачу, з тобою не вдієш,— зітхнула мати, та зовсім не смутно.— Мов грім серед зими — отак воно для тебе... Скажи Тетяні Федорівні, щоб при першій нагоді до мене завітала. Та так, щоб тебе не було вдома. Так і скажи.

— А це навіщо? — зовсім розгубився Друзь.

— То вже моє з нею діло.

Хоч Марина Ерастівна була тепер в надійних руках, не зміг Друзь проминути жіноче відділення.

Вона вдвоє молодша за Василя Максимовича, а набагато трудніше виходила з наркозу. Лише близько півночі вона впізнала своїх рятівників.

Перше її запитання було:

— Чи послано телеграму?

А почувши від медсестри: «Ще перед операцією», — з мовчазним докором глянула на неї й обох лікарів...

У коридорі відділення була лише чергова медсестра. Вона пішла Друзеві назустріч і, не чекаючи на звичне лікарське «ну, як?», — почала здалеку:

— Все в порядку, Сергію Антоновичу. Дуже легка рука в Ігоря Федоровича. Як у Федора Іполитовича.

— Чи спала Марина Ерастівна?

— Перед ранком заснула. А вночі замучилася з нею няня. І Корнелій Аполлонович лише півтори години тому додому пішов: коли температура почала падати й хвора заснула... А кілька хвилин тому до неї заходили Ігор Федорович та Григорій Григорович, — вони трохи раніше за вас прийшли. Так Хорунжа, прокинувшись, лише Ігореві Федоровичу відповіла на привітання. А коли Григорій Григорович хотів у неї пульс послухати, обидві руки сховала під ковдру.

Що Ігор прийшов рано, — іншого Друзь од нього й не ждав. А Грицько... Виходить, знає пес, де нашкодив... І все-таки жаль хлопця: ну, як можна — отак зіпсувати собі все?

— Де вони, лікарі?

— В нашій ординаторській.

Отже, поки що все в порядку...

Легко, не спираючись на кийок, не доторкнувшись до поруччя, Друзь зійшов на третій поверх.

Орина Данилівна, його медсестра, коли він підійшов до першої палати, застережливо підняла руку й вийшла до коридора. Пошепки повідомила:

— Як ви ото пішли ввечері, він нерозбірливо побубонів іще трохи уві сні й угамувався. Спить аж досі.

— Навіть пити не просив?

— Ні. Щоб він не прокидався, я раз за разом зволожувала йому губи, скоро він починав їх облизувати.

— Кисень давали?

— Ще б пак! Як заснув, я встановила трубку в ніс, там вона й досі.

І тут все як треба. Хай же спить Василь Максимович, поки спиться. Стане йому ще всякого лиха до того, як зведеться з цього ліжка. Сьогодні й завтра одчуватиме себе, мов невправний еквілібрист на дроту між двома хмародряпами. І це — дурниця перед сьомим та десятим днями...

Будь-що треба встановити сьогодні тут прилад Віктора Валентиновича. До ночі ним орудуватиме Танцюра. І навчить керувати тим приладом Женю. Слід би обом

молодим людям допомогти, але Друзь іще не знає точно, яка саме допомога їм потрібна. А зобов'язаний він Сані й Жені чималим...

Не відразу второпав Друзь, що відбувається в жіночій ординаторській.

Ігор походжав, як позавчора ранком у кімнаті чергових: широко ступаючи і якимсь дивом не натикаючись на столи та стільці. А Грицько розвалився на стільці і з презирливим апломбом стежив за стрімкими поворотами колишнього однокурсника. На столі лежала грубенька папка, а Грицьків палець постукував по ній у такт Ігоревим крокам.

Побачивши Друзя, Фармагей помахав йому рукою.

— Земний уклін тобі, давній друже! І хай живуть славні традиції нашого курсу! Взаємовиручка — свята справа. Колись і я неодмінно виручу тебе з якогось лиха.

Очевидно, він нічого ще не знав.

Друзь заступив Ігореві дорогу.

— Що з тобою?

Ігор роздратовано обминув його. Проте, дійшовши до дальнього кутка, сів, ткнув пальцем на Грицька:

— Хай він повторить тобі те, що мені сказав... Невже й ти... ти...

Друзь сторопів.

— Що я?

— Не звертай на нього уваги, Сергійку, — з тією ж погордою мовив Фармагей. — Ігор у Донбасі таким святенником став... Допіру я розповів йому про нашу джентльменську угоду...

Друзь лишився стояти між Фармагеем і Ігорем.

— Яку угоду?

Відчуття власної вищості не збігло з Грицькового обличчя.

— Ай-я-яй! Яка ж у тебе коротка пам'ять, Сергійку! А хіба не викликав тебе вчора директор? Не розмовляв з тобою про оце саме діло?

Фармагей поплескав по своїй папці всією долонею.

Друзь обережно присів на найближчий стілець, потер собі скроні.

Так от чому так упевнено почуває себе Грицько: в його папці — записка, бач, наступних успіхів цілого інституту! Що йому тепер Хорунжа?

Друзь одказав йому стримано:

— Багато про що розмовляв зі мною Андрій Петрович.

— Не прикидайся дурнішим, ніж ти є, Сергію,— по-блажливо порадив без п'яти хвилин кандидат наук.— Я маю на увазі мою дисертацію. Щоб вона стала золотим джерелом для нашого інституту, їй потрібні деякі доповнення, що їх можна здобути в першій палаті.

Ігор уп'явся поглядом в Друзя. І скільки в його очах було болю!.. Невже він такий легковірний?

— Авжеж, про це йшла мова,— не заперечив Друзь Фармагееві.

— От і скажи своєму нерозлийводі, що ти відповів з цього приводу Каранді.

— Охоче...

Хоч і однокурсник Грицько, хоч і шкода цього дурня,— Друзя почала розбирати злість.

— Я сказав директорові, що коли Федір Іполитович скасує те, що сказав тобі й мені прилюдно в оцій самій ординаторській, то я твою дисертацію прочитаю.

— Сьогодні ти від нього це почуєш.— У Грицька навіть губа відкопилилася.— Обов'язково скасує. Адже після захисту на цій монографії з'явиться перед моїм прізвище його папаші.

Грицько ткнув пальцем на Ігоря.

— Він сам зажадав цього від тебе? — вищідив Ігор крізь зуби.

— Ну що ти! Як можна! — пирхнув Фармагей.— Я сам уклінно прохатиму Федора Іполитовича, щоб він прикрасив мою скромну працю своїм величним підписом... Отже, принципових заперечень у тебе, я гадаю, не буде,— звернувся він до Друзя.

— Звідки ж їм узятися? — невинно розвів той руками.— Хвороба Василя Максимовича — не мій профіль і не моя тема. А коли твоя дисертація справді додасть до слави нашого інституту бодай безкінечно малу величину, я буду безмежно щасливий.

Фармагей аж підвівся, щоб глянути на Ігоря через голову Друзя.

— Ну, а що я казав тобі? Ех ти, наївне теля. Адже це той випадок, коли всі за одного. Для Сергія, сам бачиш, це ясніше ясного. От і бери приклад з нього. А ти чомусь кулаками розмахався... Невже й досі не зметукував,— чи буде жити Хорунжа, чи помре, театральне мистецтво, цілком можливо, щось там і втратить, а хі-

ругія мусить дещо придбати для своєї скарбниці. Тим-то моя дисертація — ого-го яку політику можна на ній зробити, уміючи. Будь певний!.. За Хорунжу твій батько, любий мій Ігорочку, кілька секунд побушує на п'ятихвилинці, поганить мене на всі заставки: таких, як Фармагей, мовляв, у три вирви треба гнати з нашого інституту!.. А трохи згодом,— щоб було це мені останній раз. Та й по всьому!

Ігор схопився на рівні ноги.

Друзь поважно мовив до нього:

— Не забувай, Ігоре: ти ще мій підлеглий. Отож спокійно! Сядь і сиди. Ще трохи послухай, як досвідчені ординатори розмовляють про чисту науку. Набирайся розуму... Кажі далі, Грицю. Треба ж колись синові професора Шостенка ввійти в курс усього, що в нас діється і як.

Якщо й була в голосі Друзя гіркота, Фармагей її не почув. В Ігоря, на щастя, слух був тонший: він сів.

Уміння коли слід помовчати не належало до Фармагеевих чеснот. Та й ні на секунду не облишала його певність: у нинішній ситуації інститутіві він найпотрібніший.

— Слухай якнайважніше, мій любий Ігорочку,— відразу ж розпросторікувався Фармагей,— для власної користі слухай... Не такі в твого дорогого предка справи, щоб мій промах з цією актрискою позначився на долі моєї дисертації або на мені особисто. Ти глянь на Сергія. Людина він смирна, а казанок у нього на плечах не порожній. Не сам, зверни увагу, вдруге оперував Хорунжу, а підкинув її тобі. Розрахунок у нього точний: хоч з батьком у тебе не все гаразд, та не буде ж наш дід топити рідного сина, коли Хорунжу після його операції перенесуть до покійницької. А я сьогодні на п'ятихвилинці після його громів та блискавок докину кілька дипломатичних словечок: яку величезну рацію ви, Федоре Іполитовичу, маєте, картаючи мене за спробу зайвий раз показати вашу прозірливість щодо... Та ти ж сам чув учора, за що він мене періщив... Які, скажу, глибочені й широченні можливості розкривають ваші вказівки, як колишні, так і теперішні, перед кожним з нас!.. Палко любить старий, коли йому оди виспівують та бровами перед ним підлогу підмітають. А все через те, вважай, що з наукою та дослідженнями у нас до того дійшло, що без моєї дисертації інститутіві й козирнути нічим. Давні заслуги,— сам знаєш, яка нині на них ціна. Ох,

невеселий же в твого папаші завтрашній день! Ось-ось натякнуть згори: а чи не час вам, товаришу дорогий, на пенсію?

Ігор втупився в Друзя: чому ж ти мовчиш? Але той не поспішав. Ба навіть підбивав Грицька на дальше ба-зікання:

— Надзвичайно цікаво слухати тебе, Грицю. До чо-го ж ясно ти бачиш наш завтрашній день!.. Але чому вчора ввечері ти не подзвонив до клініки? Що з тобою трапилось?

Фармагей одвів очі.

— Та знаєш... Я був переконаний, що з Хорунжою цілковитий порядок. Лише на всяк випадок залишив при ній Корнелія, зіпсував хлопцеві вечір... І навіщо чергові лікарі?.. Що ж до мене...— Гри-Гри грайливо підморгнув Друзеві.— Одне слово, я — не ти. Не зразок цнотливості, а нормально грішна людина. Через те й дружини не завів. Ніяк не можу вирішити: чи потрібна вона мені? — Цього разу він пестливо погладив свою папку.— То як же, Сергійку? Поговорили ми з тобою, порозумілися, вивели цього наївного провінціала на путь істини.— Фармагей підморгнув Ігореві.— Тепер — до діла. Ти зараз візьмеш мою дисертацію?

Якийсь час Друзь зосереджено оглядав свій кийок і старався не висловити вголос не зовсім доречну, але звичну вже думку: «А замашна все-таки штука!»

Потім роздумливо мовив:

— Авжеж, під тебе не підкопаєшся. Далеко підеш, дорогий Грицю. Одного тільки не знаю: в який бік.— Він оглянувся на свого друга.— Ти, мабуть, не встиг розповісти нашому однокашникові, як зайшов до нас наприкінці операції Федір Іполитович та що сказав не лише з приводу Марини Ерастівни...

— Знаєш, Сергію,— так само роздумливо відказав Ігор.— Вчора мені шкода Гриця стало...

— Старий увечері приїздив до клініки? — сторопів Фармагей.— Та й здоровенний, мабуть, вовк здох у лісі... І що ж він казав?

— Я гадаю,— сам на себе дивуючись, звідки в нього стільки витримки, відповів Друзь,— Федір Іполитович з властивою йому експресією повторить свої міркування на п'ятихвилини сьогодні.

В очах Фармагея майнув переляк. Та мовив він майже безтурботно:

— На півхвилини менше дід бушуватиме чи на хвилину довше — мені це до лампочки. Якщо й попсує нерви, то тільки собі.— Він простяг свій витвір Друзеві.— Тримай, друже. І щоб найпізніше в п'ятницю твоя позитивна думка про це була відома геть усім. А зараз рушаймо до твого Черемашка.

І після цього тон у Друзя не змінився. Лише рука щосили стисла кийок.

— Ні, Грицю, не візьму я твій рукопис ні зараз, ні згодом. Нема в мене ні часу на нього, ні бажання. А після того як ти довів Хорунжу до повторної операції та після твоїх признань я тебе до Василя Максимовича й близько не підпушу... Ходімо звідси, Ігорє!

Цього разу Фармагей примружився.

— Даремно клеїш із себе дурня, Сергію. Ввечері все одно понесеш цю папку додому... Ну, та я добрий. Того, що ти тут набелькотав, уже не пам'ятаю. І начисто забув, про що ми тут поговорили. Так і знайте обидва.

Перед очима в Друзя попливли червоні плями. І ту ж мить охопили його чимдуж Ігореві руки. Хто знає, чи поталанило б молодшому другові втримати оскаженілого старшого, коли б не розчинилися двері й не ввійшли до ординаторської двое лікарів.

93

До конференц-залу Ігор підійшов, коли народу в коридорі було малувато, а попід стелею ще не зібралися хмари тютюнового диму. Забув, що слід би й собі накуритися, і забився до тієї самої ніші, де ховався позавчора. Тут, здається, ніщо не перешкодить подумати про свою поведінку на той випадок, коли трапиться щось несподіване.

Фармагей, ясна річ, переможцем не буде. Але ж не самотужки цей перестиглий телепень дійшов переконання, ніби методи Остапа Бендера припустимі й у медичній науці, причому діяти тут завжди треба ва-банк, бо втрачати йому, по суті, нічого, а захопити якийсь шмат можна. В студентські роки за ним нічого подібного не помічалось. Хто ж його таким зробив?.. Чимало гріхів проститься батькові, якщо справдить він свій учорашній намір і витурить цього покидька звідси. Йому б ще й Євцького здихатися...

Ігор ні разу не бачив Сергія таким оскаженілим. Навіть його залізобетонна черепашка не витримала! Та не варто йому навіть кийок бруднити об такий непотріб.

Шкода все-таки, що немає в нашій країні ні вовчих білетів, ні чорних списків на таких, як Фармагей. Навіть проходити мимо лікарень та клінік Фармагеї не мають права. А надто їхні вихователі!

Єдине, від чого можна трохи порадіти,— з Мариною Ерастівною, здається, все буде добре. Перед тим як іти сюди, Ігор ще раз заглянув до сімнадцятої: чи точно денна сестра виконує його призначення. А коли Фармагей (він приплився до палати, яку ще вважає своєю, слідом за Ігорем) спробував і собі щось промимрити, Ігор мовчки, але рішуче вивів його в коридор. Марина Ерастівна якраз прокинулася, і цей учинок Ігоря викликав у неї першу після операції посмішку.

Жаль, що не почув і не почує Фармагеевої «філософії» батько. І не зможе увияти собі, до чого ж низько впав авторитет професора Шостенка серед його співпрацівників. Навіть отой покидьок має його за ніщо!

А Фармагеева «житейська мудрість» — це не лише доведене до крайньої межі зухвальство: він достоту знає, кого можна безпечно повчати найлегшим способом робити кар'єру в науці. Він певний, що пришелепуватий, з його погляду, Сергій та вигнаний з дому батьком Ігор якщо й не приймуть його «науки», зате й не побіжать до начальства з доносом на того, з ким нещодавно працювали за одним столом в анатомічці й сиділи на одній лаві на лекціях,— надто багато в них чистоплюйства.

Вірно, не побіжать. І саме з чистоплюйства. Та й навряд чи повірить такому батько. Хоч гріхів перед наукою на ньому більше, ніж волосся на голові, чесності своєї він не розтринькав. Він навіть думки не припускає, що в його інституті влаштувала собі кубельце падлюка. Він і досі, мабуть, не второпав, що подібні до Фармагея з неба не падають,— комусь в інституті вони потрібні...

Що вчора батько був щирий, Ігор не сумнівався. Але все сказане ним — то ж під гарячу руку. А температура тієї руки — річ не певна. І, здихавшись Фармагея, батько надовго заспокоїться. Розтоптавши будяк, що на нього наступив босоніж, він не роздивиться довкола — не помітить, що таких будяків хоч одбавляй, бо є кому замість одного розтоптаного виростити букет нових. І все залишиться, як було...

Виступити з цим на п'ятихвилинці? Всього два дні пробувши тут, нічим себе не показавши, вихопитися, мов той Мартин з конопель, з повчаннями, заснованими лише на догадках та побоюваннях?

І п'ятихвилинка — не місце для отаких-о виступів.

Отже, ждати іншої нагоди, а тим часом призбирувати факти? Скільки ж часу на це піде?.. Якби й цілий день просидів Ігор у напівпорожньому конференц-залі, навряд чи додумався б до чогось путнього.

А зал уже заповнюється білими халатами.

Знову перед Ігорем розсівся Танцюра. І не сам, а з Фармагеевим помічником.

Щоправда, цього разу Танцюра вдавав, мовби до Ігоря йому ніякого діла. Та без Сергія тут, звичайно, не обійшлося: хоч і оскаженим допіру, а не забув, бач, про неспокійні сумніви свого друга. Гаразд іще, що Буда-Розальський ні від кого доручень щодо Ігоря не має: мовчки кивнув новому колезі і схилив невиспану голову на груди.

Гратися в піжмурки нічого. І Ігор доторкнувся до Танцюриноного плеча.

— Вам, я бачу, дуже сподобалась роль мого ваде-мекума.

Танцюра розгледів, який в Ігоря невеселий вигляд, і признався:

— Очевидно, Сергія Антоновича непокоїть те саме, що й вас. Він велів мені час од часу нагадувати вам: «Не сьогодні». І я, попереджаю, буду нагадувати вам це, тільки-но побачу, що вам гаряче на стільці сидіти.

Ігор зрадів:

— Отже, ви й після вчорашнього вірний його джура?

Сашко кивнув.

— Ви ж самі сказали мені, що все відтепер залежить тільки від мене.

В залі начебто посвітлішало. Ігор всунувся зі своїм стільцем поміж обох молодших колег.

— А Корнелія Аполлоновича взяли собі на підмогу?

Танцюра поправив свою шапочку.

— Ні... Тут я чогось іще не розкумекав. Сергій Антонович порадив посадити Корнелія поблизу від вас. Сказав, що вам обом слід один до одного призвичаїтись... Навіщо?

Самі собою розправилися в Ігоря плечі. Виходить, і після сутички з Фармагеем Сергій переконаний, що

вчора його вчитель слів на вітер не кидав. Тим-то й подбав недавній рак-самітник, щоб ті, хто допоміг і ще допоможе йому в боротьбі і за Василя Максимовича, і за Марину Єрастівну, і за самого Федора Іполитовича,— подбав, щоб вони зустріли сьогоднішній день у тісному гурті.

І все-таки на протязі цієї п'ятихвилинки настрої Ігоря не раз то, мов ракета, злітав високо вгору, то стрімголов падав.

Перше падіння настрою почалося водночас із появою батька. Вона, ця поява, нічим, по суті, не відрізнялася від того, чому Ігор був свідком учора й позавчора. Так само щільно причинено двері. Тим же відсутнім поглядом обведено усіх. З тими ж невиразними кивками й короткими фразами до вибраних пройдено від дверей до президійного стола. Так само поспішно вшухав у залі шум. І навіть Сашко прошепотів ледве не те ж саме:

— Гм... Сьогодні ми не в гуморі.

І невже трохи не всім присутнім байдуже, що й сьогодні професор спокійний, «мов пульс покійника»?

Тією самою раз назавжди встановленою інтонацією місцевий Юпітер привітався з присутніми й недбало кинув черговому лікареві:

— Прошу.

Доповідь тривала не більше хвилини: лише двома рядовими подіями відзначено минулу ніч. Перша — привезено хворого з ущемленням пахової грижі. З поданням йому допомоги не можна було баритися. Але в операції не було нічого особливого. Що ж до Хорунжої, про неї краще розповість той, кому довелось робити їй операцію.

Слухаючи, Ігор побачив Фармагея. Сидів він в останньому ряду поруч досить молодій лікарки (здається, тутешнього фтізіатра) і щось їй нашіптував. Лікарка мило посміхалася. Одне слово, анінайменший докір Грицькового сумління не потривожив.

Ще не вимовив черговий лікар останнього слова, а батько, знайшовши поглядом Сергія, кинув:

— Так що там у вас?

Сергій з вельми зосередженим виглядом замалим не слово в слово повторив учорашні відповіді Ігоря батько-

ві, доповів про стан Хорунжої цієї хвилини й закінчив кількома порадами тому, хто поведе цю хвору далі.

Прислухалися до нього уважніше, ніж до чергового. Ще б пак, три дні підряд на п'ятихвилинках на всі лади повторюється прізвище пораненої артистки. Чимало голів завертілось, шукаючи її лікаря: саме ж на нього напустився вчора тутешній громовержець, а закінчилося це ледве не катастрофою! І чому оперували поранену Друзь та щойно прибулий стажер?

Фармагей одхилився від сусідки й геть байдужим поглядом втупився в стелю: подумаєш, мовляв, подія...

Але не від цього, а від батькової поведінки впав Ігореві настрої. Як і позавчора, начеб обійнятий чимось далеким од того, що відбувалося в конференц-залі, професор ні разу не підвів голови. Щось недбало вимальовував олівцем прямо на зеленій скатертині стола. Не дочув, як замовк Сергій. Аж коли в залі почали порипувати стільці, він, не відриваючи погляду від скатертини, неголосно спитав:

— Чи є запитання?

І хоч у професоровому голосі ніщо вибуху не віщувало, в залі знову стало тихо. Автоматично, сказати б, спрацювала закореніла звичка: вперед не вихоплюватися, чекати, поки тон подальшому завдасть Федір Іполитович.

Ігор нетерпляче засовався на своєму стільці.

Одразу ж на його коліна лягло дві руки: Сашкова й Буди-Розальського. Сашко пошепки нагадав:

— Ігоре Федоровичу, не забувайте: запитання головним чином будуть до вас: оперували ж ви. Тож підготуйтеся... А тиша буває перед бурею. Тож побережіть себе для бури.

Аж он коли батько оглянув спідлоба перші ряди й усе тим же невиразним півголосом констатував:

— Отже, ні запитань, ні зауважень, ні тих, хто хотів би щось сказати... Нічого екстраординарного, мовляв, не сталося...

Навіть позавчора батько не був такий байдужий. Отже, має-таки рацію Грицько: все, чого досяг Сергій за два дні несамовитого напруження, от-от полетить шкереберть.

Ігор уже подався вперед, щоб підскочити. Але звівся Михайло Карпович Ляховський. Він поторгав свою донкіхотську борідку й почав не дуже впевнено:

— Не в тім справа, Федоре Іполитовичу, що нема ні запитань, ні думок. Мені, наприклад, не все ясно в повідомленні колеги Друзя.— Він був зібрався знизати плечима, та, піднявши, забув опустити їх.— Власне, я нічого не зрозумів. Вчора ми чули запевнення ординатора сімнадцятої, що стан пораненої з його палати такий, ніби невеличке запізнення з застережними засобами ніяких ускладнень у неї не викличе. Те ж саме ми почули й після нашого огляду Хорунжої. Те ж саме, нарешті, в іще категоричнішій формі я почув од того ж таки ординатора ввечері, коли ми обое виходили з інституту.— Скидалося на те, що Ляховський старанно уникає називати Грицькове прізвище.— А через три години після цього Хорунжу знову кладуть на операційний стіл. І сьогодні ми чуємо: якби її прооперували на годину пізніше, навряд чи дожила б вона до ранку... Хай ординатор сімнадцятої розповість: як таке могло статися у хірурга, який готується до захисту кандидатської дисертації? Чому Хорунжу оперує не він і не той, кому доручають подібні операції, а доктор Друзь? І це ще не все. Я змушений поставити питання ширше: яка різниця між земською лікарнею в глухому селі сорок років тому й нашою клінікою? І що діється тут за вашою й моєю спинами, Федоре Іполитовичу?.. Я розумію, такі запитання не для п'ятихвилинки. Та я буду наполягати на ньому!

Мабуть, Михайло Карпович не часто виступав на ранкових нарадах з такими довгими промовами. Дивно було присутнім, що цей заглиблений у суто теоретичні дослідження старший науковий працівник раптом так гостро відгукнувся на не такий уже й катастрофічний перебіг у добре, здавалось би, вивіреному механізмі.

Всі голови повернулись до нього.

А коли Михайло Карпович сів, ті ж таки голови повернулись до професора: на прямі запитання повинні надійти такі ж прямі відповіді.

Хоч і піднісся в Ігоря настрій, не зникло побоювання, що зараз розпочнеться спектакль на зразок учорашнього.

Батько неохоче відсунув стілець, поволі підняв голову... і куди поділося з його голосу почуття власної вищості?

— Законні запитання... Що ж, я не від того, щоб часом і на п'ятихвилинці поговорити не лише про хвороби, а й про те, чи точно ми уявлямо, що до чого,— чи наука

для хворих, чи хворі для наших експериментів... І про це нам з вами, Михайле Карповичу, в першу чергу слід було б сказати. І Самійлові Овсійовичу... Та щоб наші слова були для всіх абсолютно ясними й точними, я прошу Сергія Антоновича зробити деякі додатки до свого повідомлення... Розкажіть же, Сергію Антоновичу, що ви застали в сімнадцятій палаті, прийшовши сюди вчора ввечері.— І професор пояснив присутнім:— А прийшов сюди доктор Друзь не в іншій справі, а саме до Хорунжої... Потім надамо слово й ординаторові сімнадцятої. Йому, я гадаю, є що сказати.

Ні, не звик Ігорів батько виступати на п'ятихвилинках з промовама, які тривали б понад кільканадцять секунд. І ніколи він не ділився з підлеглими своїми роздумами.

Несподіваним це непоспішливе роздумування вчителя було й для Сергія. Ніяково, мовби пробачаючись перед усіма, що змушений сказати й те, про що волів би взагалі не згадувати, він заговорив зовсім тихо. Але, ні разу не збившись, не пропустивши й такої дрібниці, як позичання Будую-Розальським десятки на таксі, розповів про все, з чим довелось йому зустрітися на короткому шляху від вхідних дверей до професорової операційної.

Тільки-но почав Сергій, а чиясь голова вже завертілася й заспокоїлась, лише знайшовши Фармагея. І незабаром мало зосталося в залі таких, хто не поцікавився б, де сидить та як почуває себе завжди самовпевнений і пиховитий Григорій Григорович і чому в його вигляді з'явилось щось жалюгідне.

Не зовсім так, як до цього всі звикли, поведився й професор. Він ні разу не нахмурився, зате пильно спостерігав, як сприймають присутні Сергієву розповідь. Часом у нього здригалися брови: те, що Сергій оволодів увагою присутніх, було, мабуть, для нього несподіванкою. Проте він двічі кивнув, стверджуючи сказане Сергієм. Коли ж Сергій назвав Євельського, а той був шарпонувся, щоб збити його ущипливою реплікою, батько рішучим жестом стримав свою «ліву руку». І настрої Ігоря почав підноситися.

А коли Сергій закінчив, професор владно показав йому на стілець неподалік себе. І кинув у залу:

— А ви, ординаторе Фармагей, не примушуйте нас ждати.

Грицько все ще сподівався, що гроза його обмине. Спершу він розіграв невеличкий мімоетюд: здивовано подивився на найближчих сусідів: а чи не скажете ви мені, люди добрі, до чого тут я й що саме маю казати? Потім невинно спитав:

— Можна звідси?

— Ви зле себе почуваете? — озвався професор владно-жартівливим тоном, мов до хворого:— Навіть сюди вийти не можете?

Коли б отаке спіткало Ігоря, коли б довелось йому йти через весь зал, відчуваючи на собі понад сорок пар то збентежених, то спантеличених, але ніяк не співчутливих поглядів, він одразу повернув би до дверей, і тільки його й бачили б...

А Фармагей впевнено підійшов до стола й здивовано низнав плечима.

— Далєбі, не знаю, з чого й починати... Мабуть, усе так і було, як доповів зараз колега Друзь. Применшити він іще може, а перебільшити — такого я за ним не помічав.

Він оглянувся на професора: чи помітив той його широкий жест щодо Сергія?

Але професор стежив за залом.

— Щодо Хорунжої, то я зробив геть усе, що мені вчора рекомендовано,— почав свою доповідь Фармагей.— І о п'ятій вона почувала себе не гірше, ніж о півдні. Я мав усі підстави гадати, що процес зупинено... І ніхто не кидав цю хвору напризволяще. Коло неї залишився мій помічник, досвідчена медсестра, няня. Я вже не згадую чергового лікаря... хоч, власне, саме він повинен давати тут пояснення...

Професор докірливо похитав головою.

— Ви, очевидно, не знали, як пізно ввечері в понеділок, після цілоденного й аж ніяк не спокійного чергування, після складної операції ваш не дуже давній однокашник Друзь пройшов півтора кілометра до телефону-автомата, щоб довідатися, як чуває себе відомий і вам Черемашко. Я гадаю, коли б ви знали про цей випадок...

— Я неодмінно скористався б з такого прикладу,— підхопив професорову думку Грицько.— Можете не сумніватися в цьому, Федоре Іполитовичу!

Професор осміхнувся.

— А самостійно так і не догадалися?.. Одначе використати не тільки Хорунжу, а й хворого того ж таки вашого однокашника для своєї так званої дисертації,— на такий здогад, вас, скільки мені відомо, стало. Що ж, геній, як кажуть, бере своє там, де його знаходить... Тоді розтлумачте мені, будь ласка, одне. Після того, як ви пішли звідси вчора, ані одної думки про вашу небезпечну хвору у вас не з'явилося і ви сюди не подзвонили. Чому так сталося? Чому це за вас зробив ваш однокашник? І не тільки подзвонив. Він врятував вашу хвору від смерті. А вас од ганьби... Чому ж ви йому навіть спасибі не сказали?

Фармагей покірно схилив голову: цю провину, хай уже так, він ладний визнати.

Та хоч і було то явне фарисейство, у батька воно не викликало ніякої реакції. Він взагалі поводився більше ніж дивно. До Грицька він звертався з таким безстороннім виглядом, мовби ніщо в Грицьковій поведінці не тривожило його й не обурювало.

Ляховський гостро вигукнув:

— Тепер мені все ясно!

Холодно знизавши плечима, немов зостався він до всього байдужий, Ігорів батько знову звернувся до присутніх:

— Чи будуть іще запитання? — Та не почекавши й кількох секунд, дивлячись поверх голів тих, хто сидів у конференц-залі, кинув Фармагееві: — Можете йти на своє місце.

Настрій в Ігоря полетів униз, мов каменюка з крутої гори. Не тому, що на професорове запрошення ніхто не відгукнувся. Де вже тут запитувати, а тим паче виступати. Це ж уперше Шостенко-старший вирішив був продемонструвати, що й він часом не цурається демократизму. Та хто тут йому повірить?

Проте наступної миті Шостенко-старший рвучко звівся, з силою поклав долоні на стіл. Мигнула-таки в його очах блискавка — та, що віщує похапливе наближення шквалу. І все-таки професор і після блискавки не втратив свого протиприродного спокою. Лише легка іронія почала пробиватися в його голосі:

— Ні думок, ні оцінок. Ніхто не знає, що думати. Всі ждуть, коли я задам тон обговоренню... Вам чого?

Це зненацька схопився Буда-Розальський.

Він трохи зблід. Та не відвів погляду від глави цього мовчазного колективу.

— У мене до вас прохання, Федоре Іполитовичу. Воднораз це й моя оцінка даної події... Прошу мене увільнити від роботи в інституті.

Усі в залі спантеличено обернулися до нього.

Сашко аж підскочив.

Сторопіло витріщився на Корнелія й Ігор. Це ж зовсім нісенітна заява! Тим більш нісенітна, що Сергій допіру так похвально відізвався про його участь в операції.

Навіть професор Шостенко не враз зрозумів, що це означає.

— Чому саме вас? — спитав він. — Ви не відділяєте себе від свого ординатора? Вважаєте, що за вчорашнє мусите відповісти разом із ним?

Корнелій Аполлонович зітхнув якомога глибше й випалив:

— З доктором Фармагеем я працюю близько півроку й уже почав забувати те, з чим випустив мене медичний інститут. Учора ввечері — спасибі Сергію Антоновичу — я вперше відчув себе на щось придатним. Бути на побігеньках у такого ординатора, як мій, я не можу й не хочу. Заяву про звільнення за власним бажанням я подам зараз же після п'ятихвилинки.

Ігор здригнув: раптом на весь голос зареготав Танцюра. І де-не-де в залі залунав сміх.

Осміхнувся й батько:

— Працювали разом з людиною, яка написала дисертацію й нічого не придбали від неї? Такому важко повірити... Тепер у нас чотирнадцять молодих хірургів. І я переконаний, що кожний з них заздрить вам. Я охоче піду їм і вам назустріч.— Шостенко-старший звернувся до залу:— Прошу зголоситися тих, хто хоче помінятися з цим невдоволеним юнаком місцями.

Разом з батьковими забігали по залу й очі всього старшого покоління хірургів. Лише Самійло Овсійович кам'яною статуєю сидів у першому ряду, націлившись своїми скельцями на професора.

На більшості молодих облич з'явився той вираз, що його легко визначити двома словами: нема дурних. А звідкись із глибини залу долинуло мрійне:

— Якби до Сергія Антоновича...

Професор рвучко закинув голову. Почав він, щоправда, без гніву. Але й не миролюбно.

— Тепер все ясно й мені. А вам, ординаторе Фармагей?

Той не відгукнувся. Сидів, підперши підборіддя кулаком, ладний терпляче прийняти геть усе, чим обдарують його сьогодні доля й професорів норів.

— Що ж, мовчання — ознака згоди,— не став налягати професор.— Тоді все подальше для вашого, дорогий Самійле Овсійовичу, протеже великою несподіванкою не буде. Залишати Фармагея в сімнадцятій, ясна річ, не можна. Він здасть палату негайно після п'ятихвилинки тому, хто перебрав на себе відповідальність за кинуту напризволяще хвору. Думаю, що решта хворих Фармагея не дуже за ним сумуватиме... А вас, юначе, такий варіант влаштовує?

Це запитання адресувалося до Буди-Розальського.

Корнелій Аполлонович усім тілом повернувся до Ігоря.

На одну лише мить завагався Ігор: не з тих цей незугарний молодик, кого він охоче взяв би собі в помічники. А втім, хіба він такий уже й безнадійний?

Ігор кивнув.

— Прошу вас, Федоре Іполитовичу,— відповів Буда-Розальський науковому керівникові,— вважати, що я звертався до вас лише з оцінкою, а не з проханням.

А сів з таким виглядом, немов з честю виконав свій нелегкий обов'язок.

Ще напруженішим стало чекання бурі. Ждав її й Ігор. Тому проголошення науковим керівником свого рішення буцімто між іншим, без громів і блискавок, справило враження якщо не наглого підземного поштовху, то пострілу без попередження.

У залі запала тиша.

Танцюра отетеріло моргав очима. Сергій чи то потирив собі скроню, чи то прикривав лице рукою. Дехто в залі зіщулився, дехто відкашлювався...

Аж ось у першому ряду важко звелася обтічна постань Самійла Овсійовича.

— Два слова, Федоре Іполитовичу!

Шеф насторожено скинув на нього очима.

— Прошу...

Євецький почав так, щоб кожна його інтонація долинула до найдальшого кутка конференц-залу:

— Чи не здається вам, шановний Федоре Іполитовичу, що в цій події належало б розібратися докладніше.

А рубати з плеча, коли все обійшлося... Я, наприклад, вважаю, що покарання, яке пропонуєте ви...

— Це не покарання, Самійле Овсійовичу,— буцімто добродушно перебив його професор.— І я не пропоную. Щодо Фармагея, то в армії — ви повинні це пам'ятати — це зветься так: цілковита невідповідність до службового становища. Моє рішення — прямий висновок з цього.

Та він бачив: те, що ясно йому, багатьом у залі яким ще не стало, бо з таким стриманим професором Шостенком більшість присутніх зустрілася чи не вперше. Тому ще раз із кривим усміхом оглянувши своїх підлеглих, Федір Іполитович знову зупинив погляд на «лівій руці».

— Сам я стояв і завжди буду стояти на тому, що в нашому колективі (колективі не просто лікарів, а насамперед дослідників) чиновникам од медицини місця бути не може. До речі, мені не раз доводилося чути, як таку ж думку висловлювали своїм підлеглим і ви, Самійле Овсійовичу. Чи ви кидали це на вітер?.. Минулі дві доби показали, що Хорунжа була для Фармагея всього-на-всього об'єктом, який може додати до його так званої дисертації кілька потрібних штрихів. Між іншим, позавчора приблизно так само ставилися до Черемашка й ви, і відтоді ставлення ваше до нього не змінилося. У всякім разі, ви про це й словом не обмовились... До того ж вам краще, ніж будь-кому, відомо, що теоретична й практична цінність Фармагеевої писанини — нуль. Я стверджую, що писав її не науковець, навіть не лікар, а підлабузник, якому наплювати на хворих і на науку.— Несподівано Ігореві здалося: гірким став усміх його батька.— Можливо, я несправедливий до Фармагея: я ще й сьогодні перебільшую його таланти. Припускаю, його слід покарати суворіше. Та на перший раз дамо йому можливість добре про все подумати... Ви хочете щось сказати, Самійле Овсійовичу?

Євеський весь час намагався перепинити професора: він нетерпляче переступав з ноги на ногу. Та надто незвичною була професорова стриманість. І «ліва рука», не вимовивши й слова, сів.

Професор глянув на годинник і заспішив:

— Хочу думати, що найдоцільніше сімнадцяту палату доручити тимчасово, до видужання Хорунжої, як я вже сказав, тому, хто оперував її вчора, тобто..

— Ах он воно що!..

Проспівав це, здається, той же Євещкий.

Цього разу ще яскравіше блиснули батькові очі. Але й цього разу грім не загуркотів: сьогодні Шостенко-старший добре-таки загнуждав свою вдачу.

— Так, моему синові,— виразно potwierдив він.— А кого б ви порекомендували, Самійле Овсійовичу? Справді, серед наших ординаторів є такий, хто знає стан Хорунжої краще за мого сина. Але ж у вас язик не повернеться його назвати.

Нараз схопився Михайло Карпович.

— Я протестую!— мало не заволав він.— Накидати таку відповідальність на стажера, що не пробув у нас і трьох днів,— та як це можна, Федоре Іполитовичу! Адже поранення, ускладнене запаленням очереви-ни...

— Про все це я подумав,— зупинив його професор, і очі його примружилися.— І дивуюсь вам, Михайле Карповичу. Ви за Друзя? По-вашому, мало йому Черемашка? Ви так вірите в нього, що віддали б йому всіх наших тяжкохворих?.. Ну, ні. Спершу подивимось, як він впорається з Черемашком. А коли вже мій синок, ні в кого не спитавши, не побоявся встряти в цю історію, то хай перебирає на себе всі гріхи свого попередника по сімнадцятій палаті. Чи, по-вашому, досить з нього ролі півня, що прокукурівав, а там хоч і не розвидняйся?.. І спробуйте лишень, Михайле Карповичу, потурати йому бодай у дрібничках!.. Краще допоможіть мені якнайповніше використати моє батьківське право: питатиму з нього вдвое, втрое більше, ніж із будь-кого із тут присутніх. Він це відчує вже на завтрашній п'ятихвилинці... А тобі це ясно, Ігоре?

Ігор звівся, щоб одказати офіційно й коротко: «Так, професоре». Більшого від нього й не вимагалось. Але більшість присутніх надто уважно спостерігало за ним, а окуляри «лівої руки» переможно поблискували. Лише Танцюра та Буда-Розальський щиро раділи цьому несподіваному для них повороту в долі не набагато старшого колеги.

І Ігор сказав:

— Я не вважаю, що гріхи ординатора Фармагея — лише його особисті гріхи. Він такий, яким йому дозволялося бути. Що ж до мене, то тимчасове призначення мене до сімнадцятої я вважатиму за вступний іспит на право стажувати у вашому колективі, товариші. Чим

трудніший він буде, цей іспит, тим краще. Ну, а потурати мені я сам нікому не дозволю.

Тепер усі здивовано оглядалися на Ігоря: отак дякувати нашому найвищому шефу за довір'я,— та ти що, друже, чи при своєму розумі?

А найнесподіванішим було те, що шеф начебто нічого не чув і не бачив. П'ятихвилинку він закінчив у цілком мирних тонах:

— На сьогодні все... Обхід почнеться точно о пів на десяту. Побуваю лише там, де моя присутність конче потрібна. Отже, кому не терпиться показати мені своїх хворих? — У залі піднялося кілька рук.— Гарзд... Зараз же по обході прошу зайти до мене тих, за ким закріплено теми цього року, вислухаю звіти про стан роботи над ними. Після цього прийму завідувачів кабінетів та лабораторій. Завтра — тих, ким керує Михайло Карпович. Післязавтра — ординаторів чоловічого відділення... І останнє: обхід почнеться з першої палати. Запрошуються всі наукові працівники й ординатори.

95

Як завжди, поважно, в супроводі обох своїх «рук», вийшов професор із залу. Слідом за ними вибіг Фармагей. Швидко спорожнів увесь перший ряд — старші наукові працівники, завідувачі лабораторій...

Отоді й почали зводитися ординатори та їхні помічники. Але ніхто з залу не поспішав. Утворилося кілька групок, і від кожної полинув до ніші шум голосів — не так здивованих, як спантеличених. Небувала ж бо подія: п'ятихвилинка минула без громового гуркоту, а суд наукового керівника відбувся швидко, проте аж ніяк не милостиво.

Не по собі було й Ігореві. Може, й почав старий переходити на інші позиції. Але який важкий то буде перехід! Скільки разів оступиться батько й спіткнеться?..

Танцюра зірвав з себе шапочку, скуйовдив волосся і признався:

— То все було ясно, а тепер...— Він труснув головою.— Та й круто ж повернуло нашого шефа. Але куди?

Буда-Розальський усе ще був блідий. Хоч і вмів він володіти собою, та не легко, мабуть, було йому коритися фундаментальному авторитетові місцевого великого ма-

гістра та сприймати, як належне, зухвалу байдужість свого керівника геть до всього, крім, звичайно, власної кар'єри та любовних пригод. Отож незворушний вигляд — єдиний у Корнелія сякий-такий засіб самозахисту. І хоч ясно тепер, чому Сергій радив йому триматися поближче до Ігоря, ще й досі не зміркував він, як же поводитися йому з новим патроном.

Доторкнувшись до юнака, Ігор сказав:

— Ну що ж, Корнелію Аполлоновичу, ходімо до сімнадцятої. Допоможіть мені розібратися в її особливостях.

Буда-Розальський відповів, не піднявши очей на Ігоря:

— Я думаю... я гадаю, що хворі й медперсонал не будуть... е-е... засмучені такою зміною... Решта особливостей вам уже відома. Що ж до мене...

Рука Ігоря лягла на юнакове плече.

— Які перед нами поставлено вимоги, ви чули. Для мене це означає, що сімнадцята мусить бути найкращою палатою не тільки в жіночому відділенні. Якщо й ви хочете того ж, ми легко знайдемо спільну мову.

Так і не глянув Буда-Розальський на свого нового патрона. Мовчки підвівся. Стараючись не поспішати, попрямував до дверей. Але що ближче підходив до них, то рожевішими ставали його вуха, то прудкішою хода.

Проводивши його поглядом, Танцюра тихо почав:

— Він відповість вам, Ігоре Федоровичу, ділом, а не словами... До вчорашнього вечора я так само вважав, що цей хлопець і його повелитель — обое рябое. А вчора... Він не за пульсом у Марини Ерастівни стежив, а священнодійствував... Хіба ви не помітили, які в нього сьогодні покусані губи? То він за вас та Сергія Антоновича вчора та тут перехвилювався... Вчора, після операції, я з ним трохи порозмовляв. Наслухався, в якому чорному тілі тримав його Грицько... Про те, щоб піти з нашої клініки, не сьогодні спало йому на думку.

Час рушати звідси й Ігореві: перебрати сімнадцяту треба негайно. Шкода тільки, що за цим не зможе Ігор побувати на «загальних зборах» у першій палаті.

Підвівшись, він узяв Танцюру під руку.

— Ходімо, Сашо. А те, що ви сказали про Корнелія, хіба не рекомендація на його вступ до нашого колективу? Іздити на ньому верхи я не збираюсь. Та будьте і ви йому другом.

Танцюра на мить замислився.

— Про це мене не треба просити... Здається мені, Ігорє Федоровичу, ваш батько збирається лягати на новий курс. Так от — чи не гадаєте ви, що станеться це тим скоріше, чим міцніший буде наш невеличкий колектив?

Ігор потиснув йому лікоть.

— Це й моя думка... Отже, від учорашнього вашого упередження щодо Сергія нічого не лишилося?

Мигцем промайнуло в Танцюриних очах щось схоже на смуток.

— То зовсім інша справа...

Ігор обняв його за плечі.

— Все буде добре, Сашо. Свого ви доможетеся, якщо почуття ваше щире... Думаю, що не порушу чужої таємниці, коли скажу вам: найближчими днями весь наш колектив погуляє на Сергієвому весіллі... Вам од цього, боюсь, легше не стане: суперників у вас і без Сергія донесхочу...

Занурений у свої переживання, Танцюра промовчав.

Коли Ігор піднімався на другий поверх, на сходах дорогу йому заступили ті двоє лікарів, що ввійшли до жіночої ординаторської неслухної хвилини.

Один з них, з уже срібними скронями, був років на десять старший од Сергія. Другий — у круглих, дещо старомодних окулярах — приблизно одного віку з Ігорем. В ординаторській вони й двома словами з новим колегою не перемовилися, до того було їм ніяково. Зовсім же не важко догадатися, що за «товариську суперечку» перепинили вони своєю появою.

Тепер старший підступив до Ігоря з простягнутою рукою й такою широкою та відвертою посмішкою, — не могла приховуватися за нею нещирість. Схопивши Ігорєву руку, він чимдуж потиснув її.

— Нам треба познайомитися ближче, Ігорє Федоровичу. Тематично ваша й наші палати різняться мало. До того ж ми й найближчі сусіди. Я орудую у вісімнадцятій, мій друг — у шістнадцятій. Дещо ми про вас знаємо. І вважаємо, що нам слід дещо вам порадити... Як ви гадаєте, — звернувся він до Ігорєвого ровесника, — чи досить сказаного мудрому?

Молодший колега потвердив:

— Навіть забагато. Щоб у вас усе було добре, приймаючи палату, найпильніше перевірте документацію на кожну хвору. Можливо, там усе в порядку. Але... Буде краще, коли ви це знатимете точно.

Увійшовши до себе, Федір Іполитович з силою прихилив двері. І хоч незакріплений язичок англійського замка ляснув досить гучно, штовхнув ті двері плечем: чи як слід вони замкнулися? Пересвідчившись, що ніхто до нього не вдереться, професор дозволив собі звести дух і почав, не хапаючись, перемеряти свій закапелок удовж і впоперек: шість кроків туди, шість кроків назад.

Він не впізнавав самого себе.

Ледве не півгодини втримувався від того, без чого не минала ані одна п'ятихвилинка. Жодного гострого слова. Жодного прикрого жесту. Ба навіть не дозволив собі на будь-кого роздратовано глянути!

А хіба не заслужив Фармагей, щоб од цього собачого сина й цурки не зосталося? І до чого ж не терпілося grimнути на отого підстаркуватого езуїта, та так, щоб і поворухнутися він не смів... та приймав на свою адресу кожне почуте слово!

А Ігор...

Батько, можна сказати, через самого себе переступив, надав синові можливість показати себе всім з найкращого боку. А він,— Фармагей, бач, не такий уже й винуватий: його таким тут виплекали... Ще й твердого ґрунту не відчув під собою, а вже заходився викидати старі свої коники!

І нікого це не обурило. Всі поводитися так, ніби це їх зовсім не обходило... або згоджувалися з Ігорем...

Щоправда, суперечки на п'ятихвилинках — явище тут винятково рідкісне. Так уже здавна повелося, що висловлюються лише науковий керівник, його «руки» вряди-годи вихоплюється зі своїми туманними зауваженнями Каранда, а решта інколи, для годиться, задають незначні запитання. Добре налагоджений і вивірений механізм працював без перебоїв і точно виконував волю того, хто стоїть за пультом управління.

По суті, не було перебоїв і сьогодні.

Чому ж тоді впала в око загальна байдужість до того, що Фармагея замінено за явно сімейственным принципом? Невже й справді не колектив це, а механізм, в якому просто-напросто замінено недоброякісну деталь?

Усе, як виявляється, збілося в такий клубок, що його так скоро не розсмикаєш...

Кілька разів перемірявши свій тісний службовий кабінет, з деяким дивуванням Федір Іполитович звернув увагу на те, що перед очима нічого не пливе (й у конференц-залі не пливло!). Так само не метушиться він між стінами, а рівномірно походить. Не дається взнаки серце. Не спотикаються одна об одну думки. І само собою міцнішає переконання: коли й залишиться хтось невдоволений вигнанням Фармагея, то тільки Самійло. Адже Фармагей сам себе вигнав звідси. А раніш це не сталося тому, що професор Шостенко знав про цього ординатора тільки одне: він пише дисертацію.

Отже, за якусь хвилину-дві неодмінно приблизить сюди Самійло. Ні, не Фармагея він рятуватиме, а свою шахрайську вигадку. Він розраховував на те, що дисертацію з благословіння члена-кореспондента Академії медичних наук ніхто, крім слухняних офіціальних опонентів, не прочитає...

Гаразд, хай Самійло приходить!

А таки зовсім непогано виступив сьогодні Ігор. За ці три роки він майже не змінився. Але в своїй Собачівці він придбав куди надійнішу зброю, ніж його колишня «усна агітація». І добре продемонстрував її вчора ввечері. Блудний син не злякався, не знітився, почувши, що буде тут йому важче, ніж будь-кому. Хоч і знав, що вже сьогодні обступить його стільки справжніх і придуманих батьком труднощів... І якщо не зігнеться Ігор, не зломиться...

Якби він тільки знав, як зичить йому цього батько!

Щодо своєї «лівої руки» Федір Іполитович не помилився. Ще й на свій незвичний спокій, на дивовижну ясність думок не намиливавсь, а в двері вже постукали. Та так вимогливо, як уміє стукати лише Самійло Овсіювич, коли йому припече.

Розмова з ним ніякого вдоволення Федорові Іполитовичу не завдасть. Спокійніше було б не відповідати на

стукіт. Натомість професор рішуче звівся, відімкнув двері й розчехнув їх навстіж.

Самійло Овсійович увійшов із широкою усмішкою авгура. А означала вона: щойно сказане на п'ятихвилинці й учора телефоном — це, так би мовити, про людське око... або наслідок того, що професор сьогодні не в гурмі; а всі, мовляв, справи, як і раніше, будуть вирішуватися саме тут, у схожому на ігуменську келію кабінеті, віч-на-віч з ким треба.

Не дожидуючись запрошення, навіть не почекавши, поки шеф сяде, Євцький вмотивувався в кріслі по цей бік стола. І відразу ж почав з учорашнього:

— То що ж ми, дорогий Федоре Іполитовичу, зробимо з дисертацією Фармагея?

Двері Федір Іполитович лише прихилив. Проїшов за стіл, демонстративно обминувши крісло проти Євцького, й натиснув кнопку дзвінка. Мовчки почекав, поки з'явилася дівчина з канцелярії. Запропонував їй місце, поклав перед нею аркуш паперу та олівець. І тільки тоді кинув своєму другому «я»:

— Ви не поспішаєте? Тож дозвольте мені спершу покінчити з цією неприємною справою.

І почав диктувати проект наказу про звільнення Фармагея.

Геть байдуже було йому, як ставиться до цього проекту керівник розвінчаного дисертанта, — ні разу не глянув у його бік.

Продиктувавши, звелів канцеляристу:

— Негайно переписіть на машинці й однесіть Андрієві Петровичу на підпис. Потім знайдіть обох названих у наказі лікарів: хай ознайомляться й розпишуться. Другого попередьте від мого імені: я вважаю, що він уже приступив до виконання обов'язків ординатора. Про хворих у сімнадцятій доповідати мені під час обходу мусить він.

І тільки потому, як канцеляристка пішла, професор звернувся до Євцького:

— А тепер я до ваших послуг.

Авгурів усміх не зблякнув. Ледь-ледь — сказати б, символічно — схиливши перед шефом голову, Євцький ніби підписався під його словами:

— Ви зробили саме те, що даної миті треба... Коли Андрій Петрович підмахне ваш папірець, це буде доброю наукою для Фармагея. Ну, звичайно, йому потрі-

бен певний час, щоб як слід подумати про свою поведінку і водночас привести дисертацію до християнського вигляду. Про це подбаю і я, будьте певні... Тижня йому малувато. Хай відлучення його від інституту триватиме днів з десяток. Одне слово, десь усередині лютого ви, я гадаю, зважите на його щире каяття... а наприкінці березня відбудеться захист. Ви ж розумієте, зволікати з цим не можна.

Єзуїтська дипломатія Євещького в тому й полягала, що він одразу і в усьому згоджувався з шефом, а потім поволеньки, непомітно підсовував йому свої міркування.

Сьогодні Федір Іполитович нібито не почув свою «ліву руку». Перед ним уперше постало запитання: як же сталося, що всі більш-менш обдаровані його вихованці й співпрацівники, крім Михайла Карповича й... так, і Сергія... один за одним облишили його, а найближчим став той, хто завжди був мішенню для загальної іронії, на кого ніхто надій не покладав, хто вмів лише сні золоті навіювати?..

Не відбилося на усміху Самійла ні шефове мовчання, ні те, що шеф так і не сів — нерухомо стовбичив коло свого крісла. І Євещький заговорив знову, бо був певний, що шеф кінець кінцем зробить так, як його «ліва рука» йому підкаже:

— Ви не будете заперечувати, якщо я заходжуся коло цієї справи негайно? — Він навіть підвівся. — Насамперед перевірю, чи не затримав директор наказу, чи передав Фармагей палату вашому Ігореві. Попереджу Фармагея, щоб кілька днів ним тут і не пахтіло. Ну й обережненько натякну: від нього самого, мовляв, залежить, щоб звільнення обернулося на творчу відпустку для завершення дисертації.

Він ступнув був до дверей.

...І все-таки не хочеться вірити, що цей небезталанний хірург, який вміє бачити значно далі свого носа, не хоче подумати над тим, що сталося. Навіть нахабна Фармагеєва поведінка не спонукала Самійла глянути на себе й на свого протезе іншими очима.

Аж коли Євещький узявся за ручку дверей, професор гукнув:

— Хвилину...

І знову здивувався: чужим видався йому власний голос.

Двері слухняно прихилилися. Доброзичливо блимнули грубі скельця окулярів.

— Слухаю, Федоре Іполитовичу.

Хотів науковий керівник інституту присісти — і зостався стояти. Хотів звернутися до своєї «лівої руки» по-товариському — і не розтулив рота. Хотів простягти руку допомоги тому, хто все ще блукає в темряві, — і за-клав обидві руки за спину.

Він постарався сказати якомога переконливіше:

— Раджу вам, Самійле Овсійовичу, викинути з голови все, до чого ви так наполегливо підштовхували мене вчора й що хочете нав'язати зараз... Фармагеям робити у нас нічого.

Авгурів усміх мовбито присох до обличчя «лівої руки». І хоч нічого неясного в професорових словах не було, Євеський перепитав:

— Невже ви хочете сказати, що наш дисертант не буде допущений до захисту?

Федір Іполитович не відповів.

Євеський не повірив ні очам своїм, ні ушам. Та усміх його згас. Зате напрочуд вкрадливо почав мінитися його голос.

— Ласкаво прошу пробачити мене, дорогий Федоре Іполитовичу, але вчора ви так доброзичливо поставились до моєї пропозиції... А сьогодні незрозуміло замахнулись на той самий сучок, на якому ви й так не дуже впевнено тримаєтесь... Це ж безглуздя!

Сказано так, що вчора Федір Іполитович — ого, як вибухнув би. А зараз спитав, наче зовсім не про нього йшлося:

— Безглуздя? Чиє?

Євеський перелякано прошепотів:

— Невже ви не бачите, що Фармагеева дисертація — нині єдина можливість повернути нашому інституту хоча б децищу з його доброго імені.

Федір Іполитович знизав одним плечем.

— Те, що ви пропонували мені вчора, зветься не можливістю, а шахрайством.

Ймовірно, знайшлись би у Федора Іполитовича якісь рештки товариського почуття й нагадав би він своїй «лівій руці», що в науці існують тільки прямі путі. Хіба з Євеського не може вийти порядна людина?

Та на столі задзвонив міський телефон, і професорова рука машинально піднесла трубку до вуха.

— Слухаю.

— Святі угодники!— зашамкотіла трубка.— Невже це сам Федь озивається таким генеральським басом? Даруйте, що насмілився потурбувати ваше превосходительство!

Миттю розтанула яйцеподібна постать Євецького. Натомість з'явився перед Федором Іполитовичем Юль. Не той обважнілий, з брезклим обличчям, з поріділим і не чорним уже, а чомусь темно-рудим волоссям, вкрай утомлений славою артист, яким бачив свого єдиного друга останній раз, а непосидючий, смішливий студент-першокурсник із жадібними до всього очима, з буйно розкуйовдженою шевелюрою.

Немовбито помолодівши й собі, професор Шостенко дзвінко відгукнувся:

— А-а, з'явився-таки, старий чорте! Тож-то!

— Яке там у біса тож-то!— невдоволено пирхнув Юліан.— Цілу годину стою навколішки перед управителем вашого задрипаного заїзду й нічим не можу його проїняти-розчулити. Чому ж ти не попередив мене, що у вас з готелями хоч плач?

— Казав же я тобі, щоб ти з вокзалу...

— «Казав», «казав»...— Проте змінив Юліан вередування на поблажливий сумнів:— Так то ж було позавчора. А пам'ять у тебе, друже, як-не-як стареча...

Федір Іполитович урвав його:

— Ну, цяцькатися з тобою мені ніколи. Не забув іще, де я живу? Виправдуватися будеш перед Ольгою... Та помовч, вислухай спершу до кінця! Так от — дня тобі на справи стане. Обідаємо ми о шостій. Ясно?

— Радий старатися, ваше превосходительство! До речі, і новину ж я тобі привіз!

Федір Іполитович натиснув на важіль телефону, не дослухавши. Подзвонив додому, попередив Ольгу про приїзд Юліана. А попередивши, якийсь час не клав трубки: стільки напівзабутого нараз сплигло в пам'яті, так захотілося нагадати його Олі...

І нагадав би, коли б не розкинувся перед ним на кріслі Євецький... Мало того, що не пішов з кабінету,— примружився так, ніби поділяє радість шефа від скорого побачення з другом дитячих, отрочих та юнацьких літ.

Федір Іполитович ледве не вимовив уголос:

«Покруч підлабузника з нахабою».

І подався був до виходу: час уже починати обхід.

Виправдуючи шефову думку про себе, Євещкий заступив йому вихід.

— Мені надзвичайно шкода, Федоре Іполитовичу, але я змушений затримати вас. У ваших же інтересах. Ви, я бачу, не уявляєте, до яких грізних наслідків призведе ваше небажання з усією серйозністю поставитися до того, про що зараз поміж нас зайшло.

І від цього не урвався професорові терпець.

— Скажіть спасибі, мій любий, що нема в мене часу на розмову про події останніх днів. Але ми обов'язково до них повернемося. І дуже скоро.

Самійло трагічно звів догори руки.

— Та зрозумійте ж, яку непоправну помилку ви робите! Якщо ви поставите хрест на дисертації Фармагея, ви надовго позбавите інститут і себе можливості вибратися з того багатого на безліч неприємностей становища, що в ньому ви опинилися. Ми сидимо на мілині. Ваші послідовники вивели навколо вас досить міцний мур. Він ще надійно боронить вас од катастрофи. А ви з того муру вибили найнадійнішу цеглину.

Ніколи ще не доводилося Федорові Іполитовичу бачити свого хитромудрого радника в ролі украї ображеної невинності. Проте боїться Самійло тільки за себе: надто багато він поставив на Фармагея, і все оте полетіло псові під хвіст.

Де ж буди очі професора Шостенка раніше?

Вже не приховуючи погорди до настирливого співбесідника, Федір Іполитович мало не проспівав:

— Який жах! Що ж мені, нещасному, діяти?

Самійло поблимав окулярами.

— Не прикидайтесь наївним. У всьому, а надто в медичній науці, ви завжди були далекоглядним і гнучким політиком...

Федорові Іполитовичу аж подих перехопило:

— Виходить, це я вас навчив махлювати?

— О ні... Людина ви спритна. Але ж і я не з лопуцька. Кожний ваш вчинок... Ви краще за всіх розумієте, що Фармагей передусім для вас є тією самою козирною шісткою, що криє навіть тузів некозирної масті. Я не хочу бути лихим пророком, та коли ви відмовитесь од можливостей, які надає нам дисертація дурня Фармагея, то ще в першій половині цього року вам запропонують перейти на пенсію... Гаразд, коли то буде персональна пенсія!

Цікава термінологія для вченого медика... Ну що ж,— краще пізно, ніж ніколи...

Федір Іполитович підступив до Євєцького ближче.

— А ухилитися від операцій у всіх тих випадках, коли у вашому послужному списку може з'явитися бо-дай дрібна плямка,— цього ви так само в мене навчилися?

Самійло хитнувся, мов од удару в груди. Але одним стусаном такого з сідла не виб'єш.

— Якби операція Хорунжої прикрасила б оту саму дисертацію, ніякі приватні пацієнти ніколи не затримали б вас удома. І Фармагеї миттю знайшовся б. І хіба не для того, щоб ваш прогноз щодо Черемашка справдився, ви бешкетували вчора в першій палаті? Це також ви в мене перейняли?

З хвилину професор і його друге «я» не могли відірвати один від одного очей.

Євєцький перший порушив мовчанку.

— Востаннє раджу вам,— зашепотів він крізь зуби,— перед обходом зайти до Андрія Петровича й пояснити йому, що ваш проект наказу — педагогічний захід щодо Фармагея.

Ні, й цього разу, хоч і закипіло в ньому все, професор не вибухнув.

— Добре, зайду.. І скажу йому, що на чолі чоловічого відділення нам потрібна людина, яка любить науку й свою працю в ній і не має нахилу до крутійства й шантажу. Скажу так само, що вас уже попереджено про звільнення. Коли знайдете собі роботу швидше, ніж за два тижні, затримувати вас тут ніхто не буде... Дозвольте пройти!

Євєцький від дверей не відійшов. Очі його обернулись на вузьенькі щілини.

— Тим краще. Руки в мене тепер розв'язано. Подивимось, що буде далі. Піду я звідси негайно...

Дуже ввічливо відказав йому Федір Іполитович:

— Проти цього не заперечую. Відділення здасте Михайлові Карповичу.

Самійло спробував удатися до ще ввічливішого тону:

— Але попросаємося ми з вами, дорогий шефе, пізніше: коли я, ставши доктором медичних наук, повернуся сюди на посаду заступника директора в справах наукових. І мені вже зараз шкода, що ви не побачите, як на протязі вельми короткого часу я виведу цей інсти-

тут з прірви, до якої запроторили його ви. Сміється добре той, хто сміється останній.

Він круто повернувся й вийшов з кабінету. І хоч двері прихилилися нечутно, такий був у Самійла вигляд, мовби грюкнув він ними щосили...

Он як високо, виходить, збирається стрибнути цей езуїт од хірургії! А яку жажливу помсту він придумав тому, хто понад двадцять років терпів його біля себе, надто багато прощаючи йому не так за талант, як за здібність малювати завтрашній день найяскравішими кольорами. Як видно, лис ладнається обернутися на лева. А леви так само погано служать науці: вони обертають її на власну служницю...

Федір Іполитович випростався.

Він одчув себе так, неначе почала сходити з очей полуда, а з плечей падати гора... Ні, не вся гора — лише окремі брили...

97

Якщо все свідоме життя твоє було вщерть наповнене діянням, коли повсякчас ти був переконаний, що думка — лише частка твого діла, якось неодошно відчуваєш себе, крижем лежачи на вузькому лікарняному ліжку. Весь час тобі видається, буцімто давне переплуталося з сьогоднішнім, довколишнє то переплутується з маренням, то запинається цупкою, мов солдатське сукно, завісою.

І все-таки...

Хоч невідомо, куди поділася твоя сила, хіба ж ти конаєш? Вряди-годи, правда, нібито поринеш у провалля, але й тоді не однаково тобі до того, що діється навкруги. І хай зовсім безплотні думки твої, хай не обертаються вони нині на діло рук твоїх, проте такі ж виразні вони, як і колись, а то й виразніші.

Хитра це штука — думка. Часом прикро відмахуєшся від неї: ні до чого їтаке й притулити. А мине скількись там часу, і нараз бачиш: яка ж путня справа починає з неї виходити!

Гадати, що від думок твоїх хоча б невеличкий слід тут зостанеться,— це вже занадто. Та недарма ж Сергій Антонович і його не по літах статечний помічник до твоїх теревенів так дослухаються, мовбито безліч у них

всякого глузду. Насамперед, ясна річ, перевіряють, чи дотримуєш ти даного вночі проти понеділка слова, чи й наодинці з собою такий ти, яким загадано тобі бути. І їм нічого не закинеш: сумлінно додержують обидва даного йому слова.

Одне слово, Сергій Антонович та його помічник ясні тобі обоє.

А от навіщо приходив до тебе вчора ввечері сам Федір Іполитович? Щоб помацати пульс та кинути оте байдуже «непогано»?

Сидів він довго. Невже справді замислився над твоїми зауваженнями про друге життя? Невже зачепили його твої слова про найвищу заслугу кожної радянської людини? Невже сам до такої ясної речі не додумався? І з чим пішов звідси? Чи вірно зрозумів тебе?..

Надто густа тїнь од дашка на грибку падала на професорове обличчя: не розбереш, чи над тим він замислився, що ти йому підказав, чи роздивлявся на тебе очима дослідника, і ти для нього — лише кріль, якому щось вирізано або вставлено, і тільки одне має значення для вченого: альбо здохне, альбо ні.

І все-таки зникла, здається, з професорового голосу казенна жартівливість, коли він прощався.

Вірно, куди виразнішими стають потроху роздуми. Та не в тобі вони зароджуються, а немов вичитуєш їх із книги, надрукованої великими літерами. А довколишнє — малюнки в тій же книзі. От тільки не відразу схоплюєш зв'язок поміж надрукованим і намальованим. Думкам тісно в цій невеличкій палаті. Вони й удома намагаються побувати, й на завод завітати, й у завтрашній день помандрувати. А малюнки — одне й те ж саме: палата та клаптик коридора; лікарі, медсестри та няні з однаковісінькими побажаннями: «тепер поспіть іще трішки» або «відпочивайте далі».

Учора ранок почався з того, що вдосвіта з термометром підійшла Женя, а сьогодні — літня медсестра. А Сергій Антонович і вчора, й сьогодні вперше зайшов до палати, коли вікно було ще чорне. Але вчора він спершу погомонів з тобою, а тоді вже вийшов із Женею до коридора. А сьогодні пошептався з сестрою прямо в палаті, гадаючи, що ти ще спиш.

Ото й уся різниця.

Хоча...

З літньою медсестрою нічого не трапилось. А Женя сягла, повернувшись до коридора. І взагалі Женя така уважна до кожного сказаного Сергієм Антоновичем слова, наче за ними приховується й таке, що тільки вона може розчутити й зрозуміти. А той нічого не помічає. Або не хоче помічати... Та й гострий же біль доведеться пережити бідолашній дівчині, коли вона це зрозуміє. Шкода її, хоч і знаєш: чи не кожному доводиться пройти через це, проте рани в молоді літа загоюються до весілля...

І щось не видно того довготелесого юнака, що разом із Женею клопотався Василем Максимовичем першої ночі. Та навряд чи зумів би він виликувати Женині рани. Другий помічник Сергія Антоновича придався б на це більше...

Коротко сказати, загадкових малюнків тут нема...

Можна, звісно, деяку різноманітність у житті першої палати вбачати й у тому, що Федір Іполитович заходив сюди в супроводі лише Сергія Антоновича, а сьогодні задовго до професорової появи почали юрмитися білі халати в коридорі. Невже для всіх тутешніх лікарів таке величезне значення має самопочуття та настрої хворого? У всякому разі, кожний вважає за свій обов'язок якусь хвилику постояти на порозі, підбадьорливо кивнути тобі.

А ти посміхнешся їм у відповідь: куди, мовляв, спокійніше почуваю себе проти вчорашнього. Так воно і є. Вчора неспокійних думок було куди більше. Не за себе, звісно, а за Софію, за синів та дочок. І — чи все як слід у зміні й цеху? А сьогодні в цій маленькій палаті, мов за кріпосним муром.

Та ось тихо стало й у коридорі.

До Василя Максимовича підійшов, заклавши руки за спину, професор. Увесь його багаточисленний почет навшпиньках вишикувався вздовж протилежної стіни та на порозі. А того, що завжди відгороджує професора від присутніх, щось не видно. Сергій Антонович однією рукою тепер тримається за бильце в ногах ліжка, а держакон кийка потирає собі скроню, і погляд його не відривається від професора. Поруч того виструнчився худорлявий, з гострою борідкою й пронизливим поглядом літній лікар — Василь Максимович бачив його за спиною у професора в операційній.

До цього лікаря й звернувся Федір Іполитович, ніби продовжуючи раніше розпочату розмову:

— Хоч керувати цим відділенням вам, Михайле Карповичу, доведеться не так щоб довго, я хочу, щоб ви почували себе тут не гостем, а господарем. Справжнє знайомство з тутешніми хворими ви розпочинаєте з уже відомого вам Василя Максимовича Черемашка.

Однак не жартівливо й не владно розмовляв він.

Здивовано почали поглядати на нього присутні. А завжди врівноважений Сергій Антонович і зовсім прикипів до професора очима: для нього так само, здається, і тон Федора Іполитовича, і те, що він сказав худорлявому, — неабияка несподіванка.

А професор мовбито нічого не помітив.

Схилившись до Василя Максимовича, професор спитав:

— Ну як? Чи не розтривожив вас мій нічний візит?

Тихо відгукнувся Василь Максимович:

— Чим же?.. Ви сиділи та про щось собі міркували, а я дрімав...

— І чуваєте ви себе зараз?..

— Та начеб трохи краще, ніж учора. Як ви пішли, я до ранку ні разу не прокинувся. Таке зі мною тут уперше.

І зовсім усмішливо професор звернувся до Сергія Антоновича:

— Чи доводилось вам, колего Друзь, розмовляти з Василем Максимовичем на загальнолюдські теми?

Той забарився з відповіддю, і Василь Максимович поспішно виручив його:

— А ми з Сергієм Антоновичем порозумілися ще в пропускнику, професоре. І тієї ж ночі про все чисто домовились. Хіба я вам не розповідав про це?

Не зумів Федір Іполитович приховати смутну поспішку.

— Вам обом поталанило. І хворому, і лікареві...

Усміхнувся й Василь Максимович.

— А хіба ми з вами, Федоре Іполитовичу, не навчилися розуміти один одного?

Для тих, хто стояв попід стіною й на порозі, за зовсім незвичну, мабуть, видалася поведінка їхнього керівника, завжди однакового в поводженні з хворими, свідомого свого чільного місця серед тих, хто ходить за ним слідом. Ніхто з них і пари з уст не випустив, лише

мовчки й мигцем переглядалися: Дещо ніяково почував себе худорлявий.

Професор показав йому на крісло.

— Сідайте й приступайте до встановлення дружніх взаємин з цим неабияким життєлюбом. Сподіваюсь, і у вас дійде до розмов на загальні теми.

Михайло Карпович сидів на тому кріслі довго.

На огляд він витратив не так уже й багато часу. Зате запитань знайшлося в нього стільки, скільки ціла колегія складачів анкет або форм розгорнутих звітів не понавигадувала б.

Та якщо Михайло Карпович був не просто лікарем, то й Василь Максимович за три тижні хвороби, а надто за час свого перебування тут навчився розуміти найзаплутаніші запитання медиків і водночас бачити довкола себе все.

Загальна увага зосередилась тепер на Михайлі Карповичу. Звичайно, то була не та вкрай напружена настороженість, що визирала з кожного під час операції. Тепер ніхто не страшився, що наступної миті може трапитися непередбачене. Але щодалі помітніше зростала в лікарів цікавість до неквапливої бесіди між новим господарем чоловічого відділення й мешканцем першої палати.

Професор у розмову свого помічника з хворим не втручався. Лише коли-не-коли кивав — мабуть, був задоволений і з того, як ясно ставить Михайло Карпович свої запитання, і з того, як, добре подумавши, відказує Василь Максимович.

Та щодалі частіше й нетерплячіше Федір Іполитович поглядав на двері. І діждався...

До палати навшпиньках увійшов ще один лікар — кремезний і неспішливий... Не відразу впізнав його Василь Максимович. Лише коли той прикрив рот рукою, щоб прокашлятися, згадав: лікар цей під час операції стояв ліворуч Сергія Антоновича.

Професор ступнув назустріч кремезному. Обое відійшли до вікна, між ними зав'язалася своя розмова. До Федора Іполитовича повернувся владний вираз. Він коротко запитував. Кремезний одказував ще коротше.

Тим часом Михайло Карпович вичерпав запас своїх запитань. Ще раз вислухав у Василя Максимовича серце, і під очима з'явилися усмішливі зморшки.

Цієї миті виразно пролунало тихе, але ніяк не лагідне професорове шепотіння:

— ...саме тут можуть закінчитися наші непорозуміння. Для цього я й запросив вас сюди.

Так глибоко, напевне, занурився Федір Іполитович у якісь свої прикросі,— не помітив, як тихо стало в палаті.

Кремезний застерезливо доторкнувся до його руки.

У Михайла Карповича поряснішали зморшки під очима. Щоб не дійшло, мабуть, до свідомості хворого значення професорової необережності, він поважно промовив:

— Ну, спасибі вам, Василю Максимовичу, за ваші точні відповіді. А найбільше мені сподобалося те, що на вашому серці розмова наша не позначилася.

В палаті zostалися медсестра та той молодий лікар, що його Сергій Антонович нещодавно величав Олександром Семеновичем, а тепер ласкаво зве Санею.

Хоч і огорнула Василя Максимовича втома, та кортіло йому погомоніти з цим самим Санею, дізнатися, хто такий кремезний та які у професора з ним непорозуміння. Однак статечний Саня не дозволив йому й губами поворухнути: сьогоднішній ліміт на розмови вичерпано.

Тим часом медсестра з одного шприца впорснула щось у ногу, другим уколола Черемашка в руку. І дбайливо загорнула його ковдрою.

— Спіть на здоров'я....

Василь Максимович покірно заплющив очі, знаючи,— зараз все одно думки почнуть переплутуватися.

Тим-то й не затремтіли йому повіки, коли біля дверей обережно рипнули чийсь черевики. І ніби здалеку долинув чийсь — чи не Санин?— непривітний голос:

— Тобі чого?

Коло дверей невпевнено прошепотіли:

— А де Сергій Антонович?

— Навіщо він тобі?

Відповіді не було.

Обережно ледь розплющив очі Василь Максимович.

Зсутулений, з понуро похиленою головою, на порозі похитувався довготелесий лікаренько. Проти нього, загородивши собою вхід, войовничо стояв Саня.

— Ти не знаєш,— по довгій мовчанці розгублено спитав довготелесий,— що з Самійлом Овсійовичем?

— Не цікавився,— відрубав Саня.— Чим менше згадую про нього, тим краще себе почуваю... І не огинався б ти тут. Геть звідси! Бог подасть...

— Розумієш,— трохи не захникав лікаренко,— після п'ятихвилинки Самійло Овсійович був у професора. Від нього попрямував до директора. А трохи згодом... Вискочивши звідти, Самійло Овсійович не відповів на моє привітання, чимдуж подався до роздягалки. А потім і з інституту... Що сталося?

Не дуже товариська бесіда молодих лікарів не затримала діяння впорснутого Василеві Максимовичу. Замість слів долинуло до нього невиразне буркотіння... І ще на кілька секунд слова стали розбірливі:

— ...що то є каталізатор? Так от, ми його тепер маємо. Помічаєш, як прискорилися всі реакції? Отож нічого тут робити твому Самійлові. І всім зрадникам, подібним до тебе!

Добряче, видно, попрацювали оті життедайні сили, поки Черемашко спав. Він і очей ще не розплющив, а тіло мовби легше стало. І спрага не так діймала. А на кріслі сидів Сергій Антонович і дослухався до його пульсу.

Широко розплющилися у Василя Максимовича очі. Надто здивувало його обличчя лікаря. Воно буцімто світилося. І світло те було спокійне, ясне й тепле, немов прийшла нарешті давно очікувана і все-таки раптова радість.

Побачивши, що хворий прокинувся, Сергій Антонович узяв його руку в обидві свої.

— Ну, Василю Максимовичу, поздоровте мене й себе. Рушили-таки наші з вами справи вгору.

З невинним виглядом, неначе геть забув про ніч проти понеділка, Василь Максимович спитав:

— А хіба вони посувалися вниз?

А втім, вони чудово розуміли одне одного. І якби стало Василеві Максимовичу сили, він і собі чимдуж потис би руку своєму лікареві.

Радість свою Друзь не міг приховати не тому, що вона вщерть його переповнила. Надто нечастою гостею була вона в нього досі.

Перший, ще далекий гудок, що провістив наближення цієї радості, наздогнав Друзя в коридорі, коли поспішав він, слідом за всіма, з першої палати до ординаторської.

Помітивши, як зосереджено вдивляється Андрій Петрович у професорову спину, певний, що розмова зайде про вчорашнє, Друзь, порівнявшись з директором, спитав:

— Моя відповідь на ваше вчорашнє запитання втратила, здається, актуальність?

Директор кивнув:

— Так-то воно так. Але Євцького треба було прибрати від нас, як Фармагея,— вигнавши й оддавши під суд. А Федір Іполитович одпустив його «за власним бажанням».

Друзь мовчки втупив очі в Каранду.

Була ж то зворушлива новина. Щоправда, після вчорашнього навряд чи можна було сподіватися, що взаємини між професором та його «лівою рукою» нормалізуються. Але щоб вони отак розладналися...

— Надто багато та ще й одразу ви захотіли від Федора Іполитовича,— нарешті озвався Друзь.

Рука Андрія Петровича машинально лапнула кишеню: знадобилася, видно, цигарка.

— Мені ваше ставлення до Євцького відомо, хоч ви нічим його не виказували. «Баба з воза — кобилі легше»,— от і все, що ви зараз думаєте. Вас анітрохи не бентежить, що двоє людей, які стільки років працювали разом, раптом розсварилися. А мене це непокоїть... Що ж між ними сталося?

З подібним запитанням краще звернутися до самого професора. Та не дістане директор од нього зрозумілу відповідь. І Друзь мовив:

— Знаєте ці причини й ви, Андрію Петровичу. Це ж той випадок, коли й вам думається: краще пізно, ніж ніколи.

— Отже, ви повністю підтримуєте Федора Іполитовича?

Знову Друзь втупився в директора.

— Як на мене, то в цьому випадку Федір Іполитович був дещо забарний. Йому треба було розпрощатися зі своєю «лівою рукою», коли та запропонувала йому аферу з дисертацією. Після цього Євещкий до того знахабнів, що відмовився робити Хорунжій операцію...

Каранда підняв руку, ніби хотів поскубти себе за вуса, якого не було.

— От бачите, навіть гірше, ніж я думав... І після цього він вивів Євещкого з-під заслуженого покарання... Ну, та ми знайдемо спосіб поговорити з Самійлом усім колективом.

І прискорив ходу, бо професорів почет уже втягся до ординаторської.

«Так от чому Михайло Карпович мусить одчувати себе на третьому поверсі не гостем, а господарем!»

З цією приємною думкою Друзь вступив до ординаторської й сів спиною до вікна, щоб нічого не пропустити на обличчях професора та його, сказати б, теоретичного консультанта.

Лише краєм уха дослухався, як висловлюються його колеги: навряд чи помітили вони в Черемашкові таке, про що не доповідав би Друзь на п'ятихвилинках. Та й Михайло Карпович нічого нового не відкрив, бо йшов тим же пройденим Друзем шляхом. А втім, Ляховський лише слухав, сам не сказав іще нічого.

Але ж не для повторення перейденого Федір Іполитович зібрав цей найширший консиліум! Тоді доведеться висловитися і йому. Тим часом слухає він немовбито уважно, нікого не перепиняє, навіть коли хтось верзе явну нісенітницю. Чого ж він жде? Щоб хтось підтвердив його вчорашній прогноз?

І руки Друзя то щосили стискували кийок, то знесило падали на коліна...

Коли всі висловились, звівся Ляховський. Та перше, ніж розкрив він рот, професор нагадав йому:

— Будьте ж господарем, Михайле Карповичу!

Ляховський кивнув. Його розумний погляд зупинився на тому, кому його поради були потрібні найбільше. Видно, він угледів, як учепився за свій кийок Друзь, і почав лагідно:

— Я радий, що до запитань, поставлених перед нами, всі присутні підійшли з належною вдумливістю. Та все

тут сказане навряд чи стане в пригоді Сергієві Антоновичу. Хворого він знає краще й думав про нього набагато більше, ніж ми.

Михайло Карпович помовчав, чекаючи, чи не відгукнеться Друзь. Той догадався вдячно схилити голову.

— Та одне зауваження я дозволю собі висловити,— повів Михайло Карпович далі.— Як не дивно, а Черемашко — не звичайний для нас хворий. Він — і це ще більш дивовижно — перший показав нам, що таке інфаркт кишечника. Та слід сказати відверто: зустрічі з цим надзвичайно небезпечним захворюванням ми й не шукали. А можливо, й уникали... Я хотів би помилитися, та зараз більшість присутніх, боюсь, міркує приблизно так: ліквідація тромбу та резекція враженої гангреною порожньої кишки звільнили, мовляв, організм хворого не тільки від вогнища хвороби, а й од усіх її наслідків — отже, післяопераційний період мало чим одрізнятиметься від того, що ми спостерігаємо після першої-ліпшої операції на черевній порожнині. Основну небезпеку всі вбачають у граничній виснаженості Черемашка. Але стан нашого хворого значно серйозніший. Те ж саме, я догадуюсь, думає й Сергій Антонович. Його завдання — не тільки уберегти свого пацієнта від численних несподіванок післяопераційного періоду, а й запобігти дальшому утворенню тромбів у судинах. Черемашко повинен вийти з нашої клініки з нормальною кількістю протромбіну в крові. Отже, наших консультацій Сергієві Антоновичу замало. Разом з ним за хворим повинні стежити патофізіолог, терапевт і гематолог.

На якусь хвилину Михайло Карпович замислився, і повільнішою стала його мова:

— Я дозволю собі подати вам, Сергію Антоновичу, кілька попередніх рекомендацій. По-перше, вам треба негайно вступити в найтісніший контакт з медиками названих спеціальностей, а самому на протязі двох-трьох найближчих тижнів бути в стані абсолютної мобілізаційної готовності. Не смійте тішити себе ніякими надіями, навіть коли почне здаватися, що все страшне вже позаду. Але не впадайте в розпач, коли трапиться непередбачене. Без різноманітних сюрпризів ви й Черемашко не обійдетесь. Тож не соромтеся вдень і вночі кликати мене й своїх консультантів при першому ж сумніві... Інші рекомендації...

Чимало їх було — інших рекомендацій. Дещо Друзь уже застосовував сам. Але почув і чимало такого, до чого хтозна чи дійшов би самотужки. За чотири роки перебування в цьому інституті йому вперше ґрунтовно й по-дружньому, а не кількома мимохідь кинутими вигуками, говорилося про те, без чого він блукав би, мов у степу осінньої ночі.

— От і все.

Цим закінчивши свої поради, Михайло Карпович обвів поглядом ординаторську, наче стараючись угадати, чи багато тут тих, хто підтримуватиме Друзя в його боротьбі.

Оглянув своїх колег і Друзь.

Усі, видалося йому, слухали нового завідувача відділення з не меншою, ніж у нього, увагою. Всі очі були звернені до Ляховського якийсь час і потому, як він замовк.

Отоді й одчув нараз Друзь,— нібито гучніше почало битися його серце. Так билося воно лише в дні боїв на фронті, а потім того дня, коли вперше побачив Тетяну... Таню. Тому, певне, й згадалося, яка тривожна й зла проймала його радість, коли він, ще не дуже досвідчений сапер, був уперше включений до групи, що мала зробити вночі проходи у ворожій загорожі з колючого дроту. Він повз тоді, до крові роздираючи лікті й коліна об мерзлу землю, і тільки одна думка була в голові: ніщо не зможе його зупинити, піхота пройде крізь колючий дріт без затримки. Так і сталося... Ні, згадалось це не випадково. Така ж тривожна й гостра, хоч і не зла, думка проймала його й тепер, бо в багатьох очах він побачив, що в боротьбі за Черемашка він самотнім більше не буде.

Не зникла ця радість і коли придивився Друзь до Федора Іполитовича.

Професор також з неабиякою цікавістю слухав свою «праву руку» та стежив за присутніми. Однак насуплені були в нього брови. Але ні проти чого в сказаному Ляховським заперечити він не зміг би... Отже, невдоволений з себе самого?

— Ви все сказали?— неголосно спитав Федір Іполитович.

Михайло Карпович нерішуче поторгав собі борідку.

— Коли дозволите, ще два слова.

Він звівся, пересунув свій стілець наперед, сперся на нього руками.

— У першій палаті ви порадили мені, Федоре Іполитовичу, а тут повторили, почувати себе на цьому поверсі господарем. Дякую за довір'я. І гадаю, що не зустріну з вашого боку заперечень, коли вже сьогодні розпочну те, для чого час наспів давно... Яюсь так сталося, що от уже рік чи два... а може, й більше... ми самих себе переспівуємо — пораємось коло того, що стало вже набутком рядових хірургічних лікарень. А наш обов'язок — розв'язання багаточисленних проблем, які сьогодні стоять перед кожним із нас. Без цього хірургія вперед не посується. Я постараюсь домогтися такого стану в нашому інституті, щоб не вигадані нами теми визначали добір хворих до нашої клініки, а потреби хворих підказували нам теми наукових праць. Сергія Антоновича можна лише вітати за те, що він узяв собі небезпечного хворого й дуже багато чого зробив для нього, що виходить далеко за межі його теперішньої теми. А ще більше я його вітатиму, коли він попросить у нас дозволу на нову тему — потрібнішу, ніж ті дрібнички, в яких він, пробачте на слові, колується тепер... Такі ж умови я хотів би поставити всім його колегам. — Михайло Карпович усміхнувся. — Цю думку подали мені ви, Федоре Іполитовичу, коли заявили сьогодні своєму синові про винятково важкі умови, в яких він у нас перебуватиме. Це, пробачте, не тяжкі — це потрібні кожному з нас умови. Чому ж не поширити їх на всіх?

Він поставив стілець на місце й сів.

Схопитися, підбігти до Михайла Карповича, вдячно потиснути йому обидві руки, — такою нестерпною стала радість Друзя. Адже Ляховський, якого часом і він вважав за вченого сухаря, бо, крім своїх експериментів, він майже ні на що не звертав уваги, — адже Ляховський висловив саме те, про що Друзь забороняв собі думати і чого несподівано зажадала від нього хвороба Василя Максимовича. І висловив це Михайло Карпович навдивовижу дипломатично: мої пропозиції, мовляв, усьогона-всього логічний висновок з ваших думок, Федоре Іполитовичу. А якби Друзя прорвало раніше... Краще не думати, чим би це закінчилося.

Як же відгукнеться науковий керівник?

Поки промовляв Михайло Карпович, професор Шостенко переводив погляд з одного ординатора на друго-

го, третього, четвертого... Але то не керівник вдивлявся в своїх підлеглих, а кабінетний учений розглядав через мікроскоп зрізи нещодавно живих тканин.

— Ну... що ж...— по тривалій мовчанці заговорив він, і нелегко давалось йому кожне слово.— Рекомендації Михайла Карповича не розбігаються з тим, що не раз... так, не раз я говорив... і зараз повторив би Друзеві... хоч і сам він їх добре знає... Атож, нагадування й загальновідомих речей нікому ще не зашкодило... Що ж до ваших... гм... слів, то не час і не місце про них міркувати. Але... ваші нові підлегли, Михайле Карповичу, я бачу, не збираються сперечатися з вами. Отже, перелічимо курчат восени.

Михайло Карпович кивнув з таким виглядом, наче нічого іншого й не ждав од професора.

А Каранда непевно вдивлявся в свого невпізанного сьогодні заступника в науковій частині, а пальці на обох його руках буцімто розминали тугу цигарку.

Раптом Федір Іполитович звівся, мовив голосно й грізно:

— Тим гірше для вас, Михайле Карповичу! Жодної скарги тепер я від вас не прийму. Я гадав, що в чоловічому відділенні ви пробудете недовго. А тепер доведеться почекати, поки ви здійсніте запропоновану вами програму й діждетесь таких наслідків, з якими не соромно вийти на люди.— Він знов оглянув присутніх — цього разу ясними очима.— Повернутися до своєї праці я дозволю вам тільки тоді, коли хтось із присутніх тут ординаторів доведе, що він може повести відділення далі не гірше за вас... Так, Андрію Петровичу?

Директор кивнув:

— Не заперечую...

Мовби поспішаючи кувати залізо, поки воно розжарене, професор насів на Ляховського:

— Коли ви зможете виступити зі своїм планом на нашій вченій раді?

З очей Михайла Карповича одверто виглянуло дивування.

Та й як тут не дивуватися!

Чотири роки Друзь вірив, що ця мить колись настане. Але щоб Федір Іполитович одразу ж запалився б висловленою кимось думкою, щоб отак рішуче почав квапити з її здійсненням... І вірилось, і не вірилося...

— Як тільки ви її зберете,— відказав Михайло Карпович.

— З цим затримки не буде,— далі наступав на нього професор.— Сьогодні о п'ятій! Згода?

— Я готовий.

— До останньої дрібниці все у вас продумано?

Михайло Карпович доторкнувся до борідки кінчиками пальців.

— Я, бачте, не раз розмовляв на цю тему з Самійлом Овсійовичем. Слухав він з цікавістю, сам висловлював гідні уваги міркування, дякував за поради, запевняв, що от-от приступить до наведення порядку у відділенні. І раз у раз щось йому перешкоджало...

«Не тим Самійло жив!» — вертілося Друзеві на кінчику язика.

Але професор випередив його:

— Про мертвих... нічого!— Він глянув на годинник.— Отже, домовились: о п'ятій.— Тоді звернувся до ординаторів:— Так кому з вас я найпотрібніший?

І нараз широко посміхнувся.

Друга половина середі нічим надзвичайним не відзначилася.

У четвертій палаті Друзь, як і щодня, посидів коло кожного хворого. Кілька разів заглянув до першої, але Василь Максимович спав. Остаточо домовився з Віктором Валентиновичем, що його прилад буде встановлено в першій палаті ввечері, і сам патофізіолог не піде з палати, поки Танцюра та медсестра не навчаться управлятися з ним.

Побував і в сімнадцятій. Там сиділа мати пораненої. Хоч і було їй не менше сорока п'яти, видавалась вона молодшою за дочку — так змарніла молода артистка. І все-таки Марина Єрастівна намагалася посміхатися, представляючи Друзя матері і як винуватця, що батька її залишено напризволяще через абищицю, і як єдиного свого рятівника. Хорунжа-мати хвилин із десять, не випускаючи руки Друзя зі своїх, то дякувала йому, то впадала в розпач. Друзь нічого не міг удіяти зі своєю ніяковістю, а відповідав жінці та заспокоював її Ігор.

Коли вони вийшли з палати, Друзь розповів про новий консиліум і його дивовижне закінчення. І знову мало що второпав Друзь, коли Ігор при всіх облапив його й так притиснув до грудей, що дихати стало нічим.

А якщо не зважати на Ігорову нестриманість, усе в клініці йшло своїм звичаєм. От тільки світліше в ній немовби стало. А може, то на все, що наверталось на очі, падали відблиски Друзевої радості. Особливо ті відблиски були помітні на обличчях колег та медсестер: всі чомусь поглядали на нього так, наче побив він світовий рекорд чогось або неймовірно покрасивішав.

Наприкінці дня Друзь засів у порожній ординаторській, щоб вписати до історій своїх хворих зроблене їм сьогодні та зміни в їхньому стані. Раз у раз заважали телефонні дзвінки: родичі хворих довідуються про своїх по кілька разів на день.

Коли нараз трубка невпевнено спитала:

— Сергій... Антонович?

Нелегко встояти на ногах проїнятій радістю людині, якщо їй зненацька нагадає про себе ще й її довгождане щастя. Не враз побачив Друзь стілець, не зразу потрапив сісти на нього.

— Таня??

Слово честі, хоч і тридцять шостий уже Друзеві, а можна все ж таки тихий сміх у телефонній трубці сприйняти за солов'їний спів.

— От бачите... от бачиш, як мені таланить: знайшла тебе одразу... Ти нічого не забув?

— Та як можна!

І Друзь перелякано оглянувся: чи не відчинилися двері, чи не розлігся його вигук по всьому відділенні?

— А я забула.— Та сказано це зовсім не зажурено.— І в передпокої вчора забула, і ввечері не згадала. О восьмій я заступаю в редакції на чергування. А бачити тебе хочу. Досить з мене телефонних розмов!

Друзь трохи стямився від несподіванки й собі ніби поскаржився:

— І я ввечері не вільний...

— Я не про те. Чи й на обід у тебе часу не буде?

— Ні, чому ж... Між п'ятою... Ні, о п'ятій вчена рада, а мені на ній — до зарізу... Між шостою й восьмою неодмінно виберусь.

— От і гаразд! Чверть на сьому я чекатиму тебе в редакції. Другий поверх, тридцять четверта кімната. Пообідаємо десь разом.

Чи то велетенська хвиля піднесла Друзя аж на сьоме небо, чи то сьоме небо нараз опустилося до рівня ординаторської...

Перше побачення...

Перша година разом із Танею...

— Я не спізнюсь ні на секунду.

— Жду.

І трубка тоненько заспівала короткими гудками.

Друзь вийшов з ординаторської. І сам не знає, як опинився в першій палаті. Присів коло Василя Максимовича, щоб дочекатися, поки той прокинеться.

99

Було близько сьомої, коли професор Шостенко вийшов нарешті з інституту. До чого ж некрасиво вийшло: запросив друга в гості, а сам запізнився більше, ніж на годину.

І все-таки велів Льоні повернутися до гаража, а сам рушив додому пішки. Свіже повітря та прогулянка — тільки вони й дадуть розраду нервам, допоможуть зустрітися з другом дитинства та юності не в тому стані, коли сам собі видаєшся викрученою ганчіркою.

Тим паче, вечір просто чудовий. Ледве чутно лоскоче обличчя легкий морозець. Крізь світло вуличних ліхтарів поволі спадають лапаті сніжинки. Мов ледве помітні тіні, розминаються з тобою зустрічні.

Та й клопітний же день був сьогодні й напружений. Як за життя Костя й Дмитра Кириловича...

Ні, не Черемашко й не Хорунжа тому причиною. Та навряд чи сталося б без них сьогоднішнє. І без Сергія...

Далеко не все ясно з ними. Та коли б Федір Іполитович був хоч би й найгеніальнішим хірургом світу, як би мав і понад те, що пообіцяло міністерство, невідомо, чи допомогло б це й володареві чималого морального капіталу й зовсім юній актрисі. Їхня доля все ще залежить од того, чи вчасно зроблено їм операції, чи помітять Сергій та Ігор, а разом з ними... ні, чи вчасно помітить Федір Іполитович, як, коли й куди хитнеться стрілка їхніх терезів.

Сергій та Ігор це переживуть. Перед ними все попереду. А в житті Федора Іполитовича знову станеться найжахливіше: немов ще раз загине Кость Грушин... назавжди буде втрачений син... не зостанеться з ним і Сергій... і дочка... зовсім зів'яне Оля...

Ні, не здригнув професор Шостенко. І не потяглась його рука до серця.

Складати зброю він не збирається...

Зовсім погано з тими, хто побував у нього після обходу. Та тільки двох він устиг прийняти до вченої ради. А якщо так у всіх...

Обидві теми затверджено ще восени. Обидва кандидати в дисертанти щось белькотали про труднощі зі збиранням матеріалів, про надмірну завантаженість поточним дріб'язком, про брак часу на експериментування, про відсутність літератури. І ні словечка — про перші наслідки. Хоч і поважного віку обое, а скидаються на студентів, що прийшли складати заліки, й раз у раз зазираючи до конспектів чи підручника. Слухаючи їх, Федір Іполитович побоювався зустрітися очима з цими так званими науковими працівниками: йому було соромніше, ніж їм...

Вірно згадала вчора Оля: не так керував своїми учнями Дмитро Кирилович Шанін. Був-бо він для учнів не начальником, а доброзичливим учителем, а його оточували не службовці, а закохані в знання юнаки...

І це був не останній сюрприз, піднесений сьогодні Федорові Іполитовичу його щасливою сорочкою.

Скоро відпустив він другого ледаря, до кабінету вбіг Ігор і таке сказав...

Під час приймання Ігорем сімнадцятої палати виявилося, що двоє хворих у ній невідомо як туди потрапили: швидка допомога таких хворих не возить, ні одна районна або заводська лікарня направити їх сюди не могла, бо сама без великого клопоту впоралась би з цими захворюваннями. І з Фармагеевою темою ці хворі нічого спільного не мали... Фармагей давати пояснення з цього приводу відмовився. Однак Ігор докопався, що про цих хворих, як і про більшу частину населення «персональних» палат завідувача чоловічим відділенням, можна дістати вичерпні відомості в Самійла Овсійовича Євельського, бо в клініці вони опинилися саме за його рекомендаціями і не лише з суто альтруїстичних міркувань.

— Директорові ти про це розповів? — спитав Федір Іполитович.

— Так.

— От і добре. Його це першим ділом обходить.

Відповідь ця аж ніяк не відповідала тому, що подумав професор про свою «ліву руку». Ігор, здається, зрозумів це, бо коли Федір Іполитович підняв голову, сина в кабінеті вже не було.

А зараз навіть подумки не наважився б Федір Іполитович повторити словеса, що юрмилися в його голові про того, кому дозволив він водити себе за ніс, хто обертав клініку державного науково-дослідного інституту на своє прибуткове господарство. Ну, таке Самійлові не минеться: інститутський колектив і хірургічна секція місцевого медичного товариства неодмінно скажуть про цього кандидата медичних наук своє слово...

Вчена рада трохи заспокоїла Федора Іполитовича. Відбулася вона саме так, як йому хотілося: на обговорення, мовляв, винесено не кардинальне питання — йдеться лише про приведення до ладу дещо розладнаного механізму. І тільки в одному думки дещо розійшлися: а коли ж решта відділень клініки зможе повести свою роботу в цілковитій згоді з завданнями цього інституту?

Федір Іполитович пройшов половину дороги, але так і не здихався відчуття, буцімто опинився він у непролазному чагарнику. Чи стане в нього сил та вміння вибратися з цієї зарості, не обідравшись?

От тобі й затишний лімузин! От тобі й ідеально заасфальтована траса...

Очевидно, одноманітне миготіння шляху заколисало Федора Іполитовича. А розбудити не було кому... Щоправда, Ігор колись не раз пробував струсонутися його. І дістав врешті-решт ляпаса... Гаразд іще — не буркицьнув лімузин у прірву, а застряг у придорожньому чагарнику... І хто знає, скільки проспав би нездалий водій, якби не розбудив, не спробував виштовхнути його на справжню дорогу Сергій. А потім і Черемашко. А тепер і інші коло того ж заходилися...

А що сталося б з Федевою щасливою сорочкою, якби всі позакладали руки за спину та здаля спостерігали б, як борсається, мов муха в павутинні, їхній керівник, чоловік та батько: а чи визволиться, мовляв, самотужки?

Якби Федір Іполитович проблукав тихими вулицями до півночі, може, й повернувся б він додому якщо не в доброму, то хоч у терпимому гуморі. Довелось-таки попостояти йому під дверима своєї квартири, щоб прибрати вигляду, з яким зустрічають давнього друга.

А як зачув кризь двері гучні, не Ольжині кроки, все-

таки спромігся на зухвалий, притаманний студентові-першокурсникові усміх.

Такий же широченний і хвацький усміх мінився й на Юліановім лиці, коли відчинив той двері.

Загородивши собою вхід, великий лицедій одразу ж зарепетував:

— О, доки ж, Катіліно, ти будеш і так далі! Ач, як його снігом запорошило! Зараз же обтрусись!— Але сам перший кинувся обчищати Федора Іполитовича.— Ну, та грещь уже з тобою, заходь. Та витри пику перед тим, як полізеш цілуватися.

В подібному стилі починалася кожна зустріч колишніх Федя та Юля.

Не вгамувався Юліан і в передпокої. Поки Федір Іполитович скидав з себе шубу, він ганив його:

— Це тобі, старий шкарбуне, так не минеться. Досхочу поманіжу тебе з обіцяною новиною. Аж упрієш. Я навчу тебе правил гостинності!

І тут же підступив, поклав руки Федеві на плечі.

— Ну, на перший раз годі... Здоров був, хлопчику!

Якийсь час вони стояли, притиснувшись один до одного, хвацько поплескуючи один одного по спині.

Юль усе той же — от уже кілька років в ньому ніщо не змінюється. Ті ж самі жарти — грубуваті й не дуже дотепні. І сам такий же, як колись, непосидючий...

Федір Іполитович ще щільніше пригорнув Юліана до себе.

— Який же я радий бачити тебе в себе, Юлю...

Віддав данину старечій сентиментальності і Юліан:

— Цілих півроку ми з тобою не бачились, мій маленький...

Визволившись з дружніх обіймів, Федір Іполитович перехопив був ініціативу:

— А чи не перенесемо лірику на десерт? Бо ж черв'ячка нею не вгамуєш.— Він підштовхнув Юліана до їдальні.— А я миттю — перевдягнусь лише та вмиюсь.

Якби Федір Іполитович сидів за столом, тільки з Олею, розповів би їй про сьогоднішній день усе чисто. Він раз у раз ловив на собі її погляд — не той безсторонній, замалим не чужий, до якого призвичаївся останнім часом. Навіть коли вона посміювалася на Юліанові дотепи, щось в її сміхові адресувалося чоловікові...

Обід минув начебто невимушено.

Заморивши першого черв'ячка й урочисто проголосивши, що за такий пречудовий борщ мало розцілувати не лише обидві золоті руки найкращій у світі господині, а й її саму, розмову за столом повів далі Юліан. До кінця обіду з нього безперервно сипались останні столичні новини й чутки.

О ні, він не вдавав із себе людину, яка обертається виключно в сфері найвидатніших і найзнаменніших подій, бере в них участь і знає все про всіх. Усяку чергову розповідь він починав з запитання, що гадають Ольга Яківна та Федір Іполитович про той чи той недавній випадок у столиці, ніби він їм уже відомий. І на здивовані погляди господарів сам дивувався ще більше: «Та ви що — на краю світу живете?» До пліток Юліан не принижувався, хоч і був на його словах одчутний наліт салонного перемивання чужих кісток. І старався догодити кожному зі своїх слухачів. Давньому другові охоче розповідав, чим живуть нині академічні кола, бо й у тому середовищі мав безліч знайомих та приятелів. Перед Ольгою демонстрував вельми широку обізнаність на щойно написаному літераторами, поставленому в кіно (про театр годі й мовити), тонко розбирався в найостанніших модах та тому, чим кияни прикрашають свій побут та вдосконалюють хатній затишок.

Цікаво було слухати Юліанову балаканину. Але Федір Іполитович не тільки слухав.

Чим уважніше він вдивлявся в Юліана, тим виразніше проступало в його другові те, що не помітив першої миті. За півроку ще більше порідшало його колось густе волосся. Ще глибшими стали зморшки коло кутків рота. Не такі закруглені й упевнені — чи то пак сценічні — і його жести, та й не такий він на них щедрий. У найцікавішому, найдотепнішому місці своєї розповіді коли-не-коли нараз поперхнеться, втупить зір у свою виделку, мовби забувши, для чого вона.

Невже ота стаття далась-таки йому взнаки?

А за кілька секунд знову тільки й чуеш: я, мені, мене, мною...

Під час однієї з таких пауз Ольга спитала:

— Що ж ви, Юліане Матвійовичу, лише про всякі дрібнички розповідаєте? А як ви живете? Що у вас хорошого?

Юліан галантно схилився в її бік, відповів скромно, буцімто ще ні разу не згадав про власну персону:

— Як відомо, в нашій абетці «я» — передостання літера. Та й тиран ваш, я певний, розповів уже вам про принципово новий театр, який уперше розчинить двері на початку наступного сезону та яким керуватиме найпокірніший ваш слуга.

Хоч і словом не обмовився при дружині Федір Іполитович про позавчорашню розмову по телефону, Ольга кивнула:

— Так.— І начебто не помітила, як чоловік ховає від неї очі.— Тому й не терпиться мені почути про нього докладніше. Що ж то буде за театр?

Тільки цього й треба було Юліанові. Враз забувши про розпочате, він одсунув тарілку, сів якзручніше, помовчав...

Добрих півгодини тривала розповідь, що її вірніше б назвати доповіддю.

Почав Юліан недбало — перед ним-бо сиділи профани, яким знічев'я заманулося послухати про невидимий бік буцімто відомого. Та помалу він захопився. Зникла з його обличчя люб'язна посмішка. Опустилися кутики рота. Дедалі уривчастішою ставала мова.

Таке у Федора Іполитовича склалося враження, ніби геть забув Юліан, де він і хто його слухає. Здавалося, що перед ним переповнена аудиторія, а йому необхідно усіма засобами ораторського й театрального мистецтва довести незаперечність своїх ідей, розгромити й покласти на обидві лопатки всіх до одного супротивників. Голос його то підносився, то падав до ледве чутного шепотіння. Руки то звивалися догори, то чимдуж притискувалися до серця.

Сказати правду, так видатний хірург і не збагнув, що саме видатний актор намагається йому довести й чим новий театр одрізнятиметься від інших.

Театр був незмінною любов'ю Федора Іполитовича на протязі всього життя. Він знав, що зробив для сцени Станіславський. Імена Вахтангова, Завадського, Берсенєва не були йому далекі: буваючи в Москві, не раз ходив до їхніх театрів. Але навіть їхні здобутки та досягнення інших уславлених режисерів треба за всяку ціну та негайно синтезувати на якійсь винайденій Юліаном основі й чому лише в такий спосіб можна піднести театр над кіно та телебаченням,— це було над розуміння доктора медичних наук. Через те, напевне, що до кіно подружжя Шостенків ходило зрідка, а телевізора й купувати не

збирається, так і не збавнув Федір Іполитович, чому «На дні» в новому театрі зазвучить куди краще, ніж у МХАТі. І волення про відповідний до темпів сучасного життя розвиток сценічної дії, про органічне поєднання в мистецтві актора задушевності з гострою публіцистичністю, про непримиренну боротьбу в кожному спектаклі з застарілими смаками, подекуди й досі властивими навіть передовій частині публіки,— волення ці видавалися безпредметною риторикою.

А згас Юліан навіть скорше, ніж розпалився.

Закінчив він свою розповідь описом того, як була здобута ним рішуча перемога. А коли згадав, що постановка про створення ще одного драматичного театру в столиці ось-ось буде підписана, не з'явилося переможної усмішки. І закінчив зовсім стомлено:

— Отак і живу, дорога моя Ольго Яківно. Весь час у боротьбі за перемену.

— Віншую тебе, Юлю,— мовив Федір Іполитович, та коли б Юліан розповів про нове досягнення своє, куди б тепліше було це поздоровлення.— Впізнаю того упертюха, якого сорок один рік тому проводжав до Москви.

Ольга співчутливо спитала:

— Невже ви самі домоглися цього? І вам ніхто не допоміг?

Юліан відповів аж ніяк не піднесено:

— Ні, чому ж... Театр — мистецтво колективне. Є в мене одноступі. І кількість їх день у день зростає... Думаєте, старі театральні? Нічого подібного! Молодь — от хто зрозумів мене й підтримав. І підтримуватиме до кінця. Студенти театрального інституту. Його випускники, що тільки-но почали ходити по справжній сцені... Юнацький запал — ого, яка це сила! А надто коли керує нею досвідчена рука.

Можливо, не пошастило б Федорові Іполитовичу приховати іронію, з якою слухав Юліана. Та коли-не-коли ввижалося йому, що не Юліан сидить перед ним, а його, професора Шостенка, відбиток у кривому дзеркалі.

— Ось побачите,— не замовкав Юліан,— що я з цього матеріалу зроблю! Вважайте, Ольго Яківно, що ви й ваш благовірний запрошені на першу виставу.

— Дякую,— сказав Федір Іполитович.— Постараюсь бути на той час у Києві.

— Неодмінно будете обоє,— переконано проголосив Юліан.— І про це ми ще поговоримо... Спершу ти, Федю,

мушиш допомогти мені в одній справі... В тутешньому театрі є два молоді актори й одна зовсім юна актриса— я хочу звабити їх до себе. Акторів подивлюсь завтра. А актриса... Не дуже гостинно зустріло її ваше місто. Лежить вона в твоїй клініці, Федю.

— Хорунжа?

Юліан зрадив:

— Це ж чудово, що ти її знаєш. Я звернув на неї увагу, ще коли ставив з її випуском дипломний спектакль. Надзвичайно перспективна штучка. І до чого ж пластична — що хочеш можна виліпити з неї: від Офелії до леді Макбет включно. До речі, в тутешньому театрі страшенно ображені на тебе: ти у них завжди дорогий гість, а до Хорунжої чомусь нікого з її колег не пускають. А я вдоволений: ніхто мені не перешкоджатиме. Коли мені можна її провідати?

Удень сьогодні Федір Іполитович наткнувся в вестибюлі на представника карного розшуку, і той зажадав негайного побачення з потерпілою. І хоч для слідства це мало неабияке значення, професор заявив, що Хорунжа після вчорашнього ще не віддихалась й невідомо, чи можна буде мати розмову з нею завтра. Слідчий не став сперечатися. І з яким співчуттям розпитував про стан її здоров'я...

А для Юліана — невже вона тільки штучка, пластичний матеріал, та й по всьому?

Федір Іполитович заперечно хитнув головою.

— Не в тому вона стані, щоб її зваблювати.

— Сподіваюсь,— не слухаючи друга, міркував Юліан,— на її зовнішніх даних поранення не позначиться. Без них вона мені ні до чого... А до від'їзду я її обов'язково побачу,— впевнено закінчив він.— І якщо з нею все гаразд...

Федір Іполитович не відгукнувся. Знову приверзлося йому, що не Юль перед ним, а він сам у кривому дзеркалі. Та й чи є між ними хоч якась різниця? Юліан, вивівши Хорунжу на велику сцену, всього-на-всього виконав свій службовий обов'язок. А тепер вона для нього — пластичний матеріал, глина. А професор Шостенко те ж саме зробив із Сергієм, власним сином і багатьма, про кого не згадував, нічого не знав і не хотів знати...

Ні, різниця все-таки є!

Перед Федором Іполитовичем сидить зараз не двійник і не закоханий до самозабуття в театр Юль, а

людина, котра кілька років тому з легким серцем покинула нею ж самою створене. Ні, не згадує Юліан про тих, без кого не розвинувся б його талант; без кого не здобув би він собі найвищого артистичного звання. І що гідне себе міг він зробити в Києві, відірвавшись од своєї випробуваної й вірної старої гвардії?.. Відчувши, що накопичений разом із коцюбинцями творчий капітал дедалі швидше тоне, Юліан і заходився доводити всім: тільки, мовляв, на новій, мною винайденій основі, тільки серед талановитої молоді знову заблискотять і мій режисерський талант, і я сам. Але в шістдесят з гаком років розпочинати створення й виховання нового мистецького колективу... а тим часом далі обкрадати тих, кого нині вважає за прикуті до своїх ніг гирі...

Ну й ну!

Не Юліанові відмовив Федір Іполитович, а наказав самому собі:

— До клініки я тебе не пушу. Театр імені Коцюбинського — краще середовище для талантів... Навіть привіту від тебе не перекажу Хорунжій...

Враження на Юліана це не справило. Він лише ледве помітно здвигнув плечима.

— От не думав, що ти колись обернешся на філістера, Федю... А чи пам'ятаєш ти хоч один випадок, коли б я не домігся свого?— Він хихотнув і звернувся до Ольги:— Припадаючи до ніжок ваших, благаю: простіть двох старих дурнів... Я ж так і не доказав вам однієї цікавої історії.

І він легко повернувся до того, з чого був перескочив на мрію про свій лебединий спів.

101

По обіді друзі перейшли до кабінету.

Ольжиним старанням там уже були створені всі умови для приємного чесання язиків. Горіла лише притемнена лампа на письмовому столі. На низенькому столику біля канапи стояла пляшка з «Єреваном», поблискували дві чарки, на тарілці жовтів тонко нарізаний лимон, на блюдцях сріблився цукор. І навіть двохсотрічний, до всього байдужий годинник мовби приглушив своє цокання, щоб не перешкоджати вільному виявленню дружніх почуттів.

Юліана Федір Іполитович посадив на канапі, сам упірнув у глибоке низьке крісло.

Перед першою чаркою зосереджено помовчали.

Юліан перший порушив мовчання:

— Чому не цікавишся, яку новину привіз я?

Федір Іполитович ворухнув бровами.

— Ти ж обіцяв поманіжити мене спершу. От і починай.

— Ану його до біса оте маніження,— відмахнувся Юліан.— Щось ти не такий сьогодні, яким я звик тебе бачити. За обідом одмовчувався, їв без апетиту... Невже й тебе почало прикручувати?

Поверталось на те, що Юліан ладний був скинути з себе личину того відчайдушного козарлюги, якому й море по коліна, а суботня стаття — мишача пискотня. Але ж відповіді ширі — це означає докинути до його прикрощів ще й свої.

— Просто день був не легкий — от і втомився трохи,— відповів Федір Іполитович.

Юліан примружився.

— Розумію... Ми з тобою люди старого гарту: вміємо жити з високо задертими носами. От за це й хильнімо по першій!— Він умочив кружальце лимона в цукор.— А закусимо мою новиною.

Те ж саме проробив з лимоном і Федір Іполитович.

— А може, першу вип'ємо за те, щоб новий театр справдив усі твої сподівання?

Юліан простяг руку до чарки. На якусь мить рука застигла над тією чаркою, буцімто забувши, що ж робити далі. Та наступної секунди Юліан схаменувався.

— Одне слово, ти за мене — я за тебе. Будьмо!

Обоє хильнули так, мовби по сорок років скинули з себе. Тільки Федір Іполитович статечно крякнув і по-квачом одправив лимон у рот. А Юліан, розкошуючи, прильотував та приплющив очі.

— Знатний коньячок! Тож негайно наливай і по другій, Федю. А то коли дійде до неї, надто тремтітимуть од моєї новини в тебе руки: не потрапиш з пляшки до чарки.— Він посмоктав лимонне кружальце й, прибравши солідного виразу, повів далі:— Скажи мені, любий друже, невже не осточортіло тобі животіти в цьому безбарвному місті?

Після того, як Юліан переїхав до столиці, без теренів на цю тему не обходилась ані одна зустріч їхня. Аби швидше позбутися цього примусового асортименту, Федір Іполитович голосно зітхнув:

— Ми з тобою сто разів обговорювали цей нікчемний сюжет. Сто перша моя відповідь — та ж сама: не осточортіло й не осточортіє.

— А я й на двохсотий раз не повірю тобі, Федю.— Юліан одсунув чарку, щоб не заважала його промовистим жестам.— Надто добре пам'ятаю тебе іншим... Ну, двадцять, ну, двадцять п'ять років просидіти в одній і тій же норі,— хай уже так. Але задовольнитися тільки цим,— ну, який же ти тоді передовий учений? Ти ж позбавляєш себе можливості спілкуватися з подібними тобі, тримати руку на пульсі життя й науки, перебувати серед тих, хто твою науку рухає, а не в другому ешелоні... Ні, не вірю я в щирість твоєї відповіді... Звичайно, у всіх ти тут на видноті, незаперечний, найвищий авторитет у своєму ділі... тобто став ти височенним і добре огороженим пам'ятником. І ні з ким тобі душу відвести... Дивлюсь я на тебе й бачу: до чого ж правильно зробив я, втікши звідси! Заріс би я тут мохом...

Коли й остогидло щось Федорові Іполитовичу, то передусім отакі напучення. А пристають до нього з ними чисто всі, починаючи з рідного сина й кінчаючи Юліаном. З одним таким порадником Федір Іполитович сьогодні розправився. Юліан, звісно, не Самійло...

— Глянув би ти на себе збоку,— не вгамовувався Юліан.— З якою жадністю ти ловив кожне моє слово, Федю! І як заїдала тебе прикрість, що нічим тобі заперечити. Ну, скажи мені, чим твоє життя відрізняється від того, що було рік, десять, двадцять років тому?

Федір Іполитович насмішкувато перебив його:

— Радиш на пенсію перейти?

— А тобі вже на це натякали? — з'ехидничав Юліан.

Федір Іполитович презирливо гмукнув.

— Ну, пенсіон ти заслужив, навіть персональний.— Юліан одверто знущався зі свого друга.— А я, дурний, мріяв повернути тобі своїм сюрпризом смак до життя... Та коли ти зовсім примирився зі своїм болотом,— зі святими тебе упокій.

Все ж таки не терпілось Юліанові з привезеною новиною чи сюрпризом. Уся ота підігріта першою чаркою «Єрвану» антимонія про ідіотизм провінціального життя правила за увертюру до ораторії про принади життя столичного.

Федір Іполитович осміхнувся:

— Чи не загорілося тобі, Юліане, разом з молодими акторами звабити до Києва й мене?

Не ждучи припроху, Юліан хильнув другу чарку.

— Та й міцний же, чортяка.— Облизав губи, сам наповнив спорожнену чарку й конфіденційно перехилився через стіл.— А ти догадливий. От і скажи, чому б тобі не переїхати до Києва?

Невже від якихось двох чарок потемнішало Юліанові в голові?

Відгукнувся Федір Іполитович нехотя:

— За яким журавлем у небі?

Юліан примружився.

— Такий ти певний, що міцно тримаєш у жмені синичку?.. Дивись: випурхне,— тільки ти її й бачив.

Пригубив зі своєї чарки й Федір Іполитович.

— Не так це просто, як тобі здається. Може, я й не дуже добре приручив ту синичку. Та ество мое так приросло до неї,— не відірвеш.

Юліан розреготався.

— Ну й насмішив... Звідки в тебе цей нахил до чистої поезії? В те, що хірургія стала єдиною твоєю любов'ю, я ще більш-менш вірю. Та щоб домогтися чогось чи то в науці, чи то в мистецтві, любові до них замало. Потрібен ще й діловий талант. Природа, здається, й цим нас не обділила: літаємо ми з тобою високо. Так якого ж ти біса на мою суто ділову пропозицію відповідаєш поетичним туманом?

— А пропозиції я ще не чув.

Що геть байдуже йому до Юліанових натяків,— у цьому Федір Іполитович не присягнувся б. Та коли й заворушилася в ньому цікавість, то вона мало чим одрізнялася від цікавості до того, чи є на Марсі життя. Значно більше його вразив тон Юліанів: невже з митця він обернувся на директора промтоварної крамниці.

Тим паче, Юліан простяг чарку до давнього друга.

— Ану, прочисти собі від сміття голову. Бо до мого сюрпризу мусиш поставитися, повторюю, по-діловому.

Випивши (Федір Іполитович лише доторкнувся губами до вінець) і знову наповнивши свою чарку, Юліан приступив до «діла»:

— Так слухай же... Нещодавно довелось мені бути в товаристві вельми відповідальних товаришів. Хтось із них сказав, що на вакансію наукового керівника в одному з київських науково-дослідних інститутів, подібних

до твого, ніяк не можуть підшукати достойну кандидатуру. Ну, я й нагадав про тебе... Переказувати, що було далі, не цікаво. Скажу тільки,— мені доручено спитати в тебе дещо. Якщо ти не скажеш мені «ні», тебе незабаром викличуть до міністерства для остаточних переговорів... Ну, не друг я тобі?

Рука Федора Іполитовича потяглася до чарки. Але, замість піднести до рота, відсунула її подалі.

Ще й як приємно такі речі лоскочуть самолюбство. Приємно довідатися, що в столиці про тебе думають інакше, ніж, скажімо, в Свердловську або Радянській Гавані... Та коли тобі вже понад шістдесят, мимоволі питаєш себе: чи не подібне твоє самолюбство до перестояної на сонці стерні? Кинеш на ту стерню начебто згаслого сірника, а вона крадькома почне гліти. І в око впаде це тобі, аж коли розповзеться по жовтому тлу чорна пляма, облямована нетерплячими язичками полум'я. Попобігаєш тоді, затоптуючи вогонь. Твоє щастя, коли стане в тебе спритності...

Юліан не квапив свого друга з відповіддю. Відкинувся на спинку канапи й заплющив очі: думай, мовляв, думай, а відповідь твою я ще в Києві знав.

Федір Іполитович почав здалеку:

— Спершу скажи мені, Юлю, чого ти домігся в столиці? І що там придбало твоє мистецтво?

В Юліанових очах блимнула зла іскра.

— Солідаризуєшся з тією наклепницькою статтею?

— Анітрохи,— не зовсім щиро відказав Федір Іполитович.— Просто я хочу вяснити, чим я зможу порадувати столицю й чим столиця порадує мене.

Юліан схрестив руки на грудях.

— Довго розповідати, Федю. І не так це просто...— Проте котурни завжди були при ньому, і за мить Юліан уже був на них.— А новий театр — це тобі що? Купа гною? Думаєш, це легко — день крізь день доводити, що нашій столиці потрібен не лише той театр, в якому й досі зберігаються традиції «Кума мірошника, або Сатани в бочці»? До того ж треба й себе показати. Хай і публіка, і керівні товариші побачать, що я — саме той, хто може керувати сценою, на якій повним голосом звучатиме сучасність... Тобі буде незрівняно легше, Федю. І станеш ти першим хірургом республіки.

— Але ж і ти, Юлю, приїхав до Києва не порожнем і не на порожнє місце. Чому ж ти нічого не встиг?

— Ти хірургію з театром не рівняй, Федю. В театрі кожний нездара вважає себе за неабияку творчу одиницю. Поставити будь-кого з них на місце — справа марудна й невдячна. Лише ворогів наживеш... А в науці твердий порядок наведено: ти — нагорі, нанизу — гвинтики, що без твого дозволу й дихнути не сміють...

— Ти гадаєш, що так і треба?

— А мене це не обходить. Я знаю, ти проти такого ладу не заперечував. І будеш ти до кінця днів своїх спокійно командувати і наглядати, чи справно підлегли здійснюють твої задуми. Мов у раю житимеш.

Тиждень тому не задав би, мабуть, Федір Іполитович такого питання. І не зачепило б його те, що сказав Юліан. А зараз низько схилилась професорова голова.

— А що я міг зробити? — не замовкав Юліан. — З першого ж дня нездари кам'яною брилою повисли на моїй шиї. Легше залізобетонний мур пробити власною головою, ніж перевиховати тих, кому кожне нове слово в мистецтві ввижається замахом на його славу.

Федір Іполитович відсунув чарку ще далі.

— Яюсь у тебе кінці з кінцями не в'яжуться. В театрі актори охоче йшли за тобою, поки ти не переріс свій колектив... Хіба за ці роки ти не досяг би з ними більшого, ніж те, про що зараз тільки мрієш?

— Досяг би, звичайно! — гордо заявив Юліан і нараз скромно опустив очі. — А може... чорти його батька знають... безперспективність...

— Ну навіщо ти втік звідси? — співчутливо спитав Федір Іполитович.

Щось близько знайоме виглянуло з очей друга. Невже і Юліан причетний до касти жерців-авгурів?

— Не виказуй себе, Федю, дурнішим, ніж ти є. Ти не гірше за мене розбираєшся в усьому. І з власного досвіду знаєш, що коли б я не втік звідси, то, й досягши омріяного в тутешньому театрі, я все одно обернувся б на подібного до тебе коміка-меланхоліка.

Федір Іполитович спробував перебити його. Та Юліан не дав йому й рота розкрити.

— Хочеш заявити, що творчий запал твій і досі ще не згас? Так я тобі й повірив! Творчий вогонь повсякчас вимагає посиленого підживлення. А де ти його береш? Скажеш, що творець знаходить свою радість у своєму ж натхненні? До певного часу — можливо. А потім ця радість стає буденною, і ти живеш із нею, як

з нелюбою дружиною... Отож, поки не пізно, перебирайся туди, де будеш на видноті у тих, хто може посилювати твою творчу радість не самими тепленькими словами та оплесками, а й певними організаційними заходами, від кого залежить, щоб ти став не тільки відомим ученим, а й громадським або навіть державним діячем, лауреатом, дійсним членом Академії наук.

Щодалі відвертіший ставав Юліанів усміх і чимраз більше нагадував він усміх авгура. І було це тим болячішим, що Федір Іполитович ніколи не помічав за Юліаном кар'єристських нахилів.

— Чого ж ви мовчите, ваше превосходительство?— саркастично кинув гість.— Про що тут думати?

Федір Іполитович змів зі стола якусь порошокину.

— А я про твою пропозицію, Юлю, не думаю.

— Ждеш, щоб я назвав тобі інститут у Києві?— спробував догадатися Юліан.— А яка тобі різниця? Адже не про науку йдеться зараз, а про тебе. Оправа для твоїх талантів, запевняю тебе, буде гідна.

— Щось не думається мені про це...

Федір Іполитович напружено вдивлявся в поліровану поверхню стола.

— А про що?

— Про тебе... Давно, Юлю, я не бачив тебе на кону. Гадав, що сьогодні ти розповіси про свої творчі перемоги, доведеш, що автор статті — справді брехун. А ти про останні свої ролі й під час обіду, й зараз — анітелень.

Юліан звів руки й очі догори, закликаючи небо за свідка.

— От мені й здається,— казав Федір Іполитович далі,— що чимало ти розтринькав зі свого творчого капіталу. Чи зможеш ти повернути розтрачене в новому театрі?

Юліан ще недбаліше розсівся на канапі. Прикрив рота рукою, мовби приховуючи позіхання. Та не позіхнув він, а міцно стулив губи.

Це не спинило Федора Іполитовича: чим більше козириться Юліан, тим потрібніше йому щире слово.

— А втім, цілого свого капіталу ти не розтринькаєш. Більша частина його зберігається в театрі Коцюбинського. Ти ж не сам його надбав, а разом з коцюбинцями. Хіба тепер розбереш, де твое, а де їхнє?

— Ти диви!— уже злісно кинув Юліан.— Хто ж це навчив тебе виголошувати проповіді?

— Коли хочеш моєї дружньої поради,— не давав себе збити Федір Іполитович,— то забудь про Хорунжу й спитай себе: а чи не повернутися мені до рідної хати?

Юліан витріщився на свого друга й загукав:

— Та що з тобою, Федю? Невже ота безглузда стаття зацьмарила тобі розум?

— Та до чого тут стаття?

— Ну, знаєш...

Юліан знову розреготався. Та хоч першому акторові республіки техніки сміху не позичати, цього разу регіт був не такий уже й досконалий.

Зі смутком дивився на нього Федір Іполитович.

— Стаття образила мене за тебе до болю. І як я зрадів, коли ранком позавчора почув твій бадьорий, певний себе голос: навіть розривна, мовляв, куля мого таланту не візьме! А зараз мені ще болячіше. Розмовляю з тобою й не знаю, хто ти тепер — все ще артист чи несосвітений пройдисвіт.

Юліан випростався. Його губи побіліли. Він уп'явся холодним поглядом в Федора Іполитовича.

— А хоч би й так! Організація нового театру — от що найголовніше для мене зараз. А справжнім актором я знову стану, коли цей театр у мене буде. І ти, дурню, одним з найперших побачиш, чи зросли мої здібності, чи розвинувся мій режисерський талант. Побачиш і разом з іншими понесеш мене на руках!

— Охоче понесу,— ще смутніше згодився Федір Іполитович,— якщо забуду про статтю і цей вечір...

— Браво, Федю!— ще неприродніше засміявся Юліан.— Видно, ти не забув спектаклів, що їх ми колись разом розігрували. Навіть удосконалився: гучні словеса вимовляєш так, немов ідуть вони в тебе від серця. Отак би тобі в міністерстві порозмовляти!

Якби сидів перед ним не давній друг, Федір Іполитович припинив би цю розмову. Та й годинник тягуче продзвонив дев'яту — нагадав, що не все професор Шостенко закінчив у сьогоднішньому дні.

Звичайно, Юліан на свій колишній аршин міряв Федя, рекомендуючи його комусь у столиці. Все-таки це було проявом дружби. Тож куди б годилося, коли б Федір Іполитович не відплатив йому тим же. Можливо, не встиг іще Юліан задубіти в своєму бізнесменстві —

пригадає, що є тут у нього рідна хата, що навряд чи варт витратити йому час і силу на побудову нової...

А Юліан усе ще тяг своєї:

— Повернімось краще, Федю, як кажуть французи, до наших баранів. Що переказати від тебе в Києві?

Федір Іполитович злегка знизав плечима.

— Невже ти нічого не зрозумів?

— Ну, що ти мені зараз напаякав,— це, ясна річ, для годиться. Але ж зараз ти не на трибуні!

Федір Іполитович прикусив губу. Та відповів стримано:

— Комуніст з мене, здається, ще не дуже добрий. Та до Києва я поїду тільки в справах свого інституту. Ні в які переговори вступати не буду. Навіть якби я був тепер у зеніті, свого гнізда я не зміг би кинути.

Знов Юліан по-театральному звів руки догори.

— Вперше бачу такого ідіота!— Та, помітивши, як перекошилося від гніву обличчя співбесідника, змінив тон:— Ну, а якщо партія накаже тобі очолити київський інститут?

Стримав себе і Федір Іполитович.

— Партія — не ти, Юліане. Йй одразу стане ясно, що моє місце — серед тих, кому я потрібний і хто конче потрібний мені. Тільки ти не хочеш цього второпати.

— А якби схотів?

Федір Іполитович непомітно зітхнув

— На жаль, ти цього не хочеш... Ну, та я ще раз спробую довести тобі...

— Я весь увага.

Юліан підпер голову руками. На лиці його з'явився той вираз, з яким розумніший бавиться теревеннями дурнішого. Але не потеплішали його очі. Такі стали, як сорок один рік тому, коли, не попрощавшись з Федем, увіходив він до вагона московського поїзда.

— Спробую пояснити,— помовчавши, повторив Федір Іполитович.— Я допіру про зеніт обмовився. А насправді мені до зеніту ще дуже далеко. Тим-то, коли я поїду звідси, то це буде втеча. Точно така ж, як твоя. І закінчиться вона такою ж аварією... Знаєш, коли ти переїжджав до столиці, я також вірив, що не ти, а твої соратники перестали зростати, що потягло їх у затишок. Вірив, що в столиці, де збирається все краще, ти відразу знайдеш тих, з кого складеться новий журавлиний ключ, у якому ти станеш за ведучого... Як тоді заздрило тобі... Ну, не так склалося, як тобі мріялося. У тутеш-

ніх твоїх журавлів з'явився інший ведучий. І летять вони далі, хоч, можливо, і не так швидко, як з тобою. Але ж летять! А ти... Тобі, виявляється, треба все розпочинати заново. А сили вже не ті, бо витратив ти їх на сварки тут і там. Ну й попоганяло тебе, мов той одірваний од гілки листок, усіма вітрами то туди, то сюди. Нічого путнього ти за ці роки не зробив, колишню славу розвіяв... По-моєму, самий час додому повертатися. А тобі пиха не дозволяє постукатися до рідної хати. І приїхав ти сюди не для замирення з тими, хто понад чверть сторіччя ішов за тобою, зробив тебе знаменитим, а щоб пограбувати їх... Ну, як ти тільки можеш, Юлю?

Сказав би Федір Іполитович і про свій егоїзм та самозамилування, та Юліан явно перестав слухати.

Ні, очей убік він не відвів. Вони просто стали відсутні. Як за обідом, коли він зненацька починав вдивлятися в свою виделку, забувши, для чого вона.

Досить довго тишу кабінету порушувало лише розмірене цокання годинника...

Нарешті Юліан схаменувся:

— А ти таки поет, Федю...

— Ні, Юлю,— зовсім понуро відгукнувся Федір Іполитович.— Я — людина, яка ненароком оглянулася на свій учорашній день. І до чого ж невесело стало мені від того... Це в тобі, видно, ще не заснув артист.

Юліан одкинувся на спинку канапи й заплющив очі.

Що ж, хай подумає. А Федір Іполитович подзвонить до інституту, поставить крапку на сьогоднішньому...

«Ні, не все так добре в Юліана, як він силкується вдавати»,— думав Федір Іполитович, набираючи номер.

Гострого болю завдала Юліанові та стаття. Розуміє ж він,— такі статті ні сіло ні впало не з'являються. Очевидно, було щось і крім неї. Тому хоч як намагається Юль приховати свою рану, та замало на це акторського таланту. І видно ту рану, напевне, не лише давньому другові. От і страшно Юлеві: ану, як ті, від кого залежить здійснення його мрії, раптом побачать, що король хоч і не голий, хоч і трое штанів на ньому, а тіло крізь них уже світиться! А признатися собі в тому, що й у мистецтві генерал без армії ламаної копійки не вартий,— на це нема в Юліана мужності.

Як допомогти йому? В чому Юліан може спертися на руку друга? Адже й другові тому нині не з медом...

— Інститут хірургії,— обізвався комутатор.

— Це я,— твердо вимовив Федір Іполитович.— Наїдїть доктора Друзя і з'єднайте мене з ним. Я жду.

— Одну хвилику, професоре...

...Затримати Юліана в себе якнайдовше, аж поки побачить він: тільки сам він у всьому винуватий. Хай побачить, що саме тут, де пам'ятають його славу і вірять в нього аж досі, він зможе не тільки повернути собі загублене, а й нове слово сказати!

Відчути себе на твердих ногах професорові Шостенку, звісно, легше, ніж Юліанові. Федір Іполитович не втратив ні Ляховського, ні сина, ні Сергія, ні багатьох інших. Міць їхніх рук він добре відчув цими трудними днями. Вони зберегли йому віру в себе.

Важко сказати, що станеться з Юліаном. Знайти опору в давньому другові — це ще не все. Та невже не підтримають його ті, з ким він довгий час ішов нога в ногу, з ким знову зможе стати справжнім митцем?

З трубки долинув голос Друзя:

— Я слухаю вас, Федоре Іполитовичу.

Думки про Юліана урвалися.

— Що там у тебе?

— З Хорунжою гаразд... Прилад Віктора Валентиновича в першій палаті поставлено. Працює бездоганно. Ніяких незручностей Василеві Максимовичу не завдає. От тільки...

Буцімто хтось рукою затулив Сергієві рот.

— Ну!— підвищив голос професор.

— За останню годину,— прошепотів Друзь,— температура підскачила на градус і дві десяті.

— Чому?

— Н-не знаю... Я вже викликав Михайла Карповича.

— Як серце?

— Мов добрий трактор.

— Легені?

— Василь Максимович поскаржився на невеличкий біль під правою лопаткою. Але послухати... Його ж не можна перевертати!

Федір Іполитович заплющив на мить очі: не обійшлося-таки без інфаркта в правій легені.

— Зараз же подзвони до терапевта. Скажи, прошу приїхати до клініки негайно. Сам буду за десять хвилин.

Викликавши таксі, забувши, що одяг на ньому домашній, професор Шостенко ступнув до вішалки. І мало не наткнувся на Ольгу. В руках у неї ковдра й простирадла — йшла до ідальні стелити Юліанові. Зупинилася, стривожена поспішним викликом таксі.

— Одну мить, Федю.

І зникла в спальні.

Федір Іполитович підійшов до кабінету: повернеться невідомо коли — треба побажати Юлеві на добраніч.

Та порога не переступив. Юліан усе ще тримав чарку в руці. Але рука та лежала на столі, а на неї схилилась його голова. На рипіння дверей вона не підвелася.

Щоб Юліана заколисали три чарки «Єревану»?

А втім, гаразд. Коли прокинеться, Оля перепросить його за чоловіка...

Беззвучно прихиливши двері до кабінету, Федір Іполитович знову підійшов до вішалки: таксі, мабуть, уже під'їжджає. І знову Оля стала йому на дорозі. З піджаком у руках.

Допомагаючи чоловікові передягнутися, пошепки спитала:

— Черемашко?

Федір Іполитович мовчки кивнув.

— Щось серйозне?

Вдягши шубу, Федір Іполитович відповів:

— Зараз я знаю тільки одне, Олю: Черемашко буде жити. Другого Костя я не втрачу...— Він показав на кабінет.— Там ще один серйозно хворий. Чим йому допомогти, я ще не знаю. І без тебе я тут не обійдусь.

Як завжди, коли її чоловік виїжджав на негайний виклик, заклопотане було Ольжине обличчя. Але очі її... Отакі були вони першого після їхнього одруження ранку. І сьогодні вранці...

*Харків—Ірпінь—Малівека
1957—1963*

З М І С Т

Людина живе двічі

Ніч проти понеділка	7
Понеділок	153
Лікарю, вилікуй себе самого!	316

ЮРИЙ ЮРЬЕВИЧ ШОВКОПЛЯС

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ДВУХ ТОМАХ

Том второй

ЧЕЛОВЕК ЖИВЕТ ДВАЖДЫ

Р о м а н

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *В. М. Булаво*
Художник *С. П. Савицький*

Художній редактор *В. А. Кононенко*
Технічний редактор *Г. Г. Підгурський,*
Б. С. Грінберг

Коректори *А. В. Кудрявцева, С. І. Шевцова*

Виготовлено на Київській книжковій фабриці
Республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР.
Київ, Воровського, 24.

Здано на виробництво 29.ІІІ 1972 р. Підписано
до друку 29. ХІІ. 1972 р. Папір № 1. Формат
84×108^{1/32}. Фізичн. друк. арк. 17,875. Умовн.
друк. арк. 30,03. Обліково-видавн. арк. 32,809.
Ціна 1 крб. 25 коп. Замовл. 1005. Тираж 30 000.

